John Steinbeck

Érik a gyümölcs

Fordította: Benedek Marcell

1

Oklahoma vörös földjére meg a szürke föld egy részére csöndesen hullott az utolsó eső, de nem hatolt be a meghasadozott talajba. Az ekevas újra meg újra keresztülvágta a folyókák sekély medrét. Az utolsó esőtől gyors növekedésnek indult a kukorica meg a gyom s a fű az utak szélén, s a szürke föld meg a sötétvörös föld hamarosan zöld terítő alatt kezdett eltűnni. Május vége felé fakó színűre vált az ég, s szétfoszlottak a felhők, amelyek egész tavaszon oly sűrűn gomolyogtak. A nap égetően sütött le a növekedő kukoricára, amíg csak a lándzsa alakú zöld levelek szélén barna vonal nem kezdett terjedezni. A felhők felbukkantak, tovaszálltak, aztán egy kis idő múlva nem próbálkoztak többé. A gyom sötétebb zöld színt kapott, hogy azzal védje magát, s nem nőtt tovább. A föld felszíne megkeményedett, vékony, erős kéreg támadt rajta, s ahogy az ég megfakult, úgy fakult meg a föld is, vörösből rózsaszín lett, szürkéből fehér.

A folyókákban porrá száradt szét a föld, száraz kis patakokká. Az üregi mókusok meg a hangyalesők apró lavinákat indítottak el. Amiatt, hogy nap nap után nem múlt a hőség, a zsenge kukorica levelei kezdtek elernyedni; előbb lekonyultak, aztán középső bordáik meggyöngültek, s az egész levél lefelé lógott. Aztán június következett, s még hevesebben sütött a nap. A kukoricalevelek barna sávjai kiszélesedtek a középső bordák felé. A gyom hervadozott és összezsugorodott. A levegő ritka volt, s az ég egyre fakóbb; napról napra fakóbbra vált a föld is.

Az utakon, ahol szekerek jártak, kerekek őrölték és patkók törték a földet, a sáros kéreg szétesett és porrá változott. Minden mozgás felkavarta a port: az úton járó ember derékig érő vékony réteget vert föl, a szekérverte por a ponyváig emelkedett, az automobil mögött egész felhő maradt. Soká tartott, amíg a por ismét elült.

Június közepén nagy felhők indultak meg Texas és az öböl felől, magasan járó, súlyos, esőterhes felhők. A mezőn dolgozó emberek fölnéztek a felhőkre, szimatolni kezdtek, s fölemelték megnedvesített ujjukat, hogy a szél irányát kitapasztalják. A lovak nyugtalankodtak, amíg felhő látszott az égen. Az esőterhes felhők elhullattak néhány cseppet, aztán továbbsiettek, más vidékre. Mögöttük ismét fakó maradt az ég, és lángolt a nap. A porban kis kráterek jelezték a lehullott esőcseppek helyét, a kukoricalevelek itt-ott megtisztultak a portól - ennyi volt az egész.

Az esőfelhők nyomában enyhe szél járt, a felhőket észak felé hajtotta, a száradó kukorica-leveleket pedig csöndesen megzörgette. Elmúlt egy nap, s a szél állandóan, rohamok nélkül erősödött. Az utakról felszállt, szétterült a por, rátelepedett az útszéli gyomra, s behatolt egy kicsit a földekre is. Aztán keményen, erősen fújt a szél, s kezdte megdolgozni a kukoricások cserepes földjét is. A kavargó por lassanként elhomályosította az eget. A szél végigtapogatózott a földön, szétzilálta a port, és vitte tovább. Még egyre erősödött a szél. A cserepes föld szétporladt, a por fölszállt a földekről, s szürkén bodorodott a levegőben, mint megannyi lusta füstgomolyag. A kukoricalevelek szárazon recsegve csapkodtak a szélben. A legfinomabb por most már nem telepedett vissza a földre, hanem eltűnt a sötétülő égen.

A szél még egyre erősödött, besöpört a kövek alá, szalmát, száraz leveleket, de még apró rögöket is felkapott, s így jelezte útját a földeken keresztül. A levegő, az ég elsötétedett, a nap vörösen izzott, s durvának, szúrósnak érzett a levegő. Egy éjszaka a szél még sebesebb vágtatásba kapott, ravaszul beásta magát a kukorica gyökérszálai közé, s a szárak addig harcoltak meggyöngült leveleikkel a szél ellen, amíg a turkáló ellenség ki nem szabadította gyökereiket - akkor aztán fáradtan oldalt hajoltak a föld felé, s mutatták a szél irányát.

Eljött a hajnal, de nem nappalodott ki. A szürke égen vörös nap jelent meg, homályos, vörös korong, amely valami alkonyi világosságot adott; s amint a nap előrehaladt, az alkonyból lassanként sötétség lett, a szél pedig nyöszörögve sírt a megdőlt kukorica fölött.

Az emberek meghúzódtak a házakban, orrukra kendőt kötöttek; ha kiléptek, szemüket pápaszemmel védték.

Amikor újra éjszaka lett, az vaksötét éjszaka volt, mert a csillagok fénye a portól nem jutott el a földig, az ablakokból kiszűrődő világosság pedig az udvar széléig sem ért. A por most már egyenlő arányban keveredett össze a levegővel. A házakat gondosan bezárták, ajtót, ablakot kendővel takartak be, de a por oly vékonyan szűrődött be, hogy a levegőben meg sem látszott, s virágpor módjára telepedett meg széken, asztalon, tányérokon. Az emberek leveregették a vállukról. A küszöbön mindenütt finom vonalban hevert a por.

Ennek az éjszakának derekán továbbállt a szél, s nyugton hagyta a vidéket. A porral eltelt levegő még erősebben tompította a hangot, mint a köd. Az emberek ágyukban fekve hallották, hogy elállt a szél. Fölébredtek, amikor a zúgás elmúlt. Csöndesen feküdtek, s figyelve hallgatták a csöndet. Aztán kukorékolni kezdtek a kakasok, hangjuk tompa volt, az emberek nyugtalanul mocorogtak ágyukban, s várták a reggelt. Tudták, hogy a por sokáig nem ülepszik le. Reggel még úgy szállongott a levegőben, mint a köd, s a nap oly vörös volt, mint a friss vér. Egész álló nap szitált a por az égből, s szitált még másnap is. Sima takaró borította a földet. A por rátelepedett a kukoricára, felhalmozódott a sövénykarók tetején, végigülte a távíródrótokat, belepte a háztetőket, takaróba burkolta a gyomot, a fákat.

Az emberek kijöttek a házakból, szimatolták a forró, szúró levegőt, aztán eltakarták az orrukat. Kijöttek a gyermekek is, de nem szaladgáltak, nem kiáltoztak, ahogy eső után szoktak. A férfiak ott álltak a kerítés mellett, s nézték a tönkretett kukoricát, amely most gyors száradásnak indult, alig egy kis zöld bukkant ki a porréteg alól. Hallgattak, s nemigen mozdultak. Aztán kijöttek a házakból az asszonyok, s odaállt ki-ki az embere mellé - ki akarták fürkészni, vajon most megtörtek-e a férfiak. Titkon lesték a férjük arcát, mert bánja az ördög a kukoricát, amíg valami egyéb megmarad. A gyerekek ott álltak a közelükben, meztelen lábujjukkal alakokat irkáltak a porba, s valami titkos érzékszervükkel kutatták, hogy a férfiak és az asszonyok megtörnek-e. Rábámultak a férfiak és az asszonyok arcára, aztán gondosan húzogatták tovább lábujjukkal a porba írt vonalakat. Lovak jöttek ki a vályúkhoz, s orrlikaikkal megfújták a vizet, hogy felszínéről eltisztítsák a port. Egy idő múlva a figyelő férfiak arcáról eltűnt a tompa megdöbbenés, s valamennyi arc kemény, haragos, ellenálló kifejezést öltött. Az asszonyok pedig tudták, hogy meg vannak mentve, nem tört meg senki. Aztán megkérdezték: Mit csinálunk most? És a férfiak azt felelték: Nem tudom. De azért rendben volt minden. Az asszonyok tudták, hogy rendben van, s tudták a figyelő gyermekek is. Asszonyok és gyermekek tudták a lelkűk mélyén, hogy semmiféle szerencsétlenség nem elviselhetetlen, amíg a férfiak meg nem törnek. Az asszonyok bementek dolgukra a házba, a gyerekek pedig játszani kezdtek, de eleinte még óvatosan. Később már nem volt oly vörös a nap. Izzón sütött le a porlepte földre. A férfiak ott ültek házuk küszöbén; kezük pálcákkal, kavicsokkal játszott. Csöndesen ültek: gondolkoztak, tervezgettek.

2

Óriási vörös teherautó állt a kis útszéli kocsma előtt. A kipufogó halkan töfögött, s majdnem láthatatlan acélkék füst lebegett nyílása körül. Új kocsi volt, csillogóan vörös, s oldalain tizenkét hüvelykes betűk: *Oklahoma City Transport Company*. Dupla gumikerekei vadonatújak voltak, s nagy hátsó ajtajának zárjától mereven állt el egy sárgaréz lakat. A kocsmában rádió szólt, csöndes tánczene, halkra csavarva, mint amikor nem hallgatja senki. A bejárat fölött kis, kerek lyukban nesztelenül forgott a szellőztető, s a legyek izgatottan zümmögtek az ajtók és az ablakok körül, neki-nekicsapódva a leeresztett redőnyöknek. Az autó sofőrje odabent ült egy széken, a pultra könyökölve, s kávéja fölött elnézegette a karcsú, unatkozó pincérlányt. Az országút népének sima és hanyag nyelvén beszélt hozzá: - Körülbelül három hónapja láttam. Megoperálták. Kivágtak belőle valamit. Hogy mit, azt már elfelejtettem. - A leány: - Azt hiszem, alig egy hete, hogy láttam. Akkor jó színben volt. Ügyes fiú, amikor nem részeg. - A legyek néha csöndesen koppantak egyet az ajtón. A kávéfőző gépből kitört a gőz, a pincérlány hátra sem nézett, odanyúlt és elzárta.

Odakünn egy ember, aki az országút szélén lépkedett, átjött a teherautóhoz. Lassan odament az elejéhez, rátette kezét a csillogó hűtőre, s odapillantott a szélvédő üvegre ragasztott cédulára: *Utast nem veszünk fel*. Már-már továbbment az úton, de aztán mégis leült a kocsmával ellenkező oldalon levő hágcsóra. Nem lehetett több harmincesztendősnél. Szeme sötétbarna volt, s még a fehérjébe is keveredett valami kis barna festőanyag. Járomcsontjai magasan, szélesen emelkedtek ki, arcán erős, mély vonások húzódtak, elkanyarodva a szája mellett. Megnyúlt felsőajka eltakarta előreugró fogait: száját csukva tartotta. Keze durva volt, ujjai szélesek, körmei oly vastagok és recések, mint megannyi apró kagylóhéj. Hüvelyk- és mutatóujjának köze s a tenyere is egészen kérges volt.

Új ruhát viselt - olcsó és új volt rajta minden. Szürke sapkája annyira új, hogy ellenzője egészen merev volt még, s rajta a gomb is - nem volt oly formátlan és kidudorodó, mint hogyha már egy darabig teljesítette volna a sapka különböző feladatait, s elemózsiás tarisznyának, törülközőnek és zsebkendőnek használták volna. Ruhája olcsó szürke zsávoly volt, olyan új, hogy még a nadrágja is élire volt vasalva. Kék inge sima és kikeményített. Kabátja bővebb, nadrágja kurtább a kelleténél, mert magas ember volt, a kabát eleje pedig lazán lógott le a hasára. Vadonatúj barna cipőt, úgynevezett katonabakancsot viselt, szöges talppal és patkós sarokkal, hogy el ne kopjék. Az ember ott ült a hágcsón, levette sapkáját, s arcát törülgette vele. Aztán föltette a sapkát; nagyot rántott rajta, kezdte tönkretenni az ellenzőjét. Most a lábára kezdett figyelni. Lehajolt, meglazította a cipőfűzőjét, s nem kötötte meg újra. Feje fölött a dízelmotor kipufogója halkan és szaporán küldte a kék füstöt az ég felé.

A kocsmában elhallgatott a zene, s a rádióban férfihang szólalt meg, de a pincérlány nem csavarta le a gépet, mert nem vette észre, hogy a zene véget ért. Kutató ujja a füle mellett pattanást talált. Próbálta megnézni a pult mögött levő tükörben, de úgy, hogy a sofőr ne vegye észre, hát azt mímelte, hogy egy hajfürtjét igazítja meg. A sofőr azt mondta: - Nagy táncmulatság volt Shawnee-ban. Azt hallottam, megöltek valakit, vagy ilyesvalami történt. Hallottál róla? - Nem - mondta a pincérlány, s gyöngéden nyomogatta a pattanást a füle mögött.

Odakünn az ember fölállt, keresztülnézett a teherautó motorháza fölött, s egy pillanatig tanulmányozta a kocsmát. Aztán visszatelepedett a hágcsóra, előszedett egy dohányoszacskót meg egy csomag cigarettapapírt az oldalzsebéből. Lassan és művészien csavarta meg a ciga-

rettát, alaposan megnézte, aztán lesimította. Végre is rágyújtott, s az égő gyufát ledobta maga elé a porba. A napsütés kezdett betörni a teherautó árnyékos oldalára is: délfelé járt az idő.

A kocsmában a sofőr fizetett, s a visszakapott két nikkelpénzt beledobta egy szerencsejáték-automatába. A forgó hengerek nem tüntették ki kegyeikkel. - Már úgy csinálják ezt, hogy ne nyerhessen az ember - mondta a pincérlánynak.

Az így felelt: - Két órája sincs még, hogy valaki a főnyereményt ütötte meg. Három nyolcvanat nyert. Mikor jössz el megint?

A sofőr már kinyitotta az ajtót. - Egy hét, tíz nap múlva - mondotta. - Tulsába kell mennem, és sose jutok haza olyan gyorsan, mint gondolom.

A leány nyersen rászólt: - Ne engedd be a legyeket. Vagy ki, vagy be.

- Viszlát - mondta a sofőr, és kiment. Az ajtó becsapódott utána. Ott állt a napsütésben, s lehámozta a papírt egy darab rágógumiról. Nehéz, széles vállú, hasas ember volt. Arca vörös, kék szeme hosszúkás résnyire húzódott össze - látszott rajta, hogy sokat kell hunyorognia az erős napfényben. Katonanadrágot és magas szárú fűzős cipőt viselt. Szája előtt tartotta a rágógumit, s bekiáltott az ajtón: - No, aztán rossz híredet ne halljam! - A pincérlány már a hátsó falon függő tükör felé fordult. Dörmögve válaszolt valamit. A sofőr lassan rágni kezdte a gumit, minden harapásnál tágra nyitva száját. Formálni kezdte a szájában, forgatta a nyelve alatt, s közben odalépdelt a nagy, vörös kocsihoz.

A kérezkedő utas fölállt, s ránézett a kocsi ablakain keresztül. - Elvinnél egy kicsit, cimbora?

A sofőr gyorsan hátrapillantott a kocsma felé. - Nem láttad, mi van a szélvédőre írva? Utast nem veszünk fel.

- Láttam, hogyne láttam volna. De azért akad néha jó ember a világon, még ha valami gazdag disznó ilyeneket írat is a kocsijára.

A sofőr lassan bemászott a kocsiba, és boncolgatni kezdte magában ezt a választ. Ha most nemet mond, nemcsak hogy nem jó ember, hanem olyasvalaki, akire rákényszeríthetik az ilyen felírást, akinek meg lehet tiltani, hogy társaságot vegyen maga mellé. Ha fölveszi a kérezkedő utast, máris jó emberré vált, s azonkívül nem is olyan legény, akivel egy gazdag disznó kénye-kedve szerint bánhatik. Tudta, hogy megfogták, de nem látott kivezető utat. Márpedig ő jó ember akart lenni. Újra odapillantott a kocsma felé. - Nyúlj végig a hágcsón, amíg a fordulóhoz nem érünk - mondotta.

A kéredzkedő utas lebújt, láthatatlanná vált, és belekapaszkodott az ajtó kilincsébe. A motor felbődült egy pillanatra, a hajtószerkezet működni kezdett, s a nagy teherkocsi megindult - első sebesség, második sebesség, harmadik sebesség - aztán éles, hangos üvöltés -, negyedik sebesség. A kapaszkodó ember alatt szédítő gyorsasággal futott tova az országút. Mérföld-nyire volt az út első fordulója, ott lelassított a kocsi. A kéredzkedő utas fölállt, kinyitotta az ajtót, bebújt és elhelyezkedett az ülésen. A sofőr hunyorogva nézett rá, és úgy rágta a gumit, mintha gondolatait és benyomásait az állkapcsa osztályozná és rendezgetné, mielőtt végképpen felsorakoznak az agyában. Szeme először az új sapkán akadt meg, aztán végigjárta az új ruhát, s eljutott az új cipőig. A kéredzkedő utas kényelmesen hátratámaszkodott az ülésen, levette sapkáját, és megtörölte vele izzadt homlokát és állát. - Köszönöm, cimbora - mondotta. - A két fakóm nem bírta már.

- Új cipő - mondta a sofőr. Hangja éppoly titokzatos és kutató volt, mint a szeme. - Nem jó ám új cipőben járni ilyen melegben.

Az utas lenézett poros, sárga cipőjére. - Nincs más - mondotta. - Ha más nincs, ebben muszáj járni.

A sofőr megfontolt hunyorítással nézett előre, s gyorsított egy kicsit.

- Messzire mégy?

- Ne-em! Gyalog is elmentem volna, ha a lábam bírja még.

A sofőr kérdéseiben mintha valami ravasz faggatás lett volna. Mintha hálókat vetett volna ki, csapdákat állított volna fel kérdéseivel. - Munkát keresel? - kérdezte.

- Nem én. Apámnak földje van, negyven hold. Gazdaember, régóta lakunk itt.

A sofőr jelentősen nézett az út menti földekre, ahol a kukorica oldalt dőlt, s a por felhalmozódott rajta. Apró kovakövek villantak meg a poros földön. A sofőr mintha csak fennhangon gondolkozott volna: - Negyvenholdas gazda, s még nem tette tönkre a por, és nem kergették el a traktorok?

- Az igaz, hogy rég nem hallottam róla - mondotta az utas.

- Régen - ismételte a sofőr. Egy méh repült be a kocsiba, s ott zümmögött a szélvédő mögött. A sofőr kinyújtotta a kezét, s gondosan belekergette a méhet egy légáramlatba, amely kivitte az ablakon. - A gazdákkal gyorsan végeznek most - mondotta. - Egy traktor tíz családot kiszánt a helyéből. Traktor, mindenütt traktor. Betör és kiszántja helyéből a gazdát. Hogy tudott megmaradni az apád? - Nyelve és állkapcsa ismét az elhanyagolt gumival kezdett foglalkozni, forgatta, rágta. Valahányszor a száját kinyitotta, látni lehetett nyelvét, amint a gumit hengergeti.

- Mondom, rég nem hallottam róla. Sose szerettem írogatni, az apám se. - Aztán gyorsan hozzátette: - De tudunk mind a ketten, ha muszáj.

- Munkában voltál? - Megint az a közömbösnek tetsző, titokzatos, kutató hang. Kinézett a földekre, a csillogó levegőbe, nyelvével félretolta a gumit, hogy ne legyen útban, és kiköpött az ablakon.

- Abban hát - mondta az utas.

- Gondoltam. Látszik a kezeden. Csákány vagy fejsze, vagy kalapács. Attól olyan kérges a kezed. Észreveszem én az ilyet. Büszke is vagyok rá.

Az utas rábámult. A gumikerekek surrogtak az úton. - Akarsz egyebet is tudni? Elmondok mindent. Nincs miért találgatni.

- Ugyan ne haragudj. Nem akartam kíváncsiskodni.

- Elmondok mindent. Nincs semmi titkolnivalóm.

- Ne haragudj, ha mondom. Csak szeretem, ha észreveszek egy s mást. Azzal is telik az idő.

- Elmondok én mindent. A nevem Joad. Tom Joad. Apám az öreg Tom Joad. - Tekintete tűnődve pihent a sofőrön.

- Ne haragudj, nem akartam én semmit.

- Én sem - mondta Joad. - Nem akarok én senkivel összeveszni. - Elhallgatott s kinézett a száraz földekre, a haldokló fatörzsekre, amelyek bizonytalanul látszottak a forróságtól remegő távolságban. Oldalzsebéből előszedte dohányát és cigarettapapírját. Térde közt sodorta meg a cigarettát, ahol a szél nem férhetett hozzá.

A sofőr olyan szabályosan és olyan mélázva rágott, mint egy kérődző tehén. Várta, hogy ennek a beszélgetésnek egész hangulata eltűnjék és elfelejtődjék. Végre, amikor ismét közömbösnek érezte a levegőt, megszólalt: - Aki sohasem szolgált teherautón, nem is tudja, mi az. A gazda nem szereti, ha fölszedünk valakit. Ülhetünk itt, és vezethetjük a gépet

magunkban, ha nem akarjuk megkockáztatni, hogy kitegyék a szűrünket, mint ahogy én megkockáztatom most miattad.

- Becsüllek is érte - mondta Joad.

- Ismertem olyanokat, akik furcsa dolgokat művelnek a kocsin. Emlékszem egy kollégára, aki verseket írt. Ezzel töltötte az időt. - Lopva odapillantott, hogy Joad érdeklődik-e vagy elámul. Joad hallgatott, előrenézett a messzeségbe az út mentén, a fehér út mentén, amely enyhe, hullámzó emelkedések közt haladt. A sofőr végre tovább beszélt: - Emlékszem egy-két sorra annak a kollégának a verséből. Róla magáról szólt meg két másikról, akik ittak, lármáztak, veszekedtek mindenfelé, amerre jártak. Ejnye, csak eszembe jutna. Olyan szavak voltak benne, hogy Jézus Krisztus maga sem értette volna. Ide hallgass: "Volt aztán ott egy szerecsen, olyan gyors, mint a kerecsen." A kerecsen, tudod, olyan sólyommadár-féle. A kolléga megmutatta nekem egy szótárban. Azt a szótárt magával hordozta mindenüvé. Akkor is nézegette, ha pihenés közben a kávéját várta. - Elhallgatott. Magányosnak érezte magát, amiért ily hosszan beszélt egyfolytában. Titokzatos szemét az utasa felé fordította. Joad még mindig hallgatott. A sofőr idegesen próbálta bevonni a beszélgetésbe. - Ismertél valaha olyan embert, aki efféle szavakkal dobálózott?

- Prédikátort igen - mondta Joad.

- Belebolondul az ember, amikor valaki nagy szavakkal dobálózik. Persze, a prédikátor, az más, prédikátorral úgyse bolondozik az ember. Hanem ez a kolléga mulatságos gyerek volt. Ennek még a nagy szavait se bántam, hiszen csak úgy a levegőbe beszélt. Nem akart hencegni. - A sofőr visszanyerte nyugalmát. Legalább tudta, hogy Joad odahallgat a szavára. Merészen nekilendítette a nagy teherautót egy kanyarodónak, hogy csak úgy csikorogtak a kerekek. - Ahogy mondtam - folytatta -, furcsa dolgokat művel, aki teherautón dolgozik. Muszáj neki. Belebolondulna, ha csak ülne a helyén és lesné, amint az út elfut a kerekek alatt. Azt mondják, hogy a sofőr folyton eszik - minden útszéli kocsma előtt megáll enni.

- Annyi bizonyos, hogy a sofőrök látszólag a kocsmákban élnek - hagyta rá Joad.

- Hiszen megáll az ember, de nem az evés kedvéért. Nem is igen vagyunk éhesek. Csak átkozottul unjuk az örökös mozgást. A kocsma az egyetlen hely, ahol megállhatunk, s ha már megáll az ember, muszáj, hogy vegyen valamit, nehogy a gazda kidobja. Szóval, lenyel az ember egy csésze kávét meg egy darab kalácsot. Legalább megpihen egy kicsit. - Lassan rágta a gumit, és forgatta a nyelvén.

- Unalmas lehet - mondta közömbös hangon Joad.

A sofőr gyorsan rápillantott, hogy nem gúnyolódik-e.

- Hát nem valami fene mulatságos - mondta ingerülten. - Könnyűnek látszik, hogy az ember itt ül a helyén nyolc vagy tíz, vagy tizennégy óra hosszat. Hanem az utat elátkozza. Muszáj, hogy csináljon valamit. Egyik énekel, másik fütyörész. A társaság nem engedi, hogy rádiót szereltessünk a kocsira. Van, aki italt hord magával, de az ilyen hamar kiröpül. - Elégedett hangon tette hozzá: - Én sohasem iszom útközben.

- Igazán? - kérdezte Joad.

- Nem én! Az ember arra is gondol, hogy előbbre jusson. Be akarok iratkozni egy levelező tanfolyamra. Gépészmérnöki tanfolyam. Nem nehéz. Az ember odahaza megtanul egynéhány könnyű leckét. Ez a tervem. Akkor aztán nem ülök teherautóra. Én ültetek föl másokat.

Joad kabátja oldalzsebéből előhúzott egy whiskysüveget. - Igazán nem akarsz egy kortyot? - kérdezte ingerkedő hangon.

- Nem én. Hozzá se nyúlok. Nem lehet inni is meg tanulni is, úgy, ahogy én akarok.

Joad kihúzta a dugót az üvegből, gyorsan kortyintott kettőt, visszanyomta a dugót, és zsebre tette az üveget. A kocsiban eláradt a whisky fűszeres, forró illata. - Nagy terveid vannak - mondta Joad. - Talán bizony leány van a dologban?

- Van hát, de mindenképpen előbbre akarok jutni. Fene régóta fejlesztem már az emlékező-tehetségemet.

A whisky mintha fölélénkítette volna Joadot. Ismét cigarettát sodort, és rágyújtott. - Már nincs is olyan nagy utam.

A sofőr gyorsan tovább beszélt: - Nekem nem kell az ital. Folyvást az emlékezetemet gyakorlom. Két esztendeje részt vettem egy ilyen tanfolyamon. - Jobb kezével megveregette a kormánykereket. - Tegyük föl, elhaladok valaki mellett az úton. Megnézem, aztán megpróbálok mindenre visszaemlékezni: milyen ruha meg cipő volt rajta, hogyan járt, milyen magas, mennyi lehet a súlya, volt-e valami sebhely az arcán. Ehhez jól értek már. Valósággal le tudom festeni a fejemben. Néha arra is gondolok, hogy ujjlenyomat-szakértőnek képeztessem ki magam. El se hinnéd, mennyi mindenre vissza tud emlékezni az ember.

Joad ismét hörpintett egyet az üvegből. Még egy utolsót szippantott elrágott cigarettáján, aztán kérges hüvelyk- és mutatóujjával elnyomta izzó végét. Péppé dörzsölte szét a csutkát, kinyújtotta az ablakon, és engedte, hogy a szél lefújja az ujjairól. A nagy gumikerekek élesen visítottak az útburkolaton. Joad sötét, nyugodt szeme derűsen nézett előre az úton. A sofőr várt, s bizonytalanul nézett rá. Joad hosszú felsőajkát vigyorgás rántotta föl a fogáról, s némán nevetett magában, hogy melle rázkódott a nevetéstől. - Átkozottul sokáig tartott, amíg rájöttél, cimbora.

A sofőr most nem nézett rá. - Rájöttem? Mire?

Joad ajka egy pillanatra eltakarta hosszú fogát; nyalta a száját, mint a kutya, előbb a jobb sarkát, aztán a balt. Nyers hangon szólalt meg. - Tudod jól, hogy mire. Tetőtől talpig végignéztél, amikor beszálltam. Észrevettem. - A sofőr egyenesen maga elé nézett, úgy szorította a kormánykereket, hogy tenyerének széle kipuffadt, s keze hátából kifutott a vér. Joad tovább beszélt: - Tudod, hogy honnan jövök. - A sofőr hallgatott. - Tudod, ugye - erősködött Joad.

- Hát... tudom. Vagyis... gondolom. De ahhoz nekem semmi közöm. Én csak a magam dolgával törődöm. Nekem mindegy. - Csak úgy folyt belőle a szó. - Én senki dolgába nem ütöm az orromat. - Most aztán hirtelen elhallgatott. Keze még mindig elfehéredve szorította a kormánykereket. Egy szöcske röppent be az ablakon, s leszállt a műszertáblára, ott megült, és vakarni kezdte szárnyait ugró lábaival. Joad előrehajolt, ujjaival összemorzsolta kemény, koponyaszerű fejét, s kiengedte az ablak mellett elfutó légáramlatba. Újra elnevette magát, miközben az összemorzsolt rovar darabkáit leverte ujjai hegyéről. - Félreértettél - mondotta. - Eszem ágában sincs titkolózni. Szentigaz, hogy ültem McAlesterben. Négy esztendeig. Ezt a ruhát ott adták nekem, amikor kiengedtek. Tőlem ugyan tudhatja mindenki. Apám földjére megyek, hát nem kell hazudoznom, hogy munkát kapjak.

A sofőr azt felelte: - Ez sem az én dolgom. Nem kíváncsiskodom.

- Az ördögöt nem - mondta Joad. - Látszik azon a nagy orrodon, hogy szereted beleütni a más dolgába.

A sofőrnek megnyúlt az arca. - Félreértettél - szólalt meg bizonytalan hangon.

Joad a szemébe nevetett. - Derék gyerek vagy. Fölvettél a kocsidra. Egye meg a fene, hát igenis, ültem! Akarod tudni, hogy miért?

- Nem az én dolgom.

- Hát persze, egyéb dolgod sincs, mint ezt a tragacsot vezetni, s még azzal sem törődöl. Ide nézz. Látod-e előttünk ezt az utat?

- Látom.

- No hát, itt leszállok. Tudom, esz a kíváncsiság, hogy mit követtem el. Hát én megmondom. - A motor hangos berregése elcsendesedett, s a lefékezett kerekek csikorgása hirtelen elhallgatott. Joad előhúzta az üvegjét, és kortyintott egyet. Ahol a kocsi megállt, mezei út ágazott ki derékszögben az országútból. Joad kiszállt, és megállt a kocsi ablaka mellett. A kipufogó halkan eregette fölfelé alig látható kék füstjét. Joad odahajolt a sofőrhöz. - Emberölés - mondotta gyorsan. - Nagy szó, annyit jelent, hogy megöltem valakit. Hét év. Négy után elengedtek, mert jól viseltem magam.

A sofőr szeme végigfutott Joad arcán, hogy emlékezetébe vésse. - Én nem kérdeztem - mondotta. - Csak a magam dolgával törődöm.

- Elmondhatod minden kocsmában, egészen Texoláig - mosolygott. - Viszontlátásra, cimbora. Derék gyerek vagy. De látod, ha az ember ült egy kicsit, messziről megszagolja a kérdéseket. Belőled csak úgy áradt a kíváncsiság, mihelyt kinyitottad a szádat. - Megtapogatta tenyerével a vasajtót. - Köszönöm, hogy elhoztál - mondotta. - Viszontlátásra. - Megfordult, s elindult a mezei úton.

A sofőr egy pillanatig utánabámult, s odakiáltotta neki: - Sok szerencsét! - Joad intett a kezével, de nem nézett vissza. Aztán a motor elbődült, töfögni kezdett, s a nagy, vörös teherautó súlyosan továbbgördült.

3

A beton országutat zilált, töredezett, száraz fű szegélyezte, közte a vadzab a kutya bundájába kapaszkodik, a komócsin belegabalyodik a ló bozontos bokaszőrébe, a tüskés lóhere pedig beleragad a birka gyapjába; alvó élet várja, hogy elterjedjen és szétszóródjék: minden egyes magon a szétszóródáshoz való készülék, hajlott dárdahegy és ejtőernyő, amit elhordoz a szél, s apró, tüskés golyócskák - s ez mind állatokra meg a szélre vár, egy férfi nadrágjának felhajtójára vagy egy asszony szoknyájának szegélyére; valamennyi mozdulatlan, de fel van szerelve a mozgás eszközeivel; tétlen, de a tevékenység ösztöne uralkodik rajta.

A nap rátűzött a fűre és fölmelengette, s a fű árnyékában mozogtak a rovarok meg a hangyák és hangyalesők, amelyek tőrt vetettek nekik, sáskák ugrottak fel a levegőbe, s egy pillanatra szétnyitották sárga szárnyukat, ászkák, amelyek apró övesállatokhoz hasonlítottak, és szüntelenül szaladgáltak száz apró lábukon. Az útszéli fűben egy teknősbéka mászott, minden ok nélkül oldalt fordult, magasra ívelő páncélját vonszolva a füvön. Nehézkesen húzta kemény combjait, sárga körmű lábát - nem is járt voltaképpen, csak a páncélt cipelte tovább nagy erőfeszítéssel. Az árpa bajusza lesiklott a páncélról, a tüskés lóhere ráhullott, s legurult róla a földre. Csontos csőrét félig kinyitotta, s élénk, vidám szeme egyenesen nézett ki körömhöz hasonló szemöldöke alól. Mászott a füvön, széttaposott nyomot hagyott maga után, s egyszerre csak magas domb emelkedett föl előtte: a nagy beton országút töltése. Egy pillanatra megállt, s magasra tartotta a fejét. Hunyorogva nézegetett előre-hátra. Végre is elkezdett fölmászni a töltésre. Karmos elülső lábai előrenyúltak, de nem kapaszkodtak meg. Hátsó lábai előrenyomták a páncélt, s az súrolta a füvet meg a kavicsot. Minél meredekebb lett a töltés, annál jobban megfeszítette erejét a teknősbéka. Toló mozdulatot végző hátsó lábai kifeszültek és meghajoltak, csontos feje annyira előrenyúlt, amennyire nyaka engedte. A páncél lassacskán fölkerült a töltésre, de ekkor egy fal zárta el az utat, az országút szegélye, egy négy hüvelyk magas betongát. A hátsó lábak, mintha függetlenül dolgoznának, nekitaszították a páncélt a gátnak. A fej fölemelkedett s a gát fölött lenézett a széles, sima cementsíkságra. Most a gát tetejébe kapaszkodó elülső lábai megfeszültek, fölegyenesedtek, s teknője lassan felhúzódott, elülső része rátámaszkodott a gátra. A teknősbéka egy pillanatra megpihent. Egy vöröshangya szaladt be a teknője alá, a teknő alatt rejtőzködő puha bőrre, s fej és lábak hirtelen behúzódtak, a páncélos farok befelé kunkorodott. A vöröshangya szétmorzsolódott a test és a lábak között. Egyik elülső lába egy vadzabkalászt szorított be a páncél alá. A teknősbéka jó darabig mozdulatlanul hevert, aztán kidugta nyakát, vidáman hunyorgó, jó öreg szeme körülnézett, s a lábakkal együtt farka is előbújt. Hátsó lábai munkához láttak, úgy megfeszültek, akár az elefántlábak, s páncélja olyan szögben emelkedett föl, hogy elülső lábai nem érhettek le a vízszintes cementre. De hátsó lábai mind magasabbra emelték, amíg csak az egyensúly el nem tolódott; akkor az elülső rész lebillent, az elülső lábai belekapaszkodtak az útburkolatba - a teknősbéka fölérkezett. De a vadzab szára még mindig odacsavarodott az elülső lábai köré.

Most már könnyű volt a járás, mind a négy lába dolgozott, s páncélja erre-arra döcögve előbbre jutott. Ekkor autó közeledett, egy negyvenéves asszony vezette. Meglátta a teknősbékát, s jobbra fordult, lecsúszott az országútról, a kerekek felsivítottak, s porfelhő kavarodott fel. Két kerék egy pillanatra a levegőbe emelkedett, aztán leereszkedett ismét. A kocsi visszacsúszott az útra, s továbbhaladt, de már lassabban. A teknősbéka visszahúzódott páncéljába, most azonban sietve mászott tovább, mert az országút égetően forró volt.

Most egy könnyű teherkocsi következett, s amint odaért, a sofőr megpillantotta a teknősbékát, s úgy kanyarodott, hogy elgázolja. Elülső kereke a páncél szélét érte, feldobta a teknősbékát, mint a pitykét, mint egy pénzdarabot, s legurította az országútról. A teherkocsi ismét visszatért a jobb oldalra. A teknősbéka hátán feküdt, s jó ideig meghúzódott a páncéljában. De aztán lábai kapálózni kezdtek a levegőben, kerestek valamit, amibe megkapaszkodjanak, hogy a testet visszafordíthassák. Egyik elülső lába megragadott egy kavicsot, s páncélja lassan-lassan fölfelé fordult. A vadzab kalásza kiesett, s három hegyes magva megkapaszkodott a földben. S amint a teknősbéka lefelé mászott a töltésen, páncélja ráhúzta a földet a magokra. A teknősbéka befordult egy mezei útra, s továbbvonszolta magát, páncéljával girbegurba kis árkot vágva a porba. Jó öreg, vidám szeme előrenézett, s csontos csőre kissé kinyílt. Sárga körmei belemélyedtek a porba.

4

Amikor Joad hallotta, hogy a teherkocsi továbbmegy, a sofőr egyik sebességet a másik után kapcsolja be, s a föld dübörög a gumikerekek alatt, megállt, visszafordult s utánanézett, amíg el nem tűnt. Még azután is figyelve nézett a messzeségbe, a kékesen csillogó levegőbe. Elgondolkozva húzta ki zsebéből az üveget, lecsavarta fémkupakját, élvezettel szürcsölte a whiskyt, belenyalva az üveg nyakába, aztán szája szélén jártatta végig a nyelvét, hogy semmit el ne veszítsen az ital ízéből. Próbálgatta az emlékezetét: - "Volt egyszer egy szerecsen" - de csak ennyire tudott visszaemlékezni. Aztán megfordult, s a poros mellékutat nézte, amely derékszögben vágott keresztül a földeken. A nap forrón sütött, szellő sem lebbentette a leülepedett port. Az utat keréknyomok vágták fel, s a felszálló por visszaülepedett a kerékvágásba. Joad lépett egyet-kettőt, új sárga cipője fölverte a lisztfinomságú port, s a sárgaság eltűnt a por szürke színe alatt.

Lehajolt és kifűzte cipőjét, lehúzta előbb az egyiket, aztán a másikat. Izzadt lábát kényelmesen fürösztötte a forró, száraz porban, amíg le nem ülepedett az ujjai közt, s lába bőre meg nem száradt. Levetette kabátját, cipőjét belecsavarta, s a batyut hóna alá vette. Aztán továbbment az úton, fölverve maga előtt a port, s alacsonyan lógó kis porfelhőt hagyott maga után.

Az út jobb oldalán kerítés húzódott, két sor tüskésdrót, fűzfakarókra erősítve. A gyöngén bevert karók jobbra-balra ferdültek. Ahol egy kampó véletlenül éppen a megfelelő magasságban volt, ott keresztülhúzták rajta a drótot, ahol meg nem volt kampó, a tüskésdrótot egy másik rozsdás drótdarabbal kötötték a karóhoz. A kerítésen túl kukorica volt, amit a szél, a hőség, az aszály levert a földre, s a levelek hónalja tele volt porral.

Joad tovább baktatott, maga után hurcolva a porfelhőt. Kevéssel maga előtt megpillantotta egy mezei teknősbéka magasra domborodó páncélját, amint lassan kúszott a porban mereven meg-megránduló lábain. Joad megállt, hogy szemügyre vegye, s árnyéka ráesett a teknősbékára. Az tüstént behúzta fejét és lábait, s kurta, vastag farka is bekunkorodott a páncél alá. Joad felemelte és megfordította. Háta barnásszürke volt, mint a por, de a páncél alsó fele sárgásfehér, tiszta és sima. Joad egészen hóna alá húzta fel a batyuját, megsimogatta ujjaival a páncél sima alsó felét, s megnyomta. Puhább volt, mint a külső fele. A kemény vén fej kibújt, megpróbált ránézni a nyomkodó ujjra, a négy láb vadul kapálózott. A teknősbéka összenedvesítette Joad kezét, s hasztalanul küszködött a levegőben. Joad hátára fordította, s becsavarta kabátjába, cipője mellé. Érezte, hogyan igyekszik, küszködik, izeg-mozog a hóna alatt. Most gyorsabban ment tovább, lábát kissé vonszolva a finom porban.

Előtte, az út mentén görcsös, porlepte fűzfa vetett árnyékpettyeket a földre. Joad látta maga előtt, vékony ágai behajoltak az út fölé, lombja tépett és zilált volt, mint a vedlő tyúkok tolla. Joad most izzadt. Kék inge sötét színűre vált a hátán meg a hóna alatt. Rántott egyet a sapkája ellenzőjén, megnyomta a közepét, s ezzel úgy összetörte a belé varrt keménypapírt, hogy ez a sapka sohasem fog újnak látszani többé. Most gyorsabban és céltudatosabban haladt a távoli fűzfa árnyéka felé. A fűzfa alatt, tudta, árnyékot talál, legalábbis a törzs árnyékát, mert a nap túlhaladt már legmagasabb pontján. Nyakszirtjére tűzött, s ettől valami halk zúgást érzett a fejében. A fa alsó részét nem láthatta, mert egy kis mélyedésben állt, ahol a víz tovább maradt meg, mint a sík helyeken. Joad gyorsabban kezdett lépkedni, s leszaladt a lejtőn. De aztán óvatosan lassított, mert a fatörzs árnyéka el volt foglalva. Egy ember ült a földön, a fának támaszkodva. Lábát keresztbe vetette, s az egyik térde majdnem olyan magasan volt, mint a feje. Nem hallotta Joad közeledését, mert ünnepélyesen fütyörészte ezt a dallamot: "Igenis, ez

az én babuskám." Kinyújtott lábát lassan ringatta a dal üteme szerint. Nem volt táncütem. Most abbahagyta a fütyörészést, s könnyed, vékony tenorhangon énekelni kezdett:

Igenis, ez az én Megváltóm,
Jézus az én Megváltóm,
Jézus lőn az én Megváltóm,
Csak Jézust dicséri ajkam,
Gonosznak nincs hatalma rajtam,
Jézus lőn az én Megváltóm.

Az ember csak akkor vette észre Joadot, amikor belépett a kusza levelek áttetsző árnyékába; abbahagyta az éneket, s fejét feléje fordította. Hosszúkás, csontos feje volt, a bőr megfeszült rajta, nyaka pedig oly inas és izmos, mint a zeller szára. Nagy szeme kissé előreugrott, szemhéja vörös volt és gyulladt. Orcája barna, fénylő és csupasz, ajka duzzadt: vidám vagy érzéki. Orrán úgy megfeszült a bőr, hogy nyerge egészen megfehéredett. Arca nem izzadt, még magas, halvány homloka sem. Szokatlanul magas homlok volt, halántékán finom kék erek húzódtak végig. Szemétől hajáig éppen akkora távolság volt, mint az álla hegyéig. Merev, ősz haját mintha ujjával fésülte volna hátra. Overallt és kék inget viselt. Sárgaréz gombos zsávolykabátja és foltos, ráncos, barna kalapja a földön hevert mellette. Portól szürke vitorlavászon cipője úgy feküdt ott, ahogy a lábáról lerúgta.

Az ember hosszasan nézett Joadra. A fény mintha mélyen behatolt volna barna szemébe, apró, aranyos foltokat villantott fel szivárványhártyájában. Nyakának megfeszült izmai erősen kiugrottak.

Joad mozdulatlanul állt a ritkás árnyékban. Joad levette sapkáját, megtörölte vele izzadt képét, s összegöngyölített kabátjával együtt ledobta a földre.

A fatörzs árnyékában ülő ember leemelte egyik lábát a másikról, s körmeivel a földet kezdte piszkálni.

Joad megszólalt: - Phű, pokoli meleg van az úton.

Az ülő ember kérdő arccal nézett rá. - Nem te vagy a fiatalabbik Tom Joad, az öreg Tom fia?

- De az vagyok - mondta Joad. - Testestül-lelkestül. Éppen hazamegyek.

- Gondolom, hogy nem emlékszel rám - mondta az ember. Elmosolyodott, s vastag ajka mögül nagy lófogak villantak elő. - Nem, nem is emlékezhetel. Mindig a kislányok varkocsát rángattad, amikor én a Lélekről prédikáltam nektek. Az volt legfőbb gondod, hogy gyökerestül kirángasd a hajukat. Te talán nem emlékszel, de én igen. Ti ketten csak a varkocsrángatás kedvéért járultatok Jézus színe elé. Egyszerre kereszteltelek meg mind a kettőtöket az öntözőárokban. Kapálóztatok és nyávogtatok, mint két macskakölyök.

Joad lenézett rá, aztán felkacagott. - No lám, hiszen te a prédikátor vagy! Te a prédikátor vagy. Egy órája sincs, hogy emlegettelek valakinek.

- Csak voltam prédikátor - mondta komolyan az ember. - Tisztelendő Jim Casy, az Égő Csipkebokor hívei közül. Valamikor bömböltem Jézus nevét. S az öntözőárok úgy tele volt megtért bűnösökkel, hogy a fele majdhogy oda nem veszett. De ennek már vége - sóhajtott fel. - Most már csak Jim Casy vagyok. Nem tartozom az elhivatottak közé. Bűnös gondolataim vannak, de azt hiszem, okos gondolatok.

Joad azt mondta: - Muszáj hogy gondolatai támadjanak az embernek, ha egyszer töprengeni kezd a dolgokról. Hát persze hogy emlékszem rád. Szép összejöveteleket rendeztél. Emlékszem, egyszer az egész prédikációt kézen járva mondtad el, s majd kiordítottad a tüdődet. Anyám nagyon szeretett. Nagyanyó meg azt mondogatta, hogy téged megszállt a Lélek. - Kotorászni kezdett összegöngyölített kabátjában, megtalálta a zsebet, s előhúzta belőle az üveget. A teknősbéka kidugta egyik lábát, de Joad szorosan becsavarta. Levette a kupakot az üvegről, s odanyújtotta a prédikátornak. - Innál egy kortyot?

Casy elvette az üveget, s tűnődve nézett rá. - Már nem prédikálok. A Lélek elhagyta az embereket... de még nagyobb baj, hogy elhagyott engem is. Persze, egyszer-egyszer megmozdul bennem, s tartok egy összejövetelt, vagy áldást mondok, ha valahol asztalhoz ülnek, de nem olyan szívvel, mint azelőtt. Csak azért teszem, mert elvárják.

Joad ismét megtörölgette arcát a sapkájával. - Csak nem vagy olyan szent, hogy megijedj az italtól? - kérdezte.

Casy mintha csak most látta volna meg az üveget. Fölemelte, s három nagy kortyot ivott. - Jó kis pálinka - mondotta.

- Meghiszem azt - felelte Joad. - Gyárban készült. Egy dollár.

Casy még egyet kortyantott, mielőtt az üveget visszaadta. - Ez már igen - mondta. - Ez igen!

Joad elvette tőle az üveget, s udvariasságból nem törölte meg inge ujjával, mielőtt maga is ivott belőle. Törökösen leguggolt, s odatámasztotta az üveget összegöngyölített kabátjához. Talált egy fűzfaágat, s azzal írogatni kezdett a földre. Egy négyszögletes darabon félresöpörte a leveleket, s elsimította a port. Aztán szögletes és kerek figurákat kezdett rajzolni. - Rég nem láttalak - mondotta.

- Nem látott engem senki - mondta a prédikátor. - Egyedül mentem el, s csak ültem és gondolkodtam. A Lélek most is erős bennem, de már nem a régi. Sok mindenben nem vagyok olyan bizonyos, mint azelőtt. - Egyenesebben ülve támaszkodott a fa derekának. Csontos keze mókus módjára matatott overallja zsebében, s előkotort egy fekete, összerágott dohánycsomót. Gondosan letisztogatta róla a szalmatörmeléket meg a zsebe szürke szemétjét, aztán leharapott egy darabot, s bedugta szájába a bagót. Joad tagadóan rázta a faágat, amikor a dohánycsomót odatartotta feléje. A teknősbéka megint rángatni kezdte az összegöngyölített kabátot. Casy odanézett a mocorgó ruhadarabra. - Mit dugtál bele? Egy csirkét? Megfullad!

Joad még szorosabban összecsavarta a kabátot. - Egy öreg teknősbékát - mondotta. - Az úton szedtem fel. Gondoltam, elviszem a kisöcsémnek. A gyerekek szeretik a teknősbékát.

A prédikátor lassan bólogatott. - Minden gyerek kap egyszer vagy másszor teknősbékát. Egy sem tudja megőrizni. Addig izeg-mozog, hogy egyszer csak kiszabadul és elmegy, isten tudja, hová. Akárcsak én. Én sem tudtam megőrizni a jó öreg evangéliumot, pedig ott hevert a kezem ügyében. Addig gyúrtam, fúrtam, míg szét nem szakadozott az egész. Megszállt néha a Lélek, de nem volt, amiről prédikáljak. Isten elhívott, hogy vezéreljem a népet, de nem volt, ahová vezéreljem.

- Csak vezesd az embereket körbe-körbe - mondta Joad. - Vágd bele őket az öntözőárokba. Mondd nekik, hogy a pokolban fognak égni, ha nem úgy gondolkoznak, mint te. Mi az ördögnek akarod elvezérelni őket valahova? Csak vezesd. - A fatörzs egyenes árnyéka hosszúra kezdett nyúlni a földön. Joad hálásan odakuporodott, új helyet tisztított meg a földön, ahová a faággal firkálhasson. Az úton bozontos, sárga pásztorkutya loholt feléjük, fejét leszegte, nyelve kilógott, s csöpögött róla a nyál. Farka ernyedten kunkorodott föl, hangosan lihegett. Joad füttyentett neki, de a kutya még jobban leszegte fejét, s továbbloholt, mintha valami

határozott célja volna. - Igyekszik valahová - magyarázta kissé sértődötten Joad. - Talán hazamegy.

A prédikátort nem lehetett tárgyától eltéríteni. - Igyekszik valahová. Én... én nem tudom, hova megyek. Mondok neked valamit: el szoktam érni, hogy az emberek ugrándoznak, zagyvaságokat kiáltoznak, s addig hallelujáznak, amíg ájultan nem esnek össze. Némelyiket újrakereszteltem, hogy magához térjen. Aztán... tudod, mit csináltam aztán? Valamelyik leányt kivittem a fűbe, s lefeküdtem vele. Mindig újra megtettem. Aztán furdalt a lelkiismeret, imádkoztam, imádkoztam, de hiába. Következő alkalommal ismét megtettem. Láttam, hogy nincs remény, átkozott szenteskedő vagyok. Pedig nem akartam.

Joad elmosolyodott - fogsora szétvált -, s megnyalogatta ajkát. - Nincs jobb egy forró, lelkes gyülekezetnél, hogy az ember levegye őket a lábukról - mondta. - Megtettem magam is.

Casy izgatottan hajolt előre. - No lám - kiáltotta -, én is láttam, hogy így van ez, s gondolkozni kezdtem. - Hadonászott a levegőben csontos, bogos kezével. - Ilyenformán kezdtem gondolkozni: Itt vagyok én, aki kegyelemért imádkozom. Aztán itt vannak ezek az emberek, akiket úgy megszállt a kegyelem, hogy ugrándoznak és kiáltoznak. Azt mondják, az ördög sugallja, hogy lefeküdjél egy lánnyal. De mennél nagyobb kegyelem szállja meg a lányt, annál jobban kívánkozik ki a fűbe. Én meg azon töröm a fejem, hogy a kénköves mennykőbe - bocsánat - fér oda az ördög, amikor a lány annyira tele van a Szentlélekkel, hogy csak úgy sugárzik belőle. Azt hinné az ember, ilyenkor tehetetlen az ördög. Pedig dehogy. - Szeme lángolt az izgalomtól. Egy pillanatig rágta a bagót, aztán köpött egyet a porba, a köpés továbbgördült, fölszedve a port, amíg száraz kis golyónak nem látszott. A prédikátor kinyújtotta kezét, s úgy nézett a tenyerébe, mintha könyvet olvasna. - Aztán itt vagyok én - folytatta csöndesen. - Ennek a sok embernek a lelke mind a kezemben van, felelős vagyok értük, és érzem is a felelősségemet, s mégis mindig összeakadok valamelyik leánnyal. - Joadra nézett, s arca gyámoltalannak látszott. Kifejezése mintha segítségért könyörgött volna.

Joad gondosan rajzolgatott egy női torzót a porba: keblet, csípőt, ölet. - Én sohasem voltam prédikátor - mondotta. - Sohasem hagytam el valamit, ha egyszer megkaphattam. És sohasem gondoltam egyebet erről a dologról, csak örültem neki.

- De te nem voltál prédikátor - erősködött Casy. - Neked a leány csak leány volt. Nem jelentett semmit. De az én szememben szent edény volt. A lelkét mentettem meg. Vállamon volt ez a nagy felelősség, és elértem, hogy a Szentlélektől csak úgy habzott a szájuk, azután meg vittem ki őket a fűbe.

- Talán prédikátornak kellett volna mennem - mondotta Joad. Előszedte dohányát meg a papirost, és cigarettát sodort. Rágyújtott, s a füstön át rákacsintott a prédikátorra. - Rég nem voltam lánnyal. Lesz mit pótolnom.

Casy folytatta: - Úgy rágta ez a lelkemet, hogy már aludni se tudtam tőle. Valahányszor prédikálni mentem, azt hajtogattam magamban: Isten úgy segéljen meg, most nem teszem meg. És még javában mondtam, s már tudtam, hogy megteszem.

- Feleség kellett volna neked - jegyezte meg Joad. - Egyszer megszállt nálunk egy prédikátor a feleségével együtt. Jehoviták voltak. Odafent háltak az emeleten. A szérű előtt az udvarunkban tartották az istentiszteletet. Mi, gyerkőcök, persze végighallgattuk. No, hát ennek a prédikátornak a felesége minden esti ájtatosság után istenigazában elagyabugyálta a férjét.

- Örülök, hogy ezt elmondtad - szólt Casy. - Mindig azt hittem, hogy csak én vagyok olyan. Végül annyira gyötört már a dolog, hogy otthagytam mindent, és sokat gondolkoztam

magamban. - Keresztbe rakta a lábát, s kaparászni kezdte száraz, poros ujja közét. - Azt mondtam magamban: Mi rágódik rajtam? A bolondság? És azt feleltem: Nem, hanem a bűn. És azt mondtam: Hogy lehet az, hogy amikor az ember a legnagyobb biztonságban lehetne a bűntől, éppen akkor gondol az ördög munkájára? - Két ujjával ritmikusan ütögette a tenyerét, mintha csöndesen egymás mellé rakosgatná benne a szavakat. - Azt mondtam: Talán nem is bűn ez. Talán ilyen az ember. Talán hiába is korbácsoljuk ki magunkból az ördögöt. És arra gondoltam, hogy szentéletű nők szögesdrótból font hosszú ostorral verték a testüket, és lehet, hogy szerették kínozni magukat, és talán én is szeretem kínozni magamat. Éppen egy fa alatt hevertem, amikor ezt kigondoltam, s aztán elaludtam. Beesteledett, sötét volt, amikor föléb-redtem. Egy prérifarkas üvöltött a közelemben. Azt se tudtam, mit mondok, hangosan fel-kiáltottam: Eh, nincs bűn, és nincs erény! Csak az van, amit az ember cselekszik. Egy és ugyanannak a dolognak része minden. Egyik cselekedet szép, a másik nem szép, de ennél többet nincs joga mondani az embernek. - Elhallgatott, s fölnézett a tenyeréből.

Joad rávigyorgott, de pillantása éles volt, s látszott rajta, hogy érdeklődik. - Ezt jól kigondoltad - mondotta. - Igazán jól.

Casy újra megszólalt, s hangján érzett a fájdalom és zavar. - Azt kérdem: Mi ez a hívó szó, mi ez a Lélek? És azt feleltem rá: szeretet. Némelykor úgy szeretem az embereket, hogy majd szétrepedek a szeretettől. Aztán azt kérdezem magamtól: Hát nem szereted Jézust? Gondolkozom, gondolkozom, s végül azt felelem magamnak: Nem, nem ismerek senkit, akit Jézusnak neveznek. Tudok róla egy csomó történetet, de szeretni csak az embereket szeretem. És néha majd szétrobbanok a szeretettől, és szeretném valamennyit boldoggá tenni, és olyasmit prédikálok, amiről azt gondolom, hogy boldoggá teszi őket. És aztán... fene sokat prédikáltam nekik. Csodálkozol, hogy ilyen csúf szavakat mondok? No hát, én már nem érzem csúfnak. Így beszélnek az emberek, s közben nem gondolnak semmi rosszra. De mindegy, elmondok neked még valamit, amit kigondoltam, prédikátor ennél vallástalanabb dolgot nem gondolt ki, s nem is lehetek többé prédikátor, mert kigondoltam és hiszek benne.

- Mi az? - kérdezte Joad.

Casy félénken nézett rá. - De nem sértődöl meg, ha megbotránkoztat?

- Csak azon sértődöm meg, ha orron vágnak - mondta Joad. - Hát mit gondoltál ki?

- Gondolkoztam a Szentlélekről és Jézusról. És azt gondoltam: Mért akasztunk mindent Isten vagy Jézus nyakába? Meglehet, gondoltam, hogy csak az embereket szeretjük, férfiakat és nőket, meglehet, hogy a Szentlélek nem más, mint az emberi lélek. Meglehet, hogy az egész emberiségnek egyetlen nagy, közös lelke van, s annak a része mindenki. Hát ültem és gondolkoztam ezen, és egyszerre csak tudtam. A lelkem mélyén tudtam, hogy igaz, s most is tudom.

Joad lesütötte szemét, mintha nem tudna szembenézni a prédikátor tekintetének meztelen őszinteségével. - Ilyen gondolatokkal nem lehet egyházat fenntartani - mondotta. - Kikerget-nének az országból. Az emberek ugrálni és ordítozni szeretnek. Úgy érzik, hogy ettől nő a tekintélyük. Nagyanyóval bírni sem lehetett, amikor mindenféle érthetetlen zagyvaságot kezdett összehadarni. Fél kezével el tudott volna bánni egy jól megtermett egyházatyával.

Casy tűnődve nézett rá. - Szeretnék tőled megkérdezni valamit - mondotta. - Valamit, ami soká rágta a lelkemet.

- Csak rajta. Beszélek én néha.

- Hát - kezdte el lassan a prédikátor -, itt vagy te, akit dicsőségem teljében kereszteltem újra. Azon a napon tele voltam Jézussal. Te persze nem emlékszel, mert egy kislány varkocsát rángattad.

- Emlékszem - mondta Joad. - Susy Little volt. Egy esztendő múlva beleharapott az ujjamba.

- No hát, vetted-e valaha valami hasznát annak az újrakeresztelésnek? Jobb útra tértél-e?

Joad elgondolkozott. - N-e-em, nem mondhatnám, hogy éreztem volna valamit.

- És megártott-e? Gondolkozzál erősen.

Joad fölemelte az üveget, és kortyintott egyet. - Nem volt abban semmi, se jó, se rossz. Csak mulatság volt. - Odanyújtotta az üveget a prédikátornak.

Az felsóhajtott, ivott, megnézte, milyen kevés maradt a whiskyből, s ivott még egy kortyot. - Akkor jól van - mondotta. - Furdalta a lelkemet, hogy hátha ártottam valakinek azzal, hogy mindenbe beleártottam magam.

Joad a kabátja felé nézett, s meglátta, hogy a teknősbéka kiszabadult, s ugyanabba az irányba siet, mint amikor megtalálta. Joad elnézte egy pillanatig, aztán lassan talpra állt, elfogta s újra becsavarta a kabátjába. - Nincs, amit a gyerekeknek ajándékozzak - mondotta. - Semmi más, csak ez a vén teknősbéka.

- Furcsa - szólalt meg a prédikátor. - Éppen az öreg Tom Joad járt az eszemben, amikor erre jöttél. Gondoltam, beszólok hozzá. Akkoriban istentelen embernek tartottam. Hogy van az öreg Tom?

- Nem tudom. Négy esztendeje nem voltam otthon.

- Nem írt neked?

Joad zavarba jött. - Hát apám nem ír valami szépen, de nem is ír csak azért, hogy írjon. A nevét leírja ő is, mint akárki más, ha megnyálazza a ceruzáját. De levelet nem írt soha életében. Azt szokta mondani, hogy amit a szájával meg nem tud magyarázni, azért nem érdemes a ceruzát koptatni.

- Utazgattál? - kérdezte Casy.

Joad gyanakodva nézett rá. - Nem hallottál rólam? Benne volt az eset minden újságban.

- Nem hallottam én semmit. Mi történt? - Keresztbe rakta a lábát, és lejjebb húzódva támasztotta fejét a fa törzséhez. Gyorsan múlt a délután, s a napfény dúsabb színekbe öltözött.

Joad készségesen megmondta: - Legjobb, ha most kipakolok vele, és túlesem rajta. Ha még mindig prédikálnál, nem mondanám el, mert attól félnék, hogy kiprédikálsz. - Kiszürcsölte, ami még az üveg fenekén maradt, eldobta magától, s a lapos üveg könnyedén csúszott tovább a porban. - McAlesterben töltöttem ezt a négy esztendőt.

Casy gyorsan feléje fordult, s úgy lehajtotta fejét, hogy nagy homloka még nagyobbnak látszott. - Erről nem akarsz beszélni, mi? Nem is kérdezlek, s ha valami rosszat tettél...

- Amit tettem, megtenném újra - mondta Joad. - Megöltem valakit verekedés közben. Táncmulatságon voltunk, és leittuk magunkat. Belém ütötte a kését, én pedig megöltem egy ott heverő lapáttal. Szétvertem a fejét.

Casy ismét fölnézett. - Hát akkor nem röstelled a dolgot?

- Nem én - felelte Joad. - Hét esztendőt kaptam, mert ő is belém szúrt. Négy esztendő után kieresztettek, feltételes szabadsággal.

- Akkor hát négy esztendeig nem hallottál semmit a családodról?

- De igen. Két esztendővel ezelőtt anya írt egy lapot, tavaly karácsonykor meg nagyanyó. Hű, de nevettek a fogolytársaim! Volt rajta egy karácsonyfa, csillogó dísszel - fehér volt, mint a hó. Meg egy vers:

Jó karácsonyt, gyermekem,
- Mondja Jézus szelíden -
- E karácsonyfa alatt
Leled ajándékomat.

Fogadok, hogy nagyanyó sohase olvasta ezt a verset. Bizonyosan valami házalótól vette a lapot, s a legcsillogóbbat választotta ki. A fiúk a zárkában majd megvesztek nevettükben. Azóta szelíd Jézusnak neveztek. Pedig nagyanyó nem akart viccelni, csak olyan szépnek találta ezt a lapot, hogy nem fáradt az elolvasásával. Abban az esztendőben, amikor becsuktak, elvesztette a pápaszemét. Lehet, hogy azóta se találta meg.

- Hogy bántak veled McAlesterben? - kérdezte Casy.

- Nagyon jól. Rendesen kap enni az ember, tisztát is kap, s van, ahol fürödjék. Tulajdonképpen nagyon rendes hely. Csak az a nagy baj, hogy nők nincsenek. - Hirtelen elkacagta magát. - Egy pasast kiengedtek föltételes szabadságra - mondotta. - Egy hónap sem telt bele, már megint ott volt. Valaki megkérdezte, mit követett el. Hát, azt mondja, az öregem házában nincs semmi kényelem. Nincs villanyvilágítás, nincs zuhany. Nincs könyv, és rossz a koszt. Azt mondja, visszajött, mert itt van kényelem, és rendesen kap enni az ember. Azt mondja, odakünn rosszul érezte magát, mert törni kellett a fejét, hogy mit csináljon. Ellopott hát egy kocsit, és visszajött. - Joad előszedte dohányát, ráfújt a cigarettapapír-csomagra, s megsodorta a leválasztott lapot. - Igaza is volt - mondotta. - Az éjszaka megijedtem, mert nem tudtam, hol hajtsam le a fejemet. Eszembe jutott a cellám, s kíváncsi voltam, mit csinál az a bolha magában, amely egyedüli zárkatársam volt. Egypáran vonószenekart állítottunk össze. Nagyon jó volt. Valaki azt mondta, elmehetnénk a rádióhoz. Aztán ma reggel nem tudtam, mikor keljek fel. Csak feküdtem, s vártam, hogy megszólaljon a csengő.

Casy elnevette magát. - Az ember a végén nélkülözi egy fűrészmalom zaját is.

A sárguló, poros, délutáni világítás aranyos színbe vonta a vidéket. Aranyszínűnek látszottak a kukoricaszárak is. Fejük fölött fecskeraj suhant el valami víztócsa felé. Joad kabátjában a teknősbéka új hadjáratot indított a szabadulásért. Joad gyűrögette sapkája ellenzőjét. Az most már hosszan előrenyúlt, s olyanformán görbült le, mint a varjú csőre. - Azt hiszem, ballagni kezdek - mondotta. - Nem szeretek a napon járni, de most már nem süt olyan erősen.

Casy összeszedte magát. - Ősidők óta nem láttam az öreg Tomot - mondotta. - Úgyis mindenképpen benéztem volna hozzá. Sokáig hirdettem nálatok Jézust, s pénzt sohasem fogadtam el, csak egy harapás ennivalót.

- Gyere velem - mondta Joad. - Apám örülni fog neked. Mindig is azt mondta, hogy túl sokat jár a szád, nem vagy prédikátornak való. - Fölszedte összegöngyölített kabátját, s erősen rászorította cipőjére meg a teknősbékára.

Casy is odahúzta vászoncipőjét, s beledugta meztelen lábát. - Nem bízom annyira az útban, mint te - mondotta. - Mindig félek, hogy drót vagy üveg akad a porban. Semmit sem utálok úgy, mintha megvágom a lábujjamat.

Egy pillanatra habozva álltak meg az árnyék szélén, aztán belevetették magukat a sárga napsütésbe, mint két úszó, aki siet, hogy partot érjen. Néhány gyors lépés után lassabban, elgondolkozva kezdtek ballagni. A kukoricaszárak most oldalt vetették szürke árnyékukat, s a levegő tele volt a forró por kaparó szagával. A kukoricaföld véget ért, sötétzöld gyapot következett utána, porréteg alól kibukkanó sötétzöld levelek, kialakulóban levő magburkok. Foltosan nőtt a gyapot, sűrű volt az alacsony helyeken, ahol megállt a víz, ritka a magaslatokon. A palánták küszködve igyekeztek a nap felé. A látóhatár barna színbe veszett. A mezei út föl s le hullámozva nyúlt el előttük. Nyugat felé fűzfák szegélyezték egy patak

partját; északnyugati irányban, egy ugarnak hagyott darabon, ritkás bozót ütötte föl a fejét. Hanem a megpörkölődött por szaga nem múlt el, s a levegő oly száraz volt, hogy a nyálka az orrban kemény kéreggé száradt, s az ember szeme könnyezett, hogy ki ne száradjon.

- Nézd, milyen szépen fejlődött a kukorica, amíg a por be nem lepte. Nagy termés lett volna. - mondta Casy.

- Minden évben - mondta Joad -, amióta az eszemet bírom, minden esztendőben jónak indult a termés, aztán sohase lett belőle semmi. Nagyapó azt mondja, hogy az első öt szántásig jó volt, amíg a gyom ki nem veszett. - Az út leereszkedett egy kis domb lejtőjén, aztán fölkapaszkodott egy másikra.

- Az öreg Tom háza nem lehet messzebb innét egy mérföldnél - mondta Casy. - Nem a harmadik emelkedés után következik?

- De igen - felelte Joad. - Hacsak valaki el nem lopta, mint ahogy lopta apám is.

- Az apád lopta?

- Lopta hát. Másfél mérföldnyire találta, keletre innét, s elhozta. Valamikor egy család élt benne, s az elköltözött. Nagyanyó meg apám meg Noah bátyám az egész házat el akarták húzni, de nem jött. Csak egy részét tudták elszedni. Azért olyan furcsa az egyik vége. Kettévágták s elhúzták tizenkét lóval meg két öszvérrel. Visszamentek a másik feleért, hogy újra összerakják, de mire odaértek, Wink Manley ott járt a legényeivel s elvitte. Apám meg nagyapó erősen bosszankodtak, de kevéssel utóbb együtt iszogattak Winkkel, s nagyokat kacagtak a dolgon. Wink azt mondta, hogy az ő háza csődör, s ha odavisszük hozzá a miénket, kis csikóházat kaphatunk. Nagyszerűeket mondott az öreg Wink, ha ivott egy kicsit. Azután jó barátok lettek apával és nagyapóval. Mindig együtt ittak, ha lehetett.

- Nagyszerű ember az öreg Tom - ismerte el Casy. Porfelhőt verve csörtettek le a lejtő aljáig, aztán lassabban indultak neki az emelkedésnek. Casy megtörölte homlokát overallja ujjával, s megint föltette lapos tetejű kalapját. - Az ám - ismételte -, nagyszerű ember. Istentelen létére nagyszerű ember volt. Láttam néha összejöveteleken, amikor egy kicsit megszállta a Lélek, s tíz-tizenkét lábnyira ugrott. Mondhatom, ilyenkor vigyázni kellett, hogy az öreg Tom el ne tiporja az embert. Olyan ugrálós volt, mint az istállóba zárt csődör.

Fölértek a legközelebbi magaslatra, s itt az út belészakadt egy régi, csúf és szaggatott vízmosásba, amely mindkét oldalán áradások sebhelyeit viselte. A kereszteződésben kövek is hevertek.

Joad, mezítláb lévén, óvatosan lépkedett. - Te csak apámról beszélsz - mondotta. - Bizonyosan nem láttad soha John bácsit, amikor Polkéknál újrakeresztelték. Az volt ám a vízbebukás meg az ugrálás! Akkora bokrot ugrott át, mint egy zongora. Átugrott rajta meg vissza, s úgy üvöltött, mint holdtöltekor a nőstényfarkas. No hát, apám látta, s apám azt hiszi magáról, hogy ő a legjobb ugró ezen a vidéken. Kiválaszt hát egy kétszerte nagyobb bokrot, olyat visít, mint a koca, amikor egy halom üvegcserepet túr szét, nekiszalad a bokornak, átugorja, és eltöri a jobb lábát. Ettől aztán kiállt belőle a Lélek. A prédikátor rá akart imádkozni, de apám azt mondta, hogy nem kell, ő mindenáron orvost akar. Hát doktor nem volt itt, de akadt egy vándor fogorvos, az helyrerakta a lábát.

Fölmásztak a vízmosás másik partján levő kis emelkedésre. A lemenő nap nem sütött már olyan ádázul; a levegő forró volt még, de a sugarak ereje gyöngült. Az utat még mindig a görbe karókra feszített drótsövény szegélyezte. Jobb kéz felé drótsövény vágott keresztül a gyapotföldön, s a gyapot egyforma volt mindkét oldalon: poros és száraz és sötétzöld.

Joad rámutatott a határjelző sövényre. - Ez a kerítés a miénk. Igazában semmi szükségünk nem volt itt kerítésre, de hát volt drótunk, s apámnak tetszett a dolog. Azt mondta, így legalább érzi, hogy negyven hold az negyven hold. Nem állított volna kerítést, ha John bácsi egy éjszaka be nem robog, s hat tekercs drótot nem hoz a szekerén. Odaadta apámnak egy süldő malacért. Sohase tudtuk meg, hol szerezte azt a drótot. - Meglassították lépteiket a kaptatón, lábukat húzták a mély, puha porban, tapogatták vele a földet. Joad tekintete elmerült az emlékeiben. Mintha nevetett volna magában. - Furcsa istenteremtése volt az a John bácsi - mondotta. - Például mit csinált azzal a süldővel! - S nevetve lépkedett tovább.

Jim Casy türelmetlenül várt. A történet nem folytatódott. Hosszú várakozás után kissé ingerülten kérdezte. - No, mit csinált hát azzal a süldővel?

- Mit? Vagy úgy! Hát még ott helyben leszúrta a süldőt, s megkérte anyámat, hogy gyújtson be a kemencébe. Karajokat vagdalt ki belőle, betette a serpenyőbe, a bordát meg egy combot a sütőbe. Addig ette a karajt, amíg a borda el nem készült, s a bordát, amíg a comb meg nem sült. Akkor aztán nekilátott a combnak. Nagy darabokat vágott le belőle, s begyúrta a szájába. Mi gyerekek ott ólálkodtunk körülötte, a nyálunk is csurgott, s adott nekünk egy kicsit, de apámnak nem akart adni. Addig evett, amíg böfögni nem kezdett, s akkor lefeküdt aludni. Amíg aludt, mi, gyerekek meg apám végeztünk a combbal. Másnap reggel, amikor John bácsi fölébredt, másik combot csap be a sütőbe. Apám azt mondja: John, csak nem eszed meg ezt az egész süldőt? Ő meg azt feleli: Az a szándékom, Tom, de félek, hogy egy része megromlik, mire rákerülne a sor, akármennyire szeretem is. Talán jobb lesz, ha te is fogsz egy tányért, s visszaadsz két tekercs drótot. De hát apámnak nem ment el az esze, hogy visszaadja. Engedte, hogy John bácsi folytassa, amit elkezdett, s betegre egye magát; amikor elhajtott, még csak jó felét ette meg a süldőnek. Apám megkérdezte: Miért nem sózod be? De John bácsinak esze ágában sem volt; ha disznóhúst akar enni, az egész kell neki, s ha jóllakott, nem akarja látni a maradékot. Így hát elment, s apám sózta be, ami megmaradt.

Casy megszólalt: - Amikor még prédikálós kedvemben voltam, elmondtam volna neked, hogy mi ebből a tanulság, de most már nem teszem. Mit gondolsz, miért tette ezt?

- Nem tudom - mondta Joad. - Csak ráéhezett a disznóhúsra. Magam is megéheztem a gondolatától. Négy esztendő alatt csak négy szelet disznósültet ettem: minden karácsonykor egyet-egyet.

Casy reménykedve mondta: - Hátha Tom hízott borjút vág le, mint a tékozló fiú apja a Szentírásban.

Joad megvetően nevetett. - Nem ismered apámat. Ha levág egy csirkét, a jajgatása hangosabb, mint a csirke csipogása. Sohasem tanul a maga kárán. Mindig tartogat egy disznót karácsonyra, aztán szeptemberben sertésvész vagy miegyéb jön közbe, s nem ehetjük meg. Amikor John bácsinak disznóhúsra támad kedve, meg is eszi a disznóhúst.

Túljutottak a dombtetőn, s meglátták maguk alatt Joad tanyáját. Joad megállt. - Nem olyan ez, mint volt - mondotta. - Nézd meg ezt a házat. Itt történt valami. Nincs otthon senki. - Megálltak, és rábámultak a kis épületcsoportra.

5

A föld tulajdonosai eljöttek a birtokra, de még gyakrabban megbízottat küldtek maguk helyett. Zárt autókon jöttek, megtapogatták ujjukkal a száraz földet, s némelykor nagy fúrókat eresztettek belé, hogy a talajt megvizsgálják. A bérlők napsütötte udvarukról aggódva figyelték a földeken végigszáguldó csukott kocsikat. Végül aztán a tulajdonosok behajtattak az udvarokra, s kocsijukból kiszóltak az ablakon. A bérlők egy darabig a kocsik mellett álldogáltak, aztán keresztbe tett lábbal lekuksoltak a földre, s faággal firkáltak a porba.

Az asszonyok a nyitott ajtókból nézegettek ki, mögöttük álltak a gyerekek - lenhajú, tágra nyílt szemű gyerekek, egyik meztelen lábukat rárakták a másikra, s mozgatták lábujjaikat. Az asszonyok meg a gyerekek figyelték, hogyan beszélnek a férfiak a tulajdonosokkal. Hallgattak.

Némelyik tulajdonos barátságos volt, mert utálta azt, amit tennie kellett, némelyik haragos volt, mert utált kegyetlennek lenni, némelyik meg hidegen viselkedett, mert régóta rájött, hogy földtulajdonos csak úgy lehet az ember, ha meg tudja őrizni hidegségét. Valamennyien rabjai voltak valami náluk nagyobb dolognak. Némelyik utálta a matematikát, amely hajszolta, némelyik félt tőle, némelyik meg tisztelte, mert megmentette a gondolkodástól és érzéstől. Ha a föld banknak vagy pénzügyi társaságnak tulajdonában volt, a tulajdonos azt mondta, hogy a Bank vagy a Társaság óhajtja, akarja, követeli, elrendeli, mintha a bank vagy a társaság valami gondolkozó és érző szörnyeteg lenne, amely hatalmába kerítette őket. Ezek nem vállaltak felelősséget a bankokért és társaságokért, mert emberek és rabszolgák voltak, a bankok pedig egy személyben gépek és urak. Némelyik tulajdonos kissé büszke is volt arra, hogy ilyen hideg és hatalmas úr rabszolgája lehet. A tulajdonosok ültek az autókban és magyarázgattak. Tudjátok, ez a föld szegény. Elég soká túrtátok. Isten a tudója.

A kuksoló bérlők bólintottak, tűnődtek, alakokat firkáltak a porba, és hát igen, tudják ők azt, Isten a tudója. Csak a por ne szállna örökösen. Csak a föld felszíne ne lenne futóhomok, nem is lenne olyan rossz.

A tulajdonosok közelebb jutottak oda, ahová ki akartak lyukadni: tudjátok, hogy a föld egyre silányabb lesz. Tudjátok, mit csinál a földdel a gyapot, kizsarolja, kiszívja a vérét.

A kuksolók bólintottak - tudták, hogyne, Isten a tudója. Csak legalább vetésforgóval dolgozhatnának, hogy ismét vért szivattyúzhassanak a földbe.

De hát most már késő. És a tulajdonosok elmagyarázták annak a szörnyetegnek működését és gondolkodását, amely erősebb náluk. Lehet földet bérelni, amíg az ember éppen csak eszik és adót fizet: lehet, hogyne.

Lehet, igen, amíg egyszer el nem marad a termés, és pénzt kell fölvenni a bankban.

De hát, lássátok, a bank vagy a társaság nem teheti ezt, mert ezek a teremtések nem levegőt lélegzenek, és nem húst esznek. Ha ezt meg nem kapják, éppen úgy meghalnak, mint ti, ha levegőt vagy húst nem kaptok. Szomorú, de így van. Éppen így.

A kuksoló férfiak fölemelték szemüket, hogy megértsék a dolgot. Hát nem várhatunk? Talán a jövő esztendő jó lesz. Isten tudja, mennyi gyapot terem jövőre. S az a sok háború - isten tudja, milyen ára lesz a gyapotnak. Hiszen robbanószereket is gyártanak gyapotból. Meg egyenruhákat. Csak legyen elég háború, s a gyapot ára az egeket veri. Talán jövőre. Kérdő tekintettel néztek föl.

Csakhogy erre nem bízhatjuk magunkat. A banknak, a szörnyetegnek folyvást kell a haszon. Nem várhat. Meghalna nélküle. Adót mindig kell fizetni. Ha a szörnyeteg megáll a növésben, meghal. Nem maradhat meg akkorának, amekkora most.

Puha ujjak kezdték kopogtatni a kocsi ablakának peremét, s kemény ujjak feszültek rá a nyughatatlan, porba író pálcákra. A napsütötte bérlőházak küszöbén felsóhajtottak az asszonyok, aztán lábat váltottak, úgyhogy az alsó most fölülre került, s a lábujjak tovább mozogtak. Kutyák szimatolták körül a tulajdonosok kocsiját, s fölemelték lábukat egymás után mind a négy gumikerék mellett. És csirkék pihentek a napsütötte porban, és felborzolták tollazatukat, hogy a tisztító por eljusson a bőrükig. A kis ólakban a disznók röfögve kutatták az ennivalót a vályúk összemaszatolt maradékai között.

A kuksoló férfiak újra lesütötték szemüket. Mit akartok tőlünk? Nem csökkenthetjük még jobban a részünket a termésből, így is szinte éhen halunk. Gyerekeink mindig éhesek. Nincs ruhánk, rongyokban járunk. Ha az egész szomszédság nem lenne ugyanilyen sorban, szégyellnénk istentiszteletre járni.

Végre aztán a tulajdonosok kibökték, hogy miért jöttek. A bérlőrendszer csődöt mondott. Egy ember meg egy traktor tizenkét vagy tizennégy családot pótolhat. Kifizetjük a bérét, s miénk az egész termés, így kell tennünk. Nem szívesen tesszük. De hát a szörnyeteg beteg. Valami történt a szörnyeteggel.

De hiszen tönkreteszik a földet a gyapottal.

Tudjuk. Nekünk gyapot kell, gyorsan, mielőtt a föld tönkremegy. Akkor aztán eladjuk a földet. Sok család él keleten, amely szeretne egy darab földet kapni.

A bérlők riadtan néztek föl. De hát velünk mi lesz? Mit együnk?

El kell mennetek erről a földről. Az ekék felszántják az udvarokat.

Most dühösen pattantak föl a kuksoló férfiak. Ezt a földet nagyapám foglalta el, indiánokat ölt meg és kergetett el innét. És apám itt született s pusztította a gyomot, a kígyót. Aztán jött egy rossz esztendő, s egy kis pénzt kellett kölcsön kérnie. És mi itt születtünk. Ott, az ajtón belül, ott születtek a gyermekeink. És apa kénytelen volt pénzt kérni kölcsön. Akkor aztán a banké lett a föld, de mi itt maradtunk, s megkaptuk egy kis részét annak, amit termeltünk.

Tudjuk ezt, tudunk mindent. Nem mi tehetünk a dologról, hanem a bank. A bank nem olyan, mint az ember. A tulajdonos, akinek ötvenezer holdja van, az sem olyan. Szörnyeteg.

Igaz, kiáltották a bérlők, de ez a mi földünk. Mi mértük, mi törtük fel. Itt születtünk, itt gyilkoltak le, itt haltunk meg. Ha rossz föld is, mégiscsak a miénk. Azért a miénk, mert itt születtünk, itt dolgoztunk, itt haltunk meg. Ez a tulajdonjog, s nem egy darab papír, amire számokat írnak.

Sajnáljuk. Nem mi tesszük. A szörnyeteg. A bank nem olyan, mint az ember.

Igen ám, de a bank is csak emberekből áll.

Nem, ebben tévedtek, tökéletesen tévedtek. A bank másvalami, mint egy csomó ember. Megesik, hogy a bankban mindenki utálja azt, amit a bank cselekszik, s mégis megcselekszi. Mondom nektek, hogy a bank másvalami, mint egy csomó ember. Szörnyeteg. Ember csinálta, de az ember nem parancsol neki.

A bérlők kiáltoztak. Nagyapám indiánokat ölt meg, apám kígyókat irtott ki ezért a földért. Talán ki tudjuk irtani a bankot; rosszabb az, mint az indián meg a kígyó. Talán harcolnunk kell, hogy megtarthassuk a földünket, mint ahogyan apáink és nagyapáink tették.

Most aztán megharagudtak a tulajdonosok. Mennetek kell.

De ez a föld a miénk, kiáltották a bérlők. Mi...

Nem. A banké, a szörnyetegé. Mennetek kell.

Puskát fogunk, mint nagyapáink, amikor az indiánok jöttek. Mi lesz akkor?

Hát, előbb jön a sheriff, aztán a katonák. Ha maradni próbáltok, tolvajok vagytok, s ha öltök, hogy maradhassatok, gyilkosok vagytok. A szörnyeteg nem ember, de rá tudja parancsolni az emberekre, amit akar.

De hogyha megyünk, hová? Hogyan? Nincs pénzünk.

Sajnáljuk, mondták a tulajdonosok. A bank, az ötvenezer hold tulajdonosa, nem lehet felelős ezért. Ez a föld nem a tiétek. Ha túl vagytok a határon, ősszel talán beállhattok gyapotot szedni. Talán segélyt is kaphattok. Miért nem mentek nyugatra, Kaliforniába? Ott van munka, és soha sincs hideg. Akárhol kinyújthatjátok a karotokat, letéphettek egy narancsot. Ott mindig akad valamilyen gazdasági munka. Miért nem mentek el oda? Azzal a tulajdonosok elindították autójukat és elrobogtak.

A bérlők újra leültek a földre, s irkáltak a porba, tűnődtek, gondolkoztak. Napégette arcuk sötét volt, napverte szemük fakó. Az asszonyok óvatosan előbújtak az ajtóból, s elindultak a férfiak felé, a gyerekek félénken osontak az asszonyok után, készen, hogy elszaladjanak. A nagyobb fiúk lekuksoltak apjuk mellé, mert így férfinak érezték magukat. Egy idő múlva az asszonyok megkérdezték: Mit akart ez itt?

És a férfiak fölnéztek egy pillanatra, szemükben izzott a fájdalom. El kell mennünk innét. Egy traktor meg egy felügyelő. Mint a gyárban.

Hová megyünk? - kérdezték az asszonyok.

Nem tudjuk. Nem tudjuk.

És az asszonyok sietve, némán visszamentek a házba, és maguk előtt terelték a gyerekeket. Tudták, hogy a férfi, ha így megbántották és megdöbbentették, megharagudhatik még azokra is, akiket szeret. Magukra hagyták a férfiakat, hogy gondolkozzanak, tűnődjenek a porban.

Egy idő múlva a bérlő körülnézett; nézte a szivattyús kutat, amelyet tíz esztendeje állított fel, hajlított fogantyúját, díszesre kovácsolt száját, a vágótőkét, ahol ezer csirkét is levágtak, a fészerben heverő ekét, s az új találmányú jászolt, amely a gerendáról lóg le.

A gyerekek az asszonyok körül nyüzsögtek odabent. Mit csinálunk, mama? Hová megyünk?

Az asszonyok azt mondták: Még nem tudjuk. Menjetek ki és játsszatok. De ne menjetek közel apához. El talál verni, ha közelébe mentek. S az asszonyok folytatták a munkát, de folyvást figyelték a porban kuksoló, megdöbbent, tűnődő férfiakat.

A traktorok megjöttek az úton, s nekiálltak a földnek; nagy csúszó-mászó rovar módjára mozogtak, a rovar hihetetlen erejével. Csúsztak-másztak a földön, lerakták lánctalpukat, végiggördültek rajta, és fölszedték újra. Diesel-traktorok voltak, pöfögtek, amíg tétlenül álltak, mennydörögtek, amikor megindultak, aztán hangjuk egyenletesen zúgó dübörgéssé sűrűsödött. Tömpe orrú szörnyetegek, amelyek fölverték a port, s belevágták az orrukat, keresztül-kasul az egész vidéken, sövényeken, udvarokon át, vízmosásba be, vízmosásból ki, mindig egyenes vonalban. Nem a földön jártak, hanem a maguk lánctalpain. Domb vagy szakadék, patakmeder, kerítés, ház - mindegy volt nekik.

A vasülésen ülő ember nem hasonlított emberhez: kesztyűjével, szemüvegével, gumiból való porálarcával orrán és száján olyan volt, mint a szörnyeteg egyik alkatrésze, mint valami gépember. A hengerek zúgása végigharsogott a vidéken, összefolyt a levegővel és a földdel, s föld és levegő is együtt rezgett, együtt zúgott vele. A vezető nem parancsolt a gépnek - ment

előre egyenesen, keresztülvágott vagy tíz gazdaságon, s egyenesen vissza is jött. A kormánykeréknek egy kis megrándítása félrekanyaríthatta volna a gépet, de a vezető keze nem rándíthatta meg, mert a szörnyeteg, amely a traktort építette - a szörnyeteg, amely a traktort ideküldte - valahogy beléhatolt a vezető kezébe, agyába és izmaiba, szemüveget és szájkosarat rakott rá - szemüveget rakott az elméjére, szájkosarat a beszédjére, szemüveget a felfogóképességére, szájkosarat a tiltakozására. Nem láthatta a földet olyannak, amilyen volt, nem érezhette a föld szagát olyannak, amilyen volt, lába nem tapodta a rögöt, nem érezte a föld melegségét és erejét. Nem tüzelhette, nem üthette vagy szidhatta a gépet, nem biztathatta nagyobb erőfeszítésre, s ezért nem tüzelhette, nem hajszolhatta, nem szidhatta vagy bátoríthatta önmagát sem. Nem ismerhette a földet, nem volt az övé, nem bízott benne, nem könyörgött hozzá. Ha egy elhullajtott mag nem csírázott ki, azzal sem törődött. Ha a fiatal, feltörekvő palánta elaszott a szárazságtól vagy belefulladt az esőbe, az éppoly mindegy volt a vezetőnek, mint a traktornak.

Nem szerette a földet jobban, mint a bank. Bámulhatta a traktort - sima külsejét, hatalmas erejét, hengereinek hangos pufogását -, de a traktor nem volt az övé. A traktor mögött forogtak a fénylő tányérok, élükkel felvágva a földet - nem szántás volt ez, hanem sebészeti műtét -, a felvágott földet jobbra nyomták, s ott aztán a második sor tányér újra fölvágta és balra nyomta; a tányérok metsző éle csillogott, mert a felvágott föld kifényesítette. A tányérok mögött vonszolódó borona vasfogakkal fésülte a földet, az apró rögök összemorzsolódtak, a föld elsimult. A borona mögött tizenkét hosszú, meggörbített vasból való vetőcső, tizenkét meggörbített vashímvessző, valami gépesített magömléssel, módszeresen, szenvedély nélkül becstelenítette meg a földet, módszeresen, szeretet nélkül szórta a magot a földbe. A vezető ott ült a vasülésén, s büszke volt az egyenes barázdákra, amelyeket nem a maga akaratából húzott, büszke a traktorra, amely nem az övé, s amelyet nem is szeretett, büszke volt az erőre, amelynek nem parancsolt. S amikor a vetés megérett és learatták, senki sem morzsolt el egy forró rögöt, ujjbegyei közt lepörgetve a szétporlott földet. Senki nem nyúlt hozzá a maghoz, nem kívánta kisarjadását. Az emberek nem a maguk termését ették, semmi közük nem volt a kenyérhez. Vas termékenyítette meg a földet, s lassan-lassan meg is ölte a vas; mert a földet nem szerette és nem gyűlölte senki; nem hallott sem imát, sem káromkodást.

Délben a traktor vezetője megállt néha egy bérlő háza mellett, s kipakolta az ebédjét: zsírpapírba burkolt szendvicsek, fehér kenyér, uborka, sajt s egy darab sütemény, gyári jeggyel ellátva, mint valami gépalkatrész. Gusztus nélkül evett. A még el nem költözött bérlők kijöttek, hogy megnézzék, kíváncsian bámulták, amikor leszedte szemüvegét, a portól védő gumiálarcot, s fehér karikák maradtak a szeme körül, meg egy nagy fehér kör orra és szája körül. A traktor kipufogója tovább pöfögött, mert a tüzelőanyag olyan olcsó, hogy okosabb működésben hagyni a gépet, mint újra felfűteni a dízelmotort. Kíváncsi gyerekek közelebb húzódtak; rongyosak voltak, s olajban sült lepényt rágcsáltak, miközben a vezetőt figyelték. Éhesen nézték, amint a szendvicseket előszedte a zsírpapírból, s éhségtől kiélesedett szaglásukkal szimatolták az uborkát, a sajtot, a süteményt. Nem szóltak a vezetőhöz. Figyelték a kezét, amint az ételt szájához vitte. Nem a rágását figyelték; szemük a szendvicset fogó kéz mozgását követte. Egy idő múlva a bérlő, aki nem tudott elköltözni, kijött s lekuksolt az árnyékban, a traktor mellett.

- Hiszen te Joe Davis fia vagy...

- Az bizony - mondta a vezető.

- Hát akkor miért vállaltad ezt a munkát, a magad fajtája ellen?

- Három dollárt kapok egy napra. Meguntam már, hogy kunyeráljak az ebédemért, s még úgyse kapjam meg. Feleségem és gyermekeim vannak. Ennünk kell. Három dollár egy napra, s mindennap megvan.

- Ez igaz - mondta a bérlő. - De a te napi három dollárod miatt tizenöt-húsz családnak nincs mit ennie. Vagy száz ember kénytelen elmenni innét s az országutat róni, a te napi három dollárodért. Igazság ez?

A vezető azt felelte: - Erre én nem gondolhatok. A magam gyerekeire kell gondolnom. Három dollár egy napra, s mindennap megvan. Hát nem tudod, hogy megváltozott a világ? A földből csak akkor lehet megélni, ha két-, öt-, tízezer holdad van meg egy traktorod. A szántóföld most már nem a magunkfajta kis embereknek való. Azért nem lármázol, mert nem tudsz autót gyártani, vagy mert nem te vagy a telefontársaság. No, hát így vagyunk most a földdel is. Ezen nem lehet segíteni. Próbálj valahol három dollár napszámot keresni. Más mód nincsen.

A bérlő elgondolkozott: Furcsa dolog ez. Ha valakinek van egy kis birtoka, az a birtok ő maga, hozzá tartozik, olyan, mint ő. Ha csak olyan birtoka van, hogy járhat rajta, művelheti, szomorkodhatik, ha rossz a termés, örülhet az esőnek, akkor az a birtok ő maga, s maga is megnövekszik valahogy, amiért a birtok az övé. Még ha sikertelenül gazdálkodik, akkor is megnöveli a birtoka. Ez így van.

A bérlő tovább gondolkozott: De ha olyan birtoka van az embernek, amit nem lát, vagy nem ér rá, hogy a maga kezével művelje, vagy nem lehet ott, hogy járjon rajta, hát akkor a birtok az úr. Az ember nem teheti azt, amit akar, nem gondolhatja azt, amit akar. A birtok az úr, erősebb a gazdájánál. S a gazda kisebb lesz, nem nagyobb. Csak a birtok a nagy, ő pedig szolgája a birtokának. Ez is így van.

A vezető rágcsálta a gyári jeggyel ellátott süteményt, s eldobta a héját. - Hát nem tudod, hogy megváltozott a világ? Attól, hogy ilyesmiken gondolkozol, még nem laknak jól a gyerekeid. Keresd meg a három dollár napszámot, adj enni a gyerekeidnek. Nem vagy köteles a más gyerekeivel törődni, csak a magad gyerekeivel. Még híre megy, hogy így beszélsz, aztán a három dollár napszámot sem kapod meg. A nagyfejűek nem adják meg a három dollár napszámot, ha egyébbel is törődöl, mint a három dollár napszámmal.

- Szinte száz ember került az országútra a te három dollárodért. Hová legyünk?

- Erről jut eszembe - mondta a vezető -, jó lesz, ha hamarosan pakoltok innét. Ebéd után keresztülmegyek az udvaron.

- Ma reggel a kutat is betömted.

- Tudom. Meg kellett maradnom az egyenes vonalban. Hanem ebéd után keresztülmegyek az udvaron. Meg kell maradnom az egyenes vonalban. Meg aztán, te ismered az apámat, Joe Davist, hát mondok neked valamit. Parancsot kaptam, hogy ha valahol egy család még nem költözött ki, ha valami baleset történik, tudod, közel találok menni a házhoz, s egy kicsit bedöntöm az oldalát, két dollár üti érte a markomat. S a legkisebb gyerekemnek még sose volt cipője.

- Tulajdon kezemmel építettem. Ócska szögeket egyenesítettem ki, hogy a borítólemezeket rászögezzem. A gerendákat csomagolódróttal erősítettem a talpfákhoz. Az enyém ez a ház. Én építettem. Ha ledöntöd, ott leszek az ablakban egy puskával. Ha csak a közelébe mersz jönni, lepuffantalak, mint a nyulat.

- Én nem tehetek semmiről. Nem tehetek semmit. Elvesztem a munkámat, ha nem teszem meg. És aztán, tegyük fel, hogy megölsz. Kinyírnak, de akkor majd másvalaki ül a traktoron, s az fogja ledönteni a házat. Nem azt ölöd meg, akit kell.

- Az igaz - mondta a bérlő. - Ki adta a parancsot? Megkeresem. Azt kell megölni.

- Tévedsz. A banktól kapta a parancsot. A bank mondta neki: Kergesd el ezeket az embereket, vagy elveszted a munkádat.

- No, hát van a banknak elnöke. Van igazgatója. Telirakom a tölténytárat, s úgy megyek a bankba.

A vezető azt felelte: - Valaki azt mondta nekem, hogy a bank keletről kapja a parancsot. A parancs az volt: Mutasd ki, hogy a föld jövedelmez, különben bezárunk.

- De hát hol ennek a vége? Kit lőhetünk agyon? Nem akarok éhen veszni, amíg agyon nem lövöm azt az embert, aki miatt éhen veszek.

- Nem tudom. Talán senki sincs, akit agyon kell lőni. Talán nem is emberek csinálják ezt a dolgot. Talán úgy van, ahogy mondod, s maga a birtok csinálja. Akárhogy van is: megmondtam, hogy mi a parancsom.

- Gondolkoznom kell - mondta a bérlő. - Mindnyájunknak gondolkoznunk kell. Valahogy véget lehet vetni ennek. Nem olyan ez, mint a villámcsapás vagy a földrengés. Ezt a bajt emberek hozták ránk, s istenemre mondom, ezen változtathatunk. - A bérlő ott ült a háza küszöbén, a vezető pufogtatni kezdett a gépével és elindult, a lánctalpak kígyóztak föl s le, a borona fésülte a földet, a vetőcsövek belemélyedtek a fölvágott talajba. A traktor keresztülvágott az udvaron, s a kemény, letiprott talaj bevetett földdé változott, s a traktor újra keresztülvágott rajta; a fölszántatlan hely már csak tíz láb széles volt. És visszajött megint. A vaslökhárító belement a ház sarkába, lyukat ütött a falon, s úgy ellódította alapzatáról a kis házat, hogy oldalvást dőlt, s olyan volt, mint az eltaposott féreg. És a vezető szemüveget viselt, s orrát-száját gumi álarc borította. A traktor egyenes vonalban haladt, s a levegő meg a föld remegett dübörgésétől. A bérlő utánabámult, puskáját kezében tartva. Felesége mellette állt, háta mögött a csöndes gyerekek. És valamennyien a traktor után bámultak.

6

Casy, az egykori prédikátor, s a fiatal Tom a dombon álltak, és lenéztek Joadék telkére. A festetlen kis háznak egyik sarka be volt nyomva, s alapzatáról úgy eltolták, hogy féloldalra dőlt, s üres elülső ablakai az égre bámultak. A kerítés eltűnt, az udvaron s a ház tövében gyapot nőtt, gyapot vette körül a csűrt is. A melléképület oldalára dőlve hevert, azt is benőtte a gyapot. Ahol az udvart valamikor keményre döngölte a gyerekek meztelen lába, a lovak patkója s a szekerek széles keréktalpa, ott most mindenütt sötétzöld, poros gyapotpalánták nőttek. A fiatal Tom sokáig elnézte a kusza levelű fűzfát a kiszáradt lóitató vályú mellett, s a cementalapzatot, amelyen valamikor szivattyús kút állt. - Uram Jézus! - szólalt meg végül. - Itt az ördög járhatott. Nem lakik már itt senki. - Aztán gyorsan megindult a lejtőn, s Casy utána. Benézett az elhagyatott csűrbe, ahol egy kevés szalma hevert a földön, meg a sarokban levő öszvéristállóba. Amint benézett, mocorgás támadt, s egy egércsalád tűnt el a szalma alatt. Joad megállt a házhoz toldott szerszámos fészer bejáratánál. Szerszámnak nyoma sem volt, csak egy törött csoroszlyát látott, egy kis összegubancolt szénakötő drótot a sarokban, egy szecskavágó gép vaskerekét meg egy patkányrágta öszvérigát, egy piszok- és olajkéreggel bevont lapos olajoskannát s egy szögön lógó rongyos overallt. - Nem maradt itt semmi - mondta Joad. - Pedig szép szerszámaink voltak. Nem maradt itt semmi.

Casy megszólalt. - Ha még prédikátor volnék, azt mondanám, hogy Isten karja sújtott le rájuk. De most nem tudom, mi történt. Messze jártam. Nem hallottam semmit. - Megindultak a cementkút felé, gyapotpalántákon keresztültaposva; a palántákon formálódni kezdtek már a magtokok, a föld meg volt művelve.

- Mi sohasem ültettünk ide semmit - mondta Joad. - Ezt a helyet mindig tisztán tartottuk. Hiszen most lóval be sem lehet ide jönni, mert letiporja a gyapotot. - Megálltak a kiszáradt vályú mellett; eltűnt már az a gyom is, amely alatta szokott nőni, s a vályú régi, vastag fája kiszáradt és összerepedezett. A kút talapzatából kiálltak a csapszögek, amelyek valamikor a szivattyús szerkezetet tartották, a csavarjáratok rozsdásak voltak, a csavarok eltűntek. Joad benézett a kút gödrébe, beleköpött és hallgatózott. Ledobott egy rögöt is a kútba, hallgatózott megint. - Jó kút volt - mondta. - Nem hallom a vizét. - Látszott rajta, hogy nem szívesen megy be a házba. Egyik darab rögöt a másik után dobta le a kútba. - Lehet, hogy meghaltak mind - mondta. - De valaki csak elmondta volna nekem. Valahogy hírül adták volna.

- Hátha hagytak levelet vagy valami értesítést a házban? Tudták, hogy kiszabadulsz?

- Nem tudom - mondta Joad. - Nem, nem hiszem. Hiszen egy héttel ezelőtt még magam sem tudtam.

- Nézzünk be a házba. Egészen kiforgatták. Valami nagyon neki talált menni. - Lassan indultak meg a megrokkant ház felé. A tornác két oszlopa kidőlt, a tető az egyik oldalon lekonyult. A ház sarka pedig be volt nyomva. Az összezúzott deszkák résein keresztül be lehetett látni a sarokszobába. A befelé nyíló elülső ajtó nyitva volt, s fölötte az erős rácsozat kifelé lógott bőrsarkain.

Joad rátette lábát a tizenkétszer tizenkét hüvelykes gerendából készült lépcsőfokra. - A lépcső még itt van - mondotta. - Hanem ők elmentek, vagy pedig anyám meghalt. - Az ajtó rácsára mutatott. - Ha anyám itt lenne valahol, ez a rács oda lenne erősítve a helyére, mindig vigyázott rá, hogy a rács csukva legyen. - Szemébe melegség szökött. - Mindig vigyázott erre, amióta a disznó átment Jacobsékhez és fölfalta a kisbabát. Milly Jacobs épp künn járt a csűrben. Amikor visszajött, a disznó még mindig ette a kicsit. Milly Jacobs teherben volt akkor, s őrjöngeni kezdett. Sohasem gyógyult ki egészen. Mindig félkótya maradt. De anyám

tanult ebből. Sohasem hagyta nyitva ezt a rácsot, csak ha maga is itt volt a házban. Erről nem feledkezett meg soha. Nem, nem, elmentek vagy meghaltak. - Fölmászott az összevissza hasadozott tornácra, s benézett a konyhába. Az ablakok kitörtek, a földön bedobált kövek hevertek, padló és falak meredeken elálltak az ajtótól, s a deszkákon vastagon gyűlt meg a por. Joad rámutatott a törött üvegre meg a kövekre. - Gyerekek - mondotta. - Nem sajnálnak húsz mérföldet járni, hogy egy ablakot betörhessenek. Magam is megtettem. Tudják, ha egy ház üresen marad, tudják bizony. Ez az első dolog, amit a gyerekek megtesznek, ha egy házból kiköltöznek a lakók. - A konyhában semmi berendezés nem maradt, a kemence eltűnt, s a falba ütött kerek kürtőlyukon behatolt a világosság. A kiöntő polcán egy ócska sörösüvegnyitó hevert meg egy törött, nyeletlen villa. Joad óvatosan, lábujjhegyen lépett be a helyiségbe, s a padló felnyögött a súlya alatt. A földön, a falnak támasztva állt a philadelphiai *Ledger*-nek egy régi példánya, sárga, szamárfüles lapokkal. Joad benézett a hálószobába: se ágy, se székek, semmi. A falon indián leányt ábrázoló színes kép, ezzel a felírással: *Vörös Szárny*. Ágydeszka is támaszkodott a falnak, a sarokban meg magas szárú női gombos cipő volt, hegye felkunkorodott, felsőrésze összetöredezett. Joad fölemelte és megnézte. - Erre emlékszem - mondta. - Anyámé volt. Egészen elnyűtte már. Anyám szerette ezt a cipőt. Esztendőkig hordta. Csakugyan elmentek, és magukkal vittek mindent.

A hanyatlóban levő nap a hátsó ablakokon nézett be, s fénye megcsillant az ablak törött üvegein. Joad végre megfordult, kiment, át a tornácon. Leült a végében, s meztelen lábát rátette a tizenkétszer tizenkét hüvelykes lépcsőre. A földek alkonyi fénybe borultak, a gyapotcserje hosszú árnyékot vetett, s megnyúlt a vedlő fűzfa árnyéka is.

Casy leült Joad mellé. - Soha semmit nem írtak neked? - kérdezte.

- Semmit. Mondtam már, nem olyan írogatós emberek. Apám tud írni, de nem akar. Nem szeret. A nyavalya töri, ha írnia kell. Ki tud írni egy rendelést valami árjegyzékből, mint akárki, de levelet nem ír csak úgy bolondjába. - Egymás mellett ültek, a messzeségbe bámulva. Joad letette összegöngyölített kabátját maga mellé, a tornác padlójára. Keze öntudatlanul cigarettát sodort, lesimította, rágyújtott, mélyen beszívta a füstöt, s kiengedte az orrán. - Itt valami baj van - mondotta. - Nem tudom, mi lehet. Úgy érzem, nagy baj van. Ezt a házat összedöntötték, s a családom elment.

Casy megszólalt: - Éppen errefelé volt az az árok, ahol keresztelni szoktam. Nem voltál rossz gyerek, csak makacs. Úgy belekapaszkodtál annak a kislánynak a varkocsába, mint egy bulldog. Megkereszteltünk mind a kettőtöket a Lélek nevében, s te még mindig fogtad a varkocsát. Apád azt mondta: Dugd a víz alá. Lenyomtam hát a fejedet, s már buborékok jöttek ki a szádon, csak akkor engedtem el. Nem voltál rossz, csak makacs. Sokszor megesik, hogy a makacs gyerekben, mire felnő, erősen mozog a Lélek.

Sovány, szürke macska settenkedett elő a csűrből, s a gyapotcserjék közt odajött a tornác végébe. Nesztelenül fölugrott, s szinte a földön csúszva közeledett a két férfihoz. Megállt közöttük, de kissé a hátuk mögött, aztán leült, farkát egyenesen elnyújtotta a padlón, csak a vége mozgott. Ült és elnézett a messzeségbe, amerre a két férfi nézett.

Joad hátrapillantott és észrevette. - Uramisten! Nézd csak, mi ez itt. Valaki itt maradt. - Kinyújtotta kezét, de a macska elugrott tőle, újra leült, s nyalogatta fölemelt talpát. Joad ránézett, s arcán látszott, hogy erősen gondolkozik. - Tudom már, mi a baj! - kiáltott fel. - Ez a macska eszemre adta.

- Azt hiszem, nagyon is sok baj van - mondta Casy.

- Nemcsak itt van baj. Miért nem költözött el a macska valamelyik szomszédhoz, Rance-ékhoz? Miért nem jött senki, hogy építőfát hordjon el ebből a házból? Három-négy hónapja üres a ház, és senki sem lopta el a fát. Szép deszkák vannak a csűr tetején, rengeteg jó

deszka a házban, ablakkeretek - és nem vitte el senki. Ez nincs rendjén. Ezen tűnődtem, s nem tudtam megérteni.

- Hát mit gondolsz, mi az értelme? - Casy lehajolt, ledobta vászoncipőjét, s hosszú lábujjaival belekapaszkodott a lépcsőbe.

- Nem tudom. Úgy látszik, nincsenek már szomszédok. Ha volnának, nem maradt volna itt ez a sok szép deszka. Uram Jézus! Albert Rance valamelyik karácsonykor családostul, kutyástul, macskástul elment Oklahoma Citybe. Látogatóba az unokatestvéréhez. A környékbeliek azt gondolták, hogy Albert szó nélkül elköltözött, talán az adósságai miatt, vagy mert valami asszony után vetette magát. Amikor Albert egy hét múlva visszajött, egy szeg sem maradt a házában, eltűnt a kemence, az ágy, az ablakkeretek, a ház déli oldaláról eltűnt nyolc láb széles deszkaburkolat, keresztül lehetett látni rajta. Éppen arra érkezett haza, hogy Muley Graves viszi az ajtókat meg a szivattyús kutat. Két hétbe tellett, amíg Albert visszaszerezte holmiját a szomszédoktól.

Casy élvezettel vakargatta a lábujjait. - És senki sem veszekedett vele? Egyszerűen visszaadtak mindent?

- Vissza hát. Hiszen nem lopták. Azt hitték, hogy itt hagyta, hát elvették. Visszakapott mindent, egy díványpárnát kivéve; bársonyból volt, s egy indián képe volt rajta. Albert nagyapámat vádolta azzal, hogy elvette. Azt mondta, nagyapóban indián vér van, azért akarta azt a képet. Hát igaz, hogy nagyapó vette el, de nem törődött ő az indián képével. Csak a párnát szerette. Magával cipelte mindenüvé, s maga alá tette, ha leült. Sohase adta vissza Albertnek. Azt mondta: Ha Albert olyan nagyon akarja azt a párnát, jöjjön érte és vegye el. De puskával jöjjön, mert szétlövöm a fejét az ebadtának, ha az én párnámhoz akar nyúlni. A végén Albert le is mondott róla, s nagyapónak ajándékozta. Nagyapónak aztán furcsa gondolatai is támadtak a párna miatt. Elkezdett csirketollat gyűjteni. Azt mondta, tollas ágyat akar. No de tollas ágya nem lett soha. Egyszer apám erősen megharagudott egy görényre, amelyik itt áskálódott a házunk alatt. Agyonverte a görényt, anyám pedig elégette nagyapa tollait, hogy nyugtunk legyen a házban. - Felkacagott. - Szívós fajzat a nagyapám. Csak leült arra az indián párnára, s azt mondta: Hát jöjjön ide az az Albert és vigye el. Azt mondta: Megfogom és úgy kifacsarom, mint a vizes rongyot.

A macska ismét közel kúszott a férfiakhoz, farka a földön hevert, bajusza meg-megrándult. A nap lehanyatlott a látóhatár szélére, s a poros levegő aranyvörös színben úszott. A macska bizonytalanul kinyújtotta szürke lábát, és megérintette Joad kabátját. Joad körülnézett. - Ejnye, megfeledkeztem a teknősbékáról. Nem cipelem magammal a fenébe. - Kiszabadította a teknősbékát, s lelökte a ház elé. Abban a percben nekiindult délnyugat felé, amerre első pillanattól fogva igyekezett. A macska rávetette magát, s bele akart kapni karmaival mozgó fejébe és lábaiba. A vén, kemény, vidám tekintetű fej meg a vastag farok behúzódott a teknő alá, s amikor a macska beleunt a várakozásba és odábbállt, a teknősbéka ismét elindult délnyugat felé.

A fiatal Tom Joad meg a prédikátor figyelték az igyekező teknősbékát, ahogy lábával kaszált, s nehéz, magasra domborodó teknőjét cipelte délnyugat felé. A macska mögötte settenkedett egy darabig, de amikor vagy tíz méternyire eljutott, ívbe görbítette hátát, nagyot ásított, s visszasompolygott az ülő férfiakhoz.

- Mit gondolsz, hová megy ez? - szólalt meg Joad. - Régóta figyelem a teknősbékákat. Mindig mennek valahová. Mintha mindig el akarnának jutni valahová. - A szürke macska újra leült közéjük, mögéjük. Lassan pislogott. Válla, bőre előrerándult egy bolhacsípéstől, aztán lassan visszacsúszott a helyére. A macska fölemelte egyik lábát, s vizsgálódva nézegette, kiengedte és behúzta körmét, s megnyalogatta lábát rózsaszín nyelvével. A vörös nap a látóhatárhoz ért,

szétterpeszkedett, mint a medúza, s fölötte az ég ragyogóbbnak, elevenebbnek látszott, mint azelőtt. Joad kigöngyölítette új sárga cipőjét a kabátjából, s mielőtt felhúzta, kezével letisztogatta poros lábát.

A prédikátor kibámult a földekre, s egyszerre megszólalt: - Jön valaki. Nézz oda! Ott ni, a gyapotcserjék között.

Joad arra nézett, amerre Casy mutatott az ujjával. - Gyalogszerrel jön - mondta. - Nem látom, akkora port ver fel. Ki az ördög jöhet ide? - Nézték az estéli világításban közeledő alakot, s a fölvert port vörösre festette a lenyugvó nap. - Férfi - mondta Joad. A férfi közelebb ért, s amikor a csűr mellett elhaladt, Joad felkiáltott: - Hiszen ezt ismerem! Ismered te is: - Muley Graves. - S odakiáltott neki: - Hé, Muley, hogy vagy?

A közeledő ember megállt, megrezzentette a kiáltás, aztán gyorsan elindult feléjük. Sovány, meglehetősen alacsony ember volt. Zökkenősen, gyorsan mozgott. Kezében jutazsákot cipelt. Kék gyapotnadrágja térdén és ülepén kikopott, s ócska, piszkos, foltozott fekete kabátot viselt, amelynek ujjai kezdtek leválni a válláról, s a könyöke rongyos volt. Fekete kalapja semmivel sem volt tisztább a kabátjánál, s félig leszakadt szalagja libegett járás közben. Muley arca sima és ránctalan volt, de a rossz gyerek dacos kifejezése ült rajta, száját kicsire szorította össze, apró szeme mogorván és merészen nézett maga elé.

- Emlékszel Muleyre, ugye - szólt Joad csöndesen a prédikátorhoz.

- Ki az? - kiáltotta a közeledő férfi. Joad nem válaszolt. Muley közel jött, egészen közel, s csak akkor látta tisztán az arcukat. - Mi az ördög! - kiáltott föl. - Hiszen ez Tommy Joad. Mikor szabadultál ki, Tommy?

- Két napja - mondta Joad. - Eltartott egy darabig, amíg kocsira kéredzkedve hazakerültem. És nézz ide, mit találok itt. Hol a famíliám, Muley? Mit jelent az, hogy a házat összedöntötték, s gyapotot ültettek az udvarunkra?

- Biz' isten, szerencse, hogy erre jártam - mondta Muley. - Mert hát az öreg Tom nagy gondban volt. Amikor elhatározták, hogy elköltöznek, én itt ültem a konyhában. Mondtam, hogy én bizony isten nem költözöm el. Tom meg azt felelte: Nagy gondban vagyok Tommy miatt. Tegyük fel, hazajön, és nem talál itt senkit. Mit gondol majd? Én azt mondtam erre: Hát miért nem írsz neki levelet? Tom meg azt mondja: Talán írok is. Majd gondolkozom a dologról. De ha nem írnék, s te még itt vagy, ügyelj, hátha meglátod Tommyt. Itt leszek, mondtam neki. Itt leszek, míg a világ s két nap. Még nem született meg az az ember, aki Muley Gravest elkergeti erről a vidékről. De nem is tudtak elkergetni.

Joad türelmetlenül közbeszólt: - Hol van a famíliám? Aztán majd elmondhatod, hogyan szálltál szembe azokkal, de hol van a famíliám?

- No hát ők is itt akartak maradni, amikor a bank idejött, hogy a traktorral elszántsa az egész helyet. Nagyapád itt állt egy puskával, s ellőtte a traktoruk lámpását, de a traktor azért csak idejött. Nagyapád nem akarta megölni a traktor vezetőjét, mert Willy Freely volt, s Willy tudta ezt, hát csak jött tovább, neki a háznak, s úgy megrázta, mint a kutya a patkányt. No azóta Tomnak mintha kevesebbje volna egy kerékkel. Erősen szívére vette a dolgot. Nem az már, aki volt.

- Hol van a famíliám? - kérdezte bosszúsan Joad.

- Hiszen mind azt beszélem. Háromszor tették meg az utat John bátyád szekerén. Elvitték a kemencét, a szivattyús kutat meg az ágyakat. Csak láttad volna, amint az ágyakat elindították, s a tetejükben a gyerekek meg nagyanyád meg nagyapád, meg Noah bátyád is ott

cigarettázott, s leköpött a földre a szekér oldalából. - Joad szóra nyitotta száját, de Muley gyorsan hozzátette: - Mind ott vannak John bátyádnál...

- Úgy! Mind Johnnál vannak. Hát aztán mit csinálnak ott? Most erről beszélj egy percig, Muley. Erről beszélj. Aztán folytasd, ahogy akarod. Mit csinálnak ott?

- Hát gyapotot szednek valamennyien, még a gyerekek is, még nagyapád is. Összekaparják a pénzt, hogy nyugat felé költözhessenek. Kocsit vesznek, és nyugat felé költöznek, mert ott könnyű az élet. Itt nincs semmi. Ötven centért egy egész holdról kell a gyapotot leszedni, s az emberek koldulnak még ezért a munkáért is.

- S még nem mentek el?

- Nem - mondta Muley. - Tudtommal nem. Utoljára négy napja hallottam róluk, akkor találkoztam Noah bátyáddal. Nyúlra vadászott. Azt mondja, hogy körülbelül két hét múlva akarnak indulni. John megkapta a felmondást, mennie kell. Csak nyolc mérföldnyire lakik innét. Ott találod a famíliádat John bácsi házában, összezsúfolódva, mint télen az üregi mókusok.

- Rendben van - mondta Joad. - Most aztán beszélj, amiről akarsz. Te nem változtál semmit, Muley. Ha a tehénről akarsz beszélni, a borjára nézel.

Muley bosszúsan felelte: - No, te sem változtál. Nagy legény voltál, az vagy most is. Nem tudnád véletlenül megmondani, hogy én miből tengődjek itt?

Joad elvigyorodott. - Nem tudom én. Ha törött üveg közé akarod dugni a fejedet, senki se adhat neked okos tanácsot. Ismered-e ezt a prédikátort, Muley? Casy tisztelendő úr.

- Ismerem hát. Csak nem láttam meg mindjárt. Jól emlékszem rá. - Casy fölállt, kezet ráztak. - Örülök, hogy látlak megint - mondta Muley. - Fene régen jártál erre.

- Kódorogtam, kérdezősködtem - mondta Casy. - Hát itt mi történt? Miért kergetik el az embereket a földjükről?

Muley úgy összefogta a száját, hogy felső ajka közepén egy kis papagájcsőr ráhajlott alsó ajkára. Mogorván nézett maga elé. - Az a kutyafajzat - mondotta. - Az a piszkos kutyafajzat. Mondom nektek: Én itt maradok. Tőlem nem szabadulnak meg. Ha kilöknek, visszajövök, s ha azt képzelik, hogy a föld alatt majd nyugton leszek, hát kettőt vagy hármat társaságnak magammal viszek ebből a kutyafajzatból. - Kabátja oldalzsebében megtapogatott valami súlyos tárgyat. - Én nem megyek. Az apám ötven esztendeje jött ide. Nem megyek.

Joad megkérdezte: - Mit mondanak, miért dobják ki az embereket?

- Hiszen beszéltek azok eleget. Tudod jól, milyen esztendők voltak mostanában. Jött a por, tönkretett mindent, annyija sem termett az embernek, hogy egy hangyaboly helyét bevesse. Mindenki eladósodott. Hiszen tudod, hogy szokott ez lenni. No hát azok, akiké a föld, azt mondják: a bérlő része éppen az a kicsi haszon, amit nem veszthetünk el. Meg azt, hogy ha az egész földünket egy darabban műveljük, akkor is alig fizeti ki magát. Így hát traktorral kiszántották valamennyi bérlőt. Valamennyit, csak engem nem, én pedig istenemre mondom, nem megyek el. Ismersz engem, Tommy. Ismertél egész életedben.

- Szent igaz - mondta Joad -, egész életemben.

- Hát akkor tudod azt is, hogy nem vagyok bolond. Tudom, hogy nem sokat ér ez a föld. Csak legelőnek volt jó. Sose kellett volna fölszántani. Most meg kiszipolyozzák a gyapottal. Hiszen csak ne mondták volna, hogy elmenjek, most már alighanem Kaliforniában volnék, szőlőt ennék, s leszedném egy-egy narancsot, amikor kedvem tartja. De ez a kutyafajzat azt mondta,

hogy el kell mennem, márpedig, Krisztus nevére mondom, nem lehet elmenni, ha parancsolják az embernek!

- Az már igaz - mondta Joad. - Csodálom is, hogy apám olyan könnyűszerrel elment. Csodálom, hogy nagyapám nem ölt meg senkit. Soha senki nem mondta nagyapámnak, hogy hova tegye a lábát. S anyám sem olyan teddide-teddoda asszony. Láttam egyszer, amikor egy eleven tyúkkal félholtra vert egy házalót, aki szóváltásba keveredett vele. Fél kezében a tyúk volt, másikban a fejsze, amivel a fejét akarta levágni. A fejszével akart nekimenni a házalónak, de eltévesztette a kezét, s a tyúkkal támadt neki. Meg se lehetett enni a tyúkot, amikor végzett vele. Csak a pár comb maradt a kezében. Nagyapám nevettében a hasát fogta. Hogy mehetett el az én famíliám ilyen könnyűszerrel?

- Nagyon mézesmázosan beszélt az az ember, aki itt járt. El kell menni, azt mondja. Én nem tehetek róla. No hát, mondom én, ki tehet róla? Annak beverem a fejét. Azt mondja: A Shawnee Mezőgazdasági és Marhatenyésztő Társaság. Én csak parancsot hajtok végre. Ki az a Shawnee Mezőgazdasági és Marhatenyésztő Társaság? Senki. Társaság. Ebbe belebolondulhatott az ember. Nem volt senki, akit kérdőre vonjunk. A legtöbb ember beleunt abba, hogy kergessen valakit, akire haragudni lehet, de én nem. Én az egészre haragszom. Itt maradok.

A napfény nagy, vörös foltja egy darabig késlekedett még a látóhatáron, aztán elmerült, eltűnt, s az ég ragyogott az eltűnése helyén, s egy cafatos felhő is lógott azon a helyen, mint valami véres rongy. A keleti látóhatárról esti homály kúszott fel az égre, s kelet felől sötétség nyomult előre a földeken. Az esti csillag sziporkázva ragyogott a homályban. A szürke macska a nyitott csűr felé lopózkodott, s eltűnt odabenn, mint az árnyék.

Joad megszólalt: - No, hát ma este nem gyalogolunk nyolc mérföldet John bácsi házáig. Csak úgy ég a lábam. Hátha hozzád mennék, Muley? A te házad csak egy mérföldnyire van.

- Az nem lenne jó. - Muley mintha zavarban lett volna. - Feleségem meg a gyerekek meg a sógor mind elmentek Kaliforniába. Itt nem volt mit tenni. Azok nem olyan bolondok, mint én, hát elmentek. Nem volt betevő falatjuk.

A prédikátor ideges mozdulatot tett. - Neked is menned kellett volna. Nem lett volna szabad széttépni a családot.

- Nem tudtam menni - mondta Muley Graves. - Valami nem engedett.

- Bizony isten, éhes vagyok - mondta Joad. - Négy álló esztendeig pontosan kaptam enni. Úgy korog a gyomrom, mint a fene. Mi van nálad ennivaló, Muley? Hogy szerezted meg a vacsorádat?

Muley szégyenkezve válaszolta: - Egy darabig békát ettem meg mókust meg néha prérikutyát. Muszáj volt. De mostanában dróthurkokat rakok a kiszáradt patak bozótjába, ahol állatnyomot látok. Nyulat fogok meg néha prérityúkot. Fogtam már görényt is. - Lehajolt, fölkapta zsákját, s tartalmát kiürítette a tornác padlójára. Három nyúl esett ki a zsákból. Puha szőrük tompán puffant a padlóra.

- Uramisten - mondta Joad -, több mint négy esztendeje, hogy nem ettem frissen ejtett vadat.

Casy fölemelte és kezében tartotta az egyik nyulat. - Megosztod velünk, Muley Graves? - kérdezte.

Muley zavartan vonogatta vállát. - Nincs más választásom. - Megakadt, mert érezte, hogy szavai kellemetlenül hangzanak. - Nem úgy értettem. Nem, nem. Úgy értettem - dadogta -, ha az embernek van ennivalója, a másik meg éhes, hát akkor nincs más választása. Úgy értem: el tudjátok képzelni, hogy fölszedem a nyulaimat, elmegyek valahová és megeszem? Értitek már?

- Értem - mondta Casy. - Nagyon is értem. Muley meglátott most valamit, Tom. Muley rájött valamire, ami túlságosan nagy dolog neki, de még nekem is.

A fiatal Tom kezét dörzsölgette. - Kinek van kése? Lássunk neki ezeknek a nyomorult rágcsálóknak. Lássunk neki.

Muley nadrágzsebébe nyúlt, s elővett egy nagy, csontnyelű bicskát. Tom Joad elvette tőle, kinyitotta egyik pengéjét és megszagolta. A pengét többször is beledöfte a földbe, újra megszagolta, nadrágja szárához törölte, aztán kipróbálta élét a hüvelykujjával.

Muley oldalzsebéből elővett egy kis üveg vizet, s letette a tornác padlójára. - Takarékosan bánjatok ezzel a vízzel - mondotta. - Nincs több. Ezt a kutat betömték.

Tom fölemelt egy nyulat. - Valamelyik hozzon egy kis drótot a csűrből. Majd tüzet rakunk a házbeli törött deszkákból. - Nézegette a nyulat. - Semmit sem olyan könnyű elkészíteni, mint a nyulat - mondotta. Felhúzta a háta bőrét, belehasított, ujját beledugta a lyukba, s lerántotta a bőrt. Úgy jött le, mint a harisnya, egészen a nyakáig, combjától a lába hegyéig. Joad újra kinyitotta a kést, s levágta a nyúl fejét, lábát. A bőrt leterítette, bevágott a nyúl bordái közé, belső részeit kirázta a bőrre, s az egészet kihajította a gyapotföldre. Ott volt előttük a kis test meztelen izomzata. Joad levágta a combokat, s kettészelte a nyúl húsos hátát. Már a másodikat vette föl, amikor Casy visszajött egy tekercs dróttal. - Most rakjatok tüzet, és állítsatok föl karókat - mondta Joad. - Hej, Jézusom, de ráéheztem erre a nyúlhúsra! - Megtisztogatta és fölszeletelte a többi nyulat is, s felkötözte a drótra. Muley és Casy törött deszkadarabokat szedtek ki a ház bedöntött sarkából, tüzet gyújtottak, s a tűz két oldalán karót vertek a földbe, hogy arra kötözzék a drótot.

Muley visszajött Joadhoz. - Vigyázz, hogy nincs-e kelés a nyulak testén - mondotta. - Nem szeretem a keléses nyulat. - Elővett zsebéből egy kis vászonzacskót, és letette a tornác padlójára.

Joad azt mondta: - Egyik nyúlnak sincs semmi baja. Uramisten, neked még sód is van? Talán bizony tányér meg kés és villa is akad a zsebedben? - Sót öntött a tenyerébe, s rászórta a drótra fűzött húsdarabokra.

A tűz lobogott, táncoltatta az árnyékokat a ház falán, a száraz fa pattogott, ropogott. Az ég majdnem sötét volt már, a csillagok ragyogtak. A szürke macska előkerült a csűrből, s miákolva lépdelt a tűz felé, de amint közelebb ért, megfordult, s egyenesen odament, ahol a nyúlbelsőrészek kis halmokban hevertek a földön. Rágta, nyelte, s a belek kilógtak a szájából.

Casy a földön ült a tűz mellett, táplálta törött deszkadarabokkal, s beljebb-beljebb tologatta a hosszú deszkákat, amint végüket leette a láng. Az esti denevérek beröppentek a tűz világába, majd ismét eltűntek. A macska hátrább húzódott, nyalogatta, mosdatta arcát, bajuszát.

Joad két kezével magasra tartotta a nyúlhússal megrakott drótot, s odament a tűzhöz. - Fogd meg az egyik végét, Muley. Csavard rá arra a karóra. Jól van! Most feszítsük ki. Voltaképpen meg kellene várnunk, amíg a tűz parázzsá ég, de én nem tudok várni. - Megfeszítette a drótot, aztán felkapott egy ágat, s úgy tologatta a drót hosszában a húsdarabokat, hogy mind a tűz fölé kerüljenek. A lángok körülnyaldosták a húst, s felszíne megkeményedett és csillogni kezdett. Joad leült a tűz mellé, de az ággal egyre mozgatta, forgatta a húst, hogy oda ne ragadjon a dróthoz. - Ez aztán a vendégség - mondotta. - Muley sót is adott, vizet is meg nyúlhúst is. Bárcsak egy kis kukoricamálé is lenne a zsebében. Más kívánságom nincsen.

Muley átszólt a tűz fölött: - Ti azt hiszitek, megbolondultam, azért élek így.

- Dehogyis bolondultál meg - mondta Joad. - Ha te bolond vagy, azt kívánom, bárcsak mindenki bolond lenne.

- Hát furcsa dolog ez - folytatta Muley. - Valami történt velem, amikor azt mondták nekem, hogy hagyjam itt a telkemet. Először nekiindultam, hogy megölök egy sereg embert. Aztán az egész famíliám elköltözött nyugat felé. Én meg elkezdtem járni a környéket. Csak itt a környéken jártam. Sohasem mentem messzire. Ott aludtam, ahol az éjszaka ért. Ma éjjel itt akartam hálni. Ezért jöttem. Azt gondoltam magamban: őrzöm a helyet, hogy rendben legyen minden, ha az emberek visszajönnek. De tudtam jól, hogy ez nem igaz. Nincs itt mit őrizni. És nem jönnek vissza soha. Csak járok itt, mint a kísértet.

- Nehéz elmenni, ha valaki megszokott egy helyet - mondta Casy. - Nehéz az embernek megváltoztatni a gondolkozását. Én már nem vagyok prédikátor, de mindegyre rajtakapom magamat, hogy imádkozom, s észre sem veszem, mit csinálok.

Joad forgatta a dróton a húsdarabokat. A lé most csöpögni kezdett, s valahányszor egy csepp a tűzre hullt, sisteregve csapott fel a láng. A hús sima felszíne összezsugorodott, és halványan barnulni kezdett. - Szagoljátok - mondta Joad. - Uram Jézus, nézz le ide és szagold meg ezt!

Muley tovább beszélt: - Éppen, mint a kísértet. Megjártam minden helyet, ahol egyszer történt valami. A mi földünkön túl van egy ilyen hely, bozótos vízmosás. Ott bújtam meg először egy lánnyal. Tizennégy esztendős voltam, tüzes kis legény. Kimentem oda, leheveredtem a földre, s úgy láttam, mintha minden megtörtént volna újra. Aztán ott van az a hely a csűr mellett, ahol apámat halálra taposta a bika. A vére még most is ott van a földben. Ott kell hogy legyen. Senki sem mosta azt ki soha. S rátettem a kezemet arra a földre, amelyben az apám vére is benne van. - Bizonytalanul hallgatott el. - Azt hiszitek, bolond vagyok?

Joad forgatta a húst, s a szeme mintha befelé nézett volna. Casy, lábát maga alá húzva, a tűzbe bámult. Öt-hat lépésnyire a férfiak háta mögött üldögélt a jóllakott macska, hosszú, szürke farkát elülső lába körül csavarva. Egy nagy bagoly sikoltva szállt el a fejük fölött, a tűz fényében megvillant fehér hasa és kiterjesztett szárnya.

- Nem - mondta Casy. - Magányos ember vagy, de nem bolond.

Muley feszült kis arca megmerevedett. - Odatettem a kezemet a földre, ahol az a vér van. Láttam apám felszakított mellét, s éreztem, ahogy borzongva kapaszkodik belém, aztán láttam, amint hátradől, s kézzel-lábbal kapálózik. Láttam, ahogy kifordult a szeme a fájdalomtól; aztán elcsöndesedett, a szeme kitisztult, és fölfelé nézett. Kisgyerek voltam, ott ültem, nem sírtam, nem csináltam semmit, csak ültem. - Erősen megrázta fejét. Joad forgatta a húst. - Aztán bementem abba a szobába, ahol Joe született. Ágy nincs már ott, de a szoba nem változott. S az a sok minden igaz, és mind ott történt. Ott költözött bele Joe-ba az élet. Nagyot nyögött, aztán olyat sivított, hogy mérföldnyire is elhallatszott, a nagyanyja meg ott állt, s azt mondta: De szép a lelkem, de szép a lelkem! S olyan büszke volt, hogy három bögrét tört el akkor éjszaka.

Joad a torkát köszörülte. - Azt hiszem, hozzáfoghatunk már.

- Csak süsd ki jól, amíg egészen meg nem barnul - mondta bosszúsan Muley. - Beszélni akarok. Nem beszélek mostanában senkivel. Ha bolond vagyok, bolond vagyok, s kész. Járom éjszaka a szomszédok házát, mint a kísértet. Végigjárom Peterséket, Jacobsékat, Rance-ékat, Joadékat, s valamennyi ház sötét, olyan, mint valami rozoga láda, de valaha mindegyikben vendégeskedés meg táncmulatság volt. Meg istentisztelet és zsoltáréneklés. Meg lakodalom is volt valamennyiben. Ilyenkor szeretnék bemenni a városba embert ölni. Mert hát mit értek azzal, hogy a traktorral kiszántották a népet a földjéből? Mit értek azzal, hogy ezt a “kis hasznukat” megmentették? Elvették apámat, aki itt halt meg ezen a földön, meg a Joe első visítását meg azt a bokrot, ahol én akkor éjszaka... Mit értek vele? Isten a tudója, nem jó ez a föld. Esztendők óta senkinek sem termett semmije. De az az íróasztalnál ülő kutyafajzat két darabra vágta az embereket a maga kis hasznáért. Igenis, két darabra vágta. Az a hely, ahol az

ember él, annyi, mint az ember maga. Nem egész az ember, amikor elhagyatva rója az országutat egy megrakott kocsival. Nem élet az már. Az a kutyafajzat meggyilkolta őket. - Elhallgatott, de vékony ajka még mindig mozgott, melle még mindig lihegett. Ült és lenézett a tűztől megvilágított kezére. - Régóta nem beszéltem már senkivel - mentegetőzött csöndesen. - Csak ólálkodtam, mint a kísértet.

Casy egymás után lökdöste a tűzbe a hosszú deszkákat, a lángok fölvillantak körülöttük, s újra nyaldosni kezdték a húst. A ház hangosakat roppant, amint a hűvös éjszakai levegőben összehúzódott a fa. Casy halkan megszólalt: - Látnom kell azokat az embereket, akiket kidobtak az országútra. Érzem, hogy látnom kell őket. Másféle segítség kell nekik, nem prédikáció. Talán az égben reménykedjenek, amikor az életüket nem élhetik? A Lélekben, amikor a tulajdon lelkűk csüggedt és szomorú? Segítségre van szükségük. Addig nem halhat meg az ember, amíg nem élt.

Joad idegesen kiáltott fel: - Uramisten, együk már meg ezt a húst, hiszen olyan kicsire zsugorodik össze, mint a sült egér! Nézzétek. Szagoljátok. - Talpra ugrott, s addig csúsztatta a húsdarabokat a dróton, amíg ki nem kerültek a tűzből. Fogta Muley kését, s levágott egy darabot a drótról. - Ez a prédikátoré - mondotta.

- Mondtam már, hogy nem vagyok prédikátor.

- No hát ezé az emberé. - Most másik darabot vágott le. - Nesze, Muley, ha ugyan tudsz enni a nagy felindulástól. Ez aztán a nyúl! Rágós, mint a vén marha. - Visszaült a földre, hosszú fogát belevágta a húsba, nagy falatot tépett ki, és rágni kezdte. - Uram Jézus, halljátok, hogy ropog? - S mohón tépett ki még egy falatot.

Muley csak ült s nézegette a maga húsdarabját. - Talán kár volt, hogy így beszéltem - mondotta. - Jobb talán, ha az ember megtartja magának az ilyesmit.

Casy ránézett, szája tele volt nyúlhússal. Rágta a húst, izmos nyaka megrándult, amint lenyelt egy-egy falatot. - De csak beszélj - mondotta. - Sokszor megesik, hogy a szomorú ember ki tudja beszélni magából a szomorúságot. A gyilkosságra készülő ember kibeszéli magából a gyilkosságot, s nem megy gyilkolni. Helyesen cselekedtél. Ne ölj meg senkit, ha nem muszáj. - Újra befalt egy darab nyúlhúst. Joad a tűzbe lökte a csontokat, felugrott, s újabb darabokat vágott le a drótról. Muley lassan eddegélni kezdett, s ideges kis szeme egyik társáról a másikra ugrált. Joad dühös tekintettel evett, mint az állat, s száját körös-körül ellepte a zsír.

Muley hosszasan, szinte félénken nézett rá. Leengedte kezét, amelyben a húsdarabot tartotta. - Tommy - szólalt meg.

Joad fölnézett, de a rágást nem hagyta abba. - No, mi az? - mondta teli szájjal.

- Nem haragszol rám, Tommy, amiért emberölésről beszéltem? Nem sértettelek meg?

- Nem - felelte Tom. - Nem vagyok olyan érzékeny. Megtörtént, hát megtörtént.

- Mindenki tudta, hogy nem te voltál a hibás - mondta Muley. - Az öreg Turnbull azt mondta, hogy kezébe kerülsz majd, ha kiszabadultál. Hogy, azt mondja, az ő fiát senki sem ölheti meg büntetlenül. De aztán az emberek kiverték a fejéből.

- Részegek voltunk - mondta csöndesen Joad. - Táncmulatság volt, leittuk magunkat. Nem is tudom, hogyan kezdődött. Aztán éreztem, hogy belém szalad a kés, s az kijózanított. Látom, hogy Herb megint nekem jön a késsel. Egy lapát oda volt támasztva az iskola falának, megfogtam, fejbe vágtam vele. Nem haragudtam én Herbre soha. Derék gyerek volt. Suhanc korában járt is a húgom, Sáronrózsája után. Igazán mondom, szerettem Herbet.

- No hát éppen ezt mondta az apjának is mindenki, aztán valahogy lecsöndesítették. Valaki azt mondta, hogy anyai részről Hatfield-vér van az öreg Turnbullban, az szólalt meg benne. Én nem tudom. Famíliástul elment Kaliforniába most fél esztendeje.

Joad leszedte a drótról az utolsó darab nyúlhúst, és körülkínálta. Visszaült helyére, s most már lassabban evett, nyugodtan rágta a húst, s inge ujjával letörölte szájáról a zsírt. Sötét, félig lehunyt szemével tűnődve nézett a pislákoló tűzbe. - Mindenki nyugat felé megy - mondotta. - De én feltételes szabadságon vagyok. Nem mehetek ki ebből az államból.

- Feltételes szabadság? - kérdezte Muley. - Hallottam már ilyesmiről. Hogy is van az?

- Hát három esztendővel korábban szabadultam ki. Köteles vagyok egy s mást megtenni, ha nem akarom, hogy visszaküldjenek. Időnként jelentkeznem kell.

- Hogy bánnak az emberrel McAlesterben? A feleségem unokatestvére is ott volt, s átkozott rosszul bántak vele.

- Nem is olyan rossz az - mondta Joad. - Olyan, mint akárhol másutt. Akkor bánnak rosszul az emberrel, ha rosszul viseli magát. Jó dolga van, ha valamelyik őr meg nem orrol rá. Mert akkor megeheti a fene. Nekem jó volt a sorom. Csak a magam dolgával törődtem, mint mindenki más. Gyönyörűen megtanultam írni. Nemcsak betűt írtam, hanem madarakat meg más efféléket is. Dühös lesz az öregem, ha meglátja, hogy egy vonással kikanyarítok egy madarat. Mindig haragszik, ha ilyesmit csinálok. Nem szereti az efféle hiábavalóságot. Még a betűt sem szereti. Azt hiszem, fél tőle. Valahányszor írást látott életében, valaki mindig elvett tőle valamit.

- Nem szoktak verni meg miegymás?

- Nem. Én csak a magam dolgával törődtem. Hát persze, átkozottul megunja az ember, hogy nap nap után, négy álló esztendeig mindig ugyanazt csinálja. Ha az ember olyasmit követett el, amit szégyell, hát elég ideje van, hogy gondolkozzék rajta. De hát, ha Herb Turnbull most jönne nekem azzal a késsel, megint csak fejbe vágnám.

- Mindenki így tenne - mondta Muley. A prédikátor a tűzbe bámult, magas homloka fehérlett a sűrűsödő homályban. Az apró lángok fellobbanása kidomborította nyakán a vastag inakat. Kezét összefonta a térdén, s ropogtatta az ujjait.

Joad az utolsó csontokat hajigálta a tűzbe, megnyalta ujját, s beletörölte a nadrágjába. Fölállt s lehozta a vizes üveget a tornácról, módjával ivott belőle, továbbadta az üveget, s csak aztán ült le ismét. - Leginkább az bántott - folytatta -, hogy az egésznek semmi értelme nem volt. Az ember nem kutatja, mi az értelme annak, hogy a villám agyoncsap egy tehenet, vagy hogy a víz kiárad. Így van, hát így van. De ha egy csomó ember négy esztendőre bezár valakit, annak mégis kéne, hogy valami értelme legyen. Azt mondják, az ember gondolkozni szokott. Bezárnak, ott tartanak négy esztendeig, etetnek. Vagy meg akarnak változtatni, hogy ne akarjam újra megtenni, amit tettem, vagy úgy megbüntetni, hogy ne merjem megtenni - itt elhallgatott egy pillanatra -, de hát ha Herb vagy akárki más nekem jönne, én bizony újra megtenném. Megtenném, mielőtt még gondolkozni tudnék. Különösen, ha részeg lennék. Az efféle értelmetlenség bosszantja az embert.

Muley megjegyezte: - A bíró azt mondja, hogy enyhén ítélt el, mert nem egészen a te hibád volt, ami történt.

Joad folytatta: - Van McAlesterben egy életfogytiglan elítélt rab. Az folyvást tanul. Titkára a felügyelőnek, leveleket ír helyette meg miegymás. Csuda nagy esze van, olvassa a törvényeket meg efféléket. Nahát egyszer beszédbe elegyedtem vele erről, merthogy olyan sokat olvas. Azt mondja, nem jó dolog könyveket olvasni. Azt mondja, elolvasott ő már

mindent a mostani meg a régi börtönökről, és kevésbé érti a dolgot, mint amikor olvasni kezdett. Azt mondja, az ördög sugallatára kezdődött az egész, de úgy látszik, senki sem tudja megállítani már, és senkinek sincs annyi esze, hogy változtasson rajta. Azt mondja, az isten szerelméért ne olvass ilyesmit, mert még jobban összezavarodol, azonkívül nem fogod többé tiszteletben tartani azokat az embereket, akik a kormányhatalmat gyakorolják.

- Így sem tartom őket valami fene nagy tiszteletben. Csupán egyfajta kormányhatalom van, amelyik ránk nehezedik, ez pedig a biztos haszon hatalma. Ami engem megzavar - mondta Muley -, az, hogy Willy Freeley odaült vezetni azt a traktort, s beállt felügyelőnek arra a földre, ahol azelőtt a magafajtája gazdálkodott. Ez bánt engem. Meg tudom érteni, ha valaki idegenből jön, s nem tud jobbat, de Willy közülünk való. Annyira fájt nekem, hogy odamentem hozzá és megkérdeztem. Egyszeribe elfutotta a pulykaméreg. Két kis porontyom van, azt mondja. Feleségem van és anyósom. Azokat etetni kell. Olyan dühös volt, hogy! Nekem először is a magam famíliájára van gondom, azt mondja. Hogy mással mi történik, az a más baja, azt mondja. Úgy látszik, szégyelli magát, ezért haragszik annyira.

Jim Casy a haldokló tűzbe bámult, szeme tágra nyílt, nyakán még erősebben kiduzzadtak az inak. Hirtelen felkiáltott: - Megvan! Ha valakit megvilágosított a Lélek, hát én vagyok az! Egyszerre felvillant előttem! - Talpra ugrott, s fejét lógázva járt fel és alá. - Valamikor volt egy sátram. Ötszáz embert is összecsődítettem minden este. Ez még azelőtt volt, hogy ti megismertetek. - Megállt és szembenézett velük. - Észrevettétek, hogy sohasem gyűjtöttem, amikor itt prédikáltam a népeknek, csűrökben vagy szabad ég alatt?

- Azám, nem gyűjtöttél soha - mondta Muley. - Az emberek itt annyira megszokták, hogy neked ne adjanak pénzt, hogy meg is haragudtak egy kicsit, amikor más prédikátor körül-jártatta a kalapot. Az már igaz.

- Elfogadtam egy kis ennivalót - mondta Casy. - Elfogadtam egy nadrágot, ha az enyém már egészen elkopott, vagy egy ócska cipőt, ha már a puszta földet érte a talpam, de a sátor idejében nem így volt ám. Akkor egyik-másik nap tíz-húsz dollárt is összeszedtem. Ez azonban nem tett boldoggá, lemondtam róla, s akkor egy ideig boldog voltam. Azt hiszem, most megértettem a dolgot. Nem tudom, ki tudom-e mondani. Azt hiszem, meg sem próbálom; de talán lesz ott szükség prédikátorra. Talán prédikálhatok megint. Az emberek elhagyottan vándorolnak az országúton, nincs földjük, nincs otthonuk, ahová menjenek. Szükségük van valamiféle otthonra. Talán... - Megállt a tűz mellett. A megszámlálhatatlan sok izom erősen kidudorodott a nyakán, a tűz mélyen bevilágított a szemébe, s vörös parazsat szított föl benne. Állt és a tűzbe nézett, feszült arccal, mint aki hallgatózik, s keze, amely azelőtt oly mozgékonyan ragadta meg, forgatta és dobálta a gondolatokat, most elcsöndesedett, s egyszer csak elbújt a zsebében. A denevérek ide-oda röpködtek a tűz halványuló fényében, s a földekről odahallatszott az éjjeli héja csöndes, vízcsobogáshoz hasonló burrogása.

Tom zsebébe nyúlt, előszedte dohányát, lassan cigarettát sodort, s közben a cigaretta fölött a hunyó parázsra nézett. Tudomást sem vett a prédikátor szónoklatáról, mintha magánügyről lett volna szó, amelyhez neki semmi köze. Megszólalt: - A cellámban sokszor elgondoltam éjszakánként, hogy is lesz az, ha majd egyszer hazakerülök. Azt gondoltam, hogy nagyapó és nagyanyó talán meg is halt már, s talán új gyerekek vannak a háznál. Apám talán nincs már régi erejében. Talán anyám is visszahúzódott kissé, és Sáronrózsájára bízta a munkát. Tudtam, hogy nem lesz úgy, mint azelőtt volt. No, azt hiszem, itt hálunk, s napkeltével elindulunk John bácsihoz. Legalább én elindulok. Velem jössz-e te is, Casy?

A prédikátor még mindig a hunyorgó tűzbe bámult. Lassan felelte: - Megyek veled. S ha a famíliád útnak indul, velük tartok. És ahol emberek vándorolnak, velük leszek.

- Jó szívvel látunk - mondta Joad. - Anyám mindig szeretett. Azt mondta, olyan prédikátor vagy, akiben meg lehet bízni. Sáronrózsája még nem volt felnőtt lány akkor. - Most Muley felé fordult. - Eljössz-e velünk, Muley? - Muley az út felé nézett, amerről a két férfi ideérkezett. - Mit gondolsz, jössz-e velünk, Muley? - ismételte Joad.

- Micsoda? Nem. Nem megyek sehova, nem hagyom itt ezt a helyet. Látjátok arrafelé azt a föl s le ugráló világosságot? Alighanem ennek a gyapotföldnek a felügyelője jön erre. Valaki megláthatta a tüzünket.

Tom odanézett. A fényes pont közeledett a dombon. - Nem ártunk mi senkinek - mondotta. - Csak ülünk itt. Nem csinálunk semmit.

Muley elkaccantotta magát. - Azám, azzal is csinálunk valamit, hogy itt vagyunk. Idegen területre törtünk be. Nem maradhatunk itt. Két hónapja próbálnak megfogni engem. Ide figyeljetek. Ha autó jön, kimegyünk a gyapot közé, és lefekszünk. Nem kell messzire mennünk. Csak próbáljanak megtalálni. Minden sort végig kellene kutatni. Csak a fejeteket dugjátok le.

Joad megkérdezte: - Mi történt veled, Muley? Sohasem szoktál te bujkálni. Annál keményebb legény voltál.

Muley figyelte a közelgő világosságot. - Azám - mondotta. - Kemény voltam, mint a farkas. Most ravasz vagyok, mint a menyét. Ha vadászol valamire, akkor vadász vagy és erős. A vadászt nem győzheti le senki. De hogyha rád vadásznak, az más. Valami megváltozik benned. Már nem vagy erős; dühös lehetsz, de erős nem. Énrám régóta vadásznak már. Én már nem vagyok vadász. Sötétben talán le tudnék lőni valakit, de sövénykaróval már nem tudnám elverni. Hiába is áltatnók magunkat. Így van ez.

- Hát eredj és bújj el - mondta Joad. - Majd Casy meg én beszélünk egy-két szót ezekkel a fattyakkal. - A fénysugár közelebb került már, felvetődött az égre, eltűnt, aztán felugrott ismét. Mindhárman figyelték.

Muley azt mondta: - Még valami jár azzal, ha vadásznak az emberre. Mindig a veszedelem forog az eszében. Aki vadászik, nem gondol rá, és nem fél. Ahogy te mondtad az imént: ha bajba kerülsz, visszaküldenek McAlesterbe, hogy kitöltsd az idődet.

- Ez igaz - mondta Joad. - Csakugyan ezt mondtam. De hát azzal csak nem kerülök bajba, ha itt leülök pihenni, s meghálok a puszta földön. Ezzel nem teszek semmi rosszat. Ez nem olyan, mintha leinnám magam vagy verekedni kezdenék.

Muley felkacagott. - Majd meglátod. Csak ülj itt, amíg az autó megjön. Lehet, hogy Willy Freeley ül benne, s Willy most afféle helyettes seriff. Rád szól majd, hogy mersz idegen területre betörni? Te, persze, mindig tudtad, hogy Willy szereti a tréfát, hát azt feleled: Mi közöd hozzá? Willy megharagszik, és azt mondja: Pusztulj innét vagy beviszlek. Te pedig nem engeded, hogy akármiféle Freeley ide-oda taszigáljon csak azért, mert haragszik és fél a gazdájától. Hencegett, s most már kénytelen folytatni, te pedig megmakacsolod magad, s azért sem hagyod abba; eh, egye meg a fene, sokkal könnyebb lefeküdni a gyapot közt, s hagyni, hogy keressenek. Mulatságnak is jobb, mert dühöngenek, s nem tehetnek semmit, te meg ott künn vagy, s kacagod őket. De ha szóba állsz Willyvel vagy valamelyik gazdájával, s összeverekszel velük, megfognak s visszavisznek McAlesterbe három esztendőre.

- Okos beszéd - mondta Joad. - Tiszta igazság minden szavad. De amikor úgy utálom, hogy ide-oda lökdössenek! Jobb szeretnék a képébe vágni Willynek.

- Puska van nála - mondta Muley. - Használni is fogja, mert hivatalos ember. Akkor vagy ő öl meg téged, vagy kicsavarod kezéből a puskát, és te ölöd meg őt. Na gyere, Tommy. Azt

gondolhatod magadban, hogy bolondját járatod velük, amikor kifekszel a földre. És úgyis csak az számít, amit magában gondol az ember. - Az erős fény most fölvetődött az égre, s hallatszott egy motor egyenletes búgása. - Gyere, Tommy. Nem kell messzire menni, csak tizennégy-tizenöt sorral tovább, s figyelhetjük, hogy mit csinálnak.

Tom talpra állt. - Bizony isten, igazad van. Akárhogy fordul is a dolog, nem nyerhetek semmit.

- Gyere hát erre. - Muley megkerülte a házat, s vagy tizenöt méternyire bement a gyapotcserjék közé. - Itt már jó helyt vagyunk - mondotta -, most feküdjünk le. Csak a fejeteket kell ledugni, ha megint dolgozni kezdenek a keresőlámpával. Mulatság az. - A három férfi egész hosszában elnyúlt a földön, s könyökére támaszkodott. Muley felugrott, s a ház felé szaladt, néhány pillanat múlva visszatért, s ledobott egy göngyöleg kabátot és cipőt. - Ezt magukkal vitték volna, csakhogy kvittek legyünk. - mondta. A fény fölfelé irányult, aztán leereszkedett a házra.

Joad megkérdezte: - Nem fognak ezek kijönni a kereső lámpával, hogy felkutassanak bennünket? Legalább egy bot lenne nálam.

Muley kuncogott. - Nem, nem jönnek. Mondtam neked, hogy ravasz vagyok, mint a menyét. Willy megpróbálta egy éjszaka, hátulról leütöttem egy sövénykaróval. Olyat vágtam rá, hogy elájult. Később azt beszélte, hogy öten támadtak rá.

A kocsi bekanyarodott a ház elé, s a keresőlámpája működni kezdett. - Bújjunk le - mondta Muley. A hideg fehér fénycsóva elhaladt fejük fölött, s keresztül-kasul ugrált a földön. A rejtőzködő férfiak semmi mozgást nem láttak, de hallották, hogy a kocsi ajtaja becsapódott, s valaki beszél. - Nem mernek belépni a világosságba - suttogta Muley. - Azóta óvatosabb lett Willy. Ma hozott is magával valakit. - Deszkán kopogó lépéseket hallottak, aztán a ház belsejében villant fel a fény. - Belőjek a házba? - suttogta Muley. - Nem láthatnák, honnan jött a lövés. Lenne, amin gondolkozzanak.

- Csak rajta - mondta Joad.

- Ne tedd - suttogta Casy. - Nem érnénk azzal semmit. Tiszta pazarlás. Azon törjük a fejünket, hogy olyasmit tegyünk, aminek értelme van.

Kaparászó hang hallatszott a ház közeléből. - Kioltják a tüzet - suttogta Muley. - Most port rugdosnak rá. - A kocsi ajtaja becsapódott, s ismét szembekerült az úttal. - Lebújni! - mondta Muley. Ledugták fejüket, a keresőlámpa fénye elhúzódott fölöttük, újra meg újra végigjárta a gyapotföldet, aztán a kocsi megindult, elrobogott, fölért a domb tetejére, és eltűnt.

Muley felült. - Willy mindig megpróbálkozik ezzel az utolsó villantással. Annyiszor megtette már, hogy pontosan számítok rá. Még mindig azt hiszi, hogy okos dolog.

- Talán hagytak egy-két embert a házban - mondta Casy. - Megfognak bennünket, ha visszamegyünk.

- Meglehet. Ti várjatok itt. Én már ismerem ezt a játékot. - Csöndesen otthagyta őket, s csak a rögök halk morzsolódása hallatszott a lába nyomán. A két várakozó férfi fülelni próbált lépései neszére, de Muley elment. Egy perc múlva odakiáltott nekik a házból. - Nem hagytak itt senkit, gyertek vissza. - Casy és Joad föltápászkodott s visszament a ház fekete tömegéhez. Muley a füstölgő porrakás mellett várta őket, hol az imént még a tűz égett. - Gondoltam, hogy nem hagynak itt senkit - mondta büszkén. - Vigyáznak magukra, amióta Willyt leütöttem s egyszer-kétszer belelőttem az autó lámpájába. Nem tudják bizonyosan, ki az, én meg nem hagyom, hogy elcsípjenek. Sohasem alszom ház közelében. Ha velem akartok jönni, megmutatom, hol háljatok, ahol senki sem botlik belétek.

- Vezess - mondta Joad. - Veled megyünk. Sohase hittem volna, hogy az apám földjén szabad ég alatt kell bujkálnom.

Muley keresztülvágott a földeken, s Joad meg Casy nyomon követték. Útközben belérugdaltak a gyapotcserjékbe. - Sok minden elől fogsz még bujkálni - mondta Muley. Libasorban vágtak keresztül a földeken. Eljutottak egy vízmosáshoz, s könnyűszerrel lecsúsztak a fenekére.

- Biz' isten, ismerem ezt a helyet - kiáltott fel Joad. - Egy mélyedés van a part alatt, ugye?

- Igaz. Honnan tudod?

- Onnan, hogy én ástam - mondta Joad. - Noah bátyámmal. Azt mondtuk, hogy aranyat keresünk, pedig csak ástunk, ahogy gyerekek szoktak barlangot ásni. - A vízmosás két partja most a fejük fölött volt. - Egészen közel lehet - mondta Joad. - Úgy emlékszem, egészen közel lehet.

Muley azt mondta: - Bozóttal takartam el. Senki sem találhatja meg. - A szakadék feneke kisimult, s most már fövenyen jártak.

Joad letelepedett a tiszta fövenybe. - Nem alszom én semmiféle barlangban - mondotta. - Itt hálok, ahol vagyok. - Összegöngyölítette kabátját, s a feje alá tette.

Muley félrehúzta a bejáratot takaró bokor ágait, s bemászott a barlangjába. - Én szeretek idebent - kiáltotta. - Úgy érzem, itt senki se támadhat rám.

Jim Casy leült a fövényre, Joad mellé.

- Aludj egy kicsit - mondta Joad. - Napkeltekor elindulunk John bácsihoz.

- Nem alszom - mondta Casy. - Nagyon is sok gondolkoznivalóm van. - Felhúzta lábát, s térdén összefonta kezét. Fejét hátravetette, s a ragyogó csillagokra nézett. Joad ásított, s fél kezét feje alá tette. Hallgattak, s lassanként újra kezdődött a földnek, üregeknek, odúknak és bozótnak susogó élete; üregi mókusok mozgolódtak, nyulak kerestek rágcsálni való zöld sarjakat, egerek surrantak át a sötét rögökön, s fejük fölött nesztelenül keringtek a szárnyas vadászok.

7

Városokban, városok szélén, mezőkön, üres telkeken használt kocsik telepei, törött kocsik telepei, garázsok feliratos táblákkal: *Használt kocsik. Jó karban levő használt kocsik.* Csekély üzemköltség, három pótkocsi, 1927-es Ford, tiszta. Plombált kocsik, garantált kocsik. Ingyen rádió. Kocsi száz gallon ingyenbenzinnel. Jöjjön be és tekintse meg. Használt kocsik. Becsapás nincs.

A telken akkora ház, hogy éppen egy asztal, egy szék meg egy kék könyv fér el benne. Szamárfüles szerződésköteg, kapcsokkal összefogva, s egy halom tiszta, kitöltetlen szerződés. Töltőtoll - úgy jó, hogyha mindig tele, hogyha mindig írnak vele. Megesett már, hogy egy üzlet dugába dőlt, mert a töltőtoll nem működött.

Ez a kutyafajzat nem vásárol. Benéz minden telepre. De csak néz. Egész idejét nézegetéssel tölti el. Nem is akar kocsit vásárolni; lopja az ember idejét. Nem törődik az ember idejével. Nézd csak azt a kettőt - nem, nem azokat, akikkel gyerek van. Ültesd be őket egy kocsiba. Kezdd kétszáznál, aztán mehetsz lefelé. Százhuszonötöt kinézek belőlük. Jártasd meg őket. Hordozd meg egy tragacson. Varrd a nyakukba. Ezek is elvették az időnket.

Tulajdonosok, felgyűrt ingujjban. Rendesen öltözött elárusítók, akik figyelő, összehunyorított szemmel lesik az emberek gyöngéit.

Figyeld az asszony arcát. Ha az asszonynak tetszik, az öreget az ujjunkra csavarjuk. Kezdd azzal a Cadillackel. Aztán lecsavarhatod őket az 1926-os Buickig. Ha a Buickkal kezded, Fordot vesznek. Gyűrd fel az inged ujját, és állj neki. Ez az alkalom nem tart örökké. Mutasd meg nekik azt a Nasht, közben én egy kicsit felpumpálom azt az 1925-ös Dodge-ot. Majd jelt adok, ha készen leszek.

Ugyebár szállítani akarnak? Akkor nincs szükségük gumikerékre. Hát persze, a kárpitozás egy kicsit szétment. De a párnázott üléstől nem forog a kerék.

Sorba állított kocsik, előrefordított, rozsdás hűtők, lapos gumikerekek. Szorosan egymás mellett.

Szeretne beljebb kerülni, hogy ezt itt megnézze? Nagyon szívesen. Majd kitolom a sorból.

Kötelezd le őket. Kényszerítsd, hogy elvegyék az idődet. Ne engedd elfelejteni, hogy elveszik az idődet. Az emberek többnyire tisztességesek. Nem akarnak kihasználni. Használtasd ki magad, sózd rájuk a kocsit.

Sorba állított kocsik, magasak és piszkosak, nyikorgó kerekek, elkopott áttételek. Buickok, Nashek, De Sotók.

Igenis, kérem. 1923-as Dodge. Bizony isten, ennél jobb kocsi nem került ki Dodge műhelyéből. Sohase megy tönkre. Alacsony nyomás. A magas nyomás divatban volt egy ideig, de nincs olyan fém, amelyik soká kibírja. Plymouthok, Rocknek, Starok.

Uram Jézus, honnan került ide ez az Apperson, talán Noé bárkájából? Meg ez a Chalmers meg ez a Chandler, hiszen ezt már évek óta nem gyártják. Nem is kocsikat adunk mi el, hanem keréken járó ócskavasat. Vigye az ördög, ilyen tragacsok kellenek nekem. Csak az kell, amit huszonöt-harminc dollárért megkaphatok. Eladjuk ötvenért, hetvenötért. Az szép haszon. Mit lehet egy új kocsin keresni? Szerezz tragacsokat. Eladom tüstént, amint megkapom. Kétszázötvenen fölül soha. Jim, tereld félre az útból azt a vén totyakost. Kettőig sem tud számolni. Próbáld rásózni azt az Appersont. Azám, hol is van az az Apperson? Eladtuk? Ha nem kapunk hamar egy csomó tragacsot, nem lesz mit eladjunk.

Zászlók, vörös-fehér, fehér-kék, végig az egész utcán: *Használt kocsik. Jó karban levő használt kocsik.*

Alkalmi vétel, fönn az emelvényen. Sohasem adjuk el. De becsődíti az embereket. Nem nagy üzlet volna, ha azon az áron eladnók. Mondd nekik, hogy éppen elkelt. Vedd ki azt az akkumulátort szállítás előtt. Tedd ezt az üreset a helyébe. Mit akarnak két garasért? Gyűrd fel az inged ujját, láss neki. Nem mindennap papsajt. Csak lenne elég tragacsom, fél esztendő múlva visszavonulhatnék az üzlettől.

Ide hallgass, Jim, hallottam annak a Chevroletnak a differenciálművét. Úgy zörög, mint a törött üveg. Tölts bele fél liter fűrészport. Egy kicsit a hajtószerkezetbe is. El kell sózni azt a vacakot harmincötért. Ezzel az eggyel becsaptak. Tízet kínálok érte, tizenötöt kihúz belőlem, s aztán a disznó kilopja a szerszámokat. Úristen! Bár ötszáz tragacsom volna. Nem tart ez soká. A kerekek nem tetszenek neki? Mondd, hogy ezek tízezer mérföldet szaladnak még, s engedj másfél dollárt.

Rozsdás romok rakáson a kerítés mellett, sorba állított romok a háttérben, sárhányók, olajtól fekete roncsok, földön heverő motorok; a hengerek közül kinő a burján. Törött fékrudak, kipufogók kígyók módjára hevernek egy rakáson. Kenőolaj, benzin.

Nézd meg, találsz-e egy gyertyát, amelyik nincs elrepedve. Úristen, csak lenne ötven pótkocsim, száz dolláron alul, már úr lennék. Mi a fenét ugrál ott? Eladjuk a kocsit, de haza nem toljuk neki. Ez jó! Haza nem toljuk! Fogadni mernék, hogy ezt a vicclapból szedtem. Nem hiszed, hogy tud majd fizetni? Hát akkor rúgd ki. Sok dolgunk van, nem tölthetjük az időt olyannal, aki nem tudja elhatározni magát. Vedd le annak a Grahamnek a jobb első pneumatikját. Fordítsd lefelé a foltozott részét. A többi jóképű. Jó állapotban meg miegymás.

Hát persze! Ez a vén tragacs még ötvenezer mérföldet szalad. Csak olajozza jól. Viszlát. Jó szerencsét.

Kocsit tetszik? Milyenre gondol? Lát valami megfelelőt? Én szomjas vagyok. Mit szólna, ha innánk valamit? Jöjjön csak velem, amíg a felesége megnézi ezt a La Salle-t. Nem tetszik a La Salle? Hogy a csapágyai kikoptak. Sok olajat fogyaszt. Van egy 1924-es Lincolnom. Az aztán a kocsi. Örökké szalad. Csináljon belőle teherautót.

Forró nap süt a rozsdás fémre. A földön olaj. Emberek jönnek be, megzavarodva, mindnek kocsi kell.

Töröld meg a lábad. Ne támaszkodj ahhoz a kocsihoz, piszkos. Hogy szoktak kocsit venni? Mibe kerül? Vigyázz a gyerekekre. Hát ez vajon mibe kerülhet? Megkérdezzük. Kérdezni nem kerül pénzbe. Csak megkérdezhetjük, nem igaz? Egy fillérrel sem adhatunk többet hetvenötnél, különben nem marad annyink, hogy eljussunk Kaliforniába.

Úristen, csak száz tragacsot kaphatnék. Nem bánom, szalad-e vagy sem.

Gumikerekek, kopott, töredezett abroncsok nagy halomba rakva; vörös, szürke belső részek, lógnak, mint a kolbász.

Kerékfolt? Radiátortisztító? Gyertyaerősítő? Dobja ezt a kis pirulát a benzintartóba, s egy gallonból még külön tíz mérföldet hozhat ki. Csak mázolja be, új külsőt kap ötven centért. Ablaktörlő, szellőztető, tömítő? Talán a szeleppel van baj. Vegyen egy új szelepzárat. Az a negyed dollár már nem teszi tönkre.

Rendben van, Joe. Puhítsd meg őket, és küldd be ide hozzám. Én majd végzek velük, vagy megalkusznak, vagy repülnek. Kérdezősködőket ne küldj ide. Nekem üzlet kell.

Tessék besétálni. Alkalmi vétel. Igenis! Nyolcvan dollár, valóságos ajándék.

Nem adhatok ötvennél többet. Az az úr odakünn ötvenet mondott.

Ötvenet. Ötvenet? Megbolondult. Én magam hetvennyolc ötvenet fizettem érte. Joe, te eszeveszett marha, tönkre akarsz tenni? Kénytelen leszek kidobni ezt a frátert. Hetvenért még odaadhatnám. Értse meg, uram, nem érek rá egész nap. Üzletember vagyok, de nem akarok becsapni senkit. Adhat cserébe valamit?

Van egy pár öszvérem.

Öszvére! Hallod ezt, Joe? Ez az úr öszvéreket akar cserébe adni. Nem hallotta még senkitől, hogy a gépek korában élünk? Az öszvér már csak arra jó, hogy enyvet főzzenek a csontjából.

Szép nagy öszvérek - egyik ötéves, a másik hét. Jobb lesz, ha máshová megyünk.

Máshová megy? Bejön, amikor annyi a dolgunk, elveszi az időnket, aztán máshová megy? Joe, tudtad, hogy ugratókkal állsz szóba?

Nem ugratok én senkit. Nekem kocsi kell. Kaliforniába megyünk. Nekem kocsi kell.

Hát én igazán hülye vagyok. Joe mindig mondja, hogy hülye vagyok. Azt mondja, ha tovább is így odaadom mindenkinek az ingemet, éhen fogok veszni. Megmondom magának, mit csinálok: beveszem azt a két öszvért fejenként öt dollárba, kutyaeledelnek.

Nem akarom, hogy kutyáknak vessék őket.

No talán megkapok értük tízet, esetleg hetet. Megmondom magának, mit csinálunk. Bevesszük az öszvéreit húszba. De a szekér együtt jár velük, ugye? Maga fizet ötvenet, s aláír egy szerződést, hogy a többit tíz dolláros havi részletekben fizeti.

De hiszen az úr nyolcvanat mondott.

Hát sohasem hallott még üzemköltségről és biztosításról? Az felduzzasztja egy kicsit az árat. Négy-öt hónap alatt kifizeti az egészet, írja csak ide a nevét. Mi majd elintézünk mindent.

Igazán nem tudom...

Ide nézzen, ember. Én az ingemet is odaadom magának, s maga elveszi a drága időmet. Három üzletet csinálhattam volna, amióta magával beszélek. Elmegy a kedve az embernek. Igen, igen, írja csak ide. Rendben van. Joe, töltsd meg a tartályt. Ennek az úrnak. A benzint mi adjuk.

Tyű, de nehéz pasas volt ez, Joe! Mit is fizettünk ezért a tragacsért? Harminc dollárt... vagy harmincötöt? Megkaptam a fogatot, s ha ki nem árulok belőle hetvenötöt, nem vagyok üzletember. És kaptam ötvenet kápé, meg egy szerződést negyvenről. No igen, tudom, hogy nem mind becsületesek, de csodálkozni fogsz, hogy mennyien fizetik majd meg a hátralékot. Volt egy pasi, aki megfizetett száz dollárt, amikor már két éve leírtam. Fogadok, hogy ez az alak megküldi a pénzt. Úristen, csak kaphatnék ötszáz tragacsot! Gyűrd fel az inged ujját, Joe. Eredj ki, puhítsd meg őket, aztán küldd be hozzám. Ebből a mostani üzletből húsz a tied. Jól dolgoztál.

A délutáni napsütésben lekókadnak a zászlók. Alkalmi vétel. 1929-es kitűnő Ford, remekül szalad.

Mit akar ötven dollárért? Talán egy Zephyrt?

Az ülésekből kilóg a lószőr, az ütött-kopott sárhányókat valahogy helyrekalapálták. Letépett, lógó lökhárítók. Luxus Ford, kis színes lámpa a sárhányó orrán, a hűtőn, s három darab hátul. Sárfogók, sebességváltó díszes fogantyúval. Az abroncs takaróján csinos lány színes képe, a neve: Cora. A délutáni nap rásüt a poros szélvédőkre.

Úristen, még enni se volt időm! Joe, szalassz el egy gyereket húsos szendvicsért.

Ócska gépek töfögő zaja.

Valami málészájú alak nézegeti ezt a Chryslert. Szagold ki, van-e dohánya? Néha ravaszok ezek a gazdalegények. Puhítsd meg, és küldd be hozzám, Joe. Jól dolgozol.

Hát persze, eladtuk. Kezesség? Kezeskedhetünk arról, hogy automobil. Azt nem vállaltuk, hogy dajkálni is fogjuk. Ide hallgasson, kérem - megvett egy kocsit, s most eljön lármázni. Bánom is én, hogy fizeti-e a részletet vagy sem. Az írása nincs nálunk. Az ilyesmit tüstént átadjuk egy pénzbeszedő vállalatnak. Az fogja pörölni magát, nem mi. Mi nem tartunk itt semmiféle írást. Micsoda? Ha szemtelenkedik, rendőrt hívok. Az abroncsokat nem mi pukkasztottuk ki. Dobd ki, Joe. Megvesz egy kocsit, s most nincs megelégedve. Mit szólna ahhoz, ha vennék egy szelet marhahúst, felét megenném, aztán megpróbálnám visszavinni? Üzlet ez itt, nem jótékonysági intézmény. Láttál már ilyen pasast életedben, Joe? Hé, nézz csak oda! Az ott pénzes embernek látszik. Rohanj! Mutasd meg neki azt az 1936-os Pontiacot. Azt, azt.

Szögletes hűtők, kerek hűtők, rozsdás hűtők, lapát alakú hűtők, hosszú áramvonalak, áramvonal előtti lapos formák. Alkalmi vétel. Ócska szörnyetegek, kitűnően párnázva - könnyű átalakítani teherautóvá. Kétkerekű pótkocsik, rozsdás tengelyek a kemény délutáni napsütésben. Használt kocsik. Jó karban levő használt kocsik. Tiszta, jól szalad. Nem fogyaszt sok benzint.

Uramfia, nézd csak! No, ennek jól gondját viselte valaki!

Cadillac, La Salle, Buick, Plymouth, Packard, Chevrolet, Ford, Pontiac. Sor sor után, a lámpák üvege csillog a délutáni napsütésben. Jó karban levő használt kocsik.

Puhítsd meg őket, Joe. Úristen, bár ezer tragacsom volna! Főzd puhára őket, én majd végzek velük.

Kaliforniába készül? Éppen itt van, ami magának kell. Kopottnak látszik, de még sok ezer mérföld van benne.

Sorakoznak egymás mellett. Jó karban levő használt kocsik. Alkalmi vétel. Tiszta, jól szalad.

8

Szürkült az ég a csillagok között, s a halvány, kései, utolsó negyedben járó hold egészen áttetsző volt. Tom Joad meg a prédikátor gyorsan lépkedtek az úton, amely nem volt más, mint szekerek és traktorok nyoma a gyapot között. Csak az ég egyenetlen színe mutatta a hajnal közeledését, a látóhatár nyugat felé nem látszott, kelet felé egyetlen vonal volt. A két ember némán lépkedett, s szagolta a port, amit lába fölvert.

- Remélem, ismered az utat - mondta Jim Casy. - Nem szeretném, ha hajnalra kiderülne, hogy elbódorogtunk valamerre. - A gyapotföldön nyüzsgött az ébredező élet, reggeli madarak sűrű szárnycsattogással szemezgettek a földön, megriasztott nyulak szanaszét surrantak a rögökön. A két ember lábának halk dobbanása a porban, a szétmorzsolt rögök nyikorgása a talpuk alatt összevegyült a hajnal ezernyi titokzatos neszével.

Tom azt mondta: - Behunyt szemmel is odatalálnék. Csak akkor tévedhetek el, ha gondolkozom, hogy merre menjek. Ha nem gondolok rá, egyenesen odaérek. Hiszen tudod, ezen a vidéken születtem. Erre szaladgáltam gyerekkoromban. Van amarra egy fa, nézd csak, meg is láthatod. Hát az apám egyszer fölakasztott arra a fára egy döglött prérifarkast. Ott lógott, amíg csak úgyszólván föl nem oszlott, aztán leesett. Leszáradt a fáról. Istenem, remélem, főz valamit az anyám. Üres a gyomrom.

- Az enyém is - mondta Casy. - Akarsz egy kis bagót? Nem érzed úgy az éhséget. Jobb lett volna, ha nem indulunk olyan átkozottul korán. Jobb világoson járni. - Elhallgatott, s leharapott egy darab bagót. Olyan jól aludtam.

- Az a bolond Muley az oka - mondta Tom. - Egészen összezavart. Fölébreszt és azt mondja: Isten áldjon, Tom. Megyek tovább. El kell mennem egy-két helyre. Aztán azt mondja: Jobb lesz, ha indultok ti is, hogy túl legyetek ennek a földnek a határán, mire kinappalodik. Ebben a mostani életben olyan ravasz lett, mint az üregi mókus. Azt hinné az ember, indiánok üldözik. Gondolod, hogy megbolondult?

- Hát nem tudom. Láttad azt az autót tegnap este, amikor egy kis tüzet raktunk. Láttad, hogy összerontották a házat. Valami nagy disznóság történik itt. Hát persze hogy megbolondult Muley. Ólálkodik, mint a prérifarkas, ebbe muszáj belebolondulni. Hamarosan megöl valakit, s vérebekkel fogják lefüleltetni. Úgy látom ezt, mint valami próféciát. Egyre rosszabb lesz. Azt mondod, nem akart velünk jönni?

- Nem - mondta Joad. - Azt hiszem, fél most embert látni. Csodálom, hogy odajött hozzánk. No, napkeltére ott leszünk John bácsinál. - Némán lépkedtek egy darabig, elkésett baglyok röpültek el fölöttük csűrök, odvas fák, víztartók felé, ahol elbújtak a napvilág elől. Keleten világosodott az ég, s már látni lehetett a gyapotcserjéket s a szürkülő földet. - Nem tudom, hogy hálhatnak azok mind John bácsinál. Csak egy szoba van ott meg egy hozzáragasztott konyha meg egy szűk kis csűr. Erősen össze lehetnek zsúfolva.

- Nem emlékszem, hogy Johnnak családja lett volna - mondta a prédikátor. - Egymagában él, ugye? Nemigen emlékszem rá.

- A legelhagyatottabb ember a világon - mondta Joad. - Bolond fajzat az is, olyasféle, mint Muley, csak némely dologban még rosszabb. Sokfelé láthattad - Shawnee-ben részegen, vagy amikor meglátogatott egy húsz mérföldnyire lakó özvegyet, vagy lámpással dolgozott a földjén. Bolond, no. Mindenki azt hitte, hogy nem él soká. Magányos ember nem él soká. De John bácsi idősebb, mint apám. Évről évre szívósabb és keményebb lesz, keményebb, mint nagyapó.

- Nézd, hogy világosodik - mondta a prédikátor. - Egészen ezüst színű lett a világ. Sose volt családja Johnnak?

- De volt, s az is mutatja, hogy milyen ember. Mindig a maga feje után járt. Apám sokszor beszélt róla. Fiatal felesége volt. Négy hónapja házasodtak össze. Az asszony teherbe esett, egy éjszaka fájni kezd a gyomra, s azt mondja: Jó lenne, ha doktorért mennél. No, John ott ül, s azt mondja: Csak a gyomrod fáj. Sokat ettél. Vegyél be cseppeket. Megterhelted a gyomrodat, attól fáj, azt mondja. Délre az asszony elveszti az eszméletét, s délután négy körül meghal.

- Mi történt? - kérdezte Casy. - Valami mérgeset evett?

- Nem, valami megszakadt benne. Vak... vakbél vagy ilyesmi. No hát, John bácsi mindig félvállról vett mindent, de ez az eset erősen megnyomorította. Bűnösnek érezte magát. Sokáig senkihez sem akart szólni. Úgy járt-kelt, mintha nem látna senkit, s imádkozott. Két esztendőbe telt, amíg ez elmúlt, de azóta se olyan, mint annak előtte. Mintha megvadult volna. Terhére volt az embernek. Ha nálunk valamelyik gyerek gilisztát vagy hascsikarást kapott, John bácsi már hozta is a doktort. Apám egyszer megmondta neki, hogy hagyja abba. Gyereknek minduntalan fáj a hasa. Azt hiszi, ő tehetett a felesége haláláról. Bolondos ember. Egyre azon igyekezett, hogy másvalakin jóvá tegye a vétkét; mindegyre adott valamit a gyerekeknek, vagy letett egy zsák lisztet valakinek a tornácára. Szétosztogatta mindenét, s mégse boldog. Éjszaka néha magában kóborol. De azért jó gazda. Rendben tartja a földjét.

- Szegény ember - mondta a prédikátor. - Szegény magányos ember. Sokat járt templomba, amikor a felesége meghalt?

- Nem. Nem akart emberek közé járni. Egyedül akart maradni. A gyerekek mind bolondultak érte. Esténként néha eljött hozzánk, s arról tudtuk, hogy ott járt, mert reggelre mindegyikünk ágya mellett ott volt a gumicukor. Azt hittük, ő maga az Úr Jézus Krisztus.

A prédikátor fejét lehajtva lépkedett tovább. Nem szólt semmit. A közeledő reggel világosságában mintha ragyogott volna a homloka, s keze, ahogy lóbálta, nekilendült a világosságnak, aztán vissza a homályba.

Hallgatott Tom is, mintha elszégyellte volna magát, amiért valami nagyon benső dolgot árult el. Gyorsabban kezdett járni, s a prédikátor lépést tartott vele. Most már kissé előbbre láttak a szürke messzeségbe. Egy kígyó lassan gyűrűzött a gyapotcserjék sorai közül az út felé. Tom megállt a közelében és ránézett. - Mókusölő kígyó - mondotta. - Hagyjuk békében. - Kikerülték a kígyót, és továbbmentek. Kissé megszínesedett a keleti ég, s a hajnali világosság majdnem azonnal végigkúszott a földön. Látszani kezdett a gyapot zöld színe, és szürkésbarna lett a föld. A férfiak arcáról eltűnt a szürkés fény. Joad arca mintha sötétebbre vált volna a növekvő világosságban. - Ez a legjobb idő - mondta csöndesen Joad. - Gyerekkoromban ilyenkor fölkeltem, s járkáltam magamban. Ejnye, mi az ott?

Egész csapat kutya verődött össze az úton egy szuka kedvéért, és tette a szépet körülötte. Öt korcs kuvasz, juhászkutya és terrier keveréke, fajtájuk rég elmosódott szabad társadalmi életük során. Előbb finnyáskodva szimatolgatták, majd peckesen odaléptek egy-egy gyapotcserjéhez, szertartásosan felemelték hátsó lábukat és vizeltek, azután ismét visszatértek szaglászni. Joad és a prédikátor megálltak, hogy nézzék. Egyszerre csak Joad vidáman felkacagott. - Uramisten! - kiáltotta. - Uramisten! - Mind az öt kutya összecsődült már, felborzolódott szőrrel, morogva és megmerevedve azt leste, hogy a másik kezdjen támadásba. Az egyik hirtelen felágaskodott, s most, hogy a dolog megtörtént, a többi félreállt, és kilógó, csorgó nyelvvel, nagy érdeklődéssel figyelte. A két férfi tovább ballagott. - Istenemre - mondta Joad -, azt hiszem, az a győztes kutya a mi Flashünk. Azt hittem, már rég nem él. Hé, Flash! - ismét felkacagott. - Az ördögbe is, ha engem hívnának el, én sem hallanám meg.

Erről jut eszembe, amit kölyökkoromban mesélgettek Willy Freeleyről. Szégyenlős fiú volt Willy, roppantul szégyenlős. No, hát egyszer átvitte az üszőt Gravesék bikájához. Senki sem volt otthon, csak Elsie Graves, Elsie pedig egyáltalán nem volt szégyenlős. Willy a haja tövéig elpirult, csak állt, és egy hang sem jött ki a torkán. Elsie meg azt mondta: Tudom ám, miért jöttél, kint van a bika az istálló végén. Kivitték hát az üszőt, ők ketten pedig leültek a kerítésre, hogy lássák. Willy kutyául megzavarodott, a leány meg csak ránézett, és mintha mit sem venne észre, megkérdezte: Mi bajod, Willy? Willy úgy fészkelődött, alig tudott egy helyben maradni, végül kibökte: Jóságos isten, bárcsak én is így tehetnék! Elsie erre azt felelte: Miért is ne, Willy? Tiéd az üsző.

A prédikátor csendesen nevetett. - Tudod - mondotta -, jó az, hogy már nem vagyok prédikátor. Senki sem mondott el előttem efféle történeteket, és ha mégis, akkor nem nevethettem. És nem is káromkodhattam. Most akkor káromkodhatom, amikor kedvem tartja. Olyan jólesik, ha kikáromkodhatja magát az ember, mikor úgy akaródzik.

Valami vörösség kezdett fölfelé terjengeni a keleti láthatáron, s a földön hangos csipogásba fogtak a madarak. - Oda nézz! - mondta Joad. - Egyenesen előre. Az ott John bácsi víztartója. A szélkereket nem látom, de a víztartó ott van. Nem látod, ahogy az égre rajzolódik? - Gyorsabban kezdett lépkedni. - Vajon ott vannak-e mindnyájan? - A víztartó zömök dereka ott állt egy emelkedés fölött. Joad annyira sietett, hogy térdéig verte föl a port. - Vajon anyám... - Most már látták a víztartó lábait is, meg a házat, egy négyszögletes, festetlen, csupasz kis skatulyát, s az alacsony tetejű, összecsapott csűrt. Füst szállt fel a ház bádogkéményéből. A ház előtt valóságos zsibvásár, egymásra halmozott bútordarabok, a szélkerék vitorlái és motorja, ágydeszkák, székek, asztalok. - Uram Jézus, ezek indulóban vannak! - mondta Joad. Az udvaron teherautó állt, magas oldalú, furcsa teherautó, az eleje személykocsi, a tetejét középen átvágták, s hozzáillesztették a teherautó felső részét. Amint közelebb értek, kopácsolást hallottak az udvarról: amikor a vakító nap csücske a látóhatár fölé emelkedett, fénye a teherautóra esett, s megpillantottak egy férfit és föl-le mozgó kalapácsa csillogását. A napfény megragyogtatta a ház ablakait. Ragyogtak az ütött-kopott deszkák. Az udvaron két vörös tyúk tollazata lángolt a visszaverődő fényben.

- Ne kiálts - mondta Tom. - Lopózkodjunk oda hozzájuk - s oly gyorsan lépkedett, hogy derekáig szállt fel a por. Aztán elért a gyapotföld mezsgyéjére. Aztán ott álltak az udvaron - keményre, simára tapodott föld, egy-két poros kúszó gyom. Joad lassított, mintha félne továbbmenni. A prédikátor figyelte, s lassított ő is, hogy lépést tartson vele. Tom habozva, zavartan oldalgott a teherautó felé. Hudson Super Six kocsi volt, s tetejét hidegvágóval vágták ketté. Az öreg Tom Joad a teherautón állt, s a felső léceket szegezte az oldalára. Őszülő, szakállas arca mélyen munkájára hajolt, szájából szögek álltak ki. Helyére állított egy-egy szöget, s lecsapott rá kalapácsával. A házból egy tűzhelykarika koppanása s egy gyerek sírása hallatszott. Joad odalopózott a teherautóhoz, és nekitámaszkodott. Az apja ránézett, és nem látta. Ismét helyére állított egy szöget, és beverte. A víztartó tetejéről fölrebbent egy sereg galamb, körberöpült, újra letelepedett, s a víztartó széléről nézte a munkát; fehér galambok, kék galambok, szivárványos szárnyú, szürke galambok.

Joad belekapaszkodott ujjaival a teherautó oldalának legalsó lécébe. Fölnézett a kocsin dolgozó őszülő emberre. Nyelvével megnedvesítette ajkát, s halkan ennyit mondott: - Apám.

- Mit akarsz? - mormogta az öreg Tom szöggel telerakott szája. Fekete, piszkos puhakalapot viselt, kék munkásinget és gomb nélküli mellényt; nadrágját széles hámbőrből készült öv tartotta, nagy, négyszögletes sárgaréz csattal; a bőrt is, a fémet is hosszú esztendők koptatták simára; cipője megrepedezett, talpa megduzzadt, felgörbült a sokesztendős napsütéstől, nedvességtől és portól. Ingujja ráfeszült a karjára, kidomborodó, hatalmas izmaira. Hasa és csípője vékony volt, lába kurta, nehéz és erős. Arcát szürkülő szakáll fogta körül, vonalai mind lefelé nyúltak az erős, előreugró áll felé; tüskés szakálla az állán nem volt annyira szürke, súlyt és erőt adott ennek az előreszegzett állnak. Az öreg Tom szőrtelen járomcsontjai fölött a bőr olyan barna volt, mint a tajték, s a sok hunyorgatástól ráncok futottak össze a szeme sarka körül. Szeme fekete volt, mint az erős kávé, s fejét előrenyújtotta, ha megnézett valamit, mert ragyogó, sötét szeme gyöngülni kezdett. Ajka, amelyből a nagy szögek kiálltak, vékony és vörös volt.

Kalapácsát a levegőbe emelve tartotta, éppen rá akart csapni egy szögre, s a teherautó oldala fölött odanézett Tomra, bosszankodva, amiért megzavarták munkájában. Aztán előrenyúlt az álla, s a szeme Tom arcába nézett, majd lassan-lassan tudatára ébredt annak, amit látott. A kalapácsot lassan leeresztette maga mellé, s bal kezével kiszedte szájából a szögeket. Tűnődő hangon, mintha magában beszélne, azt mondta: - Ez Tommy. - Aztán még mindig úgy, mintha önmagának adna hírül valamit: - Tommy hazajött. - Szája ismét kinyílt, s szemében félelem csillant meg. - Tommy - mondta halkan -, csak nem szöktél meg? Nem kell bujkálnod? - Feszülten várta a választ.

- Nem - mondta Tom. - Feltételes szabadságon vagyok. Írást kaptam. - Megmarkolta a teherautó oldalának alsó léceit, és fölnézett apjára.

Az öreg Tom csöndesen letette kalapácsát, s zsebre dugta a szögeket. Átlépett a kocsi oldalán, s fürgén leugrott a földre, de amint ott állt a fia mellett, mintha valami furcsa zavar fogta volna el. - Tommy - mondotta -, megyünk Kaliforniába. De levelet akartunk neked írni, hogy tudjad. - És hitetlenül folytatta: - De hát visszajöttél. Velünk jöhetsz! - A házban egy kávéskanna teteje csapódott le. Az öreg Tom hátranézett. - Lepjük meg őket - mondotta, s szeme csillogott az izgalomtól. - Anyádnak olyan érzése volt, hogy sose lát többet ebben az életben. Olyan merev volt az arca, mint amikor meghalt valaki. Jóformán nem is akart Kaliforniába menni, mert félt, hogy nem lát többet. - A házban ismét csattant a tűzhely karikája. - Lepjük meg őket - ismételte az öreg Tom. - Menjünk be úgy, mintha sohasem is kerültél volna el hazulról. Hadd lám, mit szól anyád. - Most végre megérintette Tomot, de csak félénken, a vállán, s tüstént elkapta a kezét. Jim Casyre nézett.

- Emlékszel a prédikátorra, apám? - kérdezte Tom. - Velem jött.

- Börtönben volt ő is?

- Nem, az úton találkoztunk. A világot járta.

Az öreg komolyan rázta meg Casy kezét. - Isten hozott, uram.

Casy azt mondta: - Örülök, hogy itt lehetek. Szép dolog azt látni, amikor egy fiú hazakerül. Érdemes megnézni.

- Haza - mondta az öreg Tom.

- A családjához - igazította ki gyorsan a prédikátor. - Az éjszakát a régi tanyán töltöttük.

Az öreg előreszegezte állát, s egy pillanatig visszanézett az út felé. Aztán Tomhoz fordult: - Hogy is csináljuk? - szólalt meg izgatottan. - Teszem fel, bemegyek s azt mondom: emberek jöttek, reggelit kérnek - vagy hogy is volna, ha csak úgy belépnél, amíg észre nem vesz? Hogy is volna... - Arcát megelevenítette az izgalom.

- Csak erősen meg ne lepjük - mondta Tom. - Nem akarom, hogy megijedjen.

Két kóbor pásztorkutya közeledett békésen, amíg meg nem érezték az idegenszagot, akkor óvatosan, vigyázva meghátráltak, farkukat lassan, habozva csóválták, szemük és orruk fürgén mozgott, hogy megérezze a rosszakaratot vagy a veszedelmet. Az egyik nyakát kinyújtva, lassan előrejött, készen arra, hogy megszaladjon; apránként odakerült Tom lábszárához, s hangosan szimatolta. Aztán hátrább húzódott, s az öreg Tomot figyelte, valami jeladást várva tőle. A másik kutya nem volt ilyen bátor. Körülnézett, keresett valamit, ami szégyen nélkül másfelé terelhetné figyelmét, meglátott egy kényesen lépkedő vörös tyúkot, s rárohant. A megsértett tyúk kárálni kezdett, vörös tollait felborzolta, aztán elmenekült, szárnycsapkodással gyorsítva futását. A kutya büszkén nézett vissza a férfiakra, leheveredett a porba, s elégedetten veregette farkával a földet.

- Gyere - mondta az öreg Tom -, gyere már be. Hadd lásson meg. Kíváncsi vagyok az arcára, amikor meglát. Gyere. Mindjárt elkiáltja magát, hogy kész a reggeli. Már jó ideje hallottam, hogy a sózott disznóhúst belecsapta a serpenyőbe. - Előrement a finom porral borított udvaron. Ennek a háznak nem volt tornáca, egy lépcső után mindjárt az ajtó következett; az ajtó mellett vágótőke, amelyet sok esztendő alatt fénytelenné tett és megpuhított a sok fejszecsapás. A házat borító deszkákból magasan kiálltak a görcsök, mert a fa puhább részét kiette a por. Égő fűzfa szaga volt a levegőben, s amikor a három ember az ajtóhoz közeledett, megérezte a sülő oldalas, a sütőben barnuló kalács és a kannában fortyogó kávé illatát. Az apa a nyitott ajtó küszöbére állt, s az egész nyílást betöltötte széles, kurta termetével. Azt mondta: - Mama, itt van két ember, azt kérdezik, kaphatnak-e egy falás ennivalót.

Tom hallotta anyja hangját, az emlékezetében élő, hűvös, nyugodt, barátságos és szerény, vontatott beszédet. - Csak jöjjenek - mondta. - Van itt elég. De mondd meg nekik, hogy mossák meg a kezüket. A kenyér megsült. Most éppen a húst szedem ki. - S a tűzhely felől hallatszott a zsír haragos sistergése.

Az apa belépett, szabaddá tette az ajtót, s Tom benézett a konyhába. Anyja éppen kiemelte a serpenyőből a hússzeleteket. A sütő ajtaja nyitva volt, s nagy tepsiben barnára sült kelt tészta várakozott benne. Az anya kinézett az ajtón, de Tomnak háta mögött volt a nap, s csak egy sötét alakot látott, amelynek körvonalai erős sárga fényben rajzolódtak ki. Kedvesen bólintott neki.

- Kerülj beljebb - mondotta. - Szerencsére elég kenyeret sütöttem ma reggel.

Tom csak állt és nézett befelé. Anyja testes volt, de nem kövér: megvastagította a gyerekszülés és a munka. Szürke szövetruhát viselt, amelyen valamikor színes virágokat lehetett látni, de a színek már rég kimosódtak belőle, s az apró virágos minta csak valamivel világosabb szürke volt, mint az alapszín. A ruha bokájáig ért le, s erős, széles, csupasz lába fürgén, ügyesen mozgott a padlón. Ritkás, acélszürke haja vékony kis kontyba volt csavarva a nyakszirtje fölött. Erős, szeplős karja könyökig meztelen, keze kurta és finom, mint valami kövér kislányé. Kinézett a napsütésbe. Telt arca nem volt puha: önuralom és gyöngédség látszott rajta. Mogyorószín szeme mintha minden lehető tragédiát átélt volna már, s a fájdalom és szenvedés lépcsőin emelkedett volna fel a magasztos nyugalomig, és emberfeletti megértésig. Látszott rajta, hogy ismeri, elfogadja, szívesen látja a maga helyzetét: hogy ő a család fellegvára, bevehetetlen erőssége. És mert az öreg Tom meg a gyerekek csak akkor érezték a fájdalmat meg a félelmet, ha ő is tudomásul vette: megtanulta a fájdalmat és félelmet megtagadni önmagában. És mert - ha valami örvendetes dolog történt - ránéztek, hogy örvendezik-e: megszokta, hogy jelentéktelen dolgok miatt is örvendezve kacagjon fel. De nyugalma többet ért még öröménél is. Erre a megzavarhatatlan nyugalomra rábízhatta magát a család. Nagy és szerény családi helyzetéből méltóság áradt és tiszta, nyugalmas szépség. Mert ő volt a család gyógyító orvosa: biztos, hűvös és nyugodt lett a keze; mert ő

volt a család döntőbírája: elfogulatlanul ítélkezett, mint egy istennő. Mintha tudta volna, hogy az egész család meginog, ha ő ingadozni kezd, s ha igazán megrendül vagy kétségbeesik, vége a családnak, a cselekvő akarat kivész belőle.

Kinézett a napsütötte udvarra, a sötét férfiakra. Apa ott állt mellette, s reszketett az izgalomtól. - Gyere be! - kiáltotta. - Gyere csak be, uram. - És Tom, kissé szégyenkezve, átlépte a küszöböt.

Az anya barátságosan nézett föl a serpenyőről. Aztán keze lassan leereszkedett, s a villa csattanva hullt a fapadlóra. Szeme kerekre nyílt, pupillája kitágult. Nyitva maradt szájjal, nehezen szedte a lélegzetet. Aztán behunyta szemét. - Hála istennek - mondotta. - Ó, hála istennek. - Most egyszerre aggodalom tükröződött az arcán. - Csak nem keresnek, Tommy? Csak nem szöktél meg?

- Nem, anyám. Feltételes szabadságon vagyok. Itt az írás. - S a melléhez bökött.

Az anya fürgén sietett oda hozzá, meztelen lábának lépése sem hallatszott, arcára kiült a csodálkozás. Kis keze megtapogatta a fiú karját, egészséges izmait. Aztán arcát tapogatta meg ujjaival, mint a vak ember, öröme szinte bánathoz hasonlított. Tom foga közé szorította alsó ajkát, s beleharapott. Anyja csodálkozva nézett erre a beharapott ajakra, meglátta a vékony, véres fonalat a fogán s az ajkán lecsorduló vért. Akkor megértett mindent, visszanyerte önuralmát, s a keze lehullott. Robbanásszerűen tört ki belőle a lélegzet. - Bizony! - kiáltott fel. - Majdhogy el nem mentünk nélküled. És törtük a fejünket, hogyan találsz majd ránk valaha. - Fölemelte a villát, végighúzta a fortyogó zsírban, s kiemelt egy ropogósra sült szeletet. Aztán hátratolta a tűzhelyen a bugyborékoló kávét.

Az öreg Tom kuncogni kezdett: - No ugye, hogy bolonddá tettünk, mama? Bolonddá akartunk tenni, és sikerült. Úgy álltál itt, mint a fejbe vágott birka. Bárcsak nagyapó itt lett volna, hogy lássa. Olyan voltál, mintha valaki pöröllyel vágott volna a szemed közé. Nagyapó úgy csapkodta volna a combját, hogy megint kificamodott volna a csípője, mint amikor Al rálőtt arra a nagy katonai léghajóra. Ide hallgass, Tommy, egy nap erre szállt az a nagy léghajó, vagy fél mérföld hosszú volt, Al megfogja a puskát és rápörköl. Nagyapó odakiáltja neki: Ne lövöldözz madárfiókákra, Al; várj, amíg felnőtt madár kerül erre, s úgy csapkodta a combját, hogy a csípője kificamodott.

Anya nevetve szedett le egy rakás óntányért az egyik polcról.

Tom megkérdezte: - Hol van nagyapó? Nem is láttam a vén huncutot.

Anya a konyhaasztalra rakta a tányérokat, s csészéket helyezett melléjük. Bizalmas hangon mondta: - A csűrben hálnak nagyanyóval. Sokszor kelnek fel éjszaka. Minduntalan belebotlottak a gyerekekbe.

Apa közbevágott: - Az ám, nagyapó minden éjszaka haragudott. Belebotlik Winfieldbe. Winfield ordítani kezd, nagyapó megharagszik, aztán már késő is, hogy kimenjen, erre még jobban megharagszik, s egyszerre csak az egész ház ordítozik torkaszakadtából. - Szakadozottan beszélt a nevetéstől. - Ó, elég zajos életet éltünk. Egy éjszaka, amikor mindenki ordítozott és káromkodott, Al öcséd, aki most igen nagy legény, azt mondja: A fenébe is, nagyapó, miért nem szököl meg, miért nem állasz be kalóznak? Erre úgy megmérgesedett nagyapó, hogy indult a puskájáért. Akkor éjjel Al szabad ég alatt hált. De most már nagyanyó és nagyapó a csűrben hálnak.

Anya hozzátette: - Ott aztán fölkelhetnek és kijárhatnak, ahányszor akarnak. Szaladj, apa, s mondd meg nekik, hogy Tommy hazajött. Nagyon szereti nagyapót.

- Persze, persze - mondta apa. - Előbb is megtehettem volna. - Kiment az ajtón, át az udvaron, erősen lógázva a kezét.

Tom utánanézett, aztán ismét az anyja hangjára figyelt. Éppen a kávét töltötte be. Nem nézett rá. - Tommy - mondta habozó, félénk hangon.

- Mi az? - rá is elragadt az anyja félénksége, s különös zavar vett erőt rajta. Mind a kettő ismerte a másik félénkségét, és még félénkebbé tette ez a tudat.

- Tommy, azt akarom megkérdezni tőled, nem haragszol-e nagyon?

- Hogy én nem haragszom-e?

- Nem dühöngsz? Nem gyűlölsz senkit? Nem csináltak belőled dühös bolondot abban a börtönben?

Tom a szeme sarkából nézett rá, figyelte, s tekintete mintha azt kérdezte volna, honnan tud az anyja ilyesmiket. - N-n-nem - mondotta. - Kis ideig talán. De én nem vagyok olyan büszke, mint némely ember. Rólam lepörgött minden. Mi a baj, mama?

Anyja most ránézett, nyitott szájjal, mintha jobban akarna hallani; szeme mélyen beléfúródott, mintha jobban akarná megérteni. Arckifejezése azt a választ kutatta, amely mindig el van rejtve a szavak mögött. Zavartan mondta: - Ismertem a fiatal Floydot. Ismertem az anyját is. Derék emberek voltak. A fiú heves természetű, ahogy legényhez illik. - Kissé elhallgatott, aztán áradni kezdett belőle a szó. - A többiek dolgát nem tudom, de ezt igen. Elkövetett valami kicsiséget, s megverték; megfogták, és addig verték, míg meg nem dühödött; legközelebb már dühében nagyobb bűnt követett el, s akkor megverték megint. Hamarosan olyan volt, mint az őrült. Rálőttek, mint a vadállatra, visszalőtt, s akkor üldözték, mint a prérifarkast, s már olyan is volt, mint a farkas, csikorgatta a fogát és üvöltött. Bolond volt. Nem is volt már ember, csak két lábon járó dühöngés. De akik ismerték, azok nem bántották. Azokra nem haragudott. Végül is lefülelték, és megölték. Beszélhet akármit az újság a gonoszságairól, így volt ez. - Elhallgatott, megnyalta száraz ajkát, s egész arca egyetlen fájdalmas kérdés volt. - Tudni akarom, Tommy. Nagyon bántottak? Megharagítottak?

Tom ráhúzta ajkát kiálló fogaira. Lenézett nagy, széles kezére. - Nem - mondotta. - Én nem vagyok ilyen. - Elhallgatott, s nézegette töredezett, kagylóhéjhoz hasonló, rovátkolt körmeit. - A börtönben egész idő alatt kerültem az ilyen dolgokat. Nem vagyok olyan dühös bolond.

Anya alig hallhatóan felsóhajtott: - Hála Istennek!

Tom gyorsan fölnézett rá: - Hanem amikor láttam, hogy mit csináltak a házunkkal...

Az asszony ekkor odalépett hozzá, s megállt mellette; szenvedélyes hangon szólalt meg: - Tommy, nehogy egymagádban harcolni kezdj ellenük. Lefülelnek, mint a prérifarkast. Sokat gondolkozom, tűnődöm én ezen. Azt mondják, százezer embert kergettek el így, mint minket. Ha mind egyszerre támadnánk rájuk, Tommy, nem fülelhetnének le senkit... - itt elakadt a szava.

Tommy ránézett, lassan lesütötte szemét, csak egy keskeny csík villant ki szempillái alól. - Sokan éreznek így? - kérdezte.

- Nem tudom. Inkább el vannak kábulva. Úgy botorkálnak, mint az alvajárók.

Kívülről, az udvar másik oldaláról rikácsoló öreg hang kiáltása hallatszott: - Ő dicsértessék, a diadalmas Isten! Ő dicsértessék, a diadalmas Isten!

Tom arra fordította fejét, és elmosolyodott. - No végre, meghallotta nagyanyó, hogy itthon vagyok. Mama - mondotta -, téged még sohase láttalak ilyennek!

Az asszony arca megkeményedett, tekintete hideg volt. - Még sohase döntötték össze a házamat - mondotta. - Még sohase kergették ki a családomat az országútra. Még sohase kellett mindenemet elkótyavetyélni... No, jönnek. - Visszament a tűzhelyhez, és két óntányérra borította a nagy tepsiből a kelt tésztát. Lisztet szórt a zsírba, hogy mártást készítsen, s keze fehér volt a liszttől. Tom figyelte egy pillanatig, aztán az ajtóhoz lépett.

Négyen jöttek át az udvaron. Elöl nagyapó, vékony, rongyos, fürge öregember, gyors, ugráló léptekkel, kissé kímélve jobb lábát, mely csípőben kificamodott. Útközben gombolgatta a nadrágját, s öreg keze nehezen találta meg a gombokat, mert a legfelsőt a második lyukba gombolta, s ezzel elrontotta az egészet. Sötét színű, rongyos nadrágot viselt meg egy szakadozott kék inget, amely egészen nyitva volt, s látszott alatta a hosszú, szürke, ugyancsak begombolatlan alsóruha. Az alsóruha nyílásán keresztül látszott sovány, fehér melle, bozontos, fehér szőrrel benőve. Lemondott a nadrág begombolásáról, nyitva hagyta, s az alsóruha gombjaival kínlódott, aztán abbahagyta az egészet, s magasabbra rántotta barna nadrágtartóját. Sovány, izgulékony arca volt, s ragyogó kis szeme oly gonoszul nézett, mint a dühös gyermeké. Veszekedő, panaszos, gonoszkodó és nevetős volt az arca. Szeretett vitatkozni, veszekedni, dévaj történeteket elmondani. Éppen olyan élvezetvágyó volt, mint régen. Csupa pajzánság, kegyetlenség és türelmetlenség volt, mint valami dühös gyerek, s tetejébe nevetett az egész világon. Sokat ivott, ha hozzájuthatott, sokat evett, ha volt mit, s mindig sokat beszélt.

Háta mögött botorkált nagyanyó, aki csak azért maradt életben, mert éppen olyan komisz volt, mint az ura. Hangos meggyőződéssel harcolt a jussáért, s éppen olyan élvezetvágyó és vad volt, mint nagyapó. Egyszer, istentisztelet után, miközben még eksztázisban összevissza beszélt, kétcsövű puskából ráduplázott az urára, kevés híján ellőtte fél hátulját, s ezek után az ura bámulta, s nem próbálta többé úgy kínozni, mint gyerek szokta a férget. Nagyanyó jártában térdig fölrántotta ruháját, s hallatta éles, félelmes hadikiáltását: - Ő dicsértessék, a diadalmas Isten!

Nagyanyó és nagyapó versenyt futottak egymással a széles udvaron. Harcolni szoktak mindenért, szerették a harcot, és szükségük volt rá.

Hátuk mögött, lassú és egyenletes járással, de lépést tartva velük, jött apa és Noah. Noah, az elsőszülött fiú, nagydarab, furcsa legény, akinek arckifejezése mindig olyan volt, mintha csöndes tűnődéssel rágódnék valamin. Sohasem haragudott még életében. Csodálkozva nézett a haragos emberekre, csodálkozva és zavartan, ahogy épeszű ember az őrültekre néz. Noah lassan mozgott, ritkán beszélt, s oly lassan, hogy aki nem ismerte, hülyének gondolta. Nem volt hülye, csak különös. Nem sok büszkeség lakozott benne, s férfiassága nem ébredt föl. Sajátságos ritmusban dolgozott és aludt, és ez kielégítette. Szerette a hozzátartozókat, de ezt nem mutatta soha. Bajos lett volna megmondani, hogy miért, de Noah azt a hatást tette a megfigyelőre, hogy torzszülött, vagy fejével, vagy testével, vagy tagjaival, vagy elméjével van baj; de testének egyetlen része sem volt torz. Az öreg Tom azt hitte, tudja az okát Noah furcsaságának, de szégyellte, és sohasem beszélt róla. Mert azon az éjszakán, amikor Noah született, ő megrémült a széttáruló ágyék láttára, egyedül volt a háznál, elborzadt attól a sikoltozó roncstól, amivé a felesége változott, s megbolondult aggodalmában. Kezét, erős ujjait használta fogónak, húzta és rángatta a kisbabát. A bába elkésve érkezett, s látta, hogy a kisbaba fejét formátlanra nyomták, nyakát kinyújtották, testét eltorzították; helyrenyomkodta a fejet, s kezével formálgatta a testet. De apa mindig emlékezett erre, s szégyellte magát. Gyöngédebben bánt Noahval, mint a többivel. Noah széles arca, egymástól távol eső két szeme, hosszú, törékeny álla mindig eszébe juttatta a kisbaba eltorzított koponyáját. Noah meg tudott csinálni mindent, amit kívántak tőle, tudott olvasni és írni, dolgozni és gondolkozni, de mintha nem törődött volna semmivel; közömbös volt mindennel szemben,

ami más embernek kellett. Mintha egy furcsa, csöndes házból nézegetett volna ki. Idegen volt neki az egész világ, de nem érezte magát elhagyatottnak.

Hát ezek négyen jöttek át az udvaron, s nagyapó megkérdezte: - Hol van? - Ujjai matattak a nadrággombjain, aztán megfeledkeztek az egészről, s zsebébe tévedtek. Aztán meglátta az ajtóban álló Tomot. Nagyapó megállt, s megállította a többieket is. Kis szemében huncutság villant meg. - Nézzétek - mondotta. - Börtönből jött. Márpedig ősidők óta semmiféle Joad nem volt börtönben. - Most ugrott egyet a gondolata: - Nem volt joguk, hogy börtönbe dugják. Csak azt tette, amit én is tettem volna. Nem volt joga annak a kutyafajzatnak. - Megint továbbugrott a gondolata. - És a vén Turnbull, az a büdös görény, még ordítozott, hogy lelő, ha kikerülsz a börtönből. Azt mondja, őbenne Hatfield-vér van. No de üzentem is neki. Azt mondtam: aki egyszer Joad, azzal ki ne kezdj. Meglehet, hogy énbennem meg McCoy-vér van. Aztán azt mondtam: Ha csak ránézel Tommyra, fogom a puskámat, és beléd lövök. De meg is ijedt!

Nagyanyó nem figyelt a szavára, csak ismételgette: Ő dicsértessék, a diadalmas Isten!

Nagyapó odalépett Tomhoz, rácsapott a mellére, szeméből mosolygott a szeretet és a büszkeség. - Hogy vagy, Tommy?

- Én jól - mondta Tom. - Hát te hogy vagy, nagyapó?

- Sok a lé bennem - mondta nagyapó. Most megint ugrott a gondolata. - Ahogy mondtam, Joad még sohasem ült börtönben. Mondtam is mindig: Tommy úgy ki fog törni abból a börtönből, mint a bika a kerítés közül. S úgy is lett. Most félre az utamból, éhes vagyok. - Beljebb tülekedett, leült, disznóhúst és két nagy darab tésztát rakott a tányérjára, az egészet leöntötte sűrű mártással, s a többiek még be sem nyitottak a konyhába, neki már tele volt a szája.

Tom szeretettel mosolygott rá. - Vén huncut! - mondotta. Nagyapó úgy habzsolta az ételt, hogy egy szót sem tudott kiköpni, de huncut kis szeme mosolygott, s hevesen bólogatott a fejével.

Nagyanyó büszkén mondta: - Ennél gonoszabb, mocskosabb szájú embert nem látott a világ. Tüzes lapáton viszik a pokolba, ő dicsértessék, az Úr! S még ő akarja vezetni az autót! - tette hozzá megvetően. - De azt nem engedik.

Nagyapónak cigányútra ment a falatja, s kiköhögte az ölébe.

Nagyanyó mosolyogva nézett föl Tomra. - Nagy disznó, ugye? - jegyezte meg ragyogó arccal.

Noah a lépcsőn állt, szembenézett Tommal, szétálló szeme mintha körülnézett volna. Arca meglehetősen kifejezéstelen volt. Tom megszólalt: - Hogy vagy, Noah?

- Én jól - mondta Noah. - Hát te? - Ennyi volt az egész, de megnyugtatóan hangzott.

Anyja hajszolta a legyeket a mártásos csészéről. - Nincs helyünk leülni - mondotta. Mindenki fogjon egy tányért, s üljön, ahol tud. Kint az udvaron vagy akárhol.

Egyszerre csak felkiáltott Tom: - Hohó! Hova lett a prédikátor? Az imént még itt volt. Hova mehetett?

Apa azt mondta: - Láttam, de elment.

Nagyanyó éles hangon kiáltott fel: - Prédikátor? Prédikátor van itt? Menjetek érte. Hadd mondjon áldást. - Nagyapóra mutatott: - Neki már késő, ő már evett. Teremtsétek elő azt a prédikátort.

Tom kilépett az ajtó elé. - Hé, Jim! Jim Casy! - kiáltotta. Kiment az udvarra. - No, Casy! - A prédikátor előbukkant a víztartó alól, aztán felállt, s megindult a ház felé. Tom megkérdezte: - Mit csináltál, miért bújtál el?

- Nem bújtam én. De az ember ne üsse oda az orrát, ahol a család dolgairól beszélnek. Csak leültem gondolkozni.

- Gyere be és egyél - mondta Tom. - Nagyanyó áldást akar.

- De én nem vagyok prédikátor - tiltakozott Casy.

- Ugyan, gyere csak. Mondd el azt az áldást. Neked nem árt, ő meg szereti. - Együtt léptek be a konyhába.

Anya csöndesen mondta: - Isten hozott, uram.

Apa hozzátette: - Isten hozott. Reggelizzél velünk.

- Előbb az áldást - követelte nagyanyó. - Előbb az áldást.

Nagyapó haragosan hunyorította össze a szemét, amíg rá nem ismert Casyre. - Ó, hát ez az a prédikátor - mondogatta. - Ezt nem bánom. Mindig is szerettem, amióta megláttam egyszer, hogy... - olyan buja tekintettel kacsintott, hogy nagyanyó azt hitte, mondott is valamit, s visszavágott rá: - Hallgass már, te vén, bűnös kecske.

Casy idegesen szántotta végig ujjaival a haját. - Meg kell mondanom, nem vagyok már prédikátor. Örülök, hogy itt vagyok, hálás vagyok a jóságotokért, ha ez elég, hát ilyenformán elmondom az áldást. De prédikátor nem vagyok már.

- Csak mondd el - biztatta nagyanyó. - És szólj egy szót arról is, hogy megyünk Kaliforniába. - A prédikátor lehajtotta a fejét, s lehajtották a többiek is. Anya összekulcsolta kezét a gyomrán, s lehajtotta fejét. Nagyanyó olyan mélyen meghajolt, hogy orra szinte beleért a tésztás-mártásos tányérba. Tom a falnak támaszkodva, tányérját kezében tartva, mereven biccentett, nagyapó pedig félrehajtotta fejét, úgyhogy huncut, vidám tekintetét rajta tarthatta a prédikátoron. A prédikátor arcán nem az imádság, hanem a gondolkozás kifejezése látszott; hangja pedig nem könyörgő, hanem töprengő volt.

- Gondolkoztam - mondotta. - A hegyek közé húzódtam gondolkozni, majdnem olyanformán, ahogy Jézus kiment a sivatagba, hogy azon az úton gondolkozzék, amely a bajok tömkelegéből kivezeti.

- Ő dicsértessék, az Úr! - kiáltotta nagyanyó, s a prédikátor meglepetten pillantott rá.

- Valószínűnek tartom, hogy Jézust a bajok tömkelege vette körül, s nem tudott mit kigondolni, s azt kezdte érezni: mire jó ez az egész, mi értelme a küszködésnek, a gondolkozásnak. Fáradt volt, jóságos és fáradt, elméjét mintha kifacsarták volna. Éppen amikor már közel járt ahhoz, hogy kigondoljon valamit. Kiment hát a sivatagba.

- Á-men! - kiáltotta nagyanyó. Sok esztendő óta megszokta, hogy áment mondjon, valahányszor a prédikátor elhallgatott. És sok esztendeje elmúlt már annak, hogy odafigyelt a szóra, vagy gondolkozott rajta.

- Én nem mondom, hogy hasonlítok Jézushoz - folytatta a prédikátor. - De én is kifáradtam, mint ő, lelkem felkavarodott, mint az övé, kimentem a sivatagba, mint ő, és nem vittem magammal semmit. Éjjel hanyatt feküdtem a puszta földön, s felnéztem a csillagokra; reggel fölültem, s néztem a fölkelő napot; délben lenéztem egy dombról a végtelen száraz síkságra; este utánanéztem a lemenő napnak. Néha imádkozni akartam, mint azelőtt. De nem tudtam kigondolni, mit imádkozzam és miért. Ott voltak a dombok, ott voltam én, s nem választott el egymástól semmi. Egyek voltunk. S ez az egység szent volt.

- Halleluja! - kiáltotta nagyanyó, s ringatózni kezdett előre-hátra, remélve, hogy elragadtatásba esik.

- És gondolkozni kezdtem, de nem volt ez gondolkozás, mélyebben járt a gondolkozásnál. Azon gondolkoztam, milyen szentek voltunk, amikor egyek voltunk, s hogy az emberiség szent volt, amíg egy volt. A szentséget akkor veszítette el, amikor egy nyomorult kis féreg szájába kapott egy falatot, s elrohant vele a maga útján, rugdosva, huzalkodva, verekedve. Az ilyen nyomorultak rontották meg a szentséget. De hogyha mindnyájan együtt dolgoznak, nem egyik a másikért, hanem egy mindenkiért - ez helyes, ez szent dolog. Aztán arra gondoltam, hogy azt sem tudom, mit nevezek én szentnek. - Elhallgatott, de a lehajtott fejek nem mozdultak, mert megszokták, hogy csak az ámenre emelkedjenek fel. - Nem tudok olyan áldást mondani, mint régen. Örülök, hogy itt közöttetek szeretet van. Ennyi az egész. - A fejek nem mozdultak. A prédikátor körülnézett. - Miattam kihűlt a reggelitek - mondotta, aztán észbe kapott. - Ámen - mondotta, s erre minden fej fölemelkedett.

- Á-men - mondta nagyanyó, s azzal nekiesett a reggelijének, s tépdeste a kelt tésztát kemény, öreg, fogatlan ínyével. Tom gyorsan evett, apa teletömte száját. Amíg az étel el nem fogyott s a kávét meg nem itták, egyéb nem hallatszott, csak az étel rágása meg a kávé szürcsölése. Anya figyelte a prédikátor evését, s a szeme kérdő, kutató és megértő volt. Úgy figyelte, mintha a prédikátor egyszerre szellemmé változott volna, s nem emberi lény lenne, hanem a mélységből feltörő hang.

A férfiak elkészültek, letették tányérjukat, s utolsó cseppig kiszürcsölték a kávét, aztán kimentek - apa, a prédikátor, Noah, nagyapó meg Tom -, odamentek a teherautóhoz, kikerülve a felhalmozott bútordarabokat, az ágydeszkákat, a szélkereket meg az ócska ekét. Odamentek a teherautóhoz, s megálltak mellette. Megtapogatták az új fenyőbordákat.

Tom kinyitotta a motorházat, s megnézte az olajtól fényes, nagy motort. Apa odament melléje. Azt mondta: - Al öcséd megnézte, mielőtt megvettük. Azt mondja, rendben van.

- Mit ért hozzá? Kölyök az még - mondta Tom.

- Dolgozott egy társaságnál. Tavaly teherautót vezetett. Ért hozzá egy kicsit. Agyafúrt legény az. Tudja. Ki tud javítani egy motort.

- Hol van most? - kérdezte Tom.

- Hát - felelte apa -, lányok után jár valahol a környéken. Agyonlányozza magát. Tizenhat éves nagy legény, s nem hagyja nyugton a vére. Egyébre sincs gondja, csak lányokra meg motorokra. Nagy legény. Egy hete nem volt itthon.

Nagyapó a mellén kotorászott, és sikerült kék ingének gombjait alsóruhájának gomblyukaiba begombolnia. Ujja érezte, hogy valami nincs rendben, de nem törődött eléggé a dologgal, hogy a végére járjon. Lenyúlt a nadrágjához, hogy összegabalyodott gombolását rendbe hozza. - Én még rosszabb voltam - mondta boldogan. - Sokkal rosszabb. Eleven ördög voltam. Volt egyszer egy összejövetel a szabad ég alatt, Sallisaw-ban, nem sokkal voltam idősebb, mint Al. Taknyos kölyök az még. Én idősebb voltam. Elmentünk arra az összejövetelre. Ötszázan voltunk, sok fiatal lány...

- Te még most is olyan vagy, mint az ördög, nagyapó - mondta Tom.

- Olyan hát. De nem olyan, mint régen. Csak hadd jussak ki most Kaliforniába, ahol letéphetek egy narancsot, amikor kedvem tartja. Vagy szőlőt. Azzal sohasem tudtam betelni. Leszakítok egy egész nagy fürtöt, szétnyomom a képemen, hogy az államon folyik le a leve...

Tom megkérdezte: - Hol van John bácsi? Hol van Sáronrózsája? Hol van Ruthie és Winfield? Róluk még senki sem szólt egy szót se.

Apa azt mondta: - Mert nem kérdezte senki. John elment Sallisaw-ba, egy szekér eladó holmival: szivattyús kút, szerszámok, tyúkok, amit csak magunkkal hoztunk. Ruthie-t és Winfieldet magával vitte. Még napkelte előtt elmentek.

- Furcsa, hogy nem láttam - mondta Tom.

- Hát persze, hiszen ti az országúton jöttetek, ugye? Ő meg a mezei úton ment, Cowlington felé. Sáronrózsája ott tanyázik Connie famíliájánál. Biz' isten, te még azt sem tudod, hogy Sáronrózsája feleségül ment Connie Rivershez. Emlékszel Connie-ra? Jóképű gyerek, és Sáronrózsája már gyereket is vár, valami három-négy-öt hónap múlva. Meg is látszik rajta.

- Uram Jézus! - kiáltott fel Tom. - Hiszen Sáronrózsája valóságos gyerek volt még. Most meg neki lesz gyereke. Hát ennyi minden történik négy esztendő alatt, ha oda van az ember! Mit gondolsz, apám, mikor indulunk nyugat felé?

- Hát előbb még bevisszük a városba ezt a holmit és eladjuk. Úgy gondoltam, ha Al visszakerül a kóricálásból, megrakjuk a teherautót, beviszi az egészet, aztán holnap vagy holnapután indulhatunk. Nem sok a pénzünk, s azt hallom valakitől, hogy Kalifornia idestova kétezer mérföld. Minél hamarább indulunk, annál bizonyosabb, hogy eljutunk odáig. A pénz egyre folyik ki az ember kezéből. Hát neked van-e pénzed?

- Csak két dollárom. Hát ti hogy jutottatok pénzhez?

- Mi bizony - mondta apa - mindent eladtunk otthon, aztán valahányan voltunk, beálltunk gyapotot szedni, még nagyapó is.

- Be én - mondta nagyapó.

- Összeraktuk mindenünket - kétszáz dollár az egész. Hetvenötöt adunk ezért a teherautóért. Al meg én kettévágtuk, s rászereltük a karosszéria felső részét a hátuljához. Al le akarta köszörülni az illesztékeket, de nem ért rá a sok kóricálástól. Lesz talán százötven dollárunk, amikor elindulunk. Ezek az átkozott, ócska gumikerekek nem visznek el messzire. Van két kopott pótkerekünk is. Gondolom, útközben kell venni egyet-mást.

A nap egyenesen ereszkedett lefelé, s égettek a sugarai. A teherautó dereka sötét árnyékcsíkokat vetett a földre, s a gép árasztotta a forró olaj, a viaszosvászon és a festék szagát. A megmaradt néhány tyúk az udvarról a szerszámos fészerbe menekült a nap elől. A rekesztékben lihegve hevertek a disznók, közel a sövényhez, ahol egy kis árnyékot találtak, s egyszer-egyszer élesen felvisítottak.

A két kutya elnyúlt a vörös porban az autó alatt, s kinyújtott, csöpögő nyelvüket belepte a por. Apa mélyen szemébe húzta kalapját, s keresztbe tett lábbal leült a földre. S mintha ez a helyzet volna a legalkalmasabb a gondolkozásra és megfigyelésre, kritikus szemmel figyelte Tomot, a gyorsan fakuló új sapkát, a ruhát meg az új cipőt.

- Pénzt adtál ezért a ruháért? - kérdezte. - Ez a ruha csak terhedre lesz.

- Ajándékba adták - mondta Tom. - Ajándékba adták, amikor kiengedtek. - Levette sapkáját, s tűnődve nézett rá, aztán megtörölte vele homlokát, féloldalt fejébe vágta, s nagyot rántott az ellenzőjén.

Apa megjegyezte: - Szép pár cipőt adtak neked.

- Bizony - hagyta rá Tom -, nagyon szép, ami azt illeti, de nem arra való, hogy meleg napon járjon benne az ember. - Azzal lekuksolt az apja mellé.

Noah lassan megszólalt: - Ha megszögezitek azokat az oldalléceket, felrakhatjuk a holmit. Rakjuk is fel, hogyha Al megjön...

- Én el tudom vezetni a kocsit, ha arról van szó - mondta Tom. - Vezettem már McAlesterben.

- Jól van - mondta apa, aztán kibámult az útra. - Ha jól látom, éppen most jön hazafelé az a nagy legény. Látszik rajta a fáradtság.

Tom és a prédikátor is kinézett az útra. A kóborlásból visszatérő Al, amikor észrevette, hogy nézik, kiegyenesítette a vállát, s a kukorékolni készülő kakas berzenkedő járásával lépett be az udvarra. Egészen odaért már hozzájuk, s csak akkor ismerte meg Tomot; most aztán hetvenkedő arca egyszerre megváltozott, csodálat és tisztelet csillant meg a szemében, a hetvenkedésnek vége lett. Merev nadrágja, amelynek szára nyolchüvelyknyire fel volt gyűrve, hogy sarkas cipőjét megmutassa, három hüvelyk széles rézveretes öve, kék ingének vörös csíkos ujja, félrecsapott kalapja, mind nem tehette olyan nagy emberré, amilyen a bátyja volt, mert a bátyja embert ölt, s azt soha nem felejti el senki. Al tudta, hogy még őt is megbámulták a korabeli fiúk, amiért a bátyja embert ölt. Hallotta, hogy Sallisaw-ban így mutogatnak rá: - Az ott Al Joad. A bátyja megölt valakit egy lapáttal.

Most pedig látta az alázatosan közeledő Al, hogy a bátyja nem hetvenkedik úgy, ahogy ő gondolta. Látta sötét, mélázó szemét s a börtönviselt ember nyugalmát, azt a sima, kemény arcot, amely megszokta, hogy semmit se áruljon el az őrök előtt, sem ellenkezést, sem rabszolgai alázatot. És Al egyszerre megváltozott. Öntudatlanul olyanná vált, mint a bátyja, csinos arcán tűnődés látszott, válla leereszkedett. Nem emlékezett rá, hogy milyen volt Tom.

Tom odakiáltott neki: - Szervusz, Al. Uram Jézus, akkorára nőttél, mint a meszelő! Meg sem ismertelek volna.

Al készen tartotta a kezét arra az esetre, ha Tom meg akarja rázni, s önérzetesen vigyorgott. Tom kinyújtotta kezét, s Al belécsapott a tenyerébe. Tetszettek egymásnak. - Azt hallom, ügyesen bánsz az autóval - mondta Tom.

Al megérezte, hogy bátyjának nem volna kedvére a hencegés, s azt felelte: - Nem sokat értek hozzá.

Most megszólalt az öreg Tom: - Már megint legénykedni jártál. Fáradtnak látszol. Ezt a kocsirakományt be kell vinned Sallisaw-ba, eladni.

Al ránézett Tom bátyjára. - Akarsz velem jönni? - kérdezte tőle telhető közömbös hangon.

- Nem, nem mehetek - mondta Tom. - A ház körül akarok segíteni. Majd... majd az úton együtt leszünk.

Al megpróbálta kiszedni az igazságot. - Mondd, megszöktél? Megszöktél a börtönből?

- Nem - felelte Tom. - Feltételes szabadságra engedtek ki.

- Úgy. - Al egy kis csalódást érzett.

9

A kis házakban a bérlők megvizsgálták a holmijukat meg az apjuk és nagyapjuk holmiját, amit magukkal akarnak vinni nyugat felé. A férfiak könyörtelenek voltak, mert a múlt úgyis semmivé lett, de az asszonyok tudták, hogyan kiált majd feléjük az elkövetkezendő napokban. A férfiak kimentek a csűrbe, a fészerbe.

Ez az eke, ez a borona, emlékszel, amikor a háborús időkben mustárt ültettünk? Emlékszel, amikor valaki azt tanácsolta, hogy próbálkozzunk meg azzal a guayule nevű gumicserjével? Azt mondta, gazdaggá tesz bennünket. Vidd el ezeket a szerszámokat, szerezz értük néhány dollárt. Ez az eke tizennyolc dollárba került meg a szállítási költségbe - Sears Roebuck áruházából való.

Lószerszám, szekerek, vetőgépek, csomóba kötött kapák. Vidd, hordd egy rakásra. Rakd föl a szekérre. Vidd be a városba. Add el annyiért, amennyit adnak érte. Add el a fogatot meg a szekeret is. Úgyse vesszük már semmi hasznát.

Ötven cent nem elég egy jó ekéért. Ez a vetőgép harmincnyolc dollárba került. Két dollár nem elég. Nem cipelhetem vissza az egészet, hát egye fene, tartsd meg, de a keserűséget is hozzá. Tartsd meg a szivattyús kutat meg a lószerszámot. Tartsd meg a kötőféket, nyaklót, igát, hámistrángot. Tartsd meg ezt a kis üvegékszert, a piros rózsákat az üveg alatt. Egy barna csikó heréléséért kaptam. Emlékszel, hogy emelgette a lábát, amikor szaladt?

Egy halom ócskavas.

Közönséges ekét el sem tudok már adni. Ötven centet adhatok a vasáért. Traktor, gépek, az kell a mai világban.

Jól van, tartsd meg, ócskavas az egész, adj érte öt dollárt. Nemcsak ócskavasat vásárolsz, hanem piacra került ócska életeket is. S még valamit - majd meglátod, keserűséget vásárolsz, hogy kiszántsad a földet tulajdon gyermekeid alól, megvásárlod azt a fegyvert s azt a lelket, amely téged is megmenthetett volna. Öt dollár, nem négy. Nem cipelhetem vissza - jó, hát tartsd meg négyért. De figyelmeztetlek, hogy amit vettél, a te gyermekeid alól fogja kiszántani a földet. Nem akarod megérteni. Nem tudod megérteni. Hát tartsd meg négyért. No mármost, mit adsz a fogatért meg a szekérért? Két szép barna ló. Összeillik a színük, összeillik a járásuk. Amikor erősen húznak, egyszerre feszül meg a faruk. S hogy csillog a barna szőrük reggel! Szimatolva néznek át a sövényen, keresik a gazdájukat, hegyezik a fülüket, hogy a szavunkat hallják, s hát az a szép, fekete üstökük! Van nekem egy kislányom. Szereti befonni a lovak sörényét és üstökét, apró, piros szalagokat fon beléjük. Ez a mulatsága. Ennek most már vége. Furcsa történetet mondhatnék el neked erről a kislányról meg a jobb oldali barnáról. Kacagnál rajta. A jobb oldali nyolc éves, a bal oldali tíz, de ikrek lehettek volna, úgy dolgoznak együtt. Nézd a fogukat. Mind egészséges. A szügyük széles. A lábuk jó és tiszta. Hogy mennyit? Tíz dollárt? Ezért a kettőért? S meg a szekeret is - ó, uram Jézus! Inkább agyonlőném őket, s a kutyáknak vetném. Tartsd meg, no! Vedd el gyorsan, uram. Tudod, mit vásárolsz? Egy kislányt, aki fésülgeti a lovak üstökét, kiveszi hajából a szalagot, hogy a sörényükbe fűzze, aztán távolabb áll, magasra emeli fejét, s odadörgöli arcát a lovak puha orrához. Esztendők munkáját vásárolod meg, égő napsütésben végzett munkát; bánatot vásárolsz, amely nem tud szólni. De jól vigyázz, uram. Ajándék jár együtt ezzel a rakás ócskavassal, ezzel a pár szép barna lóval: egy csomó keserűség, amely kinő és kivirágzik valamikor a házadban. Mi megmenthettünk volna téged, de te tönkretettél bennünket, hamarosan tönkretesznek téged is, s nem lesz itt senki közülünk, hogy megmentsen.

És a bérlők visszagyalogoltak, zsebre dugott kézzel, sapkájukat szemükbe húzva. Egyik-másik pálinkát vett, s gyorsan megitta, hogy tüstént a fejébe szálljon. De nem kacagtak, nem táncoltak. Nem énekeltek, nem pengették a gitárt. Visszaballagtak a tanyára, zsebre vágott kézzel, lekonyult fejjel, cipőjük magasra rugdosta a vörös port.

Talán újrakezdhetjük majd abban az új, gazdag országban, Kaliforniában, ahol magától terem a gyümölcs. Újrakezdjük.

De nem lehetett újrakezdeni. Kezdeni csak a gyerek tud. Te meg én - mi már csak abban élünk, ami volt. Pillanatig tartó harag, ezer kép a szemünk előtt, ez vagyunk mi. Ez a föld, ez a vörös föld, mi vagyunk; s az áradás évei meg a por évei meg a szárazság évei, azok is mi vagyunk. Nem kezdhetjük újra. A keserűség, amit az ócskásnak eladtunk, az övé is lett, de bennünk is megmaradt. S amikor a tulajdonosok elküldtek, az is mi voltunk, s amikor a traktor ledöntötte a házunkat, az is mi vagyunk, holtunk napjáig. Kaliforniában vagy akárhol, mindegyikünk olyan, mint egy tamburmajor, aki a fájdalmak felvonulását vezeti, s hordozza a keserűségünket. És valamikor mind egy úton járnak majd a keserűség seregei. Összeverődnek mind, s halálos rémület lesz abból.

A bérlők hazabaktattak tanyájukra a vörös porban.

Amikor eladtak mindent, ami eladható volt, tűzhelyeket és ágyakat, székeket és asztalokat, kis sarokpolcokat, csöveket és víztartókat, még mindig halomszámra állt náluk a holmi; s az asszonyok ott ültek, turkáltak benne, vizsgálgatták: képek, tükrök, s itt, ni, egy váza!

Hiszen tudjátok jól, mit vihetünk el, mit nem. Szabad ég alatt táborozunk - egy-két főző- és mosóedény, derékalj és párna, lámpa és vödör meg egy darab vitorlavászon. Jó lesz sátornak. Ez a petróleumos kanna. Tudjátok, mi ez? Ez a tűzhely. Aztán a ruhák - hozzatok el minden ruhát. És a puska? Puska nélkül nem lehet elindulni. Ha odavan a cipő, a ruha, az étel, s oda még a reménység is, megmarad a puska. Amikor nagyapó idejött - nem mondtam el? - egyéb sem volt vele, csak bors, só meg egy puska. Semmi más. Ez velünk jön. Meg egy vizesüveg. Ezzel már tele is a kocsi. Állítsátok fel a pótkocsi oldalait, a gyerekek odaülhetnek, nagyanyót matracra fektetjük. Szerszámok, kapa, fűrész, csavarhúzó, fogók. Ezt a fejszét is. Negyven esztendeje szolgál. Nézzétek, hogy elkopott. És köteleket is, természetesen. A többit? Hagyjátok itt, vagy égessétek el.

És jöttek a gyerekek.

Ha Mary elviszi ezt a babát, ezt a piszkos rongybabát, akkor én is elviszem az indián íjamat. Muszáj. És ezt a botot is, akkora, mint én. Szükségem lehet erre a botra. Olyan régóta az enyém már, egy hónapja, talán egy éve is. Muszáj elvinni. És milyen az a Kalifornia?

Az asszonyok üldögéltek a halálra ítélt holmi közt, forgatták, megnézték elölről, hátulról. Ez a könyv! Az apámé volt. Szerette a könyvet. *A zarándok útja*.[1] Beleírta a nevét is. És itt a pipája, még most is büdös. És itt ez a kép, egy angyal. Ezt szoktam nézegetni az első három gyermekem születése előtt: nem sokat használt. Elvigyük ezt a porcelánkutyát? Sadie néni hozta a St. Louis-i vásárról. Látod? Rá is van írva. Nem, ne vigyük. Itt egy levél, a bátyám írta egy nappal a halála előtt. Itt egy ódivatú kalap. Ezek a tollak - soha egyiket se használtam. Nem, nincs hely. Hogyan élhetünk az életünk nélkül? Hogyan ismerünk magunkra a múltunk nélkül? Nem. Hagyd itt. Égesd el.

---

[1] John Bunyan (1628-1688) könyve: az igazi keresztény útját példázza allegorikus formában, helyenként társadalmi szatírával.

Ott ültek, nézték a holmit, és beleégették emlékezetükbe. Milyen is lesz az, amikor nem tudja majd az ember, miféle tájék terül el az ajtaja előtt? Milyen lesz az, ha az ember fölébred éjszaka és tudja - *tudja*, hogy a fűzfa nincs ott? Lehet-e élni a fűzfa nélkül? Nem, nem lehet. Az a fűzfa te magad vagy. A fájdalom ezen a matracon, az a rettentő fájdalom te magad vagy.

És a gyerekek: ha Sam elviszi az indián íját meg a hosszú botját, akkor én is kettőt viszek. Azt a tollas párnát választom. Az az enyém.

Hirtelen idegesség fogja el őket. Menni, menni gyorsan! Nem lehet várni. Nem várhatunk. És felhalmozták a holmit az udvarokon és meggyújtották. Ott álltak, nézték, ahogy ég, aztán vad sietséggel megrakták a kocsikat, s elhajtottak a porban. A por soká lógott még a levegőben, a megrakott teherkocsi nyomában.

10

Amikor a teherautó elment, megrakva házieszközökkel, szerszámokkal és matracokkal, minden megmozdítható és eladható holmival, Tom járkálni kezdett a telken. Benézett a csűrbe, az üres istállókba, belépett a szerszámkamrába, s megrugdosta az otthagyott hulladékot, megfordította lábával egy törött fűnyíró gép fogát. Aztán kijjebb ment, emlékezetes helyekre: a vörös martra, ahol a fecskék fészkeltek, s a disznók rekesztéke felé hajló fűzfához. Két süldő fordult feléje, szimatolva, kényelmesen sütkérező fekete disznók. Amikor zarándokútja véget ért, leült az ajtó küszöbére, ahová most esett az árnyék. Háta mögött anya dolgozott a konyhában, gyerekruhát mosott egy vödörben; erős, szeplős karjáról csöpögött a szappanhab. Amikor Tom leült, anya abbahagyta a ruha dörzsölését. Sokáig nézett rá, akkor is, amikor Tom hátat fordított neki, s kibámult a forró napsütésbe. Aztán megint folytatta a mosást.

Megszólalt: - Remélem, Tom, Kaliforniában jó lesz minden.

Tom megfordult és ránézett. - Miért ne lenne jó? - kérdezte.

- Hát, nem tudom. Csak túlságosan szépnek látszik a dolog. Láttam a cédulákat, amiket osztogattak, hogy mennyi munka van ott, milyen nagy bérek meg mi minden; s láttam az újságban, hogy szükségük van emberekre, akik a szőlőt, narancsot meg a barackot leszüretel-jék. Szép munka lenne, Tom, barackot szüretelni. Még ha enni nem is szabad belőle, egy-egy romlófélben levő barackot csak elsuvaszthatna az ember. És szép lenne a fák alatt, árnyékban dolgozni. Félek, mert nagyon is szép az egész. Nem tudok hinni benne. Félek, hogy valami mégse lesz olyan nagyon szép.

Tom azt mondta: - Ne szálljon hited magasra, mint a madár, s nem fog porban csúszni, mint a féreg.

- Ez igaz, tudom. A Szentírásban van, ugye?

- Azt hiszem - mondta Tom. - Sohasem tudom, a Szentírásban van-e valami, vagy sem, amióta azt a könyvet olvastam; az volt a címe: *Barbara Worth meghódítása*.

Anya csöndesen elnevette magát, s mártogatta, öblögette a ruhát a vödörben. Kifacsart overallokat és ingeket, s karján kifeszültek az izmok. - Apai nagyapád mindig a Szentírást idézgette. Összezavarta ő is. Dr. Miles almanachjával keverte össze. Annak az almanachnak minden szavát hangosan felolvasta; levelek voltak olyan emberektől, akik álmatlanságban szenvedtek, vagy béna volt a hátuk. Aztán később erre tanítgatta az embereket, s azt mondta: Ez a történet a Szentírásból való. Apád meg John bácsi sokat bosszantották ezzel, ha mulatni akartak rajta. - A kifacsart ruhát máglyába rakta az asztalon. - Azt mondják, kétezer mérföld-nyire megyünk. Mit gondolsz, Tom, milyen messze van az? Láttam egy térképet: nagy hegyek, mint egy képeslapon, s mi egyenesen keresztülvágunk rajtuk. Mit gondolsz, Tommy, mennyi idő alatt jutunk odáig?

Nem tudom - felelte Tom. - Két hét, talán tíz nap, ha szerencsénk van. Nézd, mama, ne emészd magad. Mondok én neked valamit, amit a börtönben tanultam. Nem szabad arra gondolni, hogy mikor szabadul ki az ember. Belebolondul. Aznapra kell gondolni, aztán másnapra, aztán a szombati labdázásra. Így kell tenni. A régi rabok mind így tesznek. Az újonc beleveri a fejét a cella ajtajába. Arra gondol, hogy mennyi ideje van még hátra. Miért nem teszel úgy te is, mint a régi rabok? Napról napra kell élni.

- Jó dolog ez - mondta anya, s a tűzhelyről újra megtöltötte a vödröt forró vízzel, szennyest rakott belé, s kezdte lenyomogatni a szappanos vízbe. - Az ám, jó dolog ez. De én szeretek arra gondolni, hogy talán szép lesz az élet Kaliforniában. Soha sincs hideg. Gyümölcs mindenütt, az emberek szép helyen laknak, szép, fehér házakban, narancsfák között. Arra gondolok, mármint ha valamennyien kapunk munkát, s valamennyien dolgozunk is, hogy talán szerezhetünk egy olyan kis fehér házat. S a gyerekek csak kiszaladnak, s egyenesen a fáról szedik a narancsot. Aztán nem érik el, és ordítozni kezdenek.

Tom figyelte anyja munkáját, s a szeme mosolygott. - A puszta gondolat is gyönyörűség neked. Hanem én ismertem egy kaliforniai embert. Az nem így beszélt. Már a beszédén is meglátszott, hogy valahonnan igen messziről jött. De azt mondja, hogy arrafelé most nagyon sokan keresnek munkát. S azt mondja, hogy a gyümölcsszüretelők piszkos, ócska táborokban laknak, s enni is alig kapnak. Azt mondja, rosszak a bérek, s nehéz munkát kapni.

Anya arcán árnyék futott keresztül. - Ó, ez nem lehet igaz - mondotta. - Apád kapott egy sárga cédulát, azon van, hogy munkásokat keresnek. Nem fáradnának ilyesmivel, ha nem lenne munka bőven. Azoknak a céduláknak a szétosztogatása is sok pénzbe kerül. Miért hazudnának, ha pénzbe kerül a hazugság?

Tom a fejét rázta. - Nem tudom, mama. Nehéz kitalálni, hogy miért teszik. Meglehet, hogy... - kinézett a forró napsütéstől remegő vörös földre.

- Micsoda?

- Meglehet, hogy olyan szép minden, ahogy mondod. De hova lett nagyapó? Hát a prédikátor?

Anya kilépett a házból, karján magasra tornyosodott a kimosott ruha. Tom félrehúzódott, hogy kiengedje. - A prédikátor azt mondta, hogy körülnéz egy kicsit. Nagyapó itt alszik a házban. Napközben átjön néha és lefekszik. - Odament a szárítódróthoz, s kezdte a halványkék nadrágokat, kék ingeket és hosszú, szürke alsóruhákat fölaggatni.

Tom csoszogó lépteket hallott a háta mögött, megfordult, és benézett a házba. Nagyapó előbukkant a hálószobából, s éppen mint reggel, a nadrággombjai körül matatott. - Beszélgetést hallottam - mondotta. - Ez a kutyafajzat nem hagyja aludni az öregembert. Majd ha benő a fejetek lágya, talán megtanuljátok, hogy aludni hagyjátok az öreget. - Dühösen matató ujjainak sikerült nadrágjának két rendben levő gombját is kigombolni. A keze már megfeledkezett arról, amit akart. Jóízűen vakarózni kezdett. Anya vizes kézzel jött vissza, tenyere vörös volt és duzzadt a forró víztől meg a szappantól.

- Azt hittem, alszol. Gyere, hadd gombollak be. - S akárhogy tiltakozott az öreg, megfogta, begombolta alsóruháját, ingét és nadrágját. - Most menj és nézz körül egy kicsit - mondta, s aztán elengedte.

Az öreg dühösen morogta: - Kutyasorba jut az ember, amikor más gombolja be a ruháját. Én magam akarom a nadrágomat begombolni.

Anya tréfásan vágta oda: - Kaliforniában nem szabad ám begombolatlan ruhában szaladgálni.

- Nem-e? No majd én megmutatom nekik. Azt hiszik, parancsolhatnak nekem? Akár kilógatom, ha nekem úgy tetszik!

Anya azt mondta erre: - Évről évre csúnyábbakat beszél. Henceg az öreg.

Nagyapó előretolta borostás állát, s ránézett anyára furfangos, komisz, vidám szemével. - Jól van - mondotta -, hamarosan útnak indulunk. Bizony isten, ott a szőlőfürtök csak úgy lógnak ki az országútra. Tudjátok-e, mit csinálok én? Teleszedek szőlővel egy mosdótálat, beleülök, kipréselem, hadd csurogjon végig a lé a nadrágomon.

Tom felkacagott. - Bizony isten, nagyapót kétszáz esztendős korában sem lehet elpusztítani - mondta. - Alig várod már, hogy induljunk, ugye, nagyapó?

Az öreg előhúzott egy ládát, és nehézkesen rátelepedett. - Szent igaz - mondta. - Ideje már. A bátyám negyven esztendeje vándorolt oda. Sohasem hallottam róla többet. Alattomos kutyafajzat volt. Senki sem szerette. Ellopta a pisztolyomat. Ha megtalálom őt vagy a gyerekeit, ha ugyan lettek gyerekei Kaliforniában, visszakérem tőlük azt a pisztolyt. De hiszen ha vannak is gyerekei, azokat a más fészkébe rakta, másvalaki neveli őket. De örülök, hogy kikerülök oda. Úgy érzem, új ember lesz belőlem. Egyenest nekilátok a gyümölcsszüretnek.

Anya rábólintott. - Ezt komolyan mondja - szólt Tomhoz. - Becsületesen dolgozott három hónappal ezelőtt, amíg a csípőjét ki nem ficamította.

- De becsületesen ám - mondta nagyapó.

Tom a küszöbön ülve kifelé nézett. - Ott jön a prédikátor, a csűr háta mögül.

Anya azt mondta: - Sose hallottam furcsább áldást, mint amilyet ez mondott ma reggel. Nem is igen volt az áldás. Csak beszélgetés volt, de úgy hangzott, mintha áldás lett volna.

- Furcsa ember - mondta Tom. - Mindig furcsa dolgokat beszél. Mintha csak úgy magában beszélne. Nem akar semmit másoktól.

- Figyeld a tekintetét - mondta anya. - Olyan, mint amikor újrakereszteltek valakit. Mintha keresztüllátna az emberen. Bizony, mintha újrakeresztelték volna. Lecsüggesztett fejjel jár, s a semmit nézi a földön. Igenis, olyan, mint akit újrakereszteltek. - Most elhallgatott, mert Casy odaért az ajtó közelébe.

- Napszúrást kapsz, ha így mászkálsz - mondta Tom.

Casy azt felelte: - Hát igen, meglehet. - Hirtelen odafordult hozzájuk, anyához, nagyapóhoz és Tomhoz. - Nyugatra kell mennem. Kell, igenis. Nem tudom, veletek tarthatok-e? - Aztán megállt, mintha saját beszéde zavarba hozta volna.

Anya Tomra nézett: beszéljen ő, mert ő a férfi. De Tom nem szólalt meg. Anya időt engedett neki, hogy jogával éljen, aztán így szólt: - Tisztességnek tartjuk, ha velünk jössz. Én, persze, nem mondhatok semmit; az uram azt mondja, hogy a férfiak ma este megbeszélik, mikor indulunk. Azt hiszem, legjobb lesz, ha nem szólunk, amíg a férfiak mind haza nem jönnek. John meg az uram meg Noah meg Tom meg nagyapó meg Al meg Connie majd kigondolnak mindent, mihelyt hazajöttek. De ha van hely, bizonyosan tudom, tisztességnek tartják, hogy velünk leszel.

A prédikátor felsóhajtott. - Mindenképpen elmegyek - mondotta. - Valami történik. Elmentem, körülnéztem, minden ház üres, üres az egész határ, az egész vidék. Nem maradhatok itt tovább. Oda kell mennem, ahová a többiek mennek. Dolgozni fogok a mezőn, s talán boldog leszek.

- És prédikálni fogsz? - kérdezte Tom.

- Prédikálni nem fogok.

- És keresztelni sem? - kérdezte anya.

- Keresztelni sem. A mezőn fogok dolgozni, a zöld mezőn, s az emberek közt élek. Nem próbálom tanítani őket. Tanulni próbálok. Megtanulom, miért járnak a fűben, hallgatom a beszédüket, hallgatom az éneküket. Hallgatom, amint a gyerekek kukoricapépet esznek. Hallgatom, amint férj és feleség ágyukban forgolódnak éjszaka. Együtt eszem velük, és tanulok tőlük. - Szeme nedvesen csillogott. - Nyíltan és becsületesen fekszem majd a fűben

bárkivel, akinek kellek. Káromkodom, szitkozódom és hallgatom az emberek beszédének költészetét. Ez mind szent dolog, amit eddig nem értettem meg. És ez a helyes, ez a jó.

Anya rámondta: - Á-men.

A prédikátor szerényen leült az ajtó mellett a vágótőkére. - Kíváncsi vagyok, mi vár ott a magamfajta magányos emberre.

Tom tapintatosan köhögött. - Ahhoz képest, hogy nem prédikálsz többet... - szólalt meg.

- Ó, milyen fecsegő vagyok - mondta Casy. - Erről nem lehet leszokni. De nem prédikálok. Prédikálás az, ha az ember mond valamit a többieknek. Én pedig kérdezem őket. Ez nem prédikálás, ugye?

- Nem tudom - mondta Tom. - A hang teszi a prédikálást meg az, ahogy a dolgokat nézzük. Prédikáció az is, ha valaki olyan jó hozzád, hogy legszívesebben megölnéd érte. Múlt karácsonykor az Üdvhadsereg jött el hozzánk McAlesterbe, és jót tett velünk. Három álló óra hosszat ültünk és hallgattuk a kürtmuzsikájukat. Jók voltak hozzánk. Ha közülünk csak egy is feláll és kimegy, visszahullunk magányosságunkba. Ez is prédikáció. Jót tenni az emberrel, amikor nyomorult, és még csak képen sem tud törölni érte senkit. Nem, te nem vagy prédikátor. De ne fújd a kürtöt.

Anya néhány darab fát dugott a kemencébe. - Készítek egy falás ennivalót, de sok bizony nincsen.

Nagyapó kihozta ládáját, ráült s a falnak támaszkodott. Tom és Casy is nekidőlt a ház falának. A délutáni árnyék továbbhúzódott.

Késő délután visszaérkezett a teherautó, döcögve és zörögve a porban; porréteg födte a derekát, porral volt borítva a motorház, s elülső lámpáit vörös por homályosította el. Lenyugvóban volt a nap, amikor a kocsi visszajött, s ragyogása vérbe borította a földet. Al a kormánykerékre hajolva ült, büszkén, komolyan és fontoskodó arccal, apa meg John bácsi pedig, mint családfőhöz illett, díszhelyen ültek a vezető mellett. A többiek a kocsi derekában álltak, az oldallécekbe kapaszkodva; a tizenkét esztendős Ruthie s a tízéves Winfield, komoly ábrázattal, fáradt, de izgatott tekintettel; ujjaik meg a szájuk sarka fekete és ragadós volt az édesgyökértől, amit apjuktól kunyeráltak ki a városban. Ruthie térden alul érő rózsaszín muszlinruhájában ifjú hölgyhöz illő komolysággal viselkedett. De Winfield még csak efféle kis taknyos volt, szeretett a csűr háta mögött kódorogni, s megrögzötten gyűjtötte és szívta a cigarettacsikkeket. Ruthie érezte azt a hatalmat, felelősséget és méltóságot, amit fejlődő keblecskéje jelentett, Winfield pedig vad volt, mint a kecske, és esetlen, mint a borjú. Mellettük, könnyedén a korlátba kapaszkodva, Sáronrózsája állt, lába hegyén ringatózott, s térdével, combjával fogta fel a kocsi rázkódását. Mert Sáronrózsája teherben volt, s vigyázott magára. Hamvasszőke hajkoronáját befonva és feje köré csavarva viselte. Kerek, puha arca néhány hónappal ezelőtt még csábító és gyönyörűségre ingerlő volt, most azonban már lebocsátotta maga elé a terhesség sorompóját, azt a bizonyos önelégült mosolyt és mindentudó kifejezést, s kövér teste - telt, puha melle s gyomra meg erős csípője, amely valamikor oly szabadon és ingerlően rengett, hogy muszáj volt rácsapni vagy megsimogatni - most csupa tisztesség és komolyság volt. Egész gondolkozása, minden cselekedete az eljövendő kisbaba körül forgott. Most is a kisbaba kedvéért ringatózott lábujjhegyen. Az egész világ terhes volt a szemében; csak a szaporodás és az anyaság fogalmaival gondolkozott. Connie, a tizenkilenc esztendős férj, jól megtermett, szenvedélyes leányzót vett feleségül, most pedig még mindig ijedten, riadtan nézte ezt a változást; mert vége volt már a kutya-macska harcoknak az ágyban, a harapásnak, karmolászásnak, ami elfojtott kuncogással kezdődött és könnyekkel végződött. Kiegyensúlyozott, óvatos, bölcs teremtést látott maga előtt, aki szelíden, de igen határozottan mosolyog rá. Connie büszke volt Sáronrózsájára, de félt is tőle. Ha csak lehetett,

rátette a kezét vagy odaállt melléje, hogy teste megérinthesse csípőjét és vállát, s érezte, hogy ezzel fenntartja kapcsolatukat, amely különben meg találna szűnni. Texasi fajta, éles vonású karcsú fiatalember volt, halványkék szeme néha veszedelmeset villant, máskor gyöngédnek látszott, olykor-olykor ijedtnek. Derék, kemény munkás volt, s jó férjnek indult. Inni eleget ivott, de nem többet a kelleténél, verekedett, ha arra került a sor, de nem hetvenkedett soha. Társaságban csöndesen ült, s valahogy mégis észrevették, hogy ott van.

John bácsi, ha nem ötvenesztendős, s ilyenformán nem tartozik a család természetes kormányzói közé, szívesen lemondott volna díszhelyéről a vezető mellett. Szerette volna, ha Sáronrózsája ül oda. De hát nem lehetett, mivel fiatal volt és asszony. John bácsi nyugtalanul ült a helyén, szomorú, tűnődő szemén is látszott a nyugtalanság, s karcsú, erős teste nem tudott kényelmesen elhelyezkedni. A magányosság sorompója majdnem mindig elszakította John bácsit az emberektől, s a test vágyaitól is. Keveset evett, sohasem ivott, s asszony nélkül élt. De visszafojtott vágyai időnként megdagadtak, és áttörték a gátat. Addig-addig evett valamelyik kedves ételéből, míg rosszul nem lett tőle, annyi whiskyt ivott, amíg csurgó vörös szemű, rázkódó béna nem lett belőle; vagy pedig kéjsóváran fetrengett egy szajhával Sallisaw-ban. Állítólag egy ízben elment egyenesen Shawnee-be, egyszerre három szajhával feküdt le, és ott koslatott és küszködött közönyös testükön egy álló óra hosszat. De ha valamelyik vágyát kielégítette, szomorú volt, szégyenkezett, és ismét visszahúzódott magányosságába. Bújt az emberek elől, s ajándékokkal próbált bocsánatot nyerni mindenkitől. Ilyenkor belopózott a házakba, s gumicukrot hagyott a gyerekek párnája alatt; vagy fát vágott, s nem fogadott el fizetséget. Elajándékozta mindenét: nyerget, lovat, új pár cipőt. Ilyenkor nem lehetett beszélni vele, mert elszaladt, vagy ha sarokba szorították, magába zárkózott, s ijedt szemmel nézett ki a világba. Feleségének halála s az után következő hónapok rányomták a bűntudat és szégyen bélyegét, s mindörökre magányos emberré tették.

De voltak olyan dolgok, amelyek elől nem menekülhetett el. Mint a család egyik feje, kénytelen volt beleszólni a család kormányzásába; s most ott kellett ülnie a díszülésen, a vezető mellett.

A három elöl ülő férfi komoran nézett maga elé, amíg a kocsi hazafelé döcögött a poros úton. Al a kormánykerék fölé hajolt, s hol az utat, hol a műszertáblát nézte, figyelte az árammérő mutatóját, amely gyanúsan ugrált, meg az olajnyomásmérőt és a hőmérőt. Felsorakoztatta agyában a kocsi gyönge és gyanús pontjait. Hallotta azt a nyiválkoló hangot, amely alighanem a száraz differenciálműből jött; hallgatta a szelepek emelkedését és ereszkedését. Kezét a sebességváltón tartotta, s azon keresztül érezte a hajtószerkezet forgását. Óvatosan belelépett a kuplungba, hogy megvizsgálja, fog-e még, s a tárcsák nem lazultak-e meg. Ha időnként lányok után járt is, ez most az ő felelőssége, az ő kocsija volt, az ő dolga a vezetés, neki kell a kocsira vigyázni. Ha baj történik, az ő hibája lesz, s bár nem mondja ki senki, mindenki tudja ezt, legeslegelsősorban ő maga. Tapogatta, figyelte hát a kocsit, s fülelt minden zörejre. Arcán látszott a komolyság és felelősség. És mindenki tiszteletben tartotta őt is meg a felelősségét is. Még apa is, a család vezére, készségesen fogta meg a franciakulcsot, s teljesítette Al rendelkezéseit.

Mindenki fáradt volt a kocsin. Ruthie és Winfield belefáradt abba, hogy nagyon is sok mozgást, nagyon is sok arcot látott, s harcolt apával az édesgyökérért; fáradt volt attól az izgalomtól, hogy John bácsi titkon gumicukrot csúsztatott mindkettőjük zsebébe.

Az elöl ülő férfiak pedig fáradtak, haragosak és szomorúak voltak, mert összesen tizennyolc dollárt kaptak mindazért, amit a tanyáról el lehetett mozdítani: a lovakért, szekérért, a szerszámokért s a ház egész berendezéséért. Tizennyolc dollárt. Rátámadtak a vásárlóra, vitatkoztak vele; de vereséget szenvedtek, amikor annak érdeklődése lanyhulni kezdett, s azt mondta nekik, hogy most már egyáltalán nem kell neki semmi. Meg voltak verve, hittek neki,

s elfogadtak hét dollárral kevesebbet, mint amennyit először kínált. Fáradtak voltak és féltek, mert olyasvalaminek támadtak neki, amit nem értettek, s ez a valami megverte őket. Tudták, hogy a ló meg a szekér sokkal többet ér. Tudták, hogy a vásárló sokkal többet kap majd értük, de nem tudták, hogyan adhatnák el jobban. Az alkudozás mestersége rejtély volt előttük.

Al, miközben tekintete az útról a műszertáblára szökkent, azt mondta: - Az az ember nem idevalósi. Nem úgy beszélt, mint az idevalósiak. Másféle volt a ruhája is.

Apa megmagyarázta: - Amikor a vasüzletben jártam, beszélgettem egy-két ismerőssel. Azt mondják, emberek jönnek ide csak azért, hogy megvásárolják, amit mi eladunk, amikor elmegyünk innét. Azt mondják, vagyont harácsolnak össze ezek az új emberek. De hát nem segíthetünk a dolgon. Talán Tommynak kellett volna velünk jönni. Hátha ő jobban boldogult volna.

John azt mondta: - De az az ember nem is akarta megvenni. Nem hozhattuk vissza.

- Azok az ismerősök erről is beszéltek - mondta apa. - Azt mondták, hogy ezek a vásárlók mindig így csinálnak, így ijesztik meg az embert. Mi nem tudjuk, hogy kell az ilyesmit csinálni. Az asszony több pénzt vár. Haragudni fog, amiért megcsalódott.

Al megkérdezte: - Mit gondolsz, apám, mikor indulunk?

- Nem tudom. Majd ma este beszélünk a dologról és elhatározzuk. Örülök, hogy Tom hazajött. Nyugodtabbnak érzem magam. Tom jó fiú.

Al azt mondta: - Apám, a városban beszélgettek Tomról, s azt mondják, föltételes szabadságon van. Azt jelenti ez, úgy mondják, hogy nem hagyhatja el az államot, s ha megteszi és elfogják, visszaküldik három esztendőre.

Apa megdöbbent: - Ezt mondták? S honnan tudják ezek? Nem csak a levegőbe beszéltek?

- Nem tudom - mondta Al. - Csak úgy beszélgettek, s én nem árultam el, hogy Tom a bátyám. Csak ott álltam és füleltem.

Apa azt mondta: - Uram Jézus, remélem, hogy nem igaz! Szükségem van Tomra. Majd megkérdezem. Elég bajunk van akkor is, ha nem üldöznek bennünket. Remélem, nem igaz. Majd tisztázzuk a dolgot.

John bácsi azt mondta: - Tom bizonyosan tudja.

Elhallgattak, s a kocsi tovább döcögött. A motor lármás volt, száz helyen is csörömpölt, s a fékrudak ide-oda csapódtak. A kerekek tompán csikorogtak, s a motorhűtő tetején levő lyukból gőzsugár tört ki. A kocsi magas, örvénylő vörös porfelhőt vonszolt maga után. Feldöcögtek az utolsó kis emelkedésen, amikor a nap félig a látóhatár fölött volt még, s lefelé tartottak a ház irányában, amikor eltűnt. Megállásnál felvisítottak a fékek, s ez a hang emlékezetébe vésődött Alnak: a fékborítás hiányzik!

Ruthie és Winfield kiáltozva másztak át a kocsi oldalán, s leugrottak a földre. Hangosan kérdezték: - Hol van? Hol van Tom? - Aztán meglátták, amint ott állt az ajtó mellet, zavartan álltak meg, lassan indultak feléje, és félénken néztek rá.

S amikor azt mondta: - Szervusztok, gyerekek, hogy vagytok? -, csöndesen felelték: - Szervusz, jól. - Azzal félreálltak, s titokban figyelték nagy testvérüket, aki megölt egy embert és börtönben ült. Eszükbe jutott, hogyan játszottak börtönt a tyúkólban, s hogyan verekedtek egymással, hogy melyikük legyen a fogoly.

Connie Rivers kiemelte a kocsi magas hátsó falát, leszállt és lesegítette Sáronrózsáját; a fiatal-asszony kegyesen fogadta ezt a segítséget, bölcs és önelégült mosollyal, kissé hiú ajk-biggyesztéssel.

Tom felkiáltott: - Nini, hisz ez Sáronrózsája. Nem is tudtam, hogy te is velük jössz.

- Gyalog indultunk - mondta a fiatalasszony. - A kocsi arra jött, és fölszedett bennünket. - Aztán így folytatta: - Ez itt Connie, az uram. - Úgy mondta, mint egy előkelő dáma.

A két férfi kezet rázott, s kutató tekintettel mérte föl egymást; mind a kettő meg volt elégedve a másikkal, s Tom azt mondta: - No, úgy látom, szorgalmasak voltatok.

Sáronrózsája lesütötte szemét. - Még nem láthatod.

- Anyától hallottam. Mikor lesz?

- Ó, még sokára! Majd a télen.

Tom felkacagott. - Narancstelepen akarod világra hozni, ugye? Szép fehér házban, amit narancsfák vesznek körül.

Sáronrózsája mindkét kezével megtapogatta a gyomrát. - Még nem látszik - mondotta, s elégedett mosolygással bement a házba. Meleg volt az este, a fény még mindig áradt a nyugati látóhatár felől. Minden jeladás nélkül valamennyien összegyűltek a teherautó körül, s a családot kormányzó kongresszus megkezdte az ülésezést.

Az esti világításban áttetszővé vált a vörös föld, dimenziói elmélyültek: egy kődarab, egy karó, egy épület jobban kidomborodott, szilárdabbnak látszott, mint napvilágnál; sajátságos módon egyénibbé is változott minden: a karó igazibb karó volt, különvált a földtől, amelybe beleverték, s a kukoricatáblától, amelynek a szélén állott. Egyénivé váltak a növények is, kiemelkedtek a tömegből; a zilált levelű fűzfa is önmaga volt, független minden más fűzfától. A föld is adott valami fényt az esténék. A szürke, festetlen ház nyugatnak néző homlokzata úgy ragyogott, mint a hold. A szürke, poros teherautó künn az udvaron, az ajtó előtt bűvös módon emelkedett ki ebből a világításból, a sztereoszkóp erős perspektívájában.

Az embereket is megváltoztatta, lecsöndesítette az este. Mintha egy öntudatlan szervezet részeivé váltak volna. Olyan erőknek engedelmeskedtek, amelyeket gondolkozó elméjük alig vett tudomásul. Szemük befelé nézett és nyugodt volt, s ezek a szemek is áttetszően csillogtak az esti fényben, amely megvilágította porlepte arcukat.

A család a legfontosabb helyen, a teherautó mellett ült össze. A ház halott volt, a föld is halott. Ez a teherautó volt a cselekvő, élő valóság, az ócska Hudson - meggörbült és viharvert motorházával, poros olajcsöppekkel minden mozgó alkatrészének elkopott sarkain, vörös porkupakokkal a hiányzó kerékkupakok helyén -, ez az új tűzhely, a család élő középpontja; ez a félig személyszállító, félig teherautó, ez a magas oldalú, otromba jószág.

Apa körüljárta a kocsit, nézegette, aztán leguggolt a porba, s kezébe fogott egy ágat, amivel rajzolgasson. Egyik lábát egészen leeresztette a földre, a másikat sarkára támasztotta, s kissé felhúzta, úgyhogy egyik térde magasabban volt, mint a másik. Bal karja az alacsonyabban levő bal térdére támaszkodott, jobb könyöke a jobb térdére, s jobb öklére támasztotta az állát, így kuksolt ott, szemét a kocsira szögezve, állát öklére támasztva. John bácsi odament hozzá, és lekuporodott melléje. Mind a kettőnek tűnődő volt a tekintete. Nagyapó kijött a házból, meglátta az együtt gubbasztó két férfit, gyorsan odaugrott, s leült velük szemközt a kocsi hágcsójára. Ez volt a középpont. Tom, Connie és Noah is odaballagott, és leült a földre, s most félkört alkottak nagyapó körül. Aztán kijött a házból anya, vele együtt nagyanyó s mögöttük, kényesen lépdelve, Sáronrózsája. Elfoglalták helyüket a földön ülő férfiak mögött, állva maradtak, kezüket csípőjükre rakva. A gyerekek, Ruthie és Winfield, egyik lábukról a másikra ugráltak az asszonyok között; belevájták lábujjukat a vörös porba, de lármát nem csaptak. Csak a prédikátor hiányzott. Tapintatból a ház mögött üldögélt a földön. Jó prédikátor volt, és ismerte az embereit.

Az esti világosság fakulni kezdett, s a család egy darabig némán ült vagy álldogált. Aztán apa nem egyvalakihez, hanem a csoporthoz szólva, megtette jelentését. - Megnyúztak bennünket az eladásnál. Az a fráter tudta, hogy nem várhatunk. Csak tizennyolc dollárt kaptunk.

Anya nyugtalan mozdulatot tett, de csöndben maradt. Noah, a legidősebb fiú, megkérdezte: - Mennyink van összesen?

Apa számokat írt a porba, egy pillanatig magában mormogott. - Százötvennégy - mondotta. - De Al azt mondja, hogy jobb gumikerekekre lesz szükségünk. Azt mondja, ezek nem bírják addig.

Ez volt Al első beleszólása a tanácskozásba. Idáig hátul állt az asszonyok között. Most ünnepélyesen tette megjelentését: - Ócska masina és közönséges - mondta komolyan. - Jól végigvizsgáltam az egészet, mielőtt megvásároltuk. Nem hallgattam arra a fráterre, aki a fülembe súgta, hogy micsoda alkalmi vétel ez. Beledugtam az ujjamat a differenciálműbe, és nem volt benne fűrészpor. Kinyitottam a hajtószerkezetet, és ott sem volt fűrészpor. Megvizsgáltam a kuplungot, és megforgattam a kerekeket. Alája másztam, és az alváza sem rossz. Sohasem volt forrasztva. Láttam, hogy az akkumulátorban megrepedt egy rekesz, azt kicseréltettem. A kerekek nem sokat érnek, de a nagyságuk jó. Ilyet könnyű kapni. Veszettül fog rázni ez a gép, de nem fogyaszt sok olajat. Azért tanácsoltam, hogy megvegyük, mert valamikor elterjedt kocsi volt. Az ócskástelepek teli vannak Hudson Super Sixekkel, s alkatrészeket olcsón lehet vásárolni. Nagyobbat és szebbet is kaphattunk volna ezért a pénzért, de azokhoz nehéz alkatrészt találni, és drága is. Legalább én így gondoltam. - Ez az utolsó megjegyzés a család akarata előtt való meghajlást jelentette. Elhallgatott, és várta a többiek véleményét.

Nagyapó még mindig címzetes feje volt a családnak, de már nem uralkodott. Állása tiszteletbeli volt, és a szokáson épült. De megmaradt az a joga, hogy elsőnek mondjon véleményt, akármilyen együgyűség telt is ki öreg fejétől. S a guggoló férfiak és álló asszonyok mind vártak a szavára. - Én is olyan taknyos voltam, mint te, s kujtorogtam, mint a kutya. De ha dolog volt, azt elvégeztem. Derék felnőtt ember lett belőled. - Szavait olyan hangon végezte, mintha áldást mondana, s Al kissé elpirult örömében.

Apa azt mondta: - Én is így gondolom. Ha lóról lett volna szó, azt nem bíztuk volna Alra. De Al az egyetlen közöttünk, aki ért az automobilhoz.

Most Tom szólalt meg: - Én is értek hozzá valamit. Dolgoztam vele McAlesterben. Alnak igaza van. Jól végezte a dolgát. - Al egészen elpirult ennek az elismerésnek hallatára. Tom folytatta: - Mit is akartam mondani? Hát igen, az a prédikátor, ő is velünk szeretne jönni. - Elhallgatott. A csoport magába nyelte szavait. A csoport hallgatott. - Derék ember - tette hozzá Tom. - Régóta ismerjük. Kissé vadul beszél némelykor, de értelmesen. - Azzal rábízta az indítvány sorsát a családra.

A világosság fokozatosan elenyészett. Anya kivált a csoportból, és bement a házba, s hamarosan kihallatszott a vastűzhely csendülése. Egy pillanat múlva visszatért a tűnődő tanácshoz.

Nagyapó azt mondta: - Erről kétféleképpen lehet gondolkozni. Vannak, akik azt gondolják, hogy a prédikátor szerencsétlenséget hoz.

Nagyapó meglóbálta a kezét. - Aki egyszer prédikátor volt, mindig az is marad. Ezt nem rázhatja le magáról. Némelyek azt gondolják, hogy nagy tisztesség, ha prédikátor van közöttünk. Ha valaki meghal, a prédikátor eltemeti. Ha itt az ideje a házasságnak vagy már sürgős is, itt a prédikátor. Ha gyerek születik, itt van a háznál, aki megkeresztelje. Én mindig azt mondtam, hogy különbség van prédikátor és prédikátor közt. Meg kell választani. Ezt a mienket szívelem. Nem gőgös.

Apa bedugta pálcáját a porba, s ujjai közt pörgette, úgy, hogy kis lyukat fúrt vele. - Nemcsak arról van szó, hogy szerencsét hoz-e meg hogy derék ember-e - mondotta. - Szigorúan kell számolnunk. Elég baj, hogy így van. Hát lássuk csak. Itt van nagyapó és nagyanyó - az kettő. Aztán én meg John meg mama - az öt. Aztán Noah meg Tommy meg Al - az nyolc. Sáronrózsája meg Connie, az tíz, és Ruthie meg Winfield, az tizenkettő. El kell vinnünk a kutyákat is, mert mit tehetnénk egyebet? Jó kutyát nem lehet lelőni, itt meg nincs senki, akinek odaadjuk. Az tizennégy.

- Nem is számítva a megmaradt tyúkokat meg a két disznót - mondta Noah.

Apa azt mondta: - A disznókat le akarom sózni, hogy legyen mit ennünk az úton. Szükségünk lesz húsra. A sós hordókat magunkkal visszük. De nem tudom, felférünk-e a kocsira valamennyien s még a prédikátor is. Aztán adhatunk-e enni még egy szájnak? - Anélkül, hogy fejét arra fordította volna, megkérdezte: - Adhatunk-e, mama?

Az asszony megköszörülte torkát. - Nem arról van szó, hogy adhatunk-e, hanem, hogy akarunk-e adni - mondta határozott hangon. - Ha azt kérdezed, hogy mit tudunk, hát nem tudunk semmit, el se tudunk menni Kaliforniába. De ha azt kérded, hogy mit akarunk, hát azt tesszük, amit akarunk. Ami pedig az akarást illeti, a famíliáink régóta élnek itt meg keleten, és sose hallottam, hogy egy Joad vagy egy Hazlett valaha is megtagadta volna az ételt, a szállást vagy a szekerét akárkitől, aki kérte. Voltak komisz Joadok, de ilyen komiszok soha.

Apa közbevágott: - De hátha nincsen hely? - Fölszegte fejét, hogy az asszonyra nézzen, s elszégyellte magát. Az asszony hangja szégyenítette meg. - Hátha nem férünk be valamennyien a kocsiba?

- Hely most sincs - mondta az asszony. - Csak hatnak van helye, s tizenketten bizonyosan megyünk. Eggyel több már nem számít; s egy erős, egészséges férfi sohasem teher. Mikor pedig két disznónk és több mint száz dollárunk van, azon töprengeni, hogy tudunk-e enni adni valakinek... - elhallgatott, apa visszafordult, s úgy érezte magát, mintha megkorbácsolták volna.

Most megszólalt nagyanyó: - Szép dolog az, ha prédikátor van velünk. Olyan szép áldást mondott ma reggel.

Apa sorba nézett minden arcot, hogy van-e, aki ellenkezik, aztán így szólt: - Ide hívnád-e, Tommy? Ha velünk jön, itt a helye.

Tom felállt s a ház felé indult, Casy nevét kiáltozva.

Fojtott hang válaszolt a ház mögül. Tom megkerülte a ház sarkát, meglátta a prédikátort, aki a falnak támaszkodva ült, s az Esthajnalcsillagra bámult. - Engem hívtál? - kérdezte Casy.

- Téged. Azt gondoltuk, hogy ha velünk jössz erre a hosszú útra, odajöhetnél hozzánk, hogy segíts gondolkozni.

Casy talpra állt. Ismerte a család kormányzásának szokásait, tudta, hogy befogadták a családba. Méghozzá előkelő helyet kapott, mert John bácsi félrébb húzódott, s apa és maga között hagyott helyet a prédikátornak. Casy leült a földre, mint a többiek, szemközt a hágcsón trónoló nagyapóval.

Anya ismét bement a házba. Lámpaüveg halk csikorgása hallatszott, és sárga fény villant fel a sötét konyhában. Amikor a nagy fazék tetejét fölemelte, a fövő hús és zöldség szaga kiáradt az ajtón. Vártak, amíg visszajött a sötétedő udvaron keresztül, mert anya hatalom volt a csoportban.

Apa azt mondta: - Meg kell fontolnunk, hogy mikor indulunk. Minél előbb, annál jobb. Indulás előtt le kell vágni és be kell sózni a disznókat, aztán felrakjuk a holmikat és megyünk. Most már minél hamarább, annál jobb.

Noah helybenhagyta: - Ha jól nekilátunk, holnap elkészülhetünk, s holnapután virradatkor indulhatunk.

John bácsinak ellenvetése volt: - Ilyen meleg napon nem hűl ki a hús. Rossz idő ez a disznóölésre. A hús megromlik, ha nem hűl ki.

- Hát akkor csináljuk ma este. Éjszaka lehűl egy kicsit. Evés után fogjunk hozzá. Hát sónk van-e?

Anya azt mondta: - Van. Van bőven. S van két jó hordónk is.

- Hát akkor csináljuk meg - mondta Tom.

Nagyapó kotorászni kezdett maga körül, valami fogantyút keresett, hogy fölkelhessen. - Sötétedik - mondotta. - Kezdek megéhezni. Csak eljussunk egyszer Kaliforniába, mindig lesz egy nagy fürt szőlő a kezemben, s folyvást azt csipegetem majd, isten bizony! - Fölállt, s fölkeltek a férfiak is.

Ruthie és Winfield izgatottan ugráltak a porban, mint a bolondok. Ruthie rekedten súgta Winfield fülébe: - Disznóölés és Kaliforniába menés! Disznóölés és menés - egyszerre!

Winfield is mintha megbolondult volna. Ujját torkának szegezte, rettenetes arcot vágott, összevissza ugrált, s gyönge hangon visított: - Én vagyok a disznó. Ide nézz! Én vagyok a disznó. Nézd, hogy folyik a vérem, Ruthie! - Azzal megtántorodott, leesett a földre, s gyöngén kapálózott kezével-lábával.

De Ruthie idősebb volt, s érezte a nagy idők leheletét. - És Kaliforniába menés - mondta újra. És tudta, hogy életének legnagyobb korszaka most következett el.

A felnőttek a sűrű homályban megindultak a világos konyha felé, s anya főtt zöldséget meg oldalast szolgált föl nekik óntányérokon. Mielőtt maga is enni kezdett volna, a nagy mosókondért a tűzhelyre állította, s felszította a tüzet, hogy csak úgy harsogott. Vödörszámra hordta a vizet, amíg a kondér meg nem telt, s akkor köréje rakta a vízzel teli vödröket. A konyha valóságos gőzfürdővé vált, s a család sietve evett, aztán kiült a küszöbre, amíg a víz

föl nem melegszik. Ültek, kinéztek a sötétségbe meg arra a világos négyszögre, amit a lámpa fénye rajzolt ki az ajtó előtt; középen nagyapó görnyedt árnyéka. Noah egy seprűből kihúzott szalmaszállal gondosan kipiszkálta a fogát. Anya meg Sáronrózsája elmosták az edényt, és halomba rakták az asztalon.

Aztán egyszerre dologhoz látott az egész család. Apa fölállt, és másik lámpát gyújtott. Noah az egyik konyhai ládából előszedte görbe mészároskését, s megfente egy kopott kis köszörűkövön. Aztán letette a vakarót a vágótőkére, s melléje a kést. Apa előhúzott két, három-három láb hosszú, vastag botot, fejszével meghegyezte, s a közepüket erős kötéllel kötötte át.

Magában azt mormogta: - Nem kellett volna az ilyeneket mind eladni.

Az edényekben gőzölgött és bugyborékolt a víz.

Noah megkérdezte: - A vizet visszük le, vagy a disznókat hozzuk föl?

- A disznókat hozzuk föl - mondta apa. - A disznót nem öntheted ki, és nem forrázhatod le magad vele, mint a forró vízzel. Kész már az a víz?

- Mindjárt - mondta anya.

- Akkor jó. Noah, te meg Tom meg Al velem jöttök. Majd én viszem a lámpát. Lent levágjuk a disznókat, aztán felhozzuk ide.

Noah fogta a kését, Al meg a fejszét, s a négy férfi megindult a disznóól felé, lábuk mintha libegett volna a lámpa fényében. Ruthie és Winfield ugrálva kísérte őket. Az ólnál apa a sövény fölé hajolt, kezében tartva a lámpát. Az álmos süldők feltápászkodtak, s gyanakodva kezdtek röfögni. John bácsi meg a prédikátor lejöttek, hogy segítsenek a többieknek.

- Jól van - mondta apa. - Szúrd le őket, aztán felvisszük, benn a házban vérüket vesszük, és leforrázzuk őket. - Noah és Tom átléptek a sövényen. A mészárosmunkát gyorsan és eredményesen végezték el. Tom kétszer sújtott le a fejsze fokával, Noah pedig, az összeesett süldők fölé hajolva, megkereste görbe késével a nagy ütőeret, s lüktető vérpatakot árasztott belőlük. Aztán átemelték a sövényen. A prédikátor és John bácsi az egyiket, Tom és Noah a másikat húzta hátsó lábánál fogva. Apa a lámpával kísérte őket, s a vér kettős nyomot hagyott a porban.

A házban Noah becsúsztatta kését a hátsó lábak ina és csontja közé, a kihegyezett botok széjjeltartották a lábakat, s a testeket fölakasztották a falból kiálló gerendavégekre. Aztán a férfiak odahozták a forró vizet, s ráöntötték a fekete testekre. Noah mind a kettőt végighasította, s a belső részek kiestek a földre. Apa két másik botot hegyezett ki, s szétfeszítette a testeket, hogy szabadon járja a levegő, miközben Tom a vakaróval, anya meg az életlen késsel kaparta bőrüket, hogy a sörtét leszedje. Al vödröt hozott oda, belelapátolta a belső részeket, kivitte a házból, kiöntötte a földre; két macska ment utána hangos miákolással, utánuk meg a kutyák, csendesen morogva a macskákra.

Apa a küszöbre ült, s nézte a lámpavilágban lógó disznókat. A vakarással már elkészültek, s már csak néha hullott egy-két csepp vér a földön meggyülemlett fekete tócsába. Apa fölállt, odament a disznókhoz, megtapogatta, aztán visszaült ismét. Nagyanyó és nagyapó a csűrbe indult lefeküdni, s nagyapó gyertyás lámpát vitt a kezében. A család többi része csöndesen üldögélt a lépcső körül, Connie, Al és Tom a földön, háttal a ház falának támaszkodva, John bácsi egy ládán, apa a küszöbön. Csak anya és Sáronrózsája sürgölődött még. Ruthie és Winfield álmos volt már, de küzdött az alvás ellen. Álmos hangon veszekedtek odakünn a sötétségben. Noah meg a prédikátor egymás mellett guggoltak, a házzal szembenézve. Apa idegesen vakarózott, levette kalapját, s ujjával végigszántott a haján. - Holnap kora reggel

besózzuk a disznóhúst, aztán az ágyak híján mindent felrakunk a kocsira, s holnapután reggel indulunk. Nemigen lesz egy napra való munkánk - mondta kelletlen hangon.

Tom közbevágott: - Egész nap lődörgünk majd, s keresünk valami tennivalót. - A csoport nyugtalanul mozgolódott. - Napkeltére elkészülhetnénk és mehetnénk - adta eszükre Tom. Apa térdét dörzsölgette kezével. A nyugtalanság átterjedt mindnyájukra.

Noah azt mondta: - Talán nem ártana annak a húsnak, ha mindjárt besózzuk. Vágjuk fel, azzal is hamarább hűl.

John bácsi volt az, aki nem bírta a túlságos feszültséget, és kitört. - Mit lézengünk itt? Vessünk már véget a dolognak. Ha menni akarunk, miért nem megyünk?

Ez a fordulat magával ragadta a többieket is. - Miért nem megyünk? Majd alhatunk az úton. - S erőt vett rajtuk a sietség ösztöne.

Megszólalt apa: - Azt mondják, kétezer mérföldnyire van. Átkozottul hosszú út az. Indulnunk kellene. Noah, te meg én felvághatjuk a húst, s az egészet felrakhatjuk a kocsira.

Anya kidugta fejét az ajtón. - Hátha itt felejtünk valamit, mert nem látjuk meg a sötétben?

- Napkelte után körülnézhetünk még - mondta Noah. Aztán csöndesen ültek, s gondolkoztak a dologról. De egy pillanat múlva Noah talpra ugrott, s élesíteni kezdte a görbe kést a kopott kis kövön. - Anya - mondotta -, takarítsd le azt az asztalt. - Odalépett az egyik disznóhoz, végighasította a gerince mellett, s kezdte lefejteni a húst a bordákról.

Apa izgatottan állt föl. - Csináljuk együtt - mondotta. - Gyertek mind.

Most, hogy elhatározták az indulást, a sietség mindenkire ráragadt. Noah a konyhába hordozta a húsdarabokat, s kicsi, besózni való kockákra vagdosta, anya belepacskolta a durván őrölt sót, darabonként berakta a hordókba, ügyelve, hogy a darabok sehol se érintsék egymást. Úgy rakosgatta a kockákat, mint a téglát szokás, és sót gyömöszölt közéjük. Noah pedig felvágta az oldalast, aztán a combokat. Anya élesztgette a tüzet, s amikor Noah letisztogatott a bordákról, a hátgerincről és a lábszárcsontokról annyi húst, amennyit tudott, ő a kemencébe rakta a csontokat pörkölődni, hogy később majd lerágják.

Az udvaron meg a csűrben ide-oda mozogtak a lámpa fénykarikái, a férfiak összehordtak mindent, amit magukkal akartak vinni, s halomba rakták a kocsi mellett. Sáronrózsája kihordta a család minden ruhaneműjét: overallokat, vastag talpú cipőket, gumicsizmákat, elnyűtt ünneplőket, szvettereket és birkabőr kabátokat. Az egészet benyomta egy faládába, majd ráállt és letiporta. Aztán kihozta a tarka mintás női ruhákat és kendőket, a fekete gyapotharisnyákat és gyerekruhákat - kis overallokat és olcsó mintás ruhákat -, ezt is mind a ládába tette, és letiporta lábával.

Tom bement a szerszámos fészerbe, s kihozta az elvinni való szerszámokat, egy kézifűrészt, néhány csavarfogót, egy kalapácsot, egy skatulya mindenféle szeget, egy lapos reszelőt meg néhány görbe reszelőt.

Sáronrózsája pedig kicipelte a nagy kátrányos ponyvát, s kiterítette a földön a kocsi mögött. Átnyomakodott az ajtón a derékaljjal: három dupla volt s egy egyszemélyes. Felhalmozta a kátrányos ponyván, aztán ölszámra hozta ki az összehajtott, rongyos takarókat, s halomba rakta azokat is.

Anya és Noah a disznók körül szorgoskodtak, s a kemencéből áradt a pörkölődő csontok szaga. A gyerekeket közben mégiscsak legyőzte az éjszaka. Winfield összekuporodva feküdt a porban, az ajtón kívül; Ruthie pedig egy ládán ült a konyhában, ahol a mészárosmunkát akarta figyelni, s lekonyuló fejét a falnak támasztotta. Csöndesen lélegzett álmában, s szétnyílt ajka közül kivillant a foga.

Tom végzett a szerszámokkal, bement lámpájával a konyhába, s a prédikátor utána. - Uramisten - mondta Tom -, milyen szaga van ennek a húsnak! S hallgassátok a sercegését!

Anya egy hordóba rakta a hústéglákat, sót szórt köréjük meg rájuk, minden réteget betakart sóval, s lenyomkodta. Felnézett Tomra, s kissé elmosolyodott, de szeme komoly és fáradt volt: - Jó, hogy disznócsont lesz reggelire - mondotta.

A prédikátor melléje lépett. - Engedd, hogy én sózzam be ezt a húst - mondta. - Értek hozzá. Van neked elég más dolgod is.

Az asszony félbehagyta a munkát, s furcsán nézett rá, mintha valami nagyon különöset mondott volna. Kezét egészen bevonta a só, s piros volt a friss disznóhús levétől. - Asszonynak való munka ez - mondta végül.

- A munka csak munka - felelte a prédikátor. - Sokkal több a dolog, semhogy azon okoskodhatnánk, mi a férfi munkája, mi az asszonyé. Neked van elég dolgod. Engedd, hogy én sózzam be a húst.

Egy pillanatig még rábámult az asszony, aztán egy vödörből vizet öntött a bádog mosdótálba, s megmosta a kezét. A prédikátor fogta a húskockákat, s rájuk veregette a sót, az asszony meg figyelte. Aztán éppen úgy rakta a hordóba, mint az asszony. Csak amikor egy réteggel elkészült, s gondosan betakarta és rányomkodta a sót, akkor nyugodott meg az asszony. Megtörülte kifehéredett, felduzzadt kezét.

Tom megkérdezte: - Anya, mit viszünk el innét?

Anya gyorsan körülnézett a konyhában. - A vödröt - mondotta. - Az egész evőkészletet: tányérokat, bögréket, kanalakat, késeket, villákat, rakd mind ebbe a fiókba, s vidd ki a fiókot. Aztán a nagy sütőserpenyőt meg a nagy főzőüstöt meg a kávéskannát. Ha majd lehűlt, vedd ki a rostélyt a kemencéből. Jó lesz az, ha tüzet rakunk. Szeretném elvinni a mosókondért is, de azt hiszem, nem lesz annyi helyünk. Majd a vödörben mosok. Nem ér semmit kis dolgokat vinni. Nagy üstben is lehet keveset főzni, de kis fazékban nem lehet sokat. A kenyérsütő tepsiket vidd ki mind. Azokat egymásba lehet rakni. - Megállt és körülnézett a konyhában. - Csak vidd azt, amit mondtam, Tom. A többit majd viszem én, a borsot, a sót, a szerecsendiót meg a reszelőt. Ezt mind elviszem. - Felkapott egy lámpát, nehézkesen bement a hálószobába, nesztelenül lépkedve csupasz lábával.

- Fáradtnak látszik - mondta a prédikátor.

- Az asszonyok mindig fáradtak - mondta Tom. - Mindig ilyenek, kivéve talán egyszer-másszor istentiszteleten.

- Igen, igen, de ő még fáradtabb. Mintha beteggé tenné a fáradtság.

Anya éppen kilépett az ajtón, s hallotta ezeket a szavakat. Elernyedt arca lassan megmerevedett, s a vonalak eltűntek a megfeszült, izmos arcról. Tekintete élesebbre vált, válla kiegyenesedett. Körülnézett a kifosztott szobában. Semmi sem maradt ott, csak értéktelen limlom. A földre rakott derékaljak eltűntek. Az asztalokat eladták. A padlón egy törött fésű, egy üres talkpúderdoboz s egy kis egérpiszok hevert. Anya letette a lámpát a padlóra. Benyúlt az egyik ülőhelyül szolgáló láda mögé, s előhúzott egy levélpapír-skatulyát; régi volt, piszkos sarkai fölrepedeztek. Leült és kinyitotta a skatulyát. Levelek voltak benne, újságkivágások, fényképek, egy pár fülbevaló, egy kis arany pecsétgyűrű s egy aranyszálakkal átfont, hajból készült óralánc. Gyöngéden megérintette ujjaival a levelet, s lesimított egy újságkivágást, amely Tom törvényszéki tárgyalásáról számolt be. Sokáig tartotta ölében a skatulyát, elnézegette, kiszedte a leveleket, aztán újra átkötötte. Ajkába harapott, gondolkozott, visszaemlékezett. Végül is elszánta magát. Kivette az óraláncot, a fülbevalót,

aztán kotorászott a levelek alatt, s megtalálta egy arany karperec darabját. Egy levelet kivett borítékjából, s az apró emléktárgyakat behullatta a borítékba, összehajtotta, s betette szoknyája zsebébe. Aztán finoman, gyöngéden becsukta a skatulyát, s tetejét vigyázva lesimította az ujjaival. Ajka szétnyílt. Aztán fölállt, fogta lámpáját, s visszament a konyhába. Fölemelte a tűzhely karikáját, s a skatulyát gyöngéden betette a parázs közé. A forróságtól tüstént megbarnult a papiros. Egy lángnyelv föllobbant, és körülnyaldosta a skatulyát. Visszatette helyére a karikát, a tűz abban a pillanatban zúgni kezdett, és leheletével elhamvasztotta a skatulyát.

Künn a sötét udvaron, lámpavilágnál, apa és Al megrakták a teherautót. A szerszámokat alulra tették, de úgy, hogy könnyen hozzájuk férhessenek, ha baj történik. Aztán a ruhásládák következtek, s konyhaeszközök egy jutazsákban, evőeszközök és tányérok külön ládában. Hátul felkötötték a nagy vödröt. A rakomány alját olyan egyenletesre rendezték el, amennyire csak lehetett, s a ládák közét összegöngyölt takarókkal töltötték ki. Tetejükbe rakták a derékaljakat, s ezzel színig megtelt a kocsi dereka. Végül a nagy kátrányos ponyvát ráterítették a rakományra, Al két-két lábnyi távolságra lyukakat fúrt a szélébe, kis kötelet húzott bele, s lekötötte a kocsi oldalához.

- Most aztán - mondotta - ahhoz a felső léchez kötözzük, ha esik, és alája lehet bújni, nem ázik meg az ember. Az elülső ülések úgyis elég szárazak lesznek.

Apa helyeselt neki: - Ez jó gondolat.

- Ez még semmi - mondta Al. - A legelső alkalommal szerzek egy hosszú póznát, középre helyezzük, s arra feszítjük a ponyvát. Akkor födött kocsin utazunk, s a ponyva megóv a naptól is.

Apa rábólintott: - Jó gondolat. Miért, hogy előbb nem jutott eszedbe?

- Nem értem rá - mondta Al.

- Nem értél rá? Bezzeg ráértél kutyálkodni a környéken. Isten tudja, merre jártál az utolsó két héten.

- Sok dolga van az embernek - mondta Al. Aztán mintha vesztett volna valamit a biztonságából. - Apám - kérdezte -, örülsz, ha elmegyünk?

- Micsoda? Hát persze hogy örülök. Legalábbis most. Nehéz időket értünk meg itt. Odakint más lesz, lesz munka bőven, aztán szép zöld minden, kicsi, fehér házak, körülöttük narancsfák.

- Csupa narancsfa van ott mindenütt?

- Hát mindenütt talán nincs, de sok helyütt van.

A hajnali szürkület derengeni kezdett az égen. A munkával végeztek: a húsos hordók készen, a csirkeketrec arra várt, hogy föltegyék a kocsi tetejére. Anya kinyitotta a tűzhelyet, s kiszedte a ropogós barnára pörkölődött csontokat, amiken bőségesen akadt lerágni való hús. Ruthie félig felébredt, lecsusszant a ládáról, s tovább aludt. De a felnőttek az ajtó körül álltak, borzongtak kissé, és rágcsálták a ropogós disznóhúst.

- Azt hiszem, felkölthetjük nagyapóékat - mondta Tom. - Napkeltekor indulunk.

Anya azt mondta: - Nem szeretném az utolsó percig felkelteni őket. Rájuk fér az alvás. Ruthie és Winfield sem pihente ki magát igazában.

- Hiszen alhatnak mind a kocsi tetején - mondta apa. - Jó kényelmes helyük lesz ott.

Egyszerre csak a kutyák felugrottak a porból, és fülelni kezdtek. Aztán üvöltő ugatással belevetették magukat a sötétségbe. - Mi az ördög ez? - kérdezte apa. Pillanat múlva meghallottak egy hangot, amely az ugató kutyákat csöndesítette, s a kutyák csakugyan szelídebbre is fogták az ugatást. Aztán lépések hallatszottak, s egy férfi közeledett feléjük. Muley Graves volt, kalapját mélyen a szemébe húzta.

Félénken lépett oda hozzájuk. - Jó reggelt - mondotta.

- No nézd csak, Muley. - Apa meglóbálta a kezében tartott sonkacsontot. - Kerülj beljebb, s egyél egy kis disznóhúst, Muley.

- Nem, köszönöm - mondta Muley. - Igazán nem vagyok éhes.

- No egyél csak, Muley, egyél csak. Itt van, ni. - Azzal apa belépett a házba, s kihozott egy marék lerágni való bordát.

- Nem akartam elenni előletek az ételt - mondta Muley. - Csak éppen erre jártam, gondoltam, elmenőben vagytok, s talán elbúcsúzhatom tőletek.

- Azért csak gyere be egy kicsit - mondta apa. - Már nem találtál volna itt, ha egy órával később jössz. Fel vagyunk pakolva, amint látod.

- Fel vagytok pakolva. - Muley a megrakott kocsira nézett. - Néha magam is szeretnék elmenni s megkeresni a családomat.

Anya megkérdezte: - Hallottál róluk, hogyan folyik a soruk Kaliforniában?

- Nem - mondta Muley -, nem hallottam. De nem is néztem be a postára. Oda kéne mennem néha.

Apa megszólalt: - Eredj, Al, keltsd fel nagyapóékat. Mondd, hogy jöjjenek enni. Hamarosan indulunk. - S miközben Al elindult a csűr felé, így folytatta: - Muley, nem akarnál bepréselődni közénk és velünk jönni? Megpróbálnánk helyet szorítani neked.

Muley leharapott egy falas húst a borda végéből, s rágni kezdte. - Néha azt hiszem, szeretnék. De tudom, hogy nem megyek el - mondotta. - Bizonyosan tudom, hogy az utolsó pillanatban elszaladnék és elrejtőznék, mint valami kísértet.

Noah azt mondta: - Te még ott halsz meg a földeken, Muley.

- Tudom. Gondolkoztam ezen. Némelykor igen elhagyatottnak érzem magam, némelykor meg úgy érzem, hogy rendben van így, jól van így. Mindegy. Hanem ha összetalálkoztok a családommal - ezért jöttem tulajdonképpen -, ha valakivel találkoztok a családomból Kaliforniában, mondjátok meg, hogy jól vagyok. Mondjátok, hogy jól folyik sorom. El ne áruljátok, hogy így élek. Mondjátok, hogy utánuk megyek, mihelyt a pénzt megszereztem.

- Igazán? - kérdezte anya.

- Nem - felelte halkan Muley. - Nem, nem megyek. Nem tudok elmenni. Most már itt kell maradnom. Valamikor szerettem volna menni. De most már nem. Az ember gondolkozni kezd, s aztán sok mindent megtud. Sohasem megyek el.

A pirkadat fénye kissé erősödött. Kezdte elhalványítani a lámpákat. Al visszajött, s nagyapó küszködve, sántikálva botorkált mellette. - Nem aludt - mondta Al. - Ült a csűr háta mögött. Valami baja van.

Nagyapó tekintete eltompult, s a régi huncutságnak nyoma sem látszott benne. - Nincs énnekem semmi bajom - mondotta. - Csak nem megyek.

- Nem jössz? - kérdezte apa. - Hogy érted azt, hogy nem jössz? Hiszen fel vagyunk már pakolva, készen vagyunk. Mennünk kell. Nincs, ahol maradjunk.

- Nem mondtam, hogy maradjatok - mondta nagyapó. - Ti csak menjetek. Én itt maradok. Gondolkoztam a dolgon egész éjszaka. Ez itt az én hazám. Idevaló vagyok. Bánja az ördög, ha ott akár az ágya is tele van az embernek naranccsal meg szőlővel. Nem megyek. Ez itt nem jó hely, de az én hazám. Ti csak menjetek. Én itt maradok, ahová való vagyok.

Mind köréje csődültek. Apa azt mondta: - Nem lehet az, nagyapó. Ezt a földet itt felszántják a traktorok. Ki főzne rád? Hogyan élnél? Nem maradhatsz itt. Éhen veszel, ha senki sem viseli gondodat.

Nagyapó felkiáltott: - Egye fene, öregember vagyok, de még gondot tudok viselni magamra. Hát Muley hogy boldogul? Úgy én is boldogulok, mint ő. Nem megyek, ha mondom, értsétek meg. Vigyétek magatokkal nagyanyót, ha akarjátok, de engem nem visztek, punktum.

Apa tehetetlenül mondta: - Ide hallgass, nagyapó. Csak egy percig hallgass rám.

- Nem hallgatok én. Megmondtam, hogy mit csinálok.

Tom megérintette az apja vállát. - Gyere csak a házba, apám. Mondani akarok valamit. - S amint a ház felé indultak, felkiáltott: - Anya, gyere ide egy pillanatra!

A konyhában égett a lámpa, s a disznócsontok meg magasra tornyosodtak egy tányéron. Tom azt mondta: - Ide hallgass: tudom, nagyapónak joga van azt mondani, hogy nem jön, de hát itt nem maradhat. Tudjuk ezt mind.

- Persze hogy nem maradhat - mondta apa.

- No hát, ide figyelj. Ha megfogjuk és összekötözzük, talán baja esik, s úgy megdühödik, hogy kárt tesz magában. De nem vitatkozhatunk vele. Ha le tudnók itatni, rendben lenne minden. Van-e whisky a háznál?

- Nincs - mondta apa. - Egy csöpp sincs. Johnnak nincs whiskyje. Soha sincs neki, amikor nem iszik.

Anya megszólalt: - Tom, van nekem egy fél üveg fájdalomcsillapító orvosságom, Winfieldnek vettük, amikor a füle fájt. Hátha ez használ? Winfieldet el szokta altatni, amikor nagyon fájt a füle.

- Meglehet - mondta Tom. - Hozd ide, anya. Mindenképpen megpróbáljuk.

- Kidobtam a szemétdombra - mondta anya. Fogta a lámpát és kiment, pillanat múlva visszajött egy üveggel, amely félig volt valami fekete orvossággal.

Tom elvette tőle és megkóstolta. - Nem rossz az íze - mondotta. - Készíts egy csésze jó erős feketekávét. Tégy bele, mondjuk, egy teáskanálnyit. Vagy inkább még többet, két leveseskanálnyit.

Anya kinyitotta a tűzhelyet, s belétett egy kannát, egészen a parázs közelébe, s belemérte a vizet meg a kávét. - Kannában kell odaadnunk neki - mondotta. - A bögréket mind elpakoltuk.

Tom meg az apja kimentek. - Az embernek joga van megmondani, hogy mit akar. Mondjátok, ki rág itt disznócsontot? - kérdezte nagyapó.

- Mi már ettünk - mondta Tom. - Anya most készít neked egy csésze kávét meg egy kis disznóhúst.

Nagyapó bement a házba, megitta a kávéját, és megette a disznóhúst. A növekvő világosságban odakint álldogáló csoport csöndesen figyelte az ajtón keresztül. Látták, hogy ásítozik, meginog, aztán letámasztja két karját az asztalra, feje a karjára bukik, és elalszik.

- Különben is fáradt volt - mondta Tom -, hagyjuk békén.

Most már készen voltak. Nagyanyó kába fejjel kérdezte: - Mi ez? Mit csináltok itt ilyen korán? - De fel volt öltözve, és barátságosan viselkedett. Felébredt Ruthie és Winfield is, de a fáradtságtól csöndesen viselkedtek, s mintha még félálomban lettek volna. A világosság gyorsan terjedt szét a síkságon. A család mozgolódása egyszerre elakadt. Csak álldogáltak, húzódoztak attól, hogy az indulás első mozdulatát megtegyék. Most, hogy az idő elérkezett, megrémültek, valahogy olyanformán, mint nagyapó. Látták, amint a fészer kirajzolódott a fényes háttérből, s a lámpák úgy elhalványodtak, hogy nem vetettek már sárga fénykört maguk körül. A csillagok lassanként el-eltünedeztek nyugat felé. S a család még mindig úgy álldogált, mint megannyi alvajáró, szemét a messzeséghez igazította, nem látott semmi részletet, csak egyszerre az egész hajnalt, az egész földet, az egész környező vidéket.

Csak Muley Graves söndörgött nyughatatlanul, a lécek között benézegetett a kocsi derekába, megdöngette öklével a hátul felaggatott pótkerekeket. Végül aztán odalépett Tomhoz. - Átléped az állam határát? - kérdezte. - Megszeged a szavadat?

Tom felrázta magát tompultságából. - Uram Jézus, mindjárt fölkel a nap - mondta hangosan. - Indulnunk kell. - A többiek merevsége is fölengedett, s megindultak a kocsi felé.

- Gyerünk - mondta Tom. - Tegyük föl nagyapót. - Apa, John bácsi, Tom meg Al bementek a konyhába, ahol nagyapó aludt, homlokát karjára ejtve, s az asztalon száradóban levő kávéfolt terpeszkedett. Megfogták a karját, talpra állították, s nagyapó kásás hangon morgott és káromkodott, mint a részeg. Kicipelték az ajtón, s amikor a kocsihoz értek, Tom meg Al fölmászott, kihajolt, hóna alá nyúlt az öregnek, gyöngéden fölemelte, s ráfektette a rakomány tetejére. Al kioldozta a kátrányos ponyvát, alája gurították, s mellé tettek egy ládát a ponyva alá, hogy ne nyomja a nehéz vászon súlya.

- Föl kell raknom ezt a póznát - mondta Al. - Még ma este megcsinálom, mihelyt megállunk. - Nagyapó morgott, s küszködött az ébredés ellen; amikor aztán végképpen elhelyezték, mély álomba merült.

Apa azt mondta: - Anya, te meg nagyanyó üljetek egy időre Al mellé. Majd később cserélünk, ha úgy kényelmesebb, de induljatok így. - Beültek a vezető mellé, aztán a többi fölmászott a rakomány tetejére: Connie és Sáronrózsája, apa és John bácsi, Ruthie és Winfield, Tom és a prédikátor. Noah odalent állt, s fölnézett a nagy teherre, amely ott ült a kocsi tetején.

Al körbejárt, s lenézett a rugókra. - Uram Jézus - mondotta -, ezek a rugók egészen lelapultak. Még szerencse, hogy feltámasztottam. Noah megkérdezte: - Hát a kutyákkal mi lesz, apa?

- Róluk egészen megfeledkeztem - mondta apa. Éleset füttyentett, s egy kutya odarohant hozzá, de csak egy. Noah megfogta, feldobta a rakomány tetejére, s az ott mozdulatlanul és borzongva megült. - A másik kettőt itt kell hagynunk! - kiáltotta apa. - Törődnél-e velük néha, Muley? Hogy éhen ne vesszenek?

- Szívesen - mondta Muley. - Örülök, ha lesz két kutyám. Majd magammal viszem.

- Vidd ezeket a tyúkokat is - mondta apa.

Al felült a vezető helyére. Az indító surrogott, begyulladt, majd surrogott megint. Aztán megkezdődött a hat henger szakadozott zúgása, s hátul kék füst tört ki. - Viszontlátásra, Muley! - kiáltotta Al.

- Isten veled, Muley! - kiáltotta az egész család.

Al bekapcsolta az első sebességet. A kocsi megrázkódott, és nehézkesen végiggördült az udvaron. Aztán bekapcsolódott a második sebesség. Fölmásztak a kis dombon, s a vörös por körülvette őket. - Úr Jézus, micsoda terhelés! - mondta Al. - Gyorsan nem haladhatunk.

Anya megpróbált visszanézni, de a kocsi rakománya elfogta előle a kilátást. Ismét előrefordult, s mereven maga elé nézett a mezei úton. Nagy fáradtság látszott a szemében.

A rakomány tetején ülők visszanéztek. Látták a házat és a csűrt; a kéményből még szállt egy kis füst. Látták, amint az ablakokat pirosra festette az első napsugár. Látták Muleyt, aki kétségbeesve állt az udvaron és nézett utánuk. Aztán a domb eltakart előlük mindent. Az utat gyapotföldek szegélyezték. És a kocsi lassan mászott a porban, az országút felé, nyugat felé.

11

A házak üresen maradtak a földek között, s ezért üresen maradtak a földek is. Csak a hullámbádoglapból készült, ezüstösen csillogó traktorfészerek voltak elevenek; elevenségüket fém, benzin és olaj meg az ekék csillogó tárcsái adták meg. A traktorokon lámpák égtek, mert a traktor nem ismer nappalt és éjszakát, s a tárcsák nappal csillognak, és sötétben is felvágják a földet. Amikor a ló abbahagyja a munkát s bemegy az istállóba, még van benne élet és elevenség, lélegzet és melegség, lába dobrokol a szalmán, állkapcsa őrli a szénát, füle és szeme figyel. Az élet melegsége, az élet forró szaga van az istállóban. De ha egy traktor motorja megáll, az olyan halott, mint az érc, amiből készült. A meleg elszáll belőle, akárcsak az élet melege a holttestből. A hullámbádog ajtókat bezárják, a traktor vezetője hazarobog a városba, talán húsz mérföldnyire, s hetekig vagy hónapokig nem kell visszajönnie, mert a traktor halott. Könnyű és eredményes így a munka. Oly könnyű, hogy a csoda kivész belőle, oly eredményes, hogy semmi csoda nincs többé a földben és a föld művelésében, s a csodával együtt elvész a föld megértése, a földdel való kapcsolat is. A traktor vezetőjében érlelődik az a megvetés, amely csak az idegenben ébred föl, akiben kevés a megértés, s akinek semmi kapcsolata a földdel. Mert nem a nitrát és nem a foszfát a föld; nem a gyapotrostok hosszúsága a föld. Nem a szén az ember, nem a só, a víz, a kalcium. Ez is az ember, de azért több ennél, sokkal több; és sokkal több a föld is, mint amennyit vegyelemzése mutat. Az ember, aki több a saját vegyi összetételénél, jár a földön, elfordítja az eke orrát, hogy követ ne érjen, megemeli az eke szarvát, hogy átsegítse egy kidudorodáson, leguggol a földre, hogy a parasztebédet elfogyassza - az ember tudja, hogy a föld több, mint amennyit vegyelemzése mutat. De a gépember, aki egy halott traktort vezet azon a földön, amelyet nem szeret és nem ismer, csak a vegytant érti: lenézi a földet, és lenézi önmagát. Amikor a hullámbádog ajtókat bezárták, hazamegy, s a föld már nem otthona többé.

Az üres házak ajtai tárva-nyitva vannak, s ki-be csapkodja őket a szél. Kisfiúk csapatostul járnak ki a városból, beverik az ablakokat, s kincseket keresve turkálnak a hulladék között. Itt egy kés, amelynek fél pengéje maradt. Nagyszerű! Itt olyan szag van, mintha döglött patkány lenne valahol. Nézd csak, mit írt Whitey a falra? Az iskolában is ezt írta az illemhely falára, s a tanító lemosatta vele.

Amikor az emberek elmentek, s az első este leszállt, a vadászó macskák besettenkedtek a földekről, s nyivákoltak a tornácokon. Amikor senki sem jött ki, a macskák bementek a nyitott ajtókon, s nyávogva járták végig az üres szobákat. Aztán visszatértek a földekre, s ez időtől fogva vadon éltek, üregi mókusokra, mezei egérre vadásztak, napközben árokban aludtak. Estére kelve a denevérek, amelyek eddig a világosságtól való féltükben megtorpantak az ajtók előtt, beröppentek a házakba, végigszálldostak az üres szobákon, s nemsokára tanyát ütöttek napközben a szobák sötét sarkaiban, szárnyukat összecsukták, fejjel lefelé lógtak a gerendák között, s ürülékük szaga betöltötte az üres házakat.

És beköltöztek az egerek is, s gyommagvakat gyűjtögettek sarkokban, ládákban, konyhafiókok mélyén. Menyétek is jöttek egérre vadászni, és barna baglyok huhogva röpködtek ki és be.

Most kis zápor hullott. A gyom felütötte a fejét a küszöb előtt, ahol eddig nem tűrték meg, s fű nőtt ki a tornác padlódeszkái közül. A házak üresek voltak, s az üres ház hamar romba dől. A borításon repedések kezdődtek a rozsdás szögek körül. A padlón megült a por, s csak az egerek, menyétek és macskák járása zavarta föl.

Egy éjszaka a szél meglazított egy zsindelyt, s leverte a földre. A másik szél bekukucskált azon a lyukon, ahol azelőtt a zsindely volt, hármat emelt el a helyéről; a harmadik szélroham egy tucatot. A déli nap égetően sütött be a lyukon, s izzó foltot vetett a padlóra. Az elvadult macskák éjszakánként bejártak a földekről, de már nem miákoltak a küszöbön. Mint a felhő árnyéka, nesztelenül mozogtak a holdvilágon, s besurrantak a szobákba, egérre vadászni. Szeles éjszakákon csapkodtak az ajtók, s a rongyos függönyök libegtek a törött ablakokban.

12

A 66-os országút a kivándorlók fő útvonala. 66-os az országot átszelő hosszú betonút, amely enyhén hullámzik föl és le a térképen, a Mississippitől Bakersfieldig, vörös földeken és szürke földeken át, fölkanyarodva a hegyek közé, átszelve a vízválasztót, aztán le a ragyogó, félelmes sivatagba, a sivatagon át ismét hegyek közé, egészen a gazdag kaliforniai völgyekig.

66-os az útja egy menekülő népnek, amely fut a por és az összezsugorodó föld elől, a traktorok dübörgése és a birtok összezsugorodása elől, a sivatag lassú északra törése elől, a Texas irányából üvöltve érkező forgószelek elől, az áradások elől, amelyek nem teszik dúsabbá a földet, sőt megfosztják maradék termő gazdagságától is. Mindezek elől menekülnek az emberek, s összekerülnek a 66-os országúton a mellékutakról, rázós mezei utakról, kerékvágásos, úttalan utakról. A 66-os a fő út, a menekülés útja.

A 62-esen Clarksville, Ozark, Van Buren, Fort Smith - s itt van Arkansas vége. S valamennyi út, amely Oklahoma Citybe vezet: a 66-os Tulsától, a 270-es McAlestertől. A 81-es Wichita Fallstól délre, Enidtől északra, Edmond, McLoud, Purcell. A 66-os Oklahoma Cityből. El Reno és Clinton, nyugat felé a 66-oson. Hydro, Elk City és Texola - itt a vége Oklahomának. A 66-os, keresztül Texas "serpenyőnyelén". Shamrock és McLean, Conway és Terillo, a sárga. Wildorado és Vega és Boise - itt a vége Texasnak. Tucumcari és Sanata Rosa - azzal be Új-Mexikó hegyei közé, Albuquerque-ig, ahol az út lejön Santa Féből. Aztán le a szakadékos Rio Grande mentén, Los Lunasig, s ismét nyugatra a 66-oson Gallupig - itt van Új-Mexikó határa.

Most következnek a magas hegyek. Holbrock és Winslow és Flagstaff, Arizona magas hegyei közt. Aztán a nagy, dagadó fennsík, Ashfork és Kingman. Aztán ismét sziklahegységek, ahol hordozzák és pénzért árulják a vizet. Aztán kifelé Arizona töredezett, napégette hegyei közül, a Colorado zöld sással szegélyezett partjaira, s itt van Arizona vége. Már itt van Kalifornia, a folyó túlsó partján, csinos várossal kezdődik. Needles a folyó partján épült. De a folyó idegen ezen a helyen. Needlestől fölfelé vezet az út, át egy kiaszott hegyláncon, s következik a sivatag. És a 66-os továbbkúszik ezen a rettentő sivatagon, ahol délibábosan csillog a messzeség, s a fekete központi hegyek mintha elérhetetlenül lógnának a levegőben. Végül itt van Barstow, s megint a sivatag, amíg végre ismét felbukkannak a hegyek, az igazi hegyek, s a 66-os átkanyarog rajtuk. Aztán hirtelen egy hegyszoros, s odalenn a szépséges völgy, gyümölcsöskertek, szőlők, kicsi házak, s a messzeségben egy város. Uramisten, túl vagyunk rajta.

A menekülő nép elözönlötte a 66-os utat, hol magános kocsin, hol kis karavánokban. A kocsik egész nap lassan gördültek az úton, éjszakára megálltak valahol, ahol víz volt a közelben. Napközben az ócska, kilyukadt hűtők gőzoszlopokat lövelltek a levegőbe, meglazult tengelyek zörögtek, kattogtak. S a teherkocsikat meg a túlterhelt autókat vezető emberek aggodalmasan füleltek. Mennyire van a legközelebbi város? Rémítő a helyzet a két város között. Ha valami eltörik, igen, ha valami eltörik, tábort ütünk itt addig, amíg Jim begyalogol a városba, megveszi a szükséges alkatrészt, visszagyalogol és... mennyi ennivalónk van még?

Hallgasd a motort. Hallgasd a kerekeket. Hallgasd a füleddel s a kormánykereket fogó kezeddel; hallgass a sebességváltót igazító markoddal; hallgass a pedált nyomó lábaddal. Hallgasd a dobogó, vén tragacsot minden érzékszerveddel, mert a hangnak, a lüktetésnek egy kis változása azt jelentheti, hogy egy hetet kell itt töltenünk. Ez a zörgés - a szelepek csinálják. Sebaj. A szelep zöröghet, amíg az Úr Jézus újra le nem száll a földre, abból baj nem lesz. De ez a kopogás a kocsi mozgása közben, hallani nem is lehet, csak úgy érzi az ember.

Talán valahova nem jut el az olaj. Talán egy csapágy kezd kikopni. Jézusom, ha az a végét járja, mitévők leszünk? Rettentő gyorsan fogy a pénz.

És miért melegszik föl ma annyira ez a kutyafajzat? Hiszen itt nincs is emelkedés. Lássuk csak! Mindenható Isten, odavan a ventillátor szíja. Itt van, ni, csavard körül ezzel a kis kötéldarabbal. Lássuk, mennyi kell, itt van. Majd összebogozom a végét. Most pedig lassan, lassan, amíg városba nem érünk. Ez a kötél nem tart soká.

Csak eljussunk a narancstermő Kaliforniába, amíg szét nem megy ez a vén tragacs. Csak eljussunk!

És a gumikerék, két réteg már lekopott. És csak négy van. Száz mérföldet talán kihozhatnánk még belőle, ha kőre nem fut, és ki nem pukkad. Melyiket választjuk: azt-e, hogy talán megteszünk száz mérföldet, vagy elrontjuk a tömlőt? Melyiket? A száz mérföldet. No hát, ezen gondolkozni kell. Van tömlőfoltozónk. Meglehet, hogy egyszerűen csak kilyukad útközben. Hátha megfoltoznók? Talán bírna még ötszáz mérföldet. Gyerünk tovább, amíg ki nem pukkad.

Muszáj egy kereket vennünk, de uram Jézus, mennyi pénzt elkérnek egy ócska kerékért! Keresztüllátnak az emberen. Tudják, hogy kénytelen továbbmenni. Tudják, hogy nem várhat. Fölverik az árat.

Ha tetszik, vidd el, ha nem, hagyd itt. Én nem mulatságból folytatom az üzletet. Pénzért adom a gumikereket, nem ajándékba. Hogy veled mi lesz, azzal nem törődhetem. Nekem az a gondom, hogy énvelem mi lesz.

Mennyire van a legközelebbi város?

Negyvenkét ilyen kocsit láttam erre jönni tegnap. Honnan jöttök? Hová mentek ennyien?

Hja, Kalifornia nagy állam.

- Nem is olyan nagy. Az egész Egyesült Államok nem olyan nagy. Nem olyan nagy. Nem elég nagy. Nincs benne elég hely neked meg nekem, a te fajtádnak meg az én fajtámnak, gazdagnak és szegénynek, tolvajnak és becsületes embernek, hogy egy országban együtt megférjenek. Nincs elég hely éhségnek és zsírnak. Miért nem mentek vissza oda, ahonnan jöttetek?

Ez szabad ország. Oda megy az ember, ahová akar.

Azt csak te hiszed! Hallottál-e valaha a kaliforniai határőrségről? Los Angeles rendőrsége megállítja a magadfajta embert és visszaküldi. Azt mondja: ha nem tudsz birtokot venni, nincs szükségünk rád. Megkérdezi, van-e hajtási engedélyed? Mutasd. Elszakítja. Azt mondja, hajtási engedély nélkül nem jöhetsz be.

Ez szabad ország.

No hát próbálj csak szabadon cselekedni. Azt mondják, annyi a szabadságod, amennyi a pénzed, hogy megfizess érte.

Kaliforniában jó béreket fizetnek. Ez a cédula is azt mondja.

Zagyvaság! Láttam eleget, aki visszajött onnan. Titeket ugrat valaki. Hát kell ez a gumikerék vagy sem?

Muszáj hogy megvegyem, de uram, iszonyú érvágás ez! Alig marad pénzünk.

Én nem vagyok jótékony intézmény. Vidd csak.

Hát hiszen muszáj. De hadd nézzem meg. Nyisd ki, lássuk a köpenyét - te kutyafajzat, azt mondtad, jó a köpenye. Kis híja, hogy szét nem szakad.

Ördögöt! Az ám, ni csakugyan! Hogy nem láttam én ezt?

Láttad jól, te kutyafajzat. Négy dollárt akarsz elszedni tőlünk egy szakadt köpenyért. Szeretnék a pofádba vágni.

No csak lassan a testtel. Nem láttam, ha mondom. Nézd, odaadom három ötvenért.

Adod a majd megmondom micsodát! Megpróbálunk eljutni a következő városba.

Gondolod, hogy kibírjuk ezzel a kerékkel?

Muszáj. Inkább a csupasz keréktalpon megyek, semhogy egy fillért is adjak ennek a kutyafajzatnak.

Hát minek nézed te az üzletembert? Maga mondja, hogy nem mulatságból csinálja a dolgát. Ez az üzlet. Miért, mit képzeltél róla? Neki ez a dolga. Látod azt a hirdetést odaát az út mellett? Ellátó szövetkezet. Minden kedden társasebéd a Colmato Hotelben. Mindenkit szívesen látnak. Hiszen ellátó szövetkezet. Hallottam erről egy történetet. Egyszer elment valaki egy ilyen társasebédre, és elmondta az esetét az üzletembernek. Azt mondta: Kölyökkoromban az öregem rám bízta az üszőnket, hogy vigyem és lássam el. Hát elvittem, aztán azóta valahányszor azt hallom, hogy egy üzletember ellátásról beszél, azon tanakodom, hogy vajon most kit vágnak meg. Aki kereskedik, annak hazudnia és csalnia kell, csak ezt másként hívják. Ha ellopod ezt a gumikereket, akkor tolvaj vagy, de ő megpróbált négy dollárt ellopni tőled egy szakadt gumikerékért. Ezt jó üzletnek hívják.

Danny a hátsó ülésen egy pohár vizet szeretne.

Várni kell, itt nincs víz.

Hallgass csak - nem a differenciálmű ez?

Ijesztő üzenetek érkeznek az alvázon keresztül.

Itt egy tömítés kilyukadt. Muszáj továbbmenni. Hallgasd, hogy sípol. Keressünk egy jó táborhelyet, s én rendbe hozom. De hát, mindenható Isten, fogy az elemózsiánk, fogy a pénzünk. Mi lesz, ha nem tudunk több benzint venni?

Danny a hátsó ülésen vizet akar. A kis legény szomjas.

Hallgasd, hogy sípol ez a tömítés.

Krisztusom! Odavan. Kipattant a tömlő, szétment a köpeny. Rendbe kell hozni. Tegyük félre ezt a köpenyt foltnak; vágd ki és dugd be valami gyönge helyre.

Útszélre tolt kocsik, leszerelt motorok, foltozott gumikerekek. Kocsik sántikálnak végig a 66-os úton, lihegve, küszködve, mint a sebzett állat. A hűtő forró, a kapcsolás laza, a csapágy kikopott, az alváz zörög.

Danny egy pohár vizet akar.

Menekülő emberek végig a 66-os országúton. A betonút csillog a napsütésben, mint a tükör, s a forróságtól úgy látszik, mintha víztócsák lennének az úton.

Danny egy pohár vizet akar.

Várjon szegényke. Melege van. Majd a legközelebbi töltőállomáson. Töltőállomás, így mondják.

Az úton kétszázötvenezer ember. Ötvenezer ócska, sebesült, gőzölgő kocsi. Elhagyott roncsok az út mentén. Vajon mi történt ezekkel? Mi történik a kocsiban ülő emberekkel? Gyalog mentek tovább? Kik azok? Honnan a bátorságuk? Honnan a félelmes hitük?

Elmondok egy történetet, amit alig fogtok elhinni, pedig igaz, különös és szép. Volt egy tizenkét tagú család, amelyet elkergettek a földjéről. Kocsijuk nem volt. Ócskavasból összetákoltak egy pótkocsit, s megrakták a holmijukkal. Kihúzták a 66-os országút szélére és vártak. És hamarosan vontatókötélre vette őket egy személykocsi. Öten a kocsiban ültek, heten a pótkocsiban, nyolcadik volt a kutya. Két ugrással Kaliforniába értek. Aki magával vitte, étellel is tartotta őket. Ez a történet igaz. De hogy lehetett valakiben ilyen bátorság, ilyen hit a maga fajtájában? Kevés dolog történik, ami ilyen hitre taníthat.

A hátuk mögött levő rémségektől menekülő emberekkel különös dolgok történnek: egyszer keserűen kegyetlen, máskor meg oly szép dolgok, hogy mindörökre fölélesztik bennük a hitet.

13

Az ócska, túlterhelt Hudson nyikorogva, nyögve beért a sallisaw-i országútra, s nyugatra fordult a vakító napsütésben. De a betonúton Al gyorsabban haladt, mert a laposra nyomott rugók nem voltak már veszedelemben. Sallisaw-tól Gore-ig huszonegy mérföld, s a Hudson harmincöt mérföldet tett óránként. Gore-tól Warnerig tizenhárom mérföld; Warnertől Chacotahig tizennégy mérföld; Chacotahtól egy jó ugrás Henriettáig, harmincnégy mérföld, de a végén igazi város. Henriettától Castle-ig tizenkilenc mérföld; fejük fölött a nap, s a déli naptól izzó földek fölött vibrál a levegő.

Al céltudatos arccal ült a kormánykeréknél, egész testével a kocsi zörejeit hallgatta, szeme nyugtalanul szökdelt az út és a műszertábla közt. Al eggyé vált a gépével, minden idegszála fülelt a hibákra, a koppanásokra, nyikorgásokra, a zúgásra és zörgésre, mindenre, ami defektet előidéző változást jelezhet. Al volt a kocsi lelke.

Nagyanyó mellette ült, félig aludt, nyöszörgött álmában, kinyitotta szemét, előrebámult, aztán elszunnyadt újra. Anya ott ült nagyanyó mellett, fél könyökét kidugta az ablakon, bőre kipirosodott a heves napsütéstől. Anya is előrenézett, de tekintete tompa volt, s nem látta az utat, a földeket, a benzinállomásokat, a kis lacikonyhákat. Rájuk sem pillantott, amikor a Hudson elhaladt mellettük.

Al továbbhúzódott a törött ülésen, s másik kezével fogta meg a kormánykereket. Felsóhajtott: - Lármás ez a masina, de azt hiszem, jó. Isten tudja, mi lesz, ha ezzel a teherrel dombra kell másznunk. Vannak-e dombok innen Kaliforniáig, anya?

Anya lassan feléje fordította fejét, s szeme megélénkült. - Azt hiszem, vannak dombok - mondotta. - Persze, nem tudom. De azt hiszem, hallottam, hogy vannak dombok, de még hegyek is. Nagy hegyek.

Nagyanyó hosszan, nyöszörögve sóhajtott fel álmában.

Al azt mondta: - Kipukkadunk, ha hegyre kell másznunk. Ki kell dobni valamit a teherből. Talán nem kellett volna magunkkal hozni azt a prédikátort.

- Még örülni fogsz annak a prédikátornak, mielőtt odaérünk - mondta anya. - A prédikátor segítségünkre lesz. - Azzal ismét a csillogó utat kezdte nézni.

Al fél kezével kormányzott, másikkal a rezgő sebességváltót fogta. Nehezére esett a beszéd. Szája némán formálta a szavakat, mielőtt fennhangon kimondta. - Anya... - Anya lassan ránézett, s feje ingadozott kissé a kocsi mozgásától. - Mondd, anya, féltél eljönni? Félsz az új helytől?

Anya tekintete meglágyult, s tűnődés látszott rajta. - Egy kicsit - mondotta. - De nem is félek olyan nagyon. Csak ülök és várok. Ha olyasmi történik, hogy tennem kell valamit, hát megteszem.

- Nem gondolkozol azon, milyen lesz, ha majd odaérünk? Nem félsz, hogy nem lesz olyan szép, mint ahogy gondoltuk?

- Nem - mondta gyorsan anya. - Nem félek. Nem lehet. Nem tudom elgondolni. Sok az nekem annyiféle életet élni. Ezerféle élet áll előttünk, de ha ott leszünk, csak egy élet vár ránk. Sok az nekem, hogy mindegyikre készüljek. Te élhetsz a jövőben, hiszen fiatal vagy, de én... én csak az úttal törődöm most. Csak arra gondolok, hogy a többiek mikor akarnak egy kis disznócsontot rágni. - Arca megmerevedett. - Tőlem csak ennyi telik. Többet nem tehetek.

Minden felfordulna, ha többet próbálnék tenni. Mindenkinek szüksége van arra, hogy én csak ezzel törődjem.

Nagyanyó hangosat ásított, és kinyitotta szemét. Zavartan nézett körül. - Ó, dicsőség Istennek... ki kell mennem - mondta.

- Várj, míg egy bokorhoz érünk - mondta Al. - Itt egy előttünk.

- Bokor vagy nem bokor, nekem ki kell mennem, ha mondom. - És nyöszörögni kezdett: - Ki kell mennem. Ki kell mennem.

Al gyorsított, s amint az alacsony bokorhoz ért, hirtelen megállította a kocsit. Anya kinyitotta az ajtót, s jóformán kiemelte a küszködő öregasszonyt; magával vitte az út mellé, a bokorba. Támogatta, hogy el ne dőljön, amikor leguggolt.

Megelevenedtek a többiek is a kocsi tetején. Arcuk csillogott a napsütéstől, amely elől nem volt hová menekülniük. Tom, Casy, Noah és John bácsi nehézkesen lekászálódtak. Ruthie és Winfield lemásztak az oldalléceken, s eltűntek a bokrok között. Connie gyöngéden lesegítette Sáronrózsáját. Nagyapó fölébredt a ponyva alatt, s kidugta fejét, de szeme kábult, nedves volt, s látszott rajta, hogy még nincs magánál. Nézte a többieket, de nemigen ismerte fel őket.

Tom odakiáltott neki: - Nem akarsz lejönni, nagyapó?

A vén szem értetlenül fordult feléje. - Nem - mondta nagyapó. Egy pillanatra fellobbant szemében a dac. - Nem megyek, ha mondom. Itt maradok, mint Muley. - Aztán ismét nem érdekelte semmi. Anya visszajött, s felsegítette nagyanyót a sáncból az országútra.

- Tom - mondotta -, szedd ki azt a tepsit a csontokkal a ponyva alól. Ennünk kell valamit. - Tom levette a tepsit és körülkínálta, s a család ott állt az út szélén, lerágva a ropogós húsmaradványokat a disznócsontokról.

- Szerencse, hogy ezt magunkkal hoztuk - mondta apa. - Úgy elzsibbadtam, hogy alig tudok mozogni. Hol a víz?

- Hát nincs ott fönn nálatok? - kérdezte anya. - Én odakészítettem azt a nagy kancsót.

Apa fölmászott a kocsi oldalán, s kutatott a ponyva alatt.

- Nincs itt. Úgy látszik, ottfelejtettük.

Tüstént megszomjazott mindenki. Winfield nyafogni kezdett: - Inni akarok! Inni akarok! - A férfiak szájukat nyalogatták, egyszerre tudatára ébredtek szomjúságuknak. Egy kis riadalom támadt.

Al megérezte a félelem növekedését. - Majd kapunk vizet a legközelebbi töltőállomáson. Benzint is kell venni. - A család felmászott a kocsi oldalán; anya fölsegítette nagyanyót, s beült melléje. Al megindította a motort, és továbbhaladtak.

Castle-tól Padenig huszonöt mérföld; a nap túlhaladt legmagasabb pontján, s lefelé tartott. A hűtősapka ugrálni kezdett, s pöfékelt belőle a gőz. Paden közelében volt egy deszkabódé az út mentén, s előtte két benzinkút; mellette kerítés, vízcsap és gumitömlők. Al behajtott, s a kocsi orrát egyenesen nekifordította a tömlőnek. Amint megálltak, egy kövér, vörös képű, vörös karú férfi állt föl egy székről a benzinkutak mögött, s megindult feléjük. Barna gyapotnadrágot, nadrágtartót és pólóinget viselt, fején pedig ezüstre festett keménypapírból készült trópusi sisakot. Orrán és szeme alatt gyöngyözött a verejték, s nyaka ráncai közt patakokban ömlött. Harcias és szigorú képpel lépdelt a kocsi felé.

- Akartok venni valamit? Benzint vagy egyebet? - kérdezte.

Al akkor már kiszállt a kocsiból, ujjával lecsavarta a gőzölgő hűtősapkát, s gyorsan elrántotta kezét, hogy a kilövellő forró vizet elkerülje, amikor a csavar meglazult. - Kell egy kis benzin, uram.

- Van-e pénzetek?

- Van hát. Azt hiszed, koldusok vagyunk?

A férfi arca kissé megszelídült. - Hát akkor rendben van. Vegyetek vizet. - És sietve magyarázkodni kezdett: - Az országút tele van emberekkel, bejönnek, fogyasztják a vizet, bepiszkolják az illemhelyet, ellopnak, amit lehet, s nem vásárolnak semmit. Nincs pénzük, amivel vásároljanak. Koldulnak egy gallon benzint, hogy továbbmehessenek.

Tom bosszúsan ugrott le a földre, s megindult a kövér ember felé. - Mi megfizetjük az utunkat - mondta hevesen. - Semmi jogod, hogy kifaggass bennünket. Nem kérünk tőled semmit.

- Eszem ágában sincs - mondta gyorsan a kövér ember. Az izzadság kezdett átütni kurta ujjú pólóingén. - Vegyetek vizet, s használjátok az illemhelyet, ha tetszik.

Winfield megkaparintotta a tömlőt. Ivott a végéből, aztán fejére, arcára eresztette a vizet, csuromvizes lett. - Nem hideg - mondotta.

- Nem tudom, mi lesz ebből az országból - folytatta a kövér ember. Most már csak általánosságban panaszkodott, nem Joadékhoz, s nem is róluk beszélt. - Ötven-hatvan kocsi megy el itt minden áldott nap, az emberek mind nyugatra vándorolnak, gyerekestül, bútorostul. Hová mennek? Mihez kezdenek?

- Ahhoz, amihez mi - mondta Tom. - Mennek valahová, hogy megélhessenek. Próbálnak boldogulni. Ez az egész.

- No, hát én nem tudom, mi lesz ebből az országból. Igazán nem tudom. Hiszen én is csak boldogulni próbálok. Gondoljátok, hogy az a sok nagy, új kocsi megáll itt nálam? Dehogyis! A nagy társaságok sárgára mázolt, városi állomásait keresik föl. Ilyen helyen nem állnak meg. Aki itt megáll, annak többnyire egy veszekedett fityingje sincs.

Al elengedte a hűtősapkát, az a levegőbe ugrott, nyomában gőzgomolyag, s a hűtőből tompa, bugyborékoló hang tört ki. A kocsi tetején kínlódó kutya félénken elmászott a rakomány széléig, s nyöszörögve nézett a víz felé. John bácsi fölmászott, s leemelte a nyaka bőrénél fogva. A kutya egy pillanatig támolygott elzsibbadt lábain, aztán odament a csap alá, s lefetyelni kezdte a sáros vizet. Az országúton autók zúgtak el, csillogva a hőségben, s futásuk forró szele legyezgette a töltőállomás udvarát. Al a tömlővel megtöltötte a hűtőt.

- Nem mintha én gazdagokkal próbálnék üzletet csinálni - folytatta a kövér ember. - Nem bánok én semmit, csak üzlet legyen. Akik itt megállnak, benzint akarnak, s ha pénzük nincs, cserébe adnak érte valamit. Megmutathatnám a hátsó szobámban, mi mindent cserélnek el benzinért meg olajért: ágyakat, gyerekkocsikat, fazekakat és serpenyőket. Egy család a kisgyerek bábuját cserélte el egy gallon benzinért. Mit csináljak én ezzel, talán ócskásboltot nyissak? Valaki meg a cipőjét akarta ideadni egy gallonért. S ha olyan ember volnék, fogadok, hogy megkaphatnám a... - anyára pillantott és elhallgatott.

Jim Casy megnedvesítette fejét, a vízcseppek még mindig folydogáltak magas homlokáról, nedves volt inas nyaka is meg az inge is. Odament Tom mellé. - Arról sem ők tehetnek - mondotta. - Te talán szeretnéd eladni az ágyadat, hogy egyszer megtöltsék a kocsidat benzinnel?

- Tudom, hogy nem ők tehetnek róla. Mindenkinek, akivel beszéltem, átkozottul jó oka van, hogy elvándoroljon. De mi lesz az országból? Az emberek nem tudnak már megélni. Nem lehet boldogulni a gazdálkodással. Azt kérdem, mi lesz itt? El nem tudom gondolni. Nem

tudja senki, akárkit kérdezek. Valaki el akarja cserélni a cipőjét, hogy száz mérfölddel tovább jusson. El nem tudom gondolni. - Levette ezüst fejfedőjét, s tenyerével megtörölte homlokát. - Tom is levette sapkáját, s homlokát törölgette vele. Odament a tömlőhöz, megáztatta a sapkát, aztán kicsavarta, s újra a fejére tette. Anya előkotort egy bádogpoharat a kocsi oldallécei közül, s vizet vitt föl nagyanyónak és nagyapónak a rakomány tetejére. Ott állt a lécen, odanyújtotta a poharat nagyapónak, az megnedvesítette ajkát, aztán fejét rázta, nem akart többet. Öreg szeme egy pillanatig fájdalmasan, riadtan nézett anyára, aztán újra kialudt benne az öntudat.

Al megindította a motort, s a benzinkúthoz faroltatta a kocsit. - Töltsd meg, körülbelül hét gallon fér bele - mondta Al. - Töltsünk hatot, hogy ki ne loccsanjon.

A kövér ember bedugta a tömlőt a tartályba. - Nem, nem - mondotta. - Nem, nem tudom, mi lesz ebből az országból. Segélyezés meg miegymás.

Casy azt mondta: - Sokfelé jártam az országban. Mindenki ezt kérdezi. Mi lesz belőlünk? Hová jutunk? Azt hiszem, sohasem jutunk sehová. Mindig úton vagyunk. Örökösen megyünk, megyünk. Miért nem gondolnak erre az emberek? Most vándorolnak. Mindenki vándorol. Tudjuk, miért, tudjuk, hogyan. Vándorolnak, mert muszáj. Mindig ezért vándorolnak az emberek. Vándorolnak, mert szeretnének valami jobbat, mint amijük van. S ez az egyetlen módja, hogy megkaphassák. Kívánják, szükségük van rá, hát elmennek és megkapják. Az tüzeli az embert harcra, ha megbántják. Én bejártam az országot, s hallottam, hogy az emberek mindenütt úgy beszélnek, mint te.

A kövér ember szivattyúzta a benzint, az óralapon forgott a mutató, jelezte a benzin mennyiségét. - Igen, igen, de mi lesz velünk? Azt szeretném én tudni.

Tom bosszúsan vágott közbe: - Hát sohasem fogod megtudni. Casy próbálta megmondani neked, te pedig ugyanazt kérdezgeted újra meg újra. Láttam én már ilyeneket, mint te. Nem kérdezel te semmit, csak egy nótát fújsz egyre: “Mi lesz velünk?” Nem akarod te tudni. Az egész ország vándorol, költözik ide meg oda. Emberek halnak meg mindenfelé. Lehet, hogy hamarosan meghalsz te is, de nem fogsz megtudni semmit. Sok ilyet láttam, mint te. Nem akarsz te semmit megtudni. Csak álomba ringatod magad ezzel a nótával: “Mi lesz velünk?” - Ránézett a rozsdás, ócska benzinkútra s a mögötte levő bódéra, amelyet használt épületfából tákoltak össze: az első használatkor belévert szögek helye most is átlátszott a festéken, amelynek merész sárga színe utánozni próbálta a városi, nagy töltőállomásokat. De a festék nem tudta eltakarni a régi szögek helyét, a használt fa régi repedéseit, s a festést nem lehetett megújítani. Az utánzat nem sikerült, s ezt tudta a gazda is. S a bódé nyitott ajtaján belül Tom látta az olajoshordókat - mindössze kettő volt - meg a cukrospultot, porlepte cukorkákkal, régiségtől megbarnuló édesgyökérrel meg cigarettákkal. Látta a törött székeket s a kilyukadt légyhálót. Látta a szemetes udvart, amelyet fel kellett volna kavicsolni, s mögötte a napsütésben száradó, haldokló kukoricaföldet. A ház mellett egy kis raktár, használt és kijavított gumikerekekből. És most először vette szemügyre a kövér ember olcsó, kimosott nadrágját, olcsó pólóingét és keménypapírból készült trópusi sisakját. Azt mondta: - Nem akarlak én bántani, uram. Csak ez a hőség... Neked nincs semmid. Hamarosan magad is az országútra kerülsz. Téged nem a traktorok kergetnek oda. Azok a szép, sárga, városi töltő-állomások. Vándorolnak az emberek - mondta csöndesen. - És vándorolni fogsz te is, uram.

A kövér ember keze meglassúdott a szivattyún, s meg is állt Tom beszéde közben. Zavartan nézett Tomra. - Honnan tudod? - kérdezte gyámoltalanul. - Honnan tudod, hogy már tervezgetni kezdtük, hogy felpakolunk és nyugatra költözünk?

Casy válaszolt neki. - Mindenki így van - mondotta. - Itt vagyok én, aki valamikor minden erőmmel az ördög ellen harcoltam, mert azt gondoltam, hogy az ördög az ellenség. De valami

más kerítette hatalmába az országot, ami rosszabb az ördögnél, s nem engedi el, amíg le nem vágják róla. Láttad-e valaha, uram, amikor az a Gilla nevű szörnyeteg belekapaszkodik valakibe? Belevájja magát, s ha kettévágod, a feje még mindig ott van. Elvágod a nyakát, a feje akkor is ott van. Csavarhúzóval kell szétverni a fejét, hogy az ember megszabaduljon tőle. S ameddig rajta van az emberen, a méreg egyre csöpög abba a lyukba, amit a fogával vájt. - Elhallgatott, s szeme sarkából Tomra nézett.

A kövér ember reménytelenül bámészkodott maga elé. Keze lassan forgatni kezdte a csapot. - Nem tudom, mi lesz velünk - mondta csöndesen.

Távolabb, a tömlőnél egymás mellett állt Connie és Sáronrózsája, titkos beszélgetésbe merülve. Connie kimosta a bádogpoharat, s megnedvesítette ujját, mielőtt a poharat újratöltötte. Sáronrózsája az országúton elhaladó kocsikat figyelte. Connie odatartotta neki a poharat. - Nem hideg a víz, de legalább nedves - mondotta.

A fiatalasszony ránézett, és titokzatosan elmosolyodott. Terhessége óta csupa titok volt, titok meg jelentősnek látszó, apró hallgatás. Meg volt elégedve magával, s apró-cseprő dolgok miatt panaszkodott. Értelmetlen szolgálatokat kért Connie-tól, s mindketten tudták, hogy ezeknek a szolgálatoknak nincs értelme. Connie is meg volt elégedve feleségével, s még egyre csodálkozott a terhességén. Szívesen gondolt arra, hogy ismeri az asszony titkait. Ha az félénken mosolygott, félénken mosolygott ő is, s bizalmas vallomásokat suttogtak egymásnak. A világ összeszűkült körülöttük, s ők ketten voltak a középpontja, vagyis inkább Sáronrózsája volt a középpont, s Connie kis körben forgott körülötte. Akármit mondtak, az valami titok volt.

Az asszonyka elfordította szemét az országútról. - Nem vagyok nagyon szomjas - mondta kényesen. - De talán jó lenne, ha innék egy kicsit.

Connie rábólintott, mert tudta, mire gondol. Az asszonyka fogta a poharat, kiöblítette száját, köpött, aztán kiitta a pohár langyos vizet. - Akarsz még egyet? - kérdezte az ura.

- Csak egy felet. - Így hát az ura pontosan félig töltötte a poharat, s úgy adta oda neki. Egy ezüstös színű, alacsony Lincoln Zephyr surrant el mellettük. Sáronrózsája megfordult, hogy megnézze, hol vannak a többiek, s látta, hogy mind a teherautó körül gyűltek össze. Megnyugodva kérdezte: - Szeretnél-e ilyennel járni?

Connie felsóhajtott: - Meglehet... majd azután. - Mind a ketten tudták, mire gondol. - És ha bőven akad munka Kaliforniában, akkor lesz is kocsim. De ez a fajta - s az eltűnő Zephyr után mutatott - annyiba kerül, mint egy nagyobbacska ház. Én inkább házat szeretnék.

- Én házat is meg ilyet is - mondta az asszonyka. - De hát persze, első a ház, mert... - és mind a ketten tudták, hogy mire gondol. Rettentően izgatta őket a terhesség.

- Jól érzed magad? - kérdezte a férj.

- Fáradt vagyok. A napsütés fárasztott ki.

- Muszáj napsütésben is utaznunk, különben sohasem érünk el Kaliforniába.

- Tudom - mondta Sáronrózsája.

A kutya szimatolva bóklászott, elment a teherautó mellett, újra odaállt a tömlő alatt képződött tócsához, és lefetyelte a sáros vizet. Aztán továbbment, fülét, orrát lelógatva. Szimatolva kereste az utat a poros, út menti gyomok közt, s fölért a kövezet szélére. Fölemelte fejét, átnézett a másik oldalra, s elindult. Sáronrózsája élesen felsikoltott. Egy nagy, gyors kocsi száguldott arra, megcsikorduló kerekekkel. A kutya gyámoltalanul próbált kitérni, s félbemaradt vonítással a kerekek alá került. A nagy kocsi egy pillanatra lelassított, arcok néztek

vissza, aztán még nagyobb sebességgel ment tovább, és eltűnt. A kutya pedig - véres húscafat, összekuszált belek, szétzúzott belső részek - lassan vonaglott az úton.

Sáronrózsájának kitágult a szeme. - Gondolod, hogy megárt neki? - kérdezte rémült hangon. - Gondolod, hogy megárt?

Connie átfogta karjával. - Gyere, ülj le - mondotta. - Semmi az egész.

- De éreztem, hogy megártott. Valami rándulást éreztem, amikor felsikoltottam.

- Csak ülj le. Semmiség az egész. Nem fog megártani. - A kocsinak ahhoz az oldalához vezette, ahonnan nem láthatta a végsőket vonagló kutyát, s leültette a hágcsóra.

Tom és John bácsi odamentek az összezúzott testhez. Az túl volt már az utolsó vonagláson is. Tom megfogta két lábát, s az út szélére vonszolta. John bácsi arcán olyan zavar látszott, mintha ő lenne a hibás. - Meg kellett volna kötnöm - mondotta.

Apa egy pillanatig lenézett a kutyára, aztán elfordult. - Menjünk innét - mondotta. - Úgysem tudom, mivel tartottuk volna. Talán jobb is így.

A kövér ember előjött a kocsi mögül. - Sajnálom, barátaim - mondotta. - Egy kutya sem él sokáig az országút mentén. Nekem egy esztendő alatt három kutyámat gázolták el. Nem is tartok többet. - S hozzátette: - Ne legyen rá gondotok. Majd én elintézem. Elásom künn a kukoricásban.

Anya odament Sáronrózsájához, aki még mindig borzongva ült a hágcsón. - Hogy vagy, Sáronrózsája? - kérdezte. - Rosszul érzed magad?

- Láttam. Megijedtem.

- Hallottam a sikoltásodat - mondta anya. - Most már ne törődj vele.

- Gondolod, hogy megárthat?

- Nem - mondta anya. - De megárthat az, ha folyton kényezteted, ápolgatod magad és ijedezel. Most csak állj föl, és segíts kényelmesen elhelyezni nagyanyót. Feledkezz meg egy pillanatra arról a kisbabáról. Vigyáz az magára.

- Hol van nagyanyó? - kérdezte Sáronrózsája.

- Nem tudom. Valahol itt van. Talán kiment.

Az asszonyka elindult az illemhely felé, s egy pillanat múlva visszajött, nagyanyót támogatva. - Elaludt odakünn - mondotta Sáronrózsája.

Nagyanyó mosolygott. - Szép hely az - mondta. - Olyan árnyékszék, ahol lefolyik a víz. Jól éreztem magam - mondta elégedetten. - Jót aludtam volna, ha föl nem ébresztenek.

- Nem éppen alvásra való hely - mondta Sáronrózsája, és besegítette nagyanyót a kocsiba. Nagyanyó boldogan helyezkedett el. - Lehet, hogy nem szép, de jó hely - mondta.

Tom megszólalt: - Gyerünk. Még sok mérföld van előttünk.

Apa éleset füttyentett: - Hát azok a kölykök hova lettek? - Megint füttyentett, két ujját szájába téve.

Egy perc múlva előtörtek a kukoricásból, elöl Ruthie, nyomában Winfield. - Tojások! - kiáltotta Ruthie. - Puha tojásokat találtam. - Odaszaladt a többiekhez, s Winfield utána. - Nézzétek! - Maszatos kezében egy tucat puha, szürkésfehér tojás volt. Amint kezét feltartotta, tekintete az út szélén heverő döglött kutyára esett. - Ó! - kiáltott fel. Ruthie és Winfield lassan odamentek a kutyához. Alaposan szemügyre vették.

Apa odakiáltott nekik: - Gyertek már, mert itt hagyunk!

Ünnepélyesen megfordultak, s odamentek a kocsihoz. Ruthie még egyszer megnézte a kezében tartott szürke kígyótojásokat, aztán eldobta. Felmásztak a kocsi oldalán. - A szeme nyitva volt - mondta fojtott hangon Ruthie.

De Winfield élvezte a látványt. Nagy hangon jelentette ki: - A belei egészen szétszóródtak - egészen szét... - Egy pillanatig hallgatott. - Szét-szó-ród-tak - mondotta, aztán hirtelen hasra fordult, s hányni kezdett a kocsi oldalán keresztül. Amikor újra felült, nedves volt a szeme s az orra. - Nem olyan ez, mint a disznóölés - mondta magyarázatképpen.

Al felnyitotta a Hudson motorsüvegét, s megjegyezte az olaj állását. Leemelt az elülső ülés padlójáról egy gallonos kannát, olcsó, fekete olajat töltött a csőbe, s újra megjegyezte az olaj állását.

Tom odament melléje. - Akarod, hogy vezessek helyetted egy darabig? - kérdezte.

- Nem vagyok fáradt - felelte Al.

- De nem aludtál az éjszaka. Én reggel szunnyadtam egy kicsit. Menj föl a kocsi tetejére. Majd én vezetek.

- Jól van - mondta húzódozva Al. - De nagyon figyelj az olajmérőre. Lassan vezess. Arra is figyelj, hogy rövidzárlat ne legyen. Pillants néha a mutatóra. Ha a vonal fölé ugrik, baj van. És lassan vezess, Tom. A kocsi túl van terhelve.

Tom elnevette magát. - Majd vigyázok - mondotta. - Nyugodtan pihenhetsz.

A család ismét felzsúfolódott a kocsi tetejére. Anya beült elöl nagyanyó mellé, Tom elfoglalta helyét, és megindította a motort. - Annyi szent, hogy zörög - mondotta, azzal rákapcsolt, és nekiindította a kocsit az országútnak.

A motor kitartóan zakatolt, s előttük a nap lefelé haladt az égen. Nagyanyó folyvást aludt, még anya is elszunyókált, s előreejtette a fejét. Tom szemébe húzta sapkáját, hogy ne vakítsa a napfény.

Padentől Meekerig tizenhárom mérföld; Meekertől Harrahig tizennégy mérföld; aztán Oklahoma City, a nagyváros. Tom egyenesen nekihajtott. Anya fölébredt, s nézte az utcákat, amíg a városon keresztülmentek. S a kocsi tetején ülő család bámészkodva nézte a boltokat, a nagy házakat, az irodaépületeket. Aztán kisebbedni kezdtek az épületek s a boltok is. Ócskavastelepek, lacikonyhák, külvárosi tánchelyiségek következtek.

Ruthie és Winfield látták mindezt; megzavarta őket a város nagysága és különlegessége, s meg is ijedtek a sok előkelően öltözött embertől. Nem beszéltek erről egymással. Később majd igen, de most nem. Látták az olajtartályokat a városban meg a város szélén; látták a fekete olajtartályokat, s érezték a levegőben az olaj meg a gáz szagát. De nem kiáltottak fel. Oly nagy, oly különös volt az egész, hogy megrémítette őket.

Az utcán Sáronrózsája megpillantott egy világos ruhás férfit. Fehér cipőt és lapos szalmakalapot viselt. Megbökte Connie-t, s szemével az emberre mutatott, aztán mind a ketten kuncogni kezdtek magukban, s a nevetés ellenállhatatlanul erőt vett rajtuk. Eltakarták a szájukat. Olyan jó érzés volt, hogy keresgélni kezdtek másokat is, akiken nevethettek. Ruthie és Winfield észrevették a kuncogásukat, s olyan mulatságosnak találták, hogy ők is megpróbálták, de nem sikerült. De Connie meg Sáronrózsája fulladozott, és kipirult a nevetéstől, mire abba tudta hagyni. Most már, ha csak egymásra néztek, kirobbant belőlük a kacagás. A város külső része messzire elnyúlt. Tom lassan és óvatosan vezetett a sűrű forgalomban, aztán ismét kijutottak a 66-os országútra, a nagy, nyugati útra, s a hanyatló nap egyvonalban volt az úttal. A szélvédőn csillogott a por. Tom még mélyebben szemébe húzta sapkáját, annyira,

hogy hátra kellett vetnie a fejét, ha látni akart. Nagyanyó tovább aludt, lehunyt szemét sütötte a nap, halántékán kéklettek az erek, s arcán az apró, fényes érszálacskák borszínűre váltak, barna májfoltjai még sötétebbeknek látszottak.

Tom azt mondta: - Most már végig ezen az úton maradunk.

Anya sokáig hallgatott. - Talán jó lesz, ha napnyugta előtt pihenőhelyet keresünk - mondotta. - Meg kell főznöm a disznóhúst, s elkészítenem a kenyeret. Ahhoz idő kell ám.

- Bizony - hagyta rá Tom. - Egy ugrásra nem tehetjük meg ezt az utat. Jó lesz, ha kinyújtózhatunk egy kicsit.

Oklahoma Citytől Bethanyig tizennégy mérföld.

Tom azt mondta: - Azt hiszem, jobb lesz, ha megállunk, mielőtt a nap lemegy. Al meg akarja szerkeszteni azt az izét a kocsi tetején. Még megöli a nap azokat, akik a kocsi tetején ülnek.

Anya ismét szunyókálni kezdett. Egyszerre csak felkapta a fejét. - Valami vacsorát kell főznöm - mondotta. Aztán hozzátette: - Tom, apád mondott valamit, hogy nem szabad átlépned az állam határát.

Tom sokára válaszolt. - Igen? Hát aztán?

- Félek, Tom. Ez olyan szökésféle. Hátha elfognak.

Tom szeme elé tartotta kezét, hogy a lemenő nap sugaraitól megvédje. - Egyet se törődj azzal - mondotta. - Meggondoltam én a dolgot. Sok ember van feltételes szabadságon, s még több kerül folyton a börtönbe. Ha akármi egyébért elfognak ott nyugaton, hát igaz, Washingtonban ott van a fényképem meg az ujjlenyomatom. Akkor visszaküldenek. De ha nem követek el semmit, nem törődnek velem.

- Hát én félek. Az ember néha maga sem tudja, mikor követ el valamit. Kaliforniában talán olyan bűnök is vannak, amikről mi nem tudunk. Csinálsz valamit, amiben nincs semmi hiba, aztán Kaliforniában bűnnek veszik.

- Az akkor is így lenne, ha nem volnék föltételes szabadságon - mondta Tom. - Igaz, hogyha megcsípnek, rosszabbul járok, mint más. De ne törődj ezzel - mondta. - Elég gondunk van úgyis, nem kell hogy még többet találj ki.

- Nem tehetek róla - mondta anya. - Mihelyt a határon átléptél, már bűnt követtél el.

- Az is jobb, mint Sallisaw körül kószálni és éhen veszni - felelte Tom. - Okosabb lesz, ha pihenőhelyet keresünk.

Áthaladtak Bethanyn, s kiértek a túlsó oldalán. Egy árokban, ahol csatorna húzódott el az út alatt, ócska túrakocsi állt, félretolva az országútról, mellette kis sátor, s tetejéből füstölgő kályhacső állt ki. Tom előremutatott. - Ott táborozik valaki. Az is van olyan jó hely, mint a többi. - Lelassította a motort, és megállt az út szélén. Az ócska túrakocsi motorháza nyitva volt, s egy középkorú férfi vizsgálgatta a motort. Széles karimájú, olcsó szalmakalapot, kék inget, piszkos, fekete kabátot viselt, nadrágja merev és fényes volt a sártól. Arca sovány, mély barázdák futottak végig rajta, járomcsontja, álla élesen kiállt. Felnézett Joadék kocsijára, tekintete zavartnak és bosszúsnak látszott.

Tom kihajolt az ablakon. - Tiltja-e a törvény, hogy az ember megálljon itt éjszakára?

Az ember csak a kocsit látta eddig. Most Tomra szegezte szemét. - Nem tudom - mondotta. - Mi csak azért álltunk meg itt, mert nem tudtunk továbbmenni.

- Van-e víz a közelben?

Az ember egy töltőállomás bódéjára mutatott, amely vagy negyedmérföldnyire volt előttük. - Ott van víz, s meg is engedik, hogy egy vödröt megtöltsetek.

Tom habozott. - Hát gondolod, hogy letáborozhatunk itt mellettetek?

A sovány ember zavartnak látszott. - Nem a miénk ez a hely - mondotta. - Csak azért álltunk meg itt, mert ez az átkozott vén jószág nem akar tovább menni.

Tom nem hagyta annyiba a dolgot. - Mindenesetre ti már itt táboroztok, mi nem. Jogotok van megmondani, akartok-e szomszédot vagy sem.

A vendégszeretetre való hivatkozásnak tüstént megvolt a hatása. A sovány arc elmosolyodott. - Hát természetesen, gyertek le az útról, örülünk a szerencsének. - Azzal bekiáltott a sátorba: - Sairy, társaságunk érkezett. Gyere ki és köszönj. Sairy nem jól érzi magát - tette hozzá. A sátor bejárata kinyílt, s egy kiaszott asszony lépett ki rajta; arca ráncos volt, mint a száraz falevél, lángoló fekete szeme mintha a rémület kútjából nézett volna ki. Kicsi volt és borzongott. Csak a sátorlapba kapaszkodva tudott megállni a lábán, s a vásznat megmarkoló keze olyan volt, mint valami összezsugorodott bőrrel borított csontváz.

Amikor megszólalt, hangjának szép, mély csengése volt, s ebbe a lágy és hajlékony hangba magas felhangok vegyültek. - Mondd, hogy isten hozta őket - szólt a férjéhez.

Tom lekanyarodott az útról, behajtott a kocsival a mezőre, s odaállította a túrakocsi mellé. A nagy család lezúdult a tetejéről; Ruthie és Winfield kelleténél is gyorsabban, úgyhogy lábuk megcsúszott, és sikoltozni kezdtek, mert tűlevelek és tüskék szurkálták meg a combjukat. Anya gyorsan munkához látott. Leoldozta a háromgallonos vödröt a kocsi hátuljáról, s odament a visító gyerekekhez. - Menjetek vízért, egyenesen arrafelé, ni. Szépen kérjétek. Azt mondjátok: kérem szépen, kaphatunk egy vödör vizet? s aztán: köszönöm szépen. Majd ketten hozzátok vissza, el ne lötyögtessétek. S ha tűzre való száraz ágat láttok, hozzátok el azt is. - A gyerekek elrobogtak a bódé felé.

A sátor közelében egy kis zavar támadt, s a társadalmi érintkezés elakadt, mielőtt még megkezdődött volna. Apa megkérdezte: - Nem Oklahomába valók vagytok?

Al megnézte a számtáblát. - Kansas - mondotta.

A sovány ember így felelt: - Galenából valók vagyunk, illetve a környékéről. Wilson a nevem, Ivy Wilson.

- Minket Joadnak hívnak - mondta apa. - Sallisaw közeléből jövünk.

- Örülünk a szerencsének - mondta Ivy Wilson. - Sairy, bemutatom neked Joadékat.

- Mindjárt tudtam, hogy nem vagytok Oklahomából valók. Valahogy furcsán beszéltek, sértés ne essék.

- Mindenki másképpen ejti a szót - mondta Ivy. - Másképpen beszélnek Arkansasban, másképpen Oklahomában. Találkoztunk egyszer egy Massachusettsből való hölggyel, az meg éppen egészen másként beszélt. Alig lehetett megérteni, hogy mit mond.

Noah, John bácsi meg a prédikátor kezdtek lerakodni a kocsiról. Lesegítették nagyapót, leültették a földre, az öreg elesetten ült, s bámult maga elé. - Rosszul vagy, nagyapó? - kérdezte Noah.

- Rosszul bizony - mondta gyönge hangon nagyapó. - Átkozott rosszul vagyok.

Sairy Wilson lassan, óvatosan indult nagyapó felé. - Nem jönnél be a sátrunkba? - kérdezte. - Ott lefekhetel a derékaljunkra és megpihenhetsz.

Nagyapó fölnézett rá, vonzotta ez a lágy hang. - Gyere csak - mondta az asszony. - Megpihensz legalább. Majd odasegítünk.

Nagyapó váratlanul sírva fakadt. Álla megremegett, ajkát összeszorította, s rekedten zokogott. Anya odarohant hozzá és átkarolta. Széles hátát megfeszítve talpra segítette, s félig vitte, félig támogatta a sátorig.

- Nagyon beteg lehet - mondta John bácsi. - Ilyet soha nem tett azelőtt. Életemben nem láttam még sírni. - Felmászott a kocsira, és ledobott egy derékaljat.

Anya kijött a sátorból, és odalépett Casyhez. - Te már voltál beteg mellett - mondotta. - Nagyapó beteg. Nem néznéd meg?

Casy gyorsan odament a sátorhoz és belépett. Kettős derékalj volt a földre terítve, rajta gondosan elrendezett takarók; kis bádogtűzhely állt ott vaslábakon, s bizonytalanul égett benne a tűz. Egy vödör víz, egy elemózsiás láda meg egy asztalnak használt láda - ez volt az egész berendezés. - A lenyugvó nap fénye pirosan hatolt át a sátor falain. Sairy Wilson a földön térdelt a derékalj mellett, nagyapó pedig hanyatt feküdt. Szeme nyitva volt, fölfelé bámult, arca kipirult. Nehezen lélegzett.

Casy kezébe fogta csontos, öreg csuklóját. - Fáradtnak érzed magad, nagyapó? - kérdezte. A bámész szem a hang felé fordult, de nem találta meg Casyt. Az ajak beszélni próbált, de nem tudott megszólalni. Casy kitapintotta a pulzust, aztán elengedte a csuklót, s kezét nagyapó homlokára tette. Az öregember teste küszködni kezdett, lába nyugtalanul mozgott, keze megrándult. Zavaros hangokat hallatott, amikből szó nem formálódott ki, s arca vörös volt meredező, fehér pofaszakálla közt.

Sairy Wilson csöndesen megkérdezte Casyt: - Tudod, mi a baja?

Casy fölnézett ráncos arcára, égő szemére. - Hát te tudod-e, asszonyom?

- Azt hiszem.

- Micsoda hát? - kérdezte Casy.

- Lehet, hogy tévedek. Nem szívesen mondanám ki.

Casy visszanézett a meg-megránduló vörös arcra. - Azt gondolod talán, hogy a guta ütötte meg?

- Azt hiszem - mondta Sairy. - Háromszor láttam már ilyet.

Odakintről behallatszott a táborverés, favágás zaja s a serpenyők zörgése. Anya benézett a sátor nyílásán. - Nagyanyó be akar jönni. Nem lenne jobb, ha kinn maradna?

A prédikátor azt felelte: - Dühöngeni fog, ha nem engedjük be.

- Gondolod, hogy jobban van nagyapó? - kérdezte anya.

Casy lassan megrázta fejét. Anya gyorsan lepillantott a vonagló öreg arcra, amelyen meglátszott a vér lüktetése. Kihúzódott a sátorból, s behallatszott a hangja: - Nincs semmi baj, nagyanyó, csak pihen egy kicsit.

Nagyanyó durcásan válaszolta: - Hát én látni akarom. Furfangos vén huncut az. Nála soha nem lehet tudni. - Azzal besurrant a sátor nyílásán. Megállt a derékaljak fölött, és lenézett. - Mi bajod? - kérdezte nagyapótól. A hangra nagyapó ismét felvetette szemét, s ajka megvonaglott. - Durcáskodik - mondta nagyanyó. - Mondtam, hogy ravasz az öreg. Ma reggel el akart bújni, hogy magunkkal ne hozzuk. Aztán fájni kezdett a csípője - mondta lenézően. - Csak dacoskodik. Volt már máskor is így, hogy senkivel sem akart beszélni.

Casy szelíden mondta: - Nem dacoskodik, nagyanyó. Beteg.

- Úgy! - Nagyanyó, ismét lenézett az öregre. - Nagyon beteg, azt hiszed?

- Meglehetősen, nagyanyó.

Az öregasszony habozott egy pillanatig. - Hát akkor - mondta gyorsan - miért nem imádkozol? Prédikátor volnál vagy mi?

Casy erős ujjaival megkereste s átfogta nagyanyó csuklóját. - Mondtam neked, nagyanyó, hogy nem vagyok már prédikátor.

- Azért csak imádkozzál - parancsolt rá az öregasszony. - Könyv nélkül tudod te azt.

- Nem tudom - mondta Casy -, nem tudom, miért imádkozzam és kihez.

Nagyanyó tekintete elfordult tőle, és Sairyn állapodott meg. - Nem akar imádkozni - mondotta. - Elmondtam neked, hogyan imádkozott Ruthie, amikor még kis taknyos volt? Hogy azt mondja: Álomra hunyom a szememet, Uram, őrizd meg lelkemet, s amikor szegény kutya odament a szekrényhez, üres volt, és nem talált benne semmit. Ámen. Hát így imádkozott. - A vásznon átfutott valakinek az árnyéka, aki elhaladt a sátor és a nap között.

Nagyapó mintha küszködött volna; minden izma megvonaglott. Egyszerre csak összerándult, mintha erős ütés érte volna. Aztán mozdulatlanul feküdt, s a lélegzete elakadt. Casy lenézett az öregember arcára, s látta, hogy feketésvörösre válik. Sairy megérintette Casy vállát. Azt suttogta: - A nyelvét, a nyelvét, a nyelvét.

Casy bólintott. - Állj oda nagyanyó elé. - Szétfeszítette a merev állkapcsokat, s benyúlt az öregember torkába, hogy megfogja a nyelvét. Amint kihúzta, zörgő lélegzet jött ki vele, aztán zokogásszerű lélegzet hatolt be az öreg torkán. Casy talált egy darab fát a földön, azzal fogta le a nyelvet, s az egyenetlen ki- és belélegzés tovább folyt.

Nagyanyó ide-oda ugrált, mint a megriadt tyúk. - Imádkozzál - mondotta. - Imádkozzál, hé. Imádkozzál, ha mondom. - Sairy próbálta visszatartani. - Imádkozzál, vigyen el az ördög! - kiáltotta nagyanyó.

Casy fölnézett rá egy pillanatra. A reszelő lélegzés hangosabbá és egyenetlenebbé vált. - Miatyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltessék meg a Te neved...

- Ó, dicsőség! - kiáltotta nagyanyó.

- Jöjjön el a Te országod, legyen meg a Te akaratod itt a földön, valamiképpen a mennyben is.

- Ámen.

A nyitott szájból hosszú, hörgő sóhajtás tört ki, aztán hangosan szabadult ki a levegő.

- A mi mindennapi kenyerünket add meg minékünk ma, és bocsásd meg... - A lélegzés megszakadt. Casy lenézett nagyapó szemére: tiszta volt, mély és átható, s valami mindentudó, derűs tekintet volt benne.

- Halleluja! - mondta nagyanyó. - Folytasd.

- Ámen - mondta Casy.

Erre lecsendesedett nagyanyó. A sátoron kívül is megszűnt minden zaj. Az országúton gyorsan elsurrant egy kocsi. Casy még mindig a földön térdelt, a derékalj mellett. A kintlevők hallgatóztak, csöndesen állva figyeltek a haldoklás kiszűrődő hangjaira. Sairy karon fogta nagyanyót és kivezette; nagyanyó méltóságosan mozgott, s magasra tartotta fejét. A család kedvéért járt, s a család kedvéért tartotta egyenesen a fejét. Sairy odavezette egy földön heverő derékaljhoz, és leültette rá. És nagyanyó egyenesen, büszkén nézett maga elé, mert

tudta, hogy most mindenki őt figyeli. A sátor egy darabig néma volt, aztán Casy széttárta kezével a bejáratot, és kilépett.

Apa halkan megkérdezte: - ...Mi volt az?

- Gutaütés - mondta Casy. - Jó, gyors gutaütés.

Az élet mozgása újrakezdődött. A nap a látóhatárt érintette, s fénye laposan ömlött el a síkságon. Az országúton hosszú sor hatalmas, vörösre festett teherautó közeledett. Elrobogtak mellettük, megrengetve a földet, s fölmeredő kipufogójuk a Diesel-olaj kék füstjét köpködte. Minden teherautót egy ember vezetett, s a másik, aki majd felváltja, egy fülkében aludt a kocsi tetején. Ezek a kocsik nem álltak meg soha; mennydörögve száguldtak éjjel-nappal, s a föld rengett dübörgésük alatt.

A család eggyé olvadt. Apa leült a földre, s John bácsi melléje. Most már apa volt a család feje. Anya ott állt a háta mögött. Noah meg Tom meg Al lekuporodtak, a prédikátor leült, aztán könyökére támaszkodott. Connie és Sáronrózsája kissé távolabb mentek. Ruthie és Winfield, akik a vizes vödröt kétfelől fogva csörtettek közelebb, megérezték a változást, lassan léptek oda a többiekhez, letették a vödröt, s csöndesen álltak oda anya mellé.

Nagyanyó büszkén, hidegen ült, amíg a csoport ki nem alakult, s amikor már senki sem nézett rá, ledőlt, és eltakarta arcát a karjával. A vörös nap lenyugodott, s csillogó alkonyi világosságot hagyott maga után; az arcok világítottak az esti fényben, s a szemek visszatükrözték az ég színét. Az este onnan vette a világosságot, ahol találta.

Apa megszólalt: - Mr. Wilson sátrában történt.

John bácsi rábólintott: - Átengedte a sátrát.

- Kedves, barátságos emberek - mondta halkan apa.

Wilson ott állt törött kocsija mellett, Sairy pedig leült a derékaljra, nagyanyó mellé, de ügyelt, hogy meg ne érintse.

Apa felkiáltott: - Mr. Wilson! - A férfi odacsoszogott hozzájuk, leguggolt, s ekkor Sairy is odaállt mellé. Apa azt mondta: - Hálásak vagyunk nektek.

- Örülünk, hogy segítségetekre lehettünk - mondta Wilson.

- Hálára köteleztetek - mondta apa.

- Nem lehet szó lekötelezésről, amikor haláleset történik - mondta Wilson, és Sairy visszhangozta: - Nem, arról szó sem lehet.

Al megszólalt: - Rendbe hozom majd a kocsitokat... Tom meg én rendbe hozzuk. - Al arcán látszott a büszkeség, hogy viszonozhatja a családnak tett szívességet.

- Hát bizony ránk fér a segítség - mondta Wilson, elfogadva a viszonzást.

Apa azt mondta: - Most aztán gondolkozzunk, hogy mitévők legyünk. Törvény is van a világon. A halálesetet be kell jelenteni, akkor pedig vagy elvesznek tőlünk negyven dollárt a temetésre, vagy koldus módra temetik el.

John bácsi közbevágott: - Mi sohasem voltunk koldusok.

Tom azt mondta: - Talán megtanuljuk még azt is. Eddig a földünkről sem kergettek el soha.

- Mi tisztán állunk - mondta apa. - Senki sem vádolhat semmivel. Nem fogadtunk el semmit fizetség nélkül, s nem tűrtük, hogy akárki is jótékonykodják velünk. Amikor Tom bajba került, akkor is magasra tarthattuk a fejünket. Csak azt tette, amit mindenki tett volna a helyében.

- Hát mitévők leszünk? - kérdezte John bácsi.

- Bemegyünk, ahogy a törvény mondja, s kijönnek érte. Nincs több százötven dollárunknál. Negyvenet elvesznek nagyapó temetéséért, s mi nem jutunk el Kaliforniába, vagy pedig úgy temetik el, mint a koldust. - A férfiak nyugtalanul mozgolódtak, s nézegették a sötétülő földet a lábuk előtt.

Apa halkan folytatta: - Nagyapó tulajdon kezével temette el az apját, tisztességgel, ahogy kellett, s a sírt a maga ásójával hantolta fel. Abban az időben még joga volt az embernek, hogy tulajdon fia temesse el, s a fiúnak joga volt, hogy eltemesse a tulajdon apját.

- Azóta más a törvény - mondta John bácsi.

- Néha semmiképpen nem lehet engedelmeskedni a törvénynek - mondta apa. - Legalábbis tisztességgel nem. Sokszor van ez így. Amikor Floyd megszökött és dühöngeni kezdett, törvény szerint föl kellett volna jelentenünk, mégsem jelentette föl senki. Némelykor meg kell kerülni a törvényt. Én most azt mondom: jogom van eltemetni tulajdon apámat. Van-e ez ellen szava valakinek?

A prédikátor felkönyökölt. - A törvény változik - mondotta -, de a muszáj nem. Jogod van megtenni azt, amit muszáj megtenned.

Apa John bácsi felé fordult. - Neked is jogod van szólni, John. Van-e valami szavad ellene?

- Egy szavam sincs - mondta John bácsi. - Csakhogy olyan ez, mintha az éjszaka sötétjében rejtenők el. Nagyapó mindig nyíltan ki szokott állni.

Apa szégyenkezve mondta: - Nem tehetünk úgy, mint ő. El kell jutnunk Kaliforniába, mielőtt a pénzünk kifogy.

Tom közbevágott: - Megesik néha, hogy munka közben kiásnak egy testet, nagy lármát csapnak, s azt gondolják, hogy gyilkosság történt. A városi urak jobban törődnek a halottal, mint az élő emberrel. Eget-földet megmozgatnak, hogy kiderítsék, ki volt és hogyan halt meg. Amondó vagyok, tegyünk valami írást egy üvegbe, s temessük el nagyapó mellé, azon pedig legyen rajta, ki s mi volt, hogyan halt meg, s miért temettük el itt.

Apa helyeslően bólintott. - Ez helyes, írd le szép írással. Nem is lesz olyan elhagyatott, ha tudja, hogy a neve ott van mellette, nem fekszik magában a föld alatt. Akar-e még valaki valamit mondani? - Az egész kör hallgatott.

Apa most anyához fordult: -...Kiteríted-e?

- Kiterítem - mondta anya. - De ki készíti el a vacsorát?

Most megszólalt Sairy Wilson: - A vacsorát elkészítem én. Te csak eredj. Én meg a lányod.

- Köszönjük szépen - mondta anya. - Eredj, Noah, hozz egy jó darab disznóhúst a hordóból. A só még aligha ivódott bele, de azért jó lesz.

- Nekünk van egy fél zsák krumplink - mondta Sairy.

Anya odaszólt apához: - Adj ide két féldollárost. - Apa a zsebében vájkált, odaadta neki a két ezüstpénzt. Anya megkereste a mosdótálat, teletöltötte vízzel, s bement a sátorba. Odabent majdnem egészen sötét volt már. Bejött Sairy is, gyertyát gyújtott, fölállította egy ládára, aztán kiment. Anya egy pillanatra lenézett a halott öregre. Aztán szánakozva letépett egy csíkot a kötényéről, és felkötötte az állát. Kiegyenesítette tagjait, kezét keresztbe rakta a mellén. Lezárta a szemét, s egy ezüstpénzt tett mindegyikre. Begombolta ingét, és megmosta az arcát.

Sairy benézett és megkérdezte: - Segíthetek?

Anya lassan felnézett. - Gyere be - mondotta. - Szeretnék beszélni veled.

- Derék, nagy leányod van - mondta Sairy. - Ügyesen hámozza a krumplit. Miben segíthetek?

- Egészen le akartam mosdatni nagyapót - mondta anya -, de nincs más ruhája, amit ráadjak. S a takarótok persze tönkrement. A takaróból sohasem megy ki a halál szaga. Láttam egyszer, amint egy kutya morogva tépte meg azt a derékaljat, amelyiken anyám meghalt, pedig annak két esztendeje volt már. Majd ebbe a takaróba burkoljuk be. Adunk mást helyette. Van takarónk, amit odaadjunk.

Sairy azt mondta: - Ne beszélj így, örülünk, hogy segíthetünk. Régóta nem éreztem magamat ilyen... ilyen biztonságban. Az embernek szüksége van arra, hogy segítsen valakin.

Anya rábólintott. - Igaz - mondotta. Sokáig elnézte a szakállas, öreg arcot, felkötött állát s a gyertyafényben megcsillanó két ezüstszemet. - Erősen elváltozott a képe. Burkoljuk be.

- Jól bírta az öreg néni.

- Istenem, olyan öreg - mondta anya -, talán nem is tudja igazában, hogy mi történt. Lehet, hogy még jó ideig nem tudja meg. De mi különben is büszkék vagyunk rá, hogy visszafojtjuk a fájdalmunkat. Apám mindig azt mondta: Összetörni akárki tud. Az az ember, aki nem törik össze. Mi mindig megpróbáljuk visszafojtani a fájdalmunkat. - Gondosan összehajtogatta a takarót nagyapó lába és válla körül. Fejére húzta a takaró sarkát, mint valami csuklyát, s arcát egészen eltakarta vele. Sairy odaadott neki hat nagy biztosítótűt, azzal gondosan, szorosan összetűzködte a takarót a hosszú test körül. Aztán fölállt. - Nem lesz olyan utolsó temetés - mondotta. - Van prédikátorunk, aki elkísérje, s egész családja ott lesz körülötte. - Hirtelen megingott kissé, s Sairy odasietett hozzá, hogy támogassa. - Álmosság... - mondta szégyenkező hangon anya. - Nem, nincs semmi bajom. Sok dolgunk volt a készülődéssel.

- Gyere ki a levegőre - mondta Sairy.

- Igen, itt már végeztem is. - Sairy elfújta a gyertyát, mind a ketten kimentek.

A kis árok fenekén ragyogó tűz égett. Tom ágakból és drótból akasztót készített, amelyből két kondér lógott le; mindegyikben hevesen bugyborékolt a víz, s födele alól jó illatú pára szivárgott ki. Sáronrózsája a földön térdelt, távolabb, ahol nem érte a hőség, s hosszú nyelű kanál volt a kezében. Meglátta anyát kijönni a sátorból, felállt, s odament hozzá.

- Anya - mondotta -, kérdezni akarok valamit.

- Megint megijedtél? Márpedig kilenc hónapot bánat nélkül nem lehet átvészelni.

- De nem árt-e meg, nem árt-e meg a kisbabának?

Anya azt mondta: - Van egy példaszó, hogy a bánatban született gyermek boldog lesz. Nem igaz, Wilsonné?

- Én is így hallottam - mondta Sairy. - S hallottam egy másikat is: "Ha az anya nem kesereg, búsul helyette a gyerek."

- Csak úgy ugrál bennem minden az izgatottságtól - mondta Sáronrózsája.

- Bizony, mi sem ugrálunk örömünkben - mondta anya. - Csak eredj és ügyelj az ételre.

A tűztől megvilágított kör szélén összegyülekeztek a férfiak. Szerszámjuk egy lapát meg egy csákány volt. Apa kijelölte a sírhelyet: nyolc láb hosszú és három láb széles. Felváltva végezték a munkát. Apa fölvágta a földet csákánnyal, aztán John bácsi kilapátolta. Aztán Al vágta, és Tom lapátolta, Noah vágta, és Connie lapátolta. A gödör egyre mélyült, mert a munka nem lassúdott egy pillanatra sem. A lapát gyorsan vetette ki a gödörből a földet.

Amikor Tom már vállig benne állt a hosszúkás, négyszög alakú gödörben, megkérdezte: - Milyen mélyre ássuk, apa?

- Jó mélyre. Még két lábnyival mélyebbre. Most másszál ki. Tom, és szerkeszd meg azt az írást.

Tom felhúzódzkodott a gödörből, s helyét Noah foglalta el. Tom odament anyához, aki éppen a tűzre rakott. - Van-e papírunk és tollunk, anya?

Anya lassan rázogatta a fejét: - Nincs. Azt nem hoztunk. - Odanézett Sairyre. A kis asszony gyorsan bement a sátorba. Egy bibliával meg egy ceruzadarabbal tért vissza. - Itt van - mondotta. - Van egy tiszta lap az elején, írj arra, aztán szakítsd ki. - Átadta Tomnak a könyvet meg a ceruzát.

Tom leült a tűz világa mellé. Töprengve hunyorította össze a szemét, aztán lassan, gondosan, nagy és olvasható betűkkel ezt írta az előzékpapírra:

Itt nyugszik

William James Joad, guttaütésben hallt meg, igen öreg ember. Családja temete el, mer nem vót pénzük, hogy a temettést megfizesék. Senki se öltte meg. Csak guttaütést kapot és meghalt.

Itt megakadt. - Hallgasd meg, anya. - És lassan fölolvasta neki.

- Jól hangzik - mondta anya. - De hozzátehetnél még valamit a Szentírásból, hogy vallásos színe legyen. Nyisd ki a Szentírást, és keress valami mondást benne.

- Rövidnek kell lenni - mondta Tom. - Nem sok hely van már ezen a papíron.

Sairy azt mondta: - Hátha azt írná: “Isten irgalmazzon lelkének”?

- Nem - mondta Tom. - Ez úgy hangzik, mintha felakasztották volna. Majd kiírok innét valamit. - Forgatta a lapokat, s száját összefogva, mormogva olvasott. - Itt van egy jó rövid mondás - szólt aztán. - “És Lóth így szóla: Oh, ne tedd ezt, Uram.”

- Ennek semmi értelme - mondta anya. - Ha már odaírsz valamit, annak legyen értelme.

Sairy azt mondta: - Lapozz tovább, keresd meg a zsoltárokat. A zsoltárokban mindig lehet valamit találni.

Tom gyorsan lapozott, s végigjártatta szemét a verseken. - No, itt csakugyan találtam egyet - mondotta. - Szép mondás, igazi vallásos mondás: “Boldog az, akinek az ő vétkezései meg-bocsáttatnak, és bűnei béfejeztetnek.” Hogy tetszik?

- Ez igazán szép - mondta anya. - Írd ezt oda.

Tom gondosan leírta. Anya kiöblített és megtörölgetett egy befőttesüveget, s Tom szorosan rácsavarta a födelét. - Talán jobb lett volna, ha a prédikátor írja - mondotta.

Anya azt felelte: - Nem, a prédikátor nem volt rokon. - Elvette tőle az üveget, s belépett a sötét sátorba. Kibontotta a letűzött takarót, s becsúsztatta az üveget a vékony, hideg kezek közé, aztán a takarót ismét összetűzte. Azzal visszament a tűzhöz.

A férfiak most jöttek a sírgödörből, arcukon csillogott a verejték. - Megvan - mondta apa. John, Noah és Al társaságában bement a sátorba, s négyen kihozták a hosszú, összetűzött göngyöleget. Odavitték a sírhoz. Apa beugrott a gödörbe, s a karjaiba eresztett göngyöleget gyöngéden lefektette a földre. John bácsi kinyújtotta kezét, s kisegítette apát a gödörből. Apa megkérdezte: - Hát nagyanyó?

- Megnézem - mondta anya. Odament a derékaljhoz, s egy pillanatra lenézett az öregasszonyra. Aztán visszament a sírhoz. - Alszik - mondotta. - Lehet, hogy megharagszik rám, de nem költöm fel. Fáradt.

Apa megkérdezte: - Hol a prédikátor? Imát kellene mondani.

Tom azt mondta: - Láttam, amint elfelé ment az úton. Nem akar többet imádkozni.

- Nem akar imádkozni?

- Nem - felelte Tom. - Nem prédikátor már. Azt gondolja, nem helyes bolondítani az embereket, s úgy tenni, mintha prédikátor lenne, amikor nem az. Bizonyosan azért ment el, hogy ne kérje meg senki.

Casy csöndesen odalépett hozzájuk, s hallotta, amit Tom mondott. - Nem szöktem meg - felelte rá. - Szívesen segítek nektek, de bolondítani nem akarlak.

Apa megkérdezte: - Nem szólnál-e egy-két szót? Közülünk senkit sem temettek el egy-két szó nélkül.

- Szólok - mondta a prédikátor.

Connie odavezette a sír mellé a vonakodó Sáronrózsáját. - Muszáj - mondta Connie. - Nem illik innét elmaradni. Hiszen nem tart soká.

A tűz fénye ráesett a kis csoportra, megvillantotta arcukat, szemüket, s beléveszett sötét ruhájukba. Mindenki levette kalapját. A fény szaggatottan ugrált rajtuk.

Casy azt mondta: - Röviden fogok beszélni. - Lehajtotta fejét, utána a többiek is. Ünnepélyes hangon mondta: - Íme, egy öregember; élt, aztán meghalt. Nem tudom, jó volt-e vagy rossz, de ez nem is fontos. Az a fontos, hogy élt. Most pedig meghalt, de ez sem fontos. Hallottam egyszer valakitől egy verset, hogy azt mondja: "Minden szent, ami él." Aki gondolkozik, meglátja, hogy többet jelent ez, mint amennyit a szavak mondanak. Én pedig nem akarok imádkozni egy öregemberért, aki meghalt. Nincs annak semmi baja. Van dolga, amit elvégezzen, de az világosan áll előtte, s csak egyféleképpen végezheti el. Nekünk is van dolgunk, de azt ezerféleképpen lehet elvégezni, s nem tudjuk, melyik módot válasszuk. És ha imádkozni akarnék, azokért imádkoznám, akik nem tudják, merre forduljanak. Nagyapó már könnyű, egyenes úton jár. Most pedig földeljétek el, s engedjétek, hadd menjen dolgára. - Azzal fölemelte fejét.

Apa rámondta: - Ámen. - S a többi is azt mormogta: - Ámen. - Aztán apa fogta a lapátot, egy kis földet vett föl, s gyöngéden beleszórta a sötét üregbe. Továbbadta a lapátot John bácsinak, s az is földet dobott be vele. A lapát aztán kézről kézre járt a férfiak között. Amikor mindegyik megtette kötelességét és élt jogával, apa nekilátott a felhányt laza földnek, s gyorsan betömte a gödröt. Az asszonyok visszamentek a tűzhöz, hogy a vacsorával törődjenek. Ruthie és Winfield elmerülten, figyelve álltak helyükön.

Ruthie ünnepélyes hangon szólalt meg: Nagyapó odalent van. - Winfield rémült tekintettel nézett rá. Aztán odarohant a tűzhöz, leült a földre, és zokogott magában.

Apa félig betemette a gödröt, aztán megállt, lihegve az erőfeszítéstől, s John bácsi fejezte be a munkát. John már a sírdombot kezdte felhantolni, amikor Tom megállította. - Ide hallgass - mondta Tom. - Ha sírdombot hagyunk, egy-kettőre kibontják. El kell rejtenünk a sírt. Tedd egyenlővé a föld színével, s szórjunk rá száraz füvet. Muszáj.

- Erre nem gondoltam - mondta apa. - Nem helyes dolog felhantolatlanul hagyni egy sírt.

- Hiába - mondta Tom. - Tüstént kiásnák, s bajba kerülnénk, mert megszegtük a törvényt. Tudod, mi vár rám, ha megszegem a törvényt.

- Igaz - mondta apa -, erről megfeledkeztem. - Elvette Johntól a lapátot, s elsimította a sírt. - Télire besüpped - mondotta.

- Arról se tehetünk - mondta Tom. - Télire már messze leszünk innét. Taposd le jól, aztán beszórjuk valamivel.

Amikor a disznóhús meg a krumpli elkészült, a két család köréje ült a földön, enni kezdtek, és csöndesen bámultak a tűzbe. Wilson egy darab húst kitépve fogával, elégedetten sóhajtott fel. - Jó kis disznóhús - mondotta.

- Hát - magyarázta apa -, volt egy pár süldőnk, s azt gondoltuk, legokosabb, ha megesszük. Nem is tehettünk mást. Ha egy kicsit hozzászokunk az utazáshoz, s anya kenyeret tud készíteni, kellemes lesz, hogy világot is látunk, meg két hordó disznóhúsunk is van a kocsin. Ti mióta vagytok úton?

Wilson letisztogatta fogát a nyelvével, s lenyelte a húst. - A mi utunk nem volt valami szerencsés - mondotta. - Három hete jöttünk el hazulról.

- Uram isten, mi tíz nap vagy még rövidebb idő alatt szeretnénk Kaliforniába érni.

Al közbevágott: - Nem hiszek én ebben, apa. Ekkora teherrel talán sohasem érünk oda. Különösen, ha még hegyek is vannak közben.

Hallgatva ültek a tűz körül. Arcuk a föld felé fordult, hajuk és homlokuk megcsillant a tűz világában. A kis, fényes kupola fölött halványan pislogtak a nyári csillagok, s lassan-lassan szűnni kezdett a nappali melegség. Derékalján, messzi a tűztől, nagyanyó csöndesen nyöszörgött, mint a kölyökkutya. Mindenki feléje fordította a fejét.

Anya azt mondta: - Sáronrózsája, légy jó gyerek, eredj és feküdj oda nagyanyó mellé. Szüksége van most valakire. Most már tudja.

Sáronrózsája talpra állt, odament a derékaljhoz, lefeküdt az öregasszony mellé, s csöndes hangjuk mormogása odaverődött a tűzhöz. Sáronrózsája és nagyanyó suttogva beszéltek egymással a derékaljon.

Noah azt mondta: - Furcsa dolog, de nagyapó halála óta csakúgy érzem magam, mint eddig. Nem vagyok szomorúbb, mint voltam.

- *Egy* dolog ez - mondta Casy. - Nagyapó meg a régi ház egy és ugyanaz a dolog.

Al azt mondta: - Szégyen, gyalázat. Arról beszélt, hogy mit csinál majd, hogy facsarja ki feje fölött a szőlőfürtöket, hogy csorgatja a levet a szakállába meg miegymás.

- Csak bolondozott - szólt Casy. - Azt hiszem, maga is tudta ezt. Nagyapó nem ma éjszaka halt meg. Abban a pillanatban, amikor kivittétek a házból.

- Bizonyos vagy ebben? - kiáltotta apa.

- Bizonyos hát. Ó, lélegzett persze - folytatta Casy -, de azért halott volt már. Ő maga volt az a ház, s azt ő is tudta.

Most megszólalt John bácsi: - Tudtad, hogy halálán van?

- Igen, tudtam - felelte Casy.

John rábámult, s arcára kiült a borzalom. - És mégsem szóltál senkinek?

- Minek szóltam volna? - kérdezte Casy.

- Hát, tehettünk volna valamit.

- Mit?

- Azt nem tudom, de...

- Nem - mondta Casy -, nem tehettetek volna semmit. Az utatok meg volt szabva, s abban nagyapónak nem volt része. Nem szenvedett semmit. Legalábbis ma hajnal óta nem. Egyszerűen itt maradt ezen a földön. Nem tudta elhagyni.

John bácsi mélyet sóhajtott.

Wilson azt mondta: - Ott kellett hagynunk Will bátyámat. - A fejek most feléje fordultak. - A negyven holdunk egymás mellett volt. Egyikünk sem vezetett autót soha. No, bementünk a városba, és eladtunk mindent. Will vett egy autót, s melléje adtak egy gyereket, hogy mutassa meg neki, hogyan kell vezetni. Indulás előtt való délután Will meg Minnie néni elmennek gyakorolni a vezetést. Amikor egy kanyarodóhoz érnek az úton, Will elkiáltja magát: Hó, hahó, hogy a kutyák egyenek meg. Beletapos a gázba, s neki az ároknak. Megvolt a baj. Se eladnivaló nem volt több, se kocsi. De az ő hibája volt, Isten bocsássa meg. Olyan veszettül megharagudott, hogy nem akart velünk jönni, csak ott ült s káromkodott.

- Mitévő lesz most?

- Nem tudom. Dühében gondolkozni sem tud. Mi pedig nem várhattunk. Csak nyolcvanöt dollárunk volt az egész útra. Nem ülhettünk ott, nem felezhettük meg, hiszen még így is fölettük majd az egészet. Száz mérföldnyire se jutottunk, amikor a differenciálműben eltört valami, harminc dollárba került a megcsináltatása, aztán új gumikerék kellett, aztán egy gyertya repedt meg, aztán Sairy lett beteg. Tíz napig kellett egy helyben maradnunk. Most megint elromlott ez az átkozott kocsi, s a pénzünk egyre fogy. Nem tudom, mikor jutunk el Kaliforniába. Csak legalább ki tudnék javítani egy kocsit, de hát semmit sem értek hozzá.

Al fontoskodó hangon kérdezte meg: - Mi a baj?

- Hát csak az, hogy nem akar szaladni. Megindul, pufog és megáll. Egy perc múlva megindul ismét, de mielőtt nekieredne, megint csak megáll.

- Szalad egy percig, aztán bedöglik?

- Úgy biza. S nem tudom nekiindítani, akármennyi gázt adok is neki. Egyre rosszabb, s most már egyáltalán nem mozdul.

Al most nagyon büszkének és nagyon felnőttnek látszott.

- Azt hiszem, a benzinvezeték eltömődhetett valahol. Majd én kifújom.

Büszke volt apa is. - Ügyesen bánik a kocsival - mondta.

- Hát megköszönném szépen a segítséget. Meg bizony. Taknyos kölyöknek érzi magát az ember, amikor semmit sem tud rendbe hozni. Ha elérünk Kaliforniába, szeretnék egy jó kocsit venni. Az talán nem döglik be.

Apa azt mondta: - Csak elérjünk oda. Ez a nehéz, odáig elérni.

- De meg is éri a fáradságot - mondta Wilson. - Láttam cédulákat, azt írják, hogy szükség van gyümölcsszüretelő emberekre, s nagy béreket ígérnek. Csak gondoljátok el, milyen szép lesz árnyékos fák alatt szedni a gyümölcsöt, s egyszer-egyszer beleharapni. Nem bánják azok, mennyit eszik meg az ember, hiszen van nekik elég. S a nagy bérekből az ember talán szerezhet magának egy kis darab földet, meg külön keresetet is szerezhet. Fogadni mernék, két év alatt mindenki a magáéban lakhatik.

Apa azt mondta: - Mi is láttuk azokat a cédulákat. Egy itt is van nálam. - Előszedte erszényét, s kivett belőle egy összehajtogatott, narancsszínű cédulát. A fekete betűkkel nyomtatott

szöveg így szólt: *Borsószedő munkásokat keresnek Kaliforniában. Egész évszakban jó bérek. Nyolcszáz szedőmunkásra van szükség.*

Wilson furcsán nézett a cédulára. - Hát hiszen ezt láttam én is. Éppen ezt. Mit gondoltok, hátha már megkapták mind a nyolcszáz munkást?

Apa azt mondta: - Ez csak kicsi része Kaliforniának. Hiszen a második legnagyobb államunk. Tegyük föl, hogy megkapták mind a nyolcszázat. Akkor is bőségesen lesz hely egyebütt. Én mindenképpen jobb szeretnék gyümölcsöt szüretelni. Ahogy te mondtad, fák alatt gyümölcsöt szedni, ezt a munkát még a gyerekek is szívesen végeznék.

Al hirtelen fölállt, odament Wilsonék kocsijához. Egy pillanatra belenézett, aztán visszajött és leült.

- Éjszaka nem igazíthatod meg - mondta Wilson.

- Tudom. Majd reggel látok neki.

Tom figyelmesen nézte az öccsét: - Valahogy ilyenformán gondoltam magam is - mondotta.

Noah megkérdezte: - Miről beszéltek?

Tom és Al hallgattak, mindegyik várta, hogy a másik szólaljon meg. - Mondd meg te - szólalt meg végre Al.

- Hát meglehet, hogy nem helyes, s talán Al nem is így gondolja. De már csak elmondom. Mi túl vagyunk terhelve, Wilsonék nincsenek. Ha közülünk egynéhányan az ő kocsijukba ülhetnének, s átraknánk hozzájuk egy-két könnyű dolgot, a rugóink nem törnének el, s tudnánk hegyre mászni. Én meg Al értünk az autóhoz, s rendbe tudjuk hozni a kocsijukat. Együtt maradnánk az úton, s az jó lenne mindenkinek.

Wilson felugrott. - Hát persze. Nagyon boldogok lennénk. Hallod ezt, Sairy?

- Szép dolog - mondta Sairy. - De nem terhelnénk benneteket?

- Nem, igazán nem - mondta apa. - Egyáltalán nem terhelnétek. Még segítenétek inkább.

Wilson bizonytalanul ült vissza helyére. - Hát, nem tudom.

- Mi baj? Nem akarod?

- Hát tudjátok, nekem körülbelül csak harminc dollárom maradt, s nem akarnék terhetekre lenni.

Anya közbeszólt: - Nem lesztek terhünkre. Egyik segíti a másikat, s mindnyájan eljutunk Kaliforniába. Sairy Wilson segített nagyapót kiteríteni - itt elhallgatott. A két család kapcsolata nyilvánvaló volt.

Al felkiáltott: - Abban a kocsiban hatan kényelmesen elférnek. Mondjuk, én vezetem, s ott ül még Sáronrózsája, Connie és nagyanyó. Aztán a nagy, könnyű holmit felkötjük hátul a teherkocsira. Helyet cserélünk ahányszor akarunk. - Hangosan beszélt, mert nagy gond terhétől szabadult meg.

Félénken mosolyogtak, s lenéztek a földre. Apa ujja hegyével birizgálta a poros földet. Azt mondta: - Mama egy narancsfákkal körülvett fehér házat szeretne. Ilyet látott lefestve egy kalendáriumban.

Sairy azt mondta: - Ha újra megbetegszem, ti csak menjetek tovább. Nem akarunk terhetekre lenni.

Anya aggódva nézett Sairyre, s mintha most először vette volna észre fájdalomtól meggyötört szemét, szenvedéstől megráncosodott arcát. Azt mondta: - Lesz rá gondunk, hogy elvigyünk odáig. Magad mondtad, hogy ahol baj van, ott segíteni kell.

Sairy ráncos kezét nézegette a tűz fényében. - Aludni is kellene ma éjszaka. - Azzal fölállt.

- Nagyapó mintha egy esztendeje lenne már, hogy meghalt - mondta anya.

A két család lustán, kéjes nyújtózással indult az alvóhelyek felé. Anya kissé lemosta az óntányérokat, s a zsírt egy zsákdarabbal törölte le róluk. A tűz leszakadt, a csillagok fénye erősödött. Az országúton most kevés személykocsi haladt el, de időközönként elmennydörgött egy-egy szállítókocsi, kisebbfajta földrengést támasztva. Az árokba állított kocsik alig látszottak a csillagok fényében. Az út menti töltőállomáson egy megkötött kutya üvöltött. A két család csendesen aludt, a mezei egerek fölbátorodtak, s futkostak a derékaljak között. Egyedül Sairy Wilson volt ébren. Felbámult az égre, s keményen megfeszítette testét, hogy kínlódását el ne árulja.

14

A nyugati föld nyugtalankodni kezd a kezdődő változás miatt. A nyugati államok olyan nyugtalanok, mint a ló vihar előtt. Nyugtalanok a nagybirtokosok, érzik a változást, s mit sem tudnak a természetéről. A nagybirtokosok arra sújtanak le, amit közvetlenül látnak, a közigazgatás munkájának kiszélesedésére, a munkásság növekvő egységére; szidják az új adókat, a terveket, nem tudják, hogy mindez nem ok, hanem következmény. Következmény, nem ok. Az okok mélyen rejtőznek és egyszerűek - az ok az éhség, milliók éhes gyomra; a magányos lélek éhsége, milliók éhsége örömre és egy kis biztonságra; nőni, dolgozni, teremteni akaró milliók izmának és elméjének fájdalma. Mi az ember? Dolgozni akaró izom, s a puszta szükségen túl is teremteni vágyó elme. Mit akar az ember? Falat építeni, házat, gátat építeni, s a falon, házon és gáton belül elhelyezni magából az emberből, s az ember számára visszavenni valamit a falból, a házból, a gátból; erős izmokat szerezni az emeléssel, s a maga számára is átvenni valamit az elgondolás világos vonalaiból és formáiból. Mert az ember, eltérően a világegyetem többi szerves vagy szervetlen dolgaitól, fölébe nő a maga munkájának, föllépdel elgondolásainak lépcsőjén, kimagaslik teljesítményei fölött. Ezt el lehet mondani az emberről: amikor elméletek változnak és összeroppannak, amikor iskolák, filozófiák, a gondolatok szűk, sötét folyosói, a nemzeti, vallási, gazdasági gondolatok kiszélesednek és szétágaznak, az ember mindig előrenyúl, előrebotorkál, keservesen, és néha helytelen utakon. Ha egyszer előrelépett, visszacsúszhatik, de csak egy fél lépést, egész lépést soha. Ezt el kell mondani, ezt bizonyosan tudjuk az emberről. Ezt tudjuk akkor is, amikor fekete repülőgépekről bombák hullanak a vásártérre, amikor foglyokat disznók módjára szúrnak le, amikor összezúzott testek piszkosan fetrengenek a porban. Igenis, ezt tudhatjuk. Ha azt a lépést nem tettük volna meg, ha az előrebotorkálás fájó vágya nem élne bennünk, a bombák nem hullanának, a torkokat nem vagdosnák el. Rettegjünk attól az időtől, amikor a bombák már nem hullanak, de a bombavetők még élnek, mert minden bomba annak a bizonysága, hogy a szellem még nem halt meg. Rettegjünk attól az időtől, amikor megszűnnek a sztrájkok, de élnek még a nagybirtokosok, mert minden levert kis sztrájk is bizonyítéka annak, hogy a lépés megtörtént. És rettegjünk attól az időtől, amikor az ember nem akar többé szenvedni vagy meghalni egy gondolatért, mert ez az egyetlen tulajdonság különbözteti meg az embert minden mástól a világegyetemben.

A nyugati államok nyugtalanok a kezdődő változás miatt. Texas és Oklahoma, Kansas és Arkansas, Új-Mexikó, Arizona, Kalifornia. Egy család elköltözött a földjéről. Apa pénzt vett kölcsön a banktól, s most a bank követeli a földet. A földbirtokos társaság - így hívják a bankot, ha földje van - nem családokat, hanem traktorokat akar a földjén látni. Gonosz az a traktor? Rossz irányban dolgozik talán az az erő, amely a hosszú barázdákat vonja? Ha ez a traktor a miénk lenne - nem az enyém, hanem a miénk -, jó lenne. Ha a mi traktorunk vonna hosszú barázdákat a mi földünkön, az jó lenne. Nem az én földemen, hanem a miénken. Akkor úgy szeretnők azt a traktort, ahogy ezt a földet szerettük, amikor a miénk volt. Hanem ez a traktor két dolgot cselekszik: megforgatja a földet, és kiforgat minket a földünkből. Nem sok különbség van az ilyen traktor meg egy tank között. Mind a kettő elkergeti, megriasztja, megszenvedteti az embereket. Ezen gondolkoznunk kell.

Egy embert, egy családot elűznek a földjéről; a rozsdás kocsi végignyikorog az országúton nyugat felé. Elvesztettem a földemet, a földemet egyetlen traktor vette el. Egyedül vagyok, és nem tudom, mitévő legyek. És éjszaka egy család tábort ver az árokban, másik család telepszik melléje, s felállítják a sátrakat. A két férfi ott kuksol a földön, s az asszonyok meg a gyerekek hallgatják őket. Itt van a magva mindennek, értsd meg, te, aki gyűlölsz minden

változást, és rettegsz a forradalomtól. Tartsd távol egymástól ezt a két, földön kuksoló embert, plántálj a szívükbe gyanakvást, félelmet, gyűlöletet egymással szemben. Itt van a gyökere annak, amitől félsz. Ez itt a megtermékenyített sejt. Mert itt megváltoztak ezek a szavak: “elvesztettem a földemet”, egy sejt kettéhasadt, s kettéhasadásból származik ez: “elvesztettük a földünket”. Itt a veszedelem, mert két ember már nem oly magányos és tehetetlen, mint egy. S ebből az első többes számból más, sokkal veszedelmesebb dolog is származik: “nekem van egy kis elemózsiám” plusz “nekem nincs”. Ha ennek a számtani feladatnak eredménye: “van egy kis elemózsiánk”, akkor a dolog már megindult a maga útján, van iránya. Csak egy kis szorzás kell, s ez a föld, ez a traktor a miénk. Két férfi kuksol egy árokban; kis tűz, egy fazékban fő a hús, hallgatag, merev szemű asszonyok; hátul a gyerekek hallgatják egész lelkükkel azokat a szavakat, amelyeket elméjük nem tud még felfogni. Leszáll az éj. A kisbaba megfázott. Nesze, fogd ezt a takarót. Gyapjúból van. Anyám takarója volt, vedd el a kisbaba számára. Ez az, amit bombával kell szétzúzni. Ez a kezdet, az átmenet az “én” és a “mi” közt.

Talán még megúsznád ép bőrrel, te, akié mindaz, amire szüksége van a népnek, ha megértenéd ezt. Ha meg tudnád különböztetni az okot és az okozatot, ha tudnád, hogy Paine,[2] Marx, Jefferson[3] és Lenin következmény volt és nem ok, akkor még fennmaradhatnál. Ezt azonban nem tudhatod. Mert a birtoklás örökre befagyaszt az “én”-be, és örökre elválaszt a “mi”-től.

A nyugati államok nyugtalankodnak a kezdődő változás alatt. Szükséglet ösztökél a gondolatra, gondolat a cselekvésre. Félmillió ember vándorol keresztül az országon, egymillió nehézkesebb természetű készül a vándorlásra; másik tízmillió az első nyugtalanságot kezdi érezni.

És traktorok vonják a párhuzamos barázdákat az üres földeken.

---

[2] Thomas Paine (1737-1809) forradalmi demokrata politikus és újságíró.

[3] Thomas Jefferson (1743-1826) amerikai államférfi és filozófus, 1801-től 1809-ig az Egyesült Államok elnöke.

15

A 66-os országút mellett szendvicses bódék: Al és Susy - Carl ebédlőhelyisége - Joe és Minnie - Will étkezője. Deszkából és ponyvából összetákolt bódék. Elöl két benzinkút, csapódó ajtók, hosszú pult, székek meg egy lábtámasztó rúd. Az ajtó közelében három játékautomata, üveg alatt mutogatva azt a halom ötcentest, amit meg lehet nyerni, ha a kerekek forgása után három csík jön ki. Mellettük lemezjátszó-automata, tortalap módjára felhalmozott lemezek, készen, hogy ráforduljanak a forgótárcsára, s felhangozzék a tánczene: “Ti-pi-ti-pi-tin”, “Köszönöm az emléket” - Bing Crosby, Benny Goodman. A pult egyik végén üvegtetejű szekrényke; köhögés elleni cukorka. Álomkergetőnek, Alvásűzőnek elnevezett koffeinszulfátok; cukor, cigaretta, borotvapenge, aszpirin, Bromo-víz, Alka-víz. A falak plakátokkal díszítve: fürdő leányok, nagy keblű, karcsú csípőjű, viaszarcú szőkeségek, fehér fürdőruhában, kezükben egy üveg Coca-Colával, és mosolyognak: Lássátok, mivé varázsolja az embert a Coca-Cola. Hosszú kocsmaasztal, só, bors, mustár, papír asztalkendők. A pult mögött csapra vert söröshordók, hátul kávéfőző gép csillog és gőzölög, üvegcsövek mutatják rajta a kávé szintjét. Dróthálóval borított pástétomok, négyesével gúlába rakott narancsok. Kis halmokban kirakva sütemények.

Kemény papírtáblákon jelmondatok, aranyfüsttől csillámló írással: *Ilyen pástétomot csak édesanyád készített. A hitel ellenséggé tesz, legyünk barátok. Hölgyek dohányozhatnak, de vigyázzanak, hová teszik a csutkát. Kosztolj itt, ne dolgoztasd feleségedet*.

Hátul sütőtepsik, fazekak, krumpli, főtt hús, sült hús, kisütött disznóhús, amely fölszeletelésre vár.

Középkorú hölgy a pult mögött, Minnie vagy Susy, vagy May, haja felgöndörítve, izzadó arcán rúzs és púder. Lágy és halk hangon veszi át a rendelést, pávarikoltással adja tovább a szakácsnak. Köröket ír le a törlőronggyal a pulton, fényesítgeti a hatalmas kávéfőző gépet. A szakács Joe vagy Carl vagy Al, melege van fehér kabátjában és kötényében, fehér homlokán, fehér szakácssapkája alatt, izzadságcseppek gyöngyöznek; kedvetlen, ritkán szól, pillanatra fölnéz, valahányszor belép valaki. Kitörli a serpenyőt, belecsapja a kolbászkát. Szelíden megismétli May parancsait, kikaparja a serpenyőt, letörli egy ronggyal. Kedvetlen és hallgatag.

A közönséggel May érintkezik, mosolyogva, ingerülten, közel a kitöréshez; mosolyog, de szeme már másra néz, hacsak nem teherautó-vezetőkről van szó. Ezek az oszlopai az egész intézménynek. Ahol a teherautók megállnak, oda jön a vendég. Teherautó-vezetőket nem szabad semmibe venni, ezt tudják jól. Azok hozzák a közönséget. Ezt tudják. Ha rossz kávét kapnak, sarkon fordulnak. Ha jól bánnak velük, újra eljönnek. May őszintén, egész lelkéből mosolyog a teherautó-vezetőkre. Kényeskedik kissé, fekete haját úgy igazgatja meg, hogy karja emelésével kifeszítse a mellét, s köszönésével, rövid beszélgetésével nagy dolgokat, nagyszerű mulatságot, nagyszerű tréfát sejtet. Al sohasem beszél. Ő nem érintkezik a közönséggel. Néha elmosolyodik kissé egy tréfán, de sohasem nevet. Néha fölpillant, ha May hangja nagyon is megélénkül, aztán kikaparja a serpenyőt egy lapátkával, s arról megint levakarja a zsírt. Leszorítja a lapátkával a sercegő kolbászt. A tűzhely lapjára teszi a kettéhasított zsemléket, hogy megpirítsa és fölmelegítse. Szétszórt hagymaszeleteket szed össze a tűzhely lapjáról, rárakja a húsra, s megnyomogatja a lapátkával. A zsemle felét ráborítja a húsra, másik felét bekeni olvasztott vajjal meg egy kis uborkalével. Miközben a zsemlét rászorítja a húsra, a lapátkát bedugja a vékony szelet alá, az egészet megfordítja, hogy a vajas fele kerüljön fölül, s az egész szendvicset ledobja egy kis tányérra. Egy kis ecetes

uborka meg két fekete olajbogyó kerül melléje. Al végigcsúsztatja a tányért a pulton, mint egy diszkoszt. Azzal kivakarja a lapátkával a serpenyőt, s bosszúsan néz a levesesfazékba.

Kocsik száguldanak el a 66-os országúton. Számtáblák. Mass., Tenn., R. I, N. Y., Vt., Ohio. Nyugat felé. Szép kocsik, hatvanöt mérföldes sebességgel.

Itt szalad egy Ford. Olyan, mint valami keréken járó koporsó.

Uram Jézus, hogy mennek ezek!

Látod ezt a La Salle-t? Nekem való lenne. Kicsire nem nézünk. Én a La Salle pártján vagyok.

Hát ha olyan nagy legény vagy, mit szólnál egy Cadillachez? Egy kicsit nagyobb, egy kicsit gyorsabb.

Én a magam részéről Zephyrt vennék. Igaz, egy vagyonba kerül, de előkelő és gyors. Nekem jó a Zephyr.

Hát hiszen a Zephyr nem rossz.

No hát nevetni fogsz, én megelégszem egy Buickkal, elég jó nekem az is.

De hiszen ugyanannyiba kerül, mint a Zephyr, és nem ér annyit.

Nem bánom. Amit egyszer Henry Ford gyártott, az nekem nem kell. Nem szeretem, nem is szerettem soha. Egyik fivérem dolgozott a telepén. Csak azt hallottad volna!

Nagy kocsik az országúton. Ernyedt, hőségtől meggyötört hölgyek, apró középpontok, akik körül ezer mindenféle kellék halmozódik fel: krémek és kenőcsök, festékes üvegcsék - fekete, rózsaszín, piros, fehér, zöld, ezüstszínű -, hogy megváltoztassák hajuk, szemük, ajkuk, körmük, szemöldökük, szempillájuk színét. Bélműködést elősegítő olajok, magvak és pirulák. Egész táskára való palack, fecskendő, pirula, por, folyadék, hogy biztonságossá, szagtalanná és terméketlenné tegyék nemi életüket. S a ruházatról még nem is beszéltünk. Eszeveszett dolog!

Fáradtság ráncai a szemük körül, bosszúság ráncai a szájuk körül, keblük súlyosan pihen apró függőágyakban, gyomruk és csípőjük gumifűzőbe szorul. Szájuk liheg, szemük haragos, mindenért bosszankodnak, s utálják az időt, ritkán szépíti és mindig megöregíti őket.

Mellettük kis pókhasú férfiak könnyű ruhában, panamakalapban; tiszta, rózsaszín képű férfiak tűnődő, aggódó, nyugtalan szemmel. Aggódnak, mert számításaik nem válnak be; mohón keresik a biztonságot, s érezniük kell, hogy a biztonság eltűnik a földről. Kabáthajtókájukon páholy- és klubjelvények, olyan helyek jelvényei, ahová eljárhatnak, s ahol sok hasonló kis aggódó ember között megnyugtathatják magukat, hogy az üzlet nemes dolog, és nem különös szertartásokhoz kötött tolvajlás, noha jól tudják, hogy az; hogy az üzletemberek értelmesek, hiába jegyezték föl annyi ostobaságukat; hogy jók és könyörületesek, noha nem térnek el a “helyes üzleti elvektől”; hogy életük gazdag és változatos, noha ismerik fárasztó, mindennapi egyformaságát; s hogy eljön majd az idő, amikor nem kell többé félniük semmitől.

Ez a kettő itt Kaliforniába megy; ott ülnek majd a Beverly-Wilshire Szálló halljában, s nézegetik az embereket, akiket irigyelnek; meg hegyeket néznek - hegyeket bizony, és nagy fákat -, a férfi az aggódó szemével, s az asszony arra gondolva, hogy a nap ki fogja szárítani a bőrét. Aztán megnézik a Csendes-óceánt, s százezer dollárba fogadok semmi ellen, hogy a férfi azt fogja mondani: Nem is olyan nagy, mint gondoltam. Az asszony pedig irigykedni fog a parton heverő erős, fiatal testekre. Igazában azért megy Kaliforniába, hogy megint hazamenjen. Hogy azt mondhassa: X. Y. a mellettünk levő asztalnál ült a Trocaderóban. Rémes teremtés, de gyönyörű ruhái vannak. A férfi pedig: Kitűnő, okos üzletemberekkel beszéltem ott. Azt mondják, semmi remény a javulásra, amíg a mostani elnöktől meg nem

szabadulunk. Aztán: Bennfentes filmembertől hallottam, hogy az a nő vérbajos. Játszott abban a Warner-filmben. Nem fösvénykedett a bájaival, amíg odáig jutott. No hát most megkapta, amit keresett. Hanem az aggódó tekintet nem nyugszik meg, a duzzogó száj nem vidul föl. A nagy kocsi hatvanas sebességgel száguld.

Szeretnék valami hideget inni.

Éppen van előttünk valami helyiség. Megálljunk?

Gondolod, hogy tiszta lesz?

Hát, amilyen tiszta lehet itt, az isten háta mögött.

Talán a palackozott szódavíz jó lesz.

A nagy kocsi csikorogva megáll. Az aggódó tekintetű kövér ember kisegíti a feleségét.

May rájuk néz, amint belépnek, aztán továbbröppen a tekintete. Al fölpillant a serpenyőről, aztán ismét lesüti szemét. May tudja, mi következik. Ezek megisznak egy ötcentes szódát, és panaszkodnak, hogy nem elég hideg. Az asszony elhasznál hat papírszalvétát, és ledobálja a földre. A férfit megköhögteti a víz, s majd Mayt próbálja hibáztatni. Az asszony szimatol, mintha rothadt hús szagát érezne, aztán kimennek, s holtukig azt beszélik, hogy itt, nyugaton barátságtalanok az emberek. May aztán, amikor magára marad Allal, néven nevezi őket: Piszok népség.

A teherautó-vezetők, azok igen! Éppen jön egy nagy szállítókocsi. Remélem, megállnak; elveszik ennek a piszok népségnek az ízét. Láttad volna, Al, amit én láttam Albuquerque-ben, abban a nagy szállodában, hogy lopnak el ezek mindent. Minél nagyobb kocsijuk van, annál többet lopnak: törülközőt, ezüstöt, szappantartót. El nem tudom képzelni, miért.

Al morcosan jegyzi meg: - Mit gondolsz, hogy szerezték azt a nagy kocsit meg miegymást? Velük született? Neked sohase lesz semmid.

A szállítókocsi, a vezető meg a társa, aki fölváltja: - Hátha megállnánk egy csésze feketére? Ismerem ezt a helyet.

És a menetidő?

Előre vagyunk.

Hát akkor álljunk meg. Van idebenn egy tűrhető vén masina. Jó a feketéjük is.

A teherautó megáll. Két férfi: khakiszínű lovaglónadrág, csizma, kurta kabát, csillogó ellenzős katonasapka. Hangosan csapják be maguk után az ajtót.

- Adj' isten, May!

- No nézd csak, Bill, az öreg patkány! Mikor kerültél vissza erre a vonalra?

- Egy hete.

A másik férfi bedug egy ötcentest a lemezjátszóba, figyeli, amint a lemez kiszabadul, s a lemeztányér alája emelkedik. Bing Crosby hangja: isteni. “Köszönöm az emléket, te bájos gyöngyalak. A fejem fájt tán érted, de sosem untalak.” S a teherautó vezetője May fülébe énekli: “Ez megmarad tenéked, ha el is hagytalak.”

May nevet. - Kicsoda a barátod, Bill? Ugye új még ezen a vonalon?

A másik bedug egy ötcentest a játékautomatába, négy zsetont nyer, és visszaveszti. Odamegy a pulthoz.

- Mit parancsolnak az urak?

- Feketét. Van-e pástétom?

- Banánkrém, ananászkrém, csokoládékrém meg alma.

- Hát legyen alma. Várj csak, mi az a nagy, vastag?

May kiemeli a többi közül és megszagoltatja. - Banánkrém.

- Vágj le egy szeletet, de jó nagy legyen.

- Adj mindenből két adagot - szólal meg a másik férfi a játékautomata mellől.

- Rendben van, kettőt. Van-e valami jó vicced, Bill?

- Hát volna egy.

- Ejnye, vigyázz, mit mondasz el egy hölgy előtt.

- Ó, ez nem olyan. A kisfiú elkésik az iskolában. A tanító megkérdi: Miért jössz későn? El kellett vinnem a tehénkét fedeztetni, feleli a kölyök. Nem végezhette volna el az apád? Erre a fiú rávágja: Dehogynem, csak nem olyan jól, mint a bika.

May felvisít nevettében, éles, rikácsoló hangon. Al, aki hagymát vagdal egy deszkán, fölpillant és elmosolyodik, aztán újra lesüti szemét. Teherautó-vezetők - ez igen! Mind a kettő egy-egy negyeddollárost hagy ott. Tizenöt cent a kávé meg a pástétom, tíz May borravalója. És még csak meg se akarják fogdosni.

Üldögélnek egymás mellett, kanaluk kiáll a kávéscsészéből. Csöndesen beszélgetnek. Al a nagy serpenyőt súrolgatja, odafigyel, de nem szól bele. Bing Crosby hangja elhallgat. A lemezjátszó karja fölemelkedik, a lemez visszalendül a helyére, a többi közé. A bíborszínű fény kialszik. Az ötcentes, amely ezt az egész gépezetet mozgásba hozta, megszólaltatta Crosby énekét és egy zenekar játékát, most kiesik a résből, ahol az áramkört zárta, és bepottyan abba a fiókba, ahová a bevétel kerül. Ez a nikkeldarab nem olyan, mint a legtöbb pénz, ez valóban dolgozott, a szó fizikai értelmében előidézett valami hatást.

A kávéfőző szelepjéből kitör a gőz. A fagylaltgép kompresszora halkan zümmög egy darabig, aztán elhallgat. A villamos legyező a sarokban lassan csóválja fejét, meleg szellőt mozgatva meg a szobában. A 66-os országúton kocsik száguldanak.

- Nemrég egy massachusettsi kocsi állt meg itt - mondja May.

Bill karimájánál markolja meg a csészéjét, úgy, hogy a kanál kiemelkedik két ujja között. Szürcsölve szívja be a levegőt a kávéval, hogy lehűtse. - Látnád, mi van a 66-os országúton. Az egész országból idegyűlnek a kocsik. Mind nyugatra tart. Soha életemben nem láttam ennyit. Talán mézzel van bekenve az út.

- Ma reggel egy roncsot láttunk - mondta a társa. - Nagy kocsi volt. Nagy Cadillac, gyönyörű munka, alacsony, krémszínű, megrendelésre készült. Beleütközött egy teherautóba. A hűtő belement a vezető hasába. Kilencvennel szaladhatott. A kormánykerék keresztüldöfte a pasast, úgy kapálódzott, mint a horogra akadt béka. Remek kocsi volt. Most két garasért megkaphatod. A pasas egyedül volt.

Al fölnézett munkájából. - Hát a teherautónak történt-e baja?

- Ó, uram isten, nem is volt az teherautó. Afféle összetákolt kocsi, megrakva tűzhellyel, serpenyővel, derékaljjal, gyerekkel, tyúkkal. Nyugatra tartott, hiszen tudod. Az a pasas kilencvennel haladt el mellettük, két kereke a levegőbe emelkedett, amikor előzött, s azzal puff, neki a teherautónak. Úgy hajtott, mint a részeg. Uram isten, a levegő tele volt ágyneművel, tyúkkal, gyerekkel. Egy gyerek meg is halt. Soha életemben nem láttam ilyen kavarodást. Megálltunk. Az öreg, aki a teherautót vezette, csak állt ott, s nézte a halott

gyereket. Egy szót sem tudtunk kivenni belőle. Mintha megnémult volna. Uramisten, az út tele van ilyen nyugatra vándorló családokkal. Soha életemben nem láttam ennyit. S még egyre rosszabb lesz. Nem tudom, honnan a fenéből jöhetnek.

- Én meg arra vagyok kíváncsi, hová mennek - mondta May. - Idejönnek néha benzinért, de alig vásárolnak egyebet. Azt beszélik róluk, hogy lopnak. Semmit sem hagyunk künn heverni. Tőlünk nem is loptak soha semmit.

Bill a pástétomot rágcsálva, az ablakon át kinézett az országútra. - Jó lesz lekötözni mindent. Azt hiszem, megint jönnek.

Egy 1926-os Nash fordult be nehézkesen az országútról. Hátsó ülése majdnem a mennyezetig meg volt rakva zsákokkal, fazekakkal és serpenyőkkel, s a rakomány tetején, közvetlenül a kocsi mennyezete alatt, két férfi ült. A kocsi tetején egy derékalj meg egy összehajtogatott sátor; a hágóvashoz kötözve sátorkarók. Sötét hajú, éles arcú férfi szállt ki lassan a kocsiból. A két fiú is lesiklott a rakományról, s leugrott a földre.

May előjött a pult mögül, és kiállt az ajtóba. A férfi szürke gyapjúnadrágot és kék inget viselt, amely hátán és hóna alatt sötét volt az izzadságtól. A fiúkon egy szál overall volt, semmi más, rongyos, foltozott overall. Világos színű hajuk egyenletesen állt föl mindenütt, látszott, hogy nemrégiben kurtára nyírták. Arcuk maszatos volt a portól. Egyenesen odamentek a vizestömlő szájánál elterpedő sáros pocsolyához, s beledugták a lábuk ujját.

A férfi megkérdezte: - Kérem szépen, kaphatunk-e egy kis vizet?

May arcán bosszús kifejezés villant végig. - Kaphattok hát. - S halkan hátraszólt: - Majd szemmel tartom azt a kutat. - Figyelve nézte, amint a férfi lassan lecsavarja a hűtősapkát és beledugja a tömlőt.

A kocsiban ülő lenhajú asszony így szólt: - Nézd meg, nem kaphatnál-e.

A férfi kihúzta a tömlőt, s újra felcsavarta a hűtősapkát. A fiúcskák elvették tőle a tömlőt, szájukhoz emelték, és mohón inni kezdtek. A férfi levette sötét, piszkos kalapját, s furcsa alázatossággal állt meg az ajtó előtt. - Kérem szépen, asszonyság, eladhatna nekünk egy kenyeret?

May azt felelte: - Ez nem szatócsbolt. A mi kenyerünk csak szendvicskészítésre való.

- Tudom, asszonyság. - Törhetetlen alázatossággal folytatta: - Kenyérre lenne szükségünk, s azt hallom, hogy messzi úton nem kaphatunk sehol.

- Ha kenyeret adunk el, magunk szorulunk meg - mondta kevésbé határozott hangon May.

- Éhesek vagyunk - mondta a férfi.

- Miért nem vesztek szendvicset? Nagyon finom, húsos szendvicsünk van.

- Hiszen vennénk szívesen, asszonyság. De nem lehet. Muszáj hogy tíz centből valamennyien jóllakjunk.

- És zavartan tette hozzá: - Nagyon kevés a pénzünk.

May azt mondta: - Nincs tízcentes kenyerünk, csak tizenöt centes.

Háta mögött morogva szólalt meg Al: - Az isten áldjon meg, May, adj nekik kenyeret.

- Kifogyunk, mielőtt a kenyereskocsi visszajön.

- Hát fogyjunk ki, egye fene - mondta Al. És dühösen nézett le a krumplisalátára, amit éppen kevert.

May felvonta kövér vállát, s a két sofőrre nézett: lássák, milyen bajban van.

Nyitva tartotta a csapódó ajtót, s a férfi belépett, izzadságszagot hozva magával. A fiúk is benyomakodtak utána, egyenesen odaléptek a cukorkás üvegszekrényhez, s bámulni kezdték, nem sóvárogva, reménykedve, sőt nem is vágyakozva, csak valami csudálkozással, hogy ilyen dolgok is vannak a világon. Egyforma növésűek voltak, s arcuk is hasonlított egymáshoz. Az egyik megvakarta porlepte bokáját lába körmével. A másik súgott neki valamit, aztán mind a kettő úgy megfeszítette karját, hogy az overall zsebébe dugott összeszorított öklük keresztüllátszott a vékony kék szöveten.

May kihúzott egy fiókot, s kivett egy zsírpapírba burkolt, hosszú kenyeret. - Ez a kenyér itt tizenöt cent.

A férfi hátratolta fején a kalapját. Törhetetlen alázatossággal felelte: - Nem lehetne, nem lenne szíves tíz cent árát levágni?

Al felmordult: - Vigye ördög, May, add oda neki azt a kenyeret.

A férfi Al felé fordult: - Nem, kérem, mi tíz cent árát akarunk megvenni belőle. Nagyon takarékoskodnunk kell, hogy eljussunk Kaliforniába.

May beletörődött hangon mondta: - Megkaphatjátok ezt tíz centért.

- Azzal megraboljuk magukat, asszonyság.

- Ugyan, eredj már. Al azt mondta, hogy vigyétek. - Eléje tolta a pulton a zsírpapírba burkolt kenyeret. A férfi előszedett hátsó zsebéből egy nagy bőrzacskót, kioldotta zsinórját és kinyitotta. Tele; volt ezüstpénzzel és zsíros bankóval.

- Talán furcsának látszik, hogy ilyen szűkösen vagyunk - mondta bocsánatkérő hangon. - Ezer mérföld van előttünk, s nem tudjuk, hogy kibírjuk-e? - Mutatóujjával kotorászott a zacskóban, talált egy tízcentest és kihalászta. Amikor letette a pultra, egy penny is tapadt hozzá. Már éppen vissza akarta dobni a zacskóba, amikor tekintete ráesett a fiúkra, akik dermedten álltak a cukorkás szekrény előtt. Lassan odament hozzájuk. Rámutatott a szekrényben két csíkos cukorsípra. - Kérem, asszonyság, pennys cukor ez?

May odament és megnézte. - Melyik?

- Ez a csíkos.

A kisfiúk May arcára emelték szemüket, s elállt a lélegzetük; szájuk félig kinyílt, félmeztelen testük megmerevedett.

- Ó, ez nem, ebből kettő egy penny.

- Hát akkor kérek kettőt, asszonyság. - Gondosan letette a rézcentet a pultra. A fiúk lassan engedték ki magukból a visszatartott lélegzetet. May odanyújtotta nekik a cukorsípokat.

- Vegyétek el - mondta a férfi.

Félénken nyúltak utána, mindegyik elvett egyet, feszesen oldalához szorította, és nem nézett rá. Ahelyett egymásra néztek, és szájuk sarkában merev, zavart mosoly jelent meg.

- Köszönöm, asszonyság. - A férfi fölkapta a kenyeret, kiment az ajtón, s a kisfiúk mereven lépdeltek utána, a piros csíkos cukorsípokat keményen combjukhoz szorítva. Mint a mókus szökkentek föl az elülső ülésre, s onnan a rakomány tetejére, s úgy is tűntek el szem elől, mint a mókus.

A férfi beszállt, elindította kocsiját, s az ócska Nash harsány motorzúgással, kék olajfelhőbe burkolózva mászott vissza az országútra, s folytatta útját nyugat felé.

A vendéglőből a két sofőr, May és Al utánuk bámultak.

Aztán Bill sarkon fordult. - Nem igaz, hogy abból a cukorkából két darab egy cent - mondta.

- Mi közöd hozzá? - vágta rá hevesen May.

- Annak tíz cent darabja - mondta Bill.

- Mennünk kell - szólt közbe a másik. - Késésünk lesz. - Zsebükbe nyúltak. Bill letett egy pénzdarabot a pultra, a másik odanézett, újra zsebébe nyúlt, s ő is letett egy pénzdarabot. Megfordultak, s indultak az ajtó felé.

- Viszlát - mondta Bill.

May utánuk kiáltott: - Hé, várjatok egy percig! Visszaadok.

- Eredj a fenébe - mondta Bill, s az ajtó becsapódott utánuk. May nézte őket, amint beszállnak a nagy teherautóba, elnézte, mint lassan döcögni kezdett, s hallotta, amint bekapcsolták a nagyobb sebességet. - Al - szólalt meg halkan.

Al fölnézett a szendvicsről, amelyet éppen zsírpapírba csomagolt. - Mit akarsz?

- Ide nézz. - Odamutatott a kávéscsészék mellett heverő pénzdarabokra; két féldolláros volt. Al közelebb lépett és megnézte, aztán visszatért a munkájához.

- Sofőrök - mondta tiszteletteljes hangon May -, ez igen. A többi piszok népség.

Legyek csapódtak az ablakhoz, s zümmögve továbbszálltak. A kompresszor még zúgott egy darabig, aztán elhallgatott. A 66-os országúton tovább folyt a forgalom, dörömbölő teherautók, surranó, áramvonalas kocsik, ócska tragacsok, félelmes zúgással. May elszedte a tányérokat, s egy vödörbe vakarta a pástétommaradékot. Előszedte a nedves rongyot, s kerek mozdulatokkal törölgette a pultot. Szemét az országútra szegezte, ahol elzúgott mellette az élet.

Al kötényébe törülte kezét. Ránézett a falra tűzött papirosra. Vonalakkal volt teleróva három hasábban. Al megszámolta a leghosszabbik sort. A pult mellett odament a pénztárautomatához, megnyomta azt a gombot, amelyiktől a “Nem eladás” jelzés ugrott ki, s kiszedett egy marék ötcentest.

- Mit csinálsz? - kérdezte May.

- A hármas számú automata mindjárt tele lesz - mondta Al. Odament a géphez, beledugdosta a pénzeket, s az ötödik fordulóra nyert; a nagy nyeremény kizúdult a csészébe. Al összeszedte a jó marék pénzt, s visszament a pulthoz. A pénzt behajította a fiókba, s becsukta a pénztárautomatát. Azzal visszatért helyére, és kitörölte a sort a papírról. - A hármas számú többet játszik, mint a másik kettő - mondta.

- Talán másként kellene elhelyezni őket. - Megemelte egy fazék fedelét, s megkavarta a csöndesen zümmögő levest.

- Kíváncsi vagyok, mit csinálnak ezek Kaliforniában - mondta May.

- Kik?

- Azok, akik az imént itt jártak.

- Tudja isten - mondta Al.

- Gondolod, hogy kapnak munkát?

- Honnan tudjam én azt? - mondta Al.

May kelet felé bámult az országúton. - Jön egy kettős szállítókocsi. Kíváncsi vagyok, megállnak-e? Remélem. - S amint a nagy teherautó nehézkesen lefordult az országútról s

beállt a vendéglő elé, May fogta a törlőrongyot, s a pultot egész hosszában végigtörölte. Törölt egyet-kettőt a csillogó kávéfőző masinán is, s felcsavarta alatta a tartályba préselt gázt. Al előszedett egy marék apró répát, és hámozni kezdte. Maynek földerült az arca, amikor kinyílt az ajtó, s a két egyenruhás sofőr belépett.

- Adj’ isten, húgom!

- Adj’ isten, húgom!

- Nem vagyok én húga senkinek - mondta May. A sofőrök nevettek, nevetett May is. - Mi tetszik, fiúk?

- Fekete. Milyen pástétom van?

- Ananászkrém, banánkrém, csokoládékrém meg alma.

- Adj nekem almát. Nem, várj csak, mi az a nagy, vastag?

May fölemelte a süteményt és megszagoltatta. - Ananászkrém - mondta.

- No hát, abból vágj egy szeletet.

Félelmetesen zúgtak el a kocsik a 66-os országúton.

16

Joadék és Wilsonék együtt döcögtek nyugat felé: El Reno és Bridgeport, Clinton, Elk City, Sayre és Texola. Itt a határ, Oklahoma a hátuk mögött volt. Ezen a napon tovább mászott a két kocsi Texas “serpenyőnyelén” keresztül: Shamrock és Alanreed, Groom és Yarnell. Aztán este keresztülmentek Amarillón, s azon is jóval túl, besötétedéskor ütöttek tábort. Fáradtak, porosak voltak és izzadtak. Nagyanyó görcsöket kapott a hőségtől, s nagyon gyönge volt, amikor megálltak.

Akkor éjjel Al ellopott egy sövénykarót, s fölállította a teherkocsin a két végén megerősített póznát. Estére nem ettek mást, csak reggeliről maradt hideg és kemény kétszersültet. Leroskadtak a derékaljakra, és ruhástul aludtak. Wilsonék még a sátrukat sem állították fel.

Joadék és Wilsonék mintha menekültek volna a “serpenyőnyélen” keresztül, ezen a hullámzó, szürke vidéken, amelyet elmúlt áradások sebhelyei szabdaltak meg. Mintha menekültek volna Oklahomából és Texason át. Teknősbékák másztak a porban, estére pedig az égből kifogyott a hőség, s a föld árasztotta magából a hőhullámot.

Két álló napig menekült a két család, de a harmadikon túlságosan nagynak kezdték érezni az országot, s új életmódra rendezkedtek be; otthonuk az országút lett, kifejezőeszközük a mozgás. Lassanként megszokták ezt az új életet. Legelőször Ruthie és Winfield, aztán Al, aztán Connie és Sáronrózsája, legutoljára az idősebbek. A szilárd talaj dagadozott, hullámzott körülöttük, mint a tenger. Wildorado és Vega és Boise és Glenrio. Itt van Texas vége. Új-Mexikó és a hegyek. A hegyek messze távolban meredeztek az ég felé. És a kocsik kerekei nyikorogtak, a motorok átforrósodtak, a hűtőből minduntalan kitört a gőz. Elmásztak a Pecos folyóig, s átkeltek rajta Santa Rosánál. Tovább mentek még húsz mérföldnyire.

A túrakocsit Al Joad vezette; mellette ült az anyja, anyja mellett Sáronrózsája. Előttük a teherautó mászott. A forró levegő hullámzott a tájék fölött, s a hegyek borzongtak a hőségben. Al közömbösen vezetett, az ülésen hátradőlve, keze könnyedén markolta a kormánykerék keresztfáját; hihetetlen formájúra rángatott szürke kalapját mélyen lehúzta fél szemére; vezetés közben néha oldalt fordult, s kiköpött az útra.

Anya összekulcsolta kezét az ölében, s igyekezett ellenállni a fáradtságnak. Ernyedten ült, engedte, hogy a kocsi mozgása ide-oda ringassa testét, fejét. Hunyorogva nézett előre, a hegyek felé. Sáronrózsája óvta magát a kocsi mozgásától, lábát nekifeszítette a padlónak, jobb könyökét az ajtónak támasztotta. Kövér arca feszülten állt ellen a mozgásnak, s a feje nagyokat zökkent, mert nyakizmait erősen megfeszítette. Egész testét kemény tartóedénnyé akarta merevíteni, amely megvédje magzatját minden rázkódtatástól. Odafordult az anyjához:

- Anya! - Anyának felcsillant a szeme, s figyelmét Sáronrózsájára irányította. Végigjártatta tekintetét a megfeszített, fáradt, kövér arcon, s elmosolyodott. - Anya - mondta az asszonyka -, ha odaérünk, ti ugye mind gyümölcsöt szüreteltek, s falun fogtok élni?

Anya kissé gúnyosan mosolyodott el. - Még nem vagyunk ott - mondta. - Nem tudjuk, milyen ott a világ. Majd meglátjuk.

- Én meg Connie nem akarunk ezentúl falun élni - mondta az asszonyka. - Már kiterveltük, hogy mit csinálunk.

Anya arca egy pillanatig elsötétült: - Nem maradtok a családdal?

- Már mindent megbeszéltünk Connie-val. Anya, mi városban fogunk élni. - Izgatottan folytatta: - ...Connie majd munkát kap egy műhelyben vagy talán gyárban. Aztán otthon tanul, talán rádiót, akkor szakmunkás lehet, s talán később neki magának is lesz műhelye. És moziba

fogunk járni. És Connie azt mondja, hogy doktort hívunk, amikor a kisbaba világra jön; azt is mondja, hogy kórházba küld, ha lehet. És lesz egy kocsink, egy kiskocsink. Aztán éjszakánként fog tanulni, bizony, az nagyon szép lesz, és kitépett egy lapot a *Nyugati Szerelmi Regények*-ből, és jelentkezik egy tanfolyamra, mert azt a jelentkezést beküldeni nem kerül semmibe. Rá van nyomtatva arra a kitépett lapra. Én is láttam. Aki a tanfolyamot elvégezte, annak még munkát is szereznek, rádiógyárban; szép, tiszta munka, és jövője van az embernek. És városban fogunk lakni, és moziba járunk, és aztán lesz villanyvasalóm, és a kisbabának csupa új holmit veszünk. Connie azt mondja, csupa új holmit, szép fehéret és... csak láttad volna az árjegyzékben, hogy mi minden tartozik egy ilyen babakelengyéhez! Eleinte talán, amíg Connie otthon tanul, nem is lesz olyan könnyű az élet, de mire a kisbaba megjön, talán már végzett is a tanulással, s lesz lakásunk, egy kis lakásunk. Nem akarunk semmi cifraságot, csak jó legyen a kisbabának... - Arca égett az izgalomtól. - És arra is gondoltam, hogy talán valamennyien városba költözhetnénk, s amikor Connie-nak meglesz az üzlete, talán Al dolgozhatnék nála.

Anya egy pillanatra sem vette le szemét az asszonyka kipirult arcáról. Figyelmesen követte képzelődéseit. - Nem akarjuk, hogy otthagyjatok bennünket - mondta végül. - Nem jó az, ha az emberek elválnak egymástól.

Al felhorkant: - Hogy én dolgozom Connie-nál? Hátha Connie dolgoznék nálam? Azt hiszi a nyavalyás, hogy ő az egyetlen, aki tud éjszaka tanulni?

Anya mintha hirtelen rájött volna, hogy álom az egész. Ismét előrenézett, teste elernyedt, de egy kis mosoly ott maradt a szeme körül. - Szeretném tudni - mondta -, hogy nagyanyó hogyan érzi magát.

Al feszült figyelemmel hajolt a kormánykerék fölé. A hajtószerkezetben egy kis zörej kezdődött. Gyorsított, s a zörej erősödött. Utógyújtásra kapcsolt és hallgatózott, aztán egy pillanatra gyorsított megint, s újra hallgatózott. A zörej érces kopácsolássá erősödött. Al tülkölt, s az út szélére hajtott a kocsival. Az előtte járó teherautó megállt, aztán lassan visszafarolt. Három kocsi száguldott el mellettük nyugat felé, mindegyik tülkölt, az utolsónak a vezetője pedig kihajolt, s odakiáltotta nekik: - Mit gondoltok, hol álltok meg?

Tom egészen a személyautóig hátráltatta a teherkocsit, aztán kiszállt, s odament öccséhez. A megrakott teherkocsi hátsó oldaláról kíváncsi szemek néztek le rájuk. Al megint utógyújtásra kapcsolt, s hallgatta az üresen járó motort. Tom megkérdezte: - Mi a baj, Al?

Al gyorsabban járatta a motort. - Hallgass csak ide. A zörgő kopácsolás hangosabb lett.

Tom hallgatózott. - Adj előgyújtást, és jártasd üresen - mondta. Kinyitotta a motorházat, s bedugta a fejét. - Most adj gázt. - Hallgatózott egy pillanatig, aztán visszacsukta a motorházat. - Azt hiszem, igazad van, Al - mondotta.

- A hajtórúd csapágya, mi?

- Olyanformán hangzik - mondta Tom.

- Pedig elég olajat adtam - sopánkodott Al.

- Hát akkor az olaj nem jut el hozzá. Olyan száraz, hogy csiholni lehet benne. Nincs más hátra, ki kell szedni. Ide hallgass, előremegyek s keresek valami sima helyet, ahol megállhatunk. Te lassan utánunk jössz. Ki ne rázd az olajteknőt.

Wilson megkérdezte: - Nagy a baj?

- Elég nagy - mondta Tom, azzal visszament a teherkocsihoz, s lassan előreindult vele.

Al magyarázni kezdte: - Nem tudom, mitől romlott el. Én elég olajat töltöttem belé. - Al tudta, hogy őt érte a szégyen. Érezte, hogy megbukott.

Anya azt mondta: - Nem a te hibád. Te mindent jól csináltál. - Aztán kissé félénken kérdezte: - Iszonyúan nagy a baj?

- Hát nehéz hozzáférni, meg aztán új hajtórudat vagy dobot kell szereznünk. - Mélyet sóhajtott. - Örülök, hogy Tom itt van. Csapágyat még nem igazítottam soha. Remélem, Tom csinált már ilyesmit.

Előttük, az út mellett nagy, vörös plakáttábla állt, s hosszú, négyszögletes árnyékot vetett. Tom lement a teherkocsival az útról, keresztül a sekély útmenti árkon, s behajtott az árnyékba. Aztán kiszállt, s várt, amíg Al is odaérkezik. - Lassan! - kiáltotta oda neki. - Lassan vezess, különben még egy rugót is eltörsz.

Al elvörösödött. Lelassította a motort. - A fene enné meg! - kiáltotta. - Nem én szárítottam ki azt a csapágyat! Miért gondolod, hogy eltöröm a rugót is?

Tom elmosolyodott. - No, csak ne ugrálj - mondotta. - Nem úgy értettem. Csak óvatosan hozd át a gépet az árkon.

Al morgott magában, miközben a kocsit levezette az árokba s ki az árok másik oldalán. - Nehogy eszére add valakinek, hogy én égettem ki azt a csapágyat. - A hajtószerkezet most lassan zörgött, Al az árnyékba hajtott, s leállította a motort.

Tom fölemelte a motorházat, s kitámasztotta oldalszárnyait. - Hozzá sem foghatunk, amíg le nem hűl - mondta. A család lecihelődött a két kocsiról, s összeseregelett a személykocsi körül.

Apa megkérdezte: - Nagy a baj? - és leült a földre.

Tom Alhoz fordult: - Csináltál-e már ilyesmit?

- Nem én, soha - mondta Al. - Persze, olajteknőt szedtem már ki.

Tom azt mondta: - Na, hát le kell szednünk az olajteknőt, aztán kivesszük a hajtórudat, pótalkatrészt szerzünk, lecsiszoljuk és beillesztjük. Jó egynapi munka. Az alkatrészért vissza kell mennünk az utolsó városba, Santa Rosába. Albuquerque még körülbelül hetvenöt mérföldnyire van innét. - Uram Jézus, és holnap vasárnap! Holnap nem kapunk semmit. - A család némán állt körülöttük. Ruthie odasettenkedett és bekukucskált a nyitott motorházba, abban a reményben, hogy megláthatja a törött alkatrészt. Tom halkan folytatta: - Holnap vasárnap. Hétfőn megszerezzük a dolgot, s kedd előtt valószínűleg nem tudjuk beilleszteni. Nincs szerszámunk, hogy könnyen megcsináljuk. Keserves munka lesz. - A földön egy ölyv árnyéka siklott végig, s az egész család fölnézett a szálló fekete madárra.

Apa azt mondta: - Én attól félek, hogy kifogy a pénzünk, s egyáltalán el sem jutunk oda. Enni kell mindnyájunknak, s aztán benzint meg olajat vásárolni. Ha a pénzünk kifogy, nem tudom, mitévők leszünk.

Most megszólalt Wilson: - Úgy látom, én tehetek mindenről. Ezzel az átkozott taligával kezdettől fogva baj volt. Ti jók voltatok hozzánk. Most pakolózzatok föl, és menjetek tovább. Én meg Sairy itt maradunk, s majd csak kitalálunk valamit. Nem akarunk titeket feltartóztatni.

Apa lassan azt felelte: - Ezt nem tesszük. Hiszen úgyszólván atyafiak vagyunk. Nagyapó a ti sátratokban halt meg.

Sairy fáradtan mondta: - Mi örökösen csak bajt okozunk nektek.

Tom lassan cigarettát sodort, megnézte és rágyújtott. Levette szétnyúzott sapkáját, és megtörölte homlokát. - Van egy ötletem - mondta. - Lehet, hogy senkinek se fog tetszeni, de

már előállok vele: minél közelebb jutunk Kaliforniához, annál hamarább kezdünk pénzt keresni. Ez a kocsi kétszer olyan gyorsan fog járni, mint a teherautó. Hát megmondom, mit gondolok. Átrakunk egy s mást a teherautóba, aztán mindenki beszáll és továbbmegy, csak a prédikátor meg én maradunk itt. Mi ketten Casyvel megigazítjuk ezt a kocsit, aztán nekieresztjük, megyünk éjjel-nappal, s utolérünk benneteket, ha pedig az úton nem találkozunk, már dolgoztok valahol. Ha pedig defektet kaptok, hát akkor letáboroztok az út mellett, s megvártok bennünket. Akkor se jártok rosszul, ha pedig sikerül az út, hát munkába álltok, s könnyebb lesz minden. Casy segíthet nekem a kocsit vezetni, s egyszer csak megérkezünk.

A csoportba verődött család gondolkozott az indítványon. John bácsi leült a földre, apa mellé.

Al megkérdezte: - Hát énrám nincs szükség, hogy segítsek azt a hajtórudat beilleszteni?

- Hiszen magad mondtad, hogy sose csináltál még ilyesmit.

- Az igaz - ismerte el Al. - De csak erős hát kell hozzá. Meglehet, hogy a prédikátor nem is akar itt maradni.

- Énnekem mindegy, akárki marad - mondta Tom.

Apa a száraz földet kapirgálta mutatóujjával: - Úgy gondolom, Tomnak igaza van - mondotta. - Semmi haszna nincs annak, ha mindnyájan itt maradunk. Besötétedés előtt még ötven vagy száz mérföldnyire is eljuthatunk.

Anya aggódva kérdezte: - Hogy találtok majd meg bennünket?

- Ugyanazon az úton maradunk - mondta Tom. - Véges-végig a 66-oson. Eljutunk egy Bakersfield nevű helyre. Láttam a térképen. Egyenesen oda menjetek.

- Igen ám, de ha elérünk Kaliforniába, és letérünk erről az útról?

- Egyet se aggódjál - próbálta megnyugtatni Tom. - Majd csak megtalálunk benneteket. Kalifornia nem a világ.

- Átkozottul nagy helynek látszik a térképen - mondta anya. Apa más véleményt is akart hallani: - Mit gondolsz, John, van valami okunk, hogy ne menjünk?

- Nincs - mondta John.

- Wilson, a kocsi a tiéd. Van-e valami kifogásod az ellen, hogy a fiam megigazítsa és utánunk hozza?

- Nekem semmi - mondta Wilson. - Ti már eddig is megtettetek értünk mindent, ami tőletek telt. Nem tudom, miért ne segíthetnék a fiadnak.

- Ha nem érünk utol, dolgozhattok, szerezhettek egy kis pénzt - mondta Tom. - És tegyük fel, hogy mindnyájan itt maradunk. Itt még víz sincs, s ezzel a kocsival mozdulni sem tudunk. De tegyük fel, hogy valamennyien eljuttok oda, és munkát kaptok. Lesz pénzetek, és talán házatok is, ahol lakjatok. Mit gondolsz, Casy? Akarsz-e itt maradni és segíteni nekem?

- Én azt teszem, ami nektek a legjobb - mondta Casy. - Befogadtatok, elhoztatok magatokkal. Megteszek én akármit.

- No, hát majd hanyatt fekszel s tűröd, hogy az olaj az arcodba csöpögjön, ha itt maradsz - mondta Tom.

- Az nekem éppen jó lesz.

Apa azt mondta: - Hát ha így áll a dolog, legjobb lesz tüstént elindulni. Talán kiszorítunk még száz mérföldet, mielőtt megállunk.

Anya odaállt eléje. - Én nem megyek.

- Micsoda?... Nem jössz? Muszáj hogy gyere. A te dolgod, hogy ellásd a családot. - Apát megdöbbentette ez a lázadás.

Anya odalépett a személykocsihoz, s benyúlt a hátsó ülés alá. Kiemelte az emelőkészülék forgattyúját, s könnyedén lóbálta a kezében. - Én nem megyek - mondotta.

- Megmondtam, hogy muszáj. Elhatároztuk.

Anya arca most megkeményedett. Halkan beszélt: - Innét csak úgy mehetsz tovább, ha leütsz engem. - Könnyedén meglendítette ismét a forgattyút. - De velem szégyent vallasz, apa. Nem tűröm, hogy megüss, nem fogok sírni és könyörögni. Rosszul jársz velem. Nem is olyan bizonyos, hogy meg tudsz ütni. És ha mégis megütsz, Isten nevére mondom, várok, amíg elfordítod a fejedet vagy leülsz, és fejbe váglak egy vödörrel. Esküszöm az Úr Jézusra, hogy megteszem.

Apa tehetetlenül jártatta végig szemét a többieken. - Orcátlan asszony - mondta. - Sohasem láttam ilyen orcátlannak. - Ruthie élesen fölkacagott.

A forgattyú csak úgy ugrált anya kezében. - Csak rajta - mondta anya. - Elhatároztátok. Gyere és üss le. Csak próbáld meg. De én nem megyek, vagy ha megyek, nem fogsz többet aludni, mert én várok, várok, s amint a szemedet behunyod, fejbe váglak egy hasábfával.

- Átkozottul orcátlan - mormogta apa. - Pedig nem is olyan fiatal már.

Az egész csoport figyelte a lázadást. Figyelték apát, s várták, hogy kitör belőle a düh. Figyelték, hogy lelógó kezét mikor szorítja ökölbe. De apa haragja nem lobbant föl, s keze csak lógott az oldala mellett. A csoport egyszerre megérezte, hogy anya győzött. Most már anya is tudta.

Tom megszólalt: - Mi ütött beléd, anya? Miért beszélsz így? Mi történt veled? Cserbenhagytál bennünket?

Anya arca megenyhült, de szeme még mindig haragos volt. - Nem sokat gondolkoztatok, amikor ezt elhatároztátok - mondotta. - Mi maradt nekünk ezen a világon? Egyebünk se maradt, csak mi magunk. Elindultunk, s mindjárt el is temettük nagyapót. Most aztán ketté akarjátok szakítani a családot...

Tom felkiáltott: - De hiszen majd utolérünk benneteket! Nem maradunk el sokáig!

Anya meglóbálta a forgattyút. - Tegyük föl, hogy mi táborozunk, ti meg elrobogtok mellettünk. Tegyük föl, hogy eljutunk odáig, honnét tudjuk, hol hagyjunk üzenetet nektek, s honnét tudjátok ti, hol kérdezősködjetek? - Aztán így folytatta: - Nehéz az utunk. Nagyanyó is beteg. Odafönt fekszik a kocsin, s hamarosan eltemetjük őt is. Fáradt. Hosszú, keserves út van még előttünk.

John bácsi közbeszólt: - De kereshetnénk egy kis pénzt. Megtakaríthatnánk valamit, mire a többiek odaérnek.

Az egész család tekintete ismét anyára szökkent. Az ő kezében volt a hatalom. Átvette az uralkodást. - Azon a pénzen, amit keresnénk, nem lenne áldás - mondta. - Egyebünk sincs a világon, csak az, hogy a család együtt van. Mint ahogy a tehéncsorda összebújik, amikor farkasok közelednek. Semmitől sem félek, amíg mind együtt vagyunk, akik élünk, de nem akarom látni, hogy a család kettészakad. Wilsonék velünk vannak, s a prédikátor is. Ha ők el akarnak szakadni, nem szólhatok semmit, de ha az enyémek el akarnak válni tőlem, ezzel a vasdarabbal ütök szét köztük. - Hangja hideg volt, és nem tűrt ellentmondást.

Tom próbálta megnyugtatni: - De anya, itt nem táborozhatunk valamennyien. Itt nincs víz. Még árnyék is kevés. Nagyanyónak árnyékra van szüksége.

- Jól van - mondta anya. - Előremegyünk. Megállunk az első helyen, ahol vizet és árnyékot találunk. Aztán a teherautó visszajön, s bevisz a városba, hogy azt az alkatrészt megvedd, s vissza is hoz. Nem fogsz gyalog járni a napsütésben, s nem engedem, hogy egyedül maradj, és senki ne lehessen segítségedre, ha el akarnának fogni.

Tom összefogta száját, s csettintve kinyitotta ismét. Két karját tehetetlenül tárta ki, aztán leengedte. - Apa - mondta -, ha te rárohansz egyik felől, én a másik felől, s a többi mind egymás hegyibe veti rá magát, nagyanyó pedig leugrik az egésznek a tetejére, akkor talán megfoghatjuk anyát úgy, hogy legfeljebb kettőt-hármat öl meg közülünk ezzel a forgattyúval. De ha nem akarod, hogy a fejedet beverje, akkor azt hiszem, jó lesz úgy tenni, ahogy anya akarja. Uramisten, egyetlenegy elszánt ember hány másikat forgathat az ujja körül! Győztél, anya. Tedd félre azt a forgattyút, nehogy megüss vele valakit.

Anya csodálkozva nézett a vasdarabra. Keze reszketett. Leejtette fegyverét a földre, Tom gondosan fölemelte és visszatette a hátsó ülés alá. Azt mondta: - Apa, te csak ülj le megint. Al, te vidd előre a családot és táboroztasd le, aztán hozd vissza a kocsit. Én a prédikátorral leszerelem az olajteknőt. Aztán, ha lehet, berobogunk Santa Rosába, és megpróbálunk hajtórudat szerezni. Meglehet, hogy sikerül, bár szombat este van. Szálljatok fel gyorsan, hogy mehessünk. Csak kérem a franciakulcsot meg a fogót a teherautóból. - Benyúlt a másik kocsi alá, és megtapogatta az olajteknőt. - Igaz, adjatok még egy olajoskannát is, hogy az olajat fölfogjam benne. Kár elpazarolni. - Al odanyújtotta neki a kannát. Tom beállította a kocsi alá, s a fogóval meglazította az olajteknő csavarjait. A fekete olaj végigfolyt a karján, amikor ujjaival kezdte a csavarokat forgatni, aztán a fekete lé csöndesen folydogált a kannába. Mire félig megtelt, Al már fölrakta a családot a teherkocsira. Tom arcát összemaszatolta az olaj. Kinézett a kerekek közül. - Gyorsan gyere vissza! - kiáltotta. A csapszegeket lazítgatta, amikor a teherkocsi lassan átdöccent a sekély útszéli sáncon és továbbmászott. Tom egyet-egyet fordított mindegyik csapszegen, s egyenletesen lazította őket, hogy a tömítést kímélje.

A prédikátor letérdelt a kerekek mellé. - Mit segíthetek?

- Most még semmit. Mihelyt kifolyik az olaj, s ezeket a csapszegeket meglazítottam, segíthetsz a teknőt levenni. - Továbbmászott a kocsi alatt, egy fogóval meglazította a csapszegeket, s aztán ujjaival kiforgatta. Kétoldalt meghagyta még a meglazított szegeket, hogy a teknő le ne zuhanjon. - Itt még mindig forró a föld - mondta Tom. Aztán így folytatta: - Te Casy, átkozottul csöndes voltál az utóbbi napokban. Uramisten, amikor először találkoztam veled, minden félórában tartottál egy szónoklatot. Itt meg két nap alatt tíz szót sem szóltál. Mi a baj? Megsavanyodtál?

Casy hasra fekve nézett be a kocsi alá. Állát, amelyen ritkás szakáll kezdett kiütközni, fél kezére támasztotta. Kalapját hátratolta a tarkójára. - Beszéltem eleget prédikátor koromban, akár egész életemben ne beszéljek többet - mondta.

- No de beszéltél egyszer-egyszer azóta is.

- Nagy gondban vagyok - mondta Casy. - Amíg prédikáltam, észre sem vettem, de sokat jártam szoknya után. Ha nem prédikálok többé, meg kell házasodnom. Kísért a test bűne.

- Engem is - mondta Tom. - Amikor McAlesterből kijöttem, csak úgy forrt bennem a vér. Kerestem magamnak valakit. El sem mondom neked, hogy mi történt. Senkinek sem mondom el.

Casy fölkacagott. - Tudom, mi történt. Egyszer soká böjtöltem a vadonban, s amikor visszajöttem, ugyanez történt velem is.

- Ördögöt! - mondta Tom. - No, a pénzem mindenesetre megmaradt, s a leányt elküldtem. Azt hitte, bolond vagyok. Illett volna, hogy megfizessem, de összesen öt dollárom volt. Azt mondta, nem kell neki pénz. No, másszál be ide, és fogd meg a teknőt. Most meglazítom. Aztán csavard ki azt a csapszeget, én is kicsavarom azt, amelyik felém esik, s lassan leeresztjük a teknőt. Vigyázz a tömítésre. No lám, egy darabban lejön. A régi Dodge csak négyhengeres. Egyet leszereltem valamikor. Nagyon vastag csapágyai voltak. No most ereszd el. Fogd meg. Nyúlj föl és szakítsd le azt a tömítést, ahol oda van ragadva, csak lassan. Úgy! - Az olajteknő ott hevert köztük a földön, s egy kis olaj volt még a mélyedéseiben. Tom benyúlt az egyik elülső mélyedésbe, és kiszedett valami fémtörmeléket. - Itt a baj - mondta. Ujjai közt forgatta a törött darabokat. - A hajtótengely eltört. Nézz be hátul, és keresd meg a lendítőkereket. Forgasd, amíg nem szólok.

Casy talpra állt, megtalálta a lendítőkereket és beigazította. - Mehet?

- Fogd meg - most lassan - még egy kicsit - még - jól van.

Casy letérdelt, s újra benézett a kocsi alá. Tom odakoppantotta az összekötő rúd csapágyát a hajtótengelyhez. - Itt a törés.

- Mit gondolsz, mi okozta? - kérdezte Casy.

- Tudja az ördög! Ez a vén taliga harminc esztendeje mászkál. Az órája hatvanezer mérföldet mutat. Ez százhatvanezret jelent, s isten tudja, hányszor forgatták vissza. Kimelegszik, valaki ki engedi fogyni az olajat, eltörik. - Most kiszedte a zárószegeket, s a franciakulcsot ráhelyezte az egyik csapszegre. Erőlködött, s a franciakulcs megcsúszott a kezében. Keze hátán hosszú vágás látszott. Tom odanézett: a vér csöndesen folydogált a sebből, összekeveredett az olajjal, s lecsöpögött a teknőbe.

- Ez már baj - mondta Casy. - Akarod, hogy én folytassam? Te meg kösd be a kezedet.

- Ugyan! Valahányszor kocsit javítottam életemben, mindig megvágtam magamat. Most már túl vagyok rajta, nincs, amitől féljek. - Újra odaillesztette a franciakulcsot. - Bárcsak görbe kulcsom lenne - mondotta, s addig kalapálta öklével a franciakulcsot, amíg a csapszegek meg nem lazultak. Aztán kiszedte, s a teknő csapszegeivel és a zárószeggel együtt berakta a teknőbe. Meglazította a csapágyat, kihúzta a dugattyút, és a hajtókarral együtt szintén betette a teknőbe. - No hál' istennek, megvan. - Kimászott a kocsi alól, s maga után vonszolta a teknőt. Megtörölte kezét egy darab zsákvászonnal, s megvizsgálta a sebet. - Kutyául vérzik - mondta. - No de el tudom én ezt állítani. - A földre vizelt, fölszedett egy marék sarat, s rákente a sebre. A vér csak egy pillanatig szivárgott még. - Ez a legjobb szer vérzés ellen.

- Megtenné egy marék pókháló is - mondta Casy.

- Tudom, de pókháló nincs itt, vizelni meg mindig lehet. - Tom leült a hágcsóra, és megvizsgálta a törött csapágyat. - No most, ha találunk egy 1925-ös Dodge-ot, s kapunk egy használt összekötő rudat meg egynéhány kis lemezt, alighanem rendbe tudjuk hozni. Hanem Al átkozottul messzire mehetett.

A plakáttábla árnyéka most már hatvan lábnyira nyúlt. Vége felé járt a délután. Casy leült a hágcsóra, és nyugat felé nézett. - Hamarosan magas hegyek közé kerülünk - mondotta, s egy-két percig hallgatott. Aztán megszólalt: - Tom!

- No mi az?

- Tom, én figyeltem az úton járó kocsikat, amiket elhagytunk, s amik minket hagytak el. Figyeltem.

- Figyeltél? Mit?

- Száz meg száz család megy nyugat felé, ugyanúgy, mint mi. Figyeltem. Egy se tart keletnek a sok száz közül. Nem vetted észre?

- De igen.

- Hát olyan ez... olyan ez, mintha ellenséges katonák elől menekülnénk. Mintha egy egész ország elvándorolna.

- Úgy van - mondta Tom. - Egy egész ország vándorol. Vándorolunk mi is.

- No hát, tegyük föl, hogy ez a sok ember nem tud mind munkát kapni Kaliforniában!

- Vigye el az ördög! - kiáltotta Tom. - Mit tudom én, kapunk-e munkát vagy sem. Én csak rakosgatom egyik lábamat a másik elé. Ezt csináltam a Macban is, négy álló esztendeig, be a cellába, ki a cellából, be az ebédlőbe, ki az ebédlőből. Uramisten, azt hittem, más lesz az, ha majd kikerülök! Odabent semmire se gondol az ember, mert különben megbolondul, s most itt se lehet semmire se gondolni. - Odafordult Casyhez. - Ez a csapágy itt eltört. Nem tudtuk, hogy el fog törni, hát nem aggódtunk miatta. Most eltört, hát megigazítjuk. S bizony isten, így lesz ez a többi dologgal is! Én nem aggódom. Nem tudok aggódni! Itt van ez a kis vas- meg réztörmelék. Látod? Látod? Hát most egyébbel sem törődöm az egész világon, csak ezzel. Hová a fenébe mehetett Al?

Casy azt mondta: - Ide figyelj, Tom. Ördögbe is, de nehéz akármit is megmondani!

Tom fölemelte kezéről a sárborítást, s ledobta a földre. A seb szélein sáros vonal látszott. Odapillantott a prédikátorra. - Látom, hogy beszédre készülsz - mondta. - No csak rajta. Szeretem a szónoklatokat. A felügyelő is minduntalan szónokolt. Nekünk nem ártott, neki meg öröme telt benne. Hát mi van a bögyödben?

Casy csipkedte hosszú, csontos ujjait. - Vannak dolgok, amik történnek, s emberek, akik cselekszenek. Azok, akik egyik lábukat a másik elé rakosgatják, ahogy te mondod, nem gondolkoznak azon, hogy hová mennek, de azért mégis ugyanabba az irányba rakosgatják a lábukat. S ha odafigyelsz, hallod a mozgást, a mászkálást, a neszezést, meg... meg a nyugtalanságot. Olyan dolgok történnek, amikről azok, akik cselekszik, semmit sem tudnak most még. De egyszer lesz valami abból, hogy ez a sok ember mind nyugat felé megy, s a gazdaságát otthagyta. Valami lesz még ebből, ami az egész országot megváltoztatja.

Tom azt mondta: - Én még csak egyet lépek egyszerre.

- Az ám, de ha sövény kerül az utadba, azon keresztülmászol.

- Ha sövényen kell keresztülmásznom, sövényen mászok keresztül - mondta Tom.

Casy felsóhajtott. - Ez a legokosabb. Igazad van. Csakhogy a sövények különbözők. Vannak olyan emberek is, mint én, aki még föl sem állított sövényeken is keresztülmásznak, akár tetszik nekik, akár nem.

- Nem Al jön ott? - kérdezte Tom.

- De mintha ő lenne.

Tom fölállt s becsavarta egy zsákdarabba az összekötő rudat meg a csapágy két felét. - Bizonyosan akarom tudni, hogy ugyanazt kapom - mondta.

A teherkocsi megállt az út szélén, s Al kihajolt az ablakán.

Tom rászólt: - Fene soká maradtál el. Milyen messze mentél?

Al felsóhajtott. - Ki tudtad venni a rudat?

- Ki. - Tom fölemelte a zsákot. - Széjjeltört.

- Én nem tehetek róla - mondta Al.

- Nem. Hol tetted le a családot?

- Nagy bajban voltunk - mondta Al. - Nagyanyó bőgni kezdett, fölizgatta Sáronrózsáját is, az is bőgött. Bedugta a fejét egy derékalj alá és bőgött. Hanem nagyanyó, ő hátravetette a fejét s úgy üvöltött, mint a kutya a holdra. Úgy látszik, eszét vesztette. Olyan, mint a kisgyerek. Nem szól senkihez, talán meg sem ismeri az embert. Csakúgy beszélget, mintha nagyapóval beszélne.

- Hol hagytad őket? - ismételte Tom.

- Hát eljutottunk egy táborhelyre. Árnyék van és vízvezeték. Fél dollár egy napra. De mindenki olyan veszettül fáradt, elcsigázott és gyönge, hogy ott maradtak. Anya azt mondja, hogy muszáj, mert nagyanyó nem bírja tovább. Fölállították Wilsonék sátrát, s a mi kátrányos ponyvánkból is sátrat csináltak. Azt hiszem, nagyanyónak elment az esze.

Tom a lemenő nap felé nézett. - Casy - mondotta -, valakinek itt kell maradni ennél a kocsinál, mert különben kifosztják. Akarsz itt maradni?

- Szívesen.

Al levett az ülésről egy papírzacskót. - Anya küldött egy kis kenyeret meg húst, én meg hoztam egy korsó vizet.

- Anya nem feledkezik meg senkiről - mondta Casy.

Tom beült Al mellé. - Ide figyelj - mondta. - Visszajövünk, amilyen hamar lehet. De nem tudjuk megmondani, mikor.

- Én itt leszek.

- Jól van. Ne szónokolj magadban. Induljunk, Al. - A teherkocsi megindult a késő délutáni napsütésben. - Derék ember ez - mondta Tom. - Folyvást járatja az eszét valamin.

- Hát persze hogy járatja, ha egyszer prédikátor volt. Apa dühöng, amiért ötven centbe kerül az, hogy az ember tábort üthet egy fa alatt. Sehogy sem érti. Káromkodik. Azt mondja, legközelebb már a levegőt is pénzért fogják mérni. De anya azt mondja, hogy nagyanyó miatt muszáj árnyékban és víz közelében tanyázni. - A kocsi tovább futott az országúton, s most, hogy teher nem volt rajta, minden része külön zörgött és csörömpölt. Az elvágott karosszéria is meg a hozzátoldott teherkocsioldal is. Keményen és könnyen szaladt. Al harmincnyolc mérföldes sebességet kapcsolt be, a motor hangosan zakatolt, s a padló deszkái közül az égő olaj kék füstje szűrődött fel.

- Lassíts egy kicsit - mondta Tom. - Kerékagyig leégeted ezt a kocsit. Mi baja nagyanyónak?

- Nem tudom. Emlékezhetel, két nap óta kótyagos volt már a feje, senkihez sem szólt egy szót sem. Most meg kiáltozik, s be nem áll a szája, csakhogy nagyapóhoz beszél. Rákiált. Megijed tőle az ember. Szinte látja nagyapót, amint ott ül s rávigyorog nagyanyóra, ahogy szokott, tapogatja a gombjait és vigyorog. Mintha ő is látná ott ülni maga mellett. Veszekszik vele. Igaz is, apa ideadott nekem húsz dollárt, hogy adjam át neked. Nem tudja, mennyire lesz szükség. Láttál már olyat, ahogy anya ma szembeszállt vele?

- Amennyire emlékszem, soha. Hanem annyi bizonyos: jól megválasztottam a szabadulásom idejét. Azt gondoltam, heverészni fogok, későn kelek, teleeszem magamat, ha egyszer hazakerülök. Táncba járok, lányok után koslatok, s tessék, egyikre sem értem rá.

Al azt mondta: - El is felejtettem. Anya sok mindent üzent neked. Azt mondja, ne igyál, s vigyázz, hogy veszekedésbe, verekedésbe ne találj keveredni. Mert azt mondja, fél, hogy visszaküldenek.

- Van neki elég baja úgyis, nem kell, hogy miattam aggódjék - mondta Tom.

- Megihatnánk egy pohár sört, ugye? Megveszek egy pohár sörért.

- Nem tudom - felelte Tom. - Apa a szenteket is lehúzza az égből, ha sörre pazaroljuk a pénzt.

- Ide hallgass, Tom. Nekem van hat dollárom. Ihatnánk egy pohárral, és lányok után is nézhetnénk. Erről a hat dollárról nem tud senki. Nagyot mulathatnánk.

- Csak tartsd meg a pénzedet - mondta Tom. - Majd ha eljutottunk a tengerpartra, elővesszük és mulatunk egyet. Talán majd ha munkában leszünk. - Hátrafordult az ülésen. - Nem gondoltam, hogy lányokra költöd a pénzt. Azt hittem, a szép szemedért szeretnek.

- Azám, csakhogy itt nem ismerek senkit. Ha sokáig járom a világot, muszáj lesz hogy megházasodjam. No de csak jussunk el Kaliforniába, ott nagy mulatság lesz.

- Reméljük - mondta Tom.

- Te már semmiben sem bízol.

- Nem én, semmiben.

- Mondd, amióta azt a fickót megölted, álmodtál-e vagy egyszer róla? Bántott-e a dolog?

- Nem.

- Sohasem gondoltál rá?

- Dehogynem. Sajnáltam, hogy meghalt.

- Nem vádoltad magad?

- Nem. Leültem az időmet, s a magam idejét ültem le.

- Mondd, nagyon rossz volt ott?

Tom idegesen felelte: - Ide figyelj, Al. Leültem az időmet, azzal kész. Nem akarom újra meg újra végigélni. Itt van előttünk a folyó, aztán a város. Próbáljuk megszerezni azt a hajtórudat, a többit egye meg a fene.

- Anya nagyon szeret téged - mondta Al. - Meggyászolt, amíg odavoltál. Csak úgy magában búslakodott. Mintha lenyelte volna a könnyeit. De azért mindig tudtuk, hogy mire gondol.

Tom erősen szemébe húzta a sapkáját. - Ide hallgass, Al. Jobb lesz, ha valami egyébről beszélünk.

- Én csak arról beszéltem, hogy anya mit csinált.

- Tudom, tudom. De inkább beszéljünk másról. - Én inkább... inkább csak rakosgatom egyik lábamat a másik elé.

Al sértődötten hallgatott el. - Én csak el akartam mondani - szólalt meg kisvártatva.

Tom ránézett, s Al egyenesen maga elé szegezte tekintetét. A megkönnyebbedett teherkocsi zörögve szaladt velük. Tom felhúzta fogáról széles felső ajkát, s csöndesen nevetett magában. - Tudom én azt, Al. Meglehet, hogy betege vagyok még a börtönnek. Talán majd egyszer beszélek róla. Olyasmi az, amit nem árt tudni. Érdekes dolog. De valahogy az a gondolatom támadt, hogy legjobb lenne, ha egy időre elfelejteném az egészet. Meglehet, hogy később másként lesz. Most émelyegni kezdek, ha arra az időre gondolok. Ide figyelj, Al, mondok

valamit: a börtön valahogy arra való, hogy szép lassan megbolondítsa az embert. Érted? Akik be vannak zárva, megbolondulnak, te meg látod és hallod őket, s hamarosan nem tudod már, hogy ép eszednél vagy-e vagy sem. Ha éjszaka üvöltöznek, néha azt hiszed, hogy magad kiáltozol, s egyszer-egyszer úgy is van.

Al azt mondta: - Ne beszéljünk erről többet, Tom.

- Harminc nap még csak hagyján - mondta Tom. - És száznyolcvan nap, az is hagyján. De egy esztendőn túl, nem tudom. Van ebben valami, ami semmi máshoz nem hasonlít a világon. Valami őrültség lappang ebben, valami őrültség van abban a gondolatban, hogy az embert bezárják. Eh, vigye el az ördög! Nem akarok beszélni róla. Nézd, hogy vetik vissza a napfényt azok az ablakok.

A teherautó beérkezett a töltőállomások övezetébe, s az út jobb oldalán ócskástelep volt - egy holdnyi telek, magas, szöges drótkerítéssel körülvéve, elöl egy hullámbádog-fészer, ajtaja mellett egy halom használt gumikerék, mindegyiken megjelölve az ára. A fészer mögött hulladék fából és pléhdarabokból összetákolt kis bódé. Ablakai a falba épített szélvédők voltak. A füves telken szanaszét hevertek az autóroncsok, meggörbült, bevert orrú kocsik, sebesült kocsik, amelyek kerekeiktől megfosztva, oldalukon feküdtek. Motorok rozsdásodtak a földön meg a fészer falához támasztva. Nagy halom ócskavas, sárhányó, teherkocsioldal, kerék és tengely: az egész telek fölött a pusztulás, korhadás és rozsdásodás szelleme lebegett; elgörbült vasdarabok, félig szétesett motorok, hulladékok tömkelege. Al az olajfoltos földön a fészer elé vezette a kocsit. Tom kiszállt, és benézett a sötét ajtón. - Senkit sem látok - mondotta, aztán bekiáltott: - Hé, valaki!

- Jézusom, azt hiszem, látok egy 1925-ös Dodge-ot.

A fészer mögött ajtó csapódott. A sötét fészeren kísérteties ember jött keresztül. Vékony volt s piszkos, olajos bőre ráfeszült inas izmaira. Fél szeme hiányzott, s a meztelen szemüreg körül meg-megrándultak az izmok, valahányszor ép szeme mozdult. Nadrágja, inge megvastagodott a beleszáradt olajtól, keze fölrepedezett, s összevissza volt vagdosva. Nehéz, vastag alsó ajkát bosszúsan biggyesztette le.

Tom megkérdezte: - Te vagy a gazda?

A fél szem fölvillant. - Csak dolgozom a gazdának - mondta morcosan az ember. - Mit akartok?

- Van-e egy ócska 1925-ös Dodge-od? Hajtórúdra van szükségünk.

- Nem tudom. Ha a gazda itt lenne, meg tudná mondani, de nincs itt, hazament.

- Megnézhetjük?

Az ember belefújta orrát a tenyerébe, s kezét a nadrágjába törülte. - Idevalósiak vagytok?

- Keletről jövünk, nyugatra megyünk.

- Hát akkor nézzetek körül. Akár égessétek le ezt az átkozott helyet, azzal se törődöm.

- Úgy látszik, nem nagyon szereted a gazdádat.

Az ember közelebb csoszogott hozzájuk, fél szeme lángolt. - Gyűlölöm - mondta halkan. - Gyűlölöm azt a kutyafajzatot! Most hazament. Haza, a házába. - Áradni kezdett belőle a szó. - Jól tudja a módját, hogyan kell az embert megkínozni. Az a kutyafajzat! Van egy csinos, tizenkilenc esztendős lánya. Azt mondja nekem: Szeretnéd-e feleségül venni? Nekem mondja ezt! Ma este meg azt mondja: Táncmulatság lesz, szeretnél-e elmenni? S ezt nekem mondja, nekem! - Könnyek gyűltek a szemébe, s a vörös szemüreg sarkából is könnyek csöppentek ki. - Bizony isten, egyszer-egyszer zsebre dugok egy csavarfogót. Mindig a szememet nézi,

amikor ilyeneket mond. A csavarfogóval darabonként, kis darabonként szedem le a fejét. - Lihegett dühében. - Kis darabonként szedem le a nyakáról!

A nap eltűnt a hegyek mögött. Al kutatni kezdett a kocsironcsok között. - Nézz csak oda, Tom! Az ott olyan, mintha 25-ből vagy 26-ból való lenne.

Tom odafordult a félszeműhöz: - Nem bánod, ha megnézzük?

- Nem hát! Vigyetek el, amit akartok.

Megindultak, utat törve a döglött automobilok közt egy lelapult gumikerekeken álló, rozsdásodó személykocsi felé.

- Ez bizonyosan 25-ös típus! - kiáltott fel Al. - Leszedhetjük az olajteknőjét, barátom?

Tom letérdelt és benézett a kocsi alá. - Az olajteknőt már leszedték. Elvittek egy rudat is. Úgy látszik, mintha egy hiányoznék. - Bemászott a kocsi alá. - Fogd a lendítőkereket és forgasd meg, Al. - A rudat odaillesztette a tengelyhez. - Nagyon rászáradt az olaj. - Al lassan forgatta a kereket. - Lassabban - kiáltotta Tom. Fölkapott a földről egy faforgácsot, s lekaparta a vastag, odaszáradt olajréteget a csapágyról meg a csapszegekről.

- Elég szilárd? - kérdezte Al.

- Hát egy kicsit laza, de nem rossz.

- Kikopott-e?

- Béléslemez van benne elég. Nem szedték ki mindet. Igen, egészen rendes. Most csöndesen indítsd el. Állítsd meg, lassan, így! Szaladj a kocsinkhoz, és hozz szerszámot.

A félszemű megszólalt: - Hozok én nektek egy szerszámosládát. - Elcsoszogott a rozsdás kocsik között, s pillanat múlva visszajött egy bádog szerszámosládával. Tom előkotort belőle egy csavarkulcsot, s odanyújtotta Alnak.

- Csavard le. Ne szórd ki a béléslemezeket, s ne hagyd elhányódni a csapszegeket, ügyelj a zárószegekre is. Siess, sötétedni kezd.

Al bemászott a kocsi alá. - Nekünk is szükségünk lenne csavarkulcsokra - kiáltotta. - Olyan kulccsal, mint a miénk, nem jutunk messzire.

- Szólj, ha segítség kell - mondta Tom.

A félszemű gyámoltalanul álldogált mellettük. - Segítek nektek, ha akarjátok - mondta. - Tudjátok, mit csinált az a kutyafajzat? Fehér nadrágban jött ide. S azt mondja nekem: Gyere, menjünk a yachtomra... - Bizony isten, leütöm egyszer. - Hangosan szedte a lélegzetet. - Nem volt dolgom nővel, amióta a szememet elvesztettem. És ilyeneket mond nekem. - Kövér könnycseppek vágtak csatornákat a piszokban az orra két oldalán.

Tom türelmetlenül szólt rá: - Hát miért nem lógsz meg? Nem őriznek itt!

- Könnyű azt mondani. De nem olyan könnyű munkát kapni félszemű embernek.

- Tom feléje fordult: - Ide figyelj, barátom. Te mutogatod a hiányzó szemedet. Piszkos vagy, büdös vagy. Magad akarod így. Ez tetszik neked. Szereted sajnálni magadat. Persze hogy nem kezdhetsz ki senkivel, ha az üres szemgödrödet mutogatod. Tégy rá valamit, és mosd meg az arcodat. Akkor senkit sem kell csavarkulccsal leütni.

- Hidd el, nehéz a sora a félszemű embernek - válaszolta. - Nem is lát úgy, mint más. Nem látja, milyen messzire van valami. Laposnak lát mindent.

Tom azt mondta: - Ne marháskodj! Ismertem egyszer egy féllábú szajhát. Azt hiszed, fillérekért koldult a mellékutcában? De nem ám! Fél dollárral többet kap, mint más. Azt mondja:

Háltál-e valaha féllábú nővel? Soha! Hát rendben van. Most egészen különös dologban lesz részed, ami fél dollárral többe kerül. Meg is kapja, istenemre, a fiúk meg úgy jönnek el tőle, hogy még boldogok is. A nő azt állítja, szerencsét hoz rájuk. Meg aztán ismertem egy púpos embert is, valahol, ahol voltam, abból él, hogy az emberek megdörzsölik a púpját, mert az szerencsét hoz. Neked meg csak fél szemed hiányzik.

A félszemű kitörő hevességgel mondta: - Mégiscsak beléeszi magát az ember vérébe, ha látja, hogy mindenki undorodik tőle.

- Takard hát be, az ördög vigye el! Hiszen úgy kidugod, mint a tehén a farkát. Szereted sajnálni magadat. Nincs neked semmi bajod. Vásárolj fehér nadrágot. Fogadni mernék, hogy leiszod magad, és bőgsz az ágyadban. Kell-e segítség, Al?

- Nem kell - mondta Al. - Ezt a csapágyat itt meglazítottam. Most a dugattyút próbálom leszerelni.

- Nehogy megsebezd magad - mondta Tom.

A félszemű csöndesen kérdezte: - Gondolod, hogy... hogy én... kellhetek valakinek?

- Hát persze - mondta Tom. - Vak szem is talál tyúkot.

- Hová is mentek ti?

- Kaliforniába. Az egész család. Munkát keresünk.

- Gondolod, hogy magamfajta ember kaphatna munkát? Ha fekete kötést tennék a szememre.

- Miért ne? Nem vagy nyomorék.

- Hát elvinnétek magatokkal?

- Sajnos, nem lehet. Olyan átkozottul tele vagyunk már, hogy mozdulni sem tudunk. De azért csak eljutsz oda valahogyan. Javíts ki itt egy ilyen roncsot, és indulj el magad.

- Talán csakugyan megteszem - mondta a félszemű.

Egy fémdarab csendülése hallatszott. - Kiszedtem! - kiáltotta Al.

- Hát hozd ide, hadd lássuk. - Al odaadta neki a dugattyút, a hajtórudat és a csapágy alsó felét.

Tom megtörölgette a fémfelületet, s közelről alaposan végignézte. - Úgy látom, rendben van - mondta. - Biz' isten, ha lámpánk lenne, még ma este be is szerelhetnénk.

- Igaz, Tom - mondta Al -, gondolkoztam valamin. Tömítőgyűrűink nincsenek. Nehéz dolog lesz ezeket a gyűrűket beilleszteni, különösen alul.

Tom azt mondta: - Hallottam egyszer valakitől, hogy vékony sárgaréz drótot kell a gyűrű köré csavarni, az megtartja.

- Az ám, de aztán hogy szedjük le a drótot?

- Nem kell leszedni. Leolvad, és nem árt semminek.

- Vörösréz jobb lenne.

- Az nem elég erős - mondta Tom. Odafordult a félszeműhöz. - Van-e itt vékony sárgaréz drót?

- Nem tudom. Azt hiszem, van egy tekercs valahol. Mit gondolsz, hol kap az ember olyan kötőt, amilyet a félszeműek szoktak viselni?

- Nem tudom - mondta Tom. - Lássuk, megtalálod-e azt a drótot.

A vasfészerben addig turkáltak a ládákban, amíg a tekercset meg nem találták. Tom beillesztette a rudat egy satuba, s gondosan a dugattyú gyűrűi köré tekerte a drótot, mélyen benyomkodva a csavarmenetbe, s ahol a drót elcsavarodott, laposra kalapálta; aztán forgatni kezdte a dugattyút, s körös-körül lekalapálta a drótot, amíg egészen simán oda nem illeszkedett a dugattyú falához. Végigjáratta rajta az ujját, hogy megbizonyosodjék: a drót meg a gyűrűk odasimulnak a falhoz. A fészerben sötétedett már. A félszemű hozott zseblámpát, s világított Tomnak.

- Így, megvan! - mondta Tom. - Te, mennyiért adnád nekünk ezt a lámpát?

- Ez ugyan nem sokat ér. Az új elem tizenöt centbe került. Megkaphatod, mondjuk, harmincöt centért.

- Rendben van. És mivel tartozunk ezért a hajtórúdért meg a dugattyúért?

A félszemű megdörzsölte homlokát ujja bütykével, s lehántott róla egy réteg piszkot. - Hát én nem is tudom. Ha a gazdám itt lenne, megnézné az alkatrészek árjegyzékét, hogy melyik mibe kerül újonnan, s mialatt dolgozol, kitudná, hogy mennyire vagy megszorulva, mennyi pénzed van, s akkor aztán azt mondaná, hogy az árjegyzékben nyolc dollár van, s megszámítaná ötért. Ha nagy lármát csapnál, háromért megkaphatnád. Azt hiszed, csak a levegőbe beszélek, de bizony isten, kutyafajzat az. Kiszimatolja, hogy nagy szükséged van arra az alkatrészre. Láttam már olyat, hogy egy fogaskerékért többet kapott, mint amennyit ő egy egész ócska autóért fizetett.

- Jó, jó, de mennyit fizessek ezért?

- Hát úgy hiszem, egy dollárt.

- Rendben van, s egy negyed dollárt adok neked ezért a csavarfogóért. Kétszer olyan könnyű vele a munka. - Odaadta neki az ezüstpénzt. - Köszönöm. Aztán takard be azt az átkozott szemet.

Tom és Al felült a teherkocsira. Egészen besötétedett már. Al megindította a motort, s felcsavarta a lámpákat. - Viszlát! - kiáltotta Tom. - Talán még találkozunk Kaliforniában. - Kifordultak az országútra, s indultak visszafelé.

A félszemű utánuk nézett, aztán a vasfészeren át hátrament a maga bódéjába. Odabenn sötét volt. Eltapogatózott a padlón heverő derékaljig, végignyúlt rajta, és sírt az ágyában, s az országúton elzúgó kocsik még csak erősebbre építették a falat magányossága körül.

Tom megszólalt: - Ha azt mondtad volna nekem, hogy ezt ma estére be is szereljük, azt hittem volna, hogy megbolondultál.

- Pedig beszereljük - mondta Al. - Hanem ez a te dolgod lesz. Én félnék, hogy túlságosan feszesre csinálom, s akkor besül, vagy túlságosan lazára, s akkor szétesik.

- Majd beillesztem én - mondta Tom. - Ha megint szétesik, hát szétesik. Nekünk nincs vesztenivalónk.

Al belebámult a homályba. A lámpa semmit sem változtatott a sötétségen; de közvetlenül előttük egy vadászó macska szeme zöldesen villant fel a rávetődő fényben. - Jól megadtad annak a fráternek - mondta Al. - Kereken megmondtad neki, hogy hol a hiba.

- Hát hiszen ő akarta! Egyre siránkozik a fél szeme miatt, s azt hibáztatja mindenért. Lusta, piszkos kutyafajzat. Talán ki tud még vakaródzni, ha érzi, hogy keresztüllátnak rajta.

Al azt mondta: - Tom, azt a csapágyat igazán nem én égettem ki.

Tom hallgatott egy pillanatig, aztán így szólt: - Igazán megharagszom rád, Al. Folyton esz a fene félelmedben, hogy valaki téged talál vádolni valamiért. Tudom én, mi a baj. Fiatal taknyos vagy. Nagy legény szeretnél lenni. De a fenébe is, ne védekezz, amikor senki se akar bántani. Egészen jól csinálod a dolgodat.

Al nem válaszolt neki. Egyenesen maga elé nézett. A kocsi zörögve, csörömpölve szaladt az úton. Egy macska felugrott az út szélére, s Al kanyarodott egyet, hogy elgázolja, de a kerekek nem találták el, s a macska beugrott az útszéli fűbe.

- Majdnem elcsíptem - mondta Al. - Igaz, Tom! Hallottad, amikor Connie arról beszélt, hogy éjszaka fog tanulni? Arra gondolok, hogy ezt én is megtehetném. Tudod, rádiót vagy televíziót, vagy Diesel-motort, így kezdhet az ember valamit.

- Meglehet - mondta Tom. - De előbb tudd meg, hogy mennyit szednek ki belőled a tanításért. Aztán gondold meg azt is, hogy elvégzed-e. Voltak McAlesterben, akik beiratkoztak ilyen levelező tanfolyamokra. Nem fejezte be egy sem. Megunták és abbahagyták.

- Uramisten, elfelejtettünk enni valamit.

- Hát hiszen anya elég ennivalót küldött; a prédikátor nem ehetett meg mindent. Bizonyosan maradt ott elég. Kíváncsi vagyok, mennyi idő alatt érünk Kaliforniába.

- Azt biz’ isten nem tudom. Csak eldöcögünk valahogy.

Elhallgattak; besötétedett, s élesen, fehéren ragyogtak a csillagok.

Casy kiszállt a Dodge hátsó üléséből, s odaballagott az út szélére, amikor a teherkocsi megállt. - Nem vártalak ilyen hamar - mondta.

Tom összeszedte az alkatrészeket a kocsi padlóján heverő zsákvászonból. - Szerencsével jártunk - mondta. - Vettünk egy zseblámpát is. Hamarosan kijavítjuk a kocsit.

- Elfelejtettétek az ebédet magatokkal vinni - mondta Casy.

- Majd megeszem, ha elkészültem. Al, vidd egy kicsit félrébb az útról ezt a kocsit, s tartsd a lámpát. - Egyenesen odament a Dodge-hoz, s hanyatt fekve alája kúszott. Al hasmánt mászott be, s feléje irányította a zseblámpa fényét. - Ne a szemembe világíts, tartsd föl. - Tom felnyomta, tolta, beleforgatta a dugattyút a hengerbe. A rézdrót horzsolta kissé a henger falát. Gyors taszítással keresztülkényszerítette a gyűrűkön. - Szerencse, hogy laza, különben eldugulna. Azt hiszem, egészen jól fog működni.

- Remélem, ez a drót nem dugaszolja el a gyűrűket - mondta Al.

- Hiszen azért kalapáltam laposra. Nem fog leválni. Azt hiszem, csak megolvad, s talán sárgarézzel vonja be a falakat.

- Nem gondolod, hogy felkarcolja?

Tom elkacagta magát - Uram isten, ezek a falak kibírják. Anélkül is úgy isszák be az olajat, mint az üregi mókus odúja. Egy kevéssel több nem árt meg nekik. - A hajtórudat ráerősítette a hajtótengelyre, s kipróbálta az alsó felét. - Ide kell még egy-két lemez. - Odakiáltott a prédikátornak: - Casy!

- Mi az?

- Most fölszerelem ezt a csapágyat. Eredj a lendítőkerékhez, és lassan forgasd, amikor mondom. - Megerősítette a csapszegeket. - Most! Lassan! - S amikor a szögletes hajtótengely fordulni kezdett, odaillesztette hozzá a csapágyat. - Sok a lemez - mondta Tom. - Állj meg, Casy. - Kiszedte a csapszegeket, minden oldalról apró lemezeket távolított el, aztán a csap-szegeket ismét visszahelyezte. - Most próbáld megint, Casy! - Újra beillesztette a hajtórudat. -

Egy kicsit még mindig laza. Nem tudom, nem állna-e túlságos feszesen, ha több lemezt szednék ki. Majd kipróbálom. - Újra kiszedte a csapszegeket, és még két vékony lemezt távolított el. - Most próbáld, Casy.

- Úgy látszik, jól van - mondta Al.

Tom kikiáltott: - Nehezebben forog most, Casy?

- Azt hiszem, nem.

- No, akkor úgy látszik, kényelmesen ül a helyén. Adja Isten. Szerszám nélkül nem tudok fémet köszörülni. Hanem ez a csavarfogó nagyon megkönnyíti a munkát.

Al azt mondta: - Dühöng is majd a telep gazdája, ha keresi ezt a nagy fogót és nem találja.

- Az ő baja - mondta Tom. - Mi nem loptuk. - Beverte a zárószegeket, s a végüket elgörbítette. - Azt hiszem, így jó lesz. Most, Casy, te tartsad a lámpát, amíg én meg Al fölszereljük ezt az olajteknőt.

Casy letérdelt, s fogta a lámpát. Kezükre irányította a fényt, amint a tömítést vigyázva helyre-ütögették, s a lyukakba berakták a csapszegeket. A két legény nagy erőfeszítéssel emelte föl a teknőt, két végén megerősítették a csapszegeket, aztán berakták a többit is, s amikor mindegyik a helyén volt, Tom apránként, egymás után csavarta beljebb-beljebb őket, amíg a teknő egyenletesen oda nem illeszkedett a tömítéshez; akkor erősen rájuk fordította a csavartokokat.

- Azt hiszem, rendben van - mondta Tom. Megszorította az olajcsapot, figyelmesen fölnézett a teknőre, elvette a lámpát, és végigkutatta a földet. - Jól van. Most engedjük vissza belé az olajat.

Kimásztak, s az olajoskanna tartalmát visszatöltötték a tartályba. Tom figyelte, hogy nincs-e rés a tömítésen.

- Rendben van, Al. Indítsd meg - mondotta. Al beült a kocsiba, és rátaposott az indítóra. A motor zúgva begyulladt. Kék füst kezdett felszállni a kipufogóból. - Lassabban! - kiáltotta Tom. - Pusztítani fogja az olajat, amíg az a drót le nem olvad. Már vékonyodik. - Figyelmesen hallgatta a motor forgását. - Adj előgyújtást, és járasd üresen. - Újra hallgatózott. - Rendben van, Al. Állítsd le. Azt hiszem, megcsináltuk. Hol az a hús?

- Nagyszerű gépész vagy - mondta Al.

- Miért is ne lennék? Egy esztendeig dolgoztam a műhelyben. Most vagy kétszáz mérföldön szép lassan fogjuk vezetni. Amíg belejön.

Olajos kezüket előbb fűcsomókba, aztán nadrágjukba törölgették. Éhesen vetették rá magukat a főtt disznóhúsra, s vizet kortyoltak a palackból.

- Majd éhen vesztem - mondta Al. - Hát most mit csinálunk? Megyünk a táborba?

- Nem tudom - mondta Tom. - Meglehet, hogy külön fél dollárt számítanak fel nekünk. Menjünk oda, s beszéljünk a famíliával, mondjuk meg nekik, hogy rendben vagyunk. Aztán, ha külön díjat követelnek rajtunk, továbbmegyünk. De muszáj, hogy a család megtudja. Uramisten, de örülök, hogy anya megállított bennünket ma délután. Nézz körül ezzel a lámpával, Al. Nem hagyunk-e itt valamit? Tedd helyére azt a csavarfogót. Még szükségünk lehet rá.

Al végigkutatta a földet a zseblámpával. - Nem látok semmit.

- Jó. Majd én vezetek. Te hozd a teherautót, Al. - Tom megindította a motort. A prédikátor beszállt a kocsiba. Tom lassú tempóban vezette gépét, s Al a nyomában haladt. Lassan

kúsztak keresztül a sekély sáncárkon. Tom azt mondta: - Ezek a Dodge-ok egy házat is elhúznak szép lassan. Látom, nem füstölög már annyira. Nagy szerencse, szeretném, ha csöndesen bedolgozná magát.

A Dodge lassan haladt tovább az országúton. A tizenkét voltos elülső lámpák kis sárga fényfoltot vetettek az útburkolatra.

Casy odafordult Tomhoz. - Érdekes, hogy ti meg tudtok javítani egy autót. Csak jól belevilágítotok és megjavítjátok. Én nem lennék képes erre még most sem, amikor látom, hogyan csináljátok.

- Ezt már gyerekkorától fogva meg kell szokni az embernek - mondta Tom. - Nem tudás ez voltaképpen. Több annál. Manapság taknyos kölykök is szét tudnak szedni egy kocsit.

Egy nyúl belekerült a lámpák fényébe, s előttük ugrált, ugrás közben hátracsapva nagy fülét. Egyszer-egyszer megpróbált lemenekülni az útról, de a sötétség fala mintha visszalökte volna. Messziről erős reflektorfények irányultak feléjük. A nyúl habozni kezdett, megzavarodott, megfordult, s a Dodge gyöngébb fénye felé menekült. Enyhe kis zökkenőt éreztek, amikor a kerekek alá került. A szembejövő kocsi elsurrant mellettük.

- Nos, ezt szétmázoltuk - mondta Casy.

- Sokan szeretnek így gázolni - mondta Tom. - Én mindig megborzongok egy kicsit. A kocsi egészen jól pöfög. A gyűrűkön eddig elolvadhatott a réz. Gyengült a füst.

- Jó munkát végeztél - mondta Casy.

A táborhely fölött kis faház emelkedett, tornácán egy sziszegő benzinlámpa széles körben szórta szét fehér fényét. A ház közelében fél tucat sátor, a sátrak mellett autók. Az esti főzésen mindenki túl volt már, de a tábortüzek parazsa ott izzott még a földön, a táborozó helyek körül. A tornácon, ahol a lámpa égett, férfiak verődtek csoportba, arcuk keménynek és izmosnak látszott az éles, fehér világításban, amely kalapjuk fekete árnyékát rávetette homlokukra és szemükre, s állukat annál erősebben kiemelte. Egy részük a lépcsőn üldögélt, mások odalent álltak a földön, s könyöküket támasztották a tornác padlójára. A gazda, egy morcos, sovány ember, széken ült a tornácon. Hátradőlve támaszkodott a falnak, s dobolt a térdén az ujjaival. Benn a házban petróleumlámpa égett, de gyönge világát elhomályosította a benzinlámpa sziszegő fénye. A férfiak csoportja körülvette a gazdát.

Tom az út szélére vezette a Dodge-ot és megállt. Al a teherautóval behajtott a kapun. - Fölösleges bevinni - mondta Tom. Kiszállt s gyalog ment be a kapun, a fehéren ragyogó lámpa felé.

A gazda leeresztette a szék elülső lábait a földre és előrehajolt. - Itt akartok táborozni?

- Nem - felelte Tom. - A családunk van itt. Hé, apa!

Apa, aki a legalsó lépcsőn ült, azt mondta:

- Azt hittem, egy hétig is odalesztek. Kijavítottátok?

- Disznó szerencsénk volt - felelte Tom. - Még besötétedés előtt megkaptuk azt az alkatrészt, ami kellett. Hajnalra indulhatunk.

- Nagy szerencse - mondta apa. - Anyád erősen aggódik. Nagyanyó mintha megzavarodott volna.

- Az ám, Al mondta is. Nem lett jobban?

- Hát legalább alszik.

A gazda újra megszólalt: - Ha behajtotok ide, és itt akartok táborozni, az fejenként fél dollárba kerül. Kaptok táborhelyet, vizet és fát. Nem zavar senki.

- A fenébe is - mondta Tom. - Elhálhatunk mi az útszéli árokban, s az nem kóstál semmibe.

A gazda dobolt ujjaival a térdén. - A seriff járkálni szokott éjszaka. Pórul járhattok. Ebben az államban törvény tiltja, hogy a szabadban háljon az ember. Itt törvény van a csavargók ellen.

- Ha fél dollárt fizetek, nem vagyok csavargó?

- Úgy van.

Tomnak haragosan izzott a szeme. - Véletlenül nem atyádfia a seriff?

A gazda előrehajolt. - Nem. S az az idő sem jött még el, amikor mi helybéliek kötelesek leszünk eltűrni az ilyen koldus népség szemtelenkedését.

- A pénzünket bezzeg szívesen elveszitek. S ugyan miért lennénk koldusok? Nem kérünk tőled semmit. Mind koldusok vagyunk, mi? Mi nem kérünk tőled pénzt azért, hogy lefekhess aludni.

A tornácon mereven, mozdulatlanul, némán álltak a férfiak. Arcukról minden kifejezés eltűnt, szemük a kalap árnyékában titkon kémlelte a gazda arcát.

- Ugyan hagyd, Tom - mormogta apa.

- Hiszen hagyom, persze hogy hagyom.

A férfiak némán üldögéltek a lépcsőkön, vagy nekitámaszkodtak a magas tornácnak. Szemük megvillant a benzinlámpa éles fényében. Arcukat keménynek mutatta a kemény világosság, s mélységesen hallgattak. Csak szemük villant egyik beszélőről a másikra, arcuk kifejezéstelen és nyugodt volt. Egy éji bogár nekivágódott a lámpának, s koppanva esett le a sötétségben.

Egyik sátorban panaszosan felsírt egy gyerek, lágy, asszonyi hang csitítgatta, s aztán halkan énekelni kezdett: - "A kis Jézus szeret téged. Aludj szépen, aludj szépen. Éjszaka is őriz téged. Aludj szépen, aludj szépen."

A lámpa sziszegett a tornácon. A gazda benyúlt az inge nyílásába, s megvakarta bozontos, szőrös mellét. Óvatosan figyelt, s küzdött zavarával. Figyelte a férfiakat körös-körül, szerette volna ellesni arcuk kifejezését. Azok nem mozdultak.

Tom sokáig hallgatott. Fejének lassú mozdulatával a gazdára vetette sötét tekintetét. - Nem akarok bajt okozni - mondta. - Rosszul esik, ha koldusnak nevezik az embert... Nem félek - tette hozzá csöndesen -, ezzel a két öklömmel itt el tudnám látni a bajodat, de még a seriffét is. Csak hát nincs értelme.

A férfiak mozgolódni kezdtek, változtattak elhelyezkedésükön, s csillogó szemük tekintete lassan kúszott föl a gazda szájáig; figyelték, mozdul-e az ajka. A gazda megnyugodott. Érezte, hogy győzött, de nem annyira, hogy támadni merjen. - Nincs fél dollárod? - kérdezte.

- De van. Csakhogy szükségem lesz rá. Nem dobhatom ki puszta alvásért.

- Hja, mindenkinek élni kell valamiből.

- Úgy van - mondta Tom. - De jó volna, ha úgy lehetne élni, hogy az ember ne vegye el másvalakitől a pénzt.

A férfiak ismét mozgolódni kezdtek. Apa megszólalt: - Kora reggel útnak indulunk. Ide nézz, gazda. Mi fizettünk. Ez a legény a családunkhoz tartozik. Nem maradhat itt? Mi fizettünk már.

- Minden kocsi fél dollár - mondta a gazda.

- De hiszen nincs kocsija. A kocsi kint maradt az úton.

- Kocsival jött - felelte a gazda. - Akkor mindenki künn hagyná a kocsiját, bejönne és ingyen használná nálam a helyet.

Tom azt mondta: - Majd előrehajtunk az úton. Reggel találkozunk. Lesni fogunk benneteket. Al itt maradhat, John bácsi meg velünk jön - itt a gazdára nézett -, ezt nem bánod?

A gazda gyorsan határozott és engedett. - Ha ugyanannyi marad, ahányan fizettek, azt nem bánom.

Tom előszedte dohányoszacskóját, amely már szürke rongydarabbá lapult, s egy kis nedves dohánypor volt a fenekén. Vékony cigarettát sodort, s eldobta a zacskót. - Hamarosan továbbmegyünk - mondta.

Apa általánosságban beszélt a körülállókhoz. - Keserves dolog ám csak úgy felszedelőzködni és elmenni. Magamfajta embernek, akinek megvolt a maga otthona. Nem vagyunk mi akárkik. Gazdaságunk volt, amíg a traktor ki nem szántott belőle.

Egy vékony fiatalember, akinek szemöldökét sárgára szítta a nap, lassan feléje fordította fejét. - Részesgazdák voltatok? - kérdezte.

- Azok. De valamikor miénk volt a föld.

A fiatalember ismét előrefordította arcát. - Akárcsak mi - mondta.

- Szerencse, hogy nem tart már soká - mondta apa. - Nyugatra megyünk, munkába állunk, s szerzünk egy darab földet, ahol víz is lesz.

A tornác sarkához közel egy rongyos ember állt. Fekete kabátja cafatokban lógott le róla. Térde kilátszott szakadt nadrágjából. Arca fekete volt a portól, s a verejték vonalakat húzott alája. Apa felé fordította fejét. - Sok pénzetek lehet.

- Nem, pénzünk nincs - mondta apa -, de sokan vagyunk, akik dolgozhatunk, s tisztességes emberek vagyunk valamennyien. Jó béreket kapunk majd, s élire rakjuk a pénzt. Boldogulunk valahogy.

A rongyos ember csak bámult, amíg apa beszélt, aztán felkacagott, s kacagása éles, vinnyogó hangba csuklott. Körös-körül ránézett mindenki. A vinnyogó nevetés ellenállhatatlanul erőt vett rajta s megköhögtette. Szeme vérbe borult és könnyezett, amikor végre le tudta győzni ezt a kacagógörcsöt. - Ti odamentek, ó, istenem! - A kacagás újra kitört. - Odamentek és... jó béreket kaptok... Ó, istenem! - Elhallgatott, aztán félénken kérdezte: - Talán bizony narancsot akartok szedni? Vagy barackot?

Apa méltóságos hangon felelte: - Azt vállaljuk, amit kapunk. Sokféle munka van ott. - A rongyos ember most elfojtott hangon nevetett magában.

Tom ingerülten szólt rá: - Mi van ezen nevetnivaló?

A rongyos ember befogta a száját, s komoran nézett a tornác padlójára. - Ti bizonyosan mind Kaliforniába készültök.

- Megmondtam - szólt apa. - Ezt ugyan könnyű volt kitalálni.

A rongyos ember lassan eregette a szót: - Én pedig onnét jövök vissza. Ott voltam.

Az arcok gyorsan feléje fordultak. A férfiak mintha kővé meredtek volna. A lámpa sziszegése sóhajtássá gyengült, a gazda leengedte a szék elülső lábait, fölállt s föltöltötte a lámpát, amíg a sziszegés ismét élessé nem vált. Aztán visszaült a székére, de már nem dőlt hátra. A rongyos ember a ránéző arcok felé fordult. - Visszamegyek éhen halni. Inkább egyszerre halok éhen.

Apa rákiáltott: - Mi az istennyilát beszélsz? Nekem egy cédula van a kezemben, az azt mondja, hogy ott jó bérek vannak, s nemrég láttam az újságban, hogy szükség van gyümölcsszüretelő munkásokra.

A rongyos ember apához fordult. - Van-e helyetek, ahová visszamenjetek?

- Nincs - mondta apa. - Kidobtak bennünket. Traktorral szántották fel a házunk helyét.

- Akkor hát nem akartok visszamenni?

- Nem bizony.

- Ha így van, nem akarlak elijeszteni - mondta a rongyos ember.

- Engem nem is ijesztesz el. Kezemben a cédula, hogy emberekre van szükség. Semmi értelme sem volna, ha nem lenne szükségük emberekre. Azok a röpcédulák sok pénzbe kerülnek. Nem nyomtatnák, ha nem lenne szükségük emberekre.

- Nem akarlak elijeszteni.

Apa haragosan rászólt. - Ha már a bolondját járattad velünk, most nem foghatod be a szád. A cédulámon az áll: ott szükség van emberekre. Te meg kacagsz és azt mondod, hogy nincs. Mármost melyikőtök hazudik?

A rongyos ember lenézett apa haragos szemébe. Szomorúnak látszott. - A cédula nem hazudott - mondotta. - Szükségük van emberre.

- Hát akkor mi az ördögnek riasztasz meg bennünket a kacagásoddal?

- Mert nem tudjátok, miféle ember kell nekik.

- Mit beszélsz?

A rongyos ember elszánta magát. - Ide figyelj - mondta. - Mit mond az a cédula, hány emberre van szükség?

- Nyolcszázra, egyetlen kis helyen.

- Narancsszínű cédula?

- Az.

- Megmondja a nevét is az illetőnek, hogy ez meg ez a munkaközvetítő?

Apa zsebébe nyúlt, s elővette az összehajtogatott cédulát. - Úgy van. Honnan tudod?

- Ide hallgass - mondta az ember. - Nincs ennek semmi értelme. Annak az illetőnek kell nyolcszáz ember. Kinyomat ötezer ilyen cédulát, azt elolvassák talán húszezren is. És meglehet, hogy két-háromezer ember elindul e miatt a cédula miatt. Csupa olyan ember, akit megbolondít a gond.

- De ennek semmi értelme! - kiáltotta apa.

- Nincs értelme, amíg meg nem látod azt az illetőt, aki ezt a cédulát széjjelküldte. De aztán beszélsz vele vagy valakivel, aki az ő megbízásából dolgozik. Táborozol egy árok partján, ötven másik famíliával együtt. Ő meg benéz a sátradba s figyeli, hogy van-e még mit ennetek. Ha már semmitek nincs, megkérdezi: Akarsz-e munkát? Te meg azt feleled: Hogyne akarnék! Megköszönöm, ha munkához segítesz. Erre azt mondja: Adok én neked munkát. Te megkérdezed: Mikor kezdhetem? Megmondja, hová menj, mikor menj, s azzal odábbáll... - Lehet, hogy kétszáz emberre van szüksége, akkor ötszázzal beszél, azok szólnak másoknak is, s amikor odaérsz a munka helyére, már ezren vagytok. Akkor azt mondja az illető: Húsz centet fizetek egy óráért. Meglehet, hogy az emberek fele otthagyja. De még mindig marad ötszáz,

aki olyan átkozottul éhes, hogy száraz kenyérért is szívesen dolgozik. Az illető szerződést köt velük, hogy barackot szüreteljenek vagy gyapotot szedjenek. Érted-e most már? Minél több embert kap, s minél éhesebbek, annál kevesebbet fizet. Ha teheti, olyan embert választ, akinek gyerekei vannak, mert hát... eh, mondom, nem akarlak elijeszteni. - Az arcok körös-körül hidegen néztek rá. A rongyos ember megbánást kezdett érezni. - Mondom, nem akartalak elijeszteni, s most mégiscsak azt teszem. De hát ti úgyis továbbmentek. Nem fordultok vissza. - A hallgatás ránehezedett a tornácra. A lámpa sziszegett, apró éji bogarak szállongtak körülötte. A rongyos ember idegesen folytatta: - Megmondom, mit csináljatok, ha találkoztok azzal az illetővel, aki munkát ígér. Megmondom nektek. Kérdezzétek meg, hogy mit fizet. Kérjétek meg, hogy adja írásba. Kérjétek csak meg. Mondom nektek, hogy megcsal, ha ezt nem teszitek.

A gazda előrehajolt székében, hogy jobban lássa a rongyos, piszkos embert. Vakargatta szürke szőrrel borított mellét. Hideg hangon szólalt meg: - Csak nem vagy te is afféle zavarkeltő munkásbolondító?

A rongyos ember felkiáltott: - Az Úristenre esküszöm, nem vagyok az.

- Sokan vannak - mondta a gazda. - Járják a világot, és zavart csinálnak mindenütt. Megbolondítják az embereket. Telebeszélik a fejüket. Sokan vannak. Eljön még az idő, amikor felkötjük ezt a sok zavarkeltőt. Ki kell kergetni őket az országból. Aki dolgozni akar, dolgozzék. Aki nem akar, menjen a pokolba. De azt nem tűrjük, hogy itt zavart keltsen valaki.

A rongyos ember felegyenesedett. - Én megpróbáltam elmondani nektek a dolgot - szólt az emberekhez. - Esztendeig tartott, amíg ezt így megtanultam. Két gyermekemnek meg a feleségemnek életébe került. De nem tudom elmondani. Hiszen gondolhattam volna. Nekem is hiába mondta volna akárki. Nem tudom elmondani nektek, milyen volt az, amikor az a két kicsi ott feküdt a sátorban, a hasuk kipuffadt, a bőrük a csontjukra száradt, reszkettek és vinnyogtak, mint a kutyakölykök, én meg szaladgáltam és munkát kerestem, nem pénzért, nem bérért! - kiáltotta. - Uramisten, csak egy bögre lisztért meg egy kanál zsírért. Aztán jött a halottkém. Azt mondta: Ezek a gyermekek szívgyöngeségben haltak meg. S ezt le is írta. Reszkettek, dideregtek, s a hasacskájuk kiállt, mint a disznóhólyag.

A férfiak hallgattak, csak szájuk nyílt széjjel kissé. Lélegzetük hallatszott, amint figyelve néztek maguk elé.

A rongyos ember körüljártatta tekintetét, aztán megfordult, s gyorsan kilépett a lámpa fényköréből. A sötétség elnyelte, de vonszolódó lépéseit még sokáig hallani lehetett az út felől: az országúton egy kocsi haladt, s lámpái megvilágították a botorkáló embert, amint fejét lógatva, kezét fekete kabátja zsebébe mélyesztve ment tovább.

A férfiak bizonytalanul érezték magukat. Az egyik megszólalt: - Későre jár az idő. Gyerünk lefeküdni.

A gazda azt mondta: - Lehet, hogy féleszű. Sok ilyen féleszű kódorog mostanában az országutakon. - Azzal elhallgatott. Székét ismét nekidöntötte a falnak, s vakarni kezdte a mellét.

Tom azt mondta: - Én benézek anyához egy pillanatra, aztán továbbmegyünk. - A Joad család férfitagjai elindultak.

Apa azt mondta: - Hátha igazat beszél ez az ember?

- Persze hogy igazat beszél - felelte a prédikátor. - A maga igazságát. Nem változtatott rajta semmit.

- De mi lesz velünk? - kérdezte Tom. - Ez lesz majd a mi igazságunk is?

- Nem tudom - felelte Casy.

- Nem tudom - felelte apa.

Odamentek a sátorhoz, vagyis a kötélre kiterített kátrányos ponyvához. Sötétség és csend volt odabenn. Amikor közelébe értek, valami szürkés tömeg mozdult meg a bejárat közelében, s embermagasságig nyúlt fel. Anya jött ki eléjük.

- Mind alszanak - mondta. - Végre elszunnyadt nagyanyó is. - Aztán megismerte Tomot. - Hogy kerülsz ide? - kérdezte aggódva. - Csak nincs valami baj?

- Megigazítottam a kocsit - mondta Tom. - Mi már mehetünk, ha a többiek is jöhetnek.

- Hála legyen a jó Istennek - mondta anya. - Alig várom már, hogy mehessünk. Szeretnék gazdag, zöld vidékre jutni. Minél előbb, annál jobb.

Apa torkát köszörülte. - Valaki éppen most mondta...

Tom megragadta a karját és megrázta. - Furcsákat beszél - mondta Tom. - Azt mondja, rengeteg ember van az úton.

Anya rájuk meresztette szemét a sötétségben. Benn a sátorban az alvó Ruthie köhögött és felhorkant. - Lemosdattam őket - mondta anya. - Most először kaptunk elég vizet, hogy a gyerekeket tetőtől talpig megmosdassam. A vödröket kinn hagytam, hogy ti is megmosakodhassatok. Az úton minden bepiszkolódik.

- Mindenki odabent van? - kérdezte apa.

- Csak Connie meg Sáronrózsája nincs itt. Ők a szabadban alszanak. Azt mondják, fedél alatt túlságosan meleg van.

Apa bosszúsan jegyezte meg: - Átkozottul kényeskedik Sáronrózsája.

- Az elsőt várja - mondta anya. - Connie is, ő is nagyon nagyra van vele. Mi sem voltunk különbek.

- Most már gyerünk - mondta Tom. - Egy kicsit előrehajtunk az úton. Figyeljetek, ha mi meg nem látnánk benneteket. Jobboldalt állunk meg.

- Al itt marad?

- Itt. John bácsi jön velünk. Jó éjszakát, anya.

Elindultak az alvó táboron keresztül. Egyik sátor előtt fel-fellobbanó tűz égett, s egy asszony ügyelt az üstre, amelyben a reggeli készült. A fövő bab erős, kellemes illatot árasztott.

- Ebből szívesen megennék egy tányérral - mondta Tom.

Az asszony elmosolyodott. - Még nem főtt meg, különben megkínálnálak - mondotta. - Gyere vissza pirkadatkor.

- Köszönöm szépen, asszonyság - mondta Tom. Aztán Casyvel és John bácsival elhaladt a tornác előtt. A gazda még mindig ott ült székében, s a lámpa sziszegve lobogott. A gazda feléjük fordította fejét. - Kifogy a benzin - mondta Tom.

- Most már úgyis ideje, hogy bezárjam a boltot.

- Nem jön már több féldolláros az országúton - jegyezte meg Tom.

A szék lába lekoppant a padlóra. - Velem ne szemtelenkedj, hallod-e! Megjegyzem a képedet. Te is afféle zavarkeltő vagy.

- Eltaláltad! - mondta Tom. - Bolsevik vagyok.

- Nagyon is sok ilyen fráter mászkál most errefelé.

Tom kacagott, amikor kiléptek a kapun és bemásztak a Dodge-ba. Fölkapott egy göröngyöt, s a világosság felé dobta. Hallották, amint nekidobbant a háznak, s látták, hogy a gazda talpra ugrik és kibámul a sötétségbe. Tom elindította a kocsit, neki az országútnak. Feszülten figyelte a motor hangját, hogy nem kopog-e. Az út homályosan nyúlt el a kocsi lámpáinak gyönge világosságában.

17

A kivándorlók autói kimásztak a mellékutakról az országot átszelő széles országútra, a nyugat felé vándorlók útjára. Napvilágnál mint a bogarak siettek nyugat felé, s amikor rájuk sötétedett, bogarak módjára gyűltek össze ott, ahol védett helyet és vizet találtak. És mivel elhagyottak és zavarodottak voltak, mert valamennyien a szomorúság, gond és vereség helyéről jöttek, s mert mindnyájan valami új, titokzatos hely felé igyekeztek, hát összebújtak, szóba elegyedtek egymással, megosztották életüket, elemózsiájukat s mindazt, amit az új hazától reméltek. Így történhetett, hogy egy család tábort ütött egy forrás közelében, a másik a forrás meg a társaság kedvéért táborozott ugyanott, a harmadik pedig, mert már két család fölfedezte és jónak találta ezt a helyet. Mire a nap lement, talán már húsz család és húsz kocsi volt ott.

Estére különös dolog történt: a húsz család egy családdá lett, a gyermekek mindenki gyermekei voltak. Az otthon elvesztése közös veszteséggé vált, a nyugati gyöngyélet közös álommá. Megesett, hogy egyetlen beteg gyermek húsz családot, száz embert ejtett kétségbe; ha egyik sátorban gyermek született, száz ember töltötte áhítatos csöndben az éjszakát, s száz ember örült reggel az újszülöttnek. Az a család, amely előző este elveszettnek érezte magát, s tele volt aggodalommal, most felkutatta holmiját, hogy ajándékot találjon a kicsikének. Esténként a tüzek körül üldögélve eggyé vált a húsz család. Együtt táboroztak, együtt töltötték az estéket, az éjszakákat. Valaki előszedett egy gitárt és megpengette, s a nép dalai felhangzottak az éjszakában. A férfiak énekelték a szöveget, az asszonyok dúdolták a dallamot.

Minden este egy világot teremtettek meg és rendeztek be: barátok találtak egymásra, ellenségek fordultak el egymástól; teljes világ volt ez, hencegőkkel és gyávákkal, csöndes emberekkel, alázatos emberekkel, barátságos emberekkel. Minden este olyan kapcsolatok születtek meg, amelyeken egy világ épül fel, és minden reggel lebontották ezt a világot, mint egy cirkuszt.

A családok eleinte félénken építették és rombolták ezeket a világokat, de lassanként megtanulták a világépítés mesterségét. Vezetők bukkantak fel közöttük, törvények születtek, szabályok léptek életbe. S minél tovább jutottak ezek a világok nyugat felé, annál teljesebb, annál jobb lett a berendezésük, mert építőik több tapasztalást szereztek az építésben.

A családok megtanulták, hogy miféle jogokat kell tiszteletben tartani - a sátrak sértetlen magánéletének jogát: azt a jogot, hogy a múltat ki-ki a szívébe rejthesse; a beszélgetés és hallgatás jogát: azt a jogot, hogy az ember visszautasítsa vagy elfogadja a segítséget, s felajánlja és megtagadja; a fiúk jogát, hogy udvaroljanak, s a leányokét, hogy az udvarlást elfogadják; az éhes ember jogát, hogy enni adjanak neki; s végül a terhes asszonyok és a betegek jogát, amely minden más jognak fölébe emelkedik.

És megtanulták a családok, ámbár senki sem tanította őket, hogy mik a természetellenes és megsemmisíteni való jogok: az a jog, hogy az ember betörjön valakinek a magánéletébe, hogy zajongjon, amikor a tábor alszik; a csábítás és szöktetés joga, a házasságtörés, lopás és gyilkolás joga. Ezeket a jogokat eltiporták, mert a kis világok egy éjszakán át sem állhatnak fenn, ha ezek a jogok életben vannak.

S amint nyugat felé vonultak a világok, a szabályok kimondatlanul is törvénnyé váltak. Törvényellenes dolog a tábor közelében szemetelni; törvényellenes bármiképpen beszennyezni az ivóvizet; törvényellenes zsíros falatokkal jóllakni éhes ember közelében, hacsak meg nem osztják vele.

S a törvényekkel együtt járt a büntetés is; csak kettő volt: gyors és gyilkos verekedés vagy pedig kizárás; a kizárás volt a súlyosabbik. Mert ha valaki megszegte a törvényt, neve és személyleírása együtt járt vele, s nem kapott többé helyet semmiféle világban, akárhol teremtették is meg.

Ezekben a világokban kialakultak és megmerevedtek a társas viselkedés szabályai: hogy az "adj' isten" nem maradhat "fogadj' isten" nélkül; hogy a férfi megkaphatja a lányt, aki hallgat a szavára, ha együtt marad vele, vállalja gyermekei apaságát, és támogatja őket. De nem töltheti az egyik éjszakát ezzel a leánnyal, a másikat a másikkal, mert ez veszedelembe sodorná ezeket a világokat.

A családok egyre vonultak nyugat felé, s a világépítésben oly nagy gyakorlatra tettek szert, hogy biztosnak érezhették magukat a maguk kis világaiban; s a formák annyira megszilárdultak, hogy a szabályokhoz ragaszkodó család biztonságot találhatott ezekben a szabályokban.

Kifejlődött a kis világok kormányzata, vezetőkkel és vénekkel. A bölcs ember láthatta, hogy bölcsességére minden táborban szükség van: a bolond nem változtathatott bolondságán, ha világot változtatott. S valami biztosításféle is kifejlődött ezeken az éjszakákon. Akinek volt elemózsiája, enni adott az éhezőnek, s így biztosította magát az éhség ellen. Ha egy kisbaba meghalt, egy rakás ezüstpénz tornyosult föl a sátor bejárata előtt, mert a kisbabát szépen kell eltemetni, hiszen egyebet nem kapott az élettől, öregembert lehet egyszerűen elhantolni, kisbabát nem.

Bizonyos fizikai feltételek szükségesek az ilyen világ fölépítéséhez: víz, folyópart, patak, forrás vagy legalább egy őrizetlen vízvezetékcsap. Aztán szükséges elegendő sima föld, ahol a sátrakat fölállítják, s egy kis bozót vagy erdő a tűzrakáshoz. Ha szemétdomb akad valahol a közelben, annál jobb, mert ott fölszerelési tárgyakat lehet találni - tűzhelylapot, kandallórácsot a tűz védelmére, bádogedényeket, amikben főzni, s amikből enni lehet.

S a világokat fölépítették minden este. Az emberek odaköltöztek az országútról, s megalkották a világot sátraikkal, szívükkel, agyvelejükkel.

Reggel a sátrakat lebontották, a ponyvát összehajtották, a sátorkarókat felkötözték a hágcsó mellé, az ágyakat, főzőedényeket helyükre rakták a kocsikon. S amint a famíliák nyugat felé vonultak, szilárdan kialakult annak a módja is, hogyan kell este fölépíteni egy otthont s reggel lebontani: úgy, hogy az összehajtogatott sátrat elcsomagolták és elrakták, a főzőedényeket megszámolva helyezték el a ládákban. S amint a kocsik tovább vonultak nyugat felé, a család minden tagja megtalálta az őt megillető helyet, hozzánőtt a maga kötelességeihez; minden családtagnak, öregnek és fiatalnak megvolt a maga helye a kocsiban; fullasztó, forró estéken, amikor a kocsik megálltak a táborhelyeken, mindenki tudta a kötelességét, s szó nélkül indult teljesíteni: a gyerekek rőzsét szedtek, vizet hordtak, a férfiak felállították a sátrakat és lerakták az ágyakat, az asszonyok megfőzték a vacsorát, és ügyeltek, amíg a család evett. Mindez parancsszó nélkül történt. A családok valamikor olyan egységek voltak, amelyeknek határa éjjel egy ház, nappal egy gazdaság volt; most megváltoztatták határaikat. A hosszú, forró napon hallgatva ültek a lassan nyugat felé döcögő kocsikon; de éjszakára eggyé váltak akármilyen csoporttal, amellyel összetalálkoztak.

Így változtatták meg társadalmi életüket, s megváltoztak maguk is úgy, ahogy az egész világon egyedül az ember tud megváltozni. Nem gazdák voltak már, hanem vándorok. S a gondolkozás, a tervezgetés, a maga elé néző hosszú hallgatás, amely eddig a szántóföldeknek szólt, most az utak, a messzeség, a nyugat felé irányult. Akinek elméje idáig holdak közé volt befogva, most keskeny betonszalagok mérföldjeit járta végig. Gondja és gondolata most már nem az eső, a szél és a por, nem a gabona megdőlése körül járt. Szemek figyelték a

gumikerekeket, fülek hallgatták aggódva a motorok zörgését, elmék harcoltak olajjal, benzinnel s a levegő meg az út közt egyre vékonyodó gumiréteggel. Tragédia egy eltört fogaskerék. A legszebb álom: hogy vizet találjanak estére, s legyen mit föltenni a tűzre. Egészség kellett, hogy folytathassák az utat, s a szükség erőt és lelket öntött az emberekbe. Az akarat előttük szállt nyugat felé, s az a félelem, amely valamikor aszály vagy áradás rémképeit rajzolgatta, most apró baleseteket képzelt el, amelyek a nyugat felé haladást megakaszthatják.

Szilárdan kialakultak a táborhelyek; mindegyiket egy rövid napi út választotta el az előzőtől.

Az úton egyik-másik családot pánik fogta el, robogtak éjjel-nappal; csak annyi időre álltak meg, hogy a kocsiban aludjanak egyet, s robogtak tovább nyugat felé, menekülve az út elől, az örökös mozgás elől. Oly szenvedélyesen vágyakoztak a megtelepedés után, hogy arccal nyugatnak fordultak, s robogtak, robogtak egyre, erőszakot téve rozoga masináikon. De a legtöbb család megváltozott, s gyorsan hozzáidomult az új élethez. S amikor a nap lement...

Ideje, hogy megállóhelyet keressünk.

Van ott előttünk néhány sátor.

A kocsi lekanyarodott az útról és megállt, s mivelhogy mások voltak ott előbb, szükség volt bizonyos udvariaskodásokra. A férfi, a család feje kihajolt a kocsiból.

Megállhatunk itt éjszakára?

Hogyne, örülünk a szerencsének. Melyik államból jöttök?

Messziről jövünk, Arkansasból.

Ott, a negyedik sátorban arkansasiak vannak.

Csakugyan?

S a nagy kérdés: Milyen a víz?

Hát íze nem valami jó, de bőséges.

Köszönöm.

Nincs mit.

De az udvarias szavakat el kellett mondani. A kocsi végigdöcögött a táborhelyen, az utolsó sátorig, s ott megállt. Aztán a fáradt emberek lemásztak a kocsikról, nyújtóztatták merev tagjaikat. Aztán kibújt a földből az új sátor, a gyerekek vízért mentek, a nagyobb fiúk rőzsét szedtek vagy fát vágtak. Kigyúlt a tűz, s feltették a vacsorát főni vagy sülni. A korábban érkezettek átjöttek látogatóba, ki-ki elmondta, melyik államból való, s közös barátokat, néha rokonokat fedeztek föl.

Oklahoma, csakugyan? Melyik kerület?

Cherokee.

Hiszen ott nekem rokonaim vannak. Ismered az Allen családot? Egész Cherokee tele van Allenekkel. Hát Williséket ismered-e?

Hogyne.

S már ki is alakult az egység. Sötétedni kezdett, de mire az éj leszállt, az új család már a táborhoz tartozott. Váltott egy-egy szót mind a többi családdal. Ismerősök, jó emberek.

Egész életemben ismertem az Allen családot. Simon Allennek, az öreg Simonnak baja volt az első feleségével. Az asszony Cherokee-ből való volt. Csinos, mint... mint egy fekete csikó.

Az bizony; s a fiatal Simon, ugye, egy Rudolph lányt vett feleségül? Igen, gondoltam. Enidbe költöztek, s jól folyik soruk, igazán jól.

Ez az egyetlen Allen, aki megszedte magát. Garázsa is van.

Amikor meghozták a vizet, és felvágták a fát, a gyerekek félénken, óvatosan járkálni kezdtek a sátrak között. Körülményes mozdulatokkal készítették elő az ismerkedést. Egyik fiú megállt a másik mellett, tanulmányozta a kavicsot, fölvette, közelről megvizsgálta, ráköpött, tisztára dörzsölte, s addig nézegette, míg végre a másik kénytelen volt megkérdezni: Mi van a kezedben?

Odavetőleg. Semmi. Csak kavics.

Hát mit nézegeted úgy?

Azt hittem, aranyat látok benne.

Honnan gondoltad? Az arany, amíg a kőben van, nem aranyszínű, hanem fekete.

Hát persze, azt mindenki tudja.

Fogadok, hogy csak csillám, te meg aranynak nézted.

Nem én, mert apám sok aranyat talált, s elmondta nekem, hogyan kell megnézni.

Szeretnél egy nagy darab aranyat találni?

Hajaj! Akkora darab cukrot vennék, hogy olyat nem látott ez a kurva világ.

Nekem nem szabad disznóságot beszélni; de azért szoktam néha.

Én is. Gyerünk a forráshoz.

Egymásra találtak a fiatal leányok is, s félénken dicsekedtek sikereikkel, reménységeikkel. Az asszonyok a tűz körül szorgoskodtak, hogy minél hamarabb megetessék a családot disznóhússal; ha bőviben voltak a pénznek: disznóhússal, krumplival meg hagymával. Kétszersült vagy kukoricakenyér bőséges zsírral. Oldalas vagy bordaszelet s egy bögre forró, fekete, keserű tea. Sült lepény zsírral lecsöpögtetve, ha vékonyan állt a pénz, ropogós, barna lepény.

A nagyon gazdag családok vagy akik bolondul bántak a pénzükkel, konzervbabot, konzervbarackot, készen vásárolt kenyeret és péksüteményt ettek; de ezek titokban, a sátrukban vacsoráztak, mert nem lett volna jó ilyen finom dolgokat a nyilvánosság előtt fogyasztani. A lepényt rágcsáló gyerekek még így is megérezték a fölmelegített bab szagát, s elkeseredtek miatta.

Mire a vacsora véget ért, s az edényt elmosogatták és eltörölgették, leszállt a sötétség, s a férfiak leültek a földre beszélgetni.

Beszéltek az elhagyott földről. Nem tudom, mi lesz vele, mondották. Tönkre van téve az ország.

A föld majd csak feljavul, de mi már nem leszünk ott.

Meglehet, gondolták, vetkeztünk valamiképpen, magunk sem tudtuk, hogyan.

Valaki, hivatalbéli ember azt mondta nekem, hogy lehordta az esővíz a termőföldemet. Hivatalbéli ember, bizony. Ha keresztben szántottuk volna, nem romlott volna meg. Nem volt már alkalmam kipróbálni. Az új masinákkal sem szántanak keresztbe. Négy mérföld hosszú barázdákat húznak, és nem állnak meg, nem térnek ki, még ha Jézus Krisztus maga állna ott, akkor sem. Az új masinák négy mérföld hosszú barázdákat szántanak.

És halkan beszélgettek otthonukról: Volt ott egy kis hűtőház a szélkerék alatt. A lefölözni való tejet tartottuk ott meg a görögdinnyét. Rekkenő déli melegben odahúzódtunk, s olyan hűvös volt, hogy kívánni sem lehetett hűvösebbet. Fölvágott az ember egy dinnyét, s majd megfagyott tőle a szája. A víztartóból egyre csöpögött a víz.

Beszéltek tragédiákról: Volt egy testvérem, Charley, a haja sárga, mint a kukorica, szép nagy szál ember volt. Ügyesen tudott harmonikázni. Egyszer boronálás közben megzörrent előtte egy csörgőkígyó, a lovak megbokrosodtak, s a borona keresztülment Charleyn, a szögei belementek a gyomrába, a beleibe, szétmarcangolták az arcát - ó, uram Jézus!

Beszéltek a jövendőről: Vajon milyen lehet a világ arrafelé?

Hát hiszen szép képeket festettek arról a vidékről. Láttam egyet, melegen süt a nap, diófák meg szederbokrok vannak mindenfelé; a síkság mögött nem messze hóval borított, magas hegy. Szép volt.

Szép lesz, csak munkát kapjunk. Ott aztán nem fázunk majd télen. A gyerekek nem fagynak meg iskolába menet. Gondom lesz arra, hogy az enyémek ne mulasszák el ezután az iskolát. Én jól tudok olvasni, de azért nem olyan gyönyörűség nekem az olvasás, mint annak, aki megszokta.

Aztán megesett, hogy valaki kihozta a gitárját a sátra elé. Leült vele egy ládára, s lassanként az egész tábor odasompolygott hozzá, mintha húzta volna valami. Sokan tudtak cincogni a gitáron, de ez az ember szépen pengette. Ez aztán valami: a mély húrok csak úgy zengenek, miközben a dallam apró léptekkel szaladgál a magas húrokon. Nehéz, kemény ujjak ugrálnak a húrtalpakon. Az ember játszott, s a többiek lassan közelebb húzódtak hozzá, amíg csak szorosan össze nem zárult a kör, s akkor azt énekelte, hogy: “Tíz cent a gyapot, és negyven cent a hús.” S az egész kör halkan vele énekelt. Aztán ezt énekelte: “Miért vágjátok le a hajatokat, lányok?” S a kar vele énekelt. Síró hangon énekelte: “Isten veled, öreg Texas.” Félelmetes dal ez, énekelték már a spanyolok bejövetele előtt is, csakhogy akkor még indián szöveggel.

És most szoros egységgé olvadt az egész csoport, a sötétben befelé fordult az emberek szeme, elméjük más időkbe szállt vissza, szomorúságuk olyan volt, mint a pihenés, mint az álom. Az ember elénekelte a *McAlester blues*-t, s aztán hogy az idősebbeket is kárpótolja, elénekelte azt is, hogy: *Jézus magához hív engem.* A gyerekeket elálmosította a zene, bementek a sátrakba lefeküdni, s az ének beleszövődött álmaikba.

Egy idő múlva aztán a gitáros ember is felállt és ásított. Jó éjszakát, emberek, mondotta.

A többiek ezt morogták: Jó éjszakát neked is.

És mindenki szerette volna, ha tudna gitározni, mert hát olyan szép dolog az. Aztán lefeküdt mindenki, s a tábor elcsendesedett. Baglyok szálltak el alacsonyan a fejük fölött, prérifarkasok üvöltöttek a messzeségben, a táborban görények sétálgattak ételhulladékokat keresve - döcögő járású, szemtelen, senkitől sem félő görények.

Elmúlt az éjszaka, s pirkadatkor az asszonyok kiléptek a sátrakból, felszították a tüzet, főzni kezdték a kávét. Aztán kijöttek a férfiak is, s halkan beszélgettek a szürkületben.

Amikor a Colorado folyón átkeltünk, sivatag következik, mondogatják. A sivatagra fel kell készülni. Vigyázz, hogy el ne akadj. Bőségesen vigyél vizet magaddal, hátha defektet kap a kocsi.

Én éjszaka megyek át a sivatagon.

Én is. Különben megaszalódik az ember.

A családok gyorsan ettek, aztán elmosogatták, eltörölgették az edényt. A sátrakat lebontották. Mindenki sietett. S mire a nap felkelt, a táborhely üres volt már, csak egy kis hulladék jelezte nyomát. Készen állt, hogy a bekövetkező éjjel új világot fogadjon be.

S az országúton a vándorló nép autói másztak, mint a bogarak, s a keskeny betonút hosszú mérföldeken nyúlt el előttük.

18

A Joad család lassan vonult nyugat felé, fel Új-Mexikó hegyei közé, keresztül a felföld csúcsai és piramisai között. Felmásztak Arizona magas vidékére, s egy szakadékon keresztül lenéztek a Tarka-sivatagra. Egy határőr megállította őket.

- Hová mentek?

- Kaliforniába - felelte Tom.

- Meddig szándékoztok Arizonában maradni?

- Csak ameddig keresztüljutunk rajta.

- Gyapot van-e nálatok?

- Nincs.

- Szeretném megnézni a holmitokat.

- Mondom, hogy semmi gyapot nincs nálunk.

Az őr kis cédulát ragasztott a szélvédő üvegre.

- Jól van, mehettek, de jó lesz mozogni.

- Hiszen az a szándékunk.

Lassan másztak föl a hágókon, amiket alacsony, görbe fák borítottak. Holbrook, Joseph City, Winslow. Aztán nagy fák kezdődtek, a kocsikból pöfögött a füst, nehezen kínlódtak föl a hágókon. Aztán Flagstaff következett, a legmagasabb hely. Flagstafftól lefelé nagy fennsíkokon vezetett az út, s elveszett előttük a messzeségben. Ritka lett a víz, vásárolni kellett, gallonja öt cent, tíz cent, tizenöt cent. A nap megaszalta a száraz, sziklás vidéket, s előttük csipkés szaggatott hegycsúcsok, Arizona nyugati fala. Most a nap és a szárazság elől menekültek. Egész éjjel döcögtek, s éjszaka jutottak be a hegyek közé. Éjszaka kúsztak fel a szakadékos falakon, s gyönge lámpáik fénye ott lebegett az utat szegélyező halvány, meredek sziklákon. Sötétben jutottak fel a csúcsra, s késő éjszaka lassan ereszkedtek lefelé Oatman szétszórt kőtörmelékein keresztül. Mire a nap felsütött, meglátták maguk alatt a Colorado folyót. Elhajtottak Topockig, megálltak a hídnál, s egy őr lemosta a cédulát a szélvédőről. Aztán át a hídon, be a szakadozott, sziklás vadonba. Halálosan fáradtak voltak, s a reggeli hőség egyre nőtt, de azért megálltak.

Apa felkiáltott: - Itt vagyunk, megérkeztünk Kaliforniába! - Tompán nézték a napsütésben ragyogó, szaggatott sziklákra s a folyón túl Arizona félelmes bástyafalaira.

- Még előttünk a sivatag - mondta Tom. - Igyekezzünk a vízhez, és pihenjünk egyet.

Az út párhuzamosan haladt a folyóval, s jól benne jártak már a délelőttben, amikor az átforrósodott motorok elérkeztek Needlesig, ahol a folyó sebesen szaladt a sás között.

Joadék és Wilsonék odahajtottak a folyóhoz, s a kocsiban ülve nézték a gyönyörűséges folyóvizet s a vízben lassan ringatódzó, zöldellő sást. A folyó mellett volt egy kis tábor, tizenegy sátor a víz közelében, s a földet mocsári fű borította. Tom kihajolt a teherautó ablakán: - Szabad itt megállni egy kicsit?

Egy jól megtermett asszony, aki ruhát mosott egy vödörben, fölpillantott. - Nem a miénk a hely. Álljatok meg, ha akartok. Mindjárt jön a határrendőr, hogy megvizsgáljon. - Azzal tovább mosott a napon.

A két kocsi szabad helyet keresett a füves térségben. Leadták a sátrakat, Wilsonékét felállították, Joadék pedig kifeszített kötélre terítették rá kátrányos ponyvájukat.

Winfield és Ruthie lassan ballagtak a füzesen át a sás felé. Ruthie csöndes hevességgel szólalt meg: - Kalifornia! Hát ez itt Kalifornia, s mi itt vagyunk!

Winfield letörte egy sás buzogányát, letisztogatta, szájába vette fehér belét, és rágni kezdte. Beléptek a vízbe, s csöndesen megálltak, a víz lábikrájukat nyaldosta.

- Még hátra van a sivatag - mondta Ruthie.

- Milyen lehet az?

- Nem tudom. Egyszer láttam egy képet, arra az volt írva, hogy sivatag. Csupa csont mindenfelé.

- Emberi csont?

- Gondolom, az is lehetett, de nagyobbára tehenek csontja.

- Mi is meglátjuk azokat a csontokat?

- Meglehet. Nem tudom. Éjszaka megyünk át a sivatagon. Tom azt mondta. Azt mondja, megaszalódik az ember, ha nappal megy át rajta.

- Jó hűvös ez a víz - mondta Winfield, s fürdette lábujjait a vízfenék fövenyében.

Hallották anya kiáltását: - Ruthie! Winfield! Gyertek vissza. - Megfordultak, s lassan mende-géltek visszafelé a sás meg a füzek közt.

A többi sátor csöndes volt. Egy pillanatra, amikor a két kocsi megérkezett, fejek bújtak ki a sátrak nyílásából, s aztán visszahúzódtak megint. Most már álltak a családi sátrak, s a férfiak összegyűltek.

Tom azt mondta: - Én lemegyek fürödni. Megfürdöm, aztán alszom egyet. Hogy van nagyanyó, amióta bevittük a sátorba?

- Nem tudom - mondta apa. - Úgy látszik, ébredezik. - Fejével a sátor felé bökött. A ponyva alól vinnyogó, nyöszörgő hang hallatszott. Anya gyorsan bement.

- Igazán fölébredt - mondta Noah. - Egész éjszaka nyekergett a kocsin. Nincs eszénél.

Tom azt mondta: - Kifáradt. Ha hamarosan meg nem pihenhet, nem húzza sokáig. Egyszerűen kifáradt. Jön-e velem valaki? Megmosakszom, aztán egész nap alszom az árnyékban. - Elindult, s a többiek utána. A füzesben levetkőztek, beléptek a vízbe s leültek. Sokáig üldögéltek így, sarkukat beledugva a fövenybe, s csak a fejük állt ki a vízből.

- Uram Jézus, de rám fért! - mondta Al. Fölszedett a víz fenekéről egy marék fövenyt, s azzal dörzsölgette magát. Heverésztek a vízben, s elnézték a Needlesnek - Tűknek - nevezett hegyes csúcsokat s Arizona fehér sziklahegységeit.

- Ezeken jöttünk keresztül - mondta elcsodálkozva apa.

John bácsi egy pillanatra víz alá dugta a fejét. - No hát itt volnánk. Ez itt Kalifornia; nem is látszik olyan Kánaánnak.

- Még előttünk a sivatag - mondta Tom. - Azt hallom, kutya egy hely.

Noah megkérdezte: - Még ma éjszaka megpróbálkozunk vele?

- Mit gondolsz, apa? - kérdezte Tom.

- Biz én nem tudom. Jó volna egy kis pihenés, különösen nagyanyónak. Másfelől meg szeretnénk már túl lenni rajta, s munkába állni. Már csak úgy negyven dollár körül jár a pénzünk. Nyugodtabb lennék, ha mindnyájan dolgoznánk, s egy kis pénz is állna a házhoz.

A férfiak mind a vízben ültek, s élvezték a víz sodrását. A prédikátor karját, kezét úsztatta a víz színén. Testük fehér volt nyakukig és csuklójukig, kezük és arcuk pedig feketére égett, kulcscsontjuk körül V alakú barnaság látszott. Fövennyel vakargatták magukat.

Noah lusta hangon megszólalt: - Szeretnék itt maradni. Örökösen itt heverészni. Sohasem éhezni, sohasem szomorkodni. Csak a vízben heverni egész életemben, lustán, mint a disznó a pocsolyában.

Tom elnézte a szaggatott hegycsúcsokat a folyón túl, s a Tűket a víz alsó folyása mentén. - Sose láttam ilyen meredek hegyeket. Gyilkos vidék ez. Csontváza az országnak. Nem tudom, eljutunk-e valaha olyan helyre, ahol az embernek nem muszáj hegyekkel és sziklákkal harcolni. Képeken láttam egy sík, zöld vidéket, kis fehér házakkal, amilyenekről anya beszél. Anya mindenáron ilyen fehér házat szeretne. Már azt kezdem hinni, nincs is ilyen vidék a világon. De a képeket láttam.

Apa azt mondta: - Várj, amíg eljutunk Kaliforniába. Ott majd látsz szép vidéket.

- Uram isten, apa! De hiszen ez itt Kalifornia!

A füzesen át két férfi közeledett, gyapotnadrágban, átizzadt kék ingben, s odanézett a meztelen férfiakra. Megkérdezték: - Lehet-e itt úszni?

- Nem tudom - felelte Tom. - Nem próbáltuk. Hanem itt ülni jó, annyi bizonyos.

- Megengeditek, hogy odaüljünk mellétek?

- Nem a miénk a folyó. Kölcsönadjuk egy kis darabját.

A férfiak lerántották nadrágjukat, lehámozták magukról az inget, s beléptek a vízbe. Lábszárukat térdig borította a por, lábuk feje halvány volt és puha az izzadságtól. Lomhán letelepedtek a vízbe, és közömbösen mosogatták a derekukat. Erősen leégette őket a nap, apát is, fiát is. Morogva, nyögve élvezték a vizet.

Apa udvariasan megkérdezte: - Nyugatra mentek?

- Nem. Onnan jövünk. Visszamegyünk, haza. Nem tudunk itt megélni.

- Hová valók vagytok? - kérdezte Tom.

- Pampa vidékéről jöttünk.

Apa megkérdezte: - S ott meg tudtok élni?

- Nem. De legalább ismerősök közt halunk éhen. Nem akarunk olyanok közt nyomorogni, akik gyűlölnek bennünket.

Apa azt mondta: - Te már a második vagy, aki így beszél. Hát miért gyűlölnek?

- Nem tudom - mondta az ember. Kezét telemerítette vízzel, s hangos horkanásokkal dörzsölte le az arcát. Haja közül sáros víz folyt ki, s csíkokat rajzolt a nyakára.

- Szeretnék erről többet is hallani - mondta apa.

- Én is - tette hozzá Tom. - Miért gyűlölnek benneteket azok a nyugatiak?

Az ember élesen nézett Tomra: - Ti nyugatra mentek?

- Éppen úton vagyunk.

- Sohase jártatok Kaliforniában?

- Soha.

- Hát akkor ne hallgassatok rám. Lássátok meg magatok.

- Az ám - mondta Tom -, de az ember mégis szereti tudni, hogy mi vár rá.

- No hát, ha igazán tudni akarjátok, én olyan ember vagyok, aki sokat kérdezősködött, és gondolkozott is egy kicsit. Szép ország ez. Csakhogy már réges-régen ellopták. Átmentek a sivatagon, s Bakersfield körül értek majd be az országba. Soha életetekben nem láttatok szebb országot: csupa gyümölcsöskert meg szőlő, tiszta gyönyörűség! Aztán szép sík földön jártok, víz is van bőségesen, s a föld parlagon hever. De nem kaphattok belőle semmit. Van ott egy Mezőgazdasági és Marhatenyésztő Társaság. Ha az nem akarja megművelni a földet, hát műveletlen marad. Ha valaki odamegy s ültet egy kis kukoricát, börtönbe kerül!

- Jó föld, azt mondod, és nem művelik?

- Úgy van, ahogy mondom. Jó föld, és nem művelik! Már ez is feldühíti az embert, de ez még semmi. Furcsa nézésük van ott az embereknek. Rád néznek, s arcuk mintha azt mondaná: Utállak, te kutyafajzat. A seriffek nem hagynak nyugton. Tábort ütsz az út szélén - elkergetnek. Látod az emberek arcán, hogy gyűlölnek. És mondok neked valamit. Azért gyűlölnek, mert meg vannak ijedve. Tudják, hogy az éhes ember már erőszakkal is elveszi az ételt. Tudják, hogy a földet parlagon hagyni bűn, s valaki egyszer csak elveszi. Hogy az ördög!... Tirátok még sohase mondták, hogy Oki.

Tom megkérdezte: - Mi az, hogy Oki?

- Hát Oki valamikor azt jelentette, hogy az ember Oklahomából való. Most meg azt jelenti, hogy piszkos kutyafajzat. Oki azt jelenti, hogy söpredék vagy. Azazhogy magában nem is jelent semmit, hanem ahogy kimondják. De én nem akarok beszélni. Csak menjetek oda. Azt hallom, háromszázezer magunkfajta ember van ott, s mind úgy él, mint a disznó, mert Kaliforniában mindennek van gazdája. Nem maradt ott semmi szabadon. S akinek van valamije, úgy ragaszkodik hozzá, hogy a világot is kiirtaná, hogy megtarthassa. Félnek az emberek, s a félelemtől megdühödnek. Majd meglátjátok. Majd meghalljátok. A legszebb ország a világon, de a lakói nem bánnak jól az emberrel. Annyira félnek, annyira aggódnak, hogy egymást is megennék.

Tom lenézett a vízbe, s a sarkát a fövenybe ásta. - Hát aztán, ha valaki dolgozik és takarékoskodik, nem szerezhet egy kis földet?

Az idősebbik ember felkacagott, a fiára nézett, s a hallgatag fiú szinte diadalmasan vigyorodott el. Aztán így szólt az ember: - Állandó munkát nem lehet kapni. Mindennap meg kell harcolni az ebédért. Mégpedig olyan emberekkel, akik rossz szemmel néznek. Ha gyapotszedést vállalsz, nem tudhatod bizonyosan, nincs-e meghamisítva a mérleg. Egyik meg van, a másik nincs. De azt gondolhatod, hogy valamennyi meg van hamisítva, s nem tudhatod, melyik a jó. De ha tudod, akkor sem tehetsz semmit.

Apa lassan megkérdezte: - Hát... hát egyáltalán nem szép ott a világ?

- Szemre szép, de semmi sem a tiéd belőle. Látsz egy kis erdőt, ahol szép, sárga naranccsal vannak tele a fák, s ott áll egy revolveres ember, annak joga van beléd lőni, ha hozzányúlsz a narancshoz. Aztán van ott valaki, a tengerpart közelében lakik, azt mondják, újságvállalata van, annak a birtoka éppen egymillió hold...

Casy gyorsan felpillantott: - Egymillió hold? Mi az istennyilát tud csinálni egymillió holddal?

- Nem tudom. Csak van neki. Marhát tenyészt, de azt se sokat. Mindenfelé őröket állít, hogy az embereket távol tartsa a birtokától. Golyóálló kocsiban jár. Sokszor látom a képét. Kövér, puha húsú ember, kis disznószeme van és csúf, kerek szája. Fél a haláltól.

Casy újra megkérdezte: - Mi a fenét tud csinálni egymillió holddal? Minek neki egymillió hold?

Az ember kiemelte fehéredő, ráncos kezét a vízből, s kinyújtotta, alsó ajkát lebiggyesztette, s fejét vállára hajtotta. - Nem tudom - felelte. - Azt hiszem, bolond. Bizonyosan bolond. Láttam a képét. Bolondnak látszik. Bolondnak és komisznak.

- Azt mondod, fél a haláltól? - kérdezte Casy.

- Így hallottam.

- Attól fél, hogy Isten magához veszi?

- Nem tudom, csak fél.

- Mit bánja? - mondta apa. - Úgy látszik, nem sok öröme lehet az életben.

- Nagyapó nem félt - mondta Tom. - Akkor érezte magát legjobban, amikor legközelebb járt ahhoz, hogy otthagyja az irháját. Amikor egy másik emberrel együtt éjszaka egy csapat navajo indián közé tévedt. Sohase érezte magát jobban életében, pedig egy pitykét sem adott volna senki a kettejük életéért.

Casy azt mondta: - Úgy látszik, így van ez. Aki jól érzi magát, nem törődik semmivel; de aki komisz, öreg és csalódott, az fél a haláltól!

Apa megkérdezte: - Miben csalódott, ha egymillió holdja van?

A prédikátor mosolygott, s mintha elgondolkozott volna. Egy úszó vízibogarat továbblódított a kezével. - Ha neki egymillió hold kell, hogy gazdagnak érezze magát, az bizonyára azért van, mert belül rettentően szegénynek érzi magát; ha pedig belül szegény, millió holdtól sem fogja magát gazdagnak érezni, s talán azért csalódott, mert ezt az érzést semmi sem szerezheti meg neki; nem lehet olyan gazdag, mint Wilsonné volt, amikor átengedte a sátrát, hogy nagyapó csendesen meghalhasson benne. Én nem akarok prédikálni, de egész életemben úgy láttam, hogy aki gyűjtöget, mint a hörcsög, az mindig csalódik. - Elvigyorodott. - Ez úgy hangzik, mint egy prédikáció, ugye?

Lángolóan tűzött rájuk a nap. Apa azt mondta: - Jobb lesz, ha lebújunk a víz alá. Megaszal a hőség. - Azzal hátradőlt, s a csendesen hullámzó víz körülfolyta a nyakát. - Akkor sem boldogulhat az ember, ha keményen akar dolgozni? - kérdezte.

Az ember felült és szembenézett vele. - Ide nézz, atyafi. Én nem tudok mindent. Lehet, hogy odamégy, véletlenül állandó munkát találsz, s akkor én hazudtam. Ha meg nem találsz semmiféle munkát, az a baj, hogy nem figyelmeztettelek. Csak annyit mondhatok, hogy legtöbb ember nagy nyomorúságban él. - Visszadőlt a vízbe. - Az ember nem tud mindent - tette hozzá.

Apa most John bácsi felé fordította fejét. - Te sohase voltál sokbeszédű ember - mondotta. - De akasszanak fel, ha kétszer is kinyitottad a szádat, amióta eljöttünk hazulról. Mondd meg már, mit gondolsz.

John bácsi összeráncolta szemöldökét. - Nem gondolok én semmit. Odamegyünk, igaz-e? Akárki akármit beszél, nem tart vissza bennünket. Ha ott leszünk, ott leszünk. Ha kapunk munkát, dolgozunk, ha nem kapunk, hát ülünk a fenekünkön. Amit ez az ember beszél, nem használ nekünk semmit.

Tom visszafeküdt, száját televette vízzel, fölfreccsentette a levegőbe, s elnevette magát: - John bácsi ritkán szól, de okosat mond. Bizony isten! Ma este indulunk, ugye, apa?

- Jó lesz. Legyünk már túl a sivatagon.

- Hát akkor bebújok a bokrok közé, és alszom egyet. - Tom felállt és kiment a fövenyes partra. Felhúzta ruháját nedves testére, s összerándult a ruha forróságától. A többiek utána mentek.

A vízben az ember meg a fia nézték az eltűnő Joad férfiakat. A fiú azt mondta: - Szeretném fél esztendő múlva látni őket. Uramisten!

Az apa mutatóujjával dörzsölgette a szeme sarkát. - Kár volt, hogy beszéltem - mondta. - Az ember mindig bölcs akar lenni, s jártatja a száját.

- De hiszen ők kértek, apám!

- Tudom, tudom. De megmondta az az ember, hogy mindenképpen odamennek. Amit én mondtam, semmit sem változtat a dolgon, csak annyit, hogy előbb keserednek el, mint kellene.

Tom továbbment a füzesben, bemászott egy bokor árnyékába és lefeküdt. Noah utánament.

- Itt akarok aludni - mondta Tom.

- Tom!

- No, mi az?

- Tom, én nem megyek veletek.

Tom felült. - Mit beszélsz?

- Tom, én nem hagyom itt ezt a vizet. Gyalog megyek tovább, lefelé a folyó mentén.

- Megbolondultál - mondta Tom.

- Horgászni fogok. Ilyen szép folyó mellett nem halhat éhen az ember.

Tom azt mondta: - Hát a család? Hát anya?

- Nem tehetek róla. Nem tudom itthagyni ezt a vizet. - Félig lehunyta szétálló szemét. - Tudod, hogy van ez, Tom. Tudod, milyen jó hozzám mindenki. De igazában nem szeretnek.

- Megbolondultál.

- Nem én. De tudom én, milyen vagyok. Tudom, hogy sajnálni fognak. De hát, egy szó mint száz, nem megyek veletek. Mondd meg anyának, Tom.

- Ide hallgass - kezdte Tom.

- Nem. Hiába is beszélsz. Beleültem ebbe a vízbe Nem hagyom itt. És most elmegyek, Tom, lefelé a víz mentén. Fogok majd halat meg miegymást, de a folyót nem tudom elhagyni. Nem tudom. - Hátrálva mászott ki a bokor alól. - Mondd meg anyának, Tom. - Azzal elment.

Tom utánament a folyó partjáig. - Ide hallgass, te eszeveszett bolond...

- Hiába - mondta Noah. - Sajnálom, de nem tehetek róla. Mennem kell. - Gyorsan megfordult, s elindult lefelé a part mentén. Tom utána akart menni, de megállt. Látta, amit Noah eltűnik a bozótban, aztán felbukkan újra, a part hajlását követve. Elnézte, amint alakja egyre kisebbedik a folyó partján, s aztán végképp eltűnik a fűzfák közt. Tom levette sapkáját, s megvakarta fejét. Visszament a bokor alá, és lefeküdt aludni.

Nagyanyó egy derékaljon hevert kifeszített ponyva alatt, s anya ott ült mellette. A levegő fullasztóan meleg volt, s a legyek döngtek a ponyva árnyékában. Nagyanyó meztelen volt, csak egy rózsaszín függönydarab takarta le. Öreg fejét nyugtalanul forgatta ide-oda, mormogott és fulladozott. Anya ott ült mellette a földön, egy darab keménypapírral kergette róla a legyeket, s meleg légáramlatot legyezgetett merev, öreg arcára. Sáronrózsája a másik oldalon ült, s anyát figyelte.

Nagyanyó parancsoló hangon kiáltott fel: - Will! Will! Ide gyere, Will. - Szeme kinyílt, és haragosan nézett körül - Szólj neki, hogy tüstént jöjjön ide - mondogatta. - Megfogom. Kitépem a haját. - Behunyta a szemét, fejét görgette a derékaljon, s kásás hangon mormogott. Anya legyezgette a keménypapírral.

Sáronrózsája gyámoltalanul nézett az öregasszonyra. Halkan szólalt meg: - Rettentő rosszul van.

Anya fölpillantott az asszonyka arcára. Szeme türelmes volt, de homlokán megjelentek a fáradtság ráncai. Nem hagyta abba a legyezést, s a keménypapírral hajtotta a legyeket. - Amíg fiatal az ember, Sáronrózsája, magában álló dolognak lát mindent, akármi történik. Tudom én ezt, emlékszem, Sáronrózsája. - Szerette leánya nevét kimondani. - Neked gyereked lesz, Sáronrózsája, s ezt te magában látod, minden mástól külön. Fájni fog a szülés, de az a fájás is valami magányos, különálló dolog lesz, s ez a sátor is magányosan áll a világban, Sáronrózsája. - Erősen legyezett egy pillanatig, hogy egy dongólegyet elkergessen; a csillogó légy kétszer körülrepült a sátorban, aztán döngve eltűnt a vakító napsütésben. Anya tovább beszélt: - Elkövetkezik a változás ideje, s amikor ez az idő eljön, akkor a halál csak egy darabja minden halálnak, a terhesség csak egy darabja minden terhességnek, s a terhesség és halál két darabja ugyanannak a dolognak. Akkor aztán a dolgok nem magányosak többé. A fájdalom sem fáj olyan nagyon, mert már nem magányos fájdalom, Sáronrózsája. Bárcsak úgy tudnék beszélni, hogy megérts, de hát nem tudok. - És hangja oly lágy volt, annyira tele szeretettel, hogy Sáronrózsájának könny gyűlt a szemében, a könnyek elöntötték szemét és elvakították.

- Fogd ezt a papírt és legyezd nagyanyót - mondta anya, s odanyújtotta leányának a keménypapírt. - Jót teszel vele. Bárcsak úgy tudnék beszélni, hogy megérts.

Nagyanyó összeráncolta szemöldökét behunyt szeme fölött, s bégető hangon kiáltott fel: - Piszkos vagy, Will! Te már sohase tanulod meg a tisztaságot. - Fölemelte ráncos kis kezét, s megvakarta az arcát. Egy vöröshangya fölszaladt a függöny vásznán, s az öregasszony petyhüdt nyakának ráncai közt botorkált. Anya gyorsan odament, leszedte róla, összeroppantotta hüvelyk- és mutatóujja közt, s ujjait a ruhájába törölte.

Sáronrózsája mozgatta a keménypapír legyezőt. Fölnézett anyára. - Gondolod, hogy?... - de torkán akadt a szó.

- Töröld meg a lábadat, Will, te piszkos disznó! - kiáltotta nagyanyó.

- Nem tudom - mondta anya. - Talán, ha olyan helyre vihetjük, ahol nincs ilyen meleg... De nem tudom. Ne búsulj, Sáronrózsája. Mindent a maga idejében.

Rongyos, fekete ruhába öltözött, magas növésű asszony nézett be a sátorba. Szeme csipás volt és tétova nézésű, arcáról apró táskákban fittyent le a bőr. Szája félig nyitva volt, felső ajka függönyként fedte a fogát, de az alsó kifelé fordult, s alsó ínyét födetlenül hagyta. - Jó reggelt - mondotta. - Jó reggelt, dicsőség Istennek.

Anya odanézett. - Jó reggelt - mondta ő is.

Az asszony belépett a sátorba, s fejét nagyanyó fölé hajtotta. - Hallottuk, hogy itt egy lélek Jézushoz készül. Dicsőség Istennek!

Anyának megmerevedett az arca, s élesen nézett maga elé. - Csak fáradt, nincs más baja - mondta. - Kifárasztotta az út meg a hőség. Csak fáradt. Kipiheni magát, és jobban lesz.

Az asszony lehajolt nagyanyó arca fölé, s mintha szimatolt volna valamit. Aztán anyához fordult, megbiccentette fejét, alsó ajka még jobban lebiggyent, s arcán megremegtek a fityegő táskák. - Egy drága lélek Jézushoz készül - mondotta.

- Nem igaz! - kiáltott fel anya.

Az asszony most lassan bólintott, s duzzadt kezét rátette nagyanyó homlokára. Anya már odanyúlt, hogy elrántsa, aztán hirtelen megfékezte magát. - De igaz, nővér - mondta az asszony. - Mi hatan vagyunk jámborok a sátrunkban. Összegyűjtöttem őket, s istentiszteletet tartunk: imádkozunk és áldást mondunk. Jehoviták vagyunk mind. Velem együtt hatan. Idehívom őket.

Anya arca megkeményedett. - Nem, nem - mondotta. - Nagyanyó fáradt. Nem bírná ki az istentiszteletet.

Az asszony azt mondta: - Nem bírná ki az Ég kegyelmét? Nem bírná ki Jézus édes leheletét? Mit beszélsz, nővér?

Az asszony szemrehányóan nézett anyára. - Hát ti nem vagytok hivők?

- Mindig jámborok voltunk - mondta anya -, de nagyanyó fáradt, s egész éjszaka utaztunk. Titeket sem akarunk fárasztani.

- Ez nem fáradság, s ha az volna is, szívesen vállalnók egy lélekért, amely a Bárányhoz készül.

Anya föltérdelt. - Köszönöm - mondta hűvösen. - Ebben a sátorban nem lesz istentisztelet.

Az asszony hosszan nézett rá. - Márpedig mi nem engedünk elmenni egy nővért imádság nélkül. Akkor a magunk sátrában tartjuk meg az istentiszteletet. És megbocsátunk neked keményszívűségedért.

Anya ismét visszaült helyére, nagyanyó felé fordult, s arca még mindig elszánt és kemény volt. - Fáradt - mondotta. - Csak fáradt. - Nagyanyó görgette fejét a derékaljon, s fojtott hangon mormogott.

Az asszony mereven kiment a sátorból, anya tovább nézett le nagyanyó öreg arcára.

Sáronrózsája legyezgette a keménypapírral, megbolygatva a forró levegőt. Azt mondta: - Anya!

- Mi az?

- Miért nem engedted, hogy istentiszteletet tartsanak?

- Nem tudom - mondta. - A jehoviták derék emberek. Üvöltenek és ugrálnak. Nem tudom. Csak úgy rám jött valami. Úgy éreztem, nem bírnám ki. Szétrobbannék.

Kis távolságról behallatszott az istentisztelet, valami elnyújtott intő ének. A szavak nem voltak kivehetők, csak a dallam. A hang emelkedett és leszállt, s minden emelkedéssel magasabbra csapott. A szünetet most válaszének töltötte ki, az intés diadalmas hangon folytatódott, s erős, morajló hang keveredett belé. Áradva tört fel, újra elhallgatott, s most a válaszénekbe keveredett a morajló hang. Aztán fokozatosan rövidülni kezdtek az intő mondatok, élesen hangzottak, mint megannyi parancsszó; a válasz panaszos hangba csapott

át. A ritmus meggyorsult. Férfiak és asszonyok egy hangon énekeltek, de most a válaszének kellős közepén kiemelkedett egy női hang panaszos, vad, heves kiáltással, mint egy vadállat üvöltése; mellette felhangzott egy mélyebb női hang, mint az ugatás, egy férfihang pedig a skálán fölszaladva farkasüvöltéssé változott. Az intő ének elhallgatott, a sátorból csak a vadállati üvöltés hallatszott meg a földet döngölő lábak dobogása. Anya összeborzongott, Sáronrózsája lihegve, kurtán lélegzett, az üvöltő kórusnak nem akart vége szakadni; az ember azt hitte, megreped a tüdejük. Anya azt mondta: - Idegessé tesznek. Valami történt velem.

A magas hang most hisztériás sikoltozásba, éles hiénavisításba csapott át, a lábdobogás mind hangosabb lett. Egy-egy hang megcsuklott, aztán az egész kórus valami zokogó, mormogó mély hangba csapott át, s hallatszott a testek csapkodása és a föld döngetése; a zokogás halk vinnyogásba ment át, mintha kutyakölykök nyivogtak volna etetés közben.

Sáronrózsája csöndesen sírt idegességében. Nagyanyó lerúgta magáról a függönyt, s kilátszott szürke, görcsös, bothoz hasonló lába. Együtt vinnyogott ő is a távoli vinnyogással. Anya visszaterítette rá a függönyt. Aztán nagyanyó mélyet sóhajtott, egyenletesen és könnyen lélegzett, lehunyt szemhéjának remegése megszűnt. Mélyen aludt, s félig nyitott szájjal horkolt. A távoli vinnyogás egyre halkult, s végül nem hallatszott belőle semmi.

Sáronrózsája anyára nézett, szeme könnyben ázott. - Jót tett neki - mondta. - Jót tett nagy-anyónak. Elaludt.

Anya lecsüggesztette fejét; szégyellte magát. - Lehet, hogy igaztalan voltam azokhoz a derék emberekhez. Nagyanyó alszik.

- Miért nem kérdezed meg a prédikátorunkat, hogy nem vétkeztél-e - kérdezte az asszonyka.

- Megkérdezem majd, de különös ember az. Talán éppen miatta tiltottam meg ezeknek az embereknek, hogy idejöjjenek. Az a prédikátor olyasmiket gondol, hogy akármit cselekszik az ember, az helyes. - Anya a kezére nézett, aztán így folytatta: - Most aludnunk kell, Sáron-rózsája. Aludnunk kell, ha ma éjszaka továbbmegyünk. - Elnyújtózkodott a földön, a derékalj mellett.

Sáronrózsája megkérdezte: - De akkor ki legyezze nagyanyót?

- Most alszik. Csak feküdj le és pihenj.

- Nem tudom, hol lehet Connie - mondta panaszos hangon az asszonyka. - Már rég nem láttam errefelé.

Anya azt mondta: - Csitt! Pihenj egy kicsit.

- Anya, Connie éjszakánként tanulni fog, hogy legyen belőle valami.

- Tudom. Mondtad már. Most pihenj.

Az asszonyka lefeküdt nagyanyó derékaljának szélére. - Connie-nak új terve van. Mindig töri a fejét valamin. Majd ha kitanulta a villanyszerelést, saját műhelye lesz, s tudod-e, mit veszünk akkor?

- Mit?

- Jégszekrényt. Annyi jegünk lesz, amennyi tetszik. Tele lesz a jégszekrényünk. Semmi sem romlik el, ha az ember jeget tart aháznál.

- Connie örökösen töri a fejét - nevetett anya. - Jobb lesz, ha most alszol egy kicsit.

Sáronrózsája behunyta szemét. Anya a hátára feküdt, s feje alatt összefonta a kezét. Figyelte nagyanyó lélegzését meg az asszonykáét is. Kezével elkergetett egy legyet a homlokáról. A tábor csöndes volt a forró, vakító napsütésben, s a tücsökciripelés, légydongás hozzátartozott

ehhez a csendhez. Anya mélyet sóhajtott, aztán ásított és behunyta szemét. Félálmában közeledő lépteket hallott, de csak egy férfihang ébresztette föl egészen: - Ki van odabenn?

Anya gyorsan felült. Egy barna képű férfi előrehajolva nézett a ponyva alá. Csizmát, khakinadrágot és vállpántos khakiinget viselt. Bőrövén pisztolytok lógott, ingének oldalára nagy ezüstcsillag volt tűzve. Katonasapkáját hátracsapta a fején. Kezével dobolt a ponyván, s a vastag vászon úgy vibrált, mint a dob bőre.

- Ki van odabenn? - kérdezte újra.

Anya megkérdezte: - Mi tetszik?

- Hát mi tessék? Azt akarom tudni, ki van odabenn.

- Csak mi hárman. Én meg nagyanyó meg a lányom.

- Hol vannak a férfiak?

- Lementek a vízre, fürdeni. Egész éjjel úton voltunk.

- Honnan jöttök?

- Sallisaw közeléből, Oklahomából.

- Itt nem maradhattok.

- Ma este tovább akarunk indulni, keresztül a sivatagon.

- Akkor jó. Ha holnap ilyenkor még itt vagytok, becsukatlak. Nem akarjuk, hogy a fajtátok letelepedjék itt.

Anya arcát elsötétítette a harag. Lassan talpra állt. Lehajolt a konyhaládához, s nyelénél fogva emelt ki egy vasserpenyőt. - Hallod-e - mondotta -, az ingeden pléhgomb van, az övedben pisztoly. Arra, mifelénk, az ilyen embernek hallgass a neve. - Elindult feléje a vasserpenyővel. A férfi kigombolta a revolver tokját. - Csak rajta - mondta anya. - Asszonyokat akarsz ijesztgetni. Szerencse, hogy nincsenek itt a férfiak. Azok darabokra tépnének. Az én hazámban vigyáználnál a nyelvedre.

A férfi két lépést hátrált. - No hát, most nem vagy a hazádban. Kaliforniában vagy, mi pedig nem akarjuk, hogy ezek az istenverte Okik letelepedjenek itt.

Anya megállt. Látszott rajta, hogy nem ért valamit. - Okik? - mondta halkan. - Úgy, Okik.

- Igenis, Okik! És ha holnap, amikor idejövök, itt lesztek még, becsukatlak. - Megfordult, odament a szomszéd sátorhoz, s dobolni kezdett kezével a vásznon. - Ki van odabent?

Anya lassan visszament a kátrányos ponyva alá. Visszatette a konyhaládába a serpenyőt. Lassan leült. Sáronrózsája titkon figyelte. Amikor észrevette, hogy anya küzd a sírással, behunyta szemét és úgy tett, mintha aludnék.

Alacsonyan járt már a nap, de a hőség nem csökkent. Tom fölébredt a bokor árnyékában, szája kiszáradt, teste verejtéktől ázott, s nem érezte, hogy kipihente magát. Feltápászkodott s elindult a víz felé. Lehámozta magáról a ruhát, s belelépett a folyóba. Mihelyt körülfolyta a víz, elmúlt a szomjúsága. Hanyatt feküdt a sekély vízben, s úsztatta a testét. A fövenybe feszített könyökével tartotta magát egy helyben, s nézte a víz felszínén kibukkanó lábujjait.

A sás közül halvány, csontos kisfiú mászott elő, mint az állat, s ledobta magáról a ruhát. Úgy kúszott be a vízbe, mint a pézsmapatkány, olyan mozdulattal nyúlt el benne, s csak szeme és orra maradt a felszínen. Aztán hirtelen megpillantotta Tom fejét, s látta, hogy Tom figyeli. Abbahagyta a játékot és felült.

Tom odakiáltott neki: Adj' isten.

- Adj' isten.

- Úgy látom, pézsmapatkányosdit játszol.

- Azt bizony. - Lassan a part felé oldalgott; óvatosan mozgott, aztán kiugrott, egyetlen, mozdulattal felnyalábolta ruháját, s eltűnt a füzesben.

Tom csöndesen nevetett magában. Aztán meghallotta, hogy éles hangon kiáltják a nevét. - Tom, hé, Tom! - Felült a vízben, s éleset füttyentett a foga közt; a végén a fütty hangja még magasabbra vágott fel. A fűzfaágak megmozdultak, Ruthie kibukkant az ágak közül.

- Anya hívat - mondotta. - Gyere rögtön.

- Jól van. - Felállt s indult a part felé; Ruthie érdeklődve, izgatottan nézte meztelen testét.

Tom észrevette a tekintete irányát, s rászólt: - Szaladj, egy-kettő. - És Ruthie szaladt. Tom hallotta, hogy útközben izgatottan kiáltoz Winfield után. Felkapta hűvös, nedves testére forró ruháját, s lassan ballagott a fűzfák között a sátor felé.

Anya tüzet rakott száraz fűzfaágakból, s egy fazékban vizet melegített. Megkönnyebbülés látszott rajta, amikor Tomot megpillantotta.

- Mi baj, anya? - kérdezte Tom.

- Megijedtem - felelt anya. - Itt járt egy rendőr. Azt mondja, nem maradhatunk itt. Féltem, hogy veled is beszél. Féltem, hogy megütöd, ha beszél veled.

- Miért ütnék meg egy rendőrt? - kérdezte Tom.

Anya elmosolyodott. - Mert olyan komiszul beszélt, hogy magam is szinte megütöttem.

Tom megfogta a karját, nyers gyöngédséggel megrázta és felkacagott. Leült a földre, s még akkor is kacagott. - Uramisten, anya! Valamikor szelíd asszonynak ismertelek. Mi ütött beléd?

Az asszony komolynak látszott. - Nem tudom, Tom.

- Egyszer forgattyúval jössz nekünk, most meg egy rendőrt akarsz megütni. - Csöndesen nevetett, kinyújtotta kezét, és gyöngéden megtapogatta anyjának csupasz lábát. - Vén vadmacska - mondotta.

- Tom!

- Mi baj?

Az asszony sokáig habozott. - Tom, az a rendőr Okinak nevezett bennünket. Azt mondja, nem akarják, hogy ezek az istenverte Okik letelepedjenek itt.

Tom figyelmesen nézte, s keze még mindig gyöngéden pihent anyjának csupasz lábán. - Valaki beszélt már erről - mondta. - Hallottam, hogyan mondják itt ki ezt a szót. - Elgondolkozott. - Mondd, anya, rossz ember voltam én? Megérdemeltem, hogy bezárjanak?

- Nem - felelte anya. - Kivizsgálták az ügyedet. Nem. Miért kérdezed?

- Nem is tudom. Hanem annak a rendőrnek bevertem volna a pofáját.

Anya huncutul elmosolyodott. - Talán én kérdezhettem volna ezt tőled, mert én majdnem leütöttem egy vasserpenyővel.

- Miért mondta az a rendőr, hogy nem maradhatunk itt?

- Azt mondta, nem akarják, hogy mi, isterverte Okik letelepedjünk itt. Azt is mondta, hogy becsukat, ha holnap még itt talál.

- De mi nem szoktuk meg, hogy rendőrök terelgessenek bennünket.

- Megmondtam neki - mondta anya. - Azt mondja, hogy most nem vagyunk odahaza. Kaliforniában vagyunk, s azt teszik velünk, amit akarnak.

Tom bizonytalan hangon szólalt meg: - Anya, mondani akarok valamit. Noah... elindult lefelé a folyó mentén. Nem jön velünk.

Eltartott egy percig, amíg anya megértette. - Miért? - kérdezte halkan.

- Nem tudom. Azt mondja, muszáj. Muszáj hogy itt maradjon. Rám bízta, hogy megmondjam neked.

- Mit fog enni? - kérdezte anya.

- Nem tudom. Azt mondja, halat fog majd.

Anya sokáig hallgatott. - Szétesik a család - mondta végül. - Nem tudom. Úgy látszik, gondolkozni sem tudok már. Nem tudok gondolkozni. Sok ez nekem.

Tom fáradt hangon mondta: - Nem lesz semmi baj, anya. Furcsa istenteremtése az.

Anya révedező szemmel nézett a folyó felé. - Úgy látszik, nem tudok már gondolkozni.

Tom végignézett a sátrak során, s meglátta Ruthie-t és Winfieldet. Egy sátor előtt álltak, s illedelmesen társalogtak valakivel, aki odabent volt. Ruthie szoknyáját gyűrögette kezével, Winfield meg lábujja hegyével lyukat ásott a homokba. Tom odakiáltott: - Hé, Ruthie! - A leányka felnézett, megpillantotta, s szaladni kezdett feléje. Winfield utána. Amikor a leányka odaért, Tom azt mondta neki: - Keresd meg a férfiakat. Alszanak a fűben. Hívd ide őket. Te meg, Winfield, szólj Wilsonéknak, hogy indulunk, mihelyt lehet. - A gyerekek sarkon fordultak és elrohantak.

Tom megkérdezte: - Hogy van nagyanyó?

- Elaludt. Lehet, hogy jobban van. Még most is alszik.

- Akkor jó. Mennyi disznóhúsunk van még?

- Nem sok. Egy negyed disznó.

- Hát akkor a másik hordót megtöltjük vízzel. Vizet kell magunkkal vinni. - Hallották, amint Ruthie éles hangja kiáltozva hívta a férfiakat a füzesben.

Anya fűzfaágakat dobált a tűzre, s az pattogva nyaldosta körül a fekete fazekat. Azt mondta: - Adja Isten, hogy megpihenhessünk valahol. Bárcsak valami szép helyen telepedhetnénk meg!

A nap egyre lejjebb ereszkedett a nyugaton emelkedő, kiaszott, csipkézett gerincű hegyek közé. A fazék dühösen fortyogott a tűzön. Anya bement a ponyva alá, kihozott egy kötényre való krumplit, s beledobta a bugyborékoló vízbe. - Adná isten, hogy ruháinkat kimoshassuk. Még soha nem voltunk ilyen piszkosak. A krumplit se mossuk meg, mielőtt megfőzzük. Nem is tudom, miért? Mintha minden erőnket elvesztettük volna.

A férfiak együtt jöttek a füzesből, álmos szemmel, arcuk vörös és puffadt volt a nappali alvástól.

Apa megkérdezte: - Mi baj?

- Megyünk - felelte Tom. - A rendőr azt mondja, muszáj. Nem is ártana, ha túl lennénk a sivatagon. Ha jól nekiindulunk, talán sikerül is. Majdnem háromszáz mérföldes út.

Apa azt mondta: - Azt hittem, pihenünk egyet.

- No hát, nem pihenünk. Muszáj menni, apa - folytatta Tom. - Noah nem jön velünk. Elindult lefelé a folyó mentén.

- Nem jön velünk? Mi az istennyila ütött belé? - De aztán apa elharapta a szót. - Az én hibám - mondta megtörten. - Akármit tesz az a fiú, az én hibám.

- Dehogy!

- Erről ne beszéljünk többet - mondta apa. - Nem bírom: az én hibám.

- Hát akárhogy van is, mennünk kell - mondta Tom.

Az utolsó szavak közben Wilson odalépett hozzájuk. - Mi nem mehetünk, barátaim - mondotta. - Sairy egészen el van csigázva. Pihennie kell. Élve nem jutna keresztül a sivatagon.

Ezekre a szavakra elnémultak; aztán megszólalt Tom: - A rendőr azt mondja, hogy becsukat bennünket, ha holnap még itt talál.

Wilson fejét rázta. Szeme üveges volt az aggodalomtól, sötét bőrén sápadt szín ömlött el. - Hát csak csukasson be. Sairy nem mehet. Ha becsuknak, csukjanak be. Sairynek pihenés kell, hogy erőre kapjon.

Apa azt mondta: - Talán jobb lesz, ha várunk, s együtt megyünk valamennyien.

- Nem - felelte Wilson. - Kedvesek voltatok, jók voltatok hozzánk, de nem maradhattok itt. Muszáj hogy továbbmenjetek, munkát szerezzetek és dolgozzatok. Nem engedünk benneteket itt maradni.

Apa izgatottan mondta: - De hiszen nincs semmitek.

Wilson elmosolyodott. - Akkor sem volt, amikor magatok közé fogadtatok. Nem a ti dolgotok ez. Ne akarjátok, hogy goromba legyek. Menjetek, különben megharagszom és goromba leszek.

Anya intett apának, behívta a ponyva alá, és halkan mondott neki valamit.

Wilson Casyhez fordult. - Sairy szeretné, ha bemennél hozzá.

- Szívesen - mondta a prédikátor. Odament Wilsonék kicsi, szürke sátrához, félrehúzta a sátorlapot és belépett. Sötét és meleg volt odabent. A derékalj a földön hevert, a fölszerelés szétszórva, úgy, ahogy reggel lerakták. Sairy a derékaljon feküdt, tágra nyílt szeme ragyogott. Casy megállt és lenézett rá, nagy feje meghajolt, nyakán kétoldalt megfeszültek a kiugró izmok. Levette kalapját, és kezében tartotta.

Az asszony megkérdezte: - Mondta az uram, hogy mi nem megyünk?

- Mondta.

Sairy folytatta szép hangján: - Én azt akartam, hogy menjünk. Tudtam, hogy nem jutok el élve a sivatag másik oldalára, de ő legalább túl lett volna rajta. Hanem hát nem akar menni. Mert nem tudja... Azt hiszi, jóra fordul minden. Nem tudja...

- Azt mondja, nem akar menni.

- Tudom. Csökönyös ember. Azért kérettelek ide, hogy mondj el egy imát.

- Nem vagyok prédikátor - mondta csöndes hangon Casy. - Az én imám nem ér semmit.

Az asszony megnedvesítette ajkát. - Ott voltam, amikor az öreg meghalt. Akkor imádkoztál.

- Nem volt az ima.

- De ima volt.

- Nem prédikátor imája.

- Jó ima volt. Szeretném, ha olyat mondanál el érettem.

- Nem tudom, mit mondjak.

Az asszony behunyta szemét egy pillanatra, aztán kinyitotta ismét. - Hát akkor imádkozzál magadban. Szavak nélkül. Jó lesz az is.

- Nekem nincs istenem - mondta Casy.

- Van istened. Mindegy, ha nem is tudod, milyen. - A prédikátor lehajtotta fejét. Az asszony aggódva figyelte. S amikor fejét ismét fölemelte, Sairyn látszott a megkönnyebbülés. - Jól van - mondotta. - Erre volt szükségem. Hogy imádkozzék értem valaki, aki elég közel áll hozzám.

Casy megrázta fejét, mintha álmot akarna lerázni magáról. - Nem értem ezt - mondotta.

- De tudod, ugye? - mondta az asszony.

- Tudom. Tudom, de nem értem. Meglehet, hogy pihensz néhány napig, aztán utánunk jössz.

Az asszony lassan ingatta a fejét. - Egész testem nem egyéb már, csak bőrrel borított fájdalom. Tudom, mit jelent ez, de nem akarom megmondani az uramnak. Túlságosan elszomorítaná. Talán éjszaka, amikor alszik; ha fölébred, nem lesz olyan keserves.

- Akarod, hogy itt maradjak veletek?

- Nem - mondta az asszony. - Nem. Kislány koromban énekelgettem. Akik hallották, azt mondták, olyan szépen énekelek, mint Jenny Lind. Odajöttek hallgatózni, amikor énekeltem. S amikor úgy ott álltak, s én énekeltem, el nem képzelheted, mennyire eggyé forrtunk egymással. Hálás voltam nekik. Ritkán érzi magát valaki oly közel az emberekhez, mint amikor azok ott álltak, én meg énekeltem. Gondoltam, hogy valamikor talán színházakban fogok énekelni, de abból semmi sem lett. És örülök, hogy nem lett semmi, így semmi sem férkőzött közénk és a többiek közé. És ezért kértem, hogy te imádkozzál értem. Még egyszer érezni akartam ezt a közelséget. Az ének meg az imádság egy és ugyanaz. Bárcsak hallhattál volna énekelni.

Casy lenézett rá, a szeme közé. - Isten veled - mondotta.

Az asszony lassan bólogatott, és erősen összefogta az ajkát. A prédikátor pedig kilépett a homályos sátorból a vakító világosságba.

A férfiak rakodtak a teherautóra. John bácsi fönn állt a tetején, a többiek föladogatták neki a holmit. Gondosan rakosgatta szét, s ügyelt, hogy a rakomány felszíne egyenletes maradjon. Anya a megmaradt negyed hordó besózott disznóhúst átürítette egy serpenyőbe, s Tom és Al levitte a két kis hordót a folyóhoz és kimosta. Aztán odakötötték a hágcsókhoz, s telehordták vízzel. A hordók tetejét ponyvával kötözték le, hogy a víz ki ne locsogjon. Már csak a nagy ponyvát s nagyanyó derékalját kellett fölrakni.

Tom azt mondta: - Ekkora terhelésnél fel fog forrni a hűtő. Sok vízre lesz szükségünk.

Anya kiszedte a vízből a főtt krumplit, kihozta a fél zsákot a sátorból, s odatette a disznóhússal megrakott serpenyő mellé. A család állva evett, lábát váltogatva, s egyik kezéből a másikba dobálva a forró krumplit, amíg le nem hűlt.

Anya odament Wilsonék sátrához, tíz percig benn maradt, aztán csendesen kijött. - Ideje, hogy induljunk - mondotta.

A férfiak beléptek a kátrányos ponyva alá. Nagyanyó még kitátott szájjal aludt. Matracostul gyöngéden fölemelték, s föltették a kocsi tetejére. Nagyanyó felhúzta csontos lábát, s fintorgott álmában, de nem ébredt föl.

John bácsi és apa odakötözték a ponyvát a lefektetett póznához, s ilyenformán kis sátrat feszítettek ki a rakomány tetején. A ponyva szélét odabogozták a kocsi oldalához. Ezzel készen voltak. Apa elővette erszényét, s kihalászott belőle két gyűrött bankót. Odalépett Wilsonhoz, és feléje nyújtotta. - Szeretnénk, ha elfogadnátok ezt. Meg ezt - mutatott a disznóhúsra meg a krumplira.

Wilson lehorgasztotta fejét, és hevesen megrázta. - Nem tehetem - mondta. - Magatoknak is kevés, ami van.

- Van annyink, hogy eljussunk odáig - mondta apa. - Nem hagytunk itt mindent. Hamarosan lesz munkánk.

- Nem tehetem - mondta Wilson. - Goromba leszek, ha okoskodtok.

Anya kivette a két bankót apa kezéből. Gondosan összehajtogatta, letette a földre, s rájuk helyezte a disznóhússal megrakott serpenyőt. - Ez itt marad - mondotta. - Ha te nem veszed el, elveszi másvalaki. - Wilson, még mindig lógó fejjel, megfordult és bement sátrába, a bejáratot fedő sátorlap visszahullott helyére és eltakarta.

A család várakozott egy-két pillanatig, aztán megszólalt Tom. - Mennünk kell. Azt hiszem, mindjárt négy óra.

A család felmászott a kocsira, anya a rakomány tetejére, nagyanyó mellé. Tom, Al és apa az elülső ülésen helyezkedtek el, Winfield apa ölében. Connie és Sáronrózsája az elülső fal mögött készítettek fészket maguknak. A prédikátor, John bácsi és Ruthie összevissza telepedtek rá a rakományra.

Apa visszakiáltott: - Isten áldjon, Wilsonék! - A sátorból nem jött semmi válasz. Tom megindította a motort, s a kocsi eldöcögött. Amint a meredek úton kapaszkodtak Needles és az országút felé, anya visszanézett. Wilson ott állt sátra előtt, utánuk bámult, kalapja a kezében. A nap egyenesen arcába tűzött. Anya kezével integetett neki, de nem válaszolt.

Tom a második sebességet kapcsolta be a rossz úton, hogy a rugókat kímélje. Needlesnél behajtott egy töltőállomásra, megvizsgálta a kopott gumikerekeket, hogy van-e bennük elég levegő, s megvizsgálta a hátul felkötözött pótkerekeket is. Megtöltötte a benzintartályt, s vásárolt két ötgallonos kanna benzint meg egy kétgallonos kanna olajat. Megtöltötte a hűtőt, aztán térképet kért, és tanulmányozni kezdte.

A töltőállomás alkalmazottja fehér egyenruhájában nyugtalannak látszott, amíg a számlát ki nem fizették. Aztán azt mondta: - Annyi szent, hogy bátor emberek vagytok.

Tom fölnézett a térképről: - Miért mondod ezt?

- Hát mert ilyen tragaccsal indultok keresztül a sivatagon.

- Te megtetted már ezt az utat?

- Meg hát, sokszor, de nem ilyen rozoga masinával.

Tom azt mondta: - Ha defektet kapunk, majd csak segít rajtunk valaki.

- Hát hiszen meglehet. Csakhogy az emberek félnek éjszaka megállni. Én nem szeretnék. Nincs annyi bátorság bennem.

Tom elmosolyodott: - Nem sok bátorság kell ahhoz, hogy megtegyen valamit az ember, ha semmi mást nem tehet. No, köszönöm. Most továbbmocorgunk. - Azzal beült a kocsiba és elindította.

A fehér ruhás alkalmazott bement a vasépületbe, ahol segédje egy számlakönyvvel dolgozott. - Uram isten, micsoda kemény képű társaság!

- Ezek az Okik? Mind ilyen keményképűek.

- Bizony isten, nem szeretnék ilyen tragaccsal elindulni.

- Hja, neked meg nekem van eszünk. Ezeknek az átkozott Okiknak se eszük, se érzékük nincs. Nem is emberek. Ember nem élne úgy, ahogy ezek élnek. Ember nem bírná ki ezt a piszkot és nyomorúságot. Nem sokkal különbek a gorillánál.

- Azért mégis örülök, hogy nem kell egy Hudson Super Sixszel keresztülmennem a sivatagon. Úgy zakatol, mint egy cséplőgép.

A másik alkalmazott lenézett a számlakönyvre. Nagy izzadságcsepp gördült végig az ujján, s rápottyant a rózsaszín számlákra. - Tudod, ezeknek nem olyan nagy dolog az. Olyan véghetetlenül ostobák, hogy a veszedelemről nincs fogalmuk. Meg aztán, istenem, nem is ismernek különb életet, mint az övék. Kár aggódni értük.

- Nem aggódom én. Csak arra gondoltam, hogy az ő helyükben nem szívesen tenném meg ezt az utat.

- Mert te ismersz ennél jobb életet is. Ezek nem. - S kabátja ujjával letörölte az izzadságcseppet a rózsaszín számláról.

A kocsi beállt az útba, s fölfelé haladt a hosszúra nyúló dombon, a töredezett, ragyás sziklák között. A hűtő hamarosan forrni kezdett, s Tom lelassította a gépet. Döcögtek fölfelé a hosszú hágón, kanyarogva a halott vidéken keresztül, amelyet fehérre és szürkére égetett a nap, s az életnek nyoma sem látszott rajta. Tom egyszer megállt néhány pillanatra, hogy a motor lehűljön, aztán újra elindította a gépet. Még fenn járt a nap, amikor a tetőre értek, s lenéztek a sivatagra: a messzeségben fekete hamuhegyek, s a sárga napfény visszatükröződött a szürke sivatagon. Kis csenevész bokrok, zsályacserjék merész formájú árnyékot vetettek a homokra és szikladarabokra. A nap egyenesen szembetűzött velük. Tom szeme elé tartotta kezét, hogy egészen el ne vakítsa a fény. Kikapcsolt motorral indultak lefelé, hogy a gépet lehűtsék. Kikapcsolt motorral haladtak a hosszú lejtőn egészen a sivatag szintjéig, s a ventillátor forgott, hogy a vizet lehűtse. Az elülső ülésen Tom, Al és apa, ölében Winfield belenéztek a ragyogó, leszálló napba, szemük kővé meredt, barna arcuk verejtéktől ázott. A kiégett föld s a fekete, hamuszín hegyek megszaggatták az egyhangú messzeséget, s félelmessé tették a lenyugvó nap vörös fényében.

Al azt mondta: - Jézusom, micsoda hely ez! Szeretnél-e gyalog átmenni rajta?

- Volt, aki megtette - mondta Tom. - Sokan megtették, s ha azok bírták, mi is bírnánk.

- Sokan meghalhattak - mondta Al.

- Mi sem jöttünk idáig veszteség nélkül.

Al hallgatott egy darabig, s közben futott mellettük a vörösödő sivatag. - Vajon látjuk-e valaha Wilsonékat? - kérdezte Al.

Tom lenézett az olajnyomásmérőre. - Az az érzésem, hogy Wilsonnét senki sem láthatja már sokáig. Csak az érzésem mondja.

Winfield megszólalt: - Apa, szeretnék kiszállni.

Tom rápillantott. - Talán szálljon ki mindenki, mielőtt az éjszakának nekimegyünk. - Lelassította a kocsit és megállította. Winfield kimászott, s elvégezte dolgát az út szélén. Tom kihajolt: - Akar még valaki kiszállni?

- Mi már csak tartogatjuk a vizet - kiáltotta le John bácsi.

Apa azt mondta: - Winfield, mássz föl a kocsi tetejére. Elzsibbadt a lábam, amíg az ölemben ültél. - A fiúcska begombolta overallját, engedelmesen fölmászott a kocsi hátsó oldalán, négykézláb végigkúszott nagyanyó derékalján, s előrement Ruthie-hoz.

A kocsi nekiindult az esténék, a nap utolsó sugarai végignyúltak a hepehupás látóhatáron, és vörösre festették a sivatagot. Ruthie megkérdezte Winfieldet: - Nem engedtek ott maradni?

- Nem is akartam. Nem volt olyan jó, mint itt. Nem lehetett lefeküdni.

- Most pedig ne zavarj a fecsegéseddel - mondta Ruthie -, mert elalszom, s mire fölébredek, ott leszünk! Tom azt mondta! Furcsa lesz olyan szép vidéket látni.

A nap lement, s nagy udvart hagyott maga után az égen. A kátrányos ponyva alatt egészen sötét volt: hosszú pince, amelynek mindkét végén alacsony, világos háromszög látszott.

Connie és Sáronrózsája nekitámaszkodtak a kocsi falának, a sátron keresztülfújó forró szél tarkójukat érte, s fölöttük csapkodott, dobolt a ponyva. Halkan beszélgettek, a ponyva dobolásához hangolták beszédjüket, úgy, hogy nem hallhatta meg senki. Amikor Connie beszélt, odatette száját az asszonyka füléhez, s az is így felelt a szavára. Azt mondta éppen: - Mintha egész életünkben folyvást utaztunk volna. Olyan fáradt vagyok!

Connie odafordult a füléhez. - Talán majd reggel. Szeretnéd-e, ha most magunkra maradhatnánk? - Keze kinyúlt a sötétségben, és megsimogatta az asszonyka csípőjét.

- Ugyan, ne izélj - mondta Sáronrózsája. - Megbolondítasz. Ne csinálj ilyeneket. - Azzal úgy fordította a fejét, hogy meghallhassa a választ.

- Talán majd, ha mindenki alszik.

- Talán - mondta az asszonyka. - De hát várj, amíg elalszanak. Megbolondítasz, s aztán meglehet, hogy nem is fognak elaludni.

- Nem bírok magammal - mondta Connie.

- Tudom. Én sem. Majd akkor beszéljünk erről, ha odaértünk; most pedig húzódj el tőlem, s ne bolondíts meg.

Connie kissé félrébb húzódott. - Hát igen, éjszakánként tanulni fogok - mondta. Az asszony mélyet sóhajtott. - Szerzek egy olyan könyvet, amelyikből meg lehet tanulni a dolgot, és kivagdosom a szelvényeket.

- Mit gondolsz, meddig tart? - kérdezte az asszonyka.

- Micsoda?

- Amíg sok pénzt keresel, és megvehetjük a jégszekrényt.

- Azt nem tudom - mondta fontoskodó hangon Connie. - igazán nem mondhatom meg pontosan. De karácsonyig kitanulhatja az ember.

- Mihelyt kitanultál, azt hiszem, megvehetjük a jégszekrényt meg a többit.

Connie elnevette magát. - A nagy hőség beszél belőled - mondta. - Mi az ördögnek a jég karácsony körül?

- Igaz - mondta kuncogva Sáronrózsája. - De én mindig szerettem a jeget. Most pedig ne izélj. Megbolondítasz!

A homály sötétséggé sűrűsödött, s a sivatagi csillagok előbukkantak a puha égen: szúró, hegyes sugarú csillagok a bársonyos égen. A hőség megváltozott. Amíg a nap az égen járt, perzselt a melege, de a hőség most alulról jött, magából a földből, s fullasztó volt. A kocsi előtt a lámpák egy kis foltját világították meg az országútnak, s a sivatagnak egy csíkját az út két oldalán. Néha, messze előttük, szemek villantak meg a lámpafényben, de állat nem mutatkozott. A ponyva szuroksötét volt már. John bácsi meg a prédikátor összegörnyedtek a kocsi közepén, könyökükre támaszkodtak, s kibámultak a fekete háromszög alól. Láttak két homályos tömeget: anyát és nagyanyót. Látták, hogy anya néha-néha megmozdul, s kifelé nyújtja sötét karját.

John bácsi odaszólt a prédikátornak: - Casy - mondotta -, te olyan ember vagy, aki talán tudja, mi most a tennivaló.

- Miféle tennivaló?

- Nem tudom - mondta John bácsi.

- No, ezzel aztán megmagyaráztad!

- Hát hiszen te prédikátor voltál.

- Ide hallgass, John. Mindenki belém kapaszkodik, amiért prédikátor voltam. A prédikátor is csak ember.

- Az ám, csakhogy egy bizonyos fajta ember, mert különben nem lenne prédikátor. Azt szeretném megkérdezni tőled, mit gondolsz: lehet az, hogy valaki szerencsétlenséget hoz másokra?

- Nem tudom - mondta Casy. - Nem tudom.

- Hát, ide hallgass: házasember voltam, szép, derék asszony volt a feleségem. Egy éjszaka fájni kezdett a gyomra. Azt mondta: Jó, lenne, ha orvosért mennél. Én meg azt feleltem: Eh, csak sokat ettél. - John bácsi rátette kezét Casy térdére, s a sötétségen át feléje bámult. - Akkor valahogy úgy nézett rám... Egész éjszaka nyögött, s másnap délutánra meghalt. - A prédikátor dünnyögött valamit. - Értsd meg - folytatta John -, megöltem. Azóta megpróbáltam jóvátenni a bűnömet. Leginkább gyerekkel tettem jót. Próbáltam jó emberré lenni, de nem tudok. Leiszom magam, és megvadulok.

- Mindenki megvadul néha - mondta Casy. - Én is.

- Igen ám, csakhogy a te lelkedet nem nyomja olyan bűn, mint az enyémet.

Casy csöndesen mondta: - Nekem is vannak bűneim. Mindenkinek vannak. A bűn olyasvalami, amiről nem tudunk bizonyosat. Az olyan ember, aki mindenben bizonyos, s akinek nincs bűne - no hát az ilyen kutyafajzatot, ha Isten volnék, kirúgnám az égből! Nem bírnám ki.

John bácsi azt mondta: - Az az érzésem, hogy szerencsétlenséget hozok tulajdon családomra. Az az érzésem, hogy el kellene mennem, sorsukra kellene hagynom őket. Nincs nyugtom, amiért ilyen vagyok.

Casy gyorsan ráfelelte: - Ismerem ezt: az ember azt teszi, amit tennie kell. Nem mondhatok neked semmit. Nem hiszem, hogy van a világon szerencse vagy szerencsétlenség. Csak egy dolgot tudok bizonyosan: hogy senkinek nincs joga beleártani magát mások életébe. Ki-ki intézze el a maga dolgát. Segíteni lehet valakinek, de nem szabad tanácsot adni neki, hogy mit tegyen.

John bácsi csalódottan kérdezte: - Hát nem tudod?

- Nem tudom.

- Azt gondolod, bűn volt engedni, hogy így haljon meg a feleségem?

- Hát - felelte Casy -, mindenki más részéről tévedés lett volna, de ha te bűnnek gondolod, akkor bűn. Az ember mindenestül maga építi fel a saját bűneit.

- Ezen még erősen gondolkoznom kell - mondotta John bácsi, azzal hátára fordult, s felhúzta a térdét.

A kocsi tovább döcögött a forró földön, s egymás után teltek az órák. Ruthie és Winfield elaludtak. Connie kiszedett egy takarót a rakományból, beburkolta vele magát és Sáron-rózsáját, s a forróságban lélegzetüket visszatartva bújtak egymáshoz. Egy idő múlva Connie ledobta a takarót, s a ponyva alól forró szél szaladt végig izzadt testükön.

A kocsi hátsó részében anya ott feküdt a derékaljon, nagyanyó mellett; szemével nem láthatta, de érezte testének, szívének küszködését, s hallotta zokogásszerű lélegzetét. És anya egyre ismételgette: - Jól van, jó lesz minden. - És rekedten folytatta: - Tudod, hogy a családnak át kell jutni a sivatagon. Tudod.

John bácsi odakiáltott: - Jól vagytok?

Csak egy perc múlva válaszolt. - Jól. Azt hiszem, elszunnyadtam. - Kis idő múlva aztán nagyanyó elcsendesedett, s anya mereven feküdt mellette.

Múltak az éjszaka órái, a sötétség körülfolyta a kocsit. Némelykor kocsik előzték meg őket, nyugat felé haladó kocsik; néha meg nagy teherautók közeledtek nyugat felől, s dörömbölve haladtak kelet felé. A csillagok lassú vízesésként özönlöttek a nyugati látóhatáron. Éjfélre járt az idő, amikor elérkeztek Dagget ellenőrző állomásához. Itt erősen meg volt világítva az út, s látszott a kivilágított tábla: *Jobbra tarts. Megállj!* A tisztviselők a szobában tartózkodtak, de kijöttek, s megálltak a hosszú, fedett fészer alatt, amikor Tom behajtott. Egyik tisztviselő felírta a kocsi számát, s fölemelte a motorház fedelét.

Tom megkérdezte: - Mi van itt?

- Mezőgazdasági vizsgálat. Megnézzük a holmitokat. Hoztok-e valami növényt vagy magot?

- Nem - felelte Tom.

- Meg kell vizsgálnunk a holmit. Rakodjatok le.

Anya most nehézkesen lemászott a kocsiról. Arca duzzadt volt, tekintete kemény. - Kérem, uram. Egy beteg öregasszony van velünk. Doktorhoz visszük, nem várhatunk. - Mintha hisztériás rohammal küszködött volna. - Lehetetlen, hogy megvárassanak bennünket.

- Úgy? Kötelességünk, hogy megvizsgáljuk a holmit.

- Esküszöm, hogy nem hoztunk semmit! - kiáltotta anya. - Esküszöm. És nagyanyó súlyos beteg.

- Az asszonyság sem látszik valami egészségesnek - mondta a tisztviselő.

Anya fölmászott a kocsi hátsó oldalán, s nagy erőfeszítéssel húzódzkodott fel. - Tessék megnézni - mondotta.

A tisztviselő zseblámpájával rávilágított az összezsugorodott öreg arcra. - Ez bizony isten nagybeteg - mondotta. - Megesküszik, asszonyság, hogy nem hoztak magukkal semmiféle magot, gyümölcsöt vagy főzelékfélét, kukoricát vagy narancsot?

- Nem, nem. Esküszöm!

- Akkor menjenek tovább. Barstow-ban találnak doktort. Csak nyolc mérföld innét. Mehetnek.

Tom felmászott az ülésre, és továbbhajtott. A tisztviselő odafordult társához. - Nem volt lelkem, hogy föltartóztassam őket.

- Meglehet, hogy csalás volt az egész - mondta a másik.

- Uramisten, dehogy! Csak láttad volna annak az öregasszonynak az arcát. Az nem volt csalás.

Tom gyorsabban vezette a kocsit Barstow-ig, s a kis városba érve megállt, leugrott és hátrament. Anya kihajolt. - Jól van - mondta. - Nem akartam itt megállni, mert féltem, hogy éjszaka nem jutunk át a sivatagon.

- Értem! De hogy van nagyanyó?

- Jól van, jól. Csak gyerünk tovább. Muszáj, hogy átjussunk. - Tom fejét rázta, és visszasietett helyére.

- Al - mondotta -, benzint veszek föl, aztán majd vezess te egy kicsit. - Odahajtott egy éjjeli szolgálatot teljesítő állomáshoz, megtöltötte a benzintartályt és a hűtőt s a sebességváltóházat is. Aztán Al ült a kormánykerékhez, Tom elfoglalta a külső helyet, s apát középre vették. Továbbrobogtak a sötétben, s a Barstow városát környékező kis dombok elmaradtak mögöttük.

Tom azt mondta: - Nem tudom, mi ütött anyába. Olyan vad, mint a kutya, amelyiknek bolha van a fülében. Hiszen nem tartott volna olyan soká, ha átkutatják a holminkat. Meg aztán azt mondja, hogy nagyanyó beteg, most meg egyszerre jól van. Nem tudok kiokoskodni belőle. Mintha meghibbant volna. Talán összerázta az agyát ez az utazás.

Apa azt mondta: - Anya majdnem olyan most, mint leánykorában. Igen vad természete volt. Nem félt semmitől. Azt hittem, hogy a sok gyerek meg a munka megváltoztatta a természetét, de úgy látszik, hogy nem. Uramisten, amikor azt a forgattyút a kezébe kapta, mondhatom nektek, nem szerettem volna, ha nekem kell kivenni a kezéből.

- Nem tudom, mi bújt belé - mondta Tom. - Lehet, hogy csak fáradt.

Al azt mondta: - Kár a siránkozásért, fő, hogy keresztüljussunk a sivatagon. Nekem csak ez az átkozott kocsi nyomja a lelkemet.

Tom azt felelte erre: - Ami azt illeti, elmondhatod, hogy jól választottál. Hiszen alig volt bajunk vele.

Egész éjszaka mind mélyebben fúrták belé magukat a forró sötétségbe; nyulak tévedtek a kocsilámpák világába, s menekültek hosszú ugrásokkal. A hajnal derengett a hátuk mögött, amikor meglátták elől Mojave lámpáit. A hajnali világosságban magas hegyeket láttak nyugat felé. Mojavéban vizet és olajat vettek föl, s kora reggel már fölfelé haladtak a hegy oldalán.

Tom felkiáltott: - Úristen, túl vagyunk a sivatagon! Apa, Al, értitek? Túl vagyunk a sivatagon!

- Én olyan fáradt vagyok, hogy már azzal sem törődöm - mondta Al.

- Akarod, hogy én vezessek?

- Nem, várj még egy kicsit.

Izzó reggeli fényben hajtottak keresztül Techachapin, a nap feljött a hátuk mögött, aztán egyszerre megpillantották maguk alatt a hatalmas völgyet. Al hirtelen fékezett, megállt az út

közepén, s felkiáltott: - Úristen! Oda nézzetek! - Alattuk a szőlők, a gyümölcsöskertek, a nagy, sík völgy zöldellő szépségében, a sorba ültetett fák s a tanyaépületek.

Apa is felkiáltott: - Mindenható Isten! - Messzi nagyvárosok, apró városkák a gyümölcsöskertek között s a reggeli napsütés, amely a völgyet bearanyozta... Egy kocsi tülkölt mögöttük. Al az út szélére vitte a kocsit, és újra megállította.

- Ezt meg akarom nézni. - A reggeli világosságban aranyosan csillogó gabonaföldek, füzes vízpartok, sorba ültetett eukaliptuszok.

Apa felsóhajtott: - Sohase tudtam, hogy ilyen is van a világon. - Barackfák, diófák s köztük a narancsfák sötétzöld foltjai. A fák között vörös háztetők és csűrök, gazdag csűrök. Al kiszállt, s kinyújtóztatta tagjait.

Felkiáltott: - Anya! Gyere és nézz le. Megérkeztünk!

Ruthie és Winfield lemásztak a kocsiról, aztán némán, áhítatosan, zavartan álltak a hatalmas völgy látványa előtt. A messzeséget puha ködfátyol homályosította el. A napfényben megvillant egy szélkerék, s forgó lapátjai tükörtávíróhoz hasonlítottak. Ruthie és Winfield a szélkereket bámulták, s Ruthie suttogva mondta: - Hát ez Kalifornia.

Winfieldnek előbb némán mozgott az ajka, aztán fennhangon szólalt meg: - Mennyi gyümölcs!

Casy és John bácsi, Connie és Sáronrózsája is lemásztak a kocsiról. Némán álltak valamennyien. Sáronrózsája éppen hátra kezdte simítani a haját, amikor a völgyet megpillantotta, s lassan lehullott a keze.

Tom megszólalt: - Hol van anya? Akarom, hogy anya is lássa. Ide nézz, anya! Gyere le, anya. - Anya lassan, mereven mászott le a kocsi hátsó oldalán. Tom ránézett. - Úristen, anya, beteg vagy? - Merev és sápadt volt az arca, szeme mélyen beesett, szemhéja vörös volt a fáradtságtól. Amikor lelépett a földre, a kocsi oldalába kapaszkodott, hogy meg tudjon állni a lábán.

Hangja rekedt volt. - Azt mondjátok, átjutottunk?

Tom a völgyre mutatott: - Ide nézz!

Anya arrafelé fordította fejét, s a szája félig kinyílt. Torkához nyúlt, s két ujjával összecsípte a bőrét. - Hála istennek! - mondotta. - A család megérkezett. - Térde megroggyant; leült a hágcsóra.

- Beteg vagy, anya?

- Nem, csak fáradt.

- Nem aludtál?

- Nem.

- Nagyanyó rosszul volt?

Anya lenézett a kezére, mely fáradt szerelmesekéhez hasonlóan, összekulcsolva hevert az ölében. - Jobb szerettem volna, ha most még nem kell megmondani. Ha szép lehetett volna minden.

Apa azt mondta: - Szóval, nagyanyó rosszul van.

Anya fölemelte szemét, és a völgyre nézett. - Nagyanyó meghalt.

Valamennyien ránéztek, s apa megkérdezte: - Mikor?

- Még mielőtt éjszaka megállítottak bennünket.

- Hát azért nem akartad, hogy megvizsgálják a kocsit!

- Féltem, hogy nem jutunk át a sivatagon - mondta anya. - Megmondtam nagyanyónak, hogy nem segíthetünk rajta. A családnak át kell jutni mindenáron. Megmondtam neki, amikor haldoklott. Nem állhatunk meg a sivatag közepén. A gyerekekre gondoltam, meg Sáronrózsája kisbabájára. Megmondtam neki. - Egy pillanatra eltakarta arcát a kezével. - Most szép zöld helyen temethetjük el - mondta csöndesen. - Fákkal körülvett, szép helyen. Kaliforniában hajtja nyugovóra a fejét.

A család anyára nézett; mindegyiknek látszott a szemén, hogy kissé megrettent anya erejétől.

Tom felkiáltott: - Uramisten! S te egész éjszaka ott feküdtél mellette!

- A családnak át kellett jutni a sivatagon - mondta tompán anya.

Tom odalépett hozzá, s vállára tette kezét.

- Ne nyúlj hozzám - mondta anya. - Csak úgy bírom ki, ha nem nyúltok hozzám. Különben összeesem.

Apa azt mondta: - Most gyerünk tovább. Még le kell jutnunk.

Anya föltekintett rá. - Nem... nem ülhetnék előre? Nem akarok már visszamenni oda, fáradt vagyok. Irtózatosan fáradt vagyok.

Visszamásztak a rakomány tetejére, s elkerülték a hosszú, merev alakot, amely egészen be volt takarva, göngyölve egy nagykendőbe. Elfoglalták helyüket, s igyekeztek elkerülni tekintetükkel a beburkolt alakot, azt a kiugrást a nagykendőn, amely az orra lehetett, s azt a másik hegyes, kiemelkedő részt, amely bizonyosan az álla volt. Próbálták elfordítani a szemüket, de nem tudták. Ruthie és Winfield, akik egy elülső sarokban, a lehető legtávolabb húzódtak a testtől, folyvást a beburkolt alakra bámultak.

Ruthie suttogva mondta: - Az ott nagyanyó, és most halott.

Winfield ünnepélyesen bólintott: - Egyáltalán nem lélegzik. Halott egyszer s mindenkorra.

Sáronrózsája halkan odaszólt Connie-nak: - Éppen akkor halhatott meg, amikor mi...

- Hogy tudhattuk volna? - nyugtatta meg az ura.

Al fölmászott a rakományra, hogy helyet csináljon anyának az elülső ülésen. Al hetvenkedett kissé, mert szomorú volt. Nyers mozdulattal ült le Casy és John bácsi mellé. - Ej, hát öreg volt. Letelt az ideje. Egyszer mindenkinek meg kell halni. - Casy és John bácsi kifejezéstelen szemmel néztek keresztül rajta. - Hát nem igaz? - folytatta Al. A másik kettő elfordította szemét, s Al morcosan, megdöbbenve hallgatott el.

Casy tűnődve szólalt meg: - Egész éjszaka egyedül volt mellette. - S így folytatta: - John, ez az asszony oly nagy a szeretetében, hogy megijedek tőle. Gyávának és komisznak érzem magam.

John azt kérdezte: - Bűn volt ez? Van ebben olyasvalami, amit te bűnnek nevezel?

Casy csodálkozva fordult feléje: - Bűn? Nem, ebben semmiféle bűn nincs.

- Én soha semmit sem tettem, amiben valami bűn ne lett volna - mondta John, s ránézett a hosszú, beburkolt testre.

Tom, anya meg apa az elülső ülésen foglaltak helyet. Tom nekieresztette a gépet. A nehéz teherkocsi morogva, döcögve, ugrálva szaladt le a lejtőn. Hátuk mögött a nap, előttük az aranyos, zöldellő völgy. Anya lassan ingatta fejét. - Szép ez - mondotta. - Bárcsak ők is megláthatták volna.

- Én is azt kívánom - mondta apa.

Tom tenyerével tapogatta a kormánykereket. - Nagyon öregek voltak már - mondta. - Semmit sem láttak volna abból, ami itt van. Nagyapó azt hitte volna, hogy fiatal korának indiánjait meg a prérit látja. Nagyanyó pedig visszaemlékezett volna első otthonára, s azt látta volna mindig. Túlságosan öregek voltak. Nem látja igazán ezt a tájékot senki, csak Ruthie és Winfield.

Apa azt mondta: - No tessék, ez a Tommy úgy beszél, mint egy felnőtt, majdnem mintha prédikátor lenne.

Anya szomorúan elmosolyodott. - Hiszen az is. Tommy felnőtt, annyira felnőtt, hogy némelykor meg sem értem.

Nagy kanyarulatokkal szökdeltek lefelé a hegyen, néha elvesztették szemük elől a völgyet, aztán újra felbukkant előttük. Felérkezett hozzájuk a völgy forró lehelete s a zsályacserje gyantás illata. Tücskök ciripeltek az út mentén. Egy csörgőkígyó keresztülkúszott az úton. Tom ráhajtott, elgázolta, vonagolva maradt ott mögöttük.

Tom azt mondta: - Gondolom, meg kell keresnünk a halottkémet, akárhol is van. Tisztességgel el kell temetnünk nagyanyót. Mennyi pénzünk maradhatott még, apa?

- Úgy negyven dollár körül - mondta apa.

Tom felkacagott. - Uramisten, de tisztán indulunk. Nem hozunk magunkkal semmit. - Elnevette magát egy pillanatra, aztán egyszerre megmeredt az arca. Mélyen szemébe húzta sapkája ellenzőjét. A kocsi pedig gurult le a hegyről a hatalmas völgybe.

Kalifornia valamikor Mexikóhoz tartozott, s földje mexikóiaké volt, aztán beszivárgott oda az amerikaiak toprongyos, megveszekedett hordája. Akkora volt bennük a földéhség, hogy elvették a földet, ellopták Suter földjét, Guerrero földjét, kezükbe kaparintották az adomány-leveleket, összeszaggatták, dörmögve veszekedtek rajtuk ezek az éhes emberek, és puskával őrizték az ellopott földet. Házakat és csűröket építettek, felszántották a földet és bevetették. Ez már birtoklás volt, a birtoklás pedig tulajdon.

A mexikóiak gyönge és jóllakott emberek voltak. Nem tudtak ellenállni, mert a világon semmit sem kívántak oly eszeveszetten, mint ahogy az amerikaiak kívánták a földet.

Idővel aztán a betolakodó telepesek nem voltak már betolakodók, hanem tulajdonosok: gyermekeik felnőttek, s azoknak gyermekei már ott születtek. És elmúlt az éhség, a vadállatin mardosó, marcangoló éhség, a földnek, a víznek, a föléje boruló enyhe égnek, a sarjadó zöld fűnek, a vastagodó gyökereknek az éhsége. Mindez annyira övék volt már, hogy nem is tudtak róla semmit. Egy hold dúsan termő föld, egy csillogó ekevas, egy kis vetőmag, a levegőben csattogva forgó szélkerék heves vágya nem csikarta többé a beleiket. Nem ébredtek föl többé a sötétben, hogy meghallgassák az álmos madarak első csipogását, a ház körül zúgó hajnali szelet, az első fénysugárra várva, hogy drága földjeikre kimehessenek. Ennek mind vége volt már, s a termést dollárban számították ki, a földet a tőke kamatozása szerint értékelték, adták-vették a termést, mielőtt még a magot elvetették. S aztán a rossz termés, a szárazság, az áradás nem volt már afféle kis halál, hanem egyszerű pénzbeli veszteség. Egész szeretetüket felhígította a pénz, hevességük érdekké porlott szét, s végül nem is voltak már gazdák többé, csak kis gabonaüzérek, kis gyárosok, akik eladták áruikat, mielőtt még elkészítették. Aztán azok a gazdák, akik nem voltak jó üzérek, elvesztették földjüket, s a föld ügyesebb üzletemberek kezébe került. Akármilyen okos volt valaki, akármennyire szerette is a földet s a föld termését, nem élhetett meg, ha nem volt egyben jó üzletember is. És idő jártával a gazdaságok az üzletemberek kezébe kerültek, s a sok kis gazdaság helyét kevés nagy gazdaság foglalta el.

Most már iparrá vált a gazdálkodás, s a föld tulajdonosai öntudatlanul a régi Róma példáját követték. Rabszolgákat hoztak be, ámbár nem nevezték őket rabszolgáknak: kínaiakat, japánokat, mexikóiakat, filippinókat. Ezeket rizzsel meg babbal lehet tartani, mondták az üzletemberek. Kevésre van szükségük. Nem is tudnák, mit csináljanak a nagy bérekkel. Tessék megnézni, hogyan élnek. Tessék megnézni, mit esznek. Ha pedig arcátlankodni kezdenek, deportáltatjuk őket.

És közben folyvást nőttek a birtokok, s fogyott a birtokosok száma. Szánalmasan kevés gazda volt már az országban. A behozott rabszolgákat pedig addig verték, rémítették és éheztették, amíg egy részük ismét hazament, más részük megdühödött, s azokat aztán megölték vagy kikergették az országból. És nőttek a gazdaságok, és fogytak a gazdák.

Megváltozott a termelés is. A gabonaföldek helyét gyümölcsfák foglalták el, s a fák tövében az egész világ táplálására elegendő zöldség sarjadt fel: saláta, karfiol, articsóka, krumpli - csupa görnyesztő munka. Az ember áll, amikor kasza vagy ekeszarva vagy villa van a kezében; de féreg módjára kell másznia a salátasorok közt, meggörnyedve kell hosszú zsákját maga után húznia a gyapotcserjék közt, a vezeklő módjára térden csúsznia a karfiolágyáson keresztül. Aztán az történt, hogy a gazdák nem dolgoztak többé a földjeiken. Papíron gazdálkodtak: elfelejtették a földet, a föld szagát, tapintását, csak arra emlékeztek, hogy a föld az övék, csak arra, amit nyertek vagy vesztettek rajta. S egyik-másik gazdaság oly nagyra nőtt, hogy az ember fel sem foghatta már, oly nagyra, hogy egész sereg könyvelőnek kellett számon tartania a kamatot, a nyereséget meg a veszteséget; vegyészek vizsgálgatták és

javították a földet; munkavezetők ügyeltek rá, hogy a görnyedő emberek oly gyorsan mozogjanak a sorok között, ahogy izmaik bírják. Az ilyen gazda aztán valóban üzletemberré vált, s boltot nyitott. Fizette az embereit, aztán eladta nekik az ennivalót, s visszavette a pénzét. Egy idő múlva pedig egyáltalán nem is fizette az embereket, s megtakarította a könyvelést. Ezek a gazdaságok hitelbe adták az ennivalót. Az ember dolgozott és táplálkozott; s amikor munkáját elvégezte, könnyen kiderülhetett, hogy még mennyi pénzzel tartozik a társaságnak. S a gazdák nemcsak hogy maguk nem művelték a gazdaságukat, hanem akárhány közülük nem is látta soha a birtokát.

Azután a birtokukból kiforgatott emberek kezdtek nyugat felé húzódni Kansasból, Oklahomából, Texasból, Új-Mexikóból, Nevadából és Arkansasból; családok, törzsek, amelyeket elüldözött a por, kiszántott a traktor. Magányos kocsik és karavánok, hazátlan és éhes emberek; húszezer és ötvenezer és százezer és kétszázezer. Áradtak a hegyeken túlról, éhesen és nyughatatlanul. Nyughatatlanul, mint a hangyák, futkosva, hogy munkát találjanak: hordást, tolást, húzást, szedést, vágást, akármit, akármilyen terhet, egy kis ennivalóért. Mert a gyerekek éhesek. Nincs hely, ahol megéljünk. Futkostak, mint a hangyák, munkáért, ennivalóért, de legfőképpen földért.

Nem vagyunk idegenek. Hét emberöltő óta vagyunk amerikaiak, azelőtt pedig írek, skótok, angolok, németek. Egy tagja a családunknak részt vett a szabadságharcban, s akárhány a polgárháborúban, mindkét oldalon. Amerikaiak vagyunk.

Éhesek voltak és haragosak. Remélték, hogy otthont találnak, és csak gyűlöletet találtak. Okik. A föld gazdái gyűlölték őket, mert tudták, hogy ők elpuhultak, s az Okik kemény emberek; hogy ők jóllakottak, s az Okik éhesek; talán még hallották nagyapjuktól, hogy mily könnyű ellopni a földet az elpuhult embertől, ha valaki dühös, éhes, és fegyver van a kezében. A föld gazdái gyűlölték őket. Gyűlölték a városi boltosok is, mert nem volt költeni való pénzük. Ez a legrövidebb útja annak, hogy a boltos megvetését magára vonja az ember, bámulatát pedig éppen az ellenkező úton lehet elnyerni. A városi emberek, csupa kis bankár, gyűlölték az Okikat, mert semmit sem kereshettek rajtuk. Nem volt semmijük. A munkások pedig azért gyűlölték az Okikat, mert az éhes ember kénytelen dolgozni, s ha mindenképpen el kell vállalnia a munkát, a munkaadó automatikusan kevesebbet fizet a munkájáért, s akkor aztán senki sem kaphat többet.

És a földjükből kiforgatott emberek, a kivándorlók áradtak Kaliforniába: kétszázötvenezren, háromszázezren. Mögöttük új traktorok álltak neki a földnek, s másokat szántottak ki helyükből. Új emberhullámok voltak úton, új tömegei a földjükből és otthonukból kiforgatott edzett, mohó, veszélyes embereknek.

És míg Kaliforniában az embereknek sok minden kellett: jövedelemhalmozás, társadalmi érvényesülés, szórakozás, fényűzés s valami sajátságos bankbiztonság, ezeknek az új barbároknak csak két dolog kellett: föld és ennivaló; s az ő szemükben egy volt ez a kettő. S míg a kaliforniai bennlakók vágya meghatározatlan, ködbe vesző volt, az Okik vágya ott hevert az utak mentén, ahol mindenki láthatta és megkívánhatta: jó föld, ahol kutat lehet ásni, jó zöld mező, termőföld, amelyet vizsgálgatva lehet morzsolgatni az ember tenyerében, fű, amit szagolgatni lehet, zabszalma, amit rágni lehet, s fanyar édességét ott érzi az ember a torkában. Az ember elnézhet egy parlagon heverő földet, s tudhatja, láthatja lelki szemével, hogy a maga görnyedő hátával, a maga feszülő karjával napvilágra hozhatja a káposztafejeket, az aranyszínű kukoricát, a fehérrépát, a sárgarépát.

És a hontalan, éhes ember, aki végigdöcög az utakon - oldala mellett a felesége, sovány gyerekei a hátsó ülésen -, elnézheti a parlagot, amelyen az ennivaló megteremhet, de a haszon nem, s ez az ember tudhatja, hogy a földet parlagon hagyni vétek, a felhasználatlan föld bűn az ő sovány gyermekeivel szemben. Az ilyen ember eldöcögött kocsijával az utakon, s

minden egyes föld mellett megismerkedett a kísértéssel, megismerte azt a vágyat, hogy ezeket a földeket elvegye, s erőt növesszen rajtuk a gyermekeinek meg egy kis kényelmet a feleségének. Ez a kísértés örökösen ott állt a szeme előtt. Ösztökélték a földek, s ösztökélték a társulatok csatornái, amelyekben jó víz folydogált.

Délen pedig látta a fákon csüngő, aranyszínű narancsot, az aranyszínű kis narancsot a sötétzöld fákon, s a pisztolyos őröket a narancsligetek szélén: vigyáztak, nehogy valaki leszedjen egyet sovány gyerekei számára abból a narancsból, amelyet tömegesen semmisítettek meg, ha alacsony volt az ára.

Ócska kocsijával behajtott a városba. Végigkutatta munkáért a gazdaságokat. Hol szállhatunk meg éjszakára?

Ott van Hooverville a folyó partján. Ott egy egész csorda Oki van már.

Eldöcög ócska kocsiján Hooverville-be. Aztán már nem is kérdezősködik többé, mert minden város végén van egy Hooverville. A rongyos város a víz partján terült el; a házak sátrak voltak meg nádfödeles szárnyékok, papírházak, nagy lomhalmaz. Az ember behajtott ide családjával együtt, s ezzel polgárává lett Hooverville-nek; mindig Hooverville volt a város neve. Felütötte sátrát oly közel a vízhez, ahogy csak lehetett, vagy ha sátra nem volt, megkereste a város szemétdombját, hullámos kéregpapírt keresett, s abból épített házat magának. Amikor aztán megeredt az eső, a ház szétmállott. Az ember megtelepedett Hooverville-ben, végigkutatta a vidéket munkáért, s ami kis pénze volt, benzinre költötte munkakereső útjain. Este a férfiak összegyűltek s beszélgettek. Lehuppanva az ülepükre beszélgettek a földről, amelyet napközben láttak.

Erre nyugat felé harmincezer hold van. Parlagon hever. Uram Jézus, mit tudnék öt ilyen holddal csinálni! Minden ennivaló megteremne rajta.

Vetted észre? A gazdaságokban nincs se tyúk, se disznó, se zöldség. Csak egyfélét termelnek: mondjuk gyapotot vagy barackot vagy salátát. Másutt aztán csupa tyúk van. Vásárolják azt, amit a maguk kertjében is termelhetnének.

Jézusom, mit tudnék én csinálni két disznóval!

Hiába, nem a tiéd, s nem is lesz a tiéd.

Mitévők legyünk? Így nem nőhetnek fel a gyerekeink.

A táborokon suttogva fut végig a hír: Shafterben van munka! Éjszaka megrakják a kocsikat, az országutak zsúfoltak: aranyásók rohama munkáért. Shafterben összesereglenek az emberek, ötször annyi, mint amennyi a munkához kell. Aranyásók rohama munkáért. Éjszaka lopózkodtak el, megveszekedve a munka vágyától. S az utak mentén ott a kísértés: a földek, ahol az ennivaló megteremhetne.

Ennek gazdája van. Ez nem a miénk.

De talán megkaphatnánk egy kis darabját. Egy kicsikét, talán. Ezt a darabkát, itt. Most csupa dudva. Uram isten, ezen a kis darabon az egész családomnak elég krumplit tudnék termelni!

Nem a miénk. Muszáj hogy dudva teremjen rajta.

Egyszer-egyszer megpróbálkozott valaki; titokban beosont a földre; megtisztogatta egy darabját, s tolvaj módjára próbált egy kis gazdaságot kilopni a földből. Titkos kertek rejtőztek a dudva közt. Egy zacskó répamag. Krumplit ültettek, s esténként titkon kilopóztak, hogy kapálják a lopott földet.

Hagyd meg a széle körül a dudvát, akkor senki sem láthatja, mit csinálunk. Hagyjunk néhány szál nagy kórót a közepén is.

Esténként titkos kertészkedés folyik, rozsdás kannákban hordozzák a vizet.

Egy napon aztán jön a mezőőr: Mit képzelsz te, mit csinálsz itt?

Semmi rosszat.

Rajtad volt ám a szemem. Ez nem a te földed. Idegen területre léptél.

Nincs felszántva a föld, nem tettem kárt benne.

Átkozott jövevények! Hamarosan azt hiszitek majd, hogy tiétek a föld. Belecsimpaszkodtok. Mintha a ti földetek lenne. Most eredjetek innét.

És a fehérrépa, vörösrépa sarjadó leveleit szétrugdalják, eltiporják. A földre visszaköltözik a dudva. Hanem a mezőőrnek igaza volt. Ha a föld egyszer termett valakinek, abból tulajdonjog lesz. Aki megkapálta a földet és megette a répát, az harcol a földért, amely táplálta. Minél gyorsabban megszabadulni tőle! Még azt találja hinni, hogy övé a föld. Még ott talál meghalni, testével védve azt a kis darab földet a dudva közt.

Láttad az arcát, amikor a répáját szétrugdaltuk? Majd megölte az embert a szemével. Szorítani kell ennek a népnek a nyakát, mert az egész országot elveszi tőlünk. Elveszi az egész országot.

Jöttmentek, idegenek.

Hát hiszen igaz, egy nyelvet beszélünk, de mégsem olyanok, mint mi. Nézd meg, hogyan élnek. Hiszed, hogy közülünk való ember tudna így élni? Fenét!

Esténként a földre kuporodva beszélgettek. Egy izgatott ember felkiált: Miért nem veszünk el húszan egy darab földet? Van fegyverünk. Vegyük el, s mondjuk nekik azt, hogy kergessenek el, ha tudnak. Miért nem tesszük meg?

Lelőnének, mint a patkányt.

Eh, hát mi jobb, meghalni vagy itt élni? Föld alatt lenni, vagy zsákból szerkesztett házban lakni? Mit kívánnál inkább a gyerekeidnek: most haljanak meg, vagy két esztendő múlva, ahogy mondani szokták, elégtelen táplálkozás miatt? Tudod, mit ettünk egész héten? Főtt csalánt és olajban sült lepényt! S tudod, hogy szereztünk hozzá lisztet? Felsöpörtük egy szállítókocsi padlójáról.

A táborokban folyik a szó, s a rendőrök, kövér emberek, vastag csípőjüket verdeső pisztollyal hetykén járják a tábort: Úgy bánjatok velük, hogy megemlegessék. Tartsátok féken őket, mert csak isten a tudója, mire nem vetemednek! Hiszen ezek olyan veszedelmes emberek, mint délen a négerek! Ha egyszer összefognak, semmi meg nem állítja őket.

Újsághír:

> *Lawrenceville-ben egy rendőr kiutasított egy betolakodót, a betolakodó ellenállt, a rendőr kénytelen volt erőszakot alkalmazni. A betolakodó tizenegy esztendős fia puská-jával agyonlőtte a rendőrt.*

Csörgőkígyók! Ne sokat okoskodj velük, s ha jártatják a szájukat, lőj elsőnek. Ha egy gyerek lelőhet egy rendőrt, mit csinálnak majd a férfiak? Fődolog, hogy keményebbek legyünk, mint ők. Bánj velük szigorúan. Ijeszd meg őket.

De hátha nem ijednek meg? Hátha föllázadnak, fegyvert fognak és visszalőnek? Ezek az emberek gyermekkoruk óta fegyvert viselnek. A puska hozzánőtt a testükhöz. Mi lesz, ha nem ijednek meg? Hátha egyszer hadsereggé formálódva indulnak az ország ellen, mint a longobárdok tették Itáliában, mint a germánok Galliában s a törökök Bizáncban? Földéhes,

rosszul fegyverzett hordák voltak ezek is, a légiók nem tudták megállítani őket. Mészárlás és rémuralom sem tudta megállítani. Hogy akarsz megijeszteni valakit, akinek éhsége nemcsak a maga görcsös gyomrában, hanem a gyermekei nyomorult beleiben is lakik? Nem tudod megijeszteni: olyan félelmet ismert meg az, amely minden másnál borzalmasabb.

Hooverville-ben így beszélgetnek a férfiak: Nagyapó az indiánoktól vette el a földjét.

Nem, nem igaz. Mi csak beszélgetünk itt. Amiről te beszélsz, az lopás. Én nem vagyok tolvaj.

Nem? Tegnap éjjel elloptál egy tornácról egy üveg tejet. Aztán elloptál valami rézdrótot, s eladtad egy darab húsért.

Igaz, de a gyerekeim éhesek voltak.

A lopás mégiscsak lopás.

Tudod-e, hogyan szerezték a Fairfield-birtokot? Elmondom. Az állam földje volt az egész, meg lehetett kapni művelés fejében. Az öreg Fairfield bement San Franciscóba, végigjárta a kocsmákat, összeszedett háromszáz csavargót. Azok dolgoztak neki a földön. Fairfield ellátta őket étellel meg whiskyvel, amikor aztán feljavították a földet, elvette tőlük. Azt szokta mondani, hogy az egész birtok holdanként egy liter komisz pálinkájába került. Mit gondolsz, ez nem volt lopás?

Hát, helyes dolog nem volt, de börtönbe nem zárták érte.

Nem bizony, börtönbe nem zárták érte. S nem zárták be azt az embert sem, aki föltett egy csónakot a kocsijára, s aztán bejelentette, hogy víz alatt van az egész terület, hiszen ő is, lám, csónakon jött. S azokat sem csukták be, akik kongresszusi tagokat, törvényhozókat vesztegettek meg.

Az egész államban, minden Hooverville-ben folyik a fecsegés.

Aztán a megrohanások: fegyveres rendőrök csapnak le a betolakodók táboraira. Ki innét! Az egészségügyi minisztérium rendeletére! Ez a tábor veszélyezteti a közegészséget.

Hová menjünk?

Az nem a mi dolgunk. Parancsot kaptunk, hogy innen kergessünk ki benneteket. Fél óra múlva felgyújtjuk a tábort.

Tífuszjárvány van az utcasoron. Az egész országban el akarjátok terjeszteni?

Parancsot kaptunk, hogy innen kikergessünk benneteket. Takarodjatok! Fél óra múlva fölégetjük a tábort.

Fél óra múlva papírból épült házak, nádfödelű kunyhók füstje száll az égre, s rozoga autók sora döcög az országutakon, másik Hooverville-t keresve.

És Kansasban meg Arkansasban, Oklahomában és Texasban meg Új-Mexikóban benyomultak a traktorok, és kiszántották helyükből a bérlőket.

Háromszázezren vannak Kaliforniában, s még egyre jönnek. És Kalifornia utai tele vannak eszeveszett emberekkel, akik hangyák módjára futnak, s húzni, tolni, emelni, dolgozni akarnak. Ahol egy ember számára akad emelni való teher, öt ember karja nyúl utána; ahol egy gyomor számára akad ennivaló, öt szájat tátanak ki.

És a nagybirtokosok, akik bizonyosan elvesztik földjüket, ha felfordulás támad, a nagybirtokosok hozzáférhetnek a történelemkönyvekhez, van szemük, hogy elolvassák s megismerjék a nagy igazságot: Ha a birtok túlságosan kevés kézben halmozódik össze, akkor elveszik. Az ezzel együtt járó igazságot is: Ha a nép többsége éhezik és fázik, erőszakkal veszi el, amire

szüksége van. S azt a kiáltó kis igazságot is, amely végigcsendül az egész történelmen: Az elnyomás csak arra jó, hogy megerősítse és keményebbé gyúrja az elnyomottakat. De a nagybirtokosok nem vették tudomásul a történelemnek ezt a három kiáltását. A föld mind kevesebb tulajdonos kezére jutott, a földjükből kiforgatott emberek száma egyre nőtt, s a nagybirtokosok minden erőfeszítése csak az elnyomásra irányult. A pénzt fegyverre és gázra költötték, hogy a nagybirtokokat oltalmazzák, s kémeket küldtek ki, hogy kilessék a lázadás morajlását s elfojthassák. A közgazdaság változásait nem vették tudomásul, az új gazdálkodás terveit nem ismerték; csak a lázadás leverésének módját keresték, de a lázadás okai változatlanok maradtak.

A traktorok, amelyek megfosztották munkájuktól az embereket, a teherhordó futószalagok, a termelőgépek egyre szaporodtak; egyre több család kóborolt az országutakon, a nagybirtokokról lehulló morzsákat keresve, s vágyakozva az utak szélén elterülő földek után. A nagybirtokosok védekező szövetségeket alakítottak, s megvitatták, hogyan kell az embereket megfélemlíteni, megölni, gázzal megmérgezni. Örökös félelmük tárgya a népvezér volt. Háromszázezer ember: ha ezeknek egyszer vezetője akad, az a véget jelenti. Háromszázezer éhes, lerongyolódott ember: ha ezek egyszer öntudatra ébrednek, övék lesz a föld, s a világ minden mérges gáza és puskája sem állíthatja meg őket. És a nagybirtokosok, akik birtokuk révén többek is meg kevesebbek is voltak embernél, vesztükbe rohantak, s felhasználtak minden olyan eszközt, amely végeredményben őket fogja elpusztítani. Minden ilyen apró eszköz, minden erőszakosság, minden Hooverville megrohanása, minden rendőr, aki hetykélkedve járt végig egy rongyos táboron, eltolta egy kevéssel a végső napot, de annál elkerülhetetlenebbé tette.

A földön kuporogtak a férfiak: éhségtől sovány, tűréstől kemény férfiak, dacos szemek, csontos arcok. És körülöttük a buja gazdagságú föld.

Hallottál arról a gyerekről, ott a negyedik sátorban?

Nem, éppen most jöttem meg.

No hát, az a gyerek sírt és dobálta magát álmában. Azt hitték, féreg bántja. Hashajtót adtak neki, és meghalt. Kiütéses tífusza volt. Attól kapta, hogy nem volt embernek való, amit evett.

Szegény kis kölyök.

De nem addig van az, hanem a családja nem tudja eltemettetni. A szegények temetőjében hantolják el.

Mi a fene.

Kezek kotorásztak a zsebekben, kis pénzdarabok kerültek elő. A sátor előtt növekvő halom ezüstpénz. A család ott találja.

Jó emberek ezek a mieink, derék emberek. Adná isten, hogy a derék emberek valamikor ne legyenek mind szegények. Adná isten, hogy valamikor jusson ennivaló a gyerekeknek.

És a birtokosok szövetségei tudták, hogy valamikor vége szakad az imádságnak.

Akkor pedig mindennek vége lesz.

20

A család, a gyermekek és Connie meg Sáronrózsája meg a prédikátor elzsibbadtak a hosszú üléstől a rakomány tetején. Ott ültek a forróságban, a bakersfieldi halottkém hivatala előtt, amíg apa, anya és John bácsi bent jártak. Aztán kihoztak egy hosszú kosarat, s a beburkolt testet leemelték a teherkocsiról. Ott ültek a napon, amíg a vizsgálat folyt, a halál okát megállapították, és a bizonyítványt aláírták.

Al és Tom az utcán kószáltak, kirakatokat néztek, s figyelték a furcsa embereket a gyalogjárón.

Aztán végre kijött apa, anya és John bácsi, megalázkodva, csöndesen. John bácsi fölmászott a rakományra. Apa meg anya elhelyezkedtek az elülső ülésen. Tom meg Al visszajöttek, s Tom odaült a kormánykerékhez. Némán ült ott, valami utasításra várva. Apa egyenesen maga elé nézett, sötét kalapját mélyen szemébe húzta. Anya ujjával dörzsölgette szája szélét, tekintete a messzeségbe veszett, s eltompult a fáradtságtól.

Apa nagyot sóhajtott. - Nem tehettünk mást - mondotta.

- Tudom - mondta anya. - Pedig hát szerette volna, ha szépen temetik el. Mindig ez volt a kívánsága.

Tom oldalvást rájuk pillantott. - Szegények temetője? - kérdezte.

- Az - s apa hirtelen megrázta fejét, mintha vissza akarna térni a való életbe. - Nem volt elég pénzünk. Nem tehettük. - Anyához fordult. - Ne haragudj. Nem lehetett, akárhogy akartuk is, akármit csináltunk is. Sehogy sem lehetett: balzsamozás, koporsó, prédikátor, sírhely - tízszer annyiba került volna, mint amennyink van. Megtettük, ami tőlünk telt.

- Tudom - mondta anya. - Csak nem bírom kiverni a fejemből, mennyire kívánta a szép temetést. De hát el kell felejteni ezt is. - Mélyet sóhajtott, s a szája szélét dörzsölgette. - Derék, becsületes ember volt az ott a hivatalban. Lóhátról beszélt velünk, de becsületesen.

- Igen - mondta apa. - Egyenesen beszélt, az már igaz.

Anya hátrasimította haját a kezével. Arca megkeményedett. - Gyerünk tovább - mondotta. - Találni kell valami helyet, ahol megmaradhatunk. Munkát kell szerezni és letelepedni. Nincs értelme, hogy a gyerekeket éheztessük. Nagyanyó se tette volna soha. Temetéskor mindig nagy vacsorát csapott.

- Hová megyünk? - kérdezte Tom.

Apa levette kalapját, s a fejét vakarta. - Táborba - mondta. - Nem költhetjük el azt a kis maradék pénzünket, amíg munkát nem kapunk. Hajts ki a városból.

Tom elindította a kocsit, végigdöcögtek az utcákon, ki a szabadba. Egy híd mellett sátrakat és bódékat pillantottak meg. - Akár itt is meghálhatunk - mondta Tom. - Meglátjuk, mi van itt, s hol lehet munkát kapni. - Lehajtott egy kis mezei útra, s megállt a tábor szélén.

A táborban nem volt semmi rend; kis szürke sátrak, bódék, autók, vaktában szétszórva. Az első ház leírhatatlan volt. Déli fala három rozsdás hullámbádog-lemezből készült, keleti fala egy darab piszkos szőnyeg volt, két pózna közt kifeszítve, északi fala egy csík kátránypapír meg egy csík kopott kanavász, nyugati fala hat darab zsákvászon. A négyszögletes ház tetején nyesetlen fűzfaágakra füvet raktak, nem zsúpba kötve, csak alacsony halomba hányva. A bejárat, a zsákvászonból készült oldalon, zsúfolva volt fölszerelési tárgyakkal. Egy ötgallonos petróleumoskanna szolgált tűzhelyül. Oldalra fektették, s egyik végébe rozsdás kályhacső-

darabot dugtak. A falhoz egy mosdóüst támaszkodott; s egy csomó láda hevert szanaszét - egyik ülőalkalmatosságnak, másik asztalnak. A bódé mellett T modellű Ford személykocsi meg egy kétkerekű pótkocsi állt, s a tábor körül mindenütt valami vigasztalan rendetlenség uralkodott.

A bódé szomszédságában kis sátor volt, szürke az időjárás viszontagságaitól, de tisztán, rendesen kifeszítve; az előtte levő ládákat a sátor fala mellé állították. A bejárónyíláson kályhacső nyúlt ki, a szemetet elsöpörték a sátor előtt, s a helyét fellocsolták. Egyik ládán vödörben beáztatott ruha. A táborhely tiszta volt, és időállónak látszott. Egy A modellű túrakocsi meg egy házilag készült kis pótkocsi állt a sátor mellett.

A legközelebbi szomszédságban óriási, rongyos sátor emelkedett, melynek vásznán a hasadásokat drótdarabokkal toldották össze. Bejárata nyitva volt, s odabent négy széles derékalj hevert a földön. A sátor mellett kifeszített szárítókötélen rózsaszín gyapotruhák s néhány overall. Negyven sátor és bódé volt a táborban, s minden lakóhely mellett valamilyen automobil. Az utcasor végén néhány gyerek állt, bámulva az újonnan érkezett teherkocsit, s megindult feléje: overallt viselő, mezítlábas kisfiúk, hajuk szürke a portól.

Tom megállította a kocsit, és apára nézett. - Nem valami szép hely - mondotta. - Ne menjünk máshova?

- Nem mehetünk sehova, amíg nem tudjuk, hányadán vagyunk - mondta apa. - Munkát kell keresnünk.

Tom kinyitotta az ajtót és kiszállt. A család lemászott a rakomány tetejéről, és kíváncsian nézett körül a táborban. Ruthie és Winfield, ahogy már útközben megszokták, leszedték a vödröt, s megindultak a fűzfák felé, ahol bizonyosan találnak vizet; a gyermekcsoport szétvált előttük és újra összezáródott.

Az első bódé ajtófüggönyén egy asszony nézett ki. Szürke haja be volt fonva, s piszkos, virágdíszes fejkötőt viselt. Arca ráncos és bamba volt, kifejezéstelen szeme alatt nagy, barna táskák, alsó ajka lefittyent.

Apa megkérdezte: - Megállhatunk-e itt valahol, hogy tábort üssünk?

A fej visszahúzódott a bódéba. Pillanatig csend volt, aztán az ajtófüggönyt félrehúzták, s egy szakállas, ingujjas férfi lépett ki. Az asszony kinézett utána, de nem jött ki.

A szakállas ember ennyit mondott. - Adj' isten. - S nyugtalan, sötét szeme a család egyik tagjáról a másikra ugrált, aztán a kocsit és rakományát nézte.

Apa azt mondta: - Azt kérdeztem, lerakodhatunk-e itt valahol.

A szakállas ember figyelmesen nézett apára, mintha valami nagy bölcsességet mondott volna, amin gondolkozni kell. - Hogy itt valahol letelepedjetek? - kérdezte.

- Igen. Van-e gazdája ennek a helynek, akivel beszélni kell, mielőtt tábort ütünk?

A szakállas ember egyik szemét egészen összehunyorítva tanulmányozta apát. - Itt akartok táborozni?

Apa bosszankodni kezdett. A szürke asszony kilesett a bódéból. - Hát mit gondolsz, mit beszélek? - mondta apa.

- Hát, ha itt akartok táborozni, miért nem rakodtok le? Én nem állok utatokba.

Tom felkacagott. - Végre megértette.

Apa fékezte magát. - Csak azt akartam tudni, hogy van-e gazdája ennek a helynek? Kell-e fizetni?

A szakállas ember előreszegezte állát. - Hogy van-e gazdája? - kérdezte.

Apa félrefordult. - Egye meg a fene - mondotta. Az asszony feje ismét eltűnt a függöny mögött.

A szakállas ember fenyegetően lépett közelebb. - Hogy van-e gazdája? - kérdezte. - Hogy van-e joga valakinek kidobni bennünket innét? Azt te mondd meg nekem!

Tom odalépett apa elé. - Jobb lesz, ha alszol egy nagyot - mondotta. A szakállas embernek nyitva maradt a szája, s piszkos ujjával dörzsölgette alsó ínyét. Egy pillanatig még gondolkozva, tűnődve nézett Tomra, aztán sarkon fordult, s eltűnt a bódéban a szürke asszony után.

Tom apához fordult. - Hát ez mi a fene volt? - kérdezte.

Apa vállat vont. Végignézett a táboron. Egyik sátor előtt régi Buick állt, nyitott motorházzal. Egy fiatalember a szelepeket csiszolta, s amint szerszámával előre-hátra hajladozott, felnézett Joadék kocsijára. Láthatták, hogy nevet magában. Amikor a szakállas ember elment, a fiatalember abbahagyta munkáját, és odalépett hozzájuk.

- Adj' isten - mondta, s kék szeme derűsen csillant meg. - Láttam, éppen a polgármesterrel találkoztatok.

- Mi az istennyila ütött abba az emberbe? - kérdezte Tom.

A fiatalember elnevette magát. - Csak olyan bolond, mint te vagy én. Lehet, hogy egy kicsit bolondabb nálam, nem tudom.

Apa azt mondta: - Csak azt kérdeztem, hogy tábort üthetünk-e itt.

A fiatalember nadrágjába törölgette olajos kezét. - Hát persze. Miért ne? Most jöttetek a sivatag felől?

- Most - felelte Tom. - Ma reggel érkeztünk.

- Még sohasem voltatok Hooverville-ben?

- Hol van Hooverville?

- Ez az.

- Vagy úgy! - mondta Tom. - Éppen most érkeztünk.

Winfield és Ruthie visszajöttek, s egy vödör vizet hoztak.

Anya azt mondta: - Állítsuk fel a sátrat. Halálosan fáradt vagyok. Talán megpihenhetünk valamennyien. - Apa és John bácsi fölmásztak a kocsira, hogy leszedjék a ponyvát meg az ágyakat.

Tom odalépett a fiatalemberhez, s vele együtt ment vissza ahhoz a kocsihoz, amelyen az dolgozott. A szelepcsiszoló fogó a leszerelt hengereken feküdt, s a benzintartály tetején, kis sárga dobozban szelepcsiszoló keverék. Tom megkérdezte: - Mi baja van annak a vén szakállasnak?

A fiatalember felkapta a fogót, és munkához látott: hajladozott előre-hátra, s csiszolta a szelepet, hogy be tudja illeszteni a fészekbe. - A polgármesternek? Isten tudja. Azt hiszem, a fogdmegek annyit taszigálták, hogy még mindig kótyagos tőle.

Tom megkérdezte: - Hát miért szabad az embert csak úgy ide-oda taszigálni?

A fiatalember abbahagyta a munkát, s szemébe nézett Tomnak. - Tudja isten - mondta. - Te még csak most jöttél. Talán megérted majd. Egyik ezt mondja, másik azt. De csak táborozz

egy helyben egy kis ideig, majd meglátod, milyen hamar elkerget a rendőr. - Fölemelt egy szelepet, s rákente a keveréket a nyelére.

- De hát miért?

- Ha mondom, hogy nem tudom! Egyik azt mondja, nem akarják, hogy szavazzunk; nem engednek egy helyben lakni, nehogy szavazati jogot kapjunk. Mások azt mondják, azért van ez, hogy segélyt ne kérhessünk. Vannak, akik azt gondolják, hogy szervezkedni kezdenénk, ha megmaradhatnánk egy helyen. Én nem tudom. Csak annyit tudok, hogy folyvást hajszolnak bennünket. Hiszen várj csak, majd meglátod.

- Mi nem vagyunk csavargók - erősködött Tom. - Munkát keresünk. Akármilyen munkát elvállalunk.

A fiatalember éppen odaillesztette a fogót a szelep rovátkájához, s most megállt. Csodálkozva nézett Tomra. - Munkát kerestek? - mondta. - Úgy, munkát kerestek? Hát mit gondolsz, más mit keres? Talán bizony gyémántot? - Azzal előre-hátra forgatta a fogót.

Tom elnézte a mocskos sátrakat, a szedett-vedett fölszerelést, az ócska kocsikat, a napra kitett rongyos derékaljakat, a megfeketedett bádogdobozokat a főzőhelyeken, ahol a tűz nyoma feketéllett. Csöndesen kérdezte: - Hát nincs itt munka?

- Nem tudom. Kell hogy legyen. Aratás nincs errefelé. Később lesz szőlőszedés, aztán gyapotszedés. Mi továbbmegyünk, mihelyt ezeket a szelepeket lecsiszoltam. Én meg az asszony meg a gyerekek. Hallottuk, hogy észak felé van munka. Észak felé megyünk, Salinas vidékére.

Tom látta, amint John bácsi, apa meg a prédikátor felteszik a ponyvát a sátorkarókra, s anya a ponyva alatt térdelve lesimítja a földön elhelyezett derékaljat. Csöndes gyermekcsoport nézte félkörben állva az új család megtelepedését; csöndes, mezítlábas, piszkos arcú gyerekek. Tom azt mondta: - Odahaza narancsszínű cédulákat osztogattak. Azt mondják, itt sok emberre van szükség aratómunkára.

A fiatalember felkacagott. - Azt mondják, háromszázezren vagyunk itt, s fogadni mernék, minden család látta ezeket a cédulákat.

- De hát, ha nincs szükségük emberre, mit fáradnak azzal, hogy osztogatják?

- Csak törd a fejedet.

- De mégis szeretném tudni.

- Ide hallgass - mondta a fiatalember. - Tegyük fel, hogy dolgoztatni akarsz, s csak egy ember vállalja a munkát. Annyit kell fizetned neki, amennyit kér. De tegyük fel, hogy százan vállalják. - Letette a szerszámot. Tekintete megkeményedett, hangja élessé vált. - Tegyük fel, száz embernek van szüksége arra a munkára. Tegyük fel, hogy gyerekeik is vannak, s a gyerekek éheznek. Tegyük fel, hogy rongyos tíz centért az ember vehet egy doboz kukoricapépet a gyerekeinek. Tegyük fel, hogy öt centért legalább valamit vehet nekik. És itt van száz ember. Kínálj nekik öt centet: megölik egymást érte. Tudod, mit fizettek, amikor utoljára volt munkám? Tizenöt centet egy órára. Tíz órát kell dolgozni másfél dollárért, s még csak helyben lakni sem lehet. Benzinbe kerül, hogy odajusson az ember. - Lihegett a dühtől, s szemében lángolt a gyűlölet. - Ezért osztogatták azokat a cédulákat. Rengeteg cédulát lehet nyomatni azon a pénzen, amit megtakarít az ember, ha mezei munkáért tizenöt cent órabért fizet.

- Gyalázatos dolog - mondta Tom.

A fiatalember harsányan fölkacagott. - Csak maradj itt egy darabig, aztán ha valami szebbet látsz, mutasd meg nekem is.

- De hiszen van munka - erősködött Tom. - Uramisten, hiszen annyi minden terem itt, gyümölcs meg szőlő meg zöldség, a szememmel láttam. Szükségük van emberre. Láttam mindent.

Egy gyerek sírni kezdett a kocsi mellett levő sátorban. A fiatalember bement, s hangja szelíden hallatszott ki a vászon alól. Tom fölkapta a fogót, odaillesztette a szelep rovátkájához, s tovább csiszolta, előre-hátra mozgatva kezét. A gyermeksírás elhallgatott. A fiatalember kijött, és figyelte Tomot. - Értesz hozzá - mondta. - Az jó. Szükséged is lesz rá.

- No és amiről beszéltem? - folytatta Tom. - Magam láttam, milyen termés nő errefelé.

A fiatalember leguggolt. - Majd elmagyarázom - mondta csöndesen. - Dolgoztam én egy nagy fene barackoskertben. Kilenc ember volt ott állandóan. - Sokatmondó szünetet tartott. - Amikor aztán megérik a barack, háromezer ember kell két hétre. Ezekre szükség van, különben nyakukra rothad a barack. Hát mit csinálnak? Cédulákat küldözgetnek szét mindenfelé. Háromezer ember kell nekik, s kaphatnak hatezret. Annyit fizetnek nekik, amennyit akarnak. Ha nem fogadod el, ezer másik ember vár arra a munkára. Szóval, szeded, szeded a barackot, aztán vége. Az egész vidéken csupa barack terem. Mind egyszerre érik. Mire elkészülsz a munkáddal, minden szem le van szedve. Ezen a vidéken nincs más munka. Akkor aztán a birtokosok nem akarják, hogy itt maradjatok. Háromezer ember! A munkának vége. Lopnátok, részegeskednétek, bajt csinálnátok. Meg aztán nem is vagytok valami rendes népség, ócska sátrakban laktok; szép vidék ez, de ti bebüdösítitek. Nem akarják, hogy itt maradjatok. Szóval, kirúgnak, továbbkergetnek, így van ez.

Tom odanézett Joadék sátra felé, s látta, hogy anyja elnehezedve, lassan mozogva a fáradtságtól, hulladékpapírból kis tüzet rakott, s rátette a főzőedényeket a lángra. A körülötte álló gyerekek közelebb húzódtak, s tágra nyílt, nyugodt szemmel figyelték anya kezének minden mozdulatát. Egy görnyedt hátú, ősz öregember borz módjára bújt ki egy sátorból, s szimatolva kullogott a tűz felé. Két kezét összekulcsolta a hátán, s a gyerekekkel együtt figyelte anyát. Ruthie és Winfield anya közelében álltak, s harciasan mustrálták az idegeneket.

Tom bosszúsan mondta: - Azt a barackot, ugye, most kell leszedni? Most, amikor megérett.

- Természetesen.

- Hát tegyük föl, hogy az emberek összeállnak s azt mondják: ott rothadjon meg. Bizony isten, hamar fölmenne a munka bére!

A fiatalember fölpillantott a szelepekről, s gúnyosan nézett Tomra: - No nézd, milyen nagyszerű dolgot eszeltél ki. Magadtól jöttél rá?

- Fáradt vagyok - mondta Tom. - Egész éjjel vezettem. Nem akarok veszekedni. Amikor ilyen fáradt vagyok, könnyen áll nálam a veszekedés. Ne gúnyolódj velem. Hiszen csak kérdeztem.

A fiatalember elmosolyodott. - Nem úgy gondoltam. Te nem voltál itt. Kigondolták már ezt. De tudják a barackoskertek gazdái is. Nézd, ha az emberek összeverődnek, okvetlenül akad közöttük egy vezető, az viszi a szót. No hát, amint ez az ember kinyitja a száját, börtönbe dugják. Aztán, ha másik vezető bukkan föl, hát azt dugják börtönbe.

Tom azt mondta: - A börtönben enni kap az ember.

- De a gyerekei nem. Mit szólnál ahhoz, ha te hűvösön ülnél, s a gyerekeid éhen vesznének?

- Igaz - mondta lassan Tom -, igaz.

- Aztán van itt egyéb is. Hallottál-e valaha a feketelistáról?

- Hát az mi fán terem?

- No, csak nyisd ki a szádat s beszélj arról, hogy álljunk össze, tüstént meglátod. Lefényképeznek, és szétküldik a képedet mindenüvé. Akkor aztán sehol nem kapsz munkát. És ha gyerekeid vannak...

Tom levette sapkáját, s gyűrögette a kezében. - Szóval, elfogadjuk, amit kapunk, vagy éhen veszünk; ha pedig lármázunk, akkor is éhen veszünk.

A fiatalember körbejártatta kezét, s rámutatott a rongyos sátrakra, meg a rozsdás autókra.

Tom megint anyjára nézett, aki a tűz mellett ült és krumplit hámozott. Közben a gyerekek ismét közelebb húzódtak. Azt mondta: - Én ebbe nem nyugszom bele. Az istenfáját, nem vagyunk birkák, sem én, sem a családom. Belerúgok valakibe.

- Például egy rendőrbe?

- Nem bánom én, akárkibe.

- Bolond vagy - mondta a fiatalember. - Tüstént végeznek veled. Nincs se neved, se birtokod. Egyszer csak megtalálnak egy árokban, szájadra meg az orrodra rászárad a vér. Egy kurta sor az újságban. Tudod, mi lesz benne? "Halva találtak egy csavargót." Ennyi. Egész sereg ilyen kurta sort láthatsz: "Halva találtak egy csavargót."

Tom azt mondta: - Majd valaki mást is halva találnak a mellett a csavargó mellett.

- Bolond vagy - mondta a fiatalember. - Azzal sem érnénk semmit.

- De hát mit teszel te? - s belenézett a fiatalember olajjal összekent arcába. Annak mintha fátyol borult volna a szemére.

- Semmit. Hová valók vagytok ti?

- Mi? Sallisaw közeléből jövünk, Oklahomából.

- Csak most érkeztetek?

- Éppen ma.

- Soká maradtok?

- Nem tudom. Ott maradunk, ahol munkát kaphatunk. Miért?

- Csak úgy kérdezem. - S a fátyol ismét ráborult a fiatalember szemére.

- Aludni kéne - mondta Tom. - Holnap indulunk munkát keresni.

- Hát hiszen megpróbálhatjátok.

Tom elfordult, s elindult Joadék sátra felé.

A fiatalember fölvette a szelepcsiszoló keveréket, s beledugta az ujját. - Hé! - kiáltotta.

Tom visszafordult. - Mit akarsz?

- Mégiscsak megmondom neked. - Egy mozdulatot tett az ujjával, amelyre ráragadt egy darab a keverékből. - Megmondom neked. Ne menj fejjel a falnak. Emlékszel arra a hülye alakra?

- Aki abban a sátorban lakik?

- Arra. Ugye, tökéletesen hülyének látszik?

- Mit akarsz vele?

- No, hát ha rendőrök járnak itt, márpedig folyvást járnak, ilyennek kell lenni. Hülyének, mintha nem tudnál, nem értenél semmit. Azt szeretik a rendőrök, ha ilyenek vagyunk. Ne verekedj a rendőrökkel. Tisztára öngyilkosság. Légy hülye.

- Tűrjem, hogy azok a bitangok rám rohanjanak, s meg se moccanjak?

- Nem. Ide hallgass. Beszólok érted ma este. Lehet, hogy rosszul teszem. Tele vagyunk kémekkel. Kockázatos dolog, hiszen gyerekem is van. De beszólok érted. És ha rendőrt látsz, akkor hülye Oki vagy, megértetted?

- Rendben van, csak tegyünk valamit - mondta Tom.

- Ne félj. Teszünk valamit, csakhogy nem ütjük dobra. Egy gyerek hamar éhen hal. Két-három nap kell neki. - Visszatért munkájához, szétkente a keveréket egy szelepfészken, keze gyorsan ugrált előre-hátra a fogón, arca hülye, kifejezéstelen volt.

Tom lassan ballagott vissza családja táborhelyéhez. - Légy hülye - suttogta magában.

Apa és John bácsi is a táborhely felé tartottak, karjukon száraz fűzfaágak; ledobták a tűz mellé és lekuporodtak. - Ezért dolgoztunk - mondta apa. - Messzire kellett menni, amíg fát találtunk. - Fölnézett a körül álló bámész gyerekcsoportra. - Uramisten! - mondotta. - Hát ezek honnan kerültek ide? - Valamennyi gyerek zavartan sütötte le a szemét.

- Bizonyosan megszimatolták az ételszagot - mondta anya. - Winfield, eredj a lábam alól. - Eltuszkolta útjából. - Muszáj hogy egy kis gulyáslevest készítsek - mondta. - Nem ettünk rendes főtt ételt, amióta hazulról eljöttünk. Eredj a boltba, apa, és hozz egy kis húst. Gulyáslevest akarok főzni. - Apa fölállt és elballagott.

Al közben kinyitotta a motorházat, s nézegette az olajos motort. Amikor Tom odalépett, fölpillantott rá. - Jókedved van, látom - mondta Al.

- Fene jókedvem, az már igaz - mondta Tom.

- Nézd meg a motort - mutatott a gépre Al. - Remek állapotban van, mi?

Tom belenézett a gépbe. - Rendben van, úgy látom.

- Rendben? Uramisten, nagyszerű! Se az olaj, se a benzin nem csöpög el belőle. - Kicsavart egy gyertyát, s bedugta mutatóujját a lyukba. - Egy kis kéreg van rajta, de száraz.

Tom azt mondta: - Jól választottál. Ezt akartad hallani?

- Annyi bizonyos, hogy egész úton féltem, hátha tönkremegy a kocsi, s én leszek a hibás.

- Nem, jól választottál. De most szedd rendbe, mert holnap indulunk munkát keresni.

- Szaladni fog, ne félj - mondta Al. Elővette zsebkését, s vakargatni kezdte a gyertya hegyét.

Tom megkerülte a sátrat, s rábukkant Casyre, aki a földön ült, s tűnődve nézegette csupasz lábát. Tom nehézkesen odaült melléje. - Gondolod, hogy dolgozni fog?

- Micsoda? - kérdezte Casy.

- A lábad ujja.

- Ó, csak ülök és gondolkozom.

- Te mindig ilyen kényelmesen nekiülsz a gondolkozásnak - mondta Tom.

Casy nagylábujját fölfelé, a következőt lefelé mozgatta, s csöndesen mosolygott. - Gondolkozni még kényelmes helyzetben is elég nehéz dolog.

- Egy kukkot sem szóltál napok óta - mondta Tom. - Azalatt mindig gondolkoztál?

- Igenis, mindig gondolkoztam.

Tom levette posztósapkáját, amely most már piszkos volt s egészen tönkrement, ellenzője madár csőréhez hasonlított. Kifordította belső szalagját, s kivett belőle egy hosszú csík összehajtogatott újságpapírt. - Annyit izzadtam, hogy összezsugorodott a sapkám - mondotta. Ránézett Casy mozgó lábujjaira. - Hajlandó volnál abbahagyni egy kicsit a gondolkozást s meghallgatni?

Casy feléje fordította hosszú nyakát. - Hiszen mindig hallgatok, így szoktam gondolkozni. Hallgatom az emberek beszédét, s hamarosan hallom az érzésüket is. Ezt csinálom mindig. Hallgatom és érzem őket; úgy csapkodnak szárnyaikkal, mint a padlásszobába tévedt madár. Addig próbálnak kiszabadulni, míg össze nem törik a szárnyuk egy poros ablaküvegen.

Tom tágra nyílt szemmel nézett rá, aztán megfordult, s egy húsz lábnyira levő szürke sátorra pillantott. Kimosott nadrágok és ingek között egy női ruha lógott a sátor kötelein. Tom csöndes hangon mondta: - Erről akartam beszélni veled. De te már megértetted.

- Megértettem - hagyta rá Casy. - Egész hadsereg vagyunk mi, de páncél nélkül. - Lehajtotta fejét, s kinyújtott kezét lassan végigjártatta homlokán és haján. - Ezt láttam mindenütt - mondta. - Mindenütt, ahol megálltunk. Az emberek éheznek egy kis húsra, s ha megkapják, nem tudnak jóllakni. S amikor már nem bírják az éhséget, kérnek, hogy imádkozzam értük. Egyszer-egyszer meg is tettem. - Lábát maga alá húzta, s kezével átfogta felrántott térdét. - Valamikor azt hittem, hogy ezzel használok nekik - mondta. - Kivágtam egy imádságot, minden baj ráragadt erre az imádságra, mint a légy a légypapírra, az imádság elszáll, s magával vitte a bajt. De ez már nem használ.

Tom azt mondta: - Imádságból sohasem lett hús. Süldőből lesz a disznó.

- Úgy bizony - mondta Casy. - És a mindenható Isten sohasem emelte a béreket. Ezek az emberek tisztességesen szeretnének élni, s tisztességesen szeretnék fölnevelni a gyerekeiket, öregségükre szeretnének a küszöbön ülni s a naplementét nézegetni. Fiatal korukban táncolni, énekelni, csókolózni szeretnének. Szeretnének enni, lerészegedni és dolgozni. Ennyi az egész: szeretnék izmaikat mozgatni és kifáradni. Uramisten, mit is beszélek!

- Nem tudom - mondta Tom. - De szépen hangzik. Mit gondolsz, mikor jutsz munkához, mikor hagyhatod abba a gondolkozást? Muszáj hogy munkához jussunk. A pénzünk körülbelül elfogyott. Apa öt dollárt adott, hogy nagyanyót festett deszkakoporsóban temessék el. Nem sok maradt a pénzből.

Egy sovány, barna korcs kutya szimatolva ólálkodott a sátor körül. Gyáva volt, minden pillanatban kész a megfutamodásra. Mielőtt a két férfit észrevette, a földet szimatolta, fölnézett, megpillantotta őket, félreugrott, s fülét hátracsapva, csontos farkát védekezőn csóválva, megfutamodott. Casy figyelte, amint egy sátor mögé bújt, hogy ne legyen szem előtt. Casy felsóhajtott. - Nem használok én senkinek - mondta. - Se magamnak, se másnak. Éppen arra gondoltam, hogy elmegyek egyedül. Eszem a kenyereteket, és helyet foglalok. Pedig nem adtam nektek semmit. Talán kapok valahol állandó munkát, s visszafizethetek nektek valamit.

Tom kinyitotta száját, alsó állkapcsát előreszegezte, s ütögette fogait egy kis darab száraz mustárgallyal. Mereven nézte a tábort, a szürke sátrakat, a kóróból, bádogból és papírból összetákolt bódékat. - Bárcsak volna egy zacskó dohányom - mondta. - Isten tudja, mióta nem füstöltem. McAlesterben mindig kaptam dohányt. Szinte visszakívánkozom oda. - Újra ütögette fogát, s hirtelen a prédikátorhoz fordult. - Voltál valaha börtönben?

- Nem - mondta Casy. - Soha.

- Ne menj el még - mondta Tom. - Ne menj most mindjárt.

- Minél előbb kezdek munkát keresni, annál hamarabb találok.

Tom összehunyorított szemmel vizsgálgatta, s újra fejébe csapta sapkáját. - Látod - mondta -, ez bizony nem tejjel-mézzel folyó ország, ahogy a prédikátorok szokták mondani. Komisz élet van itt. Az idevalósiak félnek tőlünk, akik ide jöttünk nyugatra; rendőröket fogadnak, hogy visszakergessenek bennünket.

- Igen - mondta Casy. - Tudom. Miért kérdezted, hogy voltam-e börtönben?

Tom lassan felelte: - A börtönben az ember valahogy megérzi a dolgokat. A rabok nemigen beszélhetnek egymással; ketten még igen, de tömegben nem, így aztán lassanként mindent megérez az ember. Ha valami baj történik, például valaki megbolondul, s a seprűnyéllel nekitámad az őrnek, ezt már valahogy előre tudja az ember. És ha verekedés vagy zendülés támad, nem kell hogy elmondják. Az ember megérzi. Tudja.

- Csakugyan?

- Maradj még - mondta Tom. - Mindenesetre maradj még holnapig. Készül valami. Az úton beszéltem egy gyerekkel. Olyan sima és ravasz, mint egy prérikutya, túlságosan is ravasz. A prérikutya csak a maga dolgával törődik, ártatlan és kedves, játszik és nem árt senkinek, de azért a tyúkketrec közelében ólálkodik.

Casy erősen figyelte, már kérdezni is akart valamit, de aztán összefogta a száját. Lassan mozgatta lábujját, elengedte térdét, s kinyújtotta lábát, hogy az ujjakat láthassa. - Jó - mondta -, nem megyek még.

Tom azt mondta: - Ha egy csomó derék, csöndes ember semmiről semmit nem akar tudni, akkor mindig készül valami.

- Maradok - mondta Casy.

- Holnap pedig indulunk a kocsival munkát keresni.

- Jó - mondta Casy; mozgatta lábujjait, s elmélyedve nézegette. Tom visszadőlt könyökére, s lehunyta szemét. A sátorból kihallotta Sáronrózsája halk hangját és Connie felelgetését.

A ponyva sötét árnyékot vetett, s két végén kemény és éles volt az ék alakú világosság. Sáronrózsája egy derékaljon hevert, és Connie ott guggolt mellette. - Szeretnék anyának segíteni - mondta Sáronrózsája. - Meg is próbáltam, de amint mozogni kezdtem, hánynom kellett.

Connie tekintete elborult. - Ha tudom, hogy így lesz, nem jövök ide. Esténként tanultam volna odahaza a traktorvezetést, s három dollárból remekül meg lehet élni, s minden este moziba mehet az ember.

Sáronrózsája félénken nézett rá. - De hiszen rádiót tanulsz majd esténként - mondotta. Connie nem sietett a válasszal. - Vagy nem? - kérdezte Sáronrózsája.

- Dehogynem. Mihelyt a magam lábára állok. Mihelyt egy kis pénzem lesz.

Az asszonyka felkönyökölt. - Csak nem mondtál le róla?

- Nem, nem, dehogy. Csak hát, nem tudtam, hogy ilyen helyeken kell majd élnünk.

Az asszonyka tekintete megkeményedett. - Muszáj - mondta csöndesen.

- Hát persze, tudom. Muszáj, hogy a magam lábára álljak. Egy kis pénzt kell szerezni. Talán jobb lett volna, ha otthon maradok és kitanulom a traktorvezetést. Három dollár egy napra, s mellékes is akad. - Sáronrózsája szemén látszott, hogy számolgat magában. Amikor Connie

lenézett rá, látta, hogy őt méregeti, az ő képességeit számítgatja. - De hiszen tanulni fogok - mondta. - Hamarosan a magam lábára állok.

Az asszonyka heves hangon szólalt meg: - Muszáj, hogy házunk legyen, mielőtt a kisbaba megszületik. Nem fogjuk sátorban tartani.

- Hát persze - mondta Connie. - Mihelyt a magam lábára állok. - Kiment a sátorból, s nézte anyát, aki a rőzse fölé hajolt. Sáronrózsája hanyatt feküdt, s a sátor tetejére bámult. Aztán öklével betömte száját, és hangtalanul sírt.

Anya a tűz mellett térdelt, s ágakat tördelt, hogy a levesesfazék alatt ki ne aludjék a tűz. A tűz fellángolt, lelohadt, fellángolt és lelohadt újra. A gyerekek - tizenöten - némán álltak és figyelték. Amikor a készülő gulyásleves illata megcsapta orrukat, kissé kitágult az orrcimpájuk. A napfény megcsillant poros hajukon. Anya halkan beszélgetett egy kislánnyal, aki ott állt a sóvár szemű gyerekek között. Idősebb volt a többinél. Fél lábon állt, csupasz talpával dörzsölgette lábikráját. Karját összefonta a hátán. Kitartóan figyelte anyát kis szürke szemével. Ajánlkozott: - Szívesen tördösném az ágakat, ha akarja, asszonyság.

Anya fölnézett munkájából. - Enni szeretnél, ugye?

- Igenis, asszonyság - mondta a kislány.

Anya becsúsztatta az ágakat a fazék alá, s a tűz pattogni kezdett.

- Hát nem reggeliztél?

- Nem, asszonyság. Errefelé nincs munka. Apa most próbál eladni valamit, hogy benzint vehessünk és elmenjünk innét.

Anya fölnézett. - Ezek közül egyik sem reggelizett?

A körben álló gyerekek idegesen mozgolódtak, s félrefordították szemüket a bugyborékoló fazéktól. Egy kisfiú hetvenkedve mondta: - Én igen, meg a testvérem is, meg az a kettő is, láttam. Jól bereggeliztünk. Ma este indulunk dél felé.

Anya elmosolyodott. - Akkor hát ti nem vagytok éhesek. Annyi nincs itt, hogy mindenkinek jusson.

A kisfiúnak lefittyent a szája. - Jól bereggeliztünk - mondotta, azzal sarkon fordult, elszaladt és eltűnt egy sátorban. Anya oly hosszan nézett utána, hogy a legidősebbik leány figyelmeztette:

- A tűz leszakadt, asszonyság. Rakhatok rá, ha tetszik.

Ruthie és Winfield a körön belül álltak, s kellő hidegséggel és méltósággal viselkedtek. Közömbösek voltak, s ugyanakkor látszott rajtuk a birtokban levők öntudata. Ruthie hideg, bosszús pillantást vetett a kislányra. Leguggolt, hogy ő tördösse anya helyett az ágakat.

Anya fölemelte a fazék födőjét, s egy ággal megkavarta a gulyáslevest. - Örülök, hogy nem mindenki éhes. Legalább az a kisfiú nem.

A leány elmosolyodott. - Ó, az! Csak hencegett. Adja a bankot. Tetszik tudni, mit csinál, amikor nem kap vacsorát? Tegnap este kijött, s azt mondta, hogy ők tyúkhúst ettek. No hiszen! Én bekukucskáltam hozzájuk, amikor ettek: olajos lepény volt náluk is, mint mindenki másnál.

- Ó! - És anya a sátor felé nézett, ahol a kisfiú eltűnt. Aztán ismét a leánykára esett a tekintete. - Mióta vagytok Kaliforniában? - kérdezte.

- Körülbelül fél esztendeje. Egy darabig állami táborban laktunk, aztán elmentünk északra, s amikor visszajöttünk, a tábor tele volt. Az aztán szép hely!

- Hol van az? - kérdezte anya. Kivette Ruthie kezéből az ágakat, s a tűzre rakta. Ruthie gyűlölettel nézett az idősebbik leánykára.

- Weedpatch mellett. Szép klozik vannak meg fürdők, s a ruhát teknőben lehet mosni, jó ivóvíz van, egészen közel, és este muzsikálnak, és szombat este tánc is van. Soha életemben nem láttam olyan szépet. Gyermekjátszótér is volt és klozipapír. Egy kis fogót meghúzott az ember, és jött a víz, és nem voltak rendőrök, akik akármikor bedughatják az orrukat az ember sátrába, és a tábor vezetője finom ember volt, eljött látogatóba, és nem hencegett, amikor beszélgetett. Bárcsak ott lakhatnánk megint.

Anya azt mondta: - Sohasem hallottam hírét. Elhiheted, hogy én is szeretnék már teknőben mosni.

A leányka izgatottan folytatta. - Úristen, ott csövekben jött a meleg víz, és meleg tus alá lehetett állni. Életemben nem láttam olyan helyet.

- Azt mondod, most egészen megtelt? - kérdezte anya.

- Meg. Amikor utoljára kérdeztük, egészen tele volt.

- Sokba kerülhet - mondta anya.

- Hát hiszen pénzbe kerül, de ha nincs pénze az embernek, engedik, hogy ledolgozza; heti két óra, takarítás meg szemétkihordás. Ilyesmi. És esténként muzsikálnak, és az emberek beszélgetnek, és a meleg víz készen van a csövekben. Sohase láttam szebbet.

- Bizony, szeretném, ha odamehetnénk - mondta anya.

Ruthie türelmének vége szakadt. Hevesen kitört: - Nagyanyó a teherkocsi tetején halt meg. - A leányka kérdő arccal nézett rá. - Igenis - mondta Ruthie. - És a halottkém elvitte. - Ajkát keményen összefogta, s kis rakásra való ágat tört össze.

Winfield pislogva bámulta ezt a vakmerő támadást. - Igenis, ott a teherkocsin - ismételte. - És a halottkém betette egy nagy kosárba.

Anya rájuk szólt: - Most aztán hallgassatok, különben elmentek innét. - S rárakta az ágakat a tűzre.

Al végigballagott az utcasoron, s megállt, hogy a szelepcsiszolást figyelje. - Úgy látszik, mindjárt készen leszel - mondotta.

- Még kettő van hátra.

- Vannak-e leányok ebben a táborban?

- Nekem feleségem van - mondta a fiatalember. - Nem érek rá lányok után járni.

- Arra én mindig ráérek - mondta Al. - Egyébre se.

- Majd másképp lesz, ha kiéhezel egy kicsit.

Al elnevette magát. - Meglehet. De most még így van.

- Hozzád tartozik az a legény, akivel az imént beszéltem?

- Hozzám bizony! Tom, a bátyám. Jó lesz, ha nem kukoricázol vele. Megölt valakit.

- Csakugyan? Miért?

- Verekedtek. Megkéselte Tomot. Tom leütötte egy lapáttal.

- Leütötte? Aztán mit szólt a törvény?

- Elengedték, mert verekedés közben történt - mondta Al.

- Nem látszik olyan verekedős természetűnek.

- Nem is az. Csakhogy nem tűr el senkitől semmit. - Alnak igen büszke volt a hangja. - Csöndes természetű. Hanem azért vigyázz!

- Beszéltem már vele. Nem látszik komisz embernek.

- Nem is az. Olyan, mint egy falat kenyér, amíg föl nem ingerlik, hanem akkor aztán vigyázz! - A fiatalember már az utolsó szelepet csinálta. - Akarod, hogy segítsek beilleszteni a szelepeket és fölrakni a motorházat?

- Megköszönöm, ha nincs egyéb dolgod.

- Nem ártana aludni egy kicsit - mondta Al. - De bizony isten, nem tudom megállni, hogy ne segítsek, ha kocsit kell javítani. Muszáj, hogy belemásszak.

- Örülnék a segítségnek - mondta a fiatalember. - A nevem Floyd Knowles.

- Én meg Al Joad vagyok.

- Örülök, hogy megismerhetlek.

- Én is - mondta Al. - A régi tömítést használod?

- Muszáj - mondta Floyd.

Al elővette zsebkését, s kaparni kezdte a dúcot. - Biz' isten - mondta -, semmit se szeretek úgy, mint egy motornak a belsejét.

- Hát a lányokat?

- No igen, a lányokat is! Hanem még jobban szeretnék egy Rolls-Royce-ot szétszedni és összerakni. Egyszer benéztem egy 16-os Cadillac motorházába; bizony isten, olyan gyönyörű szépet én életemben nem láttam. Sallisaw-ban történt; az a 16-os ott állt egy vendéglő előtt, s fölnyitottam a motorházat. Kijön egy pasas, és azt kérdi: Mi az istennyilát csinálsz itt? Azt mondom: Hát csak nézem. Ugye, hogy szép? Az meg csak áll ott. Azt hiszem, sose nézett be a motorházba. Csak áll, áll. Gazdag pasas, szalmakalap volt a fején. Csíkos inget viselt meg pápaszemet. Nem szólunk semmit. Csak nézegetünk. Aztán egyszerre azt mondta: Szeretnéd-e vezetni?

- Affenét! - szólt közbe Floyd.

- Hát persze! Szeretnéd-e vezetni? Az istenfáját, munkanadrágban voltam, piszkos munkanadrágban. Azt mondom: De bepiszkítom. Csak rajta! - azt mondja. Kerüld meg vele ezt a háztömböt. No hát, betelepszem az ülésbe, s nyolcszor kerülöm meg a háztömböt. Hej, uramisten!

- Szép volt? - kérdezte Floyd.

- Ó, Jézusom! - mondta Al. - Mit nem adnék azért, ha egyszer szétszedhetném!

Floyd karja meglassúdott. Kiemelte fészkéből az utolsó szelepet és megnézte. - Jobb lesz egy tragacsot megszokni - mondta -, mert 16-ost nem vezetsz többet az életben. - Letette a fogót a hágcsóra, s fölvett egy vésőt, hogy a dúcról lekaparja a kérget. Két testes asszony, hajadonfőtt és mezítláb, egy vödör tejszínű vízzel ment el közöttük. Félredőlve jártak a vödör súlya miatt, s egyik sem nézett fel a földről. A nap erősen lefelé haladt már.

Al azt mondta: - Nem nagyon tetszik neked ez az élet.

Floyd erősebben kezdett kaparni a vésővel. - Fél esztendőt töltöttem itt - mondta. - Bejártam az egész államot, igyekeztem elég keményen dolgozni és elég gyorsan mozogni, hogy húst meg krumplit szerezzek magamnak meg az asszonynak meg a gyerekeknek. Futkostam, mint a nyúl, de hiába. Akármit csinálok, nem tudunk jóllakni. Kezdek kifáradni, ez az igazság. Annyira fáradt vagyok, hogy már az alvás sem pihenés nekem. És most már nem tudom, mitévő legyek.

- Hát nem lehet itt állandó munkát kapni? - kérdezte Al.

- Nem, állandó munka nincs. - Vésőjével leszedte a kérget a dúcról, s olajos ronggyal törölgette a homályos fémet.

Rozsdás túrakocsi fordult be a táborba, négy férfi ült benne, kemény, barna képű férfiak. A kocsi lassan haladt a táboron keresztül. Floyd odakiáltott nekik: - Szerencsével jártatok?

A kocsi megállt. A vezető azt mondta: - Rengeteg helyet bejártunk. Egy léleknek sem akad munka ezen a vidéken. Tovább kell mennünk.

- Hová? - kiáltott fel Al.

- Isten tudja. Itt már minden munkát elvégeztünk. - Kapcsolt és lassan tovább haladt a táboron keresztül.

Al utánuk nézett. - Nem lenne jobb, ha az ember egyedül járna? Akkor, ha egy embernek való munka akadna, azt megkaphatná.

Floyd letette a vésőt, és keserűen mosolygott. - Te még nem tudsz semmit - mondta. - Benzin kell ahhoz, hogy a vidéket járja az ember. Egy gallon benzin tizenöt cent. Ez a négy ember nem ülhet négy kocsiba. Összeadnak fejenként tíz centet, együtt veszik a benzint. Neked még tanulnod kell.

- Al!

Al lenézett Winfieldre, aki fontoskodva állt meg mellette. - Al, anya már osztja a gulyáslevest. Azt üzeni, gyere enni.

A nadrágjába törölgette kezét. - Ma még nem ettünk - szólt Floydhoz. - Majd visszajövök segíteni, ha ettem.

- Nem szükséges, csak ha kedved tartja.

- Mindenesetre visszajövök. - Azzal elindult Winfield nyomában Joadék táborhelye felé.

Ott most nagy zsúfoltság volt. Az idegen gyerekek egész közel húzódtak a levesesfazékhoz, oly közel, hogy anya munka közben könyökével súrolta őket. Tom és John bácsi ott álltak mellette.

Anya tehetetlenül mondta: - Nem tudom, mitévő legyek. Muszáj hogy enni adjak a családnak. Mit csináljak ezekkel? - A gyerekek mereven álltak, s csak néztek rá. Kifejezéstelen, kemény volt az arcuk, s szemük gépiesen járt a levesesfazék s az anya kezében levő óntányér között. Tekintetük kísérte a merőkanál útját a fazéktól a tányérig, s akkor is, amikor anya odanyújtotta a párolgó tányért John bácsinak. John bácsi belémerítette kanalát a gulyáslevesbe, s a rászegezett szemek együtt emelkedtek föl a kanállal. Most egy falas krumpli került John bácsi szájába, s a szemek arcára szegeződtek, figyelték a hatást. Jó-e? Ízlik-e neki?

John bácsi mintha csak most vette volna észre őket. Lassan rágcsálta a krumplit. - Vedd el - mondta Tomnak. - Nem vagyok éhes.

Tom halkan odaszólt neki: Vidd be a tányért a sátorba, s egyél ott.

- Nem vagyok éhes - erősködött John. - Látnám őket a sátorban is.

Tom odafordult a gyerekekhez. - Menjetek - mondotta. - Menjetek most innét. - A szemek elszakadtak a levesesfazéktól, s bámészkodva pihentek meg Tom arcán. - Menjetek, no. Hiába álldogáltok itt. Nincs annyi, hogy nektek is adjunk.

Anya szűkösen kikanalazta a gulyáslevest az óntányérokra, s egyiket a másik után tette le a földre. - Nem küldhetem el őket - mondta. - Nem tudom, mitévő legyek. Fogjátok a tányérotokat, és menjetek be. Ami megmarad, itt hagyom nekik. Itt van, vigyél egy tányérral Sáronrózsájának is. - Mosolyogva nézett föl a gyerekekre. - Ide hallgassatok - mondta. - Hozzon mindegyik egy lapos fadarabot, s itt hagyom nektek, ami megmaradt. De nem szabad ám verekedni érte. - A csapat halálos némaságban, gyorsan oszlott szét. A gyerekek elrohantak fadarabokat keresni, vagy beszaladtak a maguk sátrába, s kanalat hoztak. Anya még el sem készült a tányérokkal, már újra ott voltak, némán és farkasmohósággal. Anya a fejét rázta. - Nem tudom, mitévő legyek. Nem rabolhatom meg a családomat. A családnak enni kell adnom. Ruthie, Winfield, Al! - kiáltotta hevesen. - Fogjátok a tányérotokat. Siessetek. Menjetek be a sátorba. - Bocsánatkérő arccal nézett a várakozó gyerekekre. - Nincs elég - mondta alázatosan. - Kiteszem ezt a fazekat, s mindenkinek jut egy kicsi, de sok hasznát bizony nem veszitek. - Dadogva folytatta: - Nem tehetek róla. Nem vonhatom meg tőletek. - Fölemelte a fazekat, és letette a földre. - Várjatok. Nagyon forró még - mondotta, s gyorsan bement a sátorba, hogy ne lássa, ami következik. Családja a földön ült, ki-ki a maga tányérjával; kintről hallani lehetett, amint a gyerekek fadarabokkal, kanalakkal, rozsdás óndarabokkal kotorásztak a fazékban. A gyerekseregtől nem lehetett látni a fazekat. Nem beszéltek, nem harcoltak, nem veszekedtek, csak valami csöndes feszültség, valami lefékezett hevesség volt valamennyiükben. Anya hátat fordított, hogy ne lássa őket. - Ezt többször nem tehetjük meg - mondotta. - Magunkban kell ennünk. - Hallatszott, amint a fazekat kikaparták, aztán a gyereksereg egyszerre szétrebbent, mind elmentek, s a kikapart fazekat otthagyták a földön. Anya az üres tányérokra nézett. - Egyik sem lakott jól közületek.

Apa fölállt és szótlanul kiment a sátorból. A prédikátor magában hanyatt feküdt a földön, kezét tarkóján összekulcsolva. Al talpra állt. - Segítenem kell valakinek a kocsiját javítani.

Anya összeszedte a tányérokat, és kivitte elmosni. - Ruthie, Winfield - kiáltotta. - Hozzatok hamar egy vödör vizet.

Odaadta nekik a vödröt, s a gyerekek elsiettek a folyó felé.

Most egy erős, tenyeres-talpas asszony jött oda anyához. Ruhája csupa por és kenőolaj. Állát büszkén fölszegte. Megállt nem messzire anyától, s harciasan nézett rá. Aztán közelebb lépett hozzá. - Jó napot - mondta hidegen.

- Jó napot - mondta anya, azzal fölemelkedett térdeltéből, s odatolt az asszonynak egy ládát. - Üljön le, asszonyság.

Az asszony még közelebb jött. - Nem ülök le.

Anya kérdő tekintettel nézett rá. - Lehetek valamiben segítségére?

Az asszony csípőre tette kezét. - Azzal lehet segítségemre, ha a maga gyerekeivel törődik, s az enyémeket békén hagyja.

Anyának tágra nyílt a szeme. - Én nem csináltam semmit - szólalt meg.

Az asszony haragos pillantást vetett rá. - Amikor a kisfiam hazajött, éreztem rajta a gulyásleves szagát. Maga adta neki. Elmondta. Csak ne hencegjen és nagyzoljon azzal a gulyáslevessel. Nem ajánlom. Elég bajom van nekem anélkül is. A gyerek bejön s azt mondja: Miért nem eszünk mi is gulyáslevest? - Hangja reszketett a dühtől.

Anya odalépett hozzá. - Üljön le - mondotta. - Üljön le, és beszélgessünk egy kicsit.

- Nem, nem ülök le. Én töröm a fejem, hogyan adjak enni a családomnak, maga meg idejön a gulyáslevesével.

- Üljön le - mondta anya. - Mi sem eszünk több gulyáslevest, amíg munkát nem kapunk. Hát maga mit csinálna, ha gulyáslevest főzne, s egy sereg kisgyerek sóvárogva körülállná? Magunknak sem volt elég, de hát nem lehet megállni, amikor így néznek az emberre.

Az asszony keze lehullott a csípőjéről. Egy pillanatig fürkészően nézett anyára, aztán megfordult, s gyorsan elment, belépett egy sátorba, s a bejárat függönyét összehúzta maga után. Anya utána bámult, aztán újra letérdelt az egymásra rakott óntányérok mellé.

Al sietve jött vissza. - Tom! - kiáltotta. - Anya, odabent van Tom?

- Tom kidugta fejét. - Mit akarsz?

- Gyere velem - mondta izgatottan Al.

Együtt mentek el. - Mi bajod? - kérdezte Tom.

- Mindjárt megtudod, csak várj. - Odavezette Tomot a leszerelt kocsihoz. - Ez itt Floyd Knowles - mondta.

- Tudom, beszéltünk már egymással. Hányadán vagy a munkával?

- Mindjárt rendben leszünk - mondta Floyd.

Tom végigjártatta ujját a nyitott hengeren. - Hát téged miféle bogár csípett meg, Al?

- Floyd éppen most szólt nekem. Mondd el neki, Floyd. Floyd azt mondta: - Lehet, hogy rosszul teszem, de hát... jól van, csak megmondom. Itt járt valaki, s azt mondja, hogy északon van munka.

- Északon?

- Ott. A helyet úgy hívják, hogy Santa Clara Valley, meglehetős messze van északra.

- Úgy? És miféle munka?

- Szilva- meg körteszedés és konzervmunka. Azt mondja, hamarosan elkészülnek vele.

- Milyen messze van? - kérdezte Tom.

- Tudja isten. Talán úgy kétszáz mérföldnyire.

- Átkozottul hosszú út - mondta Tom. - Honnan tudjuk, hogy lesz-e munka, mire odaérünk?

- Hát azt nem tudjuk - mondta Floyd. - De itt úgy sincs munka, s az illető azt mondja, hogy levelet kapott a testvérétől, s már indul is. Azt mondja, ne szóljunk senkinek, mert sokan lesznek. Ma éjszaka kellene indulni. Jó lenne hamarosan odaérni s valami munkát kapni.

Tom fürkészően nézett rá. - Miért kell titokban elmenni?

- Mert ha mindenki odamegy, senki sem kap munkát.

- Átkozottul hosszú út - mondta Tom.

Floyd sértődöttnek látszott. - Én csak tanácsot adtam. Nem muszáj megfogadni. Az öcséd segített nekem, azért szóltam.

- Bizonyos vagy abban, hogy itt nincs munka?

- Értsd meg, három hete kutatok az egész vidéken, sehol sem kaptam munkát, egy árva napszámot sem. Ha te is keresni akarsz és benzint fogyasztani, hát csak eredj. Én nem könyörgök, hogy velünk gyere. Minél többen megyünk, annál kevesebb jut rám.

Tom azt mondta: - Nem akarok én akadékoskodni. Csak ne lenne olyan átkozottul hosszú az út. Mi azt reméltük, hogy itt kapunk munkát, házat bérlünk és abban lakunk.

Floyd türelmesen mondta: - Tudom, hogy csak most jöttetek ide. Sok mindent fogtok még megtanulni. Ha rám hallgattok, egy s mástól megkímélhetlek. Ha nem hallgattok rám, keservesebben tanuljátok meg. Nem fogtok itt letelepedni, mert nincs olyan munka, amire megtelepedjetek. A hasatok nem fogja engedni. Ez így van.

- Szeretnék előbb körülnézni - mondta bizonytalanul Tom.

Egy személykocsi érkezett a táborba, megállt a szomszéd sátor előtt. Overallt és kék inget viselő férfi szállt ki belőle. Floyd odakiáltott neki: - Szerencsével jártál?

- Nincs egy napszámra való munka az egész istenverte vidéken, egészen gyapotszedésig. - Azzal eltűnt a rongyos sátorban.

- Hallod? - kérdezte Floyd.

- Hallom. De hát kétszáz mérföld. Uramisten!

- Hát bizony, egy darabig sehol sem tudtok megtelepedni. Jobb lenne, ha ebbe beletörődnél.

- Okosabb lesz, ha megyünk - mondta Al.

Tom megkérdezte: - Hát itt mikor lesz munka?

Úgy egy hónap múlva, amikor a gyapotszedés megkezdődik. Ha van elég pénzetek, megvárhatjátok.

Tom azt mondta: - Anya nem akar majd továbbmenni. Nagyon elcsigázta az út.

Floyd vállat vont. - Én nem akarlak kényszeríteni. Tegyetek, amit akartok. Én csak megmondtam, amit hallottam. - Fölvette az olajos tömítést a hágcsóról, gondosan ráillesztette a hengerre és leszorította. - Mármost - szólt Alhoz - légy oly szíves, segíts a hengerfejet visszatenni.

Tom nézte őket, amint a nehéz fejet óvatosan leeresztették a csapszegekre, hogy mindenütt egyformán helyezkedjék el. - Erről még beszélnünk kell - mondta.

Floyd odaszólt neki: - Nem akarom, hogy rajtatok kívül akárki is tudjon a dologról. Csak nektek mondtam meg. Nektek sem szóltam volna, ha az öcséd nem segít a munkámban.

Tom azt mondta: - Mindenesetre köszönjük, hogy szóltál. Gondolkoznunk kell a dolgon. Lehet, hogy elmegyünk.

Al azt mondta: - Én elmegyek, biz' isten, akár jön a többi, akár nem. Felkérezkedem egy kocsira.

- És elhagyod a családot? - kérdezte Tom.

- El én. Mire visszajövök, a zsebem tele lesz pénzzel. Miért ne mennék?

- Anyának nem fog tetszeni a dolog - mondta Tom. - Apának sem.

Floyd berakta az anyacsavarokat, s becsavarta újra, amennyire ujjaival tudta. - Én meg a feleségem családostul indultunk el - mondta. - Odahaza eszünkbe se jutott volna, hogy elváljunk egymástól. Eszünkbe se jutott volna. De aztán messze északon éltünk egy darabig, én lejöttem ide, ők továbbköltöztek, s most isten tudja, merre vannak. Azóta is mind keresem

őket, és kérdezősködöm utánuk. - Odaillesztette a csavarfogót a hengerfej csapszegeihez, s egyenletesen csavarta be, sorban fordítva egyet-egyet mindegyik szegen.

Tom lekuporodott a kocsi mellé, s hunyorgó szemmel nézett végig a sátrak során. A sátrak közt egy kis fű volt betaposva a földbe. - Nem - mondta -, anyának nem lesz kedvére, ha te elmégy.

- Márpedig én azt hiszem, hogy egy ember sokkal könnyebben kap munkát.

- Lehet, de anyának nem lesz kedvére.

Két kocsi fordult be a táborba, komor képű férfiakkal megrakva. Floyd fölnézett rájuk, de meg sem kérdezte, hogy szerencsével jártak-e. Porlepte arcuk szomorú és elszánt volt. Lemenőben volt a nap, sárgás fénye Hooverville-re s a mögötte húzódó füzesre esett. A gyerekek kezdtek előbújni a sátrakból, s ide-oda kószáltak a táborban. Kijöttek a sátrakból az asszonyok is, kis tüzeket raktak. A férfiak csoportokba verődtek, s a földön ülve beszélgettek. Most egy új Chevrolet kocsi fordult be az országútról a tábor irányába. Egyenesen a tábor közepéig hajtott. Tom megkérdezte: - Kik ezek? Nem idevalók.

Floyd azt mondta: - Nem tudom, meglehet, hogy fogdmegek.

A kocsi ajtaja kinyílt, egy férfi kiszállt, és megállt a kocsi mellett. Társa ülve maradt a helyén. A földön kuporgó férfiak most mind a jövevényekre néztek, s a beszélgetés elakadt. Az asszonyok tűzrakás közben lopva a fényes kocsira pillantottak. A gyerekek nagy körülményességgel, hosszú körutat téve sompolyogtak közelebb.

Floyd letette a fogót. Tom fölállt. Al nadrágjába törölgette kezét. Lassan elindultak mind a hárman a Chevrolet felé. A kocsiból kiszállt ember khakinadrágot és flanellinget viselt. A fején lapos karimájú kalap. Inge zsebében egy halom írás, töltőtollak és sárga ceruzák bástyája mögött; nadrágzsebét fémveretű notesz duzzasztotta ki. Odalépett az egyik földön kuporgó csoporthoz, s a férfiak gyanakodva, némán néztek föl rá. Csak figyelték, meg sem mozdultak: szemük fehérje megvillant szembogaruk alatt, mert fejüket nem emelték föl. Tom, Al és Floyd közömbös arccal mentek közelebb.

A férfi megszólalt: - Akartok-e dolgozni? - Azok még mindig némán, gyanakodva nézték. Az egész táborból közelebb húzódtak a férfiak.

Végre megszólalt az egyik guggoló férfi. - Hát persze hogy akarunk. Hol van az a munka?

- Tulare Countyban. Érik a gyümölcs. Sok szüretelőre van szükség.

Floyd közbeszólt: - Te fogadod a munkásokat?

- Nekem van szerződésem erre a vidékre.

A férfiak most sűrű csoportban álltak. Egy overallos ember levette fekete kalapját, s hosszú, fekete haját hátrafésülte az ujjaival. - Mit fizetsz? - kérdezte.

- Hát azt még pontosan nem tudom megmondani. Azt hiszem, körülbelül harminc centet.

- Miért nem tudod megmondani? Hiszen te kötötted a szerződést!

- Az igaz - mondta a khakinadrágos ember. - Csakhogy a munkabér az áraktól függ. Lehet, hogy egy kicsivel több lesz, lehet, hogy egy kicsivel kevesebb.

Floyd előrelépett. Nyugodt hangon mondta: - Én elmegyek, uram. Te munkaközvetítő vagy, s van engedélyed. Csak mutasd meg az engedélyedet, aztán rendelj minket munkára, mondd meg, hova menjünk, mikor menjünk, mennyit kapunk, ezt írd alá, s akkor megyünk valamennyien.

A munkaközvetítő haragos pillantással fordult meg. - Te akarsz engem megtanítani, hogy hogyan végezzem a magam dolgát?

Floyd azt felelte: - Ha neked dolgozunk, akkor az a mi dolgunk is.

- Akkor se tőled kérdezem, hogy mit tegyek. Megmondtam, hogy emberekre van szükségem.

Floyd dühösen mondta: - Nem mondtad meg, hány emberre van szükséged, s azt sem, hogy mit fizetsz.

- Hogy a fenébe mondtam volna, amikor még nem tudom.

- Ha nem tudod, akkor nincs jogod, hogy embereket fogadj.

- Jogom van, hogy a magam módján végezzem a dolgomat. Ha itt akartok kuksolni, rendben van. Azért jöttem, hogy embereket szerezzek Tulare County számára. Sok emberre lesz szükségem.

Floyd odafordult az összesereglett férfiakhoz. Most mind talpon álltak, s néztek egyik beszélőről a másikra. Floyd azt mondta: - Engem már kétszer csaptak be így. Meglehet, hogy ennek az úrnak itt ezer emberre van szüksége, ötezret csődít oda, s tizenöt cent órabért fog fizetni. Ti meg, szegény nyomorultak, kénytelenek lesztek elfogadni, mert éhesek vagytok. Ha embereket akar felfogadni, hát tessék, de adjon írást, és mondja meg, hogy mit fizet. Mutassa meg az engedélyét. Engedély nélkül nincs joga munkásokat felfogadni.

A munkaközvetítő a Chevrolet felé fordult, s odakiáltott: - Joe! - Társa kinézett, aztán kicsapta a kocsi ajtaját és kiszállt. Bő lovaglónadrágot és fűzős cipőt viselt. Vállán tölténytartó öv volt keresztül vetve, azon nagy pisztolytok lógott. Barna ingére rátűzve a rendőrjelvény, a csillag. Nehézkes léptekkel közeledett. - Mi baj? - A pisztolytok előre-hátra csúszkált a csípőjén.

- Láttad már valaha ezt a frátert, Joe?

A rendőr megkérdezte: - Melyiket?

- Ezt itt. - A munkaközvetítő Floydra mutatott.

- Mit csinált? - kérdezte a rendőr, s rávigyorgott Floydra.

- Szónoklatokat tart. Lázítja az embereket.

- Hmmm. - A rendőr lassan megfordult, hogy lássa Floyd arcélét, s Floyd lassan kivörösödött a nézésétől.

- Látjátok! - kiáltotta Floyd. - Ha ez az ember egyenes úton járna, nem hozna fogdmeget magával!

- Láttad-e már? - erősködött a munkaközvetítő.

- Hmm - azt hiszem, láttam. Múlt héten, amikor betörtek arra az ócskaautó-telepre. Mintha láttam volna ott ólálkodni ezt a frátert. Az ám! Megesküdnék, hogy ő volt. - Hirtelen eltűnt arcáról a vigyorgás. - Ülj be abba a kocsiba - mondta, és kikapcsolta pisztolya tokját.

Tom közbeszólt: - Semmit sem tudtok rábizonyítani.

A rendőr sarkon fordult. - Ha te is be akarsz szállni, csak nyisd ki még egyszer a szádat. Ketten is ólálkodtak ott a telep körül.

- Múlt héten nem is voltam még ebben az államban - mondta Tom.

- Akkor lehet, hogy valahol másutt keresnek. Jó lesz, ha befogod a szádat.

A munkaközvetítő visszafordult az emberekhez. - Ne hallgassatok ezekre az istenverte vörösökre. Izgatók, bajba kevernek benneteket. Én mindenkit megfogadhatok Tulare County számára.

A férfiak nem válaszoltak.

A rendőr visszafordult hozzájuk. - Nem rossz gondolat elmenni innét - mondta. Arcán ismét megjelent a vigyorgás. - Az egészségügyi minisztérium azt kívánja, hogy ürítsük ki ezt a tábort. És ha híre támad, hogy vörösök vannak köztetek, hát még baja is eshetik valakinek. Jó gondolat lenne, ha mind elköltöznétek Tulare-be. Itt úgy sincs semmi munka. Barátságosan figyelmeztetlek. Ha nem mentek, van a városban egy csomó ember, aki esetleg csákánnyal figyelmeztet majd.

A munkaközvetítő azt mondta: - Megmondtam, hogy emberekre van szükségem. Ha nem akartok dolgozni, az a ti dolgotok.

A rendőr elvigyorodott. - Ha nem akarnak dolgozni, nincs is helyük ebben a kerületben. Hamarosan elzsuppoljuk őket.

Floyd mereven ült a rendőr mellett, s hüvelykujjával az övébe kapaszkodott. Tom lopva rápillantott, aztán a földre bámult.

- Ennyi az egész - mondta a munkaközvetítő. - Tulare Countyban emberekre van szükség, s bőven van munka.

Tom lassan fölnézett Floyd kezére, s látta, hogy csuklóján az izmok megfeszülnek a bőre alatt. Tom maga is fölkapta kezét, s hüvelykujja az övébe kapaszkodott.

- Igenis, ennyi az egész. Holnap reggel egy lelket sem akarok itt látni.

A munkaközvetítő beszállt a Chevrolet-ba.

- Te pedig - szólt Floydhoz a rendőr - beülsz ebbe a kocsiba. - Kinyújtotta hatalmas kezét, és megragadta Floyd bal karját. Floyd egyetlen mozdulattal fordult meg, és ütött. Ökle belecsapott a rendőr széles ábrázatába, s ugyanazzal a lendülettel már el is tűnt a sátrak fedezete alatt. A rendőr megtántorodott, s Tom kinyújtott lábával elgáncsolta. A rendőr lezuhant, elhengeredett, s közben pisztolya után nyúlt. A menekülő Floyd hol eltűnt, hol kibukkant a sátrak között. A rendőr a földön fekve elsütötte pisztolyát. Valamelyik sátor előtt egy asszony felsikoltott, s ránézett kezére, ujjának összezúzott bütykeire. Ujjai bőrcafatokban lógtak, s a feltépett hús fehér volt és vértelen. A távoli sátrak közt újra felbukkant Floyd, amint a füzes felé száguldott. A rendőr a földön ülve újra fölemelte pisztolyát, de ekkor hirtelen előlépett Casy tiszteletes a férfiak csoportjából. Belerúgott a rendőr nyakába, s ismét visszaállt helyére, amikor a nagy darab ember ájultan roskadt össze.

A Chevrolet motorja bőgni kezdett, s a kocsi elindult, nagy porfelhőt verve föl. Felkapaszkodott az országútra, és nagy sebességgel robogott el. A sátor előtt az asszony még egyre nézte összezúzott kezét. A sebből apró vércseppek kezdtek szivárogni. Torkából hisztériás kacagás tört fel, amely minden lélegzetvétellel hangosabbá, élénkebbé vált.

A rendőr oldalán feküdt, nyitott szája a poros földet érte.

Tom fölvette a rendőr önműködő pisztolyát, kirántotta belőle a tölténytárat, és a bokrok közé dobta; kivette a tölténykamrából is a patront. - Ilyen embernek nincs joga fegyvert viselni - mondta, s azzal ledobta a földre az önműködő pisztolyt.

Az összezúzott kezű asszony köré egész tömeg csődült; hisztériás kacagása most már valóságos sikoltozás volt.

Casy odalépett Tom mellé. - Eredj innét - mondotta. - Menj a füzesbe, s várj ott. A rendőr nem látta, hogy én rúgtam meg, de azt igen, hogy te vetettél gáncsot neki.

- Nem akarok elmenni - mondta Tom.

Casy odadugta hozzá a fejét. Fülébe súgta: - Ujjlenyomatot vesznek rólad. Feltételes szabadságon vagy. Visszaküldenek.

Tom csöndesen szívta be a levegőt. - Uramisten, erről megfeledkeztem.

- Menj gyorsan - mondta Casy. - Mielőtt magához tér.

- Szeretném elvinni a pisztolyát - mondta Tom.

- Nem, hagyd csak itt. Majd ha visszajöhetsz, négy éleset füttyentek.

Tom közömbösen kezdett lépkedni, de mihelyt a csoporttól elszakadt, meggyorsította lépteit, s eltűnt a folyót szegélyező füzek között.

Al odalépett a földön fekvő rendőrhöz. - Uramfia - mondta elismerő hangon -, ezzel aztán jól elbántál!

A férfiak csoportja tovább bámult az eszméletlen rendőrre. Most messziről egy üvöltő sziréna skálázása hallatszott, föl s lefelé, aztán fölüvöltött újra, most már közelebbről. A férfiakat egyszerre idegesség fogta el. Egy darabig egyik lábukról a másikra álltak, aztán ki-ki bement a maga sátrába. Csak Al meg a prédikátor maradtak ott.

Casy odafordult Alhoz. - Eredj innét - mondta. - Eredj, menj a sátratokba. Nem tudsz semmiről semmit.

- Úgy? Hát veled mi lesz?

Casy rámosolygott. - Valakinek vállalni kell a felelősséget. Nekem nincs gyermekem. Legföljebb börtönbe zárnak, s nincs más dolgom, ülök a börtönben.

Al azt mondta: - Semmi okod rá, hogy...

- Most már eredj - mondta élesen Casy. - Ne keverd belé magad a dologba.

Al berzenkedett: - Nekem te nem parancsolsz.

Casy szelíden felelte: - Ha belékeveredel ebbe, egész családod mindenestül bajba kerül. Veled nem törődöm. De bajba kerül anyád is, apád is. Meglehet, hogy Tomot visszaküldik McAlesterbe.

Al elgondolkozott egy pillanatig. - Hát jó - mondta. - Hanem azért mégis azt hiszem, hogy eszeveszett bolond vagy.

- Hát persze - mondta Casy. - Miért is ne lennék az?

Újra meg újra üvöltött a sziréna, s egyre közelebbről. Casy letérdelt a rendőr mellé, és megfordította. A rendőr nyögött, szeme rebegve kinyílt, s látni próbált. Casy letörölte ajkáról a port. A családok most mind sátrukban voltak, az ajtófüggönyöket behúzták, s a lenyugvó nap vörösre festette a levegőt, bronzszínűre a szürke sátrakat.

Gumikerekek csikordultak meg az országúton, s egy nyitott kocsi fordult be gyorsan a táborba. Négy puskás ember szállt ki belőle. Casy felállt és odament hozzájuk.

- Mi a fene történik itt?

Casy azt mondta: - Leütöttem a kollégátokat.

Egyik ember odament a rendőrhöz. Az magához tért már, s gyönge kísérletet tett, hogy felüljön.

- Mi történt itt?

- Hát - mondta Casy -, szemtelenkedett, én megütöttem, ő lövöldözni kezdett, s eltalált egy asszonyt ott a sátorsoron. Akkor aztán újra megütöttem.

- De mit csináltál először?

- Visszafeleltem neki - mondta Casy.

- Ülj be abba a kocsiba.

- Természetesen - mondta Casy, azzal felmászott a hátsó ülésre és leült. Két ember talpra segítette a sebesült rendőrt. Az óvatosan tapogatta a nyakát. Casy azt mondta: - Ott a sátorsoron van egy asszony, az még el talál vérezni ennek az ügyetlen lövésétől.

- Arra majd aztán lesz gondunk. Joe, ez az az ember, aki leütött?

A kábult rendőr szédelegve nézett Casyre. - Nem hasonlít hozzá.

- Márpedig én voltam - mondta Casy. - Nem azt támadtad meg, akit kellett volna.

Joe lassan rázogatta a fejét. - Nem hiszem én, hogy te vagy az. Jaj istenem, felfordul a gyomrom!

Casy azt mondta: - Engem baj nélkül elvihettek. Jobb lenne megnézni annak az asszonynak a sebét.

- Hol van?

- Abban a sátorban, ott.

A rendőrök vezetője odament a sátorhoz, puskáját kezében tartva. Beszólt a sátor falán keresztül, aztán belépett. Pillanat múlva kijött, és visszatért a többiekhez. Némi büszkeséggel mondta: - Úristen, micsoda sebet üt egy ilyen pisztoly! De már bekötözték úgy-ahogy. Majd kiküldünk egy orvost.

Casy mellé jobbról is, balról is beült egy rendőr. A vezető tülkölt. A táborban nem mozdult senki. Az ajtófüggönyöket szorosan összehúzták, mindenki megbújt a sátrában. A motor megindult, a kocsi megfordult és kirobogott a táborból. Casy büszkén ült őrei közt, fejét fölszegte, nyakán kifeszültek az inak. Ajkán halvány mosoly derengett, arcán valami sajátságos, diadalmas kifejezés ült.

A rendőrök távozása után az emberek kijöttek sátrukból. A nap lement már, szelíd, kék esti fény öntötte el a tábort. Kelet felé a hegyek még mindig sárgák voltak a nap fényétől. Az asszonyok visszatértek a kialudt tüzekhez. A férfiak összeverődtek, lekuksoltak és halkan beszélgettek. Al kimászott Joadék kátrányos ponyvája alól, s a füzes felé ment, hogy Tomnak füttyentsen. Anya kijött, s ágakból megrakta a maga kis tüzét.

- Apa - mondotta -, nem lesz nagy vacsoránk. Későn ettünk ma.

Apa és John bácsi közel húzódtak táborhelyükhöz, s elnézték, amint anya a krumplit hámozta s beleszeletelte a zsíros serpenyőbe. Apa azt mondta: - Mi az ördögnek tette ezt a prédikátor?

Ruthie és Winfield közelebb lopóztak, s lekuporodva hallgatták a beszélgetést.

John bácsi mélyen belékapart a földbe egy hosszú, rozsdás szöggel. - Tudta, hogy mi a bűn. Én kérdezgettem a bűnről, s felelt nekem; de nem tudom, igaza van-e. Azt mondja, hogy akkor bűnös az ember, ha bűnösnek hiszi magát. - John bácsinak fáradt és szomorú volt a

szeme. Titkolózó ember voltam egész életemben - mondta. - Elkövettem egy s mást, amiről nem beszéltem soha.

Anya elfordult a tűztől. - Ne is beszélj, John - mondta. - Valld meg Istennek. Ne terhelj másokat a bűneiddel. Nem tisztességes dolog az.

- Rágja a lelkemet - mondta John.

- Azért mégse mondd el. Menj le a folyóhoz, hajolj föléje, és súgd meg neki.

Apa lassan bólogatott anya szavaira. - Igaza van - mondta. - Megkönnyebbül az ember, ha elmondja, de csak terjeszti vele a bűnt.

John bácsi fölnézett a naptól bearanyozott hegyekre, s a hegyek visszatükröződtek a szemében. - Bárcsak el tudnám fojtani - mondta. - De nem tudom. Rágódik a lelkem.

Háta mögött Sáronrózsája lépett ki kábultan a sátorból. - Hol van Connie? - kérdezte ingerülten. - Rég nem láttam Connie-t. Hova ment?

- Én nem láttam - mondta anya. - Ha meglátom, megmondom neki, hogy hívatod.

- Nem jól érzem magam - mondta Sáronrózsája. - Nem lett volna szabad, hogy Connie itthagyjon.

Anya felpillantott az asszonyka megduzzadt arcára. - Sírtál - mondta.

Sáronrózsája szeméből újra kibuggyant a könny.

Anya határozott hangon folytatta: - Szedd össze magad. Sokan vagyunk itt. Szedd össze magad. Most gyere krumplit hámozni. Te csak magadat sajnálod.

Az asszonyka már-már visszaindult a sátorba. El akarta kerülni anya szigorú tekintetét, de hiába, ez a tekintet parancsolt neki, s lassan visszajött a tűzhöz. - Nem lett volna szabad, hogy elmenjen - mondta, de nem sírt tovább.

- Jó lesz, ha dolgozol - mondta anya. - Csak üldögélsz a sátorban, s folyvást sajnálod magad. Fogd ezt a kést, és hámozd meg a krumplit.

Az asszonyka letérdelt és engedelmeskedett. Heves hangon mondta: - Várjatok csak, majd megmondom én neki a magamét, csak visszajöjjön.

Anya csöndesen elmosolyodott. - Aztán majd megver. Te vagy a hibás, mert folyton nyafogsz és kényeskedel. Én megköszönöm neki, ha egy kis észt ver beléd. - Az asszonyka szeme lángolt a bosszúságtól, de hallgatott.

John bácsi széles hüvelykujjával mélyen benyomta a földbe a rozsdás szeget. - Muszáj hogy elmondjam - mondta.

Apa rákiáltott: - No hát, nyögd már ki, a fenébe! Kit öltél meg?

John bácsi bedugta hüvelykujját kék nadrágjának órazsebébe, s kikotort egy összegyűrt, piszkos bankót. Kiteregette és megmutatta. - Öt dollár - mondta.

- Loptad? - kérdezte apa.

- Nem. Volt. Nem adtam be a közösbe.

- Hát hiszen a tiéd volt.

- Enyém, enyém, de nem lett volna jogom, hogy magamnak tartsam.

- Ebben nem látok valami nagy bűnt - mondta anya. - A tiéd.

John bácsi lassan eregette a szót: - Nemcsak az a baj, hogy nem adtam oda a közösbe. Azért tartottam magamnál, hogy leigyam magam. Tudtam, hogy jön olyan idő, amikor muszáj lerészegednem, amikor annyira fáj itt belül, hogy innom kell. Gondolom, még nincs itt az idő, s aztán ez a prédikátor egyszer csak följelentette magát, hogy Tomot megmentse.

Apa bólogatott, aztán fölkapta fejét, hogy jobban hallja. Ruthie közelebb kúszott könyökén mászva, mint a kutyakölyök, s Winfield utána. Sáronrózsája kése hegyével kikanyarított egy szemet a krumpliból. Az alkonyi világosság gyöngült és kékebbre vált.

Anya éles, józan hangon szólalt meg: - Nem értem, minek kell neked lerészegedned azért, mert ő megmentette Tomot.

John szomorúan felelte: - Nem tudom megmondani. Gyalázatosan érzem magam. Olyan könnyen csinálta. Csak odalépett, s azt mondta: Én tettem. Aztán elvitték. Nekem pedig muszáj innom.

Apa még egyre bólogatott. - Nem értem, miért kellett ezt elmondani - szólalt meg. - Én a te helyedben csak elmennék és leinnám magam, ha már muszáj.

- Eljött az idő, amikor tehettem volna valamit, hogy a nagy bűn terhét levegyem a lelkemről - mondta szomorúan John bácsi. - És én félreálltam. Nem fogtam üstökön az alkalmat, elszalasztottam. No itt van! - mondotta. - Nálad van a pénz. Adj ide két dollárt.

Apa vonakodva nyúlt zsebébe, s előhúzta a bőrzacskót. - Nem kell hét dollár ahhoz, hogy leidd magad. Nem muszáj habosbort inni.

John bácsi eléje tartotta a bankót. - Fogd ezt, és adj nekem két dollárt. Kettőért is leihatom magam. Nem akarom a pazarlás bűnét is elkövetni. Amennyim van, azt eliszom. Mindig is úgy tettem.

Apa elvette a piszkos bankót, s két ezüstdollárost adott John bácsinak. - Itt van - mondotta. - Az ember tegye meg, amit muszáj. Senkinek sincs annyi tudománya, hogy belebeszéljen a dolgába.

John bácsi elvette a pénzt. - Nem haragszol meg rám? Tudod, hogy muszáj?

- Hát, istenem, tudom - mondta apa. - S te tudod legjobban, mit muszáj megtenni.

- Nem tudnám másképpen átélni ezt az éjszakát - mondta John bácsi. Azzal anyához fordult. - Nem fogod fölemlegetni?

Anya nem nézett fel. - Nem - mondta csöndesen. - Nem fogom. Eredj csak.

John bácsi fölállt, s kétségbeesetten ment az esti homályban. Fölmászott a beton országútra, át a túlsó oldalra, a szatócsboltba. Az üveges ajtó előtt levette kalapját, levágta a porba, s önmaga megvetésének jeléül beletiport a lábával. Az összetört, piszkos, fekete kalapot ott hagyta a földön. Azzal belépett a boltba, s egyenesen a polcnak tartott, ahol drótháló mögött sorakoztak a whiskys palackok.

Apa, anya meg a gyerekek figyelték John bácsi távozását. Sáronrózsája bosszúsan szegezte szemét a krumplira.

- Szegény John - mondta anya. - Gondolkoztam, vajon használt volna-e, ha... de nem, azt hiszem, nem. Sose láttam még olyan embert, akit így hajtott az ösztöne.

Ruthie oldalára fordult a porban. Fejét odadugta Winfield fejéhez, s a fiú fülét a szája felé húzta. Odasúgta neki: - Most leiszom magam. - Winfield felhorkant, s erősen összefogta a száját. A két gyerek elmászott, lélegzetét visszafojtva; arcuk kivörösödött a kikívánkozó nevetéstől. Mászva megkerülték a sátrat, aztán felugrottak, s visító nevetéssel szaladtak el.

Futottak egészen a füzesig, s amikor ott elbújtak, akkor tört ki belőlük istenigazában a kacagás. Ruthie kacsintani kezdett, s eleresztette tagjait: botorkálva, dülöngélve lépkedett, nyelvét kilógatta. - Részeg vagyok - mondta.

- Ide nézz! - kiáltotta Winfield. - Rám nézz, én vagyok John bácsi. - Ütögette karjait, pukkadozva nevetett, s pörgött maga körül, amíg el nem szédült.

- Nem - mondta Ruthie. - Erre, erre! Én vagyok John bácsi. Iszonyúan részeg vagyok.

Al és Tom némán közeledtek a füzesen át, s rábukkantak a veszettül tántorgó gyerekekre. Most már egészen sűrű volt a homály. Tom megállt és rájuk bámult. - Nem Ruthie és Winfield van itt? Mi a fene ütött beléjük? - Közelebb léptek a gyerekekhez. - Megbolondultatok? - kérdezte Tom.

A gyerekek zavartan álltak meg. - Csak... csak játszottunk - mondta Ruthie.

- Bolond játék - mondta Al.

- Nem bolondabb, mint sok más - mondta hetykén Ruthie.

Al továbbment. Azt mondta Tomnak: - Ruthie azon igyekszik, hogy kiporolják a ruháját. Már régóta itt lenne az ideje.

Ruthie elfintorította arcát a bátyja háta mögött, mutatóujjaival széthúzta száját, nyelvet nyújtott rá, minden sértő mozdulatot megtett, amit csak ismert, de Al nem fordult hátra, és nem nézett rá. Ruthie most Winfieldre pillantott, hogy újrakezdjék a játékot, de a játék már el volt rontva. Tudták ezt mind a ketten.

- Gyerünk le a vízhez, és dugjuk belé a fejünket - tanácsolta Winfield. Lefelé indultak a füzesen át, s haragudtak Alra.

Al és Tom csöndesen mentek tovább a homályban. Tom azt mondta: - Nem kellett volna, hogy Casy ilyesmit tegyen. De hát előre tudhattam volna. Arról beszélt, hogy semmit sem tudott tenni értünk. Furcsa ember az, Al. Egyre csak gondolkozik.

- Azért van, mert prédikátor volt - mondta Al. - Tele van azoknak a feje mindenfélével.

- Mit gondolsz, hová mehetett Connie?

- Ellépett valamerre.

- No jó messzire elmehetett.

Már a sátrak közt jártak, szorosan a vászonfalak mellett. Floyd sátrából halkan szólították őket. Odaléptek a bejárathoz és leguggoltak. Floyd kissé megemelintette a vászonfüggönyt. - Elmentek?

Tom azt mondta: - Nem tudom. Gondolod, hogy jobb lesz, ha elmegyünk?

Floyd keserűen kacagott. - Hallottad, mit mondott az a rendőr. Kiperzselnek, ha nem megyünk. Bolondok vagytok, ha azt hiszitek, hogy az a fráter zsebre teszi a verést, és nem üt vissza. A kuglizóból még ma éjszaka itt lesznek a legények, hogy kiperzseljenek bennünket.

- Akkor bizony jobb lesz, ha elmegyünk - mondta Tom. - Te merre mégy?

- Hát északnak, ahogy mondtam.

Al megszólalt: - Ide hallgass. Valaki azt mondta nekem, hogy a közelben van egy állami tábor. Hol van az?

- Ó, azt hiszem, az tele van.

- No de merre van?

- Indulj délnek a 99-es országúton, menj vagy tizenkét-tizennégy mérföldnyire, aztán fordulj keletnek Weedpatch felé. Oda egészen közel van. De azt hiszem, tele lesz.

- Azt hallom, nagyon szép - mondta Al.

- Szép bizony. Ott ember az ember, nem kutya. Fogdmeg sincs. De tele van.

Tom azt mondta: - Csak azt nem értem, miért volt olyan komisz az a fogdmeg. Mintha az lett volna a célja, hogy bajt csináljon, mintha heccelni akarta volna az embert.

Floyd azt mondta: - Nem tudom, hogy van ez itt, de fenn északon ismertem egy rendőrt, s az derék ember volt. Elmondta nekem, hogy ott a rendőrnek kötelessége minél több embert elfogni. A seriff hetvenöt centet kap egy napra minden rab után, s huszonötbe kerül neki a kosztjuk. Ha nincs rab, nincs haszon. Az a rendőr azt mondta, hogy egy hétig nem fogott el senkit, s a seriff rászólt, hogyha nem hoz be rabot, adja vissza rendőrgombját. Ezen az itteni fráteren látszott, hogy így vagy úgy, de mindenképpen fogást akar csinálni.

- Mennünk kell - mondta Tom. - Viszontlátásra, Floyd.

- Viszontlátásra. Talán találkozunk még. Remélem.

- Isten áldjon - mondta Al. S továbbmentek a sötét, szürke táboron át Joadék sátra felé.

A serpenyőben sercegve, zsírt preckelve sült a krumpli. Anya egy kanállal kavargatta a vastag szeleteket. Apa térdét felhúzva, a közelében üldögélt. Sáronrózsája a ponyva alatt kucorgott.

- Itt van Tom - kiáltott anya. - Hála istennek.

- Mennünk kell innét - mondta Tom.

- Mi baj már megint?

- Floyd azt mondja, hogy ma éjszaka fölperzselik a tábort.

- Mi az istennyiláért? - kérdezte apa. - Nem csináltunk mi semmit.

- Semmit, csak megvertünk egy fogdmeget - mondta Tom.

- Azt nem mi tettük.

- Látszott a szavából, hogy el akarnak kergetni bennünket.

Sáronrózsája megkérdezte: - Láttátok-e Connie-t?

- Láttuk - mondta Al. - Elment, fölfelé a folyó mentén. Délnek tart.

- Micsoda? Elment?

- Nem tudom.

Anya az asszonykához fordult. - Sáronrózsája, te valahogy furcsán beszéltél, és furcsán viselkedtél. Mit mondott neked Connie?

Sáronrózsája dacosan felelte: - Azt mondta, jobb lett volna, ha otthon marad és megtanulja a traktorvezetést.

Mély csönd támadt. Sáronrózsája a tűzbe nézett, s szeme megcsillant a tűz fényében. A krumpli erősen sercegett a serpenyőben. Az asszonyka szipogott, s keze hátával törölgette az orrát.

Apa megszólalt: - Semmirekellő volt az a Connie. Régóta láttam én azt. Nem volt szíve, nem fért a bőrébe.

Sáronrózsája felállt s bement a sátorba. Lefeküdt a derékaljra, hasára fordult, s fejét eltakarta összefont karjával.

- Azt hiszem, kár lenne utána menni - mondta Al.

- Kár bizony - felelte apa. - Ilyen semmirekellőre nincs szükségünk.

Anya benézett a sátorba, ahol Sáronrózsája a derékaljon hevert. Azt mondta: - Csitt, ne mondjatok ilyet.

- Márpedig semmirekellő - erősködött apa. - Egyre csak azt emlegette, hogy mi mindent csinál majd valamikor. Sohasem csinált semmit. Nem akartam szólni, amíg itt volt. De most, hogy megszökött...

- Csitt! - mondta halkan anya.

- Mi az istennyilának hallgassak? Megszökött vagy nem szökött meg?

Anya megforgatta a krumplit kanalával, s a zsír bugyborékolt és preckelt. Két ágat rakott a tűzre, a lángok fellobbantak és megvilágították a sátrat. Anya azt mondta: - Sáronrózsájának gyereke lesz, s az a gyerek félig Connie-é. Nem jó a gyereknek, ha olyanok közt nő fel, akik semmirekellőnek mondják az apját.

- Az is jobb, mint hazudni - mondta apa.

- Nem, nem jobb - vágott a szavába anya. - Tegyünk úgy, mintha meghalt volna. Ha meghalt volna Connie, nem beszélnél róla rosszat.

Tom közbeszólt: - Mit beszéltek? Még azt sem tudjuk, hogy komolyan elment-e. Most nem érünk rá beszélgetni. Együnk, aztán induljunk.

- Induljunk? Hiszen alighogy ideértünk. - Anya rábámult a tűztől megvilágított homályban.

Tom óvatosan magyarázgatta: - Ma éjszaka fölperzselik a tábort, anya. Tudod, hogy én meg nem állom szó nélkül, ha látom, hogy a holminkat elégetik, apa sem állja meg, John bácsi sem. Verekedésre kerülne a sor, márpedig nem lenne jó, ha engem elcsípnének. Ma szinte úgy jártam, ha a prédikátor oda nem áll helyettem.

Anya forgatta a sülő krumplit a forró zsírban. Közben elhatározta magát. - Akkor gyerünk! - kiáltotta. - Csak együk meg ezt. Sietni kell. - Azzal eléjük rakta az óntányérokat.

- De mi lesz Johnnal? - szólalt meg apa.

- Hol van John bácsi? - kérdezte Tom.

Apa meg anya hallgattak egy darabig, aztán apa válaszolt. - Elment, hogy leigya magát.

- Uram Jézus! - kiáltott fel Tom. - De jól kiválasztotta az időt! Hova ment?

Tom felállt. - Ide hallgassatok - mondta. - Egyetek és rakjátok meg a kocsit. Én majd megkeresem John bácsit. Bizonyosan a szatócshoz ment, az út másik oldalára.

Tom elsietett. A kis vacsorafőző tüzek lobogtak a sátrak és bódék előtt, fényük ráesett a rongyos férfiak és asszonyok, kuksoló gyermekek arcára. Egy-két sátorban petróleumlámpa fénye szűrődött át a vásznon, s óriási árnyakat vetített a sátrak falára.

Tom fölment a poros úton, át a beton országúton, a kis szatócsbolt felé. Megállt az üveges ajtó előtt és benézett. A boltos - kusza bajszú, vízszemű, kis szürke ember - a pultra dőlve, újságot olvasott. Vékony karja csupasz volt; hosszú, fehér kötényt viselt.

Körülötte s a háta mögött egész halmok, piramisok, falak mindenféle konzervből. Felnézett, amikor Tom belépett, s szemét összehunyorította, mintha puskával célozna meg valakit.

- Jó estét - mondta. - Valamiből kifogytatok talán?

- Kifogytunk a nagybátyánkból - mondta Tom -, vagy megszökött, vagy nem tudom, mi az istencsudája történt vele.

A szürke ember kíváncsian és aggódva nézett rá. Kissé megdörzsölte viszkető orra hegyét. - Úgy látszik, nálatok minduntalan elvész valaki - mondta. - Egy nap legalább tízszer bejön ide valaki, s azt mondja: Ha látsz egy ilyen meg ilyen embert, akinek ez meg ez a neve, mondd meg neki, hogy északnak megyünk tovább. Mindegyre ilyesmik történnek.

Tom elnevette magát. - No hát, ha látsz egy fiatal taknyost, akinek Connie a neve, s egy prérikutyához hasonlít, mondd meg neki, hogy menjen a fenébe. Mi délnek mentünk. De nem őt keresem én. Nem járt-e itt whiskyt inni egy olyan hatvan körül járó, fekete nadrágos, szürkés hajú ember?

A szürke szatócs szeme fölcsillant. - De járt bizony. Soha még olyat nem láttam. Megállt a boltom előtt, ledobta a kalapját, és rátaposott. Itt is van a kalapja. - Azzal előszedte a pult alól a poros, összetört kalapot.

Tom elvette tőle. - Ez csakugyan ő volt.

- No, hát megvett két üveg whiskyt, s nem szólt semmit. Kihúzta a dugót, és fölemelte az üveget. Nekem nincs kocsmaengedélyem. Azt mondtam neki: Ide hallgass, barátom, itt nem ihatol. Eredj ki. No hát, éppen csak kilépett az ajtón, s fogadok, hogy mire négyszer fölemelte az üveget, már üres is volt. Eldobta s nekitámaszkodott az ajtónak. Bambán nézett rám. Azt mondja: Köszönöm, azzal továbbment. Így még nem láttam inni életemben.

- Továbbment? Merre? Muszáj hogy megtaláljam.

- Hát véletlenül meg is tudom mondani. Ilyen ivást még sohasem láttam, hát kinéztem utána. Északnak ment; aztán arra jött egy kocsi és rávilágított, s akkor lemászott a sáncba. A lába már megbicsaklott. Akkor kinyitotta a másik üveget is. A járásáról ítélve nem lehet messze.

- Köszönöm - mondta Tom. - Muszáj hogy megtaláljam.

- Akarod elvinni a kalapját?

- Elviszem. Szüksége lesz rá. Hát köszönöm szépen.

- Mi lehet a baja? - kérdezte a szürke ember. - Nem gyönyörűségből ivott.

- Ó, olyan furcsa természetű ember az. No, jó estét kívánok. S ha azt a taknyos Connie-t látod, mondd neki, hogy délnek mentünk.

- Annyi ilyen üzenetet bíznak rám, hogy nem emlékezhetem valamennyire.

- Valahogy meg ne erőltesd magad - mondta Tom. Azzal kilépett az üveges ajtón, s magával vitte John bácsi poros, fekete kalapját. Átment a betonúton, s a másik oldalon haladt tovább. Alatta a mélyedésben lapult meg Hooverville: az apró tüzek pislogtak, s a lámpák átvilágítottak a sátrak oldalán. Valahol a táborban gitározás hallatszott, lassú, összefüggéstelen akkordok, mintha gyakorolt volna valaki. Tom megállt és hallgatózott, aztán lassan továbbment az út szélén, s néhány lépés után mindig megállt, hogy hallgatózzék. Negyed mérföldnyire járhatott, amikor meghallotta, amit akart. Lenn a sáncban egy kásás hang énekelt durván, dallamtalanul. Tom arra fordította fejét, hogy jobban hallja.

A tompa hang így énekelt: Jézusnak adtam szívemet, Jézus hazavitt magához. Jézusnak adtam lelkemet, Jézus az én otthonom. Az ének mormogássá változott, aztán elhallgatott. Tom gyorsan lement a töltésről a hang irányába. Kis idő múlva megállt, s újra hallgatózott. Most közelről hallatszott a hang, ugyanaz a lassú, dallamtalan ének: Ó, akkor éjjel, amikor Maggie

meghalt, odahívott magához, s ideadta nekem az ócska vörös flanellnadrágját. Ki volt térdesedve...

Tom óvatosan ment előbbre. Meglátta a földön ülő fekete alakot, odalopózkodott hozzá és leült. John bácsi fölemelte az üveget, s az ital kibuggyant az üveg nyakán.

Tom csöndesen megszólalt: - Hé, várj csak! Hát nekem mi marad?

John bácsi felé fordult. - Ki az?

- Már elfelejtettél? Te négyszer ittál, amíg én egyszer.

- Ne bolondozz velem. Én egyedül vagyok. Te nem voltál itt.

- De most mindenképpen itt vagyok. Nem adnál egy kortyot?

John bácsi ismét fölemelte az üveget, s a whisky folydogált belőle. Aztán megrázta. Üres volt. - Nincs több - mondta. - Úgy szeretnék meghalni. Rettentően szeretnék meghalni. Egy kicsit meghalni. Muszáj. Mintha aludnám. Egy kicsit meghalni. Olyan fáradt vagyok, olyan fáradt. Talán nem is ébrednék fel többet. - Hangja megcsuklott. - Koronát viselek majd, aranykoronát.

Tom azt mondta: - Ide hallgass, John bácsi. Tovább kell mennünk. Velünk jössz, s majd a rakomány tetején alhatol.

John bácsi a fejét rázta. - Nem. Menj innét. Én nem megyek. Itt maradok, hiába is mennék vissza. Nem használok senkinek, csak hurcolom a bűneimet, mint holmi piszkos alsót, tisztességes emberek között. Nem. Nem megyek.

- Gyere, no. Nem mehetünk nélküled.

- Csak menj. Én nem vagyok jó semmire. Nem én. Csak hurcolom a bűneimet, s beszennyezek mindenkit.

- Neked sincs több bűnöd, mint akárki másnak.

John közelebb dugta hozzá a fejét, s fél szemével ráhunyorított. Tom homályosan látta az arcát a csillagok világánál. - Senki sem ismeri a bűneimet, senki, csak Jézus. Ő ismeri.

Tom térdre ereszkedett. Rátette kezét John bácsi homlokára: - forró volt és száraz. John esetlen mozdulattal tolta el a kezét.

- Gyere - kérlelte Tom. - Ugyan, gyere, John bácsi.

- Nem megyek. Fáradt vagyok. Itt akarok pihenni. Itt.

Tom egész közel húzódott hozzá. Öklét odaillesztette John bácsi álla hegyéhez. Két próbalendületet csinált, aztán vállát is meglendítve, tökéletes pontossággal állon ütötte John bácsit. John állkapcsa csattanva csuklott össze; hanyatt esett, s megpróbált újra fölülni. De Tom már rajta térdelt, s amikor John bácsi könyökét fölemelte, megütötte ismét. John bácsi mozdulatlanul hevert a földön.

Tom felállt, lehajolt, fölemelte a tehetetlenül elnyúlt testet, s a vállára kapta. Megtántorodott az elereszkedett ember súlya alatt. John lelógó keze a hátát ütögette, miközben lassan, lihegve mászott föl a sáncból az országútra. Egy kocsi jött arra, s megvilágította a vállán lógó testtel együtt. A kocsi lassított egy pillanatra, aztán továbbzúgott.

Tom lihegve ért vissza Hooverville-be, s az útról letérve, odament Joadék kocsijához. John kezdett magához térni, s gyönge mozdulatokkal küszködött. Tom gyöngéden lefektette a földre.

Amíg odaért, fölszedték a tábort. Al föladogatta a kocsira a csomagokat. A sátorponyva ott hevert, s már csak föl kellett kötözni a rakományra. Al azt mondta: - Ez elég hamar leitta magát.

Tom mentegetőző hangon felelte: - Egy kicsit meg kellett ütnöm, hogy ide hozhassam. Szegény ember.

- Nem bántottad nagyon? - kérdezte anya.

- Nem hinném. Kezd már magához térni.

John bácsi csöndesen hányni kezdett a földön. Halk nyögések közben jött vissza belőle az ital.

Anya azt mondta: - Hagytam neked egy tányér krumplit, Tom.

Tom elnevette magát. - Most éppen nincs gusztusom enni.

Apa lekiáltott: - Jól van, Al. Hajítsd föl a ponyvát.

A kocsi meg volt rakva, és útra készen állt. John bácsi elaludt. Tom meg Al fölhúzták-tolták a rakomány tetejére, miközben Winfield a hányás hangját utánozta a kocsi mögött, Ruthie pedig kezével tömte be a száját, hogy ki ne pukkadjon.

- Készen vagyunk - mondta apa.

- Hol van Sáronrózsája? - kérdezte Tom.

- Ott, ni - mondta anya. - Gyere, Sáronrózsája, indulunk.

Az asszonyka csöndesen ült, állát mellére ejtette. Tom odalépett hozzá. - Gyere - mondta.

- Nem megyek. - A fejét sem emelte fel.

- Muszáj.

- Connie-t várom. Nem megyek, amíg vissza nem jön.

Három kocsi fordult ki a táborból az országútra vezető úton, táborfölszereléssel és emberekkel megrakott ócska kocsik. Felcsörömpöltek az országútra, s továbbtöfögtek; gyönge lámpáik fénye megcsillant az úton.

Tom azt mondta: - Connie majd megtalál bennünket. Üzenetet hagytam neki a boltban, hogy hol leszünk. Majd megtalál.

Anya odajött és megállt mellette. - Gyere, Sáronrózsája. Gyere, kislányom - mondta szelíden.

- Várni akarok.

- De nem várhatunk. - Anya föléje hajolt, karon fogta és talpra segítette.

- Majd megtalál bennünket - mondta Tom. - Ne aggódj miatta. Majd megtalál. - Kétoldalról közrefogták, s úgy mentek vele.

- Talán a könyvekért ment, amikből tanulni fog - mondta Sáronrózsája. - Talán meg akar lepni bennünket.

- Csakugyan meglehet - mondta anya. Odavezették a kocsihoz, fölsegítették a rakomány tetejére, ott bemászott a ponyva alá, és eltűnt a sötét üregben.

Most a szedett-vedett bódé szakállas gazdája félénken odalépett a kocsihoz. Várakozóan állt, két kezét összekulcsolta a hátán. - Hagytok-e itt valamit, aminek hasznát veheti az ember? - kérdezte végül.

- Nem hinném - mondta apa. - Nincs semmink, amit itt hagyjunk.

- Hát te nem költözöl tovább? - kérdezte Tom.

A szakállas ember hosszan bámult rá. - Nem - mondta végül.

- De hiszen fölperzselnek mindent.

Az ember a földre szegezte bizonytalan tekintetű szemét. - Tudom. Máskor is megtették már.

- Hát mi az ördögnek maradsz itt?

A riadt szem fölnézett egy pillanatra, aztán megint a földet kereste, s a tűz haldokló világossága vörösen tükröződött benne. - Nem tudom. Oly soká tart, amíg a holmiját összeszedi az ember.

- De hiszen nem lesz semmid, ha a tábort fölperzselik.

- Tudom. Nem hagytok itt semmit, aminek az ember hasznát vehetné?

- Mindent összeszedtünk - mondta apa. - A szakállas ember határozatlan léptekkel elbandukolt. - Mi a baja ennek? - kérdezte apa.

- Hülyére verték - mondta Tom. - Sokszor ütötték a fejére a fogdmegek.

Most egy második kis karaván haladt el táborhelyük mellett, fel az országútra s aztán tovább.

- Gyerünk, apa, gyerünk már. Ide figyelj. Te meg én meg Al előre ülünk. Anya felülhet a rakományra. Nem. Anya, téged közreveszünk. Al - Tom benyúlt az ülés alá, s előszedett egy hatalmas franciakulcsot -, Al, te szállj föl hátul. Fogd ezt. Minden eshetőségre. Ha valaki föl próbál mászni, kóstoltasd meg vele.

Al elvette a franciakulcsot, fölmászott a kocsi hátsó oldalán, s keresztbe rakott lábbal helyezkedett el, a kulcsot kezében tartva. Tom a vasforgattyút húzta elő az ülés alól, s letette a padlóra, a lábfék alá. - Rendben van - mondta. - Ülj középre, anya.

Apa azt mondta: - Nekem semmi sincs a kezemben.

- Ide nyúlhatsz és megfoghatod a forgattyút - mondta Tom. - Adja Isten, hogy ne legyen szükséged rá. - Beletaposott az önindítóba, s a lendítőkerék zörögve kezdett forogni, a motor begyulladt, megállt, aztán újra begyulladt. Tom bekapcsolta a lámpákat, s lassan indult kifelé a táborból. A két gyönge lámpa idegesen tapogatta az utat. Fölmásztak az országútra, s délnek fordultak. Tom azt mondta: - Előfordul, hogy megdühödik az ember.

Anya közbevágott: - Tom, te azt mondtad, azt ígérted nekem, hogy vigyázol magadra. Megígérted.

- Tudom, anya. Igyekszem is. Hanem ezek a rendőrök... láttál-e valaha is olyan rendőrt, akinek nem kövér a fara? És riszálják a farukat, és hadonásznak a puskájukkal. Anya, ha a törvényt hajtanák végre, még elviselné az ember. De ez *nem* a törvény. A lelkünket akarják kikezdeni. Azt akarják, hogy hason csússzunk előttük, mint a vert kutya. Meg akarnak törni bennünket. Uram Jézus, anya, eljön az idő, amikor az ember csak úgy őrizheti meg a tisztességét, ha állon vág egy rendőrt. A tisztességünket akarják kikezdeni ezek az emberek.

Anya azt mondta: - Megígérted, Tom. Emlékszel, hogy járt a szép Floyd fiú. Ismertem az anyját. Nagyon megverték.

- Igyekszem, anya. Becsületemre, igyekszem. De azt csak nem akarod, hogy hason csússzak, mint a vert kutya?

- Imádkozom Istenhez. Nem szabad, hogy elfogjanak, Tom. Szétzüllik a család. Nem szabad hogy elfogjanak.

- Igyekszem, anya. De nehéz szó nélkül megállni, amikor egy olyan kövér rendőr heccelni kezd. Más lenne, ha a törvény kívánná. De a törvény nem mondja, hogy a tábort föl kell perzselni.

A kocsi tovább döcögött. Előttük kis sor vörös lámpa állt keresztben az országúton.

- Úgy látszik, félreterelnek - mondta Tom. Lelassította a kocsit és megállt, s tüstént egy csoport férfi vette körül őket. Csákánnyal és puskával voltak fölfegyverkezve. Egy részük rohamsisakot viselt, mások az Amerikai Légió sapkáját. Egy ember behajolt az ablakon, s áradt belőle a whisky meleg szaga.

- Hova akartok menni? - Vörös képét egészen odatolta Tom arcához.

Tom egész teste megfeszült. Keze lenyúlt a padlóra, s tapogatózva kereste a forgattyút. Anya megragadta karját, és erősen fogta. Tom megszólalt: - Hát - s aztán hangja alázatos nyöszörgésbe csapott. - Idegenek vagyunk itt - mondta. - Azt hallottuk, hogy valami Tulare nevű helyen van munka.

- Hát akkor rossz irányba mentek. A mi városunkba nem eresztünk be semmiféle istenverte Okit.

Tom válla és karja megremegett, s borzongás futott végig rajta. Anya a karjába kapaszkodott. A kocsi elejét körülvették a fegyveres emberek. Némelyik, hogy külseje katonásabb legyen, zubbonyt és tölténytartó övet viselt.

Tom nyöszörgő hangon kérdezte: - Hát merre menjünk?

- Forduljatok vissza, és tartsatok északnak. Aztán gyapotszedésig vissza ne jöjjetek.

Tom egész testében reszketett. - Igenis - mondta. Hátráltatta, aztán megfordította a kocsit. Visszamentek arra, amerről jöttek. Anya elengedte a karját, és gyöngéden simogatta. Tom igyekezett visszafojtani a melléből feltörő zokogást.

- Ne törődj vele - mondta anya -, ne törődj vele.

Tom kifújta orrát, s szemét megtörölte kabátja ujjával. - Ez a kutyafajzat...

- Jól csináltad - mondta gyöngéden anya. - Nagyon jól csináltad.

Tom lekanyarodott egy mezei útra, vagy száz méternyire vezette a kocsit, aztán kikapcsolta a lámpákat is, a motort is. Kiszállt a kocsiból, s magával vitte a forgattyút.

- Hova mégy? - kérdezte anya.

- Csak körülnézek. Azért se megyünk északnak. - A vörös lámpák megindultak az országúton. Tom figyelte, amint elértek a mezei út beszögelléséig, és továbbmentek. Néhány perc múlva kiáltások, sikoltások hallatszottak, aztán tűz fénye villant fel Hooversville irányából. A fény növekedett, terjedt, s a messzeségből recsegés-ropogás hangja hallatszott. Tom újra beszállt a kocsiba. Megfordult, s világítás nélkül haladt visszafelé a mezei úton. Az országúton ismét délnek fordult, s bekapcsolta a lámpákat.

Anya félénken kérdezte: - Hová megyünk, Tom?

- Délnek - mondta. - Nem tűrjük, hogy azok a disznók ide-oda taszigáljanak bennünket. Az nem lehet. Megpróbálom a várost megkerülni.

- Igen ám, de hova megyünk? - szólalt meg apa, egész idő alatt most először. - Ezt szeretném tudni.

- Megkeressük azt az állami tábort - felelte Tom. - Azt hallottam valakitől, hogy oda nem engednek be rendőrt. Anya, muszáj, hogy megszabaduljak tőlük. Félek, hogy meg találnék ölni egyet.

- Csöndesen, Tom - kérlelte anya. - Csöndesen, Tommy. Egyszer már ügyesen viselkedtél. Meg tudod azt tenni másodszor is.

- Meg ám, aztán egyszer csak oda a tisztességem.

- Csöndesen - mondta anya. - Türelem, édes fiam. Gondold meg, Tom, hogy mi élni fogunk akkor is, amikor azok már mind eltűntek a világból. Mi vagyunk azok, akik élni fogunk. Azok nem ölhetnek meg bennünket. Mi vagyunk azok, akik élünk és továbbmegyünk.

- Mi vagyunk azok, akiket vernek.

- Tudom - nevetett anya. - Talán attól vagyunk olyan szívósak. Vannak emberek, akik felkapnak az uborkafára, meghalnak, s a gyerekeik fabatkát sem érnek, kipusztul a fajtájuk. De mi, Tom, mi megyünk tovább. Ne félj, Tom. Érünk még más időt is.

- Honnan tudod?

- Nem tudom, honnan.

Beértek a városba, s Tom mellékútra fordult, hogy a központot elkerülje. Az utcalámpák világánál anyjára nézett. Anya arca nyugodt, a szeme különös, akár egy szobor időtlen szeme. Tom kinyújtotta jobb kezét, s megérintette a vállát. Muszáj volt. Aztán visszahúzta a kezét. - Soha életemben nem hallottalak ennyit beszélni - mondta.

- Sohasem volt ennyi okom rá - felelte anya.

Tom a mellékutcákon kiért a városból, aztán visszafordult. Egy útkereszteződésnél meglátta a 99-es jelzést. Ezen az úton elindult dél felé.

- Mégsem tudtak északra taszigálni - mondta. - Mégiscsak oda megyünk, ahová akarunk, ha meg is kell hunyászkodnunk a jussunkért.

A gyönge lámpák fénye tapogatta előttük a széles, fekete országutat.

21

A mozgó, kereső emberek most vándorlósorba jutottak. Azok a családok, amelyek eddig egy kis darab földön éltek, megéltek és meghaltak negyven holdon, ettek vagy éheztek negyven hold terméséből, most végigkalandozták az egész nyugatot. Bolyongtak erre-arra, munkát keresve, széles áradatban öntötték el az országutakat, sorban ültek az útszéli sáncok partján. S mögöttük még egyre többen jöttek. A nagy országutakon áradt a vándorló nép. Közép- és délnyugaton egyszerű földművelő nép lakott, amelyet nem változtatott meg az ipar, amely nem gazdálkodott gépek segítségével, s nem ismerte meg a magánkézre jutott gépek erejét és veszedelmét. Ez a nép nem nőtt még bele az ipar paradoxonaiba. Még mindig éles érzékkel vette észre az ipari élet nevetséges vonásait.

Aztán egyszerre csak kitúrta otthonából a gép, s elözönlötte az országutakat. A mozgás pedig megváltoztatta; megváltoztatták az országutak, az útszéli táborok, az éhségtől való félelem meg az éhség maga. Megváltoztatták az ebéd nélkül maradt gyermekek, megváltoztatta az örökös mozgás. Az emberek vándorokká lettek. S az ellenséges világ megváltoztatta, összeforrasztotta, egyesítette őket - az ellenséges világ, amelyben a kisvárosok népe csoportba verődött és fölfegyverkezett, mintha betörő ellenséget akarna visszaverni; csákányos csapatok, puskás boltosok és segédek, akik őrizték a világot tulajdon népük ellen.

Nyugaton pánik támadt, amikor a vándorok szaporodni kezdtek az országutakon. Birtokosok rettegni kezdtek birtokukért. Olyan emberek, akik soha sem voltak éhesek, megpillantották az éhezők szemét. Olyan emberek, akik sohasem vágyódtak semmi után túlságosan, meglátták a vágyakozás villanását a vándorok szemében. És a városoknak meg a szelíd város környéki vidéknek népe összeállt, hogy megvédje magát; megnyugtatták magukat, hogy ők jók, és a betörők rosszak, mert az embernek szüksége van erre a megnyugtatásra, mielőtt harcba indul. Azt mondogatták: Ezek az istenverte Okik mocskosak és tudatlanok. Bujakóros, elfajzott őrültek. Ezek az istenverte Okik tolvajok. Ellopnak mindent, ami a kezük ügyébe kerül. Semmi érzékük a tulajdonjog iránt.

S ez az egy igaz is volt, mert hogyan ismerhetné meg a tulajdonnal járó szenvedéseket az, akinek tulajdona nincs? Aztán meg azt mondták a védekezők: Ezek járványt hurcolnak szét, mert piszkosak. Nem tűrhetjük meg őket az iskolában. Idegenek. Mit szólnál, ha a húgod összeadná magát egy ilyennel?

Így korbácsolták fel magukban a kegyetlenséget a helybeliek. Aztán egységeket, csapatokat formáltak, s ezeket fölfegyverezték. Fölfegyverezték bunkósbotokkal, benzinnel, puskával. Miénk az ország. Nem engedhetjük, hogy ezek az Okik elhatalmasodjanak. A föld nem volt a fölfegyverzett embereké, de azt gondolták, hogy az övék. Az éjszaka gyakorlatozó segédeknek semmijük sem volt, a kis boltosoknak pedig csak egy asztalfiókra való adósságuk. De még az adósság is valami, még a munka is valami. A segéd azt gondolta: Nekem heti tizenöt dollárom van. Hátha valamelyik istenverte Oki hajlandó lesz tizenkettőért dolgozni? A kis boltos pedig azt gondolta: Hogy konkurráljak én olyan emberrel, akinek nincs adóssága?

És a vándorok elözönlötték az országutakat, s az éhség ott ült a szemükben, a szükség ott ült a szemükben. Nem voltak érveik, nem volt rendszerük, egyebük sem volt, csak sokaságuk meg szükségletük. Ha egy embernek akadt munka, tízen harcoltak érte. Harcoltak a bérek lenyomásával. Ha ez az ember harminc centért dolgozik, dolgozom én huszonötért is. Dolgozom a kosztért. A gyerekek! Csak látnád őket. Apró kelések támadnak a testükön, s nem tudnak járni. Hullott gyümölcsön élnek, s felpuffad a hasuk. Fogadj meg engem! Én dolgozom egy kis darab húsért. És ez jó volt így, mert a bérek csökkentek, s az árak megmaradtak. A

nagybirtokosok örültek, s újabb cédulákat küldtek szét, hadd jöjjön még több ember. S a bérek lementek, az árak maradtak. Hamarosan megint lesznek rabszolgáink.

Most aztán a nagybirtokosok meg a társaságok új módszert találtak föl. Egy nagybirtokos konzervgyárat vásárolt. S amikor a barack meg a körte megérett, lenyomta a gyümölcs árát a termelési költség alá. Mint konzervgyáros, alacsony árat fizetett önmagának a gyümölcsért, de fenntartotta a konzervgyümölcs árát, és ott fölözte le a hasznot. A kisgazdák pedig, akiknek nem volt konzervgyáruk, elvesztették birtokukat, azt átvették tőlük a nagybirtokosok, a bankok és a társaságok, amelyeknek szintén voltak konzervgyáraik. Idővel egyre kevesebb lett a gazdaság. A kisgazdák egy időre beköltöztek a városba, s éltek hitelükből, barátaikból, rokonaikból. Aztán kikerültek ők is az országútra. S az utak zsúfolva voltak olyan emberekkel, aki őrjöngtek és ölni tudtak volna egy kis munkáért.

És a társaságok, a bankok a maguk vesztét készítették elő, csakhogy nem tudták ezt. A földek termékenyek voltak, az utakon éhező emberek vándoroltak. Tele voltak a magtárak, de a szegény ember gyermekei angolkórosak lettek, s a pellagra kelései lepték el a testüket. A nagy társaságok nem tudták, mily vékony a választóvonal éhség és harag közt. S a pénz, amit bérekre költhettek volna, elment erőszakra, rendőrökre és kémekre, feketelistákra. Az ország-utakon hangyák módjára szaladgáltak az emberek, munkát és ennivalót keresve. És erjedni kezdett a harag kovásza.

22

Késő este volt már, amikor Tom Joad egy mellékútra fordult, a weedpatchi tábort keresve. A környéken kevés világosság égett. Csak egy megvilágított felhő mutatta Bakersfield irányát. A teherautó lassan döcögött előre, s kerekei elől vadászó macskák ugráltak le a sáncba. Egy útkereszteződésnél kis csoport fehér faépület állott.

Anya aludt az ülésen, apa hallgatagon húzódott magába.

Tom azt mondta: - Nem tudom, hol van. Talán várjunk napkeltéig, akkor majd megkérdezek valakit. - Megállt egy útjelzőnél, s a keresztezésnél megállt egy másik kocsi is. Tom kihajolt: - Kérem, merre van a nagy tábor?

- Menj egyenest előre.

Tom néhány száz métert ment még előre, aztán megállt. Magas drótkerítés húzódott az út mentén, s széles kapun lehetett befordulni. Kevéssel a kapun belül világosság égett egy kis ház ablakában. Tom befordult. Az egész kocsi a levegőbe ágaskodott, s nagy csörrenéssel zuhant vissza ismét.

- Úristen! - kiáltott fel Tom. - Nem láttam ezt az emelkedést.

Egy őr felállt a tornácon, s odalépett a kocsihoz. Odatámaszkodott hozzá. - Túlságosan gyorsan hajtottál - mondta. - Legközelebb majd lassabban jössz.

- De hát mi ez, az isten szerelméért?

Az őr nevetett. - Hát az, hogy itt sok gyerek szokott játszani. Megmondjuk az embereknek, hogy hajtsanak lassan, de könnyen elfelejtik. Hanem ha egyszer ezen az emelkedésen átzökkennek, nem felejtik el többet.

- Értem. Remélem, nem törött el semmink. Mondd, kaphatunk-e itt helyet?

- Egy táborhely üres. Hányan vagytok?

Tom számolni kezdett az ujjain. - Én meg apa meg anya, Al meg Sáronrózsája meg John bácsi meg Ruthie és Winfield. Ez a kettő gyerek.

- Azt hiszem, el tudunk helyezni benneteket. Van-e táborfölszerelésetek?

- Egy nagy ponyva meg derékaljak.

Az őr fellépett a kocsihágcsóra. - Hajts végig ezen a soron, és fordulj jobbra. A negyedik egészségügyi csoportba tartoztok majd.

- Mi az?

- Klozettok meg zuhanyok meg mosóteknők.

Anya megkérdezte: - Igazán van itt mosóteknő és folyó víz?

- Van bizony.

- Ó, hála istennek! - mondta anya.

Tom végighajtott a hosszú, sötét sátorsoron. Az egészségügyi épületben tompított világ égett. - Hajts be ide - mondta az őr. - Jó hely. Az eddigi lakók éppen most költöztek ki.

Tom megállította a kocsit. - Itt álljak meg?

- Itt. Most pedig a többiek rakodjanak le, amíg én felírom a neveteket. Aztán feküdjetek le. A táborbizottság reggel meglátogat majd, és véglegesen elhelyez.

Tom lesütött szemmel kérdezte: - És a fogdmegek?

Az őr felkacagott. - Itt nincsenek fogdmegek. Megvannak nekünk a magunk rendőrei. Mi választjuk őket. Gyertek csak.

Al leugrott a kocsiról, és körüljárta. - Itt maradunk?

- Itt - mondta Tom. - Te meg apa rakodjatok le, amíg én az irodába megyek.

- Legyetek csöndben - mondta az őr. - Sokan alszanak itt.

Tom utánament a sötétben, föl az iroda lépcsőin, egy kis szobába, ahol egy ócska íróasztal meg egy szék volt. Az őr leült az asztalhoz, s elővett egy űrlapot.

- Mi a neved?

- Tom Joad.

- Az az ember az apád?

- Az.

- Mi a neve?

- Ő is Tom Joad.

Aztán a többi kérdés. Honnan jönnek, mióta vannak az államban, milyen munkát végeztek. Az őr felnézett az írásából.

- Nem kíváncsiságból kérdem. Ezt tudnunk kell.

- Értem - mondta Tom.

- No mármost, van-e pénzetek?

- Kevés.

- Nem vagytok egészen nincstelenek?

- Van valami pénzünk. Miért?

- No mert a tábor heti egy dollárba kerül, de le is dolgozhatjátok, szeméthordással, tábortakarítással meg ilyesmivel.

- Majd ledolgozzuk - mondta Tom.

- Holnap találkoztok a bizottsággal. Az megmagyarázza, hogyan kell használni a tábort, s elmondja a szabályokat is.

Tom megkérdezte: - Mondd, mi ez? Miféle bizottság?

Az őr hátradőlt székében. - Nagyon szépen működik. Van öt egészségügyi csoportunk. Mindegyik választ egy tagot a központi bizottságba. Ez a bizottság hozza a törvényeket. Amit elhatároz, annak meg kell lenni.

- És ha komiszkodni kezd? - kérdezte Tom.

- Akkor ugyanúgy meg lehet buktatni, mint ahogy megválasztottuk. De jó munkát végeztek. Elmondom neked, mit csináltak. Ismered a Szent Üvöltők szektájának prédikátorait, akik folyvást kerülgetik az embereket, prédikálnak és adományokat gyűjtenek? No hát, ebben a táborban is prédikálni akartak. Az idősebbek közül sokan kívánták őket. A dolog a központi bizottság elé került. A bizottság összeült, s tudod, hogy intézte el a dolgot? Kimondta, hogy: "Ebben a táborban minden prédikátor prédikálhat. Ebben a táborban senki sem gyűjthet adományokat." Szomorkodnak is az öregek, mert azóta színét sem láttuk prédikátornak.

Tom felkacagott, aztán megkérdezte: - Úgy érted, hogy a tábor vezetői csupa olyan emberek, akik itt táboroznak?

- Olyanok hát. És jól vezetik a tábort.

- S amit a rendőrökről mondtál...

- A központi bizottság tartja fönn a rendet, s az állapítja meg a szabályokat. Aztán itt vannak a hölgyek. Majd meglátogatják édesanyádat. Gondját viselik a gyermekeknek, s felügyelnek az egészségügyi csoportokra. Ha édesanyád nem dolgozik, akkor majd felügyel a dolgozó asszonyok gyermekeire, ha pedig munkát kap, akkor lesz helyette más. A hölgyek varrnak is, s kijár ide egy ápolónő, és tanítja őket. Sok ilyen dolog van.

- Azt akarod mondani, hogy rendőr nincs?

- Nincs bizony. Ide rendőr nem léphet be elfogatási parancs nélkül.

- De tegyük föl, hogy valaki komiszkodik, vagy leissza magát és verekedni kezd. Mi történik akkor?

Az őr ceruzájával döfködte az itatóst. - Hát első alkalommal meginti a központi bizottság. Második alkalommal komolyan meginti. Harmadik alkalommal kirúgják a táborból.

- Uramisten, alig tudom elhinni! Az éjszaka a rendőrök meg azok a katonasapkás legények a folyó partján felperzselték a tábort.

- Ide nem jutnak be - mondta az őr. - Némely este a fiúk őrt állnak a kerítésnél, különösen, amikor tánc van.

- Tánc is van? Uram Jézus!

- Az egész kerületben nálunk vannak a legszebb táncmulatságok, minden szombat este.

- De hát miért nincs több olyan hely, mint ez itt?

Az őrnek elsötétült az arca. - Majd meglátod magad is, hogy miért. Most eredj aludni.

- Jó éjszakát - mondta Tom. - Anyámnak tetszeni fog ez a hely. Régóta nem bántak vele tisztességes módon.

- Jó éjszakát - mondta az őr. - Igyekezzél aludni. Ez a tábor korán ébred.

Tom végigment a sátrak közt. Szeme kezdte megszokni a csillagfényt. Látta, hogy a sátrak sora egyenes, és szemét nincs az utcán. A földet fölseperték és meglocsolták. A sátrakból kihallatszott az alvók horkolása. Szuszogott, horkolt az egész tábor. Tom lassan lépkedett. Közeledett a negyedik egészségügyi csoporthoz, s kíváncsian nézte a festetten, alacsony, durván ácsolt épületet. Fedél alatt, de egyébként szabadon, több sorban álltak a mosóteknők. Meglátta a közelben a Joad család kocsiját, s csöndesen ballagott feléje. A ponyvát már kifeszítették, s a táborhely csöndes volt. Amint odaért, egy alak kibukkant a kocsi árnyékából, s feléje indult.

Anya halkan kérdezte: - Te vagy az, Tom?

- Én.

- Csöndesen! - mondta anya. - Alszanak mind. Nagyon kifáradtak.

- Alhatnál már te is - mondta Tom.

- Én még beszélni akartam veled. Jó hely?

- Jó - mondta Tom. - De én most nem beszélek. Majd elmondják neked reggel. Szeretni fogod ezt a helyet.

- Hallom, meleg víz is van - suttogta anya.

- Van. Most feküdj le. Nem is tudom, mikor aludtál utoljára.

- Mi az, amit nem akarsz nekem elmondani? - mondta könyörgő hangon anya.

- Nem mondom el. Aludj.

Anya úgy viselkedett, mint valami kislány. - Hogy tudjak aludni, amikor azon töröm a fejem, amit nem akarsz nekem elmondani?

- Ne törd a fejed - mondta Tom. - Kora reggel vedd föl a másik ruhádat, s aztán meglátsz mindent.

- Nem tudok aludni, amikor ilyesmi áll előttem.

- Muszáj - mondta boldog nevetéssel Tom. - Muszáj.

- Hát jó éjszakát - mondta csöndesen anya, azzal lehajolt és bebújt a sötét ponyva alá.

Tom hátulról felmászott a kocsira. Hanyatt feküdt a fapadlón, párnának összefonta kezét tarkója alatt, karját a fülére nyomta. Az éjszaka hűvösödni kezdett. Tom begombolta kabátját a mellén, aztán ismét lefeküdt. A csillagok tisztán, élesen ragyogtak feje fölött.

Sötét volt még, amikor fölébredt. Halk, csengő kopogás verte föl álmából. Fülelt és újra hallotta, hogy valahol vas koppan vasra. Mozgatni kezdte dermedt tagjait, s borzongott a hajnali levegőben. A tábor aludt még. Tom felállt és kinézett a kocsi oldalán. A keleti hegyek kékesfeketék voltak, s amíg nézelődött, hátuk mögül lassan emelkedni kezdett a világosság, tiszta piros színnel festette meg a hegyek legmélyét, aztán hidegebbre, szürkébbre, sötétebbre vált, amint följebb emelkedett, s a nyugati látóhatár közelében összekeveredett az éjszakával. Lenn a völgyben a föld a pitymallatnak levendulaszürke színébe öltözött.

A csengő kopogás újra felhangzott. Tom végignézett a sátrak során, amely majdnem olyan szürke volt, mint a föld. Egy sátor mellett narancsszínű fényt látott kiszűrődni egy ócska tűzhely hasadékain. A kurta kályhacsőből szürke füst tódult ki.

Tom átmászott a kocsi oldalán, és leugrott a földre. Lassan elindult a tűzhely felé. A tűzhely körül egy fiatalasszony dolgozott; látta, hogy gyereket tart a karján, s a gyerek szopik, fejét anyja ingvállába dugva. A fiatalasszony sürgött-forgott, piszkálta a tüzet, igazgatta a tűzhely ajtaját; közben a gyerek nyugodtan szopott, s anyja ügyesen tette át egyik karjáról a másikra. A gyerek nem zavarta munkáját s mozdulatainak fürge kecsességét. A narancsszínű tűz ki-kicsapott a tűzhely hasadékain, s ugráló fényeket vetett a sátorra.

Tom közelebb lépett hozzá. Sülő szalonna és sülő kenyér szagát érezte. Kelet felől gyorsan közeledett a világosság. Tom odalépett a tűzhelyhez, s föléje tartotta a kezét. Az asszonyka ránézett, fejbólintással üdvözölte, két hajfonata vállára esett.

- Jó reggelt - mondta, s megfordította a szalonnát a serpenyőben. A sátor bejárata hirtelen szétnyílt, kilépett egy fiatalember, s utána egy idősebb. Új, kék gyapotkabátot viseltek, merevre kitömve, csillogó rézgombokkal. Éles arcuk volt, s erősen hasonlítottak egymáshoz. A fiatalabbiknak sötét sörtés szakállа volt, az idősebbiknek szürke sörtés szakálla. Fejük, arcuk vizes volt, hajukról csöpögött a víz, vízcseppek csillogtak sörtés szakállukon. Arcuk fényes volt a nedvességtől. Egymás mellett álltak, s csöndesen néztek kelet felé, a növekedő világosságba. Egyszerre ásítottak s nézték a hegyek ragyogó szegélyét. Aztán megfordultak, s észrevették Tomot.

- Jó reggelt - mondta az idősebbik, s arca sem barátságos, sem barátságtalan nem volt.

- Jó reggelt - mondta Tom.

- Jó reggelt - mondta a fiatalabbik ember is.

A víz lassan felszáradt az arcukon. Odaléptek a tűzhelyhez, s melengették a kezüket.

A fiatalasszony folytatta munkáját. Egyszer letette a gyereket, hajfonatait hátul összekötötte egy zsineggel, s a két fonat egyre ugrált, lengett ide-oda munkája közben. Ónbögréket állított egy nagy ládára, aztán óntányérokat, késeket és villákat szedett elő. Kihalászta a sült szalonnát a zsírból, rátette egy óntálra, s a szalonna pattogva, sercegve kezdett ropogóssá válni. Kinyitotta a tűzhely rozsdás ajtaját, s kivett egy tepsit, tele nagy darab, dagadó kelt süteményekkel.

Amikor a sütemény szaga megérzett a levegőben, mind a két férfi mélyet lélegzett. A fiatalabbik halkan mondta: - Uramisten!

Az idősebbik most Tomhoz fordult: - Reggeliztél már?

- Én bizony nem. De a családom itt van. Még nem kelt föl. Rájuk fér az alvás.

- Hát akkor ülj le velünk. Van itt elég, hála istennek!

- Köszönöm szépen - mondta Tom. - Olyan jó szaga van, hogy nem tudok nemet mondani.

- No ugye? - mondta a fiatalabbik. - Szagoltál-e már ilyen jót életedben? - Odamentek a ládához, és leültek körülötte.

- Errefelé dolgozol? - kérdezte a fiatalember.

- Szeretnék - mondta Tom. - Csak ma éjszaka érkeztünk. Még nem nézhettünk körül.

- Mi tizenkét napig dolgoztunk - mondta a fiatalember.

A tűzhely körül forgolódó fiatalasszony közbeszólt: - Még új ruhát is szereztek. - A két férfi végignézett merev kék ruháján, s kissé szégyenlősen mosolygott. Az asszonyka fölrakta a szalonnás tálat, a barna süteményt, egy csésze szalonnazsírt meg egy kanna kávét, aztán ő is leült a láda mellé. A gyerek még mindig szopott, fejét bedugva az asszonyka ingvállа alá.

Megrakták a tányérjukat, szalonnazsírt töltögettek a süteményre, s megcukrozták a kávéjukat.

Az idősebbik férfi teleszedte a száját, rágott, rágott, nyelt, falt. - Uramisten, de jó! - mondotta, aztán újra telerakta a száját.

A fiatalabbik azt mondta: - Most tizenkét napig kedvünkre ehetünk. Tizenkét nap alatt egyszer sem maradtunk éhen, egyikünk sem. Dolgoztunk, megkaptuk a bérünket s az ételünket. - Újra nekiesett a tálnak, szinte eszelős hevességgel, s megrakta tányérját. Aztán megitták a forró kávét, az alját kiöntötték a földre, s újra megtöltötték a bögréket.

A világosság színesedni kezdett most, vörösen csillogott. Apa és fia abbahagyta az evést. Kelet felé fordultak, s arcukat megvilágította a hajnal. Szemükben tükröződött a hegység és a föléje áradó fény. Aztán megint kiöntötték a kávé alját, és egyszerre álltak fel.

- Menni kell - mondta az idősebbik.

A fiatalabbik Tomhoz fordult. - Ide hallgass - mondta. - Valami csövet rakunk le. Ha odajössz velünk, talán téged is be tudunk szerezni.

- Hát ez igen derék dolog - mondta Tom. - És köszönöm szépen a reggelit.

- Örültünk a tisztességnek - mondta az idősebbik férfi. - Megpróbálunk munkához juttatni, ha akarod.

- De mennyire akarom! - mondta Tom. - Csak egy percig várjatok. Szólok a családnak. - Odaszaladt Joadék sátrához, lehajolt és benézett. A ponyva sötét árnyékában alvó alakok körvonalait látta. De egy kis mozgás kezdődött az ágynemű között. Ruthie kígyó módjára bújt elő, haja a szemébe lógott, ruhája ráncosra gyűrődött rajta. Óvatosan kimászott és fölállt. Szürke szeme tiszta és nyugodt volt az alvástól, semmi huncutság nem látszott benne. Tom továbbment, s intett neki, hogy kövesse; amikor megfordult, a leányka felnézett rá.

- Úristen, hiszen te kezdesz felnőni - mondta Tom.

Ruthie hirtelen zavarba jött, és félrekapta a szemét. - Ide hallgass - mondta Tom. - Ne ébressz föl senkit, de ha majd fölkelnek, mondd meg, hogy valami munkám kínálkozik, s elmentem megnézni. Mondd meg anyának, hogy a szomszédoknál reggeliztem. Hallod?

Ruthie bólintott, félrefordította fejét, s a szeme igazi kislányszem volt. - Föl ne ébreszd őket - kötötte lelkére Tom. Azzal visszasietett új barátaihoz. Ruthie pedig óvatosan odasompolygott az egészségügyi csoport épületéhez, s belesett a nyitott ajtón.

A két férfi várakozott, amíg Tom vissza nem jött. A fiatalasszony kivonszolt egy derékaljat, s rátette a gyereket, amíg az edényt elmosogatja.

Tom azt mondta: - Meg akartam mondani a családomnak, hogy hova megyek. Még nem voltak ébren. - Aztán megindultak mind a hárman a sátrak sora közt.

A tábor ébredezett. Az újonnan rakott tüzek mellett már dolgoztak az asszonyok, húst szeleteltek, tésztát gyúrtak a reggeli süteményhez. A férfiak a sátrak meg az autók körül sürgölődtek. Az ég most rózsaszínű volt. Az irodaépületek előtt egy vékony öregember gondosan gereblyézte a földet. Úgy húzta a gereblyét, hogy egyenes és mély legyen a fogak nyoma.

- Korán keltél, apó - mondta a fiatalember, amikor elhaladtak mellette.

- Azám. Le kell dolgozni a táborhely bérét.

- Ördögöt! - mondta a fiatalember. - Szombat este becsípett az öreg. Egész éjszaka énekelt a sátrában. Azért sózta rá a bizottság ezt a munkát. - Az olajozott út szélén jártak; az út mellett egy sor diófa nőtt. A nap felbukkant a hegyek fölött.

Tom megszólalt: - Furcsa dolog. Ettem a kenyeretekből, s még nem mondtam meg a nevemet, s ti sem mondtátok meg, minek hívnak. Én Tom Joad vagyok.

Az idősebbik férfi ránézett, aztán elmosolyodott. - Nemrégen vagy itt, ugye?

- Most jöttem csak.

- Gondoltam. Furcsa, de itt leszokik az ember arról, hogy a nevét emlegesse valakinek. Hiszen annyian vagyunk! Ember - ember. Hát ami azt illeti, az én nevem Timothy Wallace, ez meg itt Wilkie fiam.

- Örvendek az ismeretségnek - mondta Tom. - Régóta vagytok itt?

- Tíz hónapja - mondta Wilkie. - Mindjárt a tavalyi áradás után kerültünk ide. Micsoda időket értünk meg, Uramisten! Majdhogy éhen nem vesztünk. - Cipőjük kopogott az olajozott úton. Emberekkel megrakott teherkocsi haladt el mellettük; minden ember mintha magába mélyedt volna. Belekapaszkodtak a kocsi oldalába, s komolyan néztek le.

- Ezek a gáztársasághoz mennek - mondta Timothy. - Jó munkát kaptak.

- Én is elhozhatnám a teherkocsinkat - ajánlotta fel Tom.

- Nem kell. - Timothy lehajolt, fölemelt egy zöld diót. Megtapogatta, aztán megcélzott vele egy feketerigót, amely a drótsövényen ült. A madár fölröppent, amíg a dió elröpült alatta, aztán visszatelepedett a drótra, s csőrével simítgatta csillogó, fekete tollait.

Tom megkérdezte: - Hát nektek nincs kocsitok?

Mind a két Wallace hallgatott, s Tom az arcukba nézve látta, hogy szégyellik magukat.

Wilkie azt mondta: - A munkahelyünk csak egy mérföldnyire van az út mentén.

Timothy haragosan felelte: - Nem, nincs kocsink. Eladtuk. Muszáj volt. Kifogytunk az ennivalóból, kifogytunk mindenből. Munkát nem találtunk. Minden héten ólálkodtak itt olyan emberek, akik kocsikat vásároltak. Kilesték, ha éhes volt az ember, s akkor megvették a kocsiját. Ha elég éhes volt, ingyért kapták meg. Mi pedig elég éhesek voltunk. Tíz dollárt adtak érte. - Maga elé köpött az útra.

Wilkie csöndesen mondta: - Múlt héten benn jártam Bakersfieldben. Láttam a kocsit egy ócskástelepen; ott bizony, s hetvenöt dollár volt ráírva.

- Muszáj volt - mondta Timothy. - Úgy voltunk, hogy vagy azok lopják el a kocsinkat, vagy mi lopunk valamit tőlük. Mi még nem jutottunk odáig, hogy lopjunk, de bizony isten, közel jártunk hozzá!

Tom azt mondta: - Tudjátok, mielőtt eljöttünk hazulról, azt hallottuk, hogy itt van munka bőségesen. Láttunk cédulákat, amik ide csábítják az embert.

- Az ám - mondta Timothy. - Láttunk olyat mi is. Pedig nincs sok munka. S a bérek egyre esnek. Alig tudjuk már az ennivalót összekaparni.

- De most van munkátok - mondta Tom.

- Van, de nem tart soká. Derék embernél dolgozunk. Van egy kis birtoka. Együtt dolgozik velünk. De hát nem tart sokáig.

Tom azt mondta: - Hát akkor mi az ördögnek visztek magatokkal? Így még hamarább vége lesz a munkának. Miért vágjátok a fát magatok alatt?

Timothy lassan rázogatta fejét. - Nem tudom. Talán csakugyan nincs értelme. Gondoltuk, hogy egy kalapot még veszünk magunknak. Most már nem lehet. No, itt a hely, erre jobb felé. Szép munka. Harminc cent órabér. Derék, barátságos ember.

Letértek az országútról, s kavicsos úton haladtak egy kis konyhakerten keresztül; a fák mögött kis fehér házhoz értek; a ház mögött csűr volt, azon túl szőlőskert és gyapotföld. Amint a három ember elhaladt a ház mellett, ajtócsapkodás hallatszott, s egy zömök, napsütötte ember jött le a hátsó lépcsőn. A napsütés ellen papírsapkát viselt, s miközben az udvaron keresztül-jött, feltűrte az inge ujját. Napégette, busa szemöldökét mogorván húzta össze. Arca piros volt, mint a nyers hús.

- Jó reggelt, Thomas uram - mondta Timothy.

- Jó reggelt - mondta ingerült hangon az ember.

Timothy azt mondta: - Ez itt Tom Joad. Gondoltuk, hátha neki is tudnál munkát adni.

Thomas mogorván nézett Tomra. Kurtán felkacagott, de szemöldöke nem simult el. - Tudok hát. Tudok én mindenkinek. Talán száz embernek is.

- Csak azt gondoltuk... - kezdte bocsánatkérő hangon Timothy.

Thomas közbevágott: - Igen, azt gondoltam én is. - Sarkon fordult és szembenézett velük. - Egy s más mondanivalóm lenne. Harminc cent órabért fizettem nektek, ugye?

- Így van, Thomas uram. De...

- S a munkátok meg is ért harminc centet. - Súlyos, kemény kezét összekulcsolta.

- Igyekeztünk tisztességgel megdolgozni a pénzért.

- No hát, a kutya mindenit, ma reggeltől fogva huszonöt centet kaptok egy órára, s ha nem tetszik, elmehettek. - Arcát még pirosabbra festette a harag.

Timothy azt mondta: - De hiszen becsülettel megdolgoztunk a pénzedért. Magad mondtad.

- Tudom. De úgy látszik, ezután már nem én fogadom a munkásaimat. - Nagyot nyelt. - Ide hallgassatok - mondta. - Nekem hatvanöt holdam van itt. Hallottatok-e valaha a gazdaszövetségről?

- Hallottunk.

- No hát, én annak tagja vagyok. Az este ülésünk volt. Tudjátok-e, hogy ki dirigál a gazdaszövetségben? Megmondom. A nyugati bank. Ennek a völgynek legnagyobb része a banké, s ami nem az övé, az is meg van terhelve nála. Hát este a bank képviselője azt mondja nekem: Te harminc cent órabért fizetsz. Jó lesz, ha leszállítod huszonötre. Én azt feleltem: Jó munkásaim vannak. Megérik a harmincat. Ő meg azt mondja: Nem erről van szó. A bér most huszonöt cent. Ha te harmincat fizetsz, abból csak nyugtalanság lesz. És igaz is, azt mondja, ugye ebben az esztendőben is szükséged lesz a rendes aratási kölcsönre? - Thomas elhallgatott. Ajkai között lihegve tört ki a lélegzet. - Értitek már? Szóval, az órabér huszonöt cent.

- Mi becsülettel dolgoztunk - mondta gyámoltalanul Timothy.

- Még mindig nem értitek? Bank uram kétezer embert fogad fel, én meg hármat. Váltóm esedékes nála. Mármost ha találtok valami kibúvót, én bizony isten elfogadom. Kezükbe kaparintottak.

Timothy fejét rázta. - Nem tudom, mit mondjak.

- Várjatok csak! - Thomas gyorsan bement a házba. Az ajtót bevágta maga után. Kisvártatva visszatért, s egy újságot hozott magával. - Látjátok ezt? Itt van, majd elolvasom:

> *Izgatók üzelmei miatt felbőszült polgárok fölégetik a jöttmentek táborát. Az éjszaka a polgároknak egy csoportja, amelyet felbőszített a jöttmentek helyi táborában folyó izgatás, földig perzselte a sátrakat, s figyelmeztette az izgatókat, hogy pusztuljanak erről a vidékről.*

Tom megszólalt: - De hiszen én... - aztán befogta a száját és elhallgatott.

Thomas gondosan összehajtogatta az újságot és zsebre dugta. Visszanyerte önuralmát. Csöndesen mondta: - Ezeket az embereket a gazdaszövetség küldte ki. Ezzel, amit mondok, elárulom őket. Ha megtudják valaha, hogy elmondtam, vége a gazdaságomnak.

- Nem tudom, mit szóljak - mondta Timothy. - Ha izgatók voltak ott, meg tudom érteni a haragjukat.

Thomas azt mondta: - Régóta figyelem én ezt. Bérleszállítás előtt mindig találnak izgatókat. Mindig. No hát, engem kezükbe kaparintottak, ott egye meg a fene. Mármost mit csináltok? Elfogadjátok a huszonöt centet?

Timothy lenézett a földre. - Én dolgozom - mondotta.

- Én is - mondta Wilkie.

Tom azt mondta: - Úgy érzem magam, mintha beleléptem volna valamibe. Dolgozom én is, persze. Muszáj hogy dolgozzam.

Thomas előhúzott nadrágzsebéből egy habos zsebkendőt, s megtörülgette száját és állát. - Nem tudom, meddig lehet ezt így csinálni. Nem tudom, hogy tartjátok el a családotokat abból, amit kerestek.

- Amíg dolgozunk, addig még hagyján - mondta Wilkie. - Akkor jön a baj, amikor nem kapunk munkát.

Thomas órájára nézett. - No hát, gyerünk és ássuk azt az árkot. Hanem, igaz - mondta -, még valamit muszáj elmondanom. Ti abban az állami táborban laktok, ugye?

Timothynak megmerevedett az arca. - Ott.

- S táncmulatságot rendeztek minden szombat este.

Wilkie elmosolyodott. - Bizony.

- No hát, most szombaton jól vigyázzatok.

Timothy hirtelen fölegyenesedett. Odalépett a gazda mellé. - Hogy érted ezt, uram? Én tagja vagyok a központi bizottságnak. Nekem tudnom kell.

Thomas arcán látszott az aggodalom. - De soha el ne áruljátok, hogy én mondtam.

- Mi az? - kérdezte Timothy.

- No hát, a szövetség nem szereti az állami táborokat. Nem küldhet oda rendőrt. Úgy hallom, az emberek a maguk törvényei szerint élnek ott, s elfogatási parancs nélkül senkit sem lehet letartóztatni. Mármost, ha nagy verekedés támadna, s talán még lövöldözés is lenne, akkor egy csapat rendőr bemehetne, s kitakaríthatná a tábort.

Timothy viselkedése megváltozott. Vállát hátrafeszítette, szeme hidegen nézett maga elé. - Hogy érted ezt?

- Soha el ne mondjátok, hogy hol hallottátok - mondta aggodalmasan Thomas. - A táborban verekedés lesz szombat este. S a rendőrök készen állnak, hogy behatoljanak.

Tom azt kérdezte: - De hát mi az istencsodájának? Azok az emberek nem bántanak senkit.

- Megmondom én, hogy miért - felelte Thomas. - A tábor lakói megszokják, hogy úgy bánjanak velük, mint emberekkel. Aztán nehéz lesz elbánni velük, amikor visszakerülnek a jöttmentek táboraiba. - Újra megtörölgette az arcát. - No most gyerünk dolgozni. Uramisten, remélem, nem játszottam el ezzel a beszéddel a gazdaságomat. De hát szeretlek benneteket.

Timothy odalépett eléje, kinyújtotta kemény, csontos kezét, s Thomas megfogta. - Senki sem fogja megtudni, hogy kitől hallottuk. Köszönjük. Verekedés pedig nem lesz.

- Gyerünk dolgozni - mondta Thomas. - Az órabér huszonöt cent.

- Tőled elfogadjuk - mondta Wilkie.

Thomas elment a ház felé. - Mindjárt kint leszek én is - mondotta. - Ti csak menjetek addig. - Az ajtó becsapódott utána.

A három férfi elment a kis, fehérre meszelt csűr mellett, aztán tovább a föld mezsgyéjén. Elértek egy hosszú, keskeny árokhoz, amely mellett betoncsődarabok hevertek.

- Itt dolgozunk - mondta Wilkie.

Apja kihozott a csűrből két csákányt és három lapátot. Odaszólt Tomnak: - Nesze, itt a babád.

Tom megragadta a csákányt: - Hej, uram Jézus! De jó érzés!

- Várj csak tizenegy óráig - mondta Wilkie. - Majd meglátod akkor, hogy milyen jó érzés lesz.

Odamentek az árok végéhez. Tom levette kabátját, s rádobta a földrakásra. Sapkáját hátratolta, s belépett az árokba. Markába köpött. A csákány fölemelkedett a levegőbe és lecsapott. Tom hehhentett egyet. A csákány emelkedett és lezuhant, s a hehhentés mindig abban a pillanatban hangzott el, amikor belevágott a földbe és meglazította a talajt.

Wilkie azt mondta: - No, apám, ez aztán érti a földtúrást! Mintha összeházasodott volna ezzel a helyre kis csákánnyal.

Tom azt mondta: - Elég sok időmbe került (heh), igenis (heh). Esztendőkbe tellett (heh). Nagyon jó érzés (heh). - A föld gyorsan omlott szét előtte. A napfény közben áttört a gyümölcsfák ágai közt, s aranyzöldre festette a szőlőleveleket. Tom még hat lábnyira haladt előre, aztán félreállt, megtörölte a homlokát. Wilkie a nyomában járt. Lapátja szaporán dolgozott, s hányta a földet a hosszabbodó árok mentén emelkedő halomra.

- Hallottam erről a központi bizottságról - mondta Tom. - Szóval, te tagja vagy.

- Tagja vagyok - felelte Timothy. - Nagy felelősség az. Sokan vagyunk. Megtesszük, ami tőlünk telik. És a tábor lakói is megteszik. Bárcsak a nagygazdák ne gyötörnének úgy bennünket.

Tom visszamászott az árokba, most Wilkie állt félre. Tom azt mondta: - Hogy is áll a dolog azzal a verekedéssel (heh) a táncmulatságon, amiről a gazda beszélt, (heh)? Miért akarják ezt?

Timothy Wilkie nyomában járt, s lapátja elegyengette az árok fenekét, lesimította, hogy a csövet el lehessen helyezni. - Úgy látszik, el akarnak kergetni bennünket - mondta Timothy. - Azt hiszem, attól félnek, hogy szervezkedünk. S lehet, hogy igazuk is van. Ez a tábor: szervezet. Az emberek maguk gondoskodnak magukról. Nekünk van a legkülönb vonószenekarunk ezen a vidéken. Egy kis számlát nyitottunk a boltosnál az éhező embereknek. Öt dollárért vehetnek ennivalót, s a tábor áll jót érettük. Sohase volt bajunk a törvénnyel. Gondolom, ettől félnek a nagygazdák. Azt gondolják, hogy ha magunkat tudjuk kormányozni, talán egyéb is telik tőlünk.

Tom kiállt az árokból, s letörölte a szemébe futott verejtéket. - Hallottad, mit írt az újság arról, hogy izgatók vannak északon, Bakersfieldben?

- Hallottam hát - mondta Wilkie. - Mindig erről beszélnek.

- No hát, én ott voltam. Nem volt ott semmiféle izgató. Ezek valami vörösökről beszélnek. Egyáltalán mifenék azok a vörösök?

Timothy elegyengetett egy kis dudorodást az árok fenekén. Tüskés szakálla megcsillant a napsütésben. - Azt sokan szeretnék tudni, hogy mi fán teremnek azok a vörösök. - Elnevette magát. - Nálunk egy legény kitalálta. - Gyöngéden lelapogatta a fölhalmozott földet a lapátjával. - Egy Hines nevű embernek van harmincezer holdja, barack és szőlő, s azonkívül konzervgyára és borpincéje. No hát, ez folyvást emlegeti azokat az “istenverte vörösöket”. Azt mondja: Azok vesztébe hajszolják az országot, meg azt: Ki kell kergetni őket. - No hát, egy fiatal legény, aki nemrégiben jött ide nyugatra, egy napon hallgatja ezt a beszédet. Megvakarja a fejét, s azt mondja: Hines uram, én nem régóta vagyok itt. Mi fán teremnek azok a vörösök? No erre Hines azt mondja: A vörös az olyan fajzat, aki harminc cent órabért akar, amikor mi huszonötöt fizetünk! No, a legény gondolkozni kezd, megint megvakarja a fejét, s azt mondja: No, istenem, Hines úr, ha a vörösség ezt jelenti, hát én is harminc cent órabért akarok. Mindenki annyit akar. Akkor mind vörösök vagyunk, Hines úr. - Timothy végigcsúsztatta lapátját az árok fenekén, s a szilárd föld megcsillant, ahol a lapát beléhasított.

Tom felkacagott. - Azt hiszem, én is. - Csákánya felívelt és lecsapott, s a föld ropogva hullt szét alatta. Folyt a verejték a homlokáról meg az orra két oldalán, s megcsillant a nyakán. - Bizony - mondta - jó szerszám a csákány (heh), ha ért hozzá az ember (heh). Ha a csákány meg az ember (heh) együtt tud dolgozni (heh).

Egymás nyomában dolgozott a három férfi, az árok mind hosszabbra nyúlt, s a délelőtti nap forrón sütött le rájuk.

Ruthie, amikor Tom ott hagyta, egy darabig belesett az egészségügyi csoport épületének ajtaján. Bátorsága nem volt valami nagy, ha nem volt ott Winfield, aki előtt henceghetett. Meztelen lábát rátette a cementpadlóra, aztán visszarántotta. Valahol messze egy asszony kilépett sátrából, s begyújtott egy bádog tábori tűzhelybe. Ruthie néhány lépést tett arrafelé, de nem tudott az épülettől elszakadni. Odalopózkodott Joadék sátrának bejáratához és bekukucskált. Egyik oldalon John bácsi feküdt a földön, nyitott szájjal, torka mélyéből horkolva. Anya meg apa nagykendővel voltak betakarva, s a fejüket befelé fordították, hogy szemüket ne érje a világosság. Al a John bácsival ellentétes oldalon feküdt, s karjával takarta el szemét. Sáronrózsája és Winfield a sátor homlokzatának közelében aludt, s Winfield mellett volt Ruthie üres helye. Ruthie leguggolt és bekukucskált. Tekintetét rászegezte Winfield kócos fejére; mialatt nézte, a fiúcska kinyitotta szemét, s ünnepélyes tekintettel bámult ki rá. Ruthie ajka elé tette ujját, s másik kezével intett neki. Winfield most Sáronrózsájára nézett. A fiatalasszony kipirult arca egészen közel volt hozzá, száját kissé nyitva felejtette. Winfield óvatosan lehámozta magáról a takarót, és lecsúszott a derékaljról. Nesztelenül surrant ki a sátorból, s odalépett Ruthie-hoz. - Mióta vagy fenn? - kérdezte suttogva.

Ruthie körülményes óvatossággal vezette tovább, s mikor biztonságban voltak, azt mondta: - Le sem feküdtem. Egész éjjel fönn voltam.

- Nem igaz - mondta Winfield. - Hazug kutya vagy.

- No jó - mondta Ruthie. - Ha hazug kutya vagyok, nem mondok el neked semmit. Nem mondom el, hogyan öltek meg egy embert egy nagy hegyes késsel, és hogy jött be ide egy medve, és hogy vitt el egy kisgyereket.

- Nem is jött ide medve - mondta bizonytalan hangon Winfield. Ujjával fésülgette haját, aztán felakadt overallját rángatta lejjebb.

- No jó, hát nem járt itt medve - mondta gúnyos hangon Ruthie. - És olyan porcelánból való fehér izék sincsenek, mint az árjegyzékekben.

Winfield komolyan nézett rá. Az egészségügyi csoport épületére mutatott. - Odabent? - kérdezte.

- Én hazug kutya vagyok - mondta Ruthie. - Hiába is beszélnék.

- Menjünk, nézzük meg - mondta Winfield.

- Én már voltam itt - mondta Ruthie. - Ültem is rajta, még bele is pipiltem.

- Nem igaz - mondta Winfield.

Odamentek az épülethez, s Ruthie most már nem félt. Vakmerően ment előre. Az illemhelyek a nagy helyiség egyik oldalán sorakoztak, s mindegyik külön, ajtóval elzárt fülke volt. A porcelán fehéren csillogott. Egy másik falon mosdókagylók sorakoztak, a harmadik fal mellett négy zuhanyozófülke.

- No, itt van - mondta Ruthie. - Itt van a klozi. Láttam az árjegyzékben. - A gyerekek közelebb húzódtak az egyik illemhelyhez. Ruthie hetvenkedő rohamában fölemelte szoknyáját, és elhelyezkedett az ülőkén. - Mondtam neked, hogy voltam itt - mondotta. S bizonyságul csoronkálás hallatszott a csészébe.

Winfield nagy zavarban volt. Keze önkéntelenül megrántotta az öblítőlánc fogóját. Harsogva zúdult le a víz. Ruthie felszökkent és elugrott onnét. Ott álltak Winfielddel a helyiség közepén, és nézték a klozettet. A víz még egyre zúgott.

- Ezt te csináltad - mondta Ruthie. - Hozzányúltál és eltörted. Láttam.

- Nem igaz. Becsületszavamra, nem igaz.

- Láttam - mondta Ruthie. - Nem lehet ilyen finom dolgokat rád bízni.

Winfieldnek leesett az álla. Fölnézett Ruthie-ra, s a szeme megtelt könnyel. Az álla remegett. Ruthie tüstént megbánást érzett.

- No nem baj - mondta. - Nem árullak el. Majd azt mondjuk, hogy már el volt törve. Azt mondjuk, hogy nem is jártunk itt. - Azzal kivezette az épületből.

A nap közben a hegyek fölé emelkedett, rásütött az öt egészségügyi épület hullámos bádog-tetejére, megcsillant a szürke sátrakon s a sátrak közt elnyúló utcák tisztára sepert földjén. A tábor fölébredt. Égett a tűz a petróleumos kannákból és fémlapokból összeszerkesztett tábori tűzhelyeken. Füstszag érzett a levegőben. Szétnyílt a sátrak bejárata, s az emberek kijöttek az utcára. Joadék sátra előtt ott állt anya, s hol erre, hol arra nézegetett az utcán. Meglátta a gyerekeket, s odajött hozzájuk.

- Már aggódtam - mondta anya. - Nem tudtam, hol vagytok.

- Csak nézelődtünk - mondta Ruthie.

- De hova lett Tom? Nem láttátok?

Ruthie most tudatára ébredt fontosságának. - De igen. Tom felköltött engem és megmondta, hogy mit mondjak neked. - Itt szünetet tartott, hogy fontossága még nyilvánvalóbban kide-rüljön.

- Mit? - kérdezte anya.

- Azt mondta, mondjam meg neked... - ismét szünetet tartott. Winfieldre nézett, hogy az kellőképpen megbecsüli-e az ő fontosságát.

Anya vészjóslóan emelte föl kezét. - Mit?

- Munkát kapott - mondta gyorsan Ruthie. - Munkába ment. - Aggódva nézett anya fölemelt kezére. A kéz leereszkedett és kinyúlt Ruthie felé. Anya gyors, görcsös mozdulattal ragadta meg Ruthie vállát, megölelte, aztán elengedte.

Ruthie zavartan nézett a földre, aztán másra terelte a szót. - Odaát klozik vannak - mondotta. - Fehér klozik.

- Voltál odabenn? - kérdezte anya.

- Winfielddel - mondta Ruthie, s aztán áruló módra hozzátette: - Winfield eltört egy klozit.

Winfield elvörösödött. Rábámult Ruthie-ra. - Ő meg belepipilt - mondta gonoszul.

Anya aggódni kezdett. - Mit csináltatok? Mutassátok meg. - Behúzta magával az épületbe. - Hadd lám, mit csináltatok.

Ruthie odamutatott. - Süvített és zúgott. Most már elállt.

Mutassátok meg, hogy mit csináltatok - mondta anya.

Winfield húzódozva lépett oda. - Nem is húztam meg erősen - mondotta. - Csak megfogtam ezt itt és... - A víz ismét lezúdult. Winfield félreugrott.

Anya hátravetette fejét, úgy kacagott, Ruthie és Winfield pedig bosszúsan néztek rá. - Hiszen így működik ez - mondta anya. - Láttam én már ilyet. Ha elkészült az ember, meghúzza ezt a fogót.

A két gyereknek sok volt az a szégyen, hogy ők ilyen tudatlanok. Kimentek az ajtón, megindultak az utcán, s egy nagy családot kezdtek bámulni, amely éppen reggelizett.

Anya utánuk nézett, amíg ki nem léptek az ajtón. Akkor aztán körültekintett a helyiségben. Odament a zuhanyozófülkékhez és benézett. Odament a mosdókagylókhoz, s végigsimította ujjával a fehér porcelánt. Kissé megeresztette a vizet, belétartotta ujját, aztán elrántotta kezét, amikor forró víz kezdett jönni. Egy pillanatig nézegette a kagylót, aztán beleillesztette a dugót, s beleeresztett egy kis vizet a hideg csapból, egy kicsit a melegből. Aztán megmosta a kezét a meleg vízben, s megmosta arcát is. Éppen haját nedvesítette meg az ujjaival, amikor lépések hallatszottak háta mögött a cementpadlón. Hirtelen megfordult. Egy idősebb férfi állt ott, s megbotránkozva nézett rá.

A férfi nyers hangon kérdezte: - Hogy kerülsz te ide?

Anya nagyot nyelt, s érezte, hogy a víz lecsöpög álláról s átáztatja a ruháját. - Nem tudtam - mondta bocsánatkérő hangon. - Azt hittem, arra való ez, hogy használja az ember.

A koros férfi zord arccal nézett rá. - Hogy férfiak használják - mondta szigorúan. Odament az ajtóhoz, s rámutatott a felírásra: *Férfiak*. - Tessék - mondotta. - Ez is bizonyítja. Hát nem láttad ezt?

- Nem - mondta szégyenkezve anya -,. nem láttam. Hát nincs olyan hely, ahová én mehetek?

A férfi haragja elpárolgott. - Most érkeztél? - kérdezte barátságosabb hangon.

- Éjszaka - mondta anya.

- Szóval, még nem beszéltél a bizottsággal?

- Miféle bizottsággal?

- Hát a hölgybizottsággal.

- Nem.

A férfi büszkén mondta: - A bizottság hamarosan meglátogat és felvilágosít mindenről. Gondját viseljük mi az újonnan érkezett embereknek. Mármost ha a női osztályra akarsz menni, csak menj át az épület másik oldalára. Az a tiétek.

Anya bizonytalan hangon kérdezte: - Azt mondod, hogy egy hölgybizottság jön el a sátramba?

A férfi bólintott. - Azt hiszem, hamarosan.

- Köszönöm - mondta anya. Kisietett, s szinte futva ért a családi sátorhoz.

- Apa! - kiáltotta. - John, kelj föl! Te is, Al. Kelj föl és mosakodj meg. - Riadt, álmos szemek bámultak rá. - Mind, valahányan vagytok - kiáltotta anya. - Keljetek föl, és mossátok meg az arcotokat. És fésülködjetek meg.

John bácsi sápadtnak és betegnek látszott. Vörös, zúzott seb volt az állán.

Apa azt kérdezte: - Mi baj?

- A bizottság! - kiáltotta anya. - Egy bizottság - hölgybizottság jön látogatóba. Keljetek föl és mosakodjatok meg. S amíg mi aludtunk s horkoltunk, Tom elment, és munkát kapott. Most keljetek föl.

A férfiak álmosan léptek ki a sátorból. John bácsi botorkálva járt, s arca eltorzult a fájdalomtól.

- Menjetek át abba a házba, és mosakodjatok meg - rendelkezett anya. - Reggelizni kell, s el kell készülni a bizottság látogatására. - Odament a táborhely udvarán egy kis rakás felhasogatott fához. Tüzet rakott, s rátette a fazekakat. - Puliszka - mondta magában. - Zsíros puliszka. Az hamar elkészül. Sietni kell. - Tovább beszélt magában, s Ruthie és Winfield bámészkodva állt mellette.

A reggeli tüzek füstje terjengett az egész tábor fölött, s mindenfelé mormogó beszélgetés hallatszott.

Sáronrózsája fésületlenül, álmos szemmel mászott ki a sátorból. Anya, miközben marékszámra dobálta a fazékba a kukoricalisztet, feléje fordult. Nézte az asszonyka összegyűrt, piszkos ruháját, kusza, fésületlen haját. - Szedd rendbe magad - mondta parancsoló hangon. - Eredj oda át, és szedd rendbe magad. Van tiszta ruhád. Kimostam. Fésülködj meg. Szedd ki a csipát a szemedből. - Anya izgatott volt.

Sáronrózsája bosszúsan mondta: - Nem jól érzem magam. Szeretném, ha Connie megjönne már. Semmihez sincs kedvem Connie nélkül.

Anya most egészen feléje fordult. A sárga kukoricaliszt odatapadt kezéhez és csuklójához. - Sáronrózsája - mondta szigorúan -, szedd össze magad. Eleget bőgtél már. Egy hölgybizottság jön ide, s nem akarom, hogy mocskosan találja a családot.

- De én nem jól érzem magam.

Anya közelebb lépett hozzá, s kinyújtotta lisztes kezét. - Indulj - mondta. - Van olyan idő, amikor hallgatni kell arról, hogy az ember hogy érzi magát.

- Hánynom kell - mondta siránkozó hangon Sáronrózsája.

- Hát menj és hányj. Persze hogy hánynod kell. Mindenki így van ilyenkor. Végezd el, aztán szedd rendbe magad, mosd meg a lábadat is, és húzz cipőt. - Azzal visszafordult a munkájához. - És fond be a hajadat - tette hozzá.

A tűzre tett fazékban sercegett a zsír, s sziszegve csapott fel, amikor anya egy kanállal beledobta a puliszkát. Vizet töltött rá, megkavarta és megsózta. Közben a kávé is forrni kezdett, s szállongott az illata.

Apa hazafelé ballagott az egészségügyi csoport épületéből, s anya bíráló szemmel nézte végig. Apa azt kérdezte: - Tudod-e, hogy Tom munkát kapott?

- Tudom. Elment, mielőtt mi fölébredtünk. Most keress ki abból a ládából tiszta overallt meg egy inget. Nekem rettentő sok dolgom van. Eredj és mosd meg Ruthie és Winfield fülét. Ott kapsz meleg vizet. Megteszed, ugye? Jól dörzsöld meg a fülüket meg a nyakukat. Vörös legyen és csillogjon.

- Sohase láttalak ilyen izgatottnak - mondta apa.

Anya felkiáltott: - Most van itt az ideje, hogy a család tisztességesen felöltözzék. Útközben nem lehetett. Most lehet. Dobd be a piszkos overallodat a sátorba, s én majd kimosom.

Apa bement a sátorba, s egy perc múlva halványkék, kimosott overallban és ingben tért vissza. Vezette magával a szomorú és riadt gyerekeket az egészségügyi csoport épülete felé.

Anya utána kiáltott: - De aztán jól megdörzsöld a fülüket!

John bácsi kijött a férfiosztály ajtajához, s kinézett rajta, aztán visszament, hosszú ideig üldögélt a klozetten, kezébe fogva fájó fejét.

Anya elkészült egy fazék puliszkával, s most a másik fazékba kezdte dobálni a kukoricalisztet, amikor oldala mellett árnyék esett a földre. Hátranézett. Egy tiszta fehérbe öltözött kis ember állt a háta mögött; vékony, barnára sült, ráncos arca volt és vidám szeme. Sovány volt, mint a karó. Fehér ruhájának szegélye kirojtosodott. Rámosolygott anyára. - Jó reggelt - mondta.

Anya ránézett fehér ruhájára, s arca gyanakvó, tartózkodó kifejezést öltött. - Jó reggelt - mondta.

- Joadné?

- Az vagyok.

- Jim Rawley a nevem. Én vagyok a tábor igazgatója. Csak benéztem, hogy lássam, rendben van-e minden. Nincs szükségetek valamire?

Anya gyanakodva, fürkészően nézett rá. - Nincs - felelte.

- Aludtam - folytatta Rawley -, amikor megérkeztetek. Szerencse, hogy volt helyünk. - A hangja melegen csengett.

Anya mindössze ennyit mondott: - Szép hely. Különösen a mosóteknők tetszenek nekem.

- No csak várd meg, amíg az asszonyok mosni mennek. Mindjárt itt lesz az ideje. Sohase hallottál még olyan csiricsárét. Mintha vallásos összejövetelt tartanának. Tudod, mit csináltak tegnap? Karban énekeltek. Zsoltáréneklés és ruhadörzsölés egyszerre. Azt hallani kellett!

Anya arcáról eltűnt a gyanakvás. - Szép lehetett. Te vagy itt a gazda?

- Nem - mondta Rawley. - Az emberek kivették a munkát a kezemből. Gondoskodnak a tábor tisztaságáról, rendet tartanak, megcsinálnak mindent. Sohase láttam ilyen embereket. Ruhát varrnak a közös helyiségben, meg játékokat készítenek. Sosem láttam még ilyen embereket.

Anya végignézett a maga piszkos ruháján. - Mi még nem vagyunk tiszták - mondotta. - Útközben nem tud az ember ügyelni a tisztaságra.

- Tudom én azt - mondta Rawley. Most szimatolni kezdett. - Ugyan bizony ennek a kávénak van ilyen jó szaga?

Anya elmosolyodott. - Ugye, hogy jó szaga van? A szabad levegőn mindig kellemes a szaga. - És büszkén tette hozzá: - Nagy tisztesség lenne, ha velünk tartanál.

Rawley odament a tűzhöz, lekuksolt a földre, s anya ellenszenve tökéletesen elpárolgott. - Nagy tisztesség lenne nekünk - mondta. - Nem lesz valami bő reggelink, de jó szívvel látunk.

A kis ember rámosolygott. - Reggeliztem én már. Hanem ebből a kávéból szívesen meginnám egy csészével. Olyan jó a szaga.

- Jó szívvel látunk.

- De azért ne siess.

Anya megtöltött egy bádogbögrét a kávéskannából. Azt mondta:

- Cukrunk nincs. Talán kapunk még ma. Ha cukorral szoktad inni, félek, nem ízlik majd.

- Sohasem iszom cukorral - mondta Rawley. - Elrontja a jó kávé ízét.

- Én bizony egy kis cukorral szeretem - mondta anya. Gyors, kutató pillantást vetett a kis emberre; szerette volna megérteni, hogyan tudott az ily hamar közel férkőzni hozzá. Arc-kifejezésében kereste a magyarázatot, de barátságos tekintetnél egyebet nem tudott fölfedezni rajta. Aztán ránézett fehér kabátjának kirojtosodott szegélyére, s tökéletesen megnyugodott.

Rawley szürcsölni kezdte a kávét. - Azt hiszem, a hölgyek ma reggel meglátogatnak.

- Még piszkosak vagyunk - mondta anya. - Szeretném, ha nem jönnének, amíg egy kicsit rendbe nem szedtük magunkat.

- De hiszen tudják azok, hogy szokott az lenni - mondta az igazgató. - Így érkeztek ők is. Hja, azért dolgoznak olyan jól a bizottságok ebben a táborban, mert tudják, hogy s mint van a dolog. - Megitta a kávéját és fölállt. - No, nekem mennem kell. Akármire van szükséged, gyere el az irodába. Mindig ott vagyok. A kávé nagyszerű volt. Köszönöm. - A bögrét visszatette a ládára a többi mellé, intett a kezével, s továbbindult a sátrak során. Anya még hallotta, amint útközben szóba elegyedett az emberekkel. Anya lehajtotta fejét, torkát sírás fojtogatta.

Apa visszajött, s hozta a gyerekeket; szemük még mindig könnyes volt a füldörzsölés kínszenvedésétől. Megtört mindkettő, és ragyogott a tisztaságtól. Winfield orráról le volt sikálva a napégette bőr. - No, itt vagyunk - mondta apa. - Leszedtem róluk a piszkot meg két rét bőrt. Szinte megvertem őket, hogy megálljanak egy helyben.

Anya szemügyre vette őket. - Tiszta a képük - mondta. - Most vegyetek egy kis zsíros puliszkát. Aztán hamar elrakjuk az egészet, s rendbe szedjük a sátrat.

Apa megrakta a gyerekek tányérját meg a magáét. - Vajon Tom hol kapott munkát?

- Nem tudom.

- No, ha neki sikerült, sikerül nekünk is.

Al izgatottan sietett a sátorhoz. - Micsoda hely! - kiáltotta. Vett a puliszkából, s kávét töltött magának. - Tudjátok, mit csinál itt egy ember? Mozgó házzá alakít egy pótkocsit. Itt mindjárt, ezeken a sátrakon túl. Ágy is van benne, meg tűzhely, minden. Abban lakik. Ez aztán az élet! Ott lakik az ember, ahol megáll.

Anya azt mondta: - Már én jobb szeretnék egy kis házat. Azt akarom, hogy egy kis házat szerezzünk, mihelyt lehet.

Apa azt mondta: - Al, mihelyt megreggeliztünk, te meg én meg John bácsi elindulunk a kocsival munkát keresni.

- De el ám - mondta Al. - Én szeretnék garázsban találni munkát, ha van. Igazában csak ehhez volna kedvem. Aztán szeretnék magamnak egy ócska kis Fordot. Sárgára festeném s elkószál-nék vele. Láttam egy csinos leányt az úton. Intettem is neki. Fenemód csinos volt.

Apa szigorúan rászólt: - Jobb lesz, ha munkát találsz, mielőtt kutyálkodni kezdesz.

John bácsi kijött az illemhelyről, s lassan közeledett feléjük. Anya szigorúan nézett rá.

- Nem mosakodtál meg - mondta, de aztán észrevette, milyen betegnek, gyöngének és szomo-rúnak látszik. - Eredj a sátorba és feküdj le - tette hozzá enyhébb hangon -, hiszen rosszul vagy.

John fejét rázta. - Nem - mondta. - Vétkeztem, el kell vennem a büntetésemet. - Kétségbe-esetten ült le, s töltött magának egy bögre kávét.

Anya kikanalazta a maradék puliszkát a fazékból. Odavetőleg mondta: - A tábor igazgatója itt járt, leült nálunk, s megivott egy bögre kávét.

Apa lassan ráemelte szemét: - Úgy? Mit akar tőlünk ilyen hamar?

- Csak beszélni jött - mondta kényeskedve anya. - Leült és kávézott. Azt mondta, ritkán iszik jó kávét, s megérezte a miénknek a szagát.

- Mit akart? - kérdezte ismét apa.

- Nem akart semmit. Csak azért jött, hogy megnézze, jól vagyunk-e.

- Nem hiszem én azt - mondta apa. - Leskelődni, szimatolni jött bizonyosan.

- Nem - kiáltotta haragosan anya. - Megérzem én azt hamar, ha valaki szimatolni jön.

Apa kiöntötte bögréjéből a kávé alját.

- Erről szokjál le - mondta anya. - Ez itt tiszta hely.

- Csak vigyázz, nehogy olyan tiszta legyen, hogy már élni se lehessen itt - mondta aggódó hangon apa. - Siess, Al. Indulunk munkát keresni.

Al megtörölte száját a kezével. - Én készen vagyok - mondta.

Apa odafordult John bácsihoz. - Hát te jössz-e?

- Megyek.

- Hiszen alig állsz a lábadon.

- Rosszul érzem magam, de azért megyek.

Al felszállt a kocsira. - Benzint kell venni - mondotta. Megindította a motort. Apa és John bácsi bemásztak melléje, s a kocsi elindult a sátorsoron.

Anya utánuk nézett. Aztán fogott egy vödört, s odament az egészségügyi csoport épületének nyitott részében sorakozó mosóteknőkhöz. Megtöltötte a vödröt forró vízzel, s visszahozta a maguk táborhelyére. Éppen az edényeket mosogatta a vödörben, amikor Sáronrózsája visszajött.

- Kiraktam egy tányérra a puliszkádat - mondta anya. Aztán figyelmesen szemügyre vette az asszonykát. Haja csöpögött, meg volt fésülve, bőre rózsaszínű volt és ragyogott. Fehér virágos mintájú kék ruháját vette föl. Lábára felhúzta az esküvőjén viselt magas sarkú cipőt. Elpirult anyja tekintetétől. - Te megfürödtél - mondta anya.

Sáronrózsája fojtott hangon felelte: - Éppen bent voltam, amikor jött egy hölgy és megfürdött. Tudod, mit kell csinálni? Belépsz egy kis ketrecfélébe, mindenféle csapokat forgatsz meg, s a víz csak úgy zúdul rád, meleg vagy hideg, ahogy tetszik, s én is így csináltam.

- Magam is odamegyek - kiáltotta anya. - Mihelyt itt elkészültem. Majd megmutatod, hogyan kell.

- Ezentúl mindennap megteszem - mondta az asszonyka. - És az a hölgy látott engem, észrevette, hogy kisbabám lesz, és tudod, mit mondott? Azt mondta, hogy minden héten kijön ide egy ápolónő. Beszéljek azzal az ápolónővel, az majd megmondja, mit kell csinálni, hogy a kisbaba erős legyen. Azt mondja, minden hölgy ezt teszi. Én is megteszem majd. - A szó csak úgy áradt belőle. - S aztán, tudod-e, a múlt héten született egy kisbaba, s a tábor mulatságot rendezett, és ruhát meg mindenfélét adtak a kisbabának, még egy gyerekkocsit is, fonott gyerekkocsit. Nem volt új, de befestették rózsaszínűre, s egészen újnak látszott. És nevet adtak a kisbabának, és kalácsot ettek. Ó, Istenem! - Elhallgatott, s nehezen szedte a lélegzetet.

Anya azt mondta: - Hála Istennek, magunkfajta emberek közé kerültünk. Én is meg fogok fürödni.

- Ó, milyen nagyszerű az - mondta az asszonyka.

Anya eltörölgette és egymásra rakta az óntányérokat. Azt mondta: - Joadok vagyunk. Nem nézünk mi föl senki fiára. Nagyapó nagyapja harcolt a forradalomban. Gazdák voltunk, amíg el nem adósodtunk. Akkor aztán azok az emberek... Azok rontottak meg bennünket. Valahányszor beléptek a házunkba, mindig mintha megkorbácsoltak volna: engem és mindnyájunkat. Aztán Needles-ben az a rendőr! Megrontott. Komisznak éreztem magamat miatta. Most pedig nem szégyenkezem. Ezek az emberek itt a mi embereink, magunkfajta emberek. Az az igazgató odajött, leült, megitta a kávémat, s azt mondta: Joadné így, Joadné úgy, meg hogy vagytok, Joadné? - elhallgatott és felsóhajtott. - Megint embernek érzem magamat. - Felrakta az utolsó tányért. Bement a sátorba, feltúrta a ruhásládát, előkereste cipőjét meg egy tiszta ruhát. Egy kis papírcsomagban megtalálta fülbevalóját. Amint elment Sáronrózsája mellett, így szólt: - Ha azok a hölgyek jönnek, mondd meg nekik, hogy mindjárt itt leszek. - Azzal eltűnt az egészségügyi csoport épületének háta mögött.

Sáronrózsája nehézkesen letelepedett egy ládára, s elnézte esküvői cipőjét, a cipő fényes lakkját s fekete pántját. Hegyét megtörölgette az ujjával, ujját pedig a szoknyája belsejébe törölte. A hajolás megnyomta növekedő hasát. Egyenesen ült, s kutató ujjakkal tapogatta magát, közben el-elmosolyodott.

Egy tömzsi asszony közeledett az úton, egy almásládában szennyest vitt a mosóteknők felé. Arcát barnára sütötte a nap, szeme fekete volt és átható nézésű. Lüszterruhája fölött gyapotzsákból készített nagy kötényt viselt, a lábán barna férficipő. Látta, hogy Sáronrózsája simogatja magát, s észrevette az asszonyka arcán derengő mosolyt.

- Úgy! - kiáltotta, s örvendezve kacagott fel. - Mit gondolsz, mi lesz?

Sáronrózsája pirulva sütötte le szemét, aztán felpillantott, s közben az asszony tetőtől talpig megvizsgálta csillogó kis fekete szemével.

- Nem tudom - mormogta.

Az asszony leengedte a földre az almásládát. - Eleven daganat van benned - mondta, s elégedett tyúk módjára kotkodácsolva nevetett: - Mit szeretnél jobban? - kérdezte.

- Nem tudom; azt hiszem, fiút. Persze hogy fiút.

- Csak most érkeztél, ugye?

- Most, késő éjszaka.

- Itt maradsz?

- Nem tudom. Ha munkát kapunk, azt hiszem, itt maradunk.

Az asszony arcán árnyék futott keresztül, s kis fekete szeme hevesen villant meg. - Ha munkát kaptok. Ezt mondjuk mi valamennyien.

- A bátyám már ma reggel kapott munkát.

- Igazán? Lehet, hogy szerencsétek van. De vigyázz a szerencsére. A szerencsében nem lehet megbízni. - Egészen odalépett hozzá. - Csak egyféle szerencséje lehet az embernek. Több nem. Légy jó asszony - mondta hevesen. - Légy jó! Mert ha bűn lakozik benned, Isten irgalmazzon annak a gyereknek! - Leguggolt Sáronrózsája előtt. - Botrányos dolgok történnek ebben a táborban - mondta sötéten. - Minden szombat este táncolnak, mégpedig nemcsak körtáncokat ám! Összekapaszkodós táncokat is. Tulajdon szememmel láttam.

Sáronrózsája óvatosan mondta: - Én szeretem a táncot, a körtáncot. - És szemérmesen tette hozzá: - Azt a másik fajtát sohasem szoktam járni.

A barna asszony zordonan bólintott a fejével. - No, hát vannak, akik megteszik. Azt pedig az Úr nem nézi el, ne hidd, hogy elnézi.

- Nem, nem - mondta csöndesen Sáronrózsája.

Az asszony rátette ráncos, barna kezét Sáronrózsája térdére, s az megrándult az érintésétől. - Előre figyelmeztetlek. Kevesen vannak már, akik lelkük mélyéig szeretik Jézust. Minden szombat este, amikor ez a vonószenekar rákezdi, zsoltárok helyett tánczenét játszik, valóságos kergeség fogja el ezeket itt. Tulajdon szememmel láttam. Hanem a közelükbe nem megyek; a családomat sem engedem a közelükbe. Összekapaszkodós táncokat járnak, ha mondom. - Szünetet tartott, hogy nagyobb nyomatékot adjon a szavának, aztán rekedten suttogva folytatta: - De csinálnak még egyebet is. Színházat játszanak. - Hátrább húzódott, fölszegte a fejét, hogy lássa, hogyan fogadja Sáronrózsája ezt a leleplezést.

- Színészek? - kérdezte áhítatos tisztelettel az asszonyka.

- Nem! - tört ki a barna asszony. - Nem színészek, azok már amúgy is elkárhozott lelkek. A magunkfajtája. A mi népünk. És ártatlan gyerekek is voltak köztük, s másnak játszották magukat, mint amik. Én nem mentem a közelükbe. De hallottam a beszélgetésükből, hogy mit csinálnak. Az ördög jár ebben a táborban.

Sáronrózsája tágra meredt szemmel, tátott szájjal hallgatta. - Egyszer az iskolában mi is játszottunk betlehemes játékot, karácsonykor.

- Hát azt nem tudom, hogy jó-e vagy rossz. Vannak derék emberek, akik azt hiszik, hogy betlehemes játékot szabad játszani. Én ezt se merném ilyen nyugodtan kimondani. Hanem az nem volt betlehemes játék. Csupa bűn és csalás és ördöngösség. Úgy jöttek-mentek, mutogatták magukat, beszéltek, mintha mások volnának, mint amik. És táncoltak, összekapaszkodós táncot jártak!

Sáronrózsája felsóhajtott.

- S azt sem mondhatnám, hogy csak egynéhányan tették - folytatta a barna asszony. - Odáig jutottunk már, hogy jóformán ujjain megszámolhatja az ember az igazhitűeket. De ne hidd, hogy Isten büntetlenül hagyja ezeket a bűnösöket. Nem, Isten minden bűnünket följegyzi, aztán vonalat húz, s összeadja valamennyit. Isten őrködik, és őrködöm én is. Kettőt kifüstölt már innét.

Sáronrózsája lihegve kérdezte: - Igazán?

A barna asszony egyre áthatóbb hangon folytatta: - Láttam. Állapotos fiatalasszony volt, éppen, mint te. Színházat játszott, és táncolt. Aztán - itt fakó és baljóslatú lett a hangja - lefogyott, csonttá aszott, s a gyereke halva született.

- Úristen! - mondta sápadtan Sáronrózsája.

- Halva és véresen. Persze, aztán senki sem állt vele szóba többet. Kénytelen volt elmenni. A bűn ráragad arra, aki hozzányúl. Úgy bizony. Aztán itt volt a másik, az is ugyanazt tette. Az is lesoványodott, s egy éjszaka eltűnt. Két nap múlva visszajött. Azt mondta, látogatóban járt. De gyerek nem született. Tudod, mit gondolok? Azt hiszem, az igazgató vitte el, hogy a gyerekét elveszítse. Az nem hisz a bűnben. Maga mondta nekem. Azt mondja, az éhség a bűn, a fázás a bűn. Azt mondja, tulajdon fülemmel hallottam, hogy ő ezekben a dolgokban nem tudja meglátni az Istent. Azt mondja, azért soványodtak le ezek a fiatalasszonyok, mert nem ettek eleget. No én megmondtam neki a magamét. - Fölállt és hátrább lépett. A tekintete éles volt. Merev mutatóujját nekiszegezte Sáronrózsája arcának. - Azt mondtam neki: Távozz tőlem! Azt mondtam: Tudtam, hogy az ördög dúl ebben a táborban. Most azt is tudom, hogy ki az ördög. Távozz tőlem, Sátán, azt mondtam. És távozott is, bizony isten! Reszketett és

alázatos volt. Azt mondta: Kérem szépen, ne tegye boldogtalanná az embereket. Én azt mondom: Boldogtalanná? Hát a lelkük? Hát azok a halott kisbabák és azok a szegény bűnösök, akik elkárhoznak a színjátszás miatt? Csak nézett rám, aztán savanyúan mosolygott és elment. Tudta, hogy igazi hitvallóval találkozott. Azt mondtam: Én segítek Jézusnak, hogy figyelje, mi történik itt. Te pedig, meg a többiek, nem viszitek el szárazon. - Azzal fölkapta a szennyesládát. - Vigyázz. Figyelmeztettelek. Vigyázz arra a szegény gyerekre, akit a szíved alatt hordasz, és tartózkodjál a bűntől. - Hatalmas léptekkel távozott, s szeméből csak úgy sugárzott az erény.

Sáronrózsája utána nézett, aztán kezére hajtotta fejét, és belesírt a tenyerébe. Szelíd hang szólalt meg mellette. Szégyenkezve pillantott föl. A kis, fehér ruhás igazgató volt. - Ne félj - mondotta. - Ne félj.

Sáronrózsája alig látott a könnyeitől. - De hiszen megtettem! - kiáltotta. - Én is jártam olyan összekapaszkodós táncot, csak nem mondtam meg neki. Sallisaw-ban, Connie-val.

- Ne félj - mondta az igazgató.

- Azt mondta, elvesztem a kisbabát.

- Tudom, hogy ilyeneket mond. Szemmel tartom. Jó asszony, de boldogtalanná teszi az embereket.

Sáronrózsája szipogva folytatta: - Azt mondta, két fiatalasszony vesztette el a gyermekét ebben a táborban.

Az igazgató leguggolt eléje. - Ide figyelj! - mondotta. - Hallgass rám. Én is ismertem őket. Túlságosan éhesek és fáradtak voltak. Túlságosan keményen dolgoztak. Teherkocsin jártak hepehupás utakon. Megbetegedtek. Nem tehettek róla.

- De azt mondta...

- Ne félj. Az az asszony szeret zavart okozni.

- De azt mondja, hogy te vagy az ördög.

- Tudom, hogy azt mondja. Mert nem akarom engedni, hogy szerencsétlenné tegye az embereket. - Meglapogatta az asszonyka vállát. - Ne félj. Nem tud az semmit. - Azzal gyorsan elment.

Sáronrózsája utánanézett; keskeny válla ugrált járás közben. A fiatalasszony még figyelte vékony alakját, amikor visszajött anya, tisztán és pirosan, megfésült, nedves, kontyba csavart hajjal. Mintás ruháját és régi, hasadt cipőjét viselte; kis fülbevalója ott lógott a fülében.

- Sikerült - mondta. - Csak álltam, s engedtem magamra folyni a meleg vizet. És egy hölgy azt mondta, hogy ezt akár mindennap megteheti az ember. Nem volt még itt az a hölgybizottság?

- N-nem! - mondta az asszonyka.

- Te meg csak itt ülsz, s nem raktál rendet! - Közben anya már össze is szedte az ónedényeket. - Muszáj hogy rendet csináljunk - mondta. - Mozogj, egy-kettő! Söpörd fel a földet. - Összeszedte a konyhafölszerelést, a fazekakat berakta a ládába, a ládát behúzta a sátorba. - Szedd rendbe a derékaljakat! - parancsolta. - Mondhatom, soha életemben semmi sem esett olyan jól nekem, mint az a víz.

Sáronrózsája lagymatagon teljesítette a parancsait.

- Mit gondolsz, vissza jön-e Connie?

- Meglehet. Nem tudom.

- Bizonyos, hogy tudja, hová jöttünk?

- Bizonyos.

- Anya, nem gondolod, hogy megölték, amikor a tábort...

- Nem - mondta nyugodtan anya. - Kibújik az mindenből: gyors, mint a nyúl, és ravasz, mint a róka.

- Szeretném, ha megjönne már.

- Majd ha megjön, itt lesz.

- Anya...

- Szeretném, ha dologhoz látnál már.

- Gondolod, hogy a tánc meg a színjátszás olyan bűn, hogy attól elvesztem a kisbabát?

Anya abbahagyta a munkát, s kezét csípőjére tette. - Most meg hol jár az eszed? Nem szoktál te színházat játszani.

- De itt szoktak, és egy fiatalasszony elvesztette a kisbabáját: halva született és véresen, mintha Isten büntetése lett volna.

Anya rábámult. - Hát ezt ki mondta neked?

- Ez a hölgy, aki itt járt. Aztán ide jött a fehér ruhás kis ember, s azt mondta, hogy nem amiatt volt.

Anya bosszúsan nézett rá. - Sáronrózsája - mondta -, most már elég legyen a magad gyötréséből. Erőnek erejével bőgni akarsz. Nem tudom, mi ütött beléd. A mi fajtánk sohase csinált ilyet. Mi száraz szemmel tűrjük, akármi ér bennünket. Fogadok, hogy Connie beszélte tele a fejedet. Nem fért a bőrébe. - És szigorúan folytatta: - Sáronrózsája, te csak egy ember vagy, s a világon sok ember van még. Maradj a magad helyén. Ismertem embereket, akik annyit foglalkoztak a maguk bűneivel, hogy végre nagy bűnösnek hitték magukat az Úr színe előtt.

- De anya...

- Elég. Most hallgass és végezd a dolgodat. Nem vagy te se olyan nagy, se olyan gonosz, hogy az Isten sokat törődjék veled. Én pedig képen töröllek, ha tovább gyötröd magadat. - Elsöpörte a hamut, és letisztogatta a tűzhelyet. Meglátta az úton közeledő bizottságot. - Dolgozzál - mondotta. - Jönnek a hölgyek. Dolgozzál, hogy büszke lehessek rád. - Nem nézett oda újra, de tudta, hogy a bizottság közeledik.

Kétség nem férhetett hozzá, hogy valóban bizottságról van szó; három hölgy jött, kimosakodva, legjobb ruhájában: egy sovány asszony, sörényszerű haja és acélkeretes pápaszeme volt, egy kis köpcös hölgy, göndör fürtjei szürkék és szája kicsi, édeskés, s egy mammut arányú hölgy, akinek vastag lábszára és csípője s óriási keble volt: izmos, mint egy igásló, csupa erő és önbizalom. Méltóságteljesen lépdeltek az úton.

Anya úgy intézte a dolgot, hogy háttal álljon nekik, amikor odaértek. Megálltak, megfordultak, sorba verődtek. A nagydarab asszony mély hangon szólalt meg: - Jó reggelt. Ugyebár Joadné?

Anya sarkon fordult, mintha váratlanul érte volna az üdvözlés. - Csakugyan én vagyok. Honnan tudtátok a nevemet?

- Mi vagyunk a bizottság - mondta a nagydarab asszony. - A negyedik egészségügyi csoport hölgybizottsága. Az irodában tudtuk meg a nevedet.

Anya pirulva mondta: - Még nem vagyunk rendben. Nagy tisztesség lenne, ha a hölgyek bejönnének és helyet foglalnának, amíg egy kis kávét készítek.

A kövér bizottsági hölgy azt mondta: - Mutass be, Jessie, mondd meg a nevünket Joadnénak. Jessie az elnök - tette hozzá magyarázatképpen.

Jessie ceremóniásan jelentette ki: - Joadné, ez itt Annie Littlefield, ez Ella Summers, én pedig Jessie Bullitt vagyok.

- Örvendek a szerencsének - mondta anya. - Készítek egy kis kávét.

- Ó, ne fáradj - mondta ceremóniásan Annie. - Mi csak látogatóba jöttünk, hogy megnézzük, jól vagytok-e, s igyekszünk, hogy otthonosan érezzétek magatokat köztünk.

Jessie Bullitt szigorúan mondta: - Annie, légy szíves, ne feledkezz meg arról, hogy én vagyok az elnök.

- Ó, persze, persze. De jövő héten én leszek.

- Hát akkor várj a jövő hétig. Az elnökség minden héten változik - magyarázta anyának.

- Igazán nem tetszik egy kis kávé? - kérdezte anya gyámoltalanul.

- Nem, köszönjük - mondta Jessie, átvéve az elnöklést. - Előbb tájékoztatni akarunk az egészségügyi csoportról, aztán, ha kívánod, beíratunk a Hölgyek Klubjába, és adunk valami munkakört. Természetesen nem vagy köteles belépni.

- Izé... sokba kerül az?

- Semmi másba, csak munkába. Aztán, ha már megismertek, esetleg beválasztanak ebbe a bizottságba - szólt közbe Annie. - Jessie az általános táborbizottságban is benne van. Ő nagybizottsági hölgy.

Jessie büszkén mosolygott. - Egyhangúlag választottak meg - mondta. - No hát, Joadné, azt hiszem, ideje, hogy elmagyarázzuk, hogyan folyik az élet a táborban.

Anya azt mondta: - Ez itt a leányom, Sáronrózsája.

- Jó reggelt - mondták a hölgyek.

- Talán jöjjön ő is velünk.

Most az óriás Jessie beszélt, modora csupa méltóság és szelídség volt, szónoklatán pedig látszott, hogy könyv nélkül tanulta meg.

- Ne gondold, hogy beleártjuk magunkat a dologba, Joadné. Ebben a táborban sok minden van, amit közösen használunk. A szabályokat magunk állapítottuk meg. Most átmegyünk az épületbe. Azt mindenki használja, s mindenkinek kötelessége, hogy gondot viseljen rá. - Odamentek a szabadon álló részhez, ahol a húsz mosóteknő sorakozott. Nyolcat éppen használtak, asszonyok hajoltak föléjük, dörzsölték a ruhát, s a kicsavart ruha halomba gyűlt a tiszta cementpadlón. - Ezt akármikor használhatod - mondta Jessie. - Az egyetlen feltétel, hogy tisztán kell itt hagyni.

A mosóasszonyok érdeklődve pillantottak fel. Jessie hangosan mondta: - Ez a két hölgy Joadné meg a leánya, Sáronrózsája, ezentúl ők is itt laknak. - Az asszonyok kórusban üdvözölték anyát, ő pedig ügyetlenül biccentett feléjük, s azt mondta: - Örülök a szerencsének.

Jessie bevezette a bizottságot az illemhely és zuhanyfürdők helyiségébe. - Itt már jártam - mondta anya. - Meg is fürödtem.

- Hát hiszen arra való - mondta Jessie. - A szabály itt is ugyanaz. Tisztán kell itt hagyni. Minden héten más-más bizottság mossa fel a helyiséget egyszer napjában. Talán bekerülsz ebbe a bizottságba. Saját szappanát kell magával hozni az embernek.

- Előbb még szappant kell szereznünk - mondta anya. - Egész kifogytunk mindenből.

Jessie most majdnem tiszteletteljes hangon kérdezte az illemhelyre mutatva: - Használtad már?

- Igen. Ma reggel.

Jessie felsóhajtott. - Helyes.

Ella Summers megszólalt: - Múlt héten...

Jessie szigorúan közbevágott: - Summersné, azt majd én mondom el.

Ella meghátrált. - Rendben van.

Jessie azt mondta: - Múlt héten, amikor te voltál az elnök, te mondtad el. Hálás lennék, ha ezen a héten nem avatkoznál a dologba.

- Jó, hát mondd el, mit csinált az a hölgy - mondta Ella.

- Hát - kezdett hozzá Jessie -, ennek a bizottságnak nem az a dolga, hogy pletykázzon, de hiszen neveket úgysem említek. Múlt héten érkezett egy hölgy, bejött ide, mielőtt a bizottság meglátogatta, berakta a férje nadrágját a klozett csészéjébe s azt mondta: Túlságosan alacsony ez, és nem is elég nagy. Megszakad az ember háta, azt mondja. Miért nem csinálták magasabbra? - A bizottság fölényesen mosolygott.

Ella közbeszólt: - Azt is mondta: Nem lehet egyszerre eleget belerakni. - Ezért el kellett tűrnie Jessie szigorú pillantását.

Jessie folytatta: - Sok bajunk van a klozettpapírral. A szabályzat szerint elvinni nem szabad. - Hangosat csettintett a nyelvével. - Az egész tábor a klozettpapírról beszél most. - Egy pillanatig hallgatott, aztán folytatta a vallomást: - A négyes számú csoport többet használ el, mint a többi. Valaki lopja. A dolog szóba került a női csoportok teljes ülésén. A negyedik egészségügyi csoport női osztálya túlságosan sok papírt fogyaszt. Igen, ülésen tárgyalták!

Anya lélegzetét elfojtva figyelte Jessie előadását. - De hát minek lopták el?

- Hát - mondta Jessie -, ezzel már előbb is bajok voltak. Legutóbb három kislány papírbábukat vagdosott belőle. Ezeket rajtacsíptük. De most nem tudtuk, mit gondoljunk. Alighogy egy csomagot elhelyeztünk, már el is fogyott. Ülésen tárgyalták, igen! Egy hölgy azt indítványozta, szerezzünk egy kis csengőt, amely mindig megszólal, valahányszor egy darabot leszakítanak. Akkor számon lehetne tartani, hogy egy személy hányat használ el. - Fejét rázta. - Nem tudom - mondotta. - Egész héten főtt a fejem. Valaki klozettpapírt lop a negyedik csoport épületéből.

E pillanatban siránkozó hang hallatszott a bejárat felől. - Bullittné!

A bizottság megfordult. - Bullittné, véletlenül meghallottam, amit mondtál. - Egy kipirult, izzadó asszony állt a bejáratnál. - Az ülésen nem mondhattam el, Bullittné. Nem tudtam rászánni magam. Kinevettek volna.

- Miről beszélsz? - kérdezte Jessie, és közelebb ment hozzá.

- Hát arról, hogy... voltaképpen mi vagyunk a bűnösök. De nem loptunk, Bullittné.

Jessie egészen odalépett hozzá, s a vallomást tevő asszony homlokát elöntötte a verejték. - Nem tehetünk róla, Bullittné.

- Most már mondd meg, amit akarsz - szólt rá Jessie. - A csoport szégyenben maradt miattad a klozettpapír miatt.

- Egész héten, Bullittné... Nem tehettünk róla. Tudod, öt leányom van.

- Mit csináltak vele? - kérdezte vészjósló hangon Jessie.

- Csak használták. Becsületszavamra, csak használták.

- De ehhez nincs joguk! Négy-öt lap elég egy embernek. Mi bajuk van?

A vallomást tevő asszony keserves hangon nyögte ki: - Hasmenésük. Mind az ötnek. Kifogytunk a pénzből. Éretlen szőlőt ettek. Mind az öt hasmenést kapott. Minden tíz percben kiszaladtak. De nem loptak.

Jessie felsóhajtott. - Ezt meg kellett volna mondani - jelentette ki. - Köteles lettél volna megmondani. Most a negyedik csoport szégyenben maradt, mert nem szóltál. Hasmenést mindenki kaphat.

Az alázatos hang tovább siránkozott: - Nem tudom megakadályozni, hogy éretlen szőlőt egyenek. Aztán egyre rosszabbul lesznek.

Ella Summers kitört: - Hát a segély? Hát a segély? Segélyt kaphatnátok!

- Ella Summers - mondta Jessie -, utoljára figyelmeztetlek, hogy nem te vagy az elnök. - Visszafordult az összegörnyedt kis asszonyhoz. - Nincs pénzetek, Joyce-né?

Az asszony szégyenkezve sütötte le szemét. - Nincs, de akármelyik percben kaphatunk munkát.

- Hát akkor föl a fejjel - mondta Jessie. - Nincs ebben semmi bűn. Menj egyenesen a weedpatchi boltba, és vásárolj ennivalót. A tábornak húsz dollár hitele van ott. Öt dollár erejéig vásárolhatsz. Majd visszafizetitek a központi bizottságnak, amikor munkát kaptok. De hiszen te tudtad ezt, Joyce-né - mondta szigorúan. - Miért engedted éhezni a leányaidat?

- Sohasem fogadtunk el alamizsnát - mondta Joyce-né.

- Nagyon jól tudod, hogy ez nem alamizsna - dühöngött Jessie. - Azt megszüntettük. Ebben a táborban nincs alamizsna. Nem akarunk alamizsnát elfogadni. Menj tüstént a boltba, vásárolj, s hozd ide nekem a számlát.

Joyce-né félénken szólalt meg: - És ha sohasem tudjuk megfizetni? Már régóta nem volt munkánk.

- Majd megfizetitek, amikor lesz. Ha nem, az nem a ti dolgotok, s nem is a miénk. Egyszer elment innét valaki, s két hónap múlva megküldte a pénzt. Nincs jogod, hogy a leányaidat éheztesd ebben a táborban.

Joyce-né letette a fegyvert. - Igenis - mondotta.

- Vegyél sajtot a leányaidnak - parancsolta Jessie. - Az majd megszünteti a hasmenésüket.

- Igenis. - Azzal Joyce-né elcsoszogott.

Jessie haragosan fordult a bizottsághoz: - Semmi joga, hogy így nyakaskodjon. Semmi joga, amikor magunkfajta emberekkel van dolga.

Annie Littlefield azt mondta: - Nem régóta van itt. Talán nem tudja még. Lehet, hogy egyszer-másszor kénytelen volt alamizsnát elfogadni. Most pedig - folytatta - ne próbálj elhallgattatni, Jessie. Jogom van beszélni. - Félig Joadnéhoz fordult. - Ha valaki egyszer alamizsnát fogadott el, az olyan sebet éget rajta, hogy sohasem múlik el. Ez itt nem alamizsna, de aki alamizsnát kapott valaha, soha nem felejti el. Fogadok, hogy Jessie nem kapott soha.

- Nem, sohasem kaptam - mondta Jessie.

- Hát én igen - jelentette ki Annie. - Múlt héten történt; éheztünk, én is, apa is meg a gyerekek is. Egyre esett az eső. Valaki azt mondta nekünk, hogy forduljunk az Üdvhadsereghez. - Szeme haragosan villant meg. Éhesek voltunk, s kényszerítettek, hogy megalázkodjunk az ebédünkért. Megfosztottak a méltóságunktól. Gyűlölöm őket! Meglehet, hogy Joyce-né is fogadott el alamizsnát. Talán nem tudta, hogy ez itt nem alamizsna. Tudod, Joadné, mi ebben a táborban senkinek sem engedjük meg, hogy pöffeszkedjék. Nem engedjük, hogy akármit is adjon másnak. Adja a tábornak, amit akar, s a tábor majd kiosztja. Mi nem akarunk alamizsnát! - Hangja heves és rekedt volt. - Gyűlölöm őket - mondta. - Addig sohasem láttam levertnek az uramat, de az a népség, az Üdvhadseregé, összetörte.

Jessie bólintott. - Hallottam - mondta halkan -, hallottam. No de most az a dolgunk, hogy Joadnét körülvezessük.

Anya azt mondta: - Igazán szép hely ez.

- Gyerünk a varrószobába - indítványozta Annie. - Két gépünk van. Tűzdelő és ruhavarró gép. Ott bizonyára szívesen dolgozol majd.

Amikor a bizottság megjelent anyánál, Ruthie és Winfield észrevétlenül eltűntek.

- Miért nem megyünk utánuk, hogy kihallgassuk őket? - kérdezte Winfield.

Ruthie megszorította a karját. - Mert nem - mondta. - Megmosdattak minket ezeknek a nyomorultaknak a kedvéért. Nem megyek velük.

Winfield azt mondta: - Te elárultál engem a klozi miatt. Most majd megmondom, minek nevezted ezeket a hölgyeket.

Ruthie arcán végigfutott a félelem árnyéka. - Ne szólj semmit. Csak azért mondtam, mert tudtam, hogy nem törted el igazán.

- Az nem igaz - mondta Winfield.

- Nézzünk körül - terelte másra a szót Ruthie. Elindultak a sátrak között, ügyetlenül és bűntudatosan bekukucskáltak mindegyikbe. A csoport végén volt egy sima térség, ahol krokettpályát rendeztek be. Vagy hat gyerek játszott nagy komolyan. Egyik sátor előtt idősebb hölgy ült egy padon, és vigyázott rájuk. Ruthie és Winfield nekiiramodtak. - Hagyjatok játszani - kiáltotta Ruthie. - Vegyetek be minket is.

A gyerekek fölnéztek rájuk. Egy copfos kislány azt mondta: - A következő játékba beveszünk.

- De én most akarok játszani - kiáltotta Ruthie.

- Most nem lehet. Majd a következő játékban.

Ruthie fenyegető mozdulattal lépett be a pályára. - Azért is játszani fogok. - A copfos kislány keményen megmarkolta kalapácsát. Ruthie odaugrott hozzá, megütötte, meglökte, s kicsavarta kezéből a kalapácsot. - Ugye megmondtam, hogy játszani fogok! - kiáltotta diadalmaskodva.

Az idősebb hölgy felállt, és bement a pályára. Ruthie dacosan nézett rá, s keményen megszorította a kalapácsot. A hölgy azt mondta: - Engedjétek játszani, úgy, mint Ralphot a múlt héten.

A gyerekek letették kalapácsukat a földre, s némán kivonultak a pályáról. Megálltak a közelben, s kifejezéstelenül néztek maguk elé. Ruthie várt, amíg elmentek. Aztán megütött egy golyót, és utánaszaladt. - Gyere, Winfield! Fogj te is egy kalapácsot - kiáltotta. Aztán megrökönyödve nézett körül. Winfield odaállt a figyelő gyermekek közé, s ő is kifejezéstelen szemmel nézett rá. Ruthie kihívóan ütött bele ismét a golyóba. Nagy port vert föl. Úgy tett,

mintha remekül mulatna. A gyerekek csak álltak és néztek. Ruthie egymás mellé állított két golyót, mind a kettőt megütötte, hátat fordított a figyelő szemeknek, aztán ismét visszafordult. Hirtelen megindult feléjük, kezében a kalapáccsal. - Gyertek játszani - kérte őket. Azok némán hátrahúzódtak a közeledtére. Pillanatig rájuk bámult, aztán ledobta a kalapácsot, és sírva rohant haza. A gyerekek visszatértek a pályára.

A copfos kislány azt mondta Winfieldnek: - A következő játékba beveszünk.

A felügyelő hölgy figyelmeztette őket: - Ha visszajön az a kislány, és illendően viseli magát, engedjétek játszani. Te magad is durva voltál, Amy. - A gyerekek tovább játszottak, Ruthie pedig keservesen sírt Joadék sátrában.

Szépséges utakon döcögött tovább a kocsi, gyümölcsöskertek mellett haladt el, ahol éppen színesedni kezdett a barack, halványzöld fürtű szőlők mellett, diófasorok közt, amelynek ágai kevés híján beboltozták az utat. Al minden kapunál lassított, de minden kapun felírás volt: *Munkásra nincs szükség. Tilos a bejárás*.

Al azt mondta: - Apa, okvetlenül lesz itt munka, amikor ez a gyümölcs megérik. Hanem furcsa hely ez, mielőtt megkérdezné az ember, megmondják neki, hogy nincs munka. - Lassan továbbhajtott.

Apa azt mondta: - Talán mégis bemehetnénk s megkérdezhetnők, nem tudják-e, hol akad valami munka. Ezt megtehetnénk.

Az út szélén kék overallos, kék inges ember ballagott. Al odahajtott melléje. - Hej, bácsi - kérdezte -, nem tudod-e, merre akad valami munka?

Az ember megállt, elvigyorodott, s látni lehetett, hogy elülső fogai hiányzanak. - Nem tudom - mondta. - Hát te? Egy hete járok, de munkát nem találtam.

- Ott lakol az állami táborban? - kérdezte Al.

- Ott.

- Hát akkor gyere velünk. Ülj fel hátul, keressünk együtt. - Az ember átmászott a kocsi oldalán, s leugrott a belsejébe.

Apa azt mondta: - Érzem, hogy nem találunk munkát. De azért keresni muszáj. Csakhogy még azt sem tudjuk, merre keressünk.

- Beszélni kellene a táborbeliekkel - mondta Al. - Hogy vagy, John bácsi?

- Mindenem fáj - mondta John bácsi. - Fáj mindenem, azért, mert veletek jöttem. El kellett volna mennem, hogy miattam ne büntesse az Isten a családomat is.

Apa rátette kezét John térdére. - Ide hallgass - mondta -, ne menj el tőlünk. Minduntalan elvesztünk valakit: nagyapó és nagyanyó meghalt, Noah és Connie megszökött, a prédikátor meg börtönben ül.

- Az az érzésem, hogy a prédikátort meglátjuk még - mondta John.

Al a sebességváltó gombját tapogatta. - Nem érzed olyan jól magad, hogy megérezhess valamit - mondta. - Vigye el az ördög. Gyerünk vissza, beszéljünk az emberekkel, s tudjuk meg, hol van valami munka. Így csak tűt keresünk szalmakazalban. - Megállította a gépet, kihajolt az ablakon és hátrakiáltott: - Ide hallgassatok, hé! Visszamegyünk a táborba, s próbáljuk megtudni, hol van munka. Kár így pusztítani a benzint.

Az idegen kihajolt a kocsi oldalán. - Én nem bánom - mondta. - Már lejártam a lábamat. És még csak egy harapást sem ettem.

Al megfordította a kocsit az út közepén, s visszafelé indult.

Apa azt mondta: - Anyának nagyon fog fájni a dolog, hiszen Tom olyan könnyen kapott munkát.

- Meglehet, hogy nem is kapott - mondta Al. - Hátha ő is csak keresi a munkát. Bárcsak megfogadnának egy garázsba. Hamar megtanulnám a mesterséget, s szeretném is.

Apa mormogott valamit, aztán némán döcögtek vissza a tábor felé.

A bizottság távozása után anya leült egy ládára a sátor előtt, s gyámoltalanul nézett Sáronrózsájára. - Hát ilyen büszke életemben nem voltam még - mondta. - Ugye, milyen kedvesek voltak azok a hölgyek?

- Én majd a csecsemőotthonban dolgozom - mondta Sáronrózsája. - Ők mondták. Ott megtanulhatom, hogy kell a kisbabákkal bánni, aztán majd tudni fogom.

Anya tűnődve bólogatott. - Milyen szép lenne, ha a férfiak mind munkát kapnának - mondta. - Ha dolgoznának, s egy kis pénz állna a házhoz. - Tekintete a messzeségben járt. - Dolgoznának ők is, dolgoznánk mi is idehaza, s ilyen derék emberek közt élhetnénk! Mihelyt egy kis levegőhöz jutunk, első dolgom lesz, hogy egy kis tűzhelyet, szép, rendes tűzhelyet szerzek. Nem kerül sokba. Aztán veszünk akkora sátrat, hogy elég nagy legyen mindnyájunknak, s talán kéz alatt rugókat is szerzünk az ágyakba. Ezt a sátrat csak arra használjuk majd, hogy együnk alatta. Szombat este pedig elmegyünk a táncmulatságra. Azt hallom, vendégeket is hívhat az ember. Szeretném, ha lennének barátaink, akiket meghívjunk. A férfiak talán megismerkednek valakivel, akit meghívhatunk.

Sáronrózsája az utat nézte maga előtt. - Az a hölgy azt mondja - szólalt meg -, hogy elvesztem a kisbabát...

- Hallgass már ezzel - szólt rá anya.

Sáronrózsája halkan mondta: - Láttam az elébb. Azt hiszem, ide jön. Az ám, ide jön. Anya, ne engedd...

Anya megfordult, s ránézett a közeledő asszonyra.

- Jó napot - mondta az. - Sandryné vagyok, Lisbeth Sandry. Ma reggel megismerkedtem a lányoddal.

- Jó napot - mondta anya.

- Boldog vagy-e az Úrban?

- Boldog, igen - mondta anya.

- Meg vagy-e váltva?

- Meg. - Anya arca zárkózott és várakozó volt.

- Ennek örülök - mondta Lisbeth. - A bűnösök szörnyen erősek errefelé. Iszonyú helyre kerültetek. Mindenfelől gonoszság vesz körül benneteket. Gonosz emberek, gonosz cselekedetek, igaz keresztény nehezen viseli el. Mindenütt bűnösök vannak körülöttünk.

Anya kissé kipirult, s keményen összeszorította a száját. - Én úgy látom, hogy itt igen derék emberek laknak - mondta kurtán.

Sandryné rábámult. - Derék emberek! - kiáltotta. - Derék embereknek tartod ezeket, akik összekapaszkodós táncokat járnak? Mondom neked, örökkévaló lelked veszélyben forog ebben a táborban. Tegnap este istentiszteleten voltam Weedpatchben. Tudod, mit mondott a

prédikátor? Azt mondta: Abban a táborban gonoszság lakozik. Azt mondta: A szegény gazdag akar lenni. Azt mondta: Táncolnak és ölelkeznek, ahelyett, hogy sírnának és jajgatnának bűneik miatt. Ezt mondta, bizony. Meg hogy sötét bűnös mindenki, aki nincs itt közöttünk. Mondhatom, jól esett az embernek ezeket a szavakat hallani. Tudtuk, hogy a mi lelkünkkel nem történhetik baj. Mi nem táncolunk.

Anyának vörös volt az arca. Lassan felállt, és szembenézett Sandrynével. - Menj innét! - mondta. - Menj, amíg bűnt nem követek el, s meg nem mondom, hogy hova menj. Eredj sírni és jajgatni.

Sandrynének nyitva maradt a szája. Hátralépett. Aztán megharagudott. - Azt hittem, keresztények vagytok.

- Azok is vagyunk - mondta anya.

- Nem, nem vagytok azok. Pokolra való bűnösök vagytok, mind valahányan. El is mondom majd az istentiszteleten. Már látom fekete lelketeket a pokol tüzében. Látom égni azt az ártatlan gyermeket, akit ez a fiatalasszony a méhében hord.

Sáronrózsája halkan felsikoltott. Anya lehajolt, és fölkapott egy fadarabot.

- Eredj! - mondta hidegen. - Menj, és soha ne gyere vissza. Ismerem már a fajtádat. Azt a kis örömet is elvennéd tőlünk, ugye? - És fenyegetően közeledett Sandrynéhez.

Az asszony egy pillanatig hátrált, aztán hirtelen felkapta fejét, és üvölteni kezdett. Szeme kifordult, karja lazán lógott le a válláról, szája széléről vastag, nyúlós nyál folyt lefelé. Hosszú, állati üvöltéseket hallatott újra meg újra. A többi sátorból összeszaladtak az emberek, s ott álltak ijedten és némán. Az asszony lassan térdre roskadt, s az üvöltés didergő, síró nyögéssé csendesedett. Oldalára esett, s karja, lába, rángatózott. Fehér szemgolyója látszott tágra nyílt szemhéja alatt.

Egy ember halkan mondta: - A Lélek. Megszállta a Lélek. - Anya csak állt, lenézett a vonagló alakra.

A kis igazgató nyugodtan lépett oda. - Baj van? - kérdezte. A tömeg szétvált, hogy keresztül-engedje. Lenézett az asszonyra. - Nagyon rosszul van - mondta. - Visszasegítené-e valaki a sátrába? - A némán álló emberek mozgolódni kezdtek. Két férfi az asszony fölé hajolt és fölemelte, egyik hóna alatt, másik lábánál fogta meg. Elvitték, s a nép lassan utánuk húzódott. Sáronrózsája bement a ponyva alá, lefeküdt, s arcát elfödte egy takaróval.

Az igazgató anyára nézett, aztán a kezében tartott fadarabra pillantott. - Megütötted? - kérdezte fáradt mosolygással.

Anya tovább bámult a távozó emberek után. Lassan rázogatta fejét. - Nem, de kis híja volt. Ma már kétszer izgatta föl a lányomat.

Az igazgató azt mondta: - Végy erőt magadon, és ne üsd meg. Nincs ép esze. - Csöndesen hozzátette: - Szeretném, ha családostul elmenne innét. Több bajt csinál a táborban, mint a többi együttvéve.

Anya ismét uralkodni tudott magán. - Ha visszajön, még meg találom ütni. Nem felelek magamért. Nem engedem, hogy a leányomat izgassa.

- Amiatt ne fájjon a fejed - mondta az igazgató. - Sohasem látod többet. Mindig az újonnan érkezett embereket dolgozza meg. Nem jön többé vissza. Azt hiszi, bűnös vagy.

- Hiszen az is vagyok - mondta anya.

- Természetesen. Mindenki az, csak nem úgy, ahogy ő gondolja. Nincs annak ép esze.

Anya hálásan nézett rá, aztán bekiáltott a ponyva alá. - Hallod ezt, Sáronrózsája? Nincs ép esze. Őrült. - De az asszonyka nem emelte föl a fejét. Anya azt mondta: - Figyelmeztetlek, uram, ha visszajön, nem felelek magamért. Megütöm.

Az igazgató szomorúan mosolygott. - Ismerem ezt az érzést - mondta. - De azért igyekezz erőt venni magadon. Csak arra kérlek: igyekezz. - Lassan elment a sátor felé, ahová Sandrynét vitték.

Anya bement a sátorba, s leült Sáronrózsája mellé. - Nézz rám - mondotta. Az asszonyka mozdulatlanul feküdt. Anya gyöngéden fölemelte a takarót leánya arcáról. - Az az asszony őrült - mondta. - Ne hidd el, amit mond.

Sáronrózsája rémülten suttogta: - Amikor égésről beszélt, én úgy éreztem, mintha már égnék is.

- Az nem igaz - mondta anya.

- Nagyon fáradt vagyok - suttogta az asszonyka. - Kifáradtam ettől a sok mindentől. Aludni akarok. Aludni akarok.

- Hát aludj. Szép hely ez itt. Nyugodtan alhatol.

- De visszajöhet.

- Nem jön vissza - mondta anya. - Kiülök a sátor elé, és nem engedem, hogy visszajöjjön. Most pihend ki magad, hogy hamar munkába állhass a csecsemőotthonban.

Anya felállt s kiment, hogy leüljön a sátor elé. Egy ládára ült, könyökét térdére támasztotta, állát az öklére. Látta a tábor jövésmenését, hallotta a gyermekek hangját, egy vasabroncs kalapálását; de közben folyvást maga elé bámult.

Apa, amikor hazaérkezett, ott találta, s leguggolt melléje. Anya lassan fordította felé a pillantását. - Találtatok munkát? - kérdezte.

- Nem - felelte szégyenkezve apa. - Pedig kerestünk.

- Hol van Al meg John meg a kocsi?

- Al igazít a kocsin valamit. Szerszámokat kért kölcsön. Azt mondták, hogy ott helyben végezze el a munkát.

Anya szomorúan mondta: - Szép hely ez itt. Boldogan élhetnénk egy darabig.

- Ha munkát kaphatnánk.

- Azám, ha munkát kaphatnátok.

Apa megérezte szomorúságát, s figyelmesen vizsgálgatta az arcát.

- Mit búsulsz? Ha olyan szép ez a hely, miért kell búsulni?

Az asszony ránézett, aztán lassan behunyta szemét. - Furcsa ez, ugye? Amíg folyvást úton voltunk, sohase gondolkoztam. Most pedig ezek az emberek jók voltak, nagyon jók voltak hozzám, s mi az első dolgom? Végigjártatom az eszem minden szomorúságon: arra az éjszakára gondolok, amikor nagyapó meghalt és eltemettük. Amíg tele volt a fejem az utazással, amíg a kocsi döcögött velünk, nem is volt olyan rossz. De annál rosszabb most, hogy ideérkeztem. És nagyanyó, meg hogy Noah csak úgy elment! Elment, lefelé a folyó mentén. Ez mind hozzátartozik az egészhez, s most egyszerre özönlik vissza. Nagyanyó koldus volt, s a koldusok temetőjében hantolták el. Ez most nagyon fáj. Meg hogy Noah elindult a folyó mentén. Nem is tudja, hogy mi van itt. Nem tudja. És mi sem tudunk róla. Sohase fogjuk megtudni, él-e, hal-e? És Connie is megszökött. Eddig nem tudtam ezekre

gondolni, de most minden rám szakad egyszerre. Pedig örülhetnék, hogy ilyen szép helyen vagyunk. - Apa a száját nézte, amíg beszélt. A szeme zárva volt. - Emlékszem, milyenek voltak azok a hegyek a folyó mentén, amerre Noah elment. Mint egy-egy éles fog, olyanok voltak. Emlékszem, milyen volt a fű azon a földön, ahol nagyapó nyugszik. Emlékszem az otthoni vágódeszkára: egy csirketoll beleakadt, össze volt vagdosva keresztül-kasul, s fekete volt a csirkevértől.

Apára is ráragadt ez a hang. - Vadkacsát láttam ma - mondotta. - Magasan szálltak, délnek tartottak. Nagyon sietnek, úgy látszik. Meg feketerigókat láttam a drótsövényen ülni, meg galambokat. - Anya kinyitotta szemét és ránézett. Apa tovább beszélt: - Láttam forgószelet, akkora volt, mint egy ember, keresztülpörgött a mezőn. S láttam a vadkacsákat, amint dél felé röpültek.

Anya elmosolyodott. - Emlékszel? - kérdezte. - Emlékszel, mit mondtunk mindig odahaza? Korán kezdődik a tél, azt mondtuk, ha szállni láttuk a vadkacsákat. Mindig ezt mondtuk, a tél pedig akkor jött, amikor elérkezett az ideje. De azért mindig azt mondtuk: Az idén korán jön a tél. Nem is tudom, mit akartunk ezzel mondani.

- Láttam a feketerigókat a drótsövényen ülni - mondta apa. - Sűrűn ültek egymás mellett. Meg a galambok. Egy madár sem ül olyan csöndesen, mint a galamb a drótsövényen, párosával egymás mellett. Aztán az a kis forgószél akkora volt, mint egy ember, s végigpörgött a mezőn. Mindig szerettem ezeket az embernagyságú kis forgószeleket.

- Bárcsak ne gondolnék már haza - mondta anya. - Az már nem is a mi otthonunk. Bárcsak el tudnám felejteni. Meg Noah-t is.

- Sohase volt ennek ép esze, azazhogy, no, mindenképpen én tehetek róla.

- Mondtam már neked, hogy ne beszélj így. Nélküled talán meg sem élt volna.

- De jobban érthettem volna a dologhoz.

- Most már elhallgass - mondta anya. - Noah furcsa gyerek volt. Talán jó dolga lesz a folyó mentén. Lehet, hogy jobb is így. Nem lógathatjuk a fejünket. Szép helyen vagyunk, s hátha hamarosan munkát is kaptok.

Apa az égre mutatott. - Nézd, megint kacsák. De mennyi! Bizony, anya, hamar itt lesz a tél.

Anya elnevette magát. - Sok mindent csinál az ember, s nem tudja, miért.

- Itt van John - mondta apa. - Gyere ide s ülj le, John.

John bácsi odalépett hozzájuk. Leült anya elé. - Nem jutottunk el sehová - mondotta. - Csak futkosunk. Igaz is, Al beszélni akar veled. Azt mondja, kereket kell venni. Csak egy vászonréteg maradt belőle.

Apa fölállt. - Remélem, olcsón kaphatja meg. Nem sok pénzünk maradt. Hol van Al?

- Arra ni, a legközelebbi keresztúttól jobbra. Azt mondja, szét talál pattanni, és még egy tömlőt is elrontunk, ha új kereket nem veszünk. - Apa elballagott, szemével követve a vadkacsák óriási V betűjét az égen.

John bácsi fölkapott egy kavicsot a földről, leejtette, s fölszedte megint. Nem nézett anyára. - Nincs munka - mondta.

- Még nem kerestetek mindenütt - mondta anya.

- Nem, de írás lóg kint a kapukon.

- Tom bizonyosan kapott munkát. Nem jött haza.

John bácsi azt mondta: - Talán elment ő is, mint Connie vagy mint Noah.

Anya éles pillantást vetett rá, aztán megenyhült a tekintete. - Vannak dolgok, amiket tud az ember - mondta. - Vannak dolgok, amikben bizonyos az ember. Tom munkát kapott, s ma este hazajön. Ez szentigaz. - Elégedetten mosolygott. - Derék fiú az! - mondta. - Jó fiú!

Személykocsik, teherkocsik kezdtek visszaérkezni a táborba, s a férfiak csoportosan indultak az egészségügyi épület felé. Mindegyiknek kezében tiszta overall, tiszta ing.

Anya összeszedte magát. - Eredj, John, keresd meg apát. Menjetek el a boltba. Hozzatok babot meg cukrot meg egy darab sütni való húst meg répát, és mondd apának, hogy szerezzen valami finomat, akármit, de valami finomat ma estére. Ma este valami finomat eszünk.

23

A munkáért versenyt futó, életébe kapaszkodó vándor nép örökösen kereste az örömet, kiásta akárhonnét, megteremtette magának, s éhezett a szórakozásra. A szórakozás némelykor puszta beszéd volt, s tréfákkal tették elviselhetővé az életet. Útszéli táborokban, folyómenti sáncok partján, platánok alatt bukkant elő a mesemondó, s a tűz homályos világánál összegyűltek az emberek, hogy az ügyesebbjét meghallgassák. Figyeltek, amíg a mesélő elhallgatott, s érdeklődésük nagyra növelte a mesét.

Amikor én regrutának vonultam be Geronimo[4] ellen...

Az emberek figyeltek, s figyelő szemükben tükröződött a hunyó parázs.

Ügyesek voltak ám azok az indiánok: úgy siklottak, mint a kígyó, s csöndesek tudtak lenni, ha akartak. Száraz levélen is nesztelenül jártak. Próbálja ezt utánuk csinálni valaki!

Az emberek hallgatták ezt, s eszükbe jutott, hogy zörgött lábuk alatt a száraz levél. Vége a nyárnak, gyülekeznek a felhők. Rossz idő. Hallotta-e valaki, hogy a hadsereg valaha jól csinált valamit? Ha tízszeres ereje van, akkor sem sikerül neki semmi. Mindig is három ezred kellett száz bátor ember ellen.

Az emberek hallgatták ezt, s arcukra nyugalmat varázsolt a hallgatás. A mesemondók kedvét ösztökélte a figyelem. Lendülő ritmusban, nagy szavakban beszéltek, mert a mesék nagyszerűek voltak, megnövelték a hallgatóságot is.

Egy bátor ember állt egyszer a hegy élén, szemközt a nappal. Tudta, hogy egész teste látszik. Ott állt, s kiterjesztette a karját. Anyaszült meztelen volt, s szembenézett a nappal. Lehet, hogy bolond volt. Nem tudom. Ott állt kiterjesztett karral, olyan volt, mint egy kereszt. Négyszáz méternyire tőlünk. A katonák, azok fölnéztek, a szelet vizsgálgatták az ujjukkal, aztán csak feküdtek ott, s nem tudtak lőni. Lehet, hogy az az indián tudott valamit. Tudta, hogy mi nem tudunk lőni. Ott feküdtünk, felhúzott puskával, s még csak vállunkhoz sem emeltük. Néztük. Szalag volt a fején, s egy szál toll. Ennyit láttunk rajta, máskülönben anyaszült meztelen volt. Soká feküdtünk ott és néztük, de meg se mozdult. Aztán megharagudott a kapitány. Ránk ordított: Lőjetek, ebadta fattyai, lőjetek! Mi meg csak feküdtünk ott. Megkorbácsoltatlak, becsukatlak, mondta a kapitány. No erre lassan fölemeljük a puskát, s mindenki abban reménykedett, hogy majd másvalaki lő elsőnek. Nem voltam olyan szomorú soha életemben. A hasára céloztam, mert másutt nem lehet az indiánt halálosan megsebesíteni, s aztán... no, csak elfordult, elgurult. Mi meg odamentünk. Nem is volt nagy, pedig ahogy odafent állt, hatalmasnak látszott. Szét volt lőve, és kicsi volt. Láttátok valaha fácánkakast? Szép, büszke állat, minden tolla színes, színes még a szeme is. Aztán puff! Fölszeded véresen, szétlőve; tönkretettél valamit, ami különb nálad, s hiába eszed meg, mert magadban is tönkretettél valamit, s azt ki nem reparálhatod soha.

Az emberek bólogattak, s talán a tűzből is kivillant egy kis fényesség, s megmutatta szemüket, amint magukba néztek.

Szemközt állt a nappal, karját kiterjesztette. És nagynak látszott, mint az Isten.

Aztán meglehet, hogy valaki habozott, vajon húsz centet ennivalóra vagy élvezetre költsön-e, s végül is moziba ment Marysville-ben vagy Tulare-ban, Ceresben vagy Moutain View-ban. Aztán emlékekkel megrakodva tért vissza a rongyos, árokparti táborba. És elbeszélte, hogy s mint történt:

---

[4] Geronimo (1829-1909) - apacs indián törzsfőnök; sokáig harcban állt a szövetségi haderőkkel.

Van egy gazdag ember, az úgy tesz, mintha szegény lenne, meg egy gazdag leány, az úgy tesz, mintha ő is szegény lenne, s ezek ketten összetalálkoznak egy szendvicsesbódéban.

Miért?

Nem tudom, miért, de így volt.

Miért tettek úgy, mintha szegények lettek volna?

Hát mert már unták a gazdagságot.

Egy frászt!

Akarod meghallgatni vagy sem?

No jó, hát folytasd. Persze hogy meg akarom hallgatni, de ha én gazdag lennék, ha én gazdag lennék, annyi disznóhúst süttetnék magamnak, hogy felraknám magam körül, mint a tűzifát, s keresztülrágnám magamat rajta. No csak folytasd.

No hát, szóval, mindegyik azt hiszi a másikról, hogy szegény. Aztán lefülelik őket, börtönbe kerülnek, és nem szabadulnak ki, mert akkor az egyik megtudná, hogy a másik gazdag. És a börtönőr komiszkodik velük, mert azt hiszi róluk, hogy szegények. Csak látnád, milyen pofát vág, amikor az igazság kisül. Majdhogy el nem ájul.

Miért kerülnek börtönbe?

Hát valami forradalmár gyűlésen csípik el őket, pedig nem is forradalmárok. Csak véletlenül vannak ott. Aztán egyik sem akar pénzért házasodni. Érted?

Szóval, a kutyafajzat azon kezdi, hogy egyik becsapja a másikat.

Hát a mozi úgy mutatta, hogy jól teszik, amit tesznek. Tudod, kedvesen bánnak a néppel.

Én láttam egyszer egy darabot, az mintha rólam szólt volna, az én életemről; de több volt, mint én, több, mint az én életem, felnagyított mindent.

Eh, elég bajom van nekem. Szeretek megszabadulni tőle.

No persze, ha el tudod hinni, hogy megszabadulsz. Így hát összeházasodtak, aztán megtudták az igazat, ők is, meg azok is, mind, akik komiszul bántak velük. Volt ott egy nagyon gőgös fráter, az majd elájult, amikor a fiú köcsögkalapban lépett be. Majd elájult. Aztán volt egy híradó, német katonák kapkodták magasra a lábukat: nagyon mulatságos volt.

Aztán, ha egy kis pénz akadt, mindig leihatta magát az ember. Szelídebb és melegebb lett körülötte a világ. Nem érezte a magányosságot, mert benépesíthette agyát barátokkal, megtalálhatta ellenségeit, és elpusztíthatta őket. Puhának érezte dereka alatt az árok földjét. Sebei nem sajogtak, a jövendő nem fenyegette. Nem ólálkodott körülötte az éhség, szelíd és kellemes volt a világ, s mindenki eljutott oda, ahová indult. Csodálatosan közel jöttek a csillagok, s lágyan borult az ég az ember fölé. Jó barát volt a halál, s az álom a halál testvére. Visszatértek a régi jó idők: egy szép lábú leány, akivel az ember odahaza táncolt valamikor, meg egy ló, az is régi időkből. Egy ló meg egy nyereg. Cifra bőrű nyereg. Mikor volt az? De jó lenne egy leány, akivel elbeszélgessen az ember. Milyen jó is az! Még le is fekhetnék vele. Meleg van itt. És a csillagok oly közelre szálltak le, szomorúság és öröm oly szorosan húzódnak egymás mellé, hogy összeolvadnak. Bárcsak mindig részeg lehetnék. Ki mondja, hogy ez rossz? Ki meri azt mondani, hogy rossz? A prédikátorok, de azok is részegek a maguk módján. Sovány, meddő asszonyok, de azok sokkal szerencsétlenebbek, semhogy megérthetnék a részegség gyönyörűségét. Reformátorok, de azok nem harapnak eléggé mélyen az életbe, hogy megismerhessék. Nem, nem, a csillagok közel vannak, kedvesek, s én beleolvadtam a világok testvériségébe. És minden szent, minden, még én is.

Szájharmonikát könnyű hordozni. Vedd elő nadrágzsebedből, ütögesd a tenyeredhez, rázd ki belőle a zsebedben beléragadt piszkot és dohánytörmeléket. Azzal kész. Akármit kihozhatsz a szájharmonikából, a nádsíp vékony, magányos hangját, vagy akkordokat, vagy dallamot, ritmikus akkordokkal. Begörbített kezeddel formálhatod a muzsikát, hogy sírjon, jajgasson, mint a duda, vagy teli legyen és harsogó, mint az orgona, vagy éles és keserű, mint a nádsípok a hegyek között. Játszhatol rajta, aztán visszadughatod a zsebedbe. Mindig veled van, mindig ott a zsebedben. Játék közben új fogásokat tanulsz, hogy hogyan kell kezeddel, ajkaddal formálni a hangokat, nem tanít erre senki. Csak úgy tapogatódzol, hol magadban, déli árnyékban, hol a sátor nyílása előtt, vacsora után, amíg az asszonyok elmosogatnak. Lábad csöndesen kopog a földön. Szemöldököd ritmikusan húzódik föl és ereszkedik le. S ha elveszted vagy eltöröd a szájharmonikát, hát istenem, az se nagy veszteség. Negyed dollárért másikat vehetsz.

A gitár értékesebb. Azt tanulni is kell. A bal kéz ujjainak meg kell keményedni. A jobb hüvelykujj csonttá keményedik. A bal kéz ujjait úgy ki kell nyújtani, mint a pók lábait, hogy a húrtalpak kemény kidudorodásait elérjék.

Ez itt apám gitárja volt. Öklömnyi gyerek voltam, amikor a C-dúr akkordra megtanított. S amikor már úgy játszottam, mint ő, nemigen vette többé kezébe. Üldögélt az ajtóban, hallgatta, s lábával verte a taktust. Ha abba akartam hagyni, csúnyán nézett rám, amikor aztán folytattam, kényelmesen hátradőlt és bólogatott. Játsszál csak, mondta. Játsszál szépen. Jó gitár ez. Nézd, hogy elkopott a feje. Ezt a fát egymillió dal koptatta el s vájta ki. Egyszer behorpad majd, mint a tojás. De foltozgatni nem lehet, nem szabad bántani, mert elveszti a hangját. Esténként játszom rajta, s a szomszéd sátorban a szájharmonikáját fújja valaki. Szép együtt a kettő.

A hegedű ritka dolog, nehéz is megtanulni. Nincs dudorodás a húrtalpon, nincs, aki tanítsa az embert.

Csak füleltem egy öregember játékára, s próbáltam ellesni. A kettős fogás titkát nem árulta el. De én figyeltem, így csinálta, ni.

Sivít a hegedű, mint a szél, gyors, ideges, éles a hangja.

Nem valami remek hegedű. Két dollárt adtam érte. Hallottam valakitől, hogy van négyszáz esztendős hegedű is, s megérleli az idő, mint a whiskyt. Azt mondta, elkérnek érte ötven-, hatvanezer dollárt is. Már magam sem tudom. Úgy hangzik, mintha hazugság lenne. Ez itt nyikorog, mi? Akarsz táncolni? Jól meggyantázom a vonót. Akkor visít majd igazán! Elhallatszik egy mérföldnyire is.

Ez a három hangszer szól esténként: szájharmonika, hegedű és gitár. Táncnótát játszanak, a muzsikusok lábukkal verik ki a taktust, a gitár vastag, mély húrjai dobognak, mint a szív, a szájharmonika éles akkordokat hallat, a hegedű sikoltoz és visít. Az emberek akarva, nem akarva közelebb húzódnak. A muzsikusok most a tyúktáncot játsszák, a lábak dobognak, egy vékony fiatal kölyök három gyors lépést tesz, karja lötyögve lóg le aválláról. A kör bezárul, s megkezdődik a tánc, talpak döngölik a csupasz földet. A kezek körbe lendülnek. A lányok haja leesik, keblük liheg. Most oldalt hajolnak...

Nézd ezt a texasi gyereket, hogy lógázza hosszú lábát. Minden lépés helyett négyet dobbant a földre. Soha életemben nem láttam ilyen forgást. Nézd, hogy forgatja azt az indián leányt, akinek úgy kipirult az arca, s a nagylábujja kinéz a papucsából. Nézd, hogy liheg, nézd, hogy piheg. Azt hiszed, fáradt? Azt hiszed, nem bírja tovább? Dehogynem! A texasi fiúnak szemébe hull a haja, tátva a szája, levegőt se kap, de azért minden lépés helyett négyet dobbant a földre, s tovább forgatja azt az indián leányt.

Visít a hegedű, peng a gitár. A szájharmonikásnak kivörösödik a képe. A texasi fiú meg az indián leány lihegve döngölik a földet. Az öregek körülöttük állnak, kezükkel rittyegtetnek, s mosolyogva dobolnak a lábukkal.

Aztán hazamentünk - az iskolaépületben volt a mulatság. A telehold nyugat felé járt. Mi bandukoltunk egy darabig, ő meg én. Nem beszéltünk, mert elszorult a torkunk. Nem beszéltünk egy szót sem. Aztán hamarosan megpillantottunk egy szénaboglyát. Egyenesen odamentünk és leheveredtünk. Láttuk a texasi fiút meg azt a leányt, amint elsurrannak a sötétben: azt hitték, senki se látta őket. Ó, istenem, bárcsak én lettem volna a texasi fiú helyében. Mindjárt feljön a hold. Láttam a leány apját, amint elindult, hogy útjukba álljon, aztán nem tette mégsem. Tudta, amit tudott. Akárcsak a közeledő ősznek vagy a fában keringő nedvnek próbált volna útjába állni. No, hamarosan feljön a hold.

Játsszál még, játsszad azt a dalt: “Mikor én Laredo utcáin járkáltam.” A tűz elhamvadt. Kár lenne már újra megrakni. Nemsokára fölkél a hold.

Egy öntözőárok partján prédikátor szónokolt, s az emberek sírtak. A prédikátor fel s alá járt, mint a tigris, korbácsolta hangjával az embereket, s azok vonaglottak és nyöszörögtek a földön. Kiszámította és megmérte őket, játszott a lelkükön, s amikor már valamennyien a földön fetrengtek, lehajolt, nagy erővel karjába emelte egymás után valamennyit, s azt kiáltotta: Fogadd el őket, Krisztus!, s mindegyiket beledobta a vízbe. Amikor aztán valamennyi derékig állt a vízben, s rémült szemmel nézett a tanítómesterre, az letérdelt az árok partján, és imádkozott értük; imádkozott azért, hogy minden ember a földön fetrengjen és nyöszörögjön. Víztől csöpögő férfiak, asszonyok, testükre tapadó ruhában figyelték szavát; aztán bugyborékoló, szortyogó cipővel visszacsoszogtak a táborba, sátraikba, s halkan, révedezve mondták:

Meg vagyunk váltva. Fehérre mosdottunk, mint a hó. Többé nem vétkezünk soha.

S a rémült, átázott gyermekek velük suttogták:

Meg vagyunk váltva. Többé nem vétkezünk soha.

Bárcsak tudnám, mi volt a bűnük, hogy magam is elkövethessem.

A vándorló nép kereste a maga szerény kis örömeit az országutakon.

24

Szombat reggel minden mosóteknő el volt foglalva. Az asszonyok ruhákat mostak, festett vászon- és virágmintás gyapotruhákat, kiaggatták a napra, s kifeszítették a vásznat, hogy kisimuljon. Délutánra az egész tábor megelevenedett, s az embereket izgalom fogta el. A gyerekekre is ráragadt a láz, s lármásabbak voltak, mint rendesen. A délután derekán kezdődött a gyerekek fürdetése, s ahogy egymás után elcsípték, megfékezték és megmosdatták őket, fokozatosan elhalt a lárma a játszótéren. Öt óra sem volt még, a gyerekeket már tisztára dörzsölték, s lelkűkre kötötték, hogy újra be ne piszkolják magukat; mereven jártak-keltek tiszta ruhájukban, boldogtalanul a nagy vigyázástól.

A nagy, szabad tánchelyen bizottság buzgólkodott. Elharácsoltak minden kis darab villanydrótot. A városi szemétrakást is meglátogatták egy kis drótért, minden szerszámosládát felforgattak szigetelőtekercsekért. Most aztán az összekötözött, toldott-foldott drótot kifeszítették a tánchely fölött - szigetelőnek palackok nyakát használták. Ma este először világítják ki a tánchelyet. Hat órára a férfiak visszatértek a munkából vagy munkakeresésből, s új fürdőhullám kezdődött. Hét órára mindenki megvacsorázott, s a férfiak ünneplő ruhába bújtak: frissen mosott overallt, tiszta kék inget, sőt némelyek előkelő fekete ruhát viseltek. A leányok is készen voltak kivasalt, tiszta, mintás ruhájukban, hajuk befonva és felszalagozva. Az asszonyok aggodalmasan vették szemügyre családjukat, s mosogatták el a vacsoraedényt. A tánchelyen a vonószenekar gyakorolt, s a gyerekek kettős sorban állták körül. Mohó izgatottság vett erőt mindenkin.

Ezra Huston elnök sátrában az öttagú központi bizottság ülésezett. Huston - magas, vékony, széltől kicserzett arcú ember, akinek összehunyorított szeme vékony pengéhez hasonlított - beszélt a bizottsághoz, amelybe minden egészségügyi csoport egy-egy tagot küldött ki.

- Nagy szerencse, hogy megtudtuk: meg akarják zavarni a táncmulatságot - mondotta.

Most felszólalt a hármas számú csoport gömbölyű képviselője: - Véleményem szerint puhára kell verni őket, hadd lássák, kikkel van dolguk.

- Nem - mondta Huston -, hisz éppen ezt szeretnék. Nem. Ha sikerül nekik verekedést támasztani, ide küldhetik a rendőröket, s azt mondhatják, hogy mi csináltuk a rendetlenséget. Megpróbálták azt már másutt. - Odafordult egy szomorú képű, sötét arcú fiúhoz, akit a második számú csoport küldött ki. - Összeszedted a legényeket, hogy a kerítés körül őrködjenek, és senkit se engedjenek besurranni?

A szomorú képű fiú bólintott. - Összeszedtem. Tizenketten vannak. Megmondtam nekik, hogy ne üssenek meg senkit. Csak adják ki az útjukat.

Huston mondta: - Légy szíves, menj ki és keresd meg Willie Eatont. Ugye, ő a vigalmi bizottság elnöke?

- Ő.

- Hát mondd meg neki, hogy beszélni szeretnék vele.

A fiú kiment, s egy pillanat múlva visszatért egy szálas texasi emberrel. Willie Eatonnek hosszú állkapcsa és fakó színű haja volt. Hosszú karját és lábát lógázta, s olyan szürke, napégette szeme volt, mint a “serpenyőnyél” bennszülötteinek. Vigyorogva állt meg a sátorban, s keze fejét nyughatatlanul forgatta csuklója körül.

Huston azt mondta: - Hallottad, mi készül ma este?

Willie vigyorgott. - Hallottam.

- Készültél-e rá?

- Készültem.

- Mondd el, mit csináltál.

Willie Eaton boldogan vigyorgott: - Hát úgy áll a dolog, hogy a vigalmi bizottság rendesen csak öt tagból áll. Hozzávettem még húszat, csupa derék, erős legényt. Ezek tánc közben is nyitva tartják majd a szemüket, fülüket. Az első jelre szó nélkül közrefogják az illetőt. Kiterveltük mi ezt jól. Senki sem vesz észre semmit. Csak mintha kimennének, s az illető is megy majd velük.

- Mondd meg nekik, hogy ne bántsák őket.

Willie jókedvűen kacagott fel. - Megmondtam.

- De úgy mondd meg, hogy meg is értsék.

- Értik. Öt ember a kapuban áll, s figyeli a bejövöket. Megpróbálják felismerni őket, mielőtt nekikezdenek.

Huston felállt. Acélszínű szeme szigorúan nézett. - Ide hallgass, Willie. Nem akarjuk, hogy azoknak az embereknek bántódása essék. A kapu előtt rendőrök lesznek. Ha véresre veritek őket, rendőrkézre kerültök.

- Gondoltunk erre - mondta Willie. - Hátul visszük ki őket a mezőre. A legények egy részének gondja lesz arra, hogy elmenjenek isten hírével.

- Hát így hallásra rendben volna - mondta aggodalmasan Huston. - De ne engedd, hogy baj történjék, Willie. Te vagy a felelős. Ne bántsátok azokat az embereket. Ne menjetek nekik se bottal, se késsel, se fegyverrel, se semmi ilyesfélével.

- Nem - mondta Willie. - Nyomot nem hagyunk rajtuk.

Huston gyanakodott. - Bárcsak tudnám, hogy megbízhatom-e benned, Willie. Ha már muszáj ütni, úgy üssétek őket, hogy a vérük ki ne csorduljon.

- Úgy lesz - mondta Willie.

- Biztos vagy azok felől, akiket kiválasztottál?

- Biztos.

- Akkor jól van. Ha aztán nem bírtok velük, én ott leszek a tánchely jobb sarkában.

Willie tréfásan szalutált és kiment.

Huston azt mondta: - Tudja isten. Remélem, Willie legényei nem ölnek meg senkit. Mi az ördögnek akarják bántani a rendőrök ezt a tábort? Nem hagyhatnának békét nekünk?

A szomorú képű fiú, a második számú csoport kiküldöttje, azt mondta: - Én ezelőtt a Sunland Mezőgazdasági és Marhatenyésztő Társaság táborában voltam. Becsület istenemre mondom, minden tíz emberre egy rendőr esett. És minden kétszáz emberre egy vízcsap.

A gömbölyű kis ember azt mondta: - Akár ne is mondd, Jeremy. Ott jártam én is. Rengeteg bódé volt, harmincöt egy sorban, s tizenöt sor egymás után. S az egész mindenséghez tíz árnyékszéket építettek. Mérföldnyire érzett a szaga. Az egyik rendőr ki akart babrálni velem. Körben ültünk, s egyszerre csak azt mondja: Fene egye meg azokat az állami táborokat. Ha meleg vizet adnak, az emberek megkövetelik a meleg vizet. Ha folyóvizes klozettet adnak nekik, azontúl azt is megkövetelik. Azt mondja: Ha ilyesmiket adnak ezeknek az istenverte Okiknak, mind megkövetelik. S azt mondja: Vörös gyűléseket rendeznek az állami táborokban. Mind azon törik a fejüket, hogyan jutnának segélyhez, azt mondja.

Huston megkérdezte: - Aztán nem verte el senki?

- Nem. Egy kis ember megkérdezte tőle: Mi az a segély? Segély, azt mondja, az, amit mi, adófizetők, beteszünk a kasszába, s ti, istenverte Okik, kihúztok. Mi is fizetünk forgalmi adót meg benzinadót meg dohányadót, mondta a kis ember. Meg azt is mondta: A gazdák négy centet kapnak a kormánytól minden font gyapot után, hát az nem segély? Meg azt is mondta: A vasúti és hajózási társaságok állami támogatást kapnak, hát az nem segély? Azok olyan munkát végeznek, amire szükség van, mondta a rendőr. Hát, mondta az a kis ember, azt a ti istenverte terméseteket ki szedné le, ha mi nem volnánk? - s a gömbölyű ember diadalmasan nézett körül.

- Mit felelt a rendőr? - kérdezte Huston.

- Hát megdühödött. Azt mondta: Ti átkozott vörösök, mindig zavart csináltok. Gyere csak velem. Azzal bevitte a kis embert, s hatvan napra börtönbe dugták csavargásért.

- Hát azt hogy tették, ha munkája volt? - kérdezte Timothy Wallace.

A gömbölyű ember felkacagott. - Tudod te azt jól - mondotta. - Mindenki csavargó, akinek az orra nem tetszik a rendőrnek. Éppen ezért gyűlölik ezt a tábort. Ide rendőr nem teheti a lábát. Ez itt nem Kalifornia, hanem az Egyesült Államok.

Huston felsóhajtott. - Bárcsak itt maradhatnánk. Pedig hamarosan tovább kell mennünk. Szeretem ezt a helyet. Az emberek jól megférnek egymással. Uramisten, miért nem tűrnek meg, miért nyomorgatnak, miért dugnak börtönbe? Az élő Istenre mondom, még harcra kényszerítenek bennünket ezzel az örökös zaklatással. - Aztán megcsendesedett a hangja. - Csak maradjunk békén - figyelmeztette önmagát. - A bizottságnak nincs joga, hogy verekedést szítson.

A gömbölyű ember, a hármas számú csoport kiküldöttje, azt mondta: - Aki azt hiszi, hogy ennek a bizottságnak csupa gyönyörűség az élete, csak jöjjön és próbálja meg. Az én csoportomban verekedés volt ma: asszonyok verekedtek. Szidták egymást, mint a bokrot, aztán seméttel kezdtek hajigálni. A hölgybizottság nem bírt velük, s eljött hozzám. Megkértek, hogy hozzam a bizottság elé azt a verekedést. Azt mondtam nekik, intézzék el az asszonyok egymás közt. Ez a bizottság nem törődhetik holmi szeméthajigálással.

Huston bólintott. - Jól tetted - mondotta.

Most sötétedni kezdett, s amint sűrű lett a homály, mintha hangosabbra vált volna a vonószenekar gyakorlása. Kigyúltak a lámpák, s két ember megvizsgálta a tánchelyhez vezető összetoldott villanydrótot. A gyerekek sűrű csoportba verődtek a muzsikusok körül. Egy gitáros fiú elénekelte az "Odahaza" kezdetű bluest, halk akkordokkal kísérve magát, s a refrénnél három szájharmonika meg egy hegedű csatlakozott hozzá. A sátrakból özönlöttek az emberek a tánchely felé, a férfiak tiszta kék munkazubbonyban, az asszonyok színes vászonruhában. Csöndesen várakozva álltak a tánchely közelében, figyelő arcukon megcsillant a lámpavilág.

A tábor területét magas drótsövény vette körül, s a sövény mentén egymástól tizenöt lábnyira a fűben ültek és vártak az őrök.

Most érkezni kezdtek a vendégek autói. Kisgazdák jöttek családostul, kivándorlók a többi táborból. Valahányszor egy vendég átjött a kapun, megmondta annak a nevét, aki meghívta.

A vonószenekar tánczenébe fogott, hangosan játszott: most már vége volt a gyakorlásnak. Jézus szerelmesei sátraik előtt ültek és várakoztak, rideg, megvető arccal. Egymáshoz sem szóltak, csak a bűnt lesték, s arcukon látszott, hogy elítélik mindazt, ami történik.

Joadék sátrában Ruthie és Winfield gyorsan bekapták kis vacsorájukat, s már indultak is a tánchely felé. Anya visszahívta őket, állukat megfogva, fölemelte az arcukat, benézett orr-lyukaikba, megfogta fülüket, abba is belenézett, s visszaküldte őket az egészségügyi épületbe, hogy újra mossák meg a kezüket. Megkerülték az épületet, aztán eliramodtak a tánchely felé, s beálltak a zenekar körül összezsúfolódott gyerekek közé.

Al is végzett a vacsorával, aztán teljes fél óráig borotválkozott Tom borotvakészülékével. Al testhez álló gyapjúruhát és csíkos inget vett föl; megfürdött, megmosta és hátrafésülte drótkeménységű haját. Amikor a mosdóhelyiség üresen maradt egy pillanatra, elégülten mosolygott magára a tükörben, aztán oldalt fordult, s próbálta mosolygó arcélét meglátni. Felhúzta vörös karkötőjét, s fölvette testhezálló kabátját. Sárga cipőjét fényesre dörzsölte egy darab klozettpapírral. Most belépett egy elkésett fürdőző; Al kisietett, s hetykén lépdelt a tánchely felé, szemével máris leányok után kutatva. A tánchely közelében megpillantott egy csinos, szőke leányt, aki az egyik sátor előtt ült. Odalépett hozzá, s szétvetette mellén a kabátot, hogy ingét megmutassa.

- Táncolsz-e ma este? - kérdezte.

A lány félrenézett, és nem válaszolt.

- No talán bizony szóba sem állsz az emberrel? Nem táncolnál velem? - S hanyagul tette hozzá: - Valcerezni is tudok.

A leány félénken föltekintve mondta: - Az semmi, valcerezni mindenki tud.

- De nem úgy, mint én - mondta Al. Most megszólalt a zene, s Al fél lábbal ütni kezdte a taktust. - Gyere no - biztatta a lányt.

Egy kövér asszony kidugta fejét a sátorból, s bosszúsan nézett rá. - Eredj innét - mondta hevesen. - Ez a lány elígérkezett már. Jegyben jár, s a jövendőbélije jön érte.

Al huncutul intett a lánynak, továbblépdelt, a zene taktusára dobbantva lábával, vállát ringatva, karját lóbálva. A leány érdeklődve nézett utána.

Apa letette a tányérját és fölállt. - Gyere, John - mondotta, s magyarázatképpen odaszólt anyának: - Beszélünk még egy-két emberrel, hogyan lehetne munkát szerezni. - Azzal apa és John bácsi elindultak az igazgató háza felé.

Tom egy darab bolti kenyérrel mártogatta tányérjából a zsírt. Aztán odaadta a tányért anyának, az betette a forró vizes vödörbe, lemosta, s továbbadta Sáronrózsájának, hogy törölje meg. - Te nem mégy a táncba? - kérdezte anya.

- Dehogynem - mondta Tom. - Benne vagyok egy bizottságban. Mulattatni fogunk egy-két embert.

- Már bevettek egy bizottságba? - csodálkozott anya. - Bizonyosan azért, mert munkát kaptál. - Sáronrózsája megfordult, hogy elrakja az edényt. Tom rámutatott: - Tyű, de vastagodik ez - mondta.

Sáronrózsája elpirult, s másik tányért vett át anya kezéből. - Hát bizony, bizony - mondta anya.

- És csinosodik is - mondta Tom.

Az asszonyka még erősebben elpirult, s lehajtotta fejét. - Elhallgass már - mondta csöndesen.

- Csinosodik bizony - mondta anya. - Fiatalasszony mindig csinosodik, ha gyermeket vár.

Tom elnevette magát: - De ha így folytatja, nemsokára talicskán kell majd hordozni.

- Most már csakugyan elhallgass - mondta Sáronrózsája, s behúzódott a sátorba, hogy ne lássák.

- Mit bosszantod? - mondta nevetve anya.

- Szereti - mondta Tom.

- Tudom, hogy szereti, de azért bosszankodik is. S egyre csak búsul Connie-ért.

- Arra ugyan keresztet vethet. Connie bizonyosan azt tanulja most, hogyan lehet belőle köztársasági elnök.

- Ne bosszantsd - mondta anya. - Nem könnyű a sora szegénynek.

Most odalépett hozzájuk Willie Eaton, s mosolyogva kérdezte: - Te vagy Tom Joad?

- Én.

- Na hát én vagyok a vigalmi bizottság elnöke. Szükségünk lesz rád. Valaki beszélt nekem rólad.

- No persze, én is együtt játszom veletek - mondta Tom. - Ez itt az édesanyám.

- Jó estét, asszonyság - mondta Willie.

- Örvendek a szerencsének.

Willie azt mondta: - Először a kapuhoz állítunk, aztán a tánchelyre. Nézd meg a legényeket, amikor bejönnek, s próbáld megtudni, kiben mi lakik. Lesz egy társad is. Később meg úgy szeretném, hogy állj be a táncba, s tánc közben figyelj.

- Rendben van - mondta Tom.

Anya aggódva kérdezte: - Csak nincs valami baj?

- Nincs, asszonyság - mondta Willie. - Nem lesz semmi baj.

- Semmi - mondta Tom. - No, megyek. Viszontlátásra a táncnál, anya. - A két fiatalember gyorsan elment a főbejárat felé.

Anya felrakta az elmosogatott edényt egy ládára. - Gyere ki - kiáltotta, s mert nem jött válasz, megismételte: - Gyere ki, Sáronrózsája!

Az asszonyka kilépett a sátorból, s folytatta az edény eltörölgetését.

- Tom csak tréfált veled.

- Tudom. Nem haragudtam, csak nem szeretem, ha rám néznek.

- Azon már nem lehet segíteni. Bizony, megnézik az embert. De mindenki örül, ha állapotos asszonyt lát. Eljössz a táncba?

- Akartam, de most már nem tudom. Bárcsak Connie itt lenne. - Hangja erősebbre vált. - Anya, úgy szeretném, ha itt lenne. Nehezen bírom nélküle.

Anya figyelmesen nézett rá. - Tudom - mondta. - Hanem azért, Sáronrózsája, ne hozz szégyent a családodra.

- Nem is akarok, anya.

- Ne hozz szégyent ránk. Elég bajunk van most anélkül is.

Az asszonykának megremegett az ajka. - Nem, nem megyek a táncba, nem tudnék, anya, segíts! - Leült, s két karjával takarta el arcát. Anya megtörölte kezét a törlőronggyal, lekuporodott a leánya elé, két kezét rátette Sáronrózsája hajára. - Jó lány vagy - mondta. - Mindig is

jó lány voltál. Vigyázok én rád. Ne félj semmit. - Most biztató hangon folytatta: - Tudod, mit csinálunk ketten? Elmegyünk a táncba, leülünk és nézegetünk. Ha valaki felkér téged, én majd azt mondom, hogy nem vagy elég erős. Nem érzed jól magad. Azért hallgathatod a muzsikát, és nézelődhetel.

Sáronrózsája fölemelte fejét. - Ugye, nem engedsz táncolni?

- Nem.

- És nem engeded, hogy hozzám nyúljanak.

- Nem, nem.

Az asszonyka felsóhajtott. Kétségbeesetten mondta: - Nem tudom, mit csináljak, anya. Nem tudom. Nem tudom.

Anya gyöngéden megcirógatta a térdét. - Ide hallgass - mondta. - Ide hallgass. Mondok neked valamit. Kis idő múlva nem is lesz az olyan rossz. Csak egy kicsit várj még. Igazat mondok. No most gyere. Kimosakszunk, fölvesszük a szép ruhánkat, leülünk és nézzük a táncot. - S magával vezette Sáronrózsáját az egészségügyi épület felé.

Apa meg John bácsi egy csoport férfival az iroda bejárata mellett ült a földön. - Ma majdhogy munkát nem kaptunk - mondta apa. - Éppen csak néhány perccel késtünk el. Már felfogadtak két embert. Furcsa eset volt. Van ott egy munkavezető, az azt mondta: Vannak embereink huszonöt cent órabérrel. Persze, húszcentes órabérrel felfogadhatnánk. Sok húszcentes embert használhatnánk. Menjetek vissza a táborotokba, s mondjátok el, hogy húsz centtel sok embert fogadunk föl.

A guggoló férfiak idegesen kezdtek mozgolódni. Egy széles vállú ember, akinek arcát fekete kalapja egészen árnyékba borította, térdére csapott a tenyerével. - Tudom én azt, ott enné meg a fene! - kiáltotta. - S kapnak is majd embert. Kapnak éhes embereket. Húsz cent órabérből nem lehet jóllakatni a családot, de az ember elfogad mindent. Járatják az embert ide-oda. Leverik a munka árát. Uramisten, nemsokára majd még fizettetnek is velünk, csak hogy dolgozhassunk.

- Mi el is fogadtuk volna - mondta apa. - Nincs munkánk. Elfogadtuk volna, de az ott dolgozó emberek úgy néztek ránk, hogy nem mertük elfogadni.

A fekete kalapos ember azt mondta: - Ebbe belé lehet bolondulni! Dolgoztam valakinél, aki nem tudja leszedetni a termését. Többe kerül a szüret, mint amennyit az egészért kaphat, s nem tudja, mitévő legyen.

- Én azt hiszem... - apa elakadt. A körben ülők hallgatva néztek rá. - No csak az jutott eszembe, ha az embernek lenne egy hold földje... A feleségem például csinálhatna egy kis zöldségeskertet, tarthatnánk egypár disznót meg tyúkot is. Mi, férfiak elmehetnénk dolgozni, aztán hazajárnánk. A gyerekek talán iskolába kerülhetnének. Sose láttam olyan iskolákat, mint itt.

- A gyerekeink nem érzik jól magukat ezekben az iskolákban - mondta a fekete kalapos.

- Miért nem? Szép iskolák ezek.

- Szépek ám, csakhogy a mi gyerekünk rongyosan, mezítlábasan jár oda, a többi meg harisnyát és finom nadrágot visel, s odakiáltja a miéinknek: Oki! Az én fiam is járt az iskolába. Minden áldott nap verekedett. Meg is adta nekik. Kemény kis kölyök. Mindennap verekedett. Szakadt ruhában, véres orral jött haza. Az anyja eldöngette. Én aztán nem engedtem, hogy bántsa. Minek verje mindenki azt a szegény kis jószágot? Uramisten! De azért jól elpáholt egyet-kettőt a finom nadrágosok közül. Hát én nem tudom.

- Mi az ördögöt csináljak? - kérdezte apa. - A pénzünk kifogyott. Egyik fiam rövid időre kapott munkát, de abból nem élünk meg. El kell fogadnom a húsz centet. Muszáj.

A fekete kalapos fölemelte fejét, a világosságban meglátszott sörtés álla s inas nyaka. - Igen! - mondta keserűen. Elfogadod. Én most még huszonöt centet kapok. Elveszed a munkámat húszért. Aztán majd megéhezem én, s visszaveszem a munkámat tizenötért. De azért csak eredj.

- Hát mi az istennyilát csináljak? - kérdezte apa. - Nem halhatok éhen azért, hogy te huszonötöt kapj.

A fekete kalapos ismét lehajtotta fejét, s álla beleveszett az árnyékba. - Nem tudom - mondotta. - Igazán nem tudom. Elég baj, hogy az ember napi tizenkét órát dolgozik, s a végén mégis éhes egy kicsit, de hát mit csináljunk? A gyerekem nem kap eleget enni. Nem gondolkozhatom folyvást. Belebolondul az ember. - A férfiak idegesen váltogatták a lábukat.

Tom a kapuban állt, s figyelte a mulatságra érkező embereket. Fényszóró világított az arcukba. Willie Eaton azt mondta neki: - Jól nyisd ki a szemed. Ide küldöm hozzád Jule Vitelát. Az félvér cseroki.[5] Derék fiú. Jól nyisd ki a szemedet. Igyekezzél, hogy megismerd, aki nem közénk való.

- Jól van - mondta Tom. Figyelte az érkező gazdacsaládokat, a befont hajú lányokat meg a legényeket, akik kifenték-kenték magukat a mulatságra. Jule odajött, s megállt mellette.

- Itt vagyok veled - mondta.

Tom ránézett sasorrára, kiugró, barna járomcsontjaira s kicsi, hátrahúzódó állára. - Azt mondják rólad, hogy félvér indián vagy. Én tiszta indiánnak néznélek.

- Nem - mondta Jule -, csak félvér vagyok. Bárcsak tiszta indián lennék. Lenne földem a rezervációban. Akárhány indiánnak szép birtoka van.

- Figyelj ezekre - mondta Tom.

A vendégek egyre vonultak be a kapun, gazdacsaládok meg kivándorlók az árok menti rongyos táborokból. Gyerekek, akik szerettek volna kiszabadulni, s csöndes szülők, akik kezüknél fogva visszatartották őket.

Jule azt mondta: - Furcsák ezek a táncmulatságok. A miéinknek nincs semmijük, de büszkék rá, hogy meghívhatják ide barátaikat. És becsülik őket ezek miatt a mulatságok miatt. Volt egy kisgazda azon a tájékon, ahol a múltkor dolgoztam. Eljött a mulatságunkra. Én hívtam meg. Azt mondja, az egész vidéken csak nálunk van olyan tisztességes mulatság, ahová az ember a lányait meg a feleségét elhozhatja. Ohó, nézz csak oda!

Három fiatalember lépett be a kapun: zsávolynadrágos fiatal munkások. Szorosan egymás mellett lépkedtek. A kapunál álló őr kérdezett tőlük valamit, válaszoltak, s beengedték őket.

- Ezeken rajta legyen a szemed - mondta Jule. Azzal odament az őrhöz. - Ki hívta ezt a hármat? - kérdezte.

- Valami Jackson a négyes számú csoportból.

Jule visszajött Tomhoz. - Azt hiszem, ezek azok.

- Honnan tudod?

---

[5] Észak-amerikai indián törzs neve.

- Nem tudom, honnan. Érzem. Kicsit meg vannak ijedve. Eredj utánuk, mondd Willie-nek, hogy ügyeljen rájuk, s beszéljen Jacksonnal a négyes csoportból. Tudja meg, rendben van-e a szénájuk. Én majd itt maradok.

Tom elindult a három fiatalember után. A tánchely felé tartottak, s csöndesen megálltak a tömeg szélén. Tom meglátta Willie-t a zenekar közelében, s intett neki.

- Mit akarsz? - kérdezte Willie.

- Látod ott azt a három legényt?

- Látom.

- Azt mondják, egy bizonyos Jackson hívta meg őket a négyes csoportból.

Willie nyújtogatta a nyakát, meglátta Hustont, s odahívta. - Három gyanús legény - mondta. - Legjobb lesz megkeresni Jacksont a négyes csoportból, s megtudni, hogy csakugyan hívta-e őket.

Huston sarkon fordult és elment; néhány perc múlva már vissza is jött egy sovány, csontos kansasi emberrel. - Ez itt Jackson - mondta Huston. - Oda nézz, Jackson, látod ott azt a három fiatalembert?

- Látom.

- Hívtad őket?

- Nem.

- Láttad-e valaha?

Jackson erősen odanézett. - Láttam hát. Gregoriónál együtt dolgoztam velük.

- Szóval, tudták a nevedet.

- Hát persze. Éppen mellettük dolgoztam.

- Jól van - mondta Huston. - Ne menj a közelükbe. Ha tisztességesen viselkednek, nem dobjuk ki őket, Köszönöm, Jackson.

- Jól dolgoztál - mondta Tomnak. - Azt hiszem, ezek azok.

- Jule szemelte ki őket - mondta Tom.

- Nem is csodálom - mondta Willie. - Indián vér van benne, az érezte meg. No, majd figyelmeztetem rájuk a fiúkat.

Egy tizenhat esztendős fiú futva tört át a tömegen. Lihegve állt meg Huston előtt. - Huston uram - mondta -, odaálltam, ahová mondtad. Az eukaliptuszfák mellett megállt egy autó hat emberrel, egy másik meg négy emberrel az északi úton. Gyufát kértem tőlük. Pisztolyuk van, láttam.

Hustonnak kemény és kegyetlen lett a tekintete. - Willie - kérdezte -, bizonyos, hogy rendben van minden?

Willie boldogan mosolygott. - Bizonyos, Huston uram. Itt baj nem lesz.

- No csak ne bántsatok senkit. Ezt el ne feledd. Ha csöndben, feltűnés nélkül meg lehet csinálni, magam is látni szeretném őket. Gyertek majd a sátramba.

- Majd meglátom, mit tehetünk - mondta Willie.

A tánc még nem kezdődött meg, de most Willie felmászott a muzsikusok emelvényére. - Párosával sorba állni! - kiáltotta. A zene elhallgatott. Fiúk és lányok, fiatalemberek és

asszonyok addig szaladgáltak összevissza, míg végre nyolc csoport állt négyszögben a nagy tánchelyen, rendben és várakozva. A leányok előretartották a kezüket, s az ujjaik már javában táncoltak. A fiúk nyugtalanul dobogtak a lábukkal. A tánchely körül csöndesen mosolyogva ültek az öregek, s igyekeztek a gyerekeket visszatartani. Messzebb pedig Jézus szerelmesei ültek kemény, rosszalló arccal, s figyelték a bűnt.

Anya és Sáronrózsája egy padon ülve nézelődtek. Valahányszor egy fiú táncra kérte Sáronrózsáját, anya felelt helyette: - Nem, köszönöm, a leányom nem érzi jól magát. - Sáronrózsája pirult, s a szeme ragyogott.

A rendező most a tánchely közepére lépett, s fölemelte kezét. - Kész? Akkor rajta!

A zenekar rázendített a tyúktáncra, éles és tiszta hangon; a hegedű visított, a szájharmonikák magas orrhangot adtak, a gitárosok a mélyhúrokat pengették. A rendező sorban kiáltotta el a figurákat, a négyszögek mozogtak. Előre-hátra, hölgyforgatás, hölgydobás. A rendező viharosan dobogott a lábával, szaladt előre-hátra, átsiklott a csoportok között.

- Hölgydobás, hátra arc! Kézfogás, előre! - Hol erősebb, hol csöndesebb volt a zene, s a taktusra lépő lábak dobogása dobpergéshez hasonlított. - Jobbra fordulj, balra fordulj, széjjel, vissza! - énekelte magas, vibráló, monoton hangon a rendező. A leányok gondosan megfésült haja kezdett összekuszálódni. A fiúk homlokán kiütött a verejték. Az ügyesebbek cifrázták a tánclépéseket. A tánchely szélén ülő öregek átvették a ritmust, halkan tapsoltak, és doboltak a lábukkal, aztán szelíden mosolyogtak, egymás szemébe néztek és bólogattak.

Anya odahajolt Sáronrózsája füléhez. - El se hinnéd, de apád fiatal korában olyan táncos volt, hogy nem akadt különb nála. - Elmosolyodott. - Eszembe jutnak a régi jó idők - mondta. És a többi néző arcának mosolygásában is a régi jó idők elevenedtek meg.

- Valahol Muskogee tájékán húsz évvel ezelőtt volt egy vak hegedűs...

- Én láttam egyszer egy legényt, aki ugrás közben négyszer csapta össze a bokáját.

- Tudjátok-e, mit csinálnak néha a svédek odafönn, Dakotában? Borsot szórnak a padlóra. Felszáll a lányok szoknyája alá, s olyan tüzesek lesznek tőle, mint a kancacsikó. A svédek megteszik ezt olykor-olykor.

Messzebb Jézus szerelmesei őrizték nyugtalanul gyermekeiket. - Nézzétek a bűnt - mondották. - Azok ott seprűnyélen repülnek a pokolba. Szégyen, gyalázat, hogy ilyesmit kell látni az istenes embernek. - A gyerekek idegesen hallgattak.

- Még egyszer körbe, aztán pihenünk egy kicsit - énekelte a rendező. - Rajta, gyerekek, mert mindjárt vége lesz. - A leányok izzadtak, kipirultak, tátott szájjal és komoly, áhítatos arccal táncoltak, a fiúk meg hátravetették hosszú hajukat, lábujjhegyre ágaskodtak, s összeütötték a bokájukat. Előre-hátra, egymást keresztezve, körben forogva mozogtak a négyszögek, s élesen visított a zene.

Aztán egyszerre elhallgatott. A táncolok megálltak, lihegve a fáradtságtól. A visszatartott gyerekek elszabadultak, megrohanták a tánchelyet, vadul kergetőztek egymással, szaladgáltak, elcsúsztak, sapkákat lopdostak, egymás haját húzkodták. A táncolok leültek, s kezükkel legyezgették magukat. A zenekar tagjai fölálltak, kinyújtózkodtak, s megint visszaültek a helyükre. A gitárosok csöndesen jártatták ujjaikat a húrokon.

Most Willie elkiáltotta magát: - Párválasztás a második táncra, ha bírjátok még! - A táncolók talpra ugrottak, s új táncosok nyomultak előre, párt keresve. Tom a három fiatalember közelében állt. Látta, hogy tülekedve igyekszenek az egyik kialakuló négyszög felé. Intett kezével Willie-nek. Willie meg odaszólt a hegedűsnek. Az megcsapkodta nyirettyűjével a

húrokat. Húsz fiatalember indult meg lassan a tánchely egyik oldaláról a másikra. Az a bizonyos három odaért a négyszöghöz. Egyikük megszólalt: - Én ezzel akarok táncolni.

Egy szőke fiú csodálkozva nézett rá. - Ez az én párom. - Hallod-e, te kis nyavalyás...

A sötétségből éles füttyszó hallatszott. A három fiatalembert már körülfogták. Mindegyik érezte, hogy kezek szorongatják. Aztán a legények fala lassan elhúzódott a tánchelyről.

Willie elkiáltotta magát: - Rajta! - A zene felharsant, a rendező diktálta a figurákat, a lábak dobogtak.

A bejárat előtt megállt egy túrakocsi. A vezető azt kiáltotta: - Nyissátok ki a kaput. Halljuk, hogy verekedés van odabenn.

Az őr nem mozdult a helyéről. - Nálunk nincs verekedés. Hallgassátok a zenét. Kik vagytok?

- Rendőrök.

- Van-e elfogatási parancs?

- Arra nincs szükség, ha verekedés van.

- Márpedig itt nincs verekedés - mondta az őr.

A kifelé tartó csoport szorosan lefogta mindhárom fiatalembert, s mindegyiknek száját befogta egy kéz. Amikor a sötétbe értek, a csoport felbomlott.

Tom azt mondta: - Hát ezt jól csináltuk. - Hátulról fogta áldozatának mindkét karját.

Willie odaszaladt hozzájuk a tánchelyről. - Jó munka volt - mondta. - Most már csak hat emberre van szükségem. Huston látni akarja ezeket a fickókat.

Huston maga is előbukkant a homályból. - Ezek azok?

- Ezek - mondta Jule. - Már megkezdték. De egyet se üthettek.

- Hadd látom őket. - A foglyokat szembefordították vele. Fejüket lehajtották. Huston egy zseblámpával sorra megvilágította dacos arcukat. - Miért tettétek? - kérdezte. Semmi válasz. - Ki biztatott fel?

- Nem csináltunk mi semmit. Csak táncolni akartunk.

- Nem igaz - mondta Jule. - Te meg akartad verni azt a legénykét.

Tom közbeszólt: - Huston uram, amikor ezek a fickók megindultak, abban a percben füttyentett valaki.

- Tudom! A fogdmegek oda is jöttek a kapuhoz. - Huston visszafordult. - Nem bántunk benneteket. De ki biztatott, hogy a mulatságunkat megzavarjátok? - Várta a választ. - Magunkszőrű emberek vagytok - mondta szomorúan Huston. - Mellettünk volna a helyetek. Hogy jöttetek ide? Különben tudjuk az egészet - tette hozzá.

- Hát enni csak kell az embernek.

- Ki küldött ide? Ki fizetett meg?

- Nem fizettek meg.

- És nem is fognak. Nincs verekedés, nincs fizetség. Ez az igazság.

Az egyik lefogott ember azt mondta: - Tehetsz, amit akarsz. Úgyse mondunk meg semmit.

Huston feje lekonyult egy pillanatra, aztán halkan mondta: - Jól van. Hát ne mondjatok semmit. De ide hallgassatok. Ne bántsátok a magatok fajtáját. Mi megpróbálunk boldogulni,

mulatni és rendet tartani. Ne romboljátok le, amit építettünk. Gondolkozzatok. Magatoknak ártotok.

- No jól van, fiúk, tegyétek át őket a hátsó kerítésen. De ne bántsátok. Nem tudják, mit cselekszenek.

A csoport lassan indult a tábor hátsó vége felé, Huston utánuk nézett.

Jule azt mondta: - Legalább egy jó rúgást engedj.

- Nem szabad! - kiáltotta Willie. - Megmondtam.

- Csak egy szép kis rúgást - könyörgött Jule. - Vagy legalább dobjuk át őket a kerítésen.

- Nem lehet - mondta Willie.

- Ide hallgassatok - szólt a három legényhez. - Most az egyszer elengedünk. De el ne feledjétek a szavamat. Ha ez még egyszer megtörténik, minden csontját összetörjük annak, aki ide merészkedik közénk. Ezt mondjátok meg a társaitoknak. Huston azt mondja, hogy magunkszőrű emberek vagytok. Meglehet. Én erre nem szeretek gondolni.

Odaértek a kerítéshez. Az ülő őrök közül kettő felállt és odalépett hozzájuk. - Ezek itt korábban mennek haza - mondta Willie. A három legény átmászott a kerítésen, és eltűnt a sötétségben.

A csoport gyorsan visszament a tánchelyre. A vonószenekar éles hangon nyiszálta az *Öreg Dan Tucker* dalát.

Az iroda közelében még mindig a földön kuporogtak és beszélgettek a férfiak, s a zene éles hangja oda hallatszott hozzájuk.

Apa azt mondta: - Valami változás közeledik. Nem tudom, mi lesz az. Lehet, hogy nem érjük meg. De azért közeledik. Valami nyugtalanságot érez az ember. Semmit sem lát tisztán, hát nyugtalankodik.

A fekete kalapos újra fölemelte fejét, s a világosság ráesett tüskés szakállára. Kavicsokat szedett fel a földről, s dobálgatta, mint a gyerekek az üveggolyót. - Hát nem tudom. Közeledik, igen, úgy, ahogy mondod. Valaki elmondta nekem, mi történt Akronban, Ohio államban. A gumitársaságnál. Hegyvidéki embereket fogadtak föl, mert azok olcsón dolgoznak. Aztán ezek a hegyvidéki emberek egyszer csak beléptek a szakszervezetbe. Lett erre nagy zenebona! A boltosok, légionáriusok s más efféle emberek gyakorlatozni kezdtek, s azt kiáltották: Vörösök! Ki akarták irtani a szakszervezetet Akronból. Prédikátorok beszéltek ellene, újságok üvöltöttek, a gumitársaságok csákányokat osztogattak szét, és benzint szereztek be. Mintha valóságos ördögök lettek volna a hegyvidékiek. - Elhallgatott, s megint dobálni kezdte a kavicsokat. - Na aztán, most márciusban, egy vasárnapon ötezer ilyen hegyvidéki ember céllövőversenyt rendezett a városon kívül, ötezren mentek keresztül a városon a puskájukkal. Aztán megvolt a verseny, s visszajöttek. Ennyi volt az egész. Azóta nincs semmi baj. A polgári bizottságok visszaadták a csákányokat, a boltosok ülnek a boltjukban, senkit sem ütöttek le bunkósbottal, senkit se hentergettek meg kátrányban és tollban, s nem is öltek meg senkit. - Hosszú hallgatás támadt, aztán a fekete kalapos így folytatta: - Ezek itt igen komiszul kezdenek bánni velünk. Táborokat égetnek föl, embereket vernek meg. Gondolkoztam én ezen. Mindnyájunknak van fegyverünk. Az jár az eszemben, hogy talán mi is alakíthatnánk egy ilyen lövészegyesületet, s összejöhetnénk minden vasárnap.

A férfiak fölnéztek rá, aztán le a földre, lábuk nyughatatlanul mozgott, a testük súlyát áttették egyik lábszárukról a másikra.

Szép a tavasz Kaliforniában. A völgyekben rózsaszín virágú gyümölcsfák, a sekély tenger vize fehéren csillog. Az első szőlőindák kinyúlnak az öreg, görcsös tőkékből, s vízesés módjára borítják el. A zöld dombok gömbölyűek és puhák, mint a női kebel. A síkságon mérföldnyi sorokban nő a halványzöld saláta, a gömbölyű kis karfiol, a különös, szürkészöld articsóka.

Aztán kibomlanak a fák levelei, a gyümölcsfákról lehullanak a virágszirmok, s rózsaszín és fehér szőnyeggel borítják be a földet. A virágok közepe elkezd duzzadni, nőni, színesedni: cseresznye meg alma lesz belőlük, barack meg körte, s füge, amelynek gyümölcse magába zárja a virágot. Egész Kalifornia a termés terhét hordozza, nehéz kezd lenni a gyümölcs, az ágak lassan úgy meghajolnak, hogy kis mankókkal kell feltámogatni őket.

A bőséges termés mögött értelmes, tudós, ügyes emberek rejtőznek, akik magokkal kísérleteznek, s vég nélkül fejlesztik annak a technikáját, hogyan kell a növényt még nagyobb termésre sarkallni, hogyan kell megvédelmezni millió ellenségtől; penésztől, rovartól, rozsdától, ragyától. Gondosan és vég nélkül dolgoznak ezek az emberek, hogy a magokat, a gyökereket tökéletesítsék. Aztán ott vannak a vegyészek, akik mindenféle betegség ellen bepermetezik a fákat, kénezik a szőlőt, kiirtják a betegséget, a rothadást. A betegséget megelőző orvosok, a határokon álló emberek kutatják a gyümölcsférget, a japán bogarat: vesztegzár alá veszik a beteg fákat, kiirtják, elégetik. Tudós emberek. De legkülönbek azok, akik az ifjú csemetéket, a fiatal tőkéket oltják be, mert ők a sebész gyöngéd és kényes munkáját végzik; szükségük van a sebész kezére és szívére, amikor felhasítják a kérget, beillesztik az oltógallyat, bekötik a sebet, és elzárják a levegőtől. Ezek nagy emberek.

Gépekék húzzák a barázdákat, feltépik a tavaszi füvet, befelé fordítják, hogy a földet termékennyé tegye, feltörik a földet, hogy megtartsa a vizet, közel a felszínéhez; kis öntözőcsatornákat húznak, s elpusztítják a burján gyökerét, amely elinná a vizet a fák elől.

S közben egyre duzzad, nő a gyümölcs, s a szőlőtőkéken hosszú fürtökben pattan ki a virág. Az év haladtával nő a meleg, sötétzöld színűre válnak a levelek. A szilva hosszabbodni kezd, mint valami kis zöld madártojás, s a felkarózott ágak lekonyulnak a gyümölcs súlya alatt. Formálódni kezd a kemény kis körte is, lassacskán pihésedik a barack. A szőlővirág apró szirmai elhullanak, s kemény kis gyöngyszemek zöld gombbá változnak, s a gombok súlyosodnak, növekednek. A földeken dolgozó emberek, a kis gyümölcsöskertek gazdái figyelnek és számolgatnak. Nagy termés lesz az idén. S az emberek büszkék, mert tudományukkal termékennyé tudták tenni az esztendőt. Tudományukkal átalakították a világot. A kurta, vékony búzaszálat megnövelték, termését megszaporították. Apró, savanyú almák nagyra nőttek, megédesedtek, s az a régifajta szőlő, amely a fák közt nőtt, s a madarakat táplálta apró szemeivel, ezernyi változatot, vöröset és feketét, zöldet és halvány rózsaszínt, bíbort és sárgát hozott a világra; mindegyik változatnak megvan a maga sajátos zamatja. A kísérleti gazdaságokban dolgozó emberek új gyümölcsöket teremtettek: nektarint és negyven fajta szilvát, papírhéjú diót. S még egyre dolgoznak, válogatnak, oltanak, változtatnak, hajszolják magukat, hajszolják a földet, hogy többet teremjen.

Elsőnek a cseresznye érik meg. Fontja másfél cent. Ördögbe is, ennyiért leszedni sem érdemes. Fekete cseresznye, piros cseresznye, kemény húsú és édes, s minden szemnek felét megeszik a madarak, s a madárcsőr vágta lyukon bemászik a darázs. A mag lehull a földre, ott szárad el, s fekete foszlányok lógnak róla.

A bíborszínű szilva megpuhul, megédesedik. Uramisten, nem tudják leszedni, megaszalni, megkénezni. Nem fizethetünk bért, semmiféle bért. És a földet bíbor szilvaszőnyeg borítja. Először a héja ráncosodik meg egy kicsit, legyek raja lakomázik rajta, s az egész völgy eltelik a rothadás édes szagával. A gyümölcs húsa megfeketedik, s az egész termés összeaszalódik a földön.

Aztán megsárgul, megpuhul a körte. Tonnája öt dollár, öt dollár - negyven darab ötvenfontos ládáért. A fákat nyesni, permetezni, a kertet megművelni, a gyümölcsöt leszedni, ládába rakni, teherkocsira tenni, beszállítani a konzervgyárba - negyven ládát öt dollárért. Nem lehet. És a sárga gyümölcs súlyos koppanással hull a földre és szétlottyan. A darázs belémászik puha húsába, s érzik az erjedés, a rothadás szaga.

Aztán a szőlő. Nem tudunk jó bort csinálni. Jó borra nincs vevő. Csak szakítsd a fürtöket a tőkéről, jó fürtöt, rothadt fürtöt, darázsszúrta fürtöt. Préseld közé a szárát, a piszkot, a rothadást.

De hiszen a kádakban penész és hangyasav van.

Tégy hozzá ként és csersavat.

Az erjedés szaga nem a bornak dús illata, hanem a rohadásnak s a vegyszereknek szaga.

Eh, mindegy. Alkohol azért van benne. Le lehet részegedni tőle.

A kisgazdák csak nézték, hogy kúszik feléjük az adósság, mint a tenger dagálya. Permetezték a fákat, s nem adták el a termést, nyestek, oltottak, és nem tudták leszedni a termést. A tudós emberek dolgoztak, s a gyümölcs a földön rothadt el, s a mustos kádakban bűzlő keverék megmérgezi a levegőt. És kóstold meg a bort: nincs szőlőzamatja, csak kén érzik rajta, meg csersav meg alkohol.

Ez a kis gyümölcsös jövőre már egy nagybirtokhoz tartozik majd, mert a tulajdonosát addigra megfojtja az adósság. Ez a kis szőlő a banké lesz. Csupán a nagybirtokosok maradnak fenn, mert ők a gazdái a konzervgyáraknak is. És négy szem körte meghámozva, kettévágva, befőzve és dobozba rakva még mindig tizenöt centbe kerül. S a konzervkörte nem romlik el. Évekig eláll.

A rothadás terjed az egész államban, s édes szaga nagy bánat a föld népének. Azok az emberek, akik megnemesítették a fákat, s termékennyé tették a földet, nem tudják megtalálni a módját annak, hogy az éhező nép megegye, amit termelt. Azok az emberek, akik újfajta gyümölcsöket teremtettek a világnak, nem tudnak olyan világrendet teremteni, hogy el is lehessen fogyasztani a gyümölcsöket. És törekvéseik bukása gyászba borítja az államot.

A szőlőtőkék, a gyümölcsfák termését el kell pusztítani, hogy az árakat tartani lehessen, s ez a legszomorúbb, legkeservesebb dolog az egészben. Kocsiszámra borítják ki a narancsot a földre. Az emberek mérföldekről jönnek el érte, de nem szedhetik föl. Boldogan vásárolnának narancsot, tucatját húsz centért, ha kikocsikázhatnának érte, s fölszedhetnék a földről, de a gumitömlős emberek petróleummal locsolják a narancsot, s mert haragosak a bűn miatt, haragszanak a népre, amely ide jött, hogy fölszedje a gyümölcsöt. Millió éhes ember áhítozik a gyümölcsre, s az aranydombokat petróleummal öntik le.

S az ország megtelik a rothadás szagával.

A kávé: hajók fűtőanyaga. A kukoricával lakásokat fűtenek, jó meleget ad. Krumplit öntenek a folyókba, s őröket állítanak a partra, hogy az éhes nép ki ne halássza. Leölik a disznókat és elássák, s a bűzös lé leszivárog a földbe.

Olyan bűn ez, amelyre nem talál szót a vád. Olyan bánat, amelyet nem jelképezhet a sírás. Olyan bukás, amely minden sikerünket fölülmúlja. Termékeny föld, egyenes fasorok, zömök

tőkék, érett gyümölcsök. És pellagrás gyermekek sorban halnak meg, mert a narancsot nem lehet haszonnal eladni. És halottkémek írják a bizonyítványokat: Meghalt elégtelen táplálkozás miatt - mert az ennivalónak el kell rothadnia, az ennivalót el kell rothasztani.

Az emberek hálóval jönnek, hogy krumplit halásszanak ki a folyóból, s az őrök visszakergetik őket; zörgő kocsikon jönnek a kiborított narancsért, de már le van locsolva petróleummal. S az emberek ott állnak, nézik az elúszó krumplit, hallgatják a disznók visítását, amelyeket árokban szúrnak le, s oltott mésszel temetnek be; nézik a narancsdombokat, amelyek bűzös iszappá roskadnak össze; s az emberek szemében ott izzik minden törekvésnek a bukása; s az éhezők szemében ott izzik a növekvő harag. Az emberek lelkében nőnek és nehezednek, s várják a szüretet a harag gyümölcsei.

26

Egy este, amikor a weedpatchi táborban a hosszú felhőcsíkok szélét lángba borította a lenyugvó nap, a Joad család hosszan elüldögélt vacsora után. Anya sem látott még neki a mosogatásnak.

- Muszáj tenni valamit - mondta. Rámutatott Winfieldre. - Nézzétek meg ezt a gyereket. - S amikor rábámultak a fiúcskára, így folytatta: - Rángatózik és összekucorodik álmában. Nézzétek az arca színét. - A család tagjai szégyenkezve sütötték le a szemüket. - Az olajos lepény - mondta anya. - Egy hónapja vagyunk itt. Tomnak öt napig volt munkája. Ti többiek minden áldott nap elmentek hazulról, és nem találtok munkát. Nem mertek beszélni. A pénzünk elfogyott. Nem meritek kimondani. Este éppen csak megeszitek a vacsorát, aztán elkószáltok. Nem tudjátok elviselni, hogy valaki kimondja az igazat. Márpedig muszáj. Sáronrózsája hamarosan lebetegszik, s nézzétek, milyen színben van. Muszáj erről beszélni. Most aztán egy se álljon fel innét, amíg ki nem találunk valamit. Egy napra való zsírom, két napra való lisztem és tíz szem krumplim van. Üljetek itt és gondolkozzatok!

Mindenki a földre nézett. Apa vastag körmeit tisztogatta a bicskájával. John bácsi egy szálkát próbált kitépni abból a ládából, amelyen ült. Tom ujjai közé fogta alsó ajkát, s elhúzta az ínyétől. Aztán elengedte, s halkan megszólalt: - Kerestünk mi eleget, anya. Addig jártunk munka után, hogy most már nem pazarolhatjuk tovább a benzint. Befordultunk minden kapun, odamentünk minden házhoz, még ha tudtuk is, hogy nem találunk semmit. Nehéz dolog ám ez. Örökösen keresni valamit, amiről tudja az ember, hogy úgysem találhatja meg.

Anya hevesen kiáltott fel: - Akkor sem szabad elcsüggedni! Tönkremegy a család. Nem szabad, ha mondom!

Apa nézegette lefaragott körmét. - El kell menni innét - mondta. - Nem szívesen megyünk. Szép hely, derék emberek. Félünk, hogy megint valamelyik Hooverville-ben kell laknunk.

- Hát ha muszáj, akkor muszáj. Az a fő, hogy enni kapjunk.

Al közbevágott. - A kocsi benzintartálya még tele van. Azt nem árultam el senkinek.

Tom elmosolyodott. - Okos gyerek ez az Al, akármennyit kutyálkodik is.

- Mármost gondolkozzatok - mondta anya. - Én nem nézem tovább a családnak az éhezését. Egy napra való zsírunk van még. Ennyi az egész. Sáronrózsájának közeledik az ideje, jól kell táplálni. Gondolkozzatok!

- Itt meleg víz van meg klozett - kezdte apa.

- Klozettből nem élünk meg.

Tom azt mondta: - Ma járt itt valaki, s embereket akart vinni Marysville-be. Gyümölcsöt szedni.

- Hát miért nem megyünk Marysville-be? - kérdezte anya.

- Nem tudom - felelte Tom. - Valahogy nem tetszett nekem a dolog. Mintha túlságosan sürgős lett volna neki. Nem akarta megmondani, mennyi a munkabér. Azt mondta, nem tudja pontosan.

Anya azt mondta: - Megyünk Marysville-be. Nem bánom, mennyi a munkabér. Megyünk.

- Nagyon messze van - mondta Tom. - Nincs pénzünk benzinre. Nem jutunk el odáig. Te azt mondod, anya, hogy gondolkozzunk. Egyebet se teszek, folyvást gondolkozom.

Most megszólalt John bácsi: - Azt mondják, hamarosan gyapotszüret lesz északon, egy Tulare nevű hely közelében. Úgy hallom, nincs is nagyon messze.

- Egy szó, mint száz, mennünk kell, mégpedig gyorsan. Én nem ülök itt tovább, akármilyen szép is a hely. - Anya fogta a vödröt, s indult az egészségügyi épület felé meleg vízért.

- Anyának nehéz kezd lenni a természete - mondta Tom. - Igen sűrűn haragszik meg mostanában. Egyszerre csak felfortyan.

Apa megkönnyebbülten szólalt meg: - Hát legalább kimondta, ami a szívünket nyomja. Én egész éjszaka ébren voltam, és törtem a fejemet. Most legalább beszélhetünk a dologról.

Anya visszajött egy vödör párolgó vízzel. - No? - kérdezte. - Kigondoltatok valamit?

- Éppen most beszéljük meg a dolgot - mondta Tom. - Tegyük föl, hogy északra megyünk, ahol a gyapotszüret van. Ezt a vidéket végigjártuk. Tudjuk, hogy itt nincs semmi. Tegyük föl, hogy fölpakolunk s elmegyünk északra. Ott leszünk, mire a gyapotszüret ideje elérkezik. Én szeretnék is már gyapottal dolgozni. Tele van az a tartály, Al?

- Majdnem, talán két hüvelyknyi hiányzik belőle.

- Odáig eljuthatnánk vele.

Anya kezében tartott egy tányért a vödör felett. - No hát? - kérdezte. Tom azt mondta: - Győztél, úgy látszik, megyünk. Igaz-e, apa?

- Úgy látom én is, hogy muszáj - mondta apa.

Anya rápillantott. - Mikor?

- Hát, várni nem érdemes. Mehetünk akár reggel is.

- Ne gondold, anya, hogy én nem akarok menni. Én sem laktam jól két hét óta. Hiszen megtöltöttem valahogy a gyomromat, de sok örömem nem telt benne.

Anya belemerítette a tányért a vödörbe. - Reggel megyünk - mondta.

Apa elfintorította az orrát. - Változik az idő - mondta gúnyosan. - Valamikor a férfi mondta meg, hogy mit kell tenni. Most, úgy látszik, az asszony. Ideje, hogy előszedjem a botomat.

Anya letette egy ládára a tiszta, csöpögő óntányért. Mosolyogva nézett le a munkájára. - Majd előszedheted a botodat, apa - mondta. - Amikor lesz ennivalónk és lakóhelyünk, akkor talán előszedheted a botodat, s még csak nem is esik bajod. De most nem végzed a magad dolgát, nem gondolkozol, és nem is dolgozol. Ha végeznéd, használhatnád a botodat is, s az asszonynépség hallgatna, s lábujjhegyen járna. De ha most szednéd elő azt a botot, nem verhetnéd meg vele az asszonyt; legföljebb verekedhetnél vele, mert nekem is van bot a kezem ügyében.

Apa zavartan mosolygott. - Nem jó az, ha a gyerekek hallják, amikor így beszélsz - mondta.

- Előbb szerezz egy kis sült szalonnát a gyerekeknek, s aztán mondd meg, mi jó nekik, mi nem - felelte anya.

Apa bosszúsan kelt föl; továbbment, s John bácsi utána.

Anya buzgón folytatta a mosogatást, de közben utánuk nézett, s büszkén mondta Tomnak: - Semmi baja. Nincs megtörve. Szeretne megverni.

Tom felkacagott. - Hát ezért bosszantottad?

- Ezért hát - mondta anya. - Van olyan férfi, aki csak töpreng, eszi a máját, aztán egyszerre lefekszik s meghal, nem bírja tovább. De ha fel tudja bosszantani az ember, akkor nincs

semmi baj. Apa mostanáig nem szólt egy szót sem, de most haragszik. Most majd megmutatja nekem. Nincs semmi baja.

Al fölállt. - Végigmegyek egy kicsit a sátrak közt - mondta.

- Jobb lesz, ha megnézed, kész-e a kocsi az útra - szólt Tom.

- Kész.

- Mert ha nem, rád szabadítom anyát.

- Kész. - Azzal Al hetykén lépdelt végig a sátrak során.

Tom felsóhajtott. - Én is kezdek kifáradni, anya. Hátha megharagítanál engem is?

- Te okosabb vagy annál, Tom. Téged nem kell megharagítani. Én terád támaszkodom. A többi mind idegen egy kicsit, csak te nem. Te nem engedsz, azt tudom.

Tomra ránehezedett a felelősség. - Nem szeretem én ezt - mondta. - Szeretnék úgy kóricálni, mint Al. Szeretnék megharagudni, mint apa, és szeretném leinni magam, mint John bácsi.

Anya fejét rázta. - Nem teszed te azt, Tom. Tudom én jól. Tudtam már kisfiú korodban. Nem teszed te azt. Van olyan ember, aki csak az, ami, semmi több. Ilyen Al, semmi más, csak lányok után járó fiatal kölyök. Te sohase voltál ilyen, Tom.

- Dehogynem voltam - mondta Tom. - Még most is ilyen vagyok.

- Nem vagy ilyen. Akármit teszel, az mind több, mint ami vagy. Tudtam én azt már akkor, amikor börtönbe zártak. Érted kezeskedem.

- Hagyd már abba, anya. Nem igaz ez. Csak úgy kigondoltad.

Anya rárakta a késeket és villákat a felhalmozott tányérokra.

- Meglehet. Lehet, hogy csak úgy kigondoltam. Sáronrózsája, törölgesd meg ezt, aztán rakd el.

Az asszonyka lihegve állt talpra. Duzzadt dereka elöl alaposan kidudorodott. Lustán lépett oda a ládához, s kezébe vett egy elmosott tányért.

Tom azt mondta: - Úgy feszül rajta a bőr, hogy a szeme is tágra mered tőle.

- Ne csúfolódj vele - mondta anya. - Jól végzi a dolgát. Eredj inkább és búcsúzz, akitől akarsz.

- Jó - mondta Tom. - Megtudakolom, milyen messzire van az a hely.

Anya odafordult az asszonykához: - Nem akar ám bántani, amikor így beszél. Hol van Ruthie és Winfield?

- Apa után lopózkodtak, láttam őket.

- Csak hadd menjenek.

Sáronrózsája lustán végezte munkáját. Anya lopva figyelte. - Jól érzed magad? Egy kicsit beesett az arcod.

- Amióta megmondták, hogy tejet kéne innom, színét se láttam.

- Tudom. Nem volt tejünk.

Sáronrózsája morcosan folytatta: - Ha Connie nem ment volna el, most már lenne egy kis házunk, s ő tanulna meg minden. Megkapnám a tejet is, ami kell. Egészséges kisbabám születne. Így csenevész lesz a gyerek. Tejet kellett volna innom. - Köténye zsebébe nyúlt, s a szájába tett valamit.

Anya rászólt: - Láttam, hogy valamit rágcsálsz. Mi az?

- Semmi.

- No csak mondd meg, hogy mit rágcsálsz.

- Csak egy kis meszet. Találtam egy nagy darabot.

- Hisz az olyan, mintha sarat ennél.

- De mikor kívánom.

Anya elhallgatott. Széttárta térdét, és megszorította szoknyáját.

- Tudom - mondta végül. - Én egyszer szenet ettem, amikor állapotos voltam. Megettem egy nagy darab szenet. Nagyanyó azt mondta, hogy oktalanság volt. Hanem a kisbabádról ne beszélj ilyeneket. Ilyesmire még gondolni sem szabad.

- Nincs férjem! Nem kapok tejet!

Anya azt mondta: - Ha nem lennél ilyen állapotban, most megpofoználak. Egyenesen a képedbe vágnék. - Fölállt és bement a sátorba. Aztán kijött, megállt Sáronrózsája előtt, és kinyújtotta kezét. - Ide nézz! - A kis arany fülbevalót tartotta kezében. - Ezt neked adom.

Az asszonyka szeme felcsillant egy pillanatra, aztán félrenézett.

- De nincs kifúrva a fülem.

- Majd kifúrom. - Anya visszasietett a sátorba. Egy papírskatulyával tért vissza. Gyorsan befűzött egy tűt, megduplázta a szálat, s egy sor bogot kötött rá. Aztán befűzött egy másik tűt is, s azon is megbogozta a cérnát. A skatulyában talált egy dugót.

- Fájni fog! Fájni fog!

Anya odalépett hozzá, a dugót odatette fülcimpája mögé, s átszúrta fülét, úgy, hogy a tű hegye belement a dugóba. Az asszonyka elrántotta fejét. - Szúr! Fájni fog!

- Ennél jobban már nem.

- De igen.

- No jó. Hát akkor inkább a másik füleden kezdem. - Odaillesztette a dugót, s átszúrta a másik fülét is.

- Fájni fog!

- Hallgass - mondta anya. - Meg is van már.

Sáronrózsája csodálkozva nézett rá. Anya kihúzta a tűket, s mindegyik cérnaszálból egy bogot keresztülhúzott a fülcimpán.

- Így, ni - mondotta. - Mindennap keresztülhúzunk egy bogot. Két hét alatt rendben lesz, s hordhatod a fülbevalót. Itt van. Most már a tiéd. Tedd el.

Sáronrózsája óvatosan a füléhez nyúlt, s ránézett az ujján maradt apró vérnyomra. - Nem is fájt. Csak szúrt egy kicsit.

- Régen ki kellett volna már fúrni a füledet - mondta anya. Arcába nézett az asszonykának, és diadalmasan mosolygott. - Most rakd el azokat a tányérokat. A kisbabád nagyon derék gyerek lesz. Majdhogy meg nem született, s még nem volt kifúrva a füled. De most már nem lehet baj.

- Hát jelent az valamit?

- Persze hogy jelent - mondta anya. - Persze hogy jelent.

Al a tánchely felé ballagott az utcán. Egy tiszta kis sátor előtt halkan füttyentett, aztán tovább ment. A tábor szélén leült a fűbe.

Nyugaton a felhők széléről elmúlt a pirosság, s a belsejük fekete volt. Al a lábszárát vakargatta, s felnézett az esti égre.

Pár perc múlva egy szőke leány jött feléje; csinos, éles vonású leány volt. Szótlanul leült mellé a fűbe. Al rátette kezét a derekára, s végigjártatta rajta ujjait. - Ne izélj - mondta a leány. - Csiklandozol.

- Holnap elmegyünk - mondta Al.

A leány riadtan nézett rá. - Holnap? Hová?

- Észak felé - vetette oda könnyedén Al.

- Hát akkor nem házasodunk össze?

- Dehogynem, majd valamikor.

- Azt mondtad, nemsokára! - kiáltotta haragosan a leány.

- Hát, majd ha pénz lesz, karácsony lesz.

- Megígérted. - Al ujjai továbbmerészkedtek. - Eredj innét! - kiáltotta a leány. - Azt mondtad, összeházasodunk.

- Össze hát.

- Most meg elmégy.

Al azt kérdezte: - Mi bajod? Talán bizony a kicsi bántja a nagyot?

- Nem, nem!

Al felkacagott. - Akkor hát hiába vesztegettem az időmet.

A leány dacosan előreszegezte az állát. Talpra ugrott. - Most eredj innét, Al Joad. Látni sem akarlak többet.

- Ugyan no, ne okoskodj. Mi a baj?

- Olyan nagy legénynek hiszed magad!

- Várj egy kicsit.

- Azt hiszed, rád vagyok szorulva. Dehogy vagyok! Járnak utánam elegen.

- Várj egy kicsit, no.

- Nem én. Eredj innét.

Al hirtelen nekitámadt, a leány elbotlott. Al elkapta estében, fél kezével fogta, másikat rátapasztotta haragos szájára. A leány megpróbált beleharapni a tenyerébe, de Al kifeszítette a szája fölött. A következő percben már együtt kacarásztak a száraz fűben.

- Hiszen hamar visszajövünk - mondta Al. - A zsebem tele lesz pénzzel. Aztán elmegyünk Hollywoodba, és moziba járunk.

Al a leány fölé hajolt. Látta szemében tükröződni a ragyogó esthajnali csillagot meg a fekete felhőt. - Vonattal megyünk majd - mondta.

- Mit gondolsz, mikor lesz az? - kérdezte a leány.

- Ó, talán már egy hónap múlva - felelte Al.

Egészen besötétedett; apa és John bácsi a többi családfővel az iroda előtt ült a földön. Tekintetük a homályban és a jövendőben révedezett. A kis igazgató rojtos, tiszta fehér ruhájában könyökével a tornác korlátjára támaszkodott. Arca megnyúlt és fáradt volt.

Huston fölnézett rá. - Okosabb lenne, ha aludnál egy kicsit.

- Bizony, rám férne. A hármas számú csoportban kisbaba született az éjjel. Lassanként jó bába lesz belőlem.

- Nem árt, ha ehhez is ért az ember - mondta Huston. - Házasembernek tudni kell.

Apa megszólalt: - Mi reggel elmegyünk.

- Igazán? Merre mentek?

- Úgy gondoltuk, hogy fölmegyünk egy kicsit észak felé. Megpróbáljuk elcsípni az első gyapotszüretet. Nem volt munkánk. Kifogytunk az ennivalóból.

- S tudjátok, hogy ott van munka? - kérdezte Huston.

- Nem, de azt bizonyosan tudjuk, hogy itt nincs.

- Lesz egy kicsit később - mondta Huston. - Mi kitartunk.

- Nem szívesen megyünk - mondta apa. - Olyan jók voltak itt hozzánk az emberek; aztán klozett is van meg minden. De hát ennünk kell. Még van egy tartályra való benzinünk. Azzal továbbjutunk egy darabon. Itt mindennap fürödtünk. Soha életemben nem voltam ilyen tiszta. Furcsa, azelőtt csak egyszer fürödtem egy héten, és sose éreztem, hogy büdös vagyok. Most ha egy napig nem fürdöm, tüstént megérzem. Talán a gyakori fürdéstől van ez?

- Talán azelőtt nem érezted a magad szagát - mondta az igazgató.

- Lehet. Bárcsak itt maradhatnánk.

A kis igazgató halántékára szorította kezét. - Azt hiszem, még egy kisbaba születik az éjjel - mondotta.

- Nálunk is lesz egy nemsokára - mondta apa. - Bárcsak itt jöhetne a világra. Bizony isten szeretném.

Tom, Willie meg a félvér Jule a tánchelyen üldögéltek, s a muzsikusok emelvényéről lógatták le a lábukat.

- Van egy zacskó dohányom - mondta Jule. - Rágyújtasz?

- Szívesen - mondta Tom. - Isten tudja, mióta nem füstöltem. - Gondosan sodorta meg a barna cigarettát, hogy minél kevesebb dohányt szórjon el.

- Sajnálom, hogy elmentek - mondta Willie. - Derék emberek vagytok.

Tom rágyújtott. - Sokat gondolkoztam én ezen. Úristen, de szeretném, ha letelepedhetnénk valahol.

Jule visszavette a dohányzacskót. - Csúf dolog ez - mondta. - Nekem van egy kisleányom. Amikor idejöttünk, azt gondoltam, hogy iskolába járathatom. De sohasem ülünk elég soká egy helyen. Mire megmelegedhetnénk, már mehetünk is tovább.

- Remélem, nem kerülünk többet afféle Hooverville-be - mondta Tom. - Komolyan féltem ott.

- Bántottak a rendőrök?

- Attól féltem, hogy megölök valakit - mondta Tom. - Nem sok időt töltöttem ott, de egyre forrt bennem a düh. Bejött a rendőr, s elvitte egy barátomat, csak azért, mert nem beszélt a szája íze szerint. Forrt bennem a düh.

- Vettél-e részt valaha sztrájkban? - kérdezte Willie.

- Nem.

- No hát én sokat gondolkoztam ezen. Miért nem jönnek ide a rendőrök bajt csinálni, mint egyebüvé? Azt hiszed, ez a kis ember itt az irodában vissza tudná tartani őket? Dehogy.

- Hát akkor mi tartja vissza? - kérdezte Jule.

- Megmondom. Az, hogy mind összetartunk. A rendőr nem emelhet ki egy embert ebből a táborból. Az egész táborral kerülne szembe. Azt meg nem meri. Elég, ha kiáltunk egyet, s kétszáz ember van kinn az utcán. A szervezet embere beszélt egyszer nekünk az úton. Azt mondja, megtehetnénk ugyanezt mindenütt. Csak össze kell fogni. Kétszáz embert nem mernek bántani. Egy embert lefognak.

- Az ám - mondta Jule -, és hogyha szervezkednénk? Ahhoz vezetők is kellenek. Mi lesz a szervezetből, ha a vezetőket lefogják?

- Majd kigondoljuk ezt egyszer - mondta Willie. - Egy esztendeje vagyok itt, s egyre esnek a munkabérek. Az ember nem tudja már eltartani a családját a munkájával, s egyre romlik a helyzet. Semmit sem érünk azzal, hogy itt üldögélünk és éhezünk. Nem tudom, mit kéne tenni. Ha valakinek van egy pár lova, nem lármázik, amiért etetni kell akkor is, amikor nem dolgoznak. De aki embereket dolgoztat, kutyába se veszi őket. A ló többet ér, mint az ember. Ezt nem értem.

- Én már nem is szeretek gondolkozni ezen - mondta Jule. - Pedig muszáj gondolkozni. Itt van a kislányom. Tudjátok, milyen csinos. Valamelyik héten díjat nyert ebben a táborban a szépségével. Mi lesz vele? Egyre soványodik. Nem nézhetem. Olyan szép gyerek. Egyszer olyat teszek, hogy...

- De mit? - kérdezte Willie. - Mit csinálsz? Ellopsz valamit, hogy börtönbe dugjanak? Megölsz valakit, hogy kinyírjanak?

- Nem tudom - mondta Jule. - Meg kell bolondulni, ha gondolkozni kezdek. Meg kell bolondulni.

- Sajnálni fogom ezeket a táncmulatságokat - mondta Tom. - Soha életemben nem láttam szebbet. Hanem ideje már, hogy hazamenjek. Viszontlátásra. Majd csak találkozunk még valahol. - Kezet ráztak.

- Bizonyosan - mondta Jule.

- Hát, viszontlátásra. - Tom eltűnt a sötétségben.

Joadék sötét sátrában Ruthie és Winfield derékaljukon feküdtek, s anya ott ült mellettük. Ruthie suttogva szólalt meg:

- Anya!

- Mi az? Még nem alszol?

- Anya, lesz ott klozett, ahová megyünk?

- Nem tudom. Aludj, korán indulunk.

- Szeretném, ha itt maradnánk, mert itt van klozett.

- Csitt! - szólt rá anya.

- Anya, Winfield ma este megvert egy gyereket.

- Azt rosszul tette.

- Tudom. Mondtam is neki, de orron vágta, s úgy folyt a vére!

- Ne beszélj így. Nem szép ilyen dolgokról beszélni.

Winfield odafordult hozzájuk. - Az a kölyök azt mondta ránk, hogy Okik vagyunk - mondta sértődött hangon. - Azt mondta, hogy ő nem Oki, mert Oregonból jött. Azt mondta, hogy mi istenverte Okik vagyunk. Hát elvertem.

- Csitt! Rosszul tetted. Akárminek mond, azzal nem árt neked.

- Hát én nem tűröm ezt - mondta hevesen Winfield.

- Csitt! Aludj!

Ruthie azt mondta: - Csak láttad volna, hogy folyt a vére végig a ruháján!

Anya kinyújtotta kezét a takaró alól, s ujjával arcon legyintette Ruthie-t. A kislány teste egy pillanatra megmerevedett, aztán szipogó, csöndes sírásban engedett föl.

Az egészségügyi épületben apa és John bácsi szomszédos fülkében ültek. - Még egyszer, utoljára - mondta apa. - Szép hely, annyi szent. Emlékszel, hogy megijedtek a gyerekek, amikor először eresztették le a vizet?

- Magam is megzavarodtam egy kicsit - mondta John bácsi. Overallját gondosan felhúzta a térdére. - Megint elromlok - mondotta. - Érzem magamban a bűnt.

- Nem vétkezhetsz - mondta apa. - Nincs pénzed. Csak maradj nyugton. A bűn legalább két dollárba kerül, s az egész famíliának összesen sincs két dollárja.

- Az ám! Csakhogy bűnös gondolataim vannak.

- Sebaj. Az nem kerül semmibe.

- De éppen olyan rossz - mondta John bácsi.

- Csakhogy sokkal olcsóbb - felelte apa.

- Ne tréfálj a bűnnel.

- Nem tréfálok. Csak folytasd, no. Rajtad is mindig akkor vesz erőt a bűn, amikor legnagyobb a baj.

- Tudom - mondta John bácsi. - Mindig is így volt. Sohasem vallottam be felét sem a bűneimnek.

- Csak tartsd is meg magadnak.

- Ezek a szép klozettek visznek a bűnbe.

- Hát eredj ki a bokor tövébe. Gyere, no, húzd fel a nadrágodat, s menjünk feküdni. - Apa helyére igazította overalljának talpallóját, s bekapcsolta övcsatját. Meghúzta a fogót, s elgondolkozva nézte, amint a víz örvénylett a csészében.

Sötét volt még, amikor anya felköltötte a családi tábort. Az egészségügyi épületek nyitott ajtajából derengett a halvány éjszakai világítás. Az út menti sátrakból a táborlakók változatos horkolása hallatszott.

Anya sürgette a többieket: - Gyerünk, gyerünk. Indulni kell. Nemsokára fölkel a nap. - Fölemelte a lámpa csikorgó üvegét, s meggyújtotta a kanócot. - Gyertek mind.

Lassú mozgolódás támadt a sátor földjén. Takarókat, nagykendőket rúgtak le, s álmos, vaksi szemek hunyorgattak a lámpavilág felé. Anya az ágyban viselt alsóruhájára húzta fel szoknyáját. - Kávénk nincs - mondta. - Egy kis kétszersült van még. Azt megehetjük az úton. Most keljetek föl, s rakjuk meg a kocsit. Mozogjatok. Ne csapjatok lármát. Ne ébresszük fel a szomszédokat.

Eltelt még egy-két perc, amíg mindenki egészen fölébredt. - Nehogy elkószáljatok most - figyelmeztette anya a gyerekeket. A család öltözködött. A férfiak lebontották a sátrat, és megrakták a kocsit. - Sima legyen a teteje - szólt rájuk anya. A rakomány tetejére feltették a derékaljakat, s helyére kötözték a póznával feltámasztott ponyvát.

- Rendben vagyunk, anya - mondta Tom. - Kész a kocsi.

Anya egy tál hideg kétszersültet tartott a kezében. - Jó. Itt van. Mindenki egyet vegyen. Több nincs.

Ruthie és Winfield elkapták a maguk kétszersültjét, és felmásztak a rakomány tetejére. Beburkolóztak egy takaróba, s újra elaludtak, még mindig kezükben tartva a hideg, kemény kétszersültet. Tom elfoglalta a vezető helyét, s rátaposott az önindítóra. Az berregett egy kicsit, aztán megállt.

- Fene egye meg, Al! - kiáltotta Tom. - Kisütötted az akkumulátort.

Al kitört: - Mi az ördögből maradjon töltve, ha nincs benzinem hozzá!

Tom hirtelen elnevette magát. - Azt már nem tudom, de mindenesetre a te hibád. Mármost kurblizd fel.

- Nem az én hibám, ha mondom.

Tom kiszállt és megtalálta a kurblit az ülés alatt. - Az én hibám - mondta.

- Add ide azt a kurblit. - Al kezébe fogta. - Állítsd vissza a gyújtást, nehogy a karomat letépje.

- Jól van. Forgasd meg.

Al kurblizott. A motor begyulladt, köpködött s berregett, amikor Tom óvatosan gázt adott. Visszaállította a gyújtást, és lefojtotta a gázt.

Anya bemászott melléje. - Mindenkit fölvertünk a táborban - mondta.

- Majd elalszanak újra.

Al bemászott a másik oldalon. - Apa meg John bácsi felmásztak a kocsi tetejére - mondta. - Elalszanak megint.

Tom a főkapu felé vezette a kocsit. Az őr kijött az irodából, s végigjártatta kézilámpáját a kocsin. - Várjatok egy percig.

- Mit akarsz?

- Elköltöztök?

- El.

- Akkor törölnöm kell a neveteket.

- Rendben van.

- Tudjátok, merre mentek?

- Észak felé próbálkozunk.

- Hát jó szerencsét - mondta az őr.

- Hasonlóképpen. Viszontlátásra.

A kocsi lassan haladt át a nagy zökkenőn, s fordult ki az útra. Visszafelé haladtak a múltkor megtett úton, keresztül Weedpatchen, nyugatnak, egészen a 99-es országútig, aztán észak felé a nagy, kövezett úton, Bakersfield felé. Erősen világosodott már, amikor a külvárosba értek.

Tom megszólalt: - Amerre néz az ember, csupa vendéglő. És mindenütt van kávé. Nézzétek ezt itt, ez egész éjjel nyitva tart. Fogadok, hogy van benne tíz gallon forró kávé!

- Ugyan, hallgass már - mondta Al.

Tom vigyorogva nézett rá. - No, meglátszik rajtad, hogy az imént még leánnyal volt dolgod.

- Hát aztán?

- Al nagyon goromba ma reggel, anya. Nem lehet beszélni vele.

Al ingerülten mondta: - Hamarosan a magam lábára állok. Könnyebben boldogul az ember, ha nincs családja.

Tom rávágta: - Lesz neked családod kilenc hónap múlva. Láttalak cicázni.

- Elment az eszed - mondta Al. - Munkát szerzek egy garázsban, s vendéglőbe járok enni...

- És kilenc hónap múlva feleséged és gyereked lesz.

- Lesz a fenét.

Tom azt mondta: - Okos fiú vagy, Al. De vigyázz, még fejbe találnak verni.

- Ugyan kicsoda?

- Arra mindig akad ember - mondta Tom.

- Azt hiszed, amiért...

- Most már hagyjátok abba - vágott közbe anya.

- Én voltam a hibás - mondta Tom. - Én bosszantottam. Nem akartalak bántani, Al. Nem tudtam, hogy annyira szereted azt a lányt.

- Én semmiféle lányt nem szeretek annyira.

- Jó, hát nem szereted. Én nem veszekszem.

A kocsi kiért a város végére. - Nézzétek ezt a sok lacikonyhát - mondta Tom -, van itt száz is!

Anya újra megszólalt: - Tom, van nekem egy eldugott dollárom. Nagyon kívánod azt a kávét?

- Nem, anya. Csak bolondoztam.

- Megkaphatod, ha nagyon kívánod.

- Nem fogadom el.

- Akkor ne beszélj annyit arról a kávéról - mondta Al.

Tom hallgatott egy darabig. - Úgy érzem, mintha ide ragadtam volna erre a helyre - mondta aztán. - Akkor éjszaka is ezen az úton jártunk.

- Remélem, soha többet nem érünk meg olyat - mondta anya. - Csúf éjszaka volt.

- Nekem se tetszett.

Jobb kéz felől fölkelt a nap, s a kocsi nagy árnyéka ott szaladt mellettük, az út menti sövénykarókon. Elrobogtak az újjáépült Hooverville mellett.

- Nézzétek - mondta Tom. - Új lakók költöztek ide. Mintha ugyanaz a tábor volna.

Al morcos kedve lassacskán fölengedett. - Hallottam valakitől, hogy egyik-másik embert tizenötször-hússzor is kiperzselték. Csak elbújnak a füzesben, aztán visszajönnek, s másik nádkunyhót építenek. Úgy élnek, akár az üregi mókus. Annyira megszokták, hogy nem is haragszanak már. Úgy nézik az ilyesmit, mint a rossz időt.

- Nekem elég rossz idő volt az az éjszaka - mondta Tom. Tovább haladtak a széles országúton. Megborzongtak a meleg napsütésben. - Hűvös kezd lenni a reggel - mondta Tom. - Közeledik a tél. Remélem, szerzünk egy kis pénzt, mielőtt ránk köszönt. Nem lehet jó télen sátorban lakni.

Anya felsóhajtott, aztán fölszegte fejét. - Tom - mondta -, muszáj, hogy télire házunk legyen. Muszáj, ha mondom. Ruthie egészséges, de Winfield nem elég erős. Muszáj, hogy házunk legyen, mire az esőzés elkezdődik. Hallottam, iszonyú esők vannak errefelé.

- Lesz házunk, anya. Légy nyugodt. Lesz házad.

- Csak éppen teteje és padlója legyen. Hogy a gyerekek ne a puszta földön feküdjenek.

- Megpróbáljuk, anya.

- Nem akarlak most búsítani benneteket.

- Megpróbáljuk, anya.

- Néha erőt vesz rajtam a félelem - mondta anya. - Elvesztem a bátorságomat.

- Még sose láttam, hogy elvesztetted volna.

- Éjszaka bizony megesik néha.

A kocsi elejéről éles, sziszegő hang hallatszott. Tom erősen megragadta a kormánykereket, és belelépett a fékbe. A kocsi zökkenve megállt. Tom felsóhajtott: - No, helyben vagyunk. - Hátradőlt az ülésen. Al kiugrott, s odaszaladt az elülső jobb oldali kerékhez.

- Nagy szögbe szaladtunk! - kiáltotta.

- Van-e foltunk?

- Nincs - mondta Al. - Mind elhasználtuk. Folt még csak van, de ragasztóanyag nincs.

Tom anyához fordult, és szomorúan mosolygott rá. - Kár, hogy beszéltél arról a dollárról - mondta. - Valahogy kireparáltuk volna. - Kiszállt a kocsiból, s odament a lelapult gumikerékhez.

Al rámutatott egy nagy szögre, amely kiállt a kerék lelapult köpenyéből. - Itt van, ni!

- Ha egy szög van az egész környéken, abba beleszaladunk.

- Nagy a baj? - kiáltotta oda anya.

- Nem, de muszáj segíteni rajta.

A család lemászott a kocsi tetejéről. - Kilyukadt? - kérdezte apa, aztán meglátta a gumikereket, és nem szólt többet.

Tom leszállította anyát az ülésről, s előszedte a párna alól a foltozókészletet. Kigöngyölítette a foltot, kivette a ragasztótubust, s óvatosan megnyomta. - Majdnem kiszáradt már - mondta. - De talán még elég lesz. Jól van, Al. Rögzítsd a hátsó kereket. Emeljük fel a kocsit.

Tom és Al ügyesen dolgoztak egymás kezére. Köveket raktak a kerekek mögé, beállították az emelőt az első tengely alá, s megszabadították a kocsi terhétől az összelottyant kerékköpenyt. Aztán leszedték a kerékről. Megtalálták a lyukat, egy rongydarabot bemártottak a benzintartályba, s megmosták a tömlőt a lyuk körül. Aztán, miközben Al erősen térdére szorította a tömlőt, Tom kettészakította a ragasztótubust, s a benne levő kevés folyadékot bicskájával vékonyan rákente a gumira. Óvatosan levakarta a gumit. - Most hadd száradjon, amíg kivágok egy foltot. - Körülvágta és ferdén lemetélte a kék folt szélét. Al kifeszítve tartotta a tömlőt, amíg Tom vigyázva helyére tette a foltot. - Így! Most támaszd a hágcsóhoz, amíg helyrekalapálom. - Óvatosan ütögette a foltot, aztán kinyújtotta a tömlőt, és figyelte a folt szélét. - Rendben van! Tartani fog. Tedd a helyére, aztán felpumpáljuk. Úgy látszik, megtarthatod a dollárodat, anya.

Al azt mondta: - Bárcsak volna egy pótgumim. Muszáj hogy szerezzünk egyet, Tom, kerékre szerelve és felpumpálva. Akkor aztán estére hagyhatjuk a kipukkadt tömlők reparálását.

- Ha pótgumira lesz pénzünk, akkor inkább kávét és húst veszünk - mondta Tom.

A gyönge reggeli forgalom elzúgott mellettük az országúton; a nap melegen, ragyogva kezdett sütni. Egyszer-egyszer szelíden sóhajtozó szél legyintette meg őket délnyugat felől, s a nagy völgy két oldalán homályosan emelkedtek ki a hegyek a gyöngyházfényű ködből.

Tom éppen a tömlőt pumpálta, amikor észak felől egy személyautó állt meg az út másik oldalán. Szürke utcai ruhába öltözött, barna képű ember szállt ki belőle, s átment Joadék kocsijához

Hajadonfővel járt. Mosolygott, s fehér foga erősen elütött barna bőrétől. Bal keze középső ujján tömör arany jegygyűrűt viselt. Mellényén keresztül vékony lánc húzódott, s arról kis aranyfutball lógott le.

- Jó reggelt - mondta barátságosan.

Tom abbahagyta a pumpálást és fölnézett. - Jó reggelt.

Az ember végigszántott ujjaival durva, szürkülő haján. - Munkát kerestek?

- Azt bizony. Még az egérlyukban is.

- Tudtok-e barackot szedni?

- Még nem próbáltuk - mondta apa.

- Tudunk mi mindent - vágta rá Tom. - Leszedünk akármit. Az ember játszadozott az aranyfutballal. - No hát, találtok munkát bőven vagy negyven mérföldnyire innét északnak.

- Az bizony jó lenne - mondta Tom. - Csak mondd meg, hogy jutunk oda, s megyünk, mint a veszedelem.

- Hát észak felé mentek Pixleyig, az harmincöt vagy harminchat mérföld innét, s ott keletnek fordultok. Mentek vagy hat mérföldnyire. Kérdezzétek meg akárkitől, hol van a Hooper-tanya. Ott bőven találtok munkát.

- Megyünk.

- Tudtok-e másokat is, akik munkát keresnek?

- Tudunk hát - mondta Tom. - A weedpatchi táborban vannak elegen.

- No akkor leszaladok oda. Sok emberre van szükségünk. Hát ne felejtsétek: Pixleynél keletre fordultok, s egyenesen keletnek mentek, egészen a Hooper-tanyáig.

- Értjük - mondta Tom. - És köszönjük szépen. Nagyon kellene már a munka.

- Jól van. Hát csak siessetek. - Visszament az út másik oldalára, beszállt nyitott kocsijába, s elrobogott dél felé.

Tom egész testével ránehezedett a pumpára. - Mindenki húszat! - kiáltotta. - Egy-kettő-három-négy... - Húsznál Al vette át a pumpát, aztán apa, aztán John bácsi. A tömlő telni kezdett, vastagodott, kisimult. Háromszor adták át egymásnak a pumpát. - Most eresszük le, s aztán nézzük csak - mondta Tom.

Al lecsavarta az emelőt, s leeresztette a kocsit. - Elég van benne - mondta. - Talán még sok is egy kicsit.

Bedobálták a szerszámokat a kocsiba. - Gyerünk, gyerünk! - kiáltotta Tom. - Végre kapunk valami munkát.

Anya ismét középre ült. Most Al vezette a kocsit.

- Csak lassan. Nehogy defektet csinálj, Al. - Előretöfögtek a reggeli napfényben fürdő földek között. A köd felszállt a hegytetőkről, s most tiszta, barna színükben tűntek elő, fekete és bíbor mélyedésekkel. Amerre a kocsi elhaladt, a vadgalambok felröppentek a sövényről, Al akaratlanul növelni kezdte a sebességet.

- Lassan - figyelmeztette Tom. - Felrobban, ha erőlteted. Muszáj hogy odajussunk. Esetleg még ma dolgozhatunk is valamit.

Anya izgatottan mondta: - Ha négy férfi dolgozik, talán mindjárt kapok valami hitelt. Először is kávét veszek, mert olyan nagyon kívántátok, aztán lisztet, sütőport és húst. Egyelőre még nem karajt. Azt későbbre tartogatjuk. Talán szombatra. Aztán szappant veszek. Nagy szükség van rá. Kíváncsi vagyok, hol lakunk majd. - Tovább áradt belőle a szó: - Aztán tejet. Tejet is veszek, mert Sáronrózsájának szüksége van rá. Az ápolónő mondta.

A meleg országúton egy kígyó tekergőzött. Al gyorsan arrafelé fordult, elgázolta, aztán visszatért az egyenes vonalba.

- Kár volt - mondta Tom. - Ez pusztítja az üregi mókust.

- Utálom - mondta jókedvűen Al. - Mindenféle kígyót utálok. Megémelyedik tőle a gyomrom.

A délelőtti forgalom növekedett az országúton: ügynökök csillogó kocsikban, amelyeknek ajtajára rá volt festve a cég jelvénye, vörös és fehér tartálykocsik, amelyek zörgő pótkocsikat vonszoltak maguk után, áruházak nagy, széles ajtajú, házhoz szállító autói. Az út mentén gazdag vidék terült el. Dús lombú gyümölcsfák, szőlőskertek, ahol a tőkék sorai közt a hosszú, zöld indák szőnyegként borították a földet. Dinnyeföldek, gabonaföldek váltakoztak. Zöldellő kertek közt futórózsákkal borított fehér házak. És a nap aranyosan, melegen sütött.

A kocsi elülső ülésén anya, Tom és Al majd elolvadt a boldogságtól. - Régen nem éreztem ilyen jól magam - mondta anya. - Ha sok-sok barackot szedünk, házba költözhetünk, s egy-két hónapra kifizethetjük a bérét. Okvetlenül házba kell költöznünk.

Al azt mondta: - Én félreteszem a pénzt. Félreteszem, aztán bemegyek valamelyik városba, és garázsban szerzek munkát. Szobában lakom, és vendéglőbe járok enni. Minden áldott este moziba megyek. Az nem kerül sokba. Cowboyfilmeket nézek meg. - Keze erősen megmarkolta a kormánykereket.

A hűtő bugyborékolt, és sziszegve eregette a gőzt. - Feltöltötted? - kérdezte Tom.

- Fel. Hátulról kapjuk a szelet. Azért forr fel.

- Csudaszép nap ez - mondta Tom. - McAlesterben munka közben mindig azon gondolkoztam, mit csinálok majd, ha kiszabadulok. Megyek egyenesen az orrom után, és nem állok meg sehol. Mintha réges-régen lett volna. Mintha évek múltak volna azóta. Volt ott egy őr, aki komiszkodott velem. Pikkelt rám. Azt hiszem, miatta haragszom úgy a rendőrökre. Mintha minden rendőr hozzá hasonlítana. Mindig kivörösödött a képe. Olyan volt, mint a disznó. Azt mondták a többiek, hogy van egy testvére valahol nyugaton. A feltételeseket elküldte a testvéréhez, s azok ingyért dolgoztak nála. Ha lármázni kezdtek, visszaküldte őket a börtönbe. Ezt beszélték róla.

- Ne gondolj erre - mondta könyörgő hangon anya. - Mihelyt ott leszünk, rengeteg ennivalót szerzek. Lisztet meg szalonnát.

- Muszáj hogy erre gondoljak - mondta Tom. - Hiába akarom kiverni a fejemből, csak visszajár az emléke. Volt ott egy betörő. Erről még sohasem beszéltem. Jámbor gyerek volt. Mindig szökni akart. A többiek Huligánnak nevezték. - Tom kacagott magában.

- Ne gondolj rá - könyörgött anya.

- Folytasd - mondta Al -, beszélj róla.

- Nem árt senkinek, anya - mondta Tom. - Szóval, ez a Huligán mindig szökni akart. Meg is csinálta a tervét, de nem tudta a száját befogni, s hamarosan tudta mindenki, még a felügyelő is. Kiszökött, fülön fogták, visszahozták. Egyszer megrajzolta a tervet, hogy merre akar szökni. Persze, mutogatta fűnek-fának, mindenki hallgatott róla. Kiszökött, s még akkor is hallgatott mindenki. Szerzett valahonnét egy kötelet, s átmászott a falon. Odakünn hat őr állt egy nagy fene zsákkal, Huligán nyugodtan mászott le a kötélen, azok csak tartották a zsákot, ő meg egyenesen belemászott. Bekötötték a zsák száját, s visszavitték. Majd halálra nevettük magunkat. Hanem Huligán nem bírta tovább. Kiáltozott, sírt, megbetegedett. Nagyon szívére ment a dolog. A csuklóján föltépte az ereket egy tűvel, s elvérzett, mert úgy a szívére vette a dolgot. Jámbor gyerek volt. Sokféle betörő akad ám a börtönben.

- Ne beszélj róla - mondta anya. - Ismertem a szép Floyd fiú anyját. Az a gyerek se volt rossz. Csak sarokba szorították.

Delelőre kezdett járni a nap, a kocsi árnyéka megkeskenyedett, s a kerekek alá került.

- Az nyilván Pixley ott előttünk - mondta Al. - Imént valami táblát is láttam. - Behajtottak a kisvárosba, s kelet felé fordultak egy keskenyebb úton. Kétoldalt gyümölcsösök szegélyezték az utat, s a fák összeborultak fölötte.

- Remélem, könnyen megtaláljuk - mondta Tom.

Anya megszólalt: - Az az ember azt mondta: Hooper-tanya. Akárki megmondja. Remélem, van bolt is a közelében. Kaphatunk egy kis hitelt, hiszen négy férfi dolgozik a családból. Nagyszerű vacsorát csinálok, ha hitelt adnak. Talán egy jó gulyáslevest.

- Meg kávét - mondta Tom. - Talán egy zacskó dohányt is szerezhetnék. Rég nem szívtam a magam dohányát.

Messze tőlük az utat elállták a kocsik, s az út mentén egy sor fehér motorbicikli várakozott. - Baleset történhetett - mondta Tom.

Amint közelebb értek, egy csizmás, tölténytartós állami rendőr bukkant elő az utolsó megállított kocsi mögül. Feltartotta kezét, s Al megállt. A rendőr bizalmaskodva hajolt be a kocsiba. - Hová mentek?

Al azt felelte: - Hallottuk valakitől, hogy errefelé barackot lehet szedni.

- Dolgozni akartok?

- De mennyire - mondta Tom.

- Jól van. Várjatok itt egy percig. - Kiment az út szélére, s előrekiáltott: - Itt van még egy. Hat kocsi most már készen áll. Hadd menjen ez a csoport.

Tom odakiáltott: - Hé, mi baj van itt?

A rendőr visszajött: - Egy kis zavar támadt ott elöl. Ne törődjetek vele. Ti átmehettek. Csak álljatok be a sorba.

Induló motorbiciklik hangos pufogása hallatszott. A kocsisor megindult, végében Joadék kocsija. A kocsisor előtt két motorbicikli, utána is kettő.

Tom bizonytalan hangon mondta: - Kíváncsi vagyok, mi történik itt.

- Talán el van zárva az út - találgatta Al.

- Azért nem kéne, hogy négy őr vezessen bennünket. Sehogy se tetszik nekem a dolog.

Az elülső motorbiciklik gyorsítani kezdtek. Gyorsabban döcögött az öt ócska autó is. Al igyekezett, hogy meg tudjon maradni az utolsó nyomában. - Ezek itt mind magunkszőrű emberek - mondta Tom. - Sehogy se tetszik nekem a dolog.

A vezető rendőr egyszerre befordult egy tágas, kavicsos bejáraton. Az ócska kocsik utána. A motorbiciklik hangosan pöfögtek.

Tom meglátott az útszéli árokban egy sor férfit; látta, hogy nyitva a szájuk, mintha kiáltoznának, s dühösen rázzak az öklüket. Egy testes asszony a kocsik felé rohant, de egy töfögő motorbicikli az útjába állt. Magas, dróttal befont kapu tárult ki. A hat ócska kocsi bedöcögött, s a kapu bezárult utánuk. A négy motorbicikli megfordult, s gyorsan visszarobogott arra, amerről jött. Most, hogy eltávoztak, hallatszott az árokban álló férfiak távoli kiáltozása. A kavicsos út mellett két ember állt. Mindegyiknek puska a vállán.

Az egyik azt kiáltotta: - Tovább, tovább! Mi a fenének álltok meg itt? - A hat kocsi megindult, befordult egy sarkon, s egyszerre csak ott voltak a barackszedők telepén.

Ötven kis négyszögletes, lapos tetejű bódé állt ott, mindegyiknek egy ajtaja, egy ablaka, s az egész csoport négyszöget alkotott. A telep egyik sarkában magas víztartó emelkedett. A másik oldalon kis szatócsbolt. Minden házsor végén két puskás ember állt, ingükön nagy ezüstcsillag.

A hat kocsi megállt. Két írnok járt kocsiról kocsira. - Akartok dolgozni?

Tom azt felelte: - Akarunk hát, de mi ez itt?

- Az nem a ti dolgotok. Akartok dolgozni?

- Akarunk.

- A nevetek?

- Joad.

- Hány férfi?

- Négy.

- Asszony?

- Kettő.

- Gyerek?

- Kettő.

- Mind tudtok dolgozni?

- Gondolom, igen.

- Rendben van. Keressétek meg a hatvanhármas számú házat. A bér: ládánként öt cent. Ütődött gyümölcsöt nem veszünk át. Most menjetek tovább. Álljatok munkába minél előbb.

A kocsik tovább mentek. Mindegyik négyszögletes, vörös ház ajtajára egy szám volt festve. - Hatvan - mondta Tom. - Ez itt a hatvanas. Erre kell lenni. Itt van, hatvanegy, hatvankettő, ez az.

Al a kis ház ajtajának közelében állította meg a kocsit. A család lekászálódott, s riadtan nézett körül. Két rendőr lépett oda hozzájuk. Erősen szeme közé néztek mindenkinek. - Mi a nevetek?

- Joad - mondta türelmetlenül Tom. - De hát mi ez itt?

Az egyik rendőr elővett egy hosszú névjegyzéket. - Nincs benne. Láttad ezeket valaha? Nézd meg a számtáblát. Nincs itt a számuk. Úgy látszik, rendben vannak.

- Mármost ide hallgassatok. Nem akarjuk, hogy bajunk legyen veletek. Végezzétek a munkátokat, törődjetek a magatok dolgával, akkor nem lesz semmi baj. - A két rendőr sarkon fordult, és elment. A poros utca végén leültek egy-egy ládára, innét végigláthatták az egész utcát.

Tom utánuk bámult. - Ezek bizonyosan azt akarják, hogy otthonosan érezzük magunkat.

Anya kinyitotta a ház ajtaját és belépett. A padló tele volt zsírfolttal. Az egyetlen szobában rozsdás bádogtűzhely állt, semmi egyéb. A tűzhely négy téglán állt, s rozsdás kürtője a mennyezeten nyúlt ki. A szobának izzadság- és zsírszaga volt. Sáronrózsája odaállt anya mellé. - Hát itt lakunk majd?

Anya hallgatott egy pillanatig. - Nyilván - mondta végül. - Nem is lesz olyan rossz, mihelyt felmossuk. Majd felsikáljuk a padlóját.

- Jobb szeretem a sátrat - mondta az asszonyka.

- De ennek van padlója - adta eszére anya. - Meg ha eső esik, nem csorog nyakunkba a víz. - Az ajtó felé fordult. - Le is rakodhatnánk - mondotta.

A férfiak némán rakodtak le a kocsiról. Valami félelem vett erőt rajtuk. A bódék nagy, négyszögletes tömbje hallgatott. Egy asszony elment az utcán, de nem nézett rájuk. Fejét lehorgasztotta, s piszkos, színes vászonruhája cafatos volt alul.

A nyomasztó hangulat Ruthie-ra és Winfieldre is ránehezedett. Nem rohantak el, hogy a helyet szemügyre vegyék. Ott álltak, közel a kocsihoz, közel a családhoz. Reménytelenül néztek végig a poros utcán. Winfield talált egy darab drótot, s addig hajlítgatta, míg el nem tört. Rövidebbik darabjából kis kurblit csinált, s azt forgatta kezében.

Tom és apa a derékaljakat cipelték a házba, amikor megjelent egy írnok. Khakinadrágot, kék inget, fekete nyakkendőt viselt. Szemén ezüstkeretes pápaszem, s a vastag lencsén keresztül is látszott, hogy gyönge és vörös a szeme, pupillája kimeredt, mint a bikaborjúé. Előregörbedt, hogy Tomot megnézze.

- Jegyzékbe akarlak venni benneteket - mondotta. - Hányan álltok munkába?

Tom azt mondta: - Négyen vagyunk férfiak. Nehéz munka ez?

- Barackszedés - mondta az írnok. - Darabszámra fizetett munka. Öt cent egy láda.

- Miért ne segíthetnének a gyerekek is?

- Segíthetnek, ha vigyázva dolgoznak.

Anya a küszöbön állt. - Mihelyt itt rendet csináltam, kimegyek segíteni. De nincs mit ennünk. Kapunk most mindjárt fizetést?

- Pénzt nem lehet mindjárt kapni. De a boltban hitelt kaphattok a járandóságotokra.

- Siessünk - mondta Tom. - Szeretném, ha estére egy kis hús meg kenyér kerülne a gyomromba. Merre menjünk?

- Én is odamegyek most. Gyertek velem.

Tom, Apa, Al és John bácsi vele mentek, végig a poros utcán, ki a gyümölcsösbe, a barackfák közé. A keskeny levelek halványsárga színt kezdtek ölteni. A barack megannyi aranyos piros gömböcske volt az ágakon. A fák között halomszámra az üres láda. Barackszedők sürögtek-forogtak, az ágakról teleszedték vödreiket, ládába rakták a barackot, hordozták a ládákat a gyűjtőhelyre; s a gyűjtőhelyen, ahol a teli ládák halomszámra várták a teherkocsikat, írnokok jegyezték fel a barackszedők nevét.

- Itt van még négy - mondta vezetőjük a másik írnoknak.

- Rendben van. Szedtetek már barackot?

- Soha - mondta Tom.

- No hát óvatosan szedjétek. De sem ütődöttet, sem hullottat vagy sérültet nem veszünk át. Itt vannak a vödrök.

Tom fölvett egy háromgallonos vödröt, és belenézett. - A feneke csupa lyuk.

- Hát persze - mondta a rövidlátó írnok. - Így legalább nem lopják el. No jó, kezdjétek azon a részen. Induljatok.

A négy Joad fogta a vödrét, s indult a gyümölcsösbe. - Ezek aztán nem vesztegetik az időt - mondta Tom.

- Úristen - mondta Al -, szívesebben dolgoznék garázsban.

Apa engedelmesen ment utánuk a gyümölcsösbe. Hirtelen Al felé fordult. - Most aztán elhallgass - mondotta. - Kutyálkodtál, panaszkodtál, jártattad a szájadat. Most dolgozz. Nem vagy olyan nagy legény, hogy el ne döngesselek.

Al arca kivörösödött a haragtól. Már-már kitört belőle.

Tom odalépett hozzá. - Ugyan, Al - mondta csöndesen. - Kenyér és hús. Muszáj hogy megszerezzük.

Leszakították a gyümölcsöt, és bedobták a vödörbe. Tom lázasan dolgozott. Megtelt az első vödör meg a második. Beöntötte a ládába. Három vödör. Tele a láda. - Én már megkerestem öt centet - kiáltotta. Fölkapta a ládát, s a gyűjtőhelyre sietett vele. - Itt van öt cent ára - mondta az írnoknak.

Az belenézett a ládába, s megforgatott egy-két szem barackot.

- Tedd arra az oldalra. Nem jó - mondta. - Figyelmeztettelek, hogy ütődött ne legyen. Csak kiöntötted a vödörből, ugye? No hát, minden szem barack ütődött. Nem vehetem be. Óvatosan rakd be a ládába, különben hiába dolgozol.

- De az istenfáját...

- Csak lassan. Figyelmeztettelek, mielőtt belekezdtél.

Tom morcosan lesütötte szemét. - Jól van - mondta. - Jól van.

- Sietve visszament a többihez.

- Akár el is dobhatjátok, amit eddig szedtetek - mondta. - A tiétek is csak olyan, mint az enyém. Nem veszik be.

- Mi a fene! - kezdte Al.

- Lassabban kell szedni. Nem lehet bedobálni a vödörbe. Rakni kell.

Újrakezdték, s most már gyöngéden bántak a gyümölccsel. A ládák lassabban teltek meg. - Azt hiszem, kieszelhetnénk valamit - mondta Tom. - Ha Ruthie és Winfield vagy Sáronrózsája raknák a ládába, kidolgozhatnánk egy rendszert. - Az újonnan megszedett ládát odavitte a gyűjtőhelyre. - No, megéri ez az öt centet?

Az írnok megvizsgálta, több réteget is feltúrt. - Ez már jobb - mondotta. Bejegyezte a ládát. - Csak lassan.

Tom visszasietett. - Kerestem öt centet! - kiáltotta. - Kerestem öt centet. Csak hússzor kell ezt megcsinálni, s megvan a dollár.

Keményen dolgoztak egész délután. Kis idő múlva Ruthie és Winfield kijöttek hozzájuk. - Ti is dolgozni fogtok - mondta apa. - Gondosan rakjátok a barackot a ládába, így, ni, egyesével.

A gyerekek leguggoltak, kiszedegették a barackot a vödörből, s egy sor teli vödör várta a munkájukat. A teli ládákat Tom hordozta a gyűjtőhelyre. - Hét - mondta. - Nyolc. Negyven centet kerestünk. Negyven centért már szép darab húst kapni.

Telt az idő. Ruthie megpróbált elszabadulni. - Fáradt vagyok - nyafogta. - Pihenni akarok.

- Maradj ott, ahol vagy - mondta apa. John bácsi lassan szedett. Egy vödröt töltött meg, amíg Tom kettőt. A tempója nem változott.

A délután derekán kijött anya is. - Előbb jöttem volna, de Sáronrózsája elájult - mondta.

- Barackot ettetek - szólt rá a gyerekekre. - Fel is puffad majd a hasatok. - Anya gömbölyded teste fürgén mozgott. Hamarosan letette a vödröt, s kötényébe szedte a barackot. Naplementéig húsz ládát szedtek meg.

Tom letette a huszadik ládát. - Egy dollár - mondta. - Meddig dolgozunk?

- Besötétedésig, ameddig láttok.

- Hát kapunk-e most már hitelt? Anyám szeretne bemenni valami ennivalót vásárolni.

- Kaphattok. Cédulát adok egy dollárról. - Írt valamit egy darab papírra, és odaadta Tomnak.

Az odavitte anyához. - Tessék. Ezért egy dollárra vásárolhatsz a boltban.

Anya letette a vödröt, s kiegyenesedett. - Ugye, kifárasztja eleinte az embert?

- Ki bizony. De hamar megszokjuk. Siess, és szerezz valami ennivalót.

Anya megkérdezte: - Mit szeretnétek enni?

- Húst - mondta Tom. - Húst, kenyeret meg egy bögre kávét cukorral. Jó nagy darab húst.

Ruthie nyafogott: - Anya, fáradtak vagyunk.

- Hát akkor gyertek be.

- Fáradtak voltak ezek már az elején is - mondta apa. - Úgy ugrálnak folyvást, mint a nyúl. Nem vesszük hasznukat, amíg kurta kötélre nem fogjuk őket.

- Mihelyt megtelepedünk, iskolába mennek - mondta anya. Azzal elindult, s Ruthie és Winfield félénken szegődött nyomába.

- Mindennap kell dolgoznunk? - kérdezte Winfield.

Anya megállt, és nem válaszolt mindjárt. Aztán megfogta a fiú kezét, s úgy ment tovább. - Nem nehéz munka ez - mondta. - Nem árt nektek. Meg aztán segítségünkre is vagytok. Ha mindnyájan dolgozunk, hamarosan szép házban lakhatunk. Mindenkinek segíteni kell.

- De én kifáradtam!

- Tudom. Én is. Mindenki kifárad. Gondolj valami másra. Gondolj arra, hogy milyen lesz az iskola.

- De én nem akarok iskolába járni! Ruthie sem. Ismerjük már azokat a gyerekeket, akik iskolába járnak. Disznók! Okinak csúfolnak bennünket. Ismerjük jól. Én nem megyek közéjük.

Anya szánakozva nézett le a gyerek szalmaszínű feje búbjára.

- Csak most ne csinálj bajt - mondta könyörgő hangon. - Majd ha talpra álltunk, rosszalkodhatol. De most ne. Nagyon is sok a bajunk.

- Megettem hat szem barackot - mondta Ruthie.

- No megy is majd a hasad tőle. Pedig itt nincs ám közel a klozett.

A részvénytársaság boltja hullámbádogból épült nagy fészer volt. Nem volt semmiféle kirakata. Anya benyitott. Kis ember állt a pult mögött. Tisztára kopasz volt, s a feje kékesfehér. Nagy, barna szemöldöke oly magasan ívelt a szeme fölött, hogy arca örökösen meglepettnek, kissé ijedtnek látszott. Orra hosszú és vékony volt, görbe, mint a madár csőre, orrlyuka eltömve világosbarna szőrrel. Kék ingének ujjain fekete szatén ujjvédőt hordott. Könyökével támaszkodott a pultra, amikor anya belépett. - Jó estét - mondta anya.

Érdeklődéssel nézett rá. Szemöldöke még magasabbra szaladt. - Jó estét.

- Van egy dollárról szóló cédulám.

- Éppen egy dollárra valót vásárolhatsz érte - mondta, és éles hangon felkacagott. - Igenis. Egy dollárra. Egy dollár értékben. - Rámutatott a raktárra. - Akármit. - Gondosan feljebb húzta ujjvédőjét.

- Gondoltam, vennék egy darab húst.

- Van mindenféle - mondta az elárusító. - Vagdalt hús. Tetszik vagdalt hús? Fontja húsz cent.

- Szörnyű drága. Úgy emlékszem, tizenöt cent volt, amikor utoljára vásároltam.

- Az ám - mondta csöndes nevetéssel az elárusító -, drága is meg nem is. Ha az ember bemegy a városba két font vagdalt húsért, az körülbelül egy gallon benzinbe kerül. Szóval, a mi árunk igazában nem is drága, mert a benzin megmarad.

Anya szigorú hangon felelte: - Csakhogy neked nem kerül egy gallon benzinbe, hogy ide kihozd.

Az elárusító diadalmasan nevetett. - Fordított oldaláról nézed a dolgot - mondta. - Mi itt nem vesszük a húst, hanem eladjuk. Ha vennők, az persze más lenne.

Anya két ujját szájára tette, s homlokát összeráncolva, gondolkozott. - Úgy látom, csupa zsír és mócsing.

- Nem kezeskedem, hogy valami kiadós lesz - mondta az elárusító. - Azt sem állítom, hogy én magam megenném, de hát én sok mindent nem tennék meg.

Anya egy pillanatig haragosan nézett rá. Aztán uralkodott a hangján. - Olcsóbbfajta hús nincs?

- Levesbe való csont - mondotta. - Fontja tíz cent.

- De az csak csont.

- Az csak csont - hagyta rá az elárusító. - Jó leves lesz belőle. Csak csont.

- Főznivaló marhahús nincs?

- Hogyne lenne! Fontja fél dollár.

- Úgy látszik, nem tudok húst kapni - mondta anya. - Pedig húst akarnak. Mondták, hogy húst akarnak.

- Mindenki húst akar, mindenkinek hús kell. Nagyon jó ez a vagdalt hús. A zsírját föl lehet használni a mártáshoz. Szép hús. Nem kell elpazarolni semmit. A csontot sem kell eldobni.

- És mibe kerül a karaj?

- Hja, az már fényűzés. Karácsonyi lakoma. Vagy Hálaadás napjára való. Fontja harmincöt cent. A pulykát olcsóbban adhatnám, ha volna.

Anya felsóhajtott. - Hát kérek két font vagdalt húst.

- Igenis, asszonyság. - Az elárusító rárakta a halvány színű húst egy zsírpapírra. - Azonkívül?

- Kenyeret.

- Tessék. Szép nagy kenyér, tizenöt cent.

- De hisz ez tizenkét centes kenyér.

- Persze hogy az. Benn a városban tizenkét cent. Meg egy gallon benzin. Mi egyébbel szolgálhatok még? Krumpli tetszik?

- Igen, krumpli.

- Öt font negyed dollár.

Anya fenyegetően lépett közelebb hozzá. - Most már elég volt. Tudom, mi az ára a városban.

A kis ember ajka elkeskenyedett. - Akkor tessék a városban venni.

Anya az ujjait nézegette. - Mi ez? - kérdezte halkan. - Tiéd a bolt?

- Nem, csak dolgozom itt.

- Hát akkor miért viccelődöl? Mi hasznod belőle? - Tovább nézegette ráncos kis kezét. A kis ember hallgatott. - Kié ez a bolt?

- A Hooper-tanya részvénytársaságé.

- S az szabja meg az árakat?

- Az.

Anya fölnézett, s kissé elmosolyodott. - Ugye, hogy mindenki, aki ide belép, úgy beszél és olyan dühös, mint én?

Az elárusító habozott egy pillanatig. - Úgy van.

- S ezért viccelődöl te?

- Hogy értsem ezt?

- Ugye, hogy szégyelled ezt a piszkos munkát? Azért szájaskodol? - Hangja szelíd volt. Az elárusító megbabonázva nézett rá. Nem válaszolt. - Így van ez - mondta végül anya. - Negyven cent a hús, tizenöt a kenyér, huszonöt a krumpli. Az nyolcvan cent. És a kávé?

- Húsz cent a legolcsóbb.

- Éppen egy dollár. Heten dolgozunk, s megkerestük a vacsorát. - Kezét nézegette. - Pakold be - mondta gyorsan.

- Igenis - mondta az elárusító. - Köszönöm. - Zacskóba rakta a krumplit, s gondosan lehajtogatta a zacskó tetejét. Tekintete lopva anyára villant, aztán ismét lenézett a munkájára. Anya figyelte, s kissé elmosolyodott.

- Hogy vállaltál ilyen munkát? - kérdezte.

- Enni csak kell - felelte az elárusító, aztán harciasan tette hozzá: - Az embernek joga van enni.

- Milyen embernek? - kérdezte anya.

Az elárusító lerakta a négy csomagot a pultra. - Hús - mondotta -, krumpli, kenyér, kávé. Éppen egy dollár. - Anya odanyújtotta neki a cédulát, s figyelte, amint a nevet és az összeget beírta egy könyvbe. - Így - mondta az elárusító. - Rendben vagyunk.

Anya összeszedte a csomagjait. - Igaz is - mondta. - Cukrunk sincs a kávéhoz. Tom fiam cukorral akarja inni. Ide hallgass. A többiek odakünn dolgoznak. Adj egy kis cukrot, aztán később behozom a cédulát.

A kis ember félrenézett; igyekezett tekintetét minél jobban elfordítani anyáról. - Nem tehetem - mondta halkan. - Ez a szabály. Nem tehetem. Bajba kerülnék. Elcsapnának.

- De hiszen kinn dolgoznak a földön. Több jár nekik tíz centnél. Adj tíz cent ára cukrot. Tom cukorral issza a kávét. Beszélt is róla.

- Nem tehetem, asszonyság. Ez a szabály. Cédula nélkül nincs áru. Az igazgató mindig ezt hajtogatja. Nem, nem tehetem. Igazán nem. Rajtacsípnének. Mindig rajtacsípik az embert. Mindig nem tehetem.

- Tíz centért sem?

- Semennyiért, asszonyság. - Bocsánatkérő arccal nézett anyára. Aztán egyszerre eltűnt arcáról a félelem. Elővett tíz centet a zsebéből, s lecsöngette a pénztárautomatán. - Így - mondta megkönnyebbülten. Elővett egy kis zacskót a pult alól, belefújt, s egy kis cukrot szórt bele, megmérte, s megpótolta a cukrot. - Tessék - mondotta. - Most rendben vagyunk. Behozod a cédulát, s én visszakapom a tíz centet.

Anya fürkészően nézte. Keze vakon nyúlt a csomag után, s odatette a másik karjára rakott csomag közé. - Köszönöm - mondta csöndesen. Indult az ajtó felé, s amikor odaért, visszafordult. - Jól megtanultam én valamit - mondta. - S mindig, mindennap megtanulom újra. Ha bajban vagy, ha fáj valami, ha szükséged van valamire, fordulj szegény emberhez. Csak az segít rajtad, egyedül csak az. - Az ajtó becsapódott utána. A kis ember visszakönyökölt a pultra, s meglepett szemmel nézett utána. Most egy kövér, tarka macska ugrott fel a pultra, s lustán, kényesen odalépett hozzá. Odadörgölőzött a karjához, az elárusító utána nyúlt, s arcához szorította. A macska hangosan dorombolt, s föl-le hajlítgatta a farka hegyét.

Tom, Al, apa és John bácsi sötétedéskor jöttek be a gyümölcsösből. Elnehezedve cammogtak.

- Nem is hinném, hogy a felnyúlkálás meg a gyümölcsszedés így megfájdítja az ember hátát - mondta apa.

- Két nap alatt megszokjuk - mondta Tom. - Igaz is, apa, vacsora után kimegyek, s megnézem, mi az a lárma a kapun kívül. Nem hagy nyugton. Jössz-e velem?

- Nem - mondta apa. - Egy darabig csak dolgozni akarok, s nem gondolok semmire. Úgy érzem, nagyon is sokáig gyötörtem az agyamat. Elüldögélek egy kicsit, aztán lefekszem.

- Hát te, Al?

Al félrenézett. - Én előbb idebenn nézek körül - mondta.

- No azt tudom, hogy John bácsi nem jön. Úgy látszik, magam megyek. Nagyon kíváncsi vagyok.

Apa azt mondta: - Én nem mennék, akármilyen kíváncsi lennék is, amikor ennyi őr ólálkodik körülöttünk.

- Talán éjszaka nincsenek itt - mondta Tom.

- Hát én már nem tapasztalom ki. S te is jobban teszed, ha nem mondod meg anyának, hová mégy, Odalesz aggodalmában.

Tom Alhoz fordult. - Te nem vagy kíváncsi?

- Én már csak itt a táborban nézek körül - mondta Al.

- Lányok után, mi?

- A magam dolgával törődöm - mondta élesen Al.

- Én mégis megyek - mondta Tom.

A gyümölcsösből beértek a vörös bódék közt húzódó poros utcára. Némelyik ajtón kivilágított a petróleumlámpák gyönge, sárga fénye, s odabent a félhomályban sötét alakok mozogtak. Az utca végén még mindig ott ült egy őr, puskáját térdére fektetve.

Tom megállt, amikor az őr mellett elhaladt. - Van itt olyan hely, ahol fürdeni lehet?

Az őr szemügyre vette a félhomályban. Aztán megszólalt: - Látod azt a víztartót?

- Látom.

- Na hát, ott van egy locsolótömlő.

- És meleg víz?

- Mit gondolsz, hol a fenébe vagy, talán Morgannál?

- Nem - mondta Tom. - Nem ott. Jó éjszakát.

Az őr megvetően dörmögött magában. - Meleg víz, az isten szerelméért. Legközelebb már fürdőkád kell nekik. - Sötéten nézett a négy Joad után.

Az utolsó ház mögül egy másik őr került elő. - Mi a baj, Mack?

- Hát ezek az istenverte Okik. Azt kérdezi, hogy van-e meleg víz?

A második őr a földre támasztotta puskája agyát. - Az állami táborokban van a hiba - mondta. - Fogadok, hogy ez a fráter egy állami táborból jön. Nem lesz addig nyugtunk, amíg azokat a táborokat el nem töröljük a föld színéről. Nemsokára már tiszta ágyneműt követelnek.

Mack megkérdezte: - Mi újság a főkapunál, hallottál valamit?

- Egész álló nap ordítoznak. Most az állami rendőrség vette kezébe a dolgot. Majd elverik a port ezeken a fickókon. Úgy hallom, valami hosszú langaléta kutyafajzat tüzeli őket. Azt mondják, ma éjszaka kézre kerítik, akkor szétszaladnak.

- Elveszítjük a munkánkat, ha túlságosan könnyen megy a dolog - mondta Mack.

- Munkánk lesz azért. Azokat az istenverte Okikat mindig figyelni kell. Ha meg egy kicsit elcsendesednek, mindig fölbolygathatjuk őket.

- Lesz majd dolgunk, gondolom, amikor itt leszállítjuk a bért.

- De lesz ám. Ne félj, hogy kifogyunk a munkából, ne félj, amíg Hooperéket látod.

Joadék házában zúgott a tűz. A húspogácsák percegtek, sisteregtek a zsírban, s a krumplifőző víz bugyborékolt. A ház tele volt füsttel, s a lámpa sárga fénye nehézkés, fekete árnyékokat vetett a falra. Anya gyorsan dolgozott a tűz körül. Sáronrózsája pedig egy ládán ült, elnehezült hasát a térdén nyugtatta.

- Jobban vagy most? - kérdezte anya.

- Nem bírom a főzés szagát. Meg éhes is vagyok.

- Eredj, ülj ki az ajtóba - mondta anya. - Úgyis föl kell hasogatnom azt a ládát.

Most bejöttek a férfiak. - No lám, hús - mondta Tom. - Meg kávé. Érzem a szagát. Jaj, de éhes vagyok! Sok barackot ettem, de ez nem használt. Hol mosakodhatunk, anya?

- Menjetek a víztartóhoz. Mosakodjatok meg. Ruthie-t és Winfieldet is éppen mosakodni küldtem. - A férfiak újra kimentek.

- Most eredj, Sáronrózsája - parancsolta anya. - Vagy az ajtóba ülj, vagy az ágyra. Muszáj hogy fölhasogassam ezt a ládát.

Az asszonyka kezére támaszkodva állt fel. Nehézkesen odament az egyik derékaljhoz, és leült rá. Ruthie és Winfield csöndesen beléptek; hallgattak, s a fal mellé húzódtak, hogy minél kevésbé vegyék észre őket.

Anya rájuk nézett. - Azt hiszem, örültök, hogy olyan sötét van itt - mondta. Odalépett Winfieldhez, és megtapogatta a haját. - No, vizes vagy, annyi igaz, de tiszta nem vagy, fogadni mernék.

- Nem volt szappan - panaszolta Winfield.

- Az igaz. Szappant nem tudtam venni. Ma nem. Talán holnap szerzünk majd szappant is. - Visszament a tűzhelyhez, szétrakta a tányérokat, kezdte fölszolgálni a vacsorát. Két húspogácsát s egy nagy krumplit rakott minden tányérra. Mellé három-három darab kenyeret. Amikor már az egész húst kiszedte, egy kis zsírt öntött minden tányérra. A férfiak visszajöttek, arcukról csöpögött a víz, hajuk csillogott.

- No, most rajta! - kiáltotta Tom.

Ki-ki elvette a maga tányérját. Némán, farkasétvággyal ettek, s a kenyérrel mártogatták föl a zsírt. A gyerekek visszahúzódtak a szoba sarkába, letették tányérjukat a földre, s odatérdeltek az étel elé, mint a kis állatok.

Tom lenyelte az utolsó falat kenyeret is. - Van még, anya?

- Nincs - mondta anya. - Ennyi volt. Egy dollárt kerestetek, ennyit lehet kapni egy dollárért.

- Ennyit?

- Drágán mérnek itt mindent. Mihelyt lehet, be kell menni a városba.

- Nem laktam jól - mondta Tom.

- Holnap egész napot dolgoztok. Holnap este lesz elég mindenből.

Al megtörölte száját inge ujjával. - Körülnézek egy kicsit - mondta.

- Várj, veled megyek. - Tom utána ment. A sötétben odalépett öccse mellé. - Igazán nem akarsz velem jönni?

- Nem. Megmondtam, hogy körülnézek.

- Jó - mondta Tom. Elfordult és végigment az utcán. A házakból kiszivárgó füst lomhán ülte meg a földet, s a lámpafény az utcára vetette az ajtók és ablakok képét. A házak küszöbén emberek ültek, s kinézegettek a sötétségbe. Tom látta, amint fejük utána fordult, s szemükkel követték az utcán. Az utca végén tarló között folytatódott az út, s a csillagfénynél látszott az alacsony szénaboglyák fekete tömege. A hold keskeny sarlója alacsonyan járt a nyugati égen, s feje fölött világosan húzódott el a tejút hosszú csillagköde. Tom lába puhán dobogott a poros úton, amely sötéten húzódott a világos tarló között. Kezét zsebre vágta, úgy ballagott a főbejárat felé. Most vízpart mellett haladt az út. Tom hallotta a víz susogását a fűvel benőtt öntözőárokban. Felmászott a töltésre, s lenézett a sötét vízbe, ahol elnyúlva tükröződtek a csillagok. Az országút előtte volt. Elsuhanó autólámpák mutatták, merre van. Tom arrafelé indult. A csillagok világánál látta a magas drótkerítést.

Az út mellett megmozdult valaki. Egy hang azt kiáltotta: - Hé, ki az?

Tom megállt és nem mozdult. - Hát te?

Egy ember felállt és közelebb jött. Tom látta, hogy puska van a kezében. Aztán zseblámpa fénye villant meg az arcán. - Hova akarsz menni?

- Gondoltam, sétálok egyet. Ezt talán nem tiltja a törvény.

- Jobb lesz, ha másfelé sétálsz.

Tom megkérdezte: - Hát ki sem mehetek innét?

- Ma éjjel nem. Indulsz-e vissza, vagy füttyentsek segítségért?

- A fenébe - mondotta Tom -, nincs erre fontos dolgom. Ha nem szabad erre járni, hát azt se bánom. Visszamegyek, hogyne.

A sötét alak megnyugodott. A zseblámpa fénye kialudt. - Saját érdekedben mondom. Azok az eszeveszett őrszemek elcsíphetnének.

- Miféle őrszemek?

- Azok az átkozott vörösök.

- Úgy - mondta Tom. - Azokról nem tudtam semmit.

- Nem láttad őket, amikor idejöttél?

- Láttam egy csomó embert, de annyi volt a rendőr, hogy nem tudtam, mi az. Azt gondoltam, baleset történt.

- No hát, jobb lesz, ha visszamégy.

- Rendben van. - Sarkon fordult, és megindult visszafelé. Nyugodtan ment az úton vagy száz méternyire, aztán megállt és hallgatózott. Az öntözőárok felől egy mosómedve reszkető kiáltása hallatszott, s nagy messzeségből egy megkötött kutya dühös vonítása. Tom leült az út mellett, és hallgatózott. Hallotta az éjjeli madár éles, kacagó hangját, s valami csúszómászó

állat óvatos mozgását a tarlón. Fürkészte a keleti és nyugati látóhatárt; a sötétségből nem emelkedett ki semmi. Most felállt, s lassan megindult jobbra az úton, aztán letért a mezőre. Lehajolva járt, el-eltűnve az alacsony szénaboglyák között. Lassan mozgott, s időnként megállt hallgatózni. Végre eljutott a drótsövényhez: öt sor kifeszített tüskésdrót. A sövény mellett hanyatt feküdt, betolta fejét a legalsó drót alá, két kezével föltartotta, s alája nyomakodott, sarkával tolva előre magát.

Éppen föl akart állni, amikor egy csoport haladt el az országút szélén. Tom várt, amíg jó előre jutottak; akkor felállt, és utánuk ment. Nézte, hogy nem lát-e sátrakat az út mentén. Néhány autó haladt arra. A földeken patak vágott keresztül, s kis cementhíd volt ott, ahol az országút a patakot keresztezte. Tom kihajolt a híd korlátján, és lenézett. A mély vízmosás fenekén sátrat látott: lámpa égett benne. Figyelte egy pillanatig, s emberi árnyékok mozgását látta a vászon-falakon. Átmászott egy kerítésen, s bozót és törpe füzek között lement a vízmosásba; lent, a vékony patakocska mentén ösvényt talált. A sátor előtt egy ládán ült valaki.

- Jó estét - mondta Tom.

- Ki vagy?

- Hát, csak erre járok.

- Ismersz valakit?

- Nem. Csak erre járok - mondta.

A sátorból kibukkant egy fej. Egy hang azt kérdezte: - Mi baj?

- Casy! - kiáltott fel Tom. - Az isten szerelméért, mit csinálsz itt?

- Uram isten, hiszen ez Tom Joad! Kerülj beljebb, Tommy. Kerülj beljebb, Tom.

- Hát ismered? - kérdezte a sátor előtt ülő ember.

- Jézusom, hogy ismerem-e? Évek óta ismerem. Vele jöttem nyugatra. Kerülj beljebb, Tom. - Megragadta Tom könyökét, és behúzta a sátorba

A többiek a földön ültek. A sátor közepén lámpa égett. Az emberek gyanakodva pillantottak föl. Egy sötét, komor képű férfi kinyújtotta kezét. - Örvendek - mondotta. - Hallottam, amit Casy mondott. Ez az, akiről beszéltél?

- Ez hát. No, beszélj, Tom! Hol a családod? Mit csinálsz itt?

- Hát - mondta Tom -, hallottuk, hogy van munka errefelé. Eljöttünk, egy csomó állami rendőr betaszigált erre a tanyára, s egész délután barackot szedtünk. Észrevettem, hogy odakünn kiáltozik egy sereg ember. Azok ott nem akartak megmondani semmit, hát kijöttem, hogy lássam, mi történik. Hát te hogy az istencsodájába kerültél ide, Casy?

A prédikátor előrehajolt, s a lámpa sárga fénye ráesett magas, sápadt homlokára. - Furcsa egy hely az a börtön - mondta. - Látod, kimentem a pusztába, mint Jézus, hogy kigondoljak valamit. Néha majdnem sikerült. De csak a börtönben találtam meg igazán, amit kerestem. - Szeme élesen, vidáman nézett maga elé. - Az a nagy cella folyvást tele van. Új emberek jönnek, régiek kimennek. Én persze beszéltem mindegyikkel.

- Persze hogy beszéltél - mondta Tom. - Beszélsz te mindig. Ha a vesztőhelyen állnál, ott is szóba elegyednél a hóhérral. Soha életemben nem láttam ilyen bőbeszédű embert.

A sátorban ülő férfiak elnevették magukat. Egy összeaszott, ráncos képű kis ember a térdét csapkodta. - Örökösen beszél - mondta.

- De azért szeretjük hallgatni.

- Valamikor prédikátor volt - mondta Tom. - Elárulta ezt nektek?

- El bizony.

Casy elmosolyodott. - No hát - folytatta. - Kezdtem megérteni a dolgokat. Némelyik ember iszákosság miatt kerül a börtönbe, de a legtöbb azért, mert lopott; s legnagyobbrészt olyasmit lopott, amire szüksége volt, s másképpen nem kaphatta meg. Érted? - kezdte.

- Nem - mondta Tom.

- No hát ezek derék emberek voltak. Az volt a rosszaságuk, hogy szükségük volt valamire. S akkor érteni kezdtem a dolgot. A szükség az oka minden bajnak. Nem gondoltam még végig az egészet. No hát, egy napon megsavanyodott babot adtak nekünk enni. Valaki lármázni kezdett, de nem történt semmi. Lármázott, ahogy a torkán kifért. Arra jött az őr, benézett, továbbment. Aztán egy másik kezdett lármázni. A végén ordítottunk valamennyien. Sehogy sem akartuk abbahagyni, s úgy ordítottunk, hogy szinte szétment az épület. Bezzeg hogy erre történt valami! Jöttek, rohantak, s más ennivalót hoztak! Érted-e most már?

- Most sem értem - mondta Tom.

Casy a kezére támasztotta állát. - Lehet, hogy nem tudom megmondani. Lehet, hogy magadnak kell kitalálnod. Hol a sapkád?

- Nem hoztam magammal.

- Hogy van a húgod?

- Vastag, mint a kemence. Azt hiszem, ikreket hoz majd a világra. No de nem mondtad meg nekem, hogy mi történik itt?

Az aszott képű ember azt mondta: - Sztrájkolunk. Sztrájk van.

- No hiszen, öt cent egy ládáért nem sok, de legalább van mit enni az embernek.

- Öt cent? - kiáltott fel az aszott képű ember. - Öt cent! Nektek öt centet fizetnek?

- Annyit. Másfél dollárt kerestünk.

Súlyos hallgatás ülte meg a sátrat. Casy kibámult a bejárónyíláson a sötét éjszakába. - Ide hallgass, Tom - mondta végül. - Eljöttünk ide dolgozni. Azt mondták, öt centet kapunk. Rengetegen voltunk. Mihelyt megérkeztünk, kijelentették, hogy csak két és fél centet fizetnek. Abból még jóllakni sem lehet, s ha valakinek gyerekei vannak... Szóval, azt mondtuk, hogy nem fogadjuk el. Elkergettek bennünket. A világ minden rendőre a nyakunkba szakadt. Most nektek ötöt fizetnek. Mit gondolsz, ha ezt a sztrájkot letöritek, tovább fizetik az öt centet?

- Nem tudom - mondta Tom. - Most ötöt fizetnek.

- Ide figyelj - mondta Casy. - Megpróbáltunk együtt táborozni. Szétszórtak. Agyba-főbe vertek. Hajkurásztak, mint a disznót. Titeket is úgy hajtottak be. Mi már nem bírjuk soká. Egyik-másik ember két napja nem evett. Visszamégy ma éjjel?

- Az a szándékom - mondta Tom.

- No hát, mondd el az embereknek, Tom, hányadán áll a dolog. Mondd meg nekik, hogy minket kiéheztetnek, de ártanak saját maguknak is. Mert az bizonyos, mint a halál, hogy mihelyt tőlünk megszabadultak, leszállítják a bért kettő és félre.

- Megmondom nekik - mondta Tom. - Ámbár nem tudom, hogyan. Soha életemben nem láttam ennyi puskás embert. Nem tudom, engedik-e, hogy megszólaljak. Aztán meg nem is beszélgetnek ott az emberek. Csak lógatják a fejüket, s nem is köszönnek.

- Próbáld megmondani nekik, Tom. Mihelyt mi elmentünk, két és fél cent lesz a bér. Tudod, mit jelent ez: egy tonna barackot kell leszedni és hordozni egy dollárért. - Lehajtotta fejét. - Nem, ezt nem lehet elfogadni. A kosztját sem keresi meg az ember.

- Megpróbálom elmondani.

- Hogy van anyád?

- Elég jól. Tetszett neki az az állami tábor. A fürdő meg a meleg víz.

- Az ám, hallottam róla.

A kint ülő ember félrehúzta a sátor bejáratát fedő vásznat.

- Sehogy se tetszik nekem a dolog - mondta.

Casy ránézett. - Mi baj?

- Nem tudom. Csak viszket az egész testem. Nyughatatlan vagyok, mint a macska.

- De mi baj?

- Nem tudom. Úgy rémlik, mintha hallanék valamit, aztán fülelek, és nem hallok semmit.

- Csak ideges vagy - mondta az aszott képű ember. Fölállt és kiment. Pillanat múlva benézett a sátorba. - Nagy, fekete felhő közeledik. Bizonyosan vihar lesz. Ettől olyan nyughatatlan ez: tele a levegő villamossággal. - Ismét kibújt a sátorból. A másik két ember is felállt a földről, és kiment.

Casy halkan mondta: - Valamennyinek viszket a bőre. Megmondták, hogy félholtra vernek bennünket, s elkergetnek erről a vidékről. Vezetőnek tartanak engem, amiért annyit beszélek.

Az aszott képű ismét benézett. - Casy, oltsd el a lámpát, és gyere ki. Készül valami.

Casy lecsavarta a lámpát. A láng lehúzódott, pislogott, aztán kialudt. Casy kimászott, Tom utána. - Mi az? - kérdezte halkan Casy.

- Nem tudom. Figyelj!

Az éjszaka csöndjébe sűrű békabrekegés keveredett. A tücskök magas, éles hangon ciripeltek. De ebből a háttérből más neszek is bontakoztak ki: halk lépések az úton, göröngyök gurulása a töltésen, a bozót zörgése a patak mentén.

- Igazán nem tudja megmondani az ember, hall-e valamit vagy sem. Megtéveszti ez a sok nesz. Idegesek vagytok - próbálta az embereket megnyugtatni Casy. - Mind idegesek vagyunk. Nem tudjuk. Te hallod, Tom?

- Igen, hallom - mondta Tom. - Azt hiszem, mindenfelől jönnek. Jobb lesz, ha kimászunk innét.

Az aszott képű suttogva mondta: - A híd boltíve alá, arra, ni! Pedig nem szívesen hagyom itt a sátramat.

- Hát gyerünk - mondta Casy.

Csöndesen mentek tovább a víz szélén. A fekete bolthajtás úgy sötétlett előttük, mint egy barlang. Casy lehajolva ment át alatta. Tom utána. Lábuk belesiklott a vízbe. Vagy tíz métert haladtak, s lélegzésük visszhangzott a bolthajtás alatt. Aztán kijutottak a másik oldalra, és fölegyenesedtek.

Éles kiáltás hallatszott: Itt vannak! - Két zseblámpa fénye esett rájuk, megdermesztette és elvakította őket. - Álljatok meg ott, ahol vagytok. - A hangok a sötétségből jöttek. - Ez az. Az a fénylő képű fráter. Ez az.

Casy vakon bámult a világosságba. Hallani lehetett a lélegzését. - Ide hallgassatok - mondta. - Nem tudjátok, mit cselekesztek. Gyermekeket éheztetnek a ti segítségetekkel.

- Elhallgass, te vörös kutya!

Egy kurta növésű, tömzsi ember lépett be a lámpa fénykörébe. Vadonatúj csákány volt a kezében.

Casy tovább beszélt: - Nem tudjátok, mit cselekesztek.

A tömzsi ember lesújtott a csákánnyal. Casy lebukva próbált kitérni a csapás elől. A súlyos fegyver oldalt érte a koponyáját, hallatszott a csont tompa reccsenése, s Casy félredőlt, kiesett a lámpa fénykörébből.

- Jézusom, George, azt hiszem, megölted.

- Világíts rá - mondta George. - Úgy kellett a kutyának. - A zseblámpa fénye keresgélt a földön, s megtalálta Casy bezúzott fejét.

Tom ránézett a prédikátorra. A lámpa fényében látszott a tömzsi ember lába s a vadonatúj csákány. Tom némán odaugrott. Kicsavarta a csákányt az ember kezéből. Érezte, hogy az első ütést elhibázta, s a vállára csapott, de a második irtózatos ütés fejét találta a tömzsi embernek, s miközben összeroskadt, még három ütés érte a fejét. A lámpafények ide-oda táncoltak. Kiáltozás hallatszott, rohanó lábak dobogása, csörtetés a bozóton keresztül.

Tom ott állt az elnyúlt test fölött. Aztán egy villanás: furkósbot ütése koppant a fején. Úgy érezte, mintha villanyütést kapott volna. A következő pillanatban mélyen lehajolva szaladt lefelé a patak medrében. Hallotta az üldöző lépések locsogását. Hirtelen oldalt fordult, fölmászott, és elrejtőzött a bozótban. Mozdulatlanul feküdt. A lépések közeledtek, a lámpák fénye végigvillant a patak medrén. Tom följebb mászott a bozótban, a töltés tetejéig. Egy gyümölcsöskertbe ért ki. Még egyre hallotta a kiáltozást, az üldözést a patak medrében. Előrehajolt és végigrohant a felszántott földön; göröngyök csusszantak, gurultak a lába alatt. Maga előtt látta a földet határoló bokrokat, amelyek egy öntözőárok szélén húzódtak el. Átsiklott a sövény alatt; szőlőtőkék és szederbokrok közé került. Lefeküdt, mozdulatlanul hevert, rekedten lihegett. Megtapogatta érzéketlen arcát és orrát. Orra össze volt zúzva, álláról csöpögött a vér. Hasmánt feküdt, amíg össze nem tudta szedni az eszét. Aztán lassan keresztülmászott az öntözőárok töltésén. Megmosta arcát a hideg vízben, letépte kék inge alját, vízbe mártotta, s odanyomta összezúzott arcához és orrához. Csípte, égette a víz.

A sötét felhő keresztbe húzódott az égen, fekete gomolyag volt a csillagok között. Az éjszaka ismét elcsöndesedett.

Tom belépett a vízbe, s elvesztette a talajt lába alól. Két tempóval átúszott az árkon, s nagy nehezen felhúzódzkodott. Ruhája odatapadt hozzá. Cuppogott a testén, amint továbbmozdult, a cipője szörcsögött. Leült, levette cipőjét, s kiöntötte belőle a vizet. Kifacsarta a nadrágja alját, levette kabátját, és kirázta belőle a vizet.

Az országút mentén látta a zseblámpák táncoló fényét, amint az árkokat végigkutatják. Fölhúzta cipőjét, s óvatosan ment tovább a tarlón. Cipője nem szörcsögött már. Ösztönszerűen a tarló másik vége felé tartott, s végül kiért az útra. Óvatosan közeledett a házak négyszögéhez.

Egyszer egy őr, azt hivén, hogy valami neszt hallott, felkiáltott: - Ki jár ott?

Tom lebukott, odatapadt a földhöz, s a zseblámpa fénye elhaladt fölötte. Némán mászott el Joadék házának ajtajáig. Az ajtó megcsikordult. Megszólalt anya hangja, nyugodtan, szilárdan, éberen:

- Ki az?

- Én vagyok, Tom.

- Jó lesz, ha lefekszel aludni. Al még nincs itthon.

- Biztos talált egy lányt.

- Feküdj le - mondta csöndesen anya. - Ott az ablaknál.

Megtalálta a helyét, s meztelenre vetkőzött. Dideregve feküdt a takaró alatt. Zúzott arcának érzéketlensége múlni kezdett, egész feje lüktetett.

Al csak egy óra múlva tért haza. Óvatosan jött közelebb, s rálépett Tom nedves ruhájára.

- Csitt! - mondta Tom.

Al suttogva kérdezte: - Te még ébren vagy? Mitől áztál meg?

- Csitt - mondta Tom. - Majd reggel elmondom.

Apa hátára fordult, s teleharsogta a szobát horkolásával.

- Fázol? - kérdezte Al.

- Csitt. Feküdj le. - Az ablak kis négyszöge szürkén vált ki a szoba feketeségéből.

Tom nem aludt. Sebesült arcának idegei föléledtek, lüktettek, járomcsontja fájt, bezúzott orra földagadt, s mindegyre belényilallt a fájdalom, amely folyvást rázta, pillanatra sem hagyta nyugton Tomot. Figyelte az ablak kis négyszögét, látta, amint a csillagok lassan-lassan lehúzódnak és egymás után eltűnnek szeme elől. Időnként hallotta az őrök lépéseit.

Végre, valahol messze, kukorékolni kezdtek a kakasok, s fokozatosan kivilágosodott az ablak. Tom ujjaival tapogatta dagadt arcát, s mocorgására Al morgott, dörmögött álmában.

Végre elérkezett a hajnal. Az összezsúfolt házakból mozgolódás hallatszott, tüzelőfát tördeltek, serpenyőkkel zörögtek. Anya hirtelen fölült a szürkés homályban. Tom látta álomtól duzzadt arcát. Anya jó darabig nézett az ablak felé. Aztán ledobta magáról a takarót, s megkereste a ruháját. Még ülve húzta magára a fején keresztül, karját föltartva engedte le derekára. Aztán fölállt, s leeresztette a bokájáig. Mezítláb, óvatosan odalépett az ablakhoz, kinézett rajta, s miközben a növekvő világosságba bámult, fürge ujjai kibontották befont haját, lesimították és befonták újra. Aztán összekulcsolta kezét az ölében, s egy percig mozdulatlanul állt. Arcát élesen megvilágította az ablak. Megfordult, óvatosan lépkedett a derékaljak közt, s megkereste a lámpát. Fölemelte a csikorgó üveget, és meggyújtotta a kanócot.

Apa a másik oldalára fordult, és pislogva nézett rá. - Van-e még pénzed, apa? - kérdezte anya.

- Micsoda? Van. Cédula hatvan centről.

- Hát akkor kelj föl, s végy egy kis lisztet meg szalonnát. De gyorsan.

Apa ásított. - Talán nincs is még nyitva a bolt.

- Nyittasd ki. Muszáj hogy enni adjak nektek. Munkába mentek.

Apa nagy keservesen belebújt overalljába, s fölvette piszkos kabátját. Lomhán, ásítva és nyújtózkodva ment ki az ajtón.

A gyerekek fölébredtek, s leskelődve néztek ki takaróik alól, mint az egerek. Most halvány, színtelen világosság töltötte meg a szobát, a nap nem kelt még fel. Anya a derékaljra pillantott. John bácsi ébren volt. Al mélyen aludt. Most Tomot kereste a tekintete. Egy

pillanatig rámeresztette szemét, aztán gyorsan odament hozzá. Arca dagadt és kék volt, ajkára és állára feketén száradt rá a vér. Bezúzott arcán a sebek széle összeforrt, és megfeszült.

- Tom - kérdezte suttogva -, mi történt?

- Csitt - mondta Tom. - Ne beszélj hangosan. Verekedésbe keveredtem.

- Tom!

- Nem tehettem róla, anya.

Anya letérdelt melléje. - Veszedelemben vagy?

Tom sokára válaszolt. - Hát igen - mondta. - Veszedelemben. Nem mehetek ki dolgozni. Bujkálnom kell.

A gyerekek négykézláb másztak oda hozzá, s mohón bámultak rá. - Mi történt vele, anya?

- Csitt! - mondta anya. - Menjetek mosakodni.

- De nincs szappan.

- Mosakodjatok vízzel.

- De mi történt Tommal?

- Csend legyen. Szót se szóljatok senkinek.

A gyerekek hátrahúzódtak, és leguggoltak a túlsó fal tövébe, mert tudták, hogy nem ügyelnek rájuk. Anya megkérdezte: - Nagy a baj?

- Bezúzták az orromat.

- A veszedelmet értem.

- Biz, az nagy!

Al kinyitotta szemét, és Tomra nézett. - Uram Jézus, hát te mibe keveredtél?

- Mi baj? - kérdezte John bácsi.

Apa becammogott. - Nyitva volt. - Letett egy kis zacskó lisztet s egy darab becsomagolt szalonnát a padlóra, a tűzhely mellé. - Valami baj van? - kérdezte.

Tom egy pillanatra felkönyökölt, de tüstént visszahanyatlott. - Jézusom, de gyönge vagyok. Mindjárt elmondom. De akkor már mindnyájatoknak. Mit csináljunk a gyerekekkel?

Anya odanézett a fal mellé búvó gyerekekre. - Menjetek mosdani.

- Nem - mondta Tom. - Csak hallják meg. Hadd tudják meg. Ha nem tudnak mindent, még fecsegni találnak.

- De hát mi történt? - kérdezte apa.

- Mindjárt elmondom. Az éjszaka kimentem megnézni, hogy mi volt az az ordítozás. És rábukkantam Casyre.

- A prédikátorra?

- Arra. A prédikátorra, csakhogy ő volt a sztrájk vezére. Érte jöttek.

- Ki ment érte? - kérdezte apa.

- Nem tudom. Ugyanolyan emberek, mint akik minket visszafordítottak az úton annak idején. Csákány volt a kezükben. - Hallgatott egy darabig. - Megölték. Bezúzták a fejét. Én ott

álltam. Elvesztettem az eszemet. Megragadtam a csákányt. - Amíg beszélt, tompán nézett vissza az éjszakába, a sötétségbe, a zseblámpák fényébe.

- És... és leütöttem egy embert.

Anyának elakadt a lélegzete. Apa kiegyenesedett. - Megölted? - kérdezte halkan.

- Hát, nem is tudom. Nem voltam eszemen. Akartam.

- Láttak? - kérdezte anya.

- Nem tudom. Nem tudom. Azt hiszem. Ránk világítottak.

Anya egy pillanatig a szemébe bámult. - Apa - mondta -, hasogass föl egy-két ládát. Reggelizni kell. Muszáj hogy munkába álljatok. Ruthie, Winfield! Ha valaki megkérdez: - Tom beteg. Hallottátok? Ha elárultok valamit, börtönbe csukják. Hallottátok?

- Igenis.

- Tartsd szemmel a gyerekeket, John. Ne engedd őket szóba állni senkivel. - Apa fölhasogatta a ládákat, amelyekben eddig a holmijukat tartották, s anya megrakta a tüzet. Meggyúrta a lepényt, s egy fazékban kávét tett a tűzhelyre. A könnyű fa gyorsan tüzet fogott, s harsogva égett.

Apa elkészült a ládák felhasogatásával. Odament Tomhoz. - Olyan jó ember volt az a Casy. Minek kellett neki ilyen dologba keveredni?

A fia tompa hangon felelte: - Úgy jöttek ide, hogy öt centet kapnak egy ládáért.

- Annyit kapunk mi is.

- Annyit. Csakhogy amit mi csinálunk, az sztrájktörés. Azoknak az embereknek két és fél centet fizettek.

- Abból nem lehet jóllakni.

- Tudom - mondta fáradtan Tom. - Azért sztrájkoltak. Azt hiszem, ma éjszaka leverték a sztrájkot. Meglehet, hogy még ma a mi bérünket is két és fél centre szállítják le.

- Mit? Hogy az a kutyafajzat...

- Így van, apám. Érted most már? Casy megmaradt jó embernek. Vigye el az ördög, nem tudom kiverni azt a látványt a fejemből. Ahogy ott feküdt, bezúzott fejjel, és szivárgott belőle a vér... Uram Jézus! - kezével eltakarta a szemét.

- Hát mit csináljunk? - kérdezte John bácsi.

Al közben fölkelt. - Én már tudom, hogy mit csinálok. Elmegyek innét.

- Nem mégy el tőlünk, Al - mondta Tom. - Most szükségünk van rád. Nekem kell elmenni. Én most veszedelmet hozok rátok. Mihelyt talpra állok, mennem kell.

Anya a tűzhely mellett dolgozott. Fejét félig feléjük fordítva hallgatta a beszédet. Zsírt tett a serpenyőbe, s amikor sercegni kezdett, belékanalazta a tésztát.

Tom tovább beszélt: - Maradnod kell, Al. Muszáj, hogy gondját viseld a kocsinak.

- Semmi kedvem hozzá.

- Arról se tehetek, Al. A te családod. Segíthetsz nekik. Én veszedelmet hozok rájuk.

Al haragosan dörmögte: - Nem tudom, miért nem engedik, hogy egy garázsban vállaljak munkát.

- Talán majd később. - Tom elnézett mellette, meglátta a derékaljon heverő Sáronrózsáját. Az asszonykának egészen kimeredt a szeme. - Ne búsulj - szólt rá Tom. - Ne búsulj. Ma kapsz tejet. - Sáronrózsája lomhán pislogott, s nem válaszolt neki.

Apa azt mondta: - Tudnunk kell, hányadán vagyunk. Gondolod, hogy megölted azt az embert?

- Nem tudom. Sötét volt. Valaki rám csapott. Nem tudom. Remélem. Remélem, hogy megöltem az ebadtát.

- Tom! - kiáltott anya. - Ne beszélj így.

Az utcáról egy sor lassan haladó kocsi lármája hallatszott be. Apa odament az ablakhoz és kinézett. - Egész sereg új ember érkezik - mondta.

- Úgy látszik, csakugyan letörték a sztrájkot - mondta Tom. - Fogadni mernék, hogy két és fél centtel álltok ma munkába.

- De hiszen rogyásig dolgozhatik az ember, mégsem tud jóllakni!

- Tudom - mondta Tom. - Egyetek hullott barackot. Az majd ad erőt.

Anya megfordította a lepényt, s megkavarta a kávét. - Ide hallgassatok - mondotta. - Ma kukoricalisztet hozok. Kukoricamálét eszünk. Mihelyt elég pénzünk lesz benzinre, elmegyünk innét. Nem jó hely ez. Tomot pedig nem engedem egyedül. Nem én.

- Nem lehet, anya. Hiszen megmondtam, hogy veszedelmet hozok rátok.

Anya arca megkeményedett. - Márpedig így lesz. Gyertek, egyétek meg ezt, aztán menjetek dolgozni. Mihelyt elmosogattam, kimegyek én is. Pénzt kell szerezni.

Oly forrón ették az olajos lepényt, hogy még a szájukban is sercegett. Gyorsan lehajtották a kávét, újra megtöltötték a bögréjüket, s azt is kiitták.

John bácsi csak a fejét rázta a tányérja fölött. - Úgy látszik, nem egykönnyen mászunk ki ebből. Tudom, hogy ez is az én bűnöm.

- Ugyan - kiáltotta apa -, most nem érünk rá, hogy a te bűneidet hallgassuk. Menjünk dolgozni. Gyerekek, ti is jöttök segíteni. Anyának igaza van. Ki kell szabadulni innét.

Amikor elmentek, anya odavitt Tomnak egy tányért meg egy bögrét. - Jó lesz, ha eszel egy kicsit.

- Nem tudok, anya. Olyan átkozottul fáj, hogy nem tudok rágni.

- Csak próbáld meg.

- Nem, nem tudok, anya.

Anya leült a derékalj szélére. - Most mondd el nekem - kérte a fiát. - Látni akarom, hogyan történt. Tudni akarom. Mit csinált Casy? Miért ölték meg?

- Csak ott állt, és rávilágítottak.

- Mit mondott? Nem emlékszel a szavára?

- Dehogynem - mondta Tom. - Azt mondta: Nincs jogotok, hogy éheztessétek az embereket. Aztán az a zömök ember vörös kutyának nevezte. Casy pedig azt mondta: Nem tudjátok, mit cselekesztek. Akkor aztán az az ember leütötte.

Anya lesütötte szemét. Kezét összekulcsolta. - Ezt mondta? Nem tudjátok, mit cselekesztek?

- Ezt!

- Bárcsak nagyanyó hallhatta volna - mondta anya.

- Anya, én nem is tudtam, mit csinálok, mint ahogy a lélegzésről nem tud az ember. Még akkor se tudtam, amikor már megtettem.

- Jól van. Jobb szeretném, ha nem tetted volna meg. Bárcsak ne is lettél volna ott. De azt tetted, amit tenned kellett. Nem találok hibát benned. - Odament a tűzhelyhez, s belemártott egy rongyot a melegedő mosogatóvízbe. - Itt van - mondotta. - Tedd ezt az arcodra.

Tom rátette a meleg rongyot orrára és arcára, s megrándult a forróságtól. - Anya, én ma éjjel elmegyek. Nem hozhatom rátok ezt a veszedelmet.

Anya haragosan mondta: - Tom! Én sok mindent nem értek. De azzal, hogy elmégy, nem segítesz rajtunk. Akkor végünk van. - Aztán így folytatta: - Amikor még a földünkön éltünk, határok voltak körülöttünk. Az öregek meghaltak, gyerekek születtek helyettük, s mindig együvé tartoztunk - család voltunk, egyszerű és világos volt minden. Most már nem olyan világos. Nem látok tisztán. Semmi sem tart össze bennünket. Al egyre azt jajgatja, hogy el akar menni, a maga lábára akar állni. John bácsi is csak úgy, kénytelen-kelletlen jön velünk. Apa már nem úr a háznál. Nem feje a családnak. Széjjeltöredezünk, Tom. Ez már nem család. És Sáronrózsája - körülnézett, s meglátta az asszonyka tágra nyílt szemét - megszüli a gyerekét, s család nem lesz körülötte. Hát én nem tudom. Próbáltam összetartani. Winfield - mi lesz így belőle? Elvadul ő is, Ruthie is, olyanok lesznek, mint az állat. Senki sincs, akiben bizakodjanak. Ne menj el, Tom. Maradj és segíts nekünk.

- Jó - mondta fáradtan Tom. - Jó. Pedig nem kellene, tudom. Anya odament a mosogatócseberhez, lemosta és eltörölgette az óntányérokat. - Nem aludtál.

- Nem.

- Hát aludj. Láttam, hogy vizes a ruhád. Majd kiakasztom száradni a tűzhely fölé. - Elkészült a munkájával. - Most megyek barackot szedni. Sáronrózsája, akárki jön is, Tom beteg, hallod-e? Ne engedj be senkit. Hallod? - Sáronrózsája rábólintott. - Délre visszajövök. Aludj egy kicsit, Tom. Talán még éjjel elszabadulunk innét. - Gyorsan odalépett hozzá. - Tom, nem szököl meg?

- Nem, anya.

- Bizonyos, hogy nem mégy el?

- Nem, anya. Itt leszek.

- Jól van. Hát ne felejtsd, Sáronrózsája. - Kiment, és erősen becsukta maga után az ajtót.

Tom mozdulatlanul feküdt; egy álomhullám az öntudatlanság szélére sodorta, lassan elmerítette, aztán fölkapta újra.

- Tom!

- Mi az? - riadt föl. Odanézett Sáronrózsájára. Az asszonyka szeme izzott a haragtól. - Mit akarsz?

- Te megöltél egy embert!

- Meg. Ne olyan hangosan! Fel akarsz riasztani valakit?

- Mit bánom én? - kiáltotta Sáronrózsája. - Az a hölgy megmondta nekem. Bűnből csak bűn születik. Megmondta. Hogy legyen nekem egészséges gyermekem? Connie elment, s nem tudok nekem való ételhez jutni. Nem kapok tejet. - Hangja hisztériásan megcsuklott. - Most pedig te megölsz valakit. Hogy szülessen meg szerencsésen az a gyerek? Torzszülött lesz, tudom, torzszülött! Pedig nem is táncoltam.

Tom fölült. - Csitt - mondotta. - Ide csődíted az embereket.

- Bánom is én! Torzszülött lesz! Pedig nem is jártam összekapaszkodós táncot.

Tom felállt és odament hozzá. - Hallgass!

- Eredj a közelemből! Nem is ez volt az első ember, akit megöltél. - Arca kivörösödött a hisztériától. Szavai összezavarodtak. - Látni sem akarlak. - Bedugta fejét a takarója alá.

Tom hallgatta fuldokló, elfojtott sírását. Beleharapott alsó ajkába, s szemét a padlóra szegezte. Aztán odament apa ágyához. A derékalj széle alatt hevert apa puskája, egy 38-as hosszú, nehéz Winchester. Tom fölemelte, s kinyitotta a závárzatot; látta, hogy egy töltény van a kamrájában. Kipróbálta a puska ravaszát. Aztán visszament a maga derékaljához. A puskát maga mellé fektette a földre, agya a fejénél volt, csöve a lábánál. Az asszonyka sírása nyöszörgéssé csendesedett. Tom visszafeküdt, betakarózott, zúzott arcára ráhúzta a takarót, csak egy kis alagutat hagyott, amin keresztül lélegzetet vehessen. Felsóhajtott: - Jézusom, Jézusom!

Odakünn egy csoport autó haladt el, s beszéd hallatszott be a szobába.

- Hány ember?

- Csak mi hárman. Mit fizettek?

- Menjetek a huszonötös számú házba. A szám az ajtóra van írva.

- Jól van, de mit fizettek?

- Két és fél centet.

- A fenébe, abból vacsorázni se lehet!

- Ennyit fizetünk. Kétszáz ember jött délről, boldog lesz, hogy ennyit kap.

- De Uramisten...

- Gyerünk, gyerünk, vagy elfogadjátok, vagy továbbmentek. Nem érek rá vitatkozni.

- De...

- Ide hallgass. Nem én szabom meg a munkabért. Én csak beírlak benneteket. Ha tetszik, fogadjátok el. Ha nem tetszik, forduljatok meg és menjetek innét.

- Huszonötös szám, azt mondtad?

- Igen, huszonötös.

Tom elszunyókált a derékaljon. Valami halk nesz ébresztette föl. Keze odakúszott a puskához, és keményen megragadta. Arcáról ledobta a takarót. Sáronrózsája ott állt mellette.

- Mit akarsz? - kérdezte Tom.

- Csak aludj - mondta az asszonyka. - Csak aludj nyugodtan. Én majd őrzöm az ajtót. Nem jön be senki.

Tom figyelmesen nézte az arcát. - Jól van - mondta, s azzal újra ráhúzta arcára a takarót.

Alkonyat felé anya visszajött a házba. A küszöbön megállt, kopogtatott, s azt mondta: - Én vagyok, nehogy Tom megijedjen. Kinyitotta az ajtót, és belépett. Egy zacskót hozott magával. Tom fölébredt, és fölült a derékaljon. Sebe megszáradt, dagadt arcán fénylett a bőr. Bal szemét alig tudta kinyitni. - Járt-e itt valaki, amíg oda voltam? - kérdezte anya.

- Nem - felelte Tom. - Senki. Nos, leszállították a bért.

- Honnan tudod?

- Hallottam, amit odakünn beszéltek.

Sáronrózsája tompán nézett föl anyára.

Tom rámutatott a hüvelykujjával. - Nagy lármát csapott, anya. Azt hiszi, az egész baj csak azért van, hogy neki ártson. Ha így fölizgatom, mégiscsak jobb lesz, ha elmegyek.

Anya odafordult Sáronrózsájához. - Mit csináltál?

Az asszonyka haragosan mondta: - Hogy legyen nekem egészséges gyermekem, amikor ilyesmik történnek?

Anya rászólt: - Hallgass! Most ne beszélj. Tudom, hogy érzed magad, azt is tudom, nem tehetsz róla, de azért most fogd be a szádat.

Visszafordult Tomhoz. - Ügyet se vess rá, Tom. Keserves dolog ez, emlékszem én jól. Mindent magára vesz az ember, amikor gyereket vár, sértésnek érez mindent, akárki akármit mond, s azt hiszi, hogy mindenki ellene fordul. Ügyet se vess rá. Nem tehet róla, így érzi.

- Én nem akartam bántani.

Hallgass, ne beszélj. - Letette a zacskót a hideg tűzhelyre. - Alig kerestünk valamit - mondta. - Megmondtam, hogy szabadulnunk kell innét. Próbáld meg, Tom, tudnál-e egy kis fát tördelni. Nem, nem tudsz, látom. Van még egy utolsó ládánk. Ezt hasogasd föl. Mondtam a többieknek, hogy szedegessenek ágakat visszajövet. Kukoricamálé lesz egy kis cukorral.

Tom fölkelt, s apró darabokra zúzta az utolsó ládát. Anya gondosan megrakta a tüzet a tűzhely egyik végében, vigyázott, hogy csak az egyik lyuk alatt égjen. Megtöltött egy üstöt vízzel, s föltette a tűzre. Az üst zörgött, pöfögött az egyenesen rátörő láng fölött.

- Hogy sikerült ma a barackszedés? - kérdezte Tom.

Anya belemerített egy bögrét a kukoricalisztes zacskóba. - Arról beszélni sem szeretek. Eszembe jutott ma, hogyan tréfálkoztunk valamikor régen. Sehogy se tetszik nekem, hogy nem tréfálkozunk már. Aki tréfál, az is keserűen teszi, nincs köszönet benne. Azt mondja ma valaki: No, vége a rossz időknek. Láttam egy nyulat, s nem kergette senki. A másik azt mondja: De nem azért ám! Manapság nem öli meg az ember a nyulat. Megfogja, megfeji, aztán szabadon ereszti. Amelyiket te láttál, annak bizonyosan nem volt teje. Érted, amit mondok? Nem igazi tréfa ez, nem olyan, mint amikor John bácsi megtérített egy indiánt és hazahozta, az indián tisztára kinyalta a babos fazekat, aztán megugrott John bácsi whiskyjével. Tom, tegyél hideg vizes rongyot az arcodra.

Sötétedett. Anya meggyújtotta a lámpát, s felakasztotta egy szögre. Rakta a tüzet, s lassan öntötte a kukoricalisztet a forró vízbe. - Sáronrózsája - mondta -, kavargasd a málét.

Odakintről futó lábak dobogása hallatszott. Az ajtó felpattant, és nekivágódott a falnak. Ruthie berontott. - Anya! - kiáltotta. - Anya! Winfieldet töri a nyavalya.

- Hol? Beszélj!

Ruthie lihegve folytatta: - Elfehéredett és összeesett. Annyi barackot evett, hogy egész nap ment a hasa. Most összeesett. Egészen fehér!

- Vezess oda! - kiáltott anya. - Sáronrózsája, ügyelj arra a máléra.

Kiment Ruthie-val. Nehézkesen loholt az utcán a kislány mögött. A homályban három férfi közeledett feléje, s a középső a karján hozta Winfieldet. Anya odarohant hozzájuk. - Az enyém! - kiáltotta. - Add ide!

- Majd viszem én, asszonyság.

- Nem, add csak ide. - Karjába kapta a kisfiút, és visszafordult; aztán észbe kapott. - Köszönöm szépen - szólt a férfiakhoz.

- Szívesen, asszonyság. Nagyon gyönge az a kisgyerek. Úgy látszik, giliszta bántja.

Anya visszasietett, s Winfield ernyedten nyúlt el a karjai közt. Bevitte a házba, letérdelt, s egy derékaljra fektette. - Beszélj, mi bajod? - kérdezte. A fiú kábultan nyitotta ki szemét, megrázta fejét, s behunyta a szemét újra.

Ruthie azt mondta: - Hiszen megmondtam, anya. Egész nap ment a hasa. Minden percben. Nagyon is sok barackot evett.

Anya megtapogatta a fiú fejét. - Láza nincs. De fehér, és el van csigázva.

Tom közelebb jött, s alacsonyan tartotta a lámpát. - Tudom, mi a baj - mondta. - Kiéhezett. Nincs ereje. Szerezni kell egy kanna tejet, s meg kell itatni vele. Tejbe kell főzni neki a kukoricamálét.

- Winfield - szólt anya. - Beszélj, hogy érzed magad?

- Szédülök - mondta Winfield -, úgy forog a fejem.

- Életemben nem láttam ilyen hasmenést - mondta fontoskodva Ruthie.

Apa, John bácsi és Al beléptek a házba. Karjuk meg volt rakva rőzsével. Ledobták terhüket a tűzhely mellett. - No, mi az? - kérdezte apa.

- Winfielddel van baj. Tej kéne neki.

- Uramisten, sok minden kéne itt mindenkinek! Anya megkérdezte: - Mennyit kerestünk ma?

- Egy dollár negyvenkettőt.

- Akkor eredj tüstént, és szerezz egy kanna tejet Winfieldnek.

- Hát miért kellett ennek megbetegedni?

- Nem tudom, miért, de beteg. Eredj már! - Apa dörmögve ment ki az ajtón. - Kevered azt a málét?

- Igen. - Sáronrózsája gyorsabban kezdett keverni, hogy jószándékát bizonyítsa. Al panaszos hangon mondta: - Úristen, hát csak málét kap az ember, amikor vakulásig dolgozik?

- Tudod, hogy mennünk kell. Minden centért benzint kell venni. Hiszen tudod.

- De az istenért, anya! Az embernek hús kell, ha dolgozik.

- Ne járjon a szád - mondta anya. - Először azzal végezzünk, ami a legfontosabb. Tudod, hogy mi az.

Tom megkérdezte: - Rólam van szó?

- Majd evés után beszélünk a dologról - mondta anya. - Ugye, Al, van annyi benzinünk, hogy eljussunk egy darabig?

- Körülbelül egy negyed tartály - mondta Al.

- Szeretném tudni... - szólalt meg újra Tom.

- Majd aztán, várj csak.

- Te meg keverd azt a málét. Várjatok, hadd teszek föl egy kis kávét. Cukrot vagy a máléra tehettek, vagy a kávétokba. Mind a kettőre nem jut.

Apa visszajött, s tejet hozott egy nagy, zárt bádogkannában. - Tizenegy cent - mondta felháborodva.

- Add ide! - Anya elvette a kannát, és felszúrta a födelét. Egy bögrébe csorgatta a vastagon folyó tejet, s odanyújtotta Tomnak. - Add Winfieldnek.

Tom letérdelt a derékalj mellé. - Nesze, idd meg ezt.

- Nem tudom. Úgyis kihánynám. Hagyj békén.

Tom fölállt. - Most nem tudja meginni, anya. Várj egy kicsit.

Anya fogta a bögrét, s letette az ablak párkányára. - Senki se nyúljon hozzá - figyelmeztette őket. - Ez Winfieldé.

- Én nem kaptam tejet - mondta dacosan Sáronrózsája. - Nekem is kellene.

- Tudom, de te még állsz a lábadon. Ez a gyerek összeesett. Elég sűrű már a málé?

- Igen. Alig tudom keverni.

- Jó, akkor együnk. Itt a cukor. Egy kanálnyi jut mindenkinek. Vagy a máléra, vagy a kávéba.

Tom azt mondta: - Én inkább sóval és borssal szeretem a málét.

- Sózd meg, ha tetszik - mondta anya. - A bors kifogyott.

A ládákat mind fölégették már. A család a derékaljakon ülve ette a málét. Újra meg újra belemertek a fazékba, a végén alig maradt benne valami. - Valamit tegyünk félre Winfieldnek - mondta anya.

Winfield felült, megitta a tejet, s egyszerre farkasétvágya támadt. Ölébe vette a málésfazekat, megette a maradékot, s még a fazék oldalát is lekaparta. Anya bögrébe öntötte a tej maradékát, s lopva odaadta Sáronrózsájának, hogy titkon igya meg egy sarokban. A forró feketekávét kitöltögette a bögrékbe, s sorban odaadta mindenkinek.

- No, megmondjátok-e most már, hogy mi lesz? - kérdezte Tom. - Szeretném hallani.

Apa bizonytalan hangon mondta: - Én meg azt szeretném, ha Ruthie és Winfield nem hallaná. Nem mehetnének ki?

Anya azt mondta: - Nem. Ha gyerekek is, muszáj hogy felnőttek módjára viselkedjenek. Nem lehet másként. Ruthie, te meg Winfield egy szót se szóltok arról, amit hallotok, különben miattatok pusztulunk el mindnyájan.

- Nem szólunk - mondta Ruthie. - Felnőttek vagyunk.

- Hát akkor maradjatok csendben. - A kávésbögrék a földön sorakoztak. A lámpa kurta, széles lángja olyan volt, mint egy tömzsi lepke szárnya, s gyönge, sárga világosságot vetett a falakra.

- Most már beszélj - mondta Tom.

Anya azt mondta: - Beszélj te, apa.

John bácsi lekortyantotta kávéját. Apa azt mondta: - Hát, ahogy mondottad, leszállították a munkabért. Egész sereg új szedőmunkás olyan átkozottul éhes volt, hogy dolgozott volna egy darab kenyérért is. Ha az ember odament egy fához, már megelőzte valaki. Hamarosan leszedik az egész termést. Az emberek másik fához rohantak. Verekedéseket láttam: egyik

kijelentette, hogy az az ő fája, de a másik is arról akart szedni. Messziről hozták ezeket az embereket, El Centróból. Olyan éhesek, mint a farkasok. Egész nap dolgoznának egy darab kenyérért. Mondom a felírónak: Mi nem dolgozunk ládánként két és fél centért. Ő meg azt mondja: Hát akkor menjetek innét. Ezek dolgoznak. Én azt mondom: Mihelyt jóllaknak, ők sem fognak dolgozni. Erre azt feleli: Az ám, de ez a barack le lesz szedve, mire ők jóllaknának. - Apa elhallgatott.

- Az ördög munkája ez - mondta John bácsi. - Azt mondják, ma este még kétszáz ember érkezik.

Tom azt mondta: - No, igen. De mi van a másik dologgal?

Apa hallgatott egy darabig. - Tom - mondta -, úgy látszik, csakugyan megtetted.

- Gondoltam. Nem láttam semmit. De úgy éreztem.

- Az emberek jóformán egyébről sem beszélnek - mondta John bácsi. - Őröket küldtek ki, s vannak, akik lincselésről beszélnek, persze, ha megfogják a tettest.

Tom odanézett a kimeredt szemű gyerekekre. Alig pislantottak. Mintha attól féltek volna, hogy abban a töredék másodpercben is történik valami, amíg sötétség borul a szemükre. Tom azt mondta: - No hát, az, aki ezt tette, csak akkor tette, amikor ők már megölték Casyt.

Apa közbevágott: - Ők nem így mondják. Azt mondják, az illető kezdte.

Tom halkan felsóhajtott.

- Lázítanak ellenünk. Hallottam. A rendőrök, a polgárőrök meg a többiek. Azt mondják, kézre kell keríteni az illetőt.

- Ismerik a személyleírását? - kérdezte Tom.

- Pontosan nem, de úgy hallottam, gondolják, hogy megsebesülhetett. Azt is gondolják, hogy...

Tom lassan fölemelte kezét, s odanyúlt zúzott arcához.

Anya felkiáltott: - Nem igaz, amit mondanak!

- Csöndesen, anya - mondta Tom. - Ők az urak. Akármit mondanak a rendőrök, az mind igaz, ha egyszer ellenünk szól.

Anya belebámult a félhomályba, figyelte Tom arcát s különösen az ajkát. - Megígérted - mondta.

- Anya, én azt hiszem, az illetőnek el kellene menni. Ha az illető valami rosszat tett volna, talán azt gondolná magában: Rendben van. Essünk túl a kivégzésen. Rosszat tettem, vállalnom kell érte a büntetést. De az illető nem követett el semmi rosszat. Csak annyi lelkifurdalást érez, mintha egy görényt ütött volna agyon.

Ruthie közbevágott: - Anya, én meg Winfield tudunk mindent. Miattunk nem kell illetőzni.

Tom elnevette magát. - No hát, az illető nem akarja kinyíratni magát, mert újra megtenné, amit tett. De titeket sem akar bajba sodorni. Mennem kell, anya.

Anya eltakarta száját az ujjaival, köhintett, s torkát köszörülte. - Nem lehet - mondta. - Sehogy sem tudnál kijutni. Nem bízhatnál meg senkiben. De bennünk bízhatol. Mi el tudunk rejteni, s gondoskodunk az ételedről, amíg az arcod meg nem gyógyul.

- De anya...

Anya talpra állt. - Nem mégy el. Mi viszünk magunkkal. Al, állítsd a kocsit háttal az ajtó elé. Én már kigondoltam mindent. Leteszünk egy derékaljat a kocsi fenekére. Tom gyorsan beugrik, egy másik derékaljat összehajtunk úgy, hogy olyan bolthajtásféle legyen, s Tom megbújik a bolthajtás alatt, aztán körülrakjuk, mintha befalaznók. A végén nyílás lesz, hogy lélegzetet vehessen. Ne vitatkozzatok. Így lesz.

Apa panaszosan mondta: - Úgy látszik, férfinak itt már nincs is szava. Boszorkány ez az asszony. Csak telepedjünk meg valahol, majd ellátom a baját.

- Akkor majd elláthatod - mondta anya. - Most indulj, Al. Elég sötét van.

Al kiment a kocsihoz. Megvizsgálta a helyzetet, s odafaroltatta a kocsit a lépcsőhöz.

- Gyorsan - mondta anya. - Tegyétek föl azt a derékaljat! Apa és John bácsi áthajították a kocsi hátsó oldalán. - Most a másikat. - Feldobták a második derékaljat is. - Most ugorj fel, Tom, és bújj alája. Siess.

Tom gyorsan felmászott, és lebújt. Az egyik derékaljat egyenesre simította, a másikat maga fölé húzta. Apa felhajlította, úgy, hogy a bolthajtás eltakarta Tomot. A kocsi oldallécei közt kiláthatott. Apa, Al és John bácsi sietve megrakta a kocsit, a takarókat felhalmozta Tom odúja fölé, a vödröket a kocsi oldalai mellé állította, s az utolsó derékaljat hátul terítette be. Fazekak és serpenyők, ünneplő ruhák szabadon kerültek a kocsira, mert a ládákat már fölégették. Majdnem elkészültek már a rakodással, amikor arra jött egy őr, kezében puska.

- Mi történik itt? - kérdezte.

- Elmegyünk - mondta apa.

- Miért?

- Hát, munkát kínáltak, jó munkát.

- Úgy? Hol?

- Arra Weedpatch felé.

- Hadd nézzelek meg. - Zseblámpával belevilágított apa, John bácsi és Al arcába. - Nem volt még egy ember veletek?

Al azt mondta: - Azt gondolod, aki felkérezkedett a kocsinkra? Az a halvány képű, kurta kis ember?

- Azt gondolom, ilyenforma volt.

- Azt csak útközben szedtük föl. Ma reggel elment, amikor a munkabért leszállították.

- Milyen is volt? Mondd csak még egyszer!

- Kis ember. Sápadt.

- Nem sebesült meg ma reggel?

- Nem láttam semmit - mondta Al. - Nyitva van a töltőállomás?

- Nyolcig nyitva.

- Szálljatok be - kiáltotta Al. - Sietni kell, ha reggel előtt Weedpatchbe akarunk érni. Előreülsz, anya?

- Nem, hátra - mondta anya. - Apa, ülj hátra te is. Menjen előre Sáronrózsája Allal meg John bácsival.

- Add ide a cédulát, apa - mondta Al. - Benzint veszek, s elkérem a visszajáró pénzt, ha lehet.

Az őr nézte őket, amint végighaladtak az utcán, s befordultak balra a benzinállomáshoz.

- Két gallont kérek - mondta Al.

- Akkor hát nem mentek messzire.

- Nem. Visszakaphatom-e azt a pénzt, ami még erre a cédulára jár?

- Hát tulajdonképpen nem szabad.

- Ide hallgass, barátom - mondta Al. - Jó munkánk kínálkozik, ha még ma éjszaka oda-érkezünk. Ha nem, akkor elmulasztjuk. Legyen egy kis emberség benned.

- Na, nem bánom, írd át a nevemre.

Al kiszállt és megkerülte a kocsi hűtőjét. - Átírom, hogyne - mondta. Lecsavarta a hűtő-kupakot, és megtöltötte a radiátort.

- Két gallon, azt mondtad?

- Kettő.

- Merre mentek?

- Délnek, munkát kaptunk.

- Igazán? Ritka dolog a munka, a rendes munka.

- Van ott egy barátunk - mondta Al. - A munka vár ránk. No, viszontlátásra. - A kocsi vissza-fordult, s a főút felé döcögött. Gyönge lámpáinak fénye táncolt az úton; a jobb oldali hol kigyulladt, hol kialudt megint a rossz kapcsolás miatt. A szabadon felrakott fazekak és serpenyők minden zökkenőnél zörögtek, csörömpöltek a kocsi belsejében.

Sáronrózsája halkan felnyögött. - Rosszul érzed magad? - kérdezte John bácsi.

- Mindig rosszul érzem magam. Bárcsak még mindig valami rendes helyen lehetnék. Bárcsak otthon maradtunk volna, s ne jöttünk volna el soha. Connie se ment volna el, ha otthon maradunk. Tanult volna, s bekerült volna valahova. - Sem Al, sem John bácsi nem válaszolt neki. Nem tudták, mit mondjanak Connie-ról.

A tanya fehérre festett kapujánál egy őr lépett a kocsi mellé. - Végleg elmentek?

- Végleg - mondta Al. - Észak felé megyünk. Munkát kaptunk,

Az őr a kocsi felé fordította zseblámpáját, s felvilágított a sátorra. Anya és apa merev képpel néztek le a lámpa világába. - Jól van. - Az őr kitárta a kaput. A kocsi balra fordult, s a 101-es számú, nagy észak-déli országút felé haladt.

- Tudjuk, hogy hová megyünk? - kérdezte John bácsi.

- Nem - mondta Al. - Csak megyünk, pedig átkozottul unom már.

- Nincs már nagyon messze az időm - mondta baljóslatú hangon Sáronrózsája. - Jobb lenne nekem, ha valami rendes helyre érnénk.

Az éjszakai levegőt lehűtötte a fagy első csípős lehelete. Az út mentén a gyümölcsfák hullatni kezdték leveleiket. Anya a rakomány tetején a kocsi oldalának támasztotta hátát, apa pedig az ellenkező oldalon ült, s szembenézett vele.

Anya leszólt: - Jól vagy, Tom?

Tom fojtott hangon felelte: - Kicsit szűk itt a hely. Kijutottunk már a tanyáról?

- Csak vigyázz - mondta anya. - Még megállíthatnak.

Tom fölemelte a bolthajtás egyik oldalát. A kocsi homályos derekában összezörrentek a fazekak. - Gyorsan magamra ránthatom - mondta. - Különben sem szeretném, ha itt szorítanának meg. - Könyökére támaszkodott. - Biz' isten, hűvösödni kezd.

- Felhős az ég - mondta apa. - Azt mondják, korán jön a tél.

- Talán a mókus magasra rakja a fészkét, vagy kimagzik a fű? - kérdezte Tom. - Bizony isten, ti akármiből meg tudjátok jósolni az időt. Fogadni mernék, akad olyan ember is, aki egy ócska gatyából jósolja meg.

- Nem tudom - mondta apa. - Én úgy érzem, hogy jön a tél. Sokáig kellene itt élni, hogy tudja az ember.

- Merre megyünk? - kérdezte Tom.

- Nem tudom. Al balra fordult. Úgy látszik, visszavisz azon az úton, ahol jöttünk.

Tom azt mondta: - Fogalmam sincs, mi lenne jobb. Azt hiszem, ha a főútra megyünk, amíg ilyen az arcom, tüstént elcsípnek. Talán maradjunk mellékutakon.

Anya azt mondta: - Dörömbölj a kocsi falán. Állíttasd meg a kocsit.

Tom megverte öklével az elülső falat; a kocsi megállt az út szélén. Al kiszállt és hátrament. Ruthie és Winfield kikukkantottak takarójuk alól.

- Mit akarsz? - kérdezte Al.

Anya azt mondta: - Ki kell gondolni, hogy mitévők legyünk. Talán jobb lesz, ha a mellékutakon maradunk. Tom azt mondja.

- Az arcom miatt - tette hozzá Tom. - Mindenki megtudná. Mindenki rám ismerne.

- Hát merrefelé menjünk? Én úgy gondoltam, hogy északnak. Délen már voltunk.

- Jó - mondta Tom -, de maradj a mellékutakon.

Al azt kérdezte: - Hátha leállnánk s aludnánk egy kicsit, és csak holnap mennénk tovább?

Anya gyorsan azt felelte: - Most még ne. Előbb jussunk egy kicsit messzebbre.

- Hát jó. - Al visszaült a helyére, és továbbhajtott.

Ruthie és Winfield újra betakarta fejét. Anya odakiáltott nekik: - Jól van Winfield?

- Jól - felelte Ruthie. - Aludt.

Anya ismét nekitámaszkodott a kocsi oldalának. - Furcsa érzés, amikor így vadásznak az emberre. Komisz kezdek lenni.

- Mindenki elkomiszodik - mondta apa. - Mindenki. Például ez a mai verekedés. Megváltozik az ember. Az állami táborban, bezzeg, nem voltunk komiszak.

Al jobbra fordulva, egy kavicsos útra tért, s a lámpák sárga világa reszketett a földön. A gyümölcsfák eltűntek, gyapotültetvények foglalták el a helyüket. Húsz mérföldet haladtak a gyapot között, mezei utakon kanyarogva. Az út egy bozótos patak mellett futott, át egy cementhídon, s aztán tovább a patak másik oldalán. Egy fordulónál a lámpavilág ráesett egy hosszú sor vörös, keréktelen házkocsira; az út szélén nagy jelzőtábla volt: "Gyapotszedő munkásokat keresünk." Al lassított, Tom kilesett a kocsi oldallécei között. Amikor negyed mérfölddel túljártak a házkocsikon, Tom ismét dörömbölt Alnak. Al az út mellé állította le a kocsit, s kiszállt.

- Mit akarsz már megint?

- Állítsd le a motort, és másszál föl ide - mondta Tom. Al visszaült helyére, lehajtott az árokba, kikapcsolta a motort és a világítást. Aztán visszamászott a kocsi hátsó ajtajához. - Rendben vagyunk - mondta.

Tom átmászott a fazekakon, s letérdelt anya elé. - Ide hallgass - mondta. - Itt gyapotszedő munkásokat keresnek. Láttam a táblát. Megpróbáltam kieszelni, hogyan maradhatnék veletek, de úgy, hogy mégse sodorjalak bajba. Ha az arcom meggyógyul, talán rendben lesz minden, de most még nem. Látod azokat a kocsikat, amiket elhagytunk? Azokban laknak a gyapotszedők. Itt valószínűleg van munka. Hátha munkát kapnátok itt, s egy ilyen kocsiban laknátok?

- S mi lesz veled? - kérdezte anya.

- Láttad ezt a patakot. A medre csupa bozót. A bozótban úgy elbújhatnék, hogy nem látna senki. Éjszaka hozhatnátok nekem ennivalót. Láttam egy csatornanyílást egy kicsivel hátrább. Talán abban hálhatnék.

Apa azt mondta: - Bizony isten, szeretnék már gyapothoz nyúlni. Itt van munka, ha jól értem.

- Azokban a kocsikban jól lehet lakni - mondta anya. - Csinosak, szárazak. Gondolod, Tom, hogy el lehet bújni abban a bozótban?

- Tudom. Figyeltem. Kiválaszthatnék valami elrejtett kis helyet. Mihelyt az arcom meggyógyul, előbújok.

- De a seb helye csúnya marad - mondta anya.

- Eh, sebhely akárkinek lehet az arcán.

- Egyszer négyszáz font gyapotot szedtem - mondta apa. - Igaz, hogy jó nehéz termés volt. Ha valamennyien szedünk, szerezhetünk egy kis pénzt.

- És húst vehetünk - mondta Al. - Hát most mit csináljunk?

- Gyerünk vissza, s aludjunk a kocsiban reggelig - mondta apa. - Holnap munkába állunk. Még a sötétségben is látom a magházakat.

- S mi lesz Tommal? - kérdezte anya.

- Most ne gondolj rám, anya. Magamhoz veszek egy takarót. Nézz csak visszafelé az úton. Ott van egy csatornanyílás. Majd kihozol nekem egy kis kenyeret, krumplit vagy málét, s ott hagyod. Én meg érte megyek.

- Jó.

- Azt hiszem, okos dolog - mondta apa.

- Okos hát - erősködött Tom. - Mihelyt az arcom javul egy kicsit, előbújok, és nekilátok a szedésnek.

- Hát jól van - hagyta rá anya. - De ne kísértsd az istent. Egy darabig meg ne lásson senki.

Tom a kocsi végébe mászott. - Elviszem a takarót. Keresd meg azt a csatornanyílást, amit elhagytunk, anya.

- Csak vigyázz - mondta könyörögve anya. - Nagyon vigyázz.

- Vigyázok, persze hogy vigyázok - mondta Tom. Átmászott a kocsi hátsó oldalán, s lefelé indult a töltésen. - Jó éjszakát - mondta.

Anya nézte, amíg alakja össze nem keveredett az éjszakával, s el nem tűnt a parti bozótban. - Édes Jézusom, remélem, jó lesz így - mondta.

Al megkérdezte: - Menjek most vissza?

- Gyerünk - mondta apa.

- De lassan - mondta anya. - Biztos akarok lenni a dolgomban, s látni akarom azt a csatorna-nyílást, amiről Tom beszélt. Muszáj hogy lássam.

Al faroltatta a kocsit, s addig manőverezett a szűk úton, amíg meg nem fordult. Lassan hajtott vissza a sorban álló házkocsikig. A kocsilámpák világánál látszottak a széles kocsiajtókhoz vezető deszkalépcsők. Az ajtók sötétek voltak. Éjszaka senki sem mozdult ki. Al kikapcsolta a lámpákat.

- Te meg John bácsi másszatok fel hátul - mondta Sáronrózsájának. - Én majd itt az ülésen alszom.

John bácsi fölsegítette a viselős asszonyt a kocsi hátsó oldalán. Anya kis helyen halmozta egymásra a fazekakat. A család összeszorulva feküdt a kocsi hátsó részében.

Valamelyik házkocsiban fel-felsírt egy kisbaba. Kijött egy kutya, szimatolt, morgott, s ott ólálkodott Joadék kocsija körül. A patak medréből felhallatszott a víz csörgedezése.

27

Gyapotszedő munkásokat keresünk - táblák az út mentén. Kiosztogatott narancsszínű cédulák: *Gyapotszedő munkásokat keresünk.*

- Erre, azt mondják, ezen az úton fölfelé.

A sötétzöld palánták megszálasodtak már, s nehéz magházak szoronganak a hüvelyben. A fehér gyapot kibuggyan, mint a pattogatott kukorica.

Örülünk, hogy gyapothoz nyúlhatunk. Gyöngéden érintjük meg a magházat az ujjunk hegyével.

Én jó szedő vagyok.

Itt, ezzel az emberrel kell beszélni.

Gyapotot szeretnék szedni.

Van-e zsákod?

Zsákom az nincs.

A zsák egy dollárba kerül. Majd levonjuk az első százötvenből. Száz font nyolcvan cent, amikor először járod meg a földet. Kilencven cent, amikor másodszor járod meg. Tessék, itt van a zsák. Egy dollár. Ha dollárod nincs, levonjuk az első százötvenből. Becsületes üzlet, előre megmondjuk.

Becsületes, hogyne. Jó gyapotzsák, kibírja az egész munkaidőt. S amikor a sok hurcolástól kikopott, megfordítod, s a másik végét használod. A nyitott végét bevarrod. A kopott végét felhasítod. S amikor mindkét vége elkopott, még akkor is kitűnő vászon! Jó nyári alsó lesz belőle. Vagy hálóing. Egy szó, mint száz, egy gyapotzsák nem utolsó dolog. Erősítsd a derekadra. Nyisd ki a száját, húzd át a két lábad közt. Eleinte könnyen húzod magad után. Aztán ujjad hegyével leszeded a pihét, s bedugdosod a lábak közt hurcolt zsákba. Gyerekek jönnek a hátad mögött; a gyerekek nem kapnak gyapotzsákot: vagy jutazsákot használnak, vagy az apjuk zsákjába gyűjtenek. Most már nehéz a zsák. Hajolj előre, húzd magad után. Én ügyes gyapotszedő vagyok. Rájár az ujjam, gyorsan megtalálja a magházat. Csak megyünk, mendegélünk, beszélgetünk, talán éneklünk is, amíg a zsák el nem nehezedik. Az ember ujja rájár. Magától is tudja. A szeme nézi is a munkát, meg nem is.

Beszélgetések a sorok között...

Volt egy asszony a régi hazánkban, neveket nem említek, egyszer csak néger gyereke született. Addig senki sem tudott a dologról. Sohasem akadtak a nyomára a négernek. Az asszony sohasem mosakodott ki ebből a szégyenből. Na de azt akartam mondani, hogy remek gyapotszedő volt.

Most már nehéz a zsák, húzd magad után. Feszítsd meg a csípődet, vontasd a zsákot, mint az igásló. A gyerekek is apjuk zsákjába szednek. Jó itt a termés. Az alacsony helyeken ritkásan nő: ritka és szálas. Sose láttam olyan gyapotot, mint itt Kaliforniában. Hosszú a szála, a legjobb gyapot, amit életemben láttam. Hamar kizsarolja a földet. Ha valaki gyapotföldet akar venni, azt mondják neki: Ne vedd meg, csak béreld ki. Aztán, ha a gyapot kiszítta az erejét, költözzél tovább.

Embersorok haladnak elébb-elébb a földeken. Rájár az ujjuk a szedésre. Kutató ujjak nyúlnak a cserje közé, s tüstént megtalálják a magházakat. Szinte oda se kell nézni.

Fogadok, hogy vakon is tudnék gyapotot szedni. Megérzem a magházat. Én tisztán szedek.

Most tele a zsák. Odavisszük a mérleghez. Vitatkozás. A mérlegkezelő azt mondja, köveket tettünk a zsákba, hogy nehezebb legyen. Mit csináljunk vele? A mérleg nyelve szilárdan áll. Néha neki van igaza, csakugyan köveket tettünk a zsákba. Néha nekünk van igazunk, a mérleg meg van hamisítva. Néha mindkettőnknek igaza van, igaz a kő is, a mérleghamisítás is. Mindig vitázunk, mindig veszekszünk. Nem hagyjuk magunkat. Ő sem. Mi az a pár darab kő? Vagy talán csak egy. Negyed font? Örökös vita.

Vissza az üres zsákkal. Nekünk is van könyvünk. Beírjuk a súlyt. Ha tudják, hogy jegyezzük, nem csalhatnak. De isten oltalmazzon, ha magad is nem jegyzed a súlyt. Jó munka ez. A gyerekek szaladgálnak. Hallottál-e gyapotszedő gépről?

Hallottam.

Gondolod, hogy ide kerül valamikor?

Hát ha ide kerül, azt mondják, vége lesz a kézi szedésnek.

Esteledik. Mindenki fáradt. De jó szedés volt. Három dollárt kerestünk, én meg az asszony meg a gyerekek.

A kocsik elindultak a gyapotföldek felé. Gyapottáborok épülnek. Az oldalrácsos, magas teherautókat és pótkocsikat tetézve rakják meg fehér pehellyel. Gyapot tapad a drótsövényhez, gyapot görög apró labdákban végig az úton, a szél fuvallatára. Hófehér, tiszta gyapot kerül a hántológépbe. Szép, fehér gyapot, nagy, hatalmas bálákban indul a prés felé. Gyapot tapad az ember ruhájához, gyapot akad a szakállába. Ha orrodat fújod, gyapot jön ki az orrodból.

Most húzd tovább, töltsd meg a zsákot, mielőtt besötétedik. Ügyes ujjak kutatják a magházakat. Megfeszült csípők vonszolják a zsákot. A gyerekek kifáradnak estére. Lábuk egymásba botlik. A nap lemegy.

Bárcsak sokáig tartana ez. Nem sok pénzt hoz, isten a tudója, de bárcsak soká tartana.

Az országúton szaporodnak az ócska kocsik, ide szívják őket a cédulák.

Van gyapotzsákod?

Nincs.

Egy dollárba kerül.

Ha csak ötvenen volnánk, maradhatnánk egy darabig, de ötszázan vagyunk. Nem tarthat soká a munka. Ismertem valakit, aki sohasem tudta ledolgozni a zsákja árát. Minden munkahelyén új zsákot kapott, s minden földet megszedtek, mielőtt annyira jutott volna.

Az isten szerelméért, igyekezzünk egy kis pénzt félretenni! Gyorsan közeledik a tél. Télen egész Kaliforniában nincs munka. Töltsd meg a zsákot, míg be nem sötétedik. Láttam, amint az az ember két göröngyöt dugott belé.

Hát aztán! Miért ne? Csak ellensúlyozza a meghamisított mérleget.

Itt a könyvem, háromszáztizenkét font.

Helyes.

Jézusom, nem is vitatkozott! Bizonyosan hamis a mérlege. No azért mégis jó nap volt.

Azt mondják, ezer ember van úton errefelé. Holnap verekedni fogunk egy-egy sorért. Gyorsan fogjuk kapkodni a gyapotot.

Gyapotszedő munkásokat keresünk. Minél többen szednek, annál hamarább kerül présbe a gyapot.

Most gyerünk a gyapottáborba.

Ma este karajt eszünk. Uram isten! Karajra is telik! Add a kezedet annak a kisfiúnak, nagyon fáradt. Szaladj előre, és vegyél négy font karajt. Az asszony kétszersültet is készít ma este, ha nem lesz nagyon fáradt.

28

A tizenkét házkocsi szorosan egymás mellett állt egy kis lapos helyen, a patak mellett. Két sor volt, mindegyikben hat ház, a kerekeket kiszedték alóluk. A nagy tolóajtókhoz deszkából összerótt feljáró vezetett. Jó házak voltak, eső és léghuzat nem járta őket, s huszonnégy családnak adtak helyet, mindegyiknek mindkét végében egy-egy család lakott. Ablak nem volt, de a széles ajtók nyitva álltak. Némelyik kocsiban középen sátorvászon lógott le, másokban meg csak az ajtó elhelyezése mutatta a határt.

Joadék megkapták az utolsó kocsi egyik végét. Valamelyik előző lakos otthagyott egy kürtővel fölszerelt benzineskannát, s a kürtő számára átlyukasztotta a falat. A kocsi vége akkor is sötét volt, ha a széles ajtó nyitva állt. Anya fölaggatta a kátrányos ponyvát a kocsi közepén.

- Jó hely ez - mondta. - Úgyszólván minden eddigi helyünknél jobb, az állami tábort kivéve.

Minden este leterítette a derékaljakat a padlóra, s minden reggel összegöngyölítette. Mindennap kijártak a földekre gyapotot szedni, s minden este húst ettek. Egy szombati nap behajtottak Tulare-ba, vettek egy bádogtűzhelyet, új overallt Alnak, apának, Winfieldnek meg John bácsinak, ruhát vásároltak anyának, anya ünneplőjét pedig Sáronrózsájának adták.

- Olyan vastag szegényke - mondta anya -, hogy kár volna most új ruhát venni.

Joadéknak szerencséjük volt. Elég jókor jöttek, hogy helyet kapjanak egy házkocsiban. Azóta már a később jövők sátrai ellepték a kis lapos helyet, a házkocsik lakói “régieknek”, bizonyos tekintetben arisztokratáknak számítottak.

A kis patak ott kanyargott mellettük, hol kibukkant a fűzfák közül, hol eltűnt közöttük. Mindegyik kocsitól keményre taposott ösvény vezetett le a patakhoz. A kocsik közt ruhaszárító kötelek lógtak, mindennap megrakva száradó fehérneművel.

Este hazaballagtak a földekről, s hónuk alatt összehajtogatva fogták a gyapotzsákokat. Elmentek a keresztútnál levő boltba, s az ilyenkor tele volt vásárlásukat végző gyapot-szedőkkel.

- Mennyit kerestetek ma?

- Jól dolgoztunk. Három és felet. Bárcsak így maradna. Lassanként a gyerekek is jó gyapot-szedők lesznek. Anya mindegyiknek készített egy kis zsákot. Felnőtteknek való zsákot nem tudnának maguk után húzni. Amit szedtek, beleöntik a miénkbe. Két ócska ingből készült a zsákjuk. Jól dolgoznak.

Anya pedig odament a húsospulthoz, mutatóujját ajkára nyomta, ráfújt az ujjára, s erősen gondolkozott. - Szeretnék egy kis sertéskotlettet - mondta. - Mibe kerül?

- Fontja harminc cent, asszonyság.

- Hát adj ide három fontot. Meg egy jó darab főzni való marhahúst. A lányom megfőzheti holnap. Meg egy palack tejet a lányomnak. Bolondul a tejért. Gyereke lesz. Az ápolónő azt mondta neki, hogy sok tejet igyék. Igaz, krumpli is kellene még.

Apa odalépett, kezében egy konzervdoboz baracklekvárral.

- Megvehetnénk ezt is - mondta. - Fánkot süthetnél.

Anya összeráncolta a homlokát. - Hát, nem bánom. Megvesszük. Most aztán jó sok szalonnát.

Odajött Ruthie, kezében két nagy skatulya diákabrak, tekintetében habozó kérdés, amely anya fejének bólintása vagy tagadó rázása szerint válhatik tragédiává vagy örvendező izgalommá. - Anya? - Magasra tartja a két skatulyát, s lóbálni kezdi, hogy annál vonzóbbá tegye.

- Tedd csak vissza...

A tragédia kezd kialakulni Ruthie szemében. Apa azt mondja: - Hiszen csak öt cent egy skatulya. Jól dolgoztak ma a kölykök.

- Hát - Ruthie szemébe kezd belopózni az örvendező izgalom -, nem bánom.

Ruthie sarkon fordul, és elszalad. A bolt közepén elkapja Winfieldet, kirángatja maga után az ajtón, s eltűnnek a sötétségben.

John bácsi egy pár durva vászonkesztyűt tapogat, a tenyere sárga bőrből készült, felpróbálja, lehúzza, leteszi. Lassan odahúzódik a pálinkáspolcokhoz, megáll, s a palackok felírását tanulmányozza. Anya meglátja. - Apa - azt mondja, s fejével John bácsi felé bök.

Apa odamegy hozzá. - Talán bizony szomjazni kezdesz, John.

- Nem.

- Csak várj, amíg megszedjük a gyapotot - mondja apa. - Akkor aztán a sárga földig leihatod magad.

- Nem izzadok - mondja John bácsi. - Erősen dolgozom, és jól alszom. Nincsenek álmaim, nem bánt semmi.

- Csak láttam, hogy nagyon kacsingattál ezekre a palackokra.

- Jóformán meg se láttam. Furcsa. Éppen csak vásárolni akarok. Valamit, amire nincs szükségem. Szeretnék egy ilyen biztonsági borotvát venni. Gondoltam, megveszek egy pár kesztyűt. Nagyon olcsó.

- Gyapotot nem lehet kesztyűben szedni - mondja apa.

- Tudom. Arra a biztonsági borotvára sincs szükségem. De annyi a holmi itt, hogy az ember szeretné megvenni, akár van rá szüksége, akár nincs.

Anya odakiáltja nekik: - Gyertek. Megvan minden. - Egy zacskót visz a karján. John bácsi is, apa is elvesz egy-egy csomagot. Odakünn Ruthie és Winfield várakozik, szemük kidülled, arcuk kerek, szájuk tele diákabrakkal.

- Fogadok, hogy ezek ma nem vacsoráznak - mondja anya.

Az emberek már özönlöttek a házkocsik tábora felé. A sátrakban világot gyújtottak. A kürtőkből gomolygott a füst. Joadék felmásztak a kocsirészükhöz vezető pallón. Sáronrózsája egy ládán ült a tűzhely mellett. Megrakta már a tüzet, s a bádogtűzhely oldala vörösen izzott. - Kaptatok tejet? - kérdezte.

- Kaptunk. Itt van.

- Add ide. Dél óta nem ittam.

- Ez azt hiszi, a tej orvosság.

- Az ápolónő azt mondta.

- Kész a krumpli?

- Itt van, meghámoztam.

- Megsütjük - mondta anya. - Sertéskotlettet hoztam. Vagdosd be a krumplit az új serpenyőbe. És dobj bele egy fej hagymát. Ti menjetek mosdani, s hozzatok be egy vödör vizet. Hová lett Ruthie és Winfield? Azoknak is mosdani kéne. Diákabrakot kaptak - mondta anya Sáronrózsájának. - Mindegyik egy egész skatulyával.

A férfiak lementek a patakra mosakodni. Sáronrózsája belészeletelte a krumplit a serpenyőbe, s kavargatta a kés hegyével.

Hirtelen félrehajtotta valaki a sátorponyvát. Széles, izzadó ábrázat nézett be a kocsi másik végéből. - Hogy sikerült a mai nap, Joadné?

Anya megfordult. - Ó, jó estét, Wainwrightné. Jól dolgoztunk. Három és fél. Pontosabban három ötvenhét.

- Mi négy dollárt kerestünk.

- Persze - mondta anya -, hiszen többen vagytok.

- Többen. Jonas kezd felnőni. Látom, sertéskaraj készül.

Winfield bemászott az ajtón. - Anya!

- Hallgass egy percig. Igen, a férfiak szeretik a sertéskarajt.

- Én szalonnát sütök - mondta Wainwrightné. - Érzed a szagát?

- Nem érzem, mert hagyma van a krumplinkban.

- Odaég! - kiáltotta Wainwrightné, s feje eltűnt a ponyva mögött.

- Anya - mondta Winfield.

- Mi az? Talán beteg lettél a diákabraktól?

- Anya, Ruthie elárulta.

- Mit árult el?

- Tom dolgát.

Anya rábámult. - Elárulta? - Aztán letérdelt a gyerek elé. - Winfield, kinek árulta el?

Winfield zavarba jött. Hátralépett. - Csak egy kicsit mondott el belőle.

- Winfield! Azonnal mondd meg, hogy mit mondott.

- Hát, nem ette meg az egész diákabrakot. Maradt még neki, csak úgy darabonként eszegette, lassan, ahogy mindig szokta, s azt mondta: Ugye, szeretnéd, ha neked is maradt volna!

- Winfield - sürgette anya -, beszélj már. - Idegesen nézett hátra a ponyva felé. - Sáronrózsája, eredj és beszélgess Wainwrightnével, hogy ne hallja ezt.

- De mi lesz a krumplival?

- Majd én ügyelek rá, csak eredj. Nem akarom, hogy hallgatózzék a ponyva mögött. - Az asszonyka nehézkesen ment végig a kocsin, s átkerült a felakasztott ponyva másik oldalára.

Anya azt mondta: - No, most beszélj, Winfield.

- Úgy volt, ahogy mondtam, csak egy kis darabot evett meg egyszerre, s néha még netté is törte, hogy tovább tartson.

- Jó, csak siess már.

- No aztán gyerekek vették körül, és szerettek volna kapni belőle, de Ruthie csak majszolgatta, és nem adott senkinek. Hát megharagudtak. Egyik gyerek kikapta kezéből a skatulyát.

- Winfield, mondd már gyorsan azt a másik dolgot.

- Hiszen azt mondom. Ruthie megharagudott, és kergetni kezdte őket, egyet megvert, aztán megvert egy másikat, aztán jött egy nagy lány, és ellátta a baját Ruthie-nak. Jól odavágott neki. Ruthie bőgni kezdett, és azt mondta, hogy megkeresi a felnőtt bátyját, az majd megöli azt a nagy lányt. És a nagy lány azt mondta, hogy neki is van ám felnőtt bátyja. - Winfield lélegzete minduntalan elakadt, míg ezeket elmondta. - Szóval, verekedtek, és az a nagy lány jól odavágott Ruthie-nak, és Ruthie azt mondta, hogy az ő bátyja meg fogja ölni annak a nagy lánynak a bátyját. És a nagy lány azt mondta, hogy hátha az ő bátyja öli meg a mi bátyánkat. És aztán, aztán Ruthie azt mondta, hogy a mi bátyánk már két embert ölt meg. És aztán a nagy lány azt mondta, hogyisne, hazug kutya vagy. Ruthie meg azt mondta, igenis, a bátyánk most is bujkál, mert megölt valakit, és meg tudja ölni annak a nagy lánynak a bátyját is. Aztán mindenfélének szidták egymást, és Ruthie követ hajított rá, és a nagy lány kergetni kezdte, én meg hazajöttem.

- Jaj istenem! - mondta bágyadtan anya. - Édes, drága, jászolban alvó Jézusom! Mitévők legyünk most? - Homlokát tenyerére támasztotta, s dörzsölgette a szemét. - Mitévők legyünk most? - A harsogó tűzhely felől az odaégett krumpli szaga érzett. Anya gépiesen odament és megforgatta.

- Sáronrózsája! - kiáltott anya. Az asszonyka előbukkant a ponyva mögül. - Gyere, ügyelj a vacsorára. Winfield, eredj, keresd meg Ruthie-t, és hozd ide.

- Megvered, anya? - kérdezte reménykedve a fiú.

- Nem. Nem tehettek róla. Szeretném tudni, miért tette? Nem, hiábavaló lenne megverni. Csak szaladj, keresd meg és hozd haza.

Winfield rohant az ajtó felé, összetalálkozott a pallón fölfelé haladó három férfival, s félreállt az útjukból.

Anya halkan mondta: - Apa, beszélnem kell veled. Ruthie elmondta valami gyerekeknek, hogy Tom bujkál.

- Micsoda?

- Elmondta. Verekedésbe keveredett, és elmondta.

- Ó, az a kis kutyafajzat!

- Nem, nem tudta, mit cselekszik. Mármost ide hallgass, apa. Akarom, hogy itt maradj. Én elmegyek, megkeresem Tomot, és elmondok neki mindent. Meg kell mondanom, hogy vigyázzon. Te itt maradsz, apa, és ügyelsz mindenre. Viszek neki valami vacsorát.

- Jó - hagyta helyben apa.

- Ruthie-nak szót se szólj arról, amit csinált. Majd én beszélek vele.

E pillanatban belépett Ruthie, s utána Winfield. A leányka csupa piszok volt. Szája ragadt az édességtől, orrából még mindig csöpögött egy kis vér. Szégyenkezés és ijedtség látszott rajta. Winfield diadalmasan jött utána. Ruthie haragosan nézett körül, de hátrament a kocsi sarkába, s ott vetette meg a hátát. Szégyenkezés és harag keveredett benne.

- Megmondtam neki, hogy mit csinált - szólalt meg Winfield.

Anya két kotlettet és sült krumpliszeleteket rakott egy óntányérra. - Hallgass, Winfield - mondta. - Fölösleges, hogy még jobban fájjon neki.

Ruthie egy ugrással anya mellett termett. Derékon ragadta, ölébe temette a fejét, s elfojtott zokogása egész testét megrázta. Anya szabadulni próbált tőle, de a gyerek ujjai erősen belekapaszkodtak. Anya gyöngéden hátrasimította Ruthie haját, s megveregette a vállát. - Csitt - mondta -, hiszen nem tudtad.

Ruthie fölemelte piszkos, könnyben és vérben ázó arcát. - Ellopták tőlem a diákabrakot! - kiáltotta. - És az a nagy disznó lány megvert - azzal ismét hangos sírásra fakadt.

- Csitt! - mondta anya. - Ne beszélj így. No, eressz már. Elmegyek.

- Miért nem vered meg, anya? Ha nem fösvénykedett volna a diákabrakjával, nem lett volna semmi baj. Csak verd meg jól.

- Törődj a magad dolgával - mondta haragosan anya. - Majd téged verlek meg. Most eressz, Ruthie.

Winfield visszahúzódott az összegöngyölített derékaljhoz, s cinikus, tompa arccal nézte a családot. Aztán védekező állásba helyezkedett, mert tudta, hogy Ruthie a legelső alkalommal nekitámad. Ruthie csöndesen, megtörten húzódott a kocsi másik végébe.

Anya újságpapírral borította le az óntányért. - Most megyek - mondta.

- S te nem eszel semmit? - kérdezte John bácsi.

- Majd később, ha visszajöttem. Most nem tudnék enni. - Odament a nyitott ajtóhoz, s merev tartással lépdelt le a deszkapallón.

A házkocsik patak felé néző oldalán szorosan egymás mellett álltak a sátrak, a kötelek egymást keresztezték, s egyik sátor karója ott állt a másiknak bejáratánál. A lámpafény átvilágított a sátrak vásznán, s a kürtőkből gomolygott a füst. Férfiak, asszonyok beszélgetve álltak a sátrak bejárata előtt. A gyerekek vadul szaladgáltak összevissza. Anya fenséges léptekkel haladt végig a sátrak során. Itt-ott ráismertek.

- Jó estét, Joadné.

- Jó estét.

- Kiviszel valamit?

- Ismerősöknek viszek vissza egy kis kölcsönkenyeret.

Végre kijutott a sátrak közül. Megállt és visszanézett. A tábor fölött világosság izzott, s a sok beszélgetés egybeverődő moraja hallatszott. Néha kivált belőle egy-egy élesebb hang. A levegő tele volt a füst szagával. Valaki halkan szájharmonikázott, újra meg újra próbálgatva ugyanazt a dallamtöredéket.

Anya belépett a patakparti füzesbe. Letért az ösvényről, s fülelve várakozott, hogy meghallja, ha utána talál jönni valaki. Egy férfi a tábor felé ment az ösvényen, útközben felhúzva nadrágtartóját, s nadrágját gombolgatva. Anya mozdulatlanul ült helyén, s a férfi elment előtte, anélkül, hogy meglátta volna. Öt percig várt még, aztán fölállt, s tovább haladt a patak menti ösvényen. Oly nesztelenül járt, hogy a lehullott fűzfalevelek zörgésén keresztül is hallhatta a víz csobogását. Az ösvény is, a patak is balra kanyarodott, aztán ismét jobbra, s odaért az országúthoz. A csillagok homályos világánál meglátta a töltést s azt a fekete, kerek csatornanyílást, ahol Tom ennivalóját hagyni szokta. Óvatosan odalopózott, betette a lyukba az ételes tányért, s az ott hagyott üres tányért visszavette. Ismét fölmászott a füzesbe, benyomakodott a sűrű bozótba, leült és várt. Az ágak közt szemmel tudta tartani a fekete

lyukat. Kezét összekulcsolta térdén, és némán üldögélt. Néhány pillanat múlva ismét megelevenedett a sűrű bozót. A mezei egér óvatosan futott végig a leveleken. Egy görény nehézkesen, nyugodtan döcögött az ösvényen, enyhe bűzt hagyva maga után. Aztán a szél gyöngéden megbolygatta a fűzfákat, mintha vizsgálgatná, s aranyszínű levelek zápora hullt a földre. Hirtelen szélroham rázta meg a fákat, s a zizegő levélzápor megújult. Anya érezte haján és vállán a leveleket. Az égen vastag fekete felhő húzódott keresztül, s eltakarta a csillagokat. Ritkás, kövér cseppek kezdtek hullani, nagyot koppantak a lehullott leveleken; aztán a felhő továbbvonult, s újra megjelentek a csillagok. Anya borzongott. Elszállt a szél is, s nyugton hagyta a bozótot, de a fák zizegése tovább húzódott a patak mentén. A táborból odahallatszott egy hegedű éles hangja, amint tapogatózva keresett egy dallamot.

Anya messzi bal felé halk lépteket hallott a lehullott levelek között, s feszülten figyelni kezdett. Elengedte térdét, s fejét fölszegte, hogy jobban halljon. A mozgás megszűnt, aztán egy hosszú perc múlva újrakezdődött. Valami növény indája keményen rácsapódott a száraz levelekre. Anya megpillantott egy sötét alakot, amely kibukkant a szabadba, s a csatornanyílás felé mászott. Pillanatra eltakarta a fekete lyukat, aztán visszafelé indult. Halkan odaszólt neki: - Tom! - Az alak megállt, oly mozdulatlanul, oly alacsonyan kuporogva, hogy akár fatönk is lehetett volna. Újra odaszólt: - Tom, Tom, fiam! - Erre megmozdult az alak.

- Te vagy az, anya?

- Erre gyere. - Felállt és elindult, hogy összetalálkozzék vele.

- Nem lett volna szabad idejönnöd - mondta Tom.

- Muszáj volt hogy találkozzunk, Tom. Beszélnem kell veled.

- Közel vagyunk az ösvényhez - mondta Tom. - Erre jöhet valaki.

- Nincs valami tanyád, Tom?

- Van, de ha... ha valaki meglát velem, az egész család bajba kerül.

- Muszáj, Tom.

- Hát akkor gyere. Csöndesen járj. - Átgázolt a kis patakon, nyugodtan belelépve a vízbe, s anya utána. Áttört a bozóton, a sűrű másik oldalán szabad mezőre ért ki, s a felszántott föld mezsgyéjén haladt. A gyapotcserje feketedő szárai élesen elütöttek a földtől, s a szárakon még itt-ott gyapotpehely lógott. Vagy negyed mérföldet haladtak a mezsgyén, aztán ismét betértek a bozótba. Tom odament egy vadszeder-bokorhoz, amely valóságos falat alkotott, lehajolt, s félrehúzott egy indanyalábot. - Be kell mászni - mondta.

Anya négykézlábra ereszkedett. Érezte, hogy homok van alatta, aztán a bokor sötét belsejében már nem horzsolták az ágak, s kitapintotta a földön Tom takaróját. Tom ismét elrendezte az indákat. A rejtekben vak sötétség volt. - Hol vagy, anya?

- Itt vagyok, itt. Halkan beszélj, Tom.

- Ne félj. Jó ideje úgy élek már, mint a nyúl.

Anya hallotta, amint kiszedi a papírból az óntányért.

- Sertéskotlett - mondta anya. - Sült krumpliszeletekkel.

- Úristen, még meleg is!

Anya egyáltalán nem látta a sötétben, de hallotta, amint rágja, tépi, nyeli a húst.

- Jó menedék ez - mondta Tom.

Anya bizonytalan hangon szólalt meg: - Tom, Ruthie elárult. - Hallotta, amint fia nagyot nyel.

- Ruthie? Miért?

- Nem tehetett róla. Verekedésbe keveredett, s olyasmit mondott, hogy a bátyja majd elveri annak a másik lánynak a bátyját. Tudod, milyenek a gyerekek. Aztán elmondta, hogy a bátyja megölt valakit, és most bujkál.

Tom elnevette magát. - Mindig mondtam, hogy John bácsi ügyeljen rájuk, de sose tette meg. Gyerekbeszéd, anya. Nem baj.

- De baj - mondta anya. - Azok a gyerekek tovább beszélik, az emberek meghallják, azok is beszélnek, s hamarosan megeshetik, hogy rendőröket küldenek a keresésedre. El kell menned, Tom.

- Azt én már régen mondtam. Mindig féltem, hogy valaki meglátja, amikor berakod az ételt a csatornanyílásba, s aztán figyelni fognak.

- Tudom. De akartam, hogy a közelemben légy. Féltettelek. Nem láttalak. Most sem látlak. Hogy van az arcod?

- Gyorsan javul.

- Gyere ide, Tom. Hadd tapogassam meg. Gyere egészen közel hozzám. - Tom odamászott. Anya kinyújtott keze megtalálta fejét a sötétben, ujja lefelé haladt az orráig, aztán végigtapogatta bal orcáját. - Csúnya sebhely ez, Tom. S az orrod is egészen elferdült.

- Talán jól van ez így. Senki sem ismer meg. Ha ujjlenyomatot nem vettek volna rólam, örülnék ennek. - Azzal visszament az ételéhez.

- Csitt! - mondta anya. - Hallgass csak!

- Ez csak a szél, csak a szél. - A szélroham lefelé zúdult a patak mentén, s nyögette útjában a fákat.

Anya odamászott, ahonnét Tom hangját hallotta.

- Még egyszer meg akarlak tapogatni, Tom. Mintha vak lennék, olyan sötét van itt. Emlékezni akarok rád, legalább az ujjaimmal. El kell menned, Tom.

- El bizony. Tudtam én azt kezdettől fogva.

- Jól keresünk - mondta anya. - Eldugtam egy kis pénzt. Nyújtsd a kezedet, Tom. Itt van hét dollár.

- Nem veszem el a pénzedet - mondta Tom. - Boldogulok én anélkül is.

- Nyújtsd ki a kezedet, Tom. Aludni sem tudok többet, ha pénz nélkül engedlek el. Hátha fel kell ülnöd egy autóbuszra. Szeretném, ha messzire elmennél, három-négyszáz mérföldnyire.

- Nem fogadom el.

- Tom - mondta szigorúan anya. - Vedd el ezt a pénzt. Hallod? Nincs jogod, hogy fájdalmat okozz nekem.

- Ez nem tisztesség - mondta Tom.

- Gondoltam, hátha valami nagy városba mennél. Talán Los Angelesbe. Ott nem keresne senki.

- Hm - mormogta Tom. - Ide hallgass, anya. Éjjel-nappal egyedül bujkáltam. Tudod-e, kire gondoltam? Casyre! Sokat beszélt az az ember. Bosszantott is. De most gondolkoztam azon, amit mondott, s visszaemlékszem mindenre. Azt mondta, egyszer kiment a pusztába, hogy megtalálja tulajdon lelkét, s megtudta, hogy neki magának nincs külön lelke. Az ő lelke csak

kis darabja egy nagy-nagy léleknek. Azt mondta, nem ér semmit a pusztaság, mert ez a kis darab lélek sem ér semmit, ha nincs együtt a többivel, s egésszé nem válik. Furcsa, hogy ennyire emlékszem rá. Akkor azt hittem, oda sem hallgatok. De most tudom, hogy az ember semmit sem ér egyedül.

- Jó ember volt - mondta anya.

Tom folytatta: - Idézett egyszer valamit a Szentírásból, de nem úgy hangzott, mintha onnan vette volna. Kétszer is elmondta, emlékszem rá. Azt mondja, a *Prédikátor könyvé*-ből való.

- Hogy szól?

- Azt mondja: "Kettő többet ér, mint egy, mert jó jutalmat nyer munkájáért. Mert ha elesnek, egyik fölemeli a másikat, de jaj annak, aki egyedül van, amikor elesik, mert nincs senki, aki fölsegítse." Ez az egyik része.

- Folytasd - mondta anya. - Folytasd, Tom.

- Csak még egy kicsit. "Aztán pedig, ha ketten együtt fekszenek, melegítik egymást, de hogyan melegedjék fel az ember egyedül? És ha valaki uralkodni akar rajtuk, ketten ellenállnak neki, s a háromszorosan összefont kötelet nehéz elszakítani."

- S ez a Szentírásban van?

- Casy azt mondta. A *Prédikátor könyvé*-ben.

- Csitt, figyelj csak!

- Ez csak a szél, anya. Ismerem a szelet. És gondolkozni kezdtem; a legtöbb prédikáció arról szól, hogy szegények mindig lesznek közöttünk, s ha nincs semmid, sose törődj vele, kulcsold össze a kezedet, s halálod után majd aranytányérról eszed a mennyei mannát. Ez a prédikátor meg azt mondja, hogy két ember együtt nagyobb jutalmat kap a munkájáért.

- Mit akarsz csinálni, Tom? - kérdezte anya.

Tom sokáig hallgatott. - Elgondoltam, hogy is volt az az állami táborban, hogy intéztük a magunk dolgát, hogy segítettünk a bajon, ha verekedés támadt; nem voltak ott puskás rendőrök, de különb rend volt, mint amilyet azok tudnak tartani. Gondolkoztam, hogy miért nem tudjuk ezt mindenütt megcsinálni. Dobjuk ki azokat, akik nem közülünk valók. Dolgozzunk mind együtt a magunk javáért, gazdálkodjunk mind a magunk földjén.

- Tom - ismételte anya -, mit akarsz csinálni?

- Azt, amit Casy - felelte Tom.

- De őt megölték.

- Meg - mondta Tom. - Nem ugrott félre elég gyorsan. Nem vétett ő semmit a törvény ellen, anya. Sokat gondolkoztam én azon, hogy a népünk úgy él, mint a disznó, a jó termőföld pedig parlagon hever, s egy embernek millió holdja van, amikor százezer jó gazda éhen pusztul. S azon tűnődtem, hogy ha mi valamennyien összeállnánk s ordítozni kezdenénk, ahogy az a néhány ember ordítozott a Hooper-tanya körül...

Anya azt mondta: - Üldözőbe vesznek, Tom, s leütnek, mint a fiatal Floydot.

- Üldöznek így is, úgy is. Egész népünket üldözik.

- Csak nem akarsz megölni valakit, Tom?

- Nem. Gondoltam, hogy ha már úgyis törvényen kívül helyeztek, talán meg lehetne... Eh, nem gondoltam el világosan, anya. Ne vedd el a kedvemet.

Némán ültek a szederindák szénfekete barlangjában. Anya megszólalt: - Hogy fogok majd tudni rólad? Hiszen megölhetnek, s azt sem tudom meg. Bánthatnak. Hogy tudom meg?

Tom bizonytalanul nevetett. - Meglehet, hogy úgy van, ahogy Casy mondja, az embernek nincs külön lelke, hanem csak része egy nagy léleknek, és akkor...

- Akkor?

- Akkor mindegy. Akkor ott leszek körülöttetek a sötétségben. Ott leszek mindenütt, akármerre néztek. Ott leszek mindenütt, ahol harcolnak, hogy éhes emberek betevő falathoz jussanak. Ahol a rendőr megver valakit, én is ott leszek. Ha Casy tudná... Ott leszek a haragos emberek kiáltásában s az éhes gyerekek nevetésében, amikor hallják, hogy kész a vacsora. És ott leszek, amikor a népünk a maga termését eszi, és a maga építette házában lakik. Érted? Úristen, egészen úgy beszélek, mint Casy. Mert annyit gondoltam rá. Mintha látnám néha.

- Nem értem - mondta anya. - Igazában nem tudom...

- Én sem - mondta Tom. - Csak ilyesmiről gondolkoztam. Sokat gondolkozik az ember, ha nem mozoghat. De most menj haza, anya.

- Akkor vedd el a pénzt.

Tom hallgatott egy pillanatig. - Hát jó - mondta.

- És később, Tom, ha elmúlt a veszedelem, visszajössz. De megtalálsz-e?

- Bizonyosan - mondta Tom. - Most már jobb lesz, ha elmégy. Add a kezedet. - Vezette a bejárat felé. Anya ujjai rákulcsolódtak a csuklójára. Félrehajtotta az indákat, és kikísérte anyját. - Menj egyenesen a mezőn, amíg a szélén egy szederfához nem érsz, s ott gázolj át a patakon. Isten veled.

- Isten veled - mondta anya, s gyorsan elment. Szeme nedves volt és égett, de nem sírt. Óvatosság nélkül, hangosan gázolt a falevelek közt, amikor a bozóton keresztültört. Közben a homályos égből megint hullani kezdett az eső, nagy, ritkás cseppekben, nagyot koppanva a száraz leveleken. Anya megállt, s egy darabig mozdulatlan maradt a víztől csepegő bozótban. Megfordult, s három lépést tett fia rejtekhelye felé, aztán gyorsan visszafordult ismét, s indult a kocsitábor felé. Egyenesen kiért a csatornanyíláshoz, s felmászott az útra. Az eső már elmúlt, de az eget felhők borították. Háta mögött lépéseket hallott az úton, s nyugtalanul fordult meg. A földön egy gyönge zseblámpa világa csillant meg. Anya ismét megfordult, s indult hazafelé. Kisvártatva egy férfi csatlakozott hozzá. Lámpája fényét udvariasan a földre irányította, s nem játszatta az arcán.

- Jó estét - mondta.

- Adjon isten - felelte anya.

- Úgy látszik, kapunk egy kis esőt.

- Remélem, nem. Megakasztaná a szedést. Arra pedig szükségünk van.

- Nekem is. Itt laktok ebben a táborban?

- Itt. - Lépésük egyszerre kopogott az úton.

- Húsz hold gyapotcserjém van. Megkésett egy kicsit, de most már megérett. Gondoltam, eljövök ide, s megpróbálok szedőmunkásokat szerezni.

- Az nem lesz nehéz. Itt idestova vége a munkának.

- Remélem. Az én tanyám csak egy mérföldnyire van ezen az úton.

- Hatan vagyunk - mondta anya. - Három férfi meg én és két kisgyerek.

- Majd kiteszek egy táblát. Egy mérföld ezen az úton.

- Reggelre ott leszünk.

- Remélem, nem lesz eső.

- Remélem én is - mondta anya. - Húsz hold nem tart sokáig.

- Ne is tartson. Elkéstünk már. Későn ültettem.

- Mit fizetsz, uram?

- Kilencven centet.

- Ott leszünk. Úgy hallom, jövőre hetvenöt vagy talán hatvan lesz a bér.

- Úgy hallom én is.

- Abból baj lesz - mondta anya.

- Baj lesz. Tudom. De hát magamfajta kisember nem tehet semmit. A szövetség szabja meg a béreket, mi meg kénytelenek vagyunk engedelmeskedni. Ha nem, oda a tanyánk. A kisembert mindig elnyomják.

Odaértek a táborhoz. - Ott leszünk - mondta anya. - Itt már nem sok szednivaló maradt. - Odament az utolsó házkocsihoz, s felmászott a deszkapallón. A lecsavart lámpa világa sötét árnyakat festett a kocsi falaira. Apa, John bácsi meg egy idősebb férfi a fal mellett üldögéltek a földön.

- Megjöttem - mondta anya. - Jó estét, Wainwright szomszéd.

A szomszéd fölemelte finom metszésű arcát. Szeme mélyen rejtőzködött összeráncolt szemöldöke alatt. Haja kékesfehér, finom szálú volt. Arcát, állát tömör, ezüstös szakáll borította. - Jó estét, asszonyság.

- Szedőmunkát kaptunk holnapra - mondta anya. - Egy mérföldnyire innét, északra. Húsz hold.

- Jó lesz, ha kocsival megyünk - mondta apa. - Többet végezhetünk.

Wainwright mohón kapta föl a fejét. - Mehetnénk mi is?

- Hogyne. Egy darabon együtt jöttem a gazdával. Munkásokat keres.

- A gyapotnak már jóformán vége. Igen vékonyan ereszt a második szedés. Nehéz lesz már azon pénzt keresni. Nagyon letisztogattuk a földet elõszörre.

- Velünk jöhettek a kocsin - mondta anya. - Megfeleznénk a benzin költségét.

- Ez aztán derék dolog.

- Megtakarítás mind a két családnak - mondta anya.

Apa megszólalt: - Wainwright szomszéd azért jött át hozzánk, mert aggasztja valami. Éppen erről beszéltünk.

- Mi baj?

Wainwright lenézett a földre. - Aggie lányunkról van szó. - Nagy leány, idestova tizenhat esztendős lesz, s egészen anyányi már.

- Csinos leány - mondta anya.

- Hallgasd csak végig - mondta apa.

- Hát Aggie meg a ti Al fiatok együtt járkálnak el minden áldott este. Aggie derék, egészséges leány, férj kéne neki, különben könnyen bajba kerülhet. A mi családunkban sohasem volt még baj. De hogy most olyan szegényesen állunk, aggódni kezdtünk, a feleségem meg én. Hátha bajba kerül?

Anya szétgöngyölt egy derékaljat, és leült rá. - Most is künn járnak? - kérdezte.

- Mindig - mondta Wainwright -, minden este.

- Hm. Hát hiszen Al jó gyerek. Mostanában egy kicsit úgy érzi magát, mint a kakas a maga szemétdombján, de azért derék, jó fiú. Kívánni se lehetne jobbat.

- Ó, hiszen nem is Alra van panaszunk! Szeretjük. Hanem az aggaszt minket, hogy Aggie felnőtt leány. Aztán mi lesz, ha elmegyünk innét, vagy ti mentek el, s egyszerre csak azt látjuk, hogy bajbajutott? A mi családunkon nem esett még ilyen szégyen.

Anya azt mondta: - Igyekszünk, hogy ne hozzunk szégyent rátok.

A férfi gyorsan fölállt. - Köszönöm, asszonyság. Aggie felnőtt leány. Jó leány, tisztességes, derék teremtés. Megköszönjük, asszonyság, ha megkímélsz bennünket a szégyentől. Aggie nem tehet semmiről. Felnőtt leány.

- Apa majd beszél Allal - mondta anya. - Vagy ha ő nem akar, beszélek én.

- Hát akkor jó éjszakát - mondta Wainwright -, köszönjük szépen. - Azzal átkerült a ponyva másik oldalára. Hallották, amint halkan beszél a kocsi túlsó végében, s előadja küldetésének eredményét.

Anya odafigyelt egy pillanatig, aztán így szólt: - Gyertek ide át, és üljetek le.

Apa és John bácsi nehézkesen tápászkodtak fel ültükből. Leültek a derékaljra, anya mellé.

- Hol vannak a gyerekek?

Apa a sarokban leterített derékaljra mutatott. - Ruthie ráugrott Winfieldre és megharapta. Lefektettem mind a kettőt. Gondolom, alszanak már. Sáronrózsája elment beszélgetni egy ismerős asszonysággal.

Anya felsóhajtott. - Megtaláltam Tomot - mondta halkan. - Elküldtem. Messzire.

Apa lassan bólintott. John bácsi mellére ejtette állát. - Nem tehet mást - mondta apa. - Mit gondolsz, John?

John bácsi fölpillantott. - Nem gondolok én már semmit - mondta. - Úgy lézengek, mintha ébren se lennék.

- Tom jó fiú - mondta anya; aztán bocsánatkérő hangon tette hozzá: - Nem akartalak megbántani, apa, amikor azt mondtam, hogy majd én beszélek Allal.

- Tudom - mondta csendesen apa. - Nem vagyok én már jó semmire. Folyvást arra gondolok, ami régen elmúlt. Hazagondolok mindig, pedig sohasem látom többet azt a helyet.

- Szebb itt, és jobb ez a föld - mondta anya.

- Tudom. De még csak nem is látom. Arra gondolok, hogyan hullatják most odahaza levelüket a fűzfák. Néha ki akarom javítani azt a hasadékot a délre néző sövényen. Furcsa dolog, hogy most az asszony parancsol a családban. Az asszony mondja meg, mit tegyünk, hová menjünk. De nem bánom.

- Az asszony könnyebben változik, mint a férfi - mondta békéltető hangon anya. - Az asszonynak egész élete két karjában van. A férfi élete a fejében. Egyet se búsulj. Meglehet, bizony, meglehet, hogy jövőre megint lesz házunk.

- Most nincs semmink - mondta apa. - És hosszú idő következik, amikor nincs munka, nincs szüret. Mit csinálunk akkor? Hogy szerzünk ennivalót? És jusson eszedbe, hogy Sáronrózsájának nincs már messze az ideje. Igazán úgy vagyok, hogy nem szeretek már gondolkozni. Beleásom magam a régi időkbe, hogy ne kelljen gondolkoznom. Úgy látszik, a mi életünknek már vége.

- Nincs vége - mondta mosolyogva anya. - Nincs vége, apa. Ez is olyasmi, amit az asszonyok tudnak. Észrevettem én azt. A férfi élete csupa nagy zökkenés; zökkenés, amikor gyerek születik, vagy meghal valaki; zökkenés, amikor földet szerez, vagy elveszti a gazdaságát. Az asszony élete egy darabban folyik, mint a patak, vannak benne kis örvények, vízesések, de az egész csak megy előre. Az asszony így nézi az életet. Nem fogunk kipusztulni. Az emberek tovább élnek, talán változnak egy kicsit, de tovább élnek.

- Ki tudja? - szólalt meg John bácsi. - Mi akadálya annak, hogy minden megálljon, hogy az emberek mind kifáradjanak és lefeküdjenek meghalni?

Anya elgondolkozott. Két fénylő keze fejét összedörzsölgette, s jobb keze ujjait bedugta bal keze ujjai közé. - Nehéz azt megmondani - felelte. - Azt hiszem, akármit teszünk is, annak az a célja, hogy folytassuk az életet. Én így látom. Az a célja még az éhségnek, még a betegségnek is; vannak, akik belehalnak, de a többi szívósabb lesz. Csak próbáljuk megérni azt a napot... azt a napot.

John bácsi azt mondta: - Csak addig meg ne haljon az ember.

- Csak azt a napot érje meg - mondta anya. - Ne lógasd a fejed.

- Jó esztendőnk lehetne jövőre odahaza - mondta apa.

Anya hirtelen azt mondta: - Hallgassatok csak!

Hallatszott, hogy valaki felmászik a deszkapallón, aztán Al bukkant elő. - Jó estét - mondta. - Azt hittem, alusztok már.

- Beszélgettünk, Al - mondta anya. - Gyere, ülj ide.

- Szívesen. Én is szeretnék beszélni veletek. Hamarosan elmegyek innét.

- Nem mehetsz. Szükségünk van rád. Miért kell elmenned?

- Hát, mert Aggie Wainwright meg én össze akarunk házasodni, munkát szerzek egy garázsban, házat bérlünk egy időre, aztán... - heves pillantással vetette föl a fejét. - Egy szó, mint száz, megyünk, meg nem állíthat senki!

Rábámultak. - Al - mondta végül anya -, örülünk. Nagyon örülünk.

- Igazán?

- Igazán hát. Felnőtt ember vagy. Szükséged van asszonyra. De ne menj el most mindjárt, Al.

- Megígértem Aggie-nak - mondta a legény. - Muszáj hogy elmenjünk innét. Nem bírjuk ezt tovább.

- Csak tavaszig maradjatok - könyörgött anya. - Csak tavaszig. Nem akartok tavaszig maradni? Ki vezesse a kocsit?

- Hát...

Wainwrightné bedugta a fejét a ponyva mellett. - Hallottátok már? - kérdezte.

- Éppen most hallottuk.

- Jaj, istenem! Bárcsak, bárcsak kalácsunk volna. Bárcsak volna kalácsunk vagy valamink.

- Kávét teszek föl, és fánkot készítek - mondta anya. - Van baracklekvárunk.

- Jaj, istenem - sóhajtott fel Wainwrightné. - Én majd hozok cukrot. Megcukrozzuk a fánkot.

Anya ágakat tördelt, bedobálta a tűzhely ajtaján, s a vacsorafőzésből megmaradt parázs gyorsan lángra lobbantotta. Ruthie és Winfield kibújtak ágyukból, mint a remeterák a kagylójából. Egy pillanatig óvatosan viselkedtek: figyelték, hogy vajon még bűnösöknek tartják-e őket. Amikor senki sem vett tudomást róluk, egyszerre megnőtt a szarvuk. Ruthie fél lábon ugrált az ajtóig meg vissza, s egyszer sem támaszkodott a falhoz.

Anya éppen lisztet szórt egy csészébe, amikor Sáronrózsája felmászott a pallón. Amint szilárdan állt a lábán, óvatosan jött előbbre. - Mi történt? - kérdezte.

- Nagy újság van! - kiáltotta anya. - Vendégség lesz nálunk, mert Al meg Aggie Wainwright elmátkásodtak.

Sáronrózsája mozdulatlanul állt. Lassan emelte rá a szemét Alra, aki pirult, és szemmel láthatóan zavarban volt.

Wainwrightné átkiáltott a kocsi másik végéből: - Tiszta ruhát adok Aggie-ra. Mindjárt odaát leszek.

Sáronrózsája lassan megfordult. Visszament a széles ajtóhoz, s lemászott a pallón. Amint leért a földre, lassan lement a patakhoz, s tovább lépdelt a mellette futó ösvényen. Arrafelé ment, amerre anya járt az imént: a fűzfák közé. A szél most állandóan fújt, s a bokrok szüntelenül zizegtek. Sáronrózsája letérdelt, és mélyen beásta magát a bozótba. A szederindák fölsértették az arcát, húzgálták a haját, de azzal sem törődött. Csak akkor állt meg, amikor érezte, hogy egész testét eltakarja a bozót. Hanyatt feküdt és kinyújtózott. És érezte testében a kisgyerek súlyát.

Anya mozgolódni kezdett a sötét kocsiban, aztán lelökte magáról a takarót és fölkelt. A kocsi nyitott ajtaján kissé behatolt a csillagok szürkés világa. Odament az ajtóhoz, megállt és kinézett. Keleten halványultak már a csillagok. A szél halkan zúgott a sűrű füzesben, s fölhallatszott a kis patak vizének nyugodt csevegése. A tábor nagy része aludt még, de egyik sátor előtt kis tűz égett, s melegedő emberek álltak körülötte. Anya látta őket a frissen rakott tűz táncoló világában, amint a lángokkal szembefordulva, kezüket dörzsölgették: aztán hátat fordítottak a tűznek, s hátuk mögé rakták a kezüket. Anya egy darabig kinézegetett, aztán összekulcsolta a kezét. Olykor-olykor szél támadt, majd odábbállt, s a levegőben a fagy csípőssége érzett. Anya megborzongott, s összedörzsölte a kezét. Óvatosan visszament a kocsi belsejébe, s a sötétben megkereste a lámpa mellett heverő gyufát. Csikorogva emelkedett fel a lámpa ernyője. Meggyújtotta a kanócot, egy pillanatig figyelte kék lángját, aztán felcsavarta finom hajlású, sárga fénykörét. Odavitte a lámpát a tűzhelyhez, s letette, amíg a pattogó, száraz fűzfaágakat összetördöste, s bedobálta a tűzhely ajtaján. Egy pillanat múlva már zúgott a tűz.

Sáronrózsája nehézkesen megfordult és felült. - Mindjárt fölkelek - mondotta.

- Miért nem fekszel még egy percig, amíg fölmelegszik a ház? - kérdezte anya.

- Nem, fölkelek.

Anya a vödörből vizet töltött a kávésfazékba, s föltette a tűzhelyre, aztán odatette a jól bezsírozott serpenyőt is, hogy forró legyen, amikor a kukoricalisztet beleszórja. - Mi ütött beléd? - kérdezte halkan.

- Kimegyek - mondta Sáronrózsája.

- Hová?

- Megyek gyapotot szedni.

- Nem mehetsz - mondta anya. - Közel van az órád.

- Nincs még közel. Kimegyek.

Anya belemérte a kávét a vízbe. - Sáronrózsája, este nem voltál itt a fánkevésnél. - Az asszonyka nem válaszolt. - Minek akarsz gyapotot szedni? - Még mindig semmi válasz. - Al és Aggie miatt? - Anya most fürkészően nézett a lányára. - Úgy! No, hát nincs szükség arra, hogy munkába menj.

- De megyek.

- Jó, de nehogy megerőltesd magad.

- Kelj föl, apa! Ébredj, kelj föl!

Apa hunyorgatott és ásítozott. - Nem aludtam eleget - nyögte. - Lehetett már tizenegy óra is, amikor lefeküdtünk.

- No, csak keljetek föl mind, ahányan vagytok, s menjetek mosakodni.

A kocsi lakói lassan magukhoz tértek, kivackolódtak a takarók közül, bebújtak a ruhájukba. Anya sózott disznóhúst szeletelt a másik serpenyőbe. - Menjetek mosakodni - rendelkezett.

A kocsi másik végében is világot gyújtottak. Hallatszott, amint Wainwrightéknél is ágakat tördösnek. - Joadné - kiáltotta valaki. - Már készülünk. Mindjárt készen leszünk.

Al azt dörmögte: - Miért kell ilyen korán fölkelni?

- Húsz hold az egész - mondta anya. - Még oda is kell jutni. Nincs már sok gyapot. Oda kell érni, mielőtt leszedik. Anya siettette az öltözködésüket, s gyorsan beléjük diktálta a reggelit. - Igyátok már azt a kávét - mondta. - Indulni kell.

- Sötétben nem lehet gyapotot szedni, anya.

- De ott lehetünk, mire kivilágosodik.

- Lehet, hogy nedves lesz még.

- Nem volt olyan sok eső. Siess már, idd a kávédat. Al, mihelyt készen vagy, indítsd meg a motort.

Átkiáltott a szomszédba: - Elkészültök-e hamarosan, Wainwrightné?

- Éppen reggelizünk. Egy perc alatt készen vagyunk.

Odakünn kezdett megelevenedni a tábor. A sátrak előtt tüzek égtek. A házkocsik kürtőiből füst szállt fel.

Al fölhajtotta a kávéját, s a szája tele lett kávéaljjal. Amíg a pallón lement, kiköpdöste.

- Készen vagyunk, Wainwrightné - kiáltotta anya. Aztán Sáronrózsájához fordult, s azt mondta: - Te maradj itthon.

Az asszonyka előreszegte állát. - Megyek - mondta. - Muszáj hogy menjek, anya.

- De hiszen zsákod sincs. Nem is tudod húzni a zsákot.

- Majd a te zsákodba szedek.

- Jobban tennéd, ha nem jönnél.

- Megyek.

Anya felsóhajtott. - Majd szemmel tartalak. Bárcsak orvos lenne a közelünkben. - Sáronrózsája idegesen járt-kelt a kocsi körül. Fölvett egy könnyű kabátot, s levetette megint. - Hozz takarót magaddal - mondta anya. - Az melegen tart, ha pihenni akarsz. - Hallották, hogy a kocsi motorja zúgni kezd a házkocsi mögött. - Elsőnek érünk oda - mondta ujjongva anya. - No, fogjátok a zsákotokat, Ruthie, ne felejtsd itt azokat az ingeket, amiket összetűztem nektek, hogy abba szedjetek.

Wainwrighték és Joadék a sötétben bemásztak a kocsiba. Közeledett a hajnal, lassan és halaványan.

- Fordulj balra - mondta anya Alnak. - Jelzőtábla mutatja majd, hogy merre menjünk. - Elindultak a sötét úton. Más kocsik is követték őket, s az elhagyott táborban újabb kocsik készültek indulásra, családok másztak föl egymás hegyen-hátán; a kocsik kifordultak az országútra, s mind bal felé tartottak.

Az út jobb oldalán egy levélszekrényre keménypapírból készült tábla volt tűzve, s azon kék ceruzával ez a fölírás: *Gyapotszedő munkásokat keresünk.* Al befordult a bejáraton, s kihajtott a szérűig. A szérű már egészen tele volt kocsikkal. A fehér csűr végén villanylámpa világított meg egy csoport férfit meg asszonyt, a mérlegek közelében álltak, hónuk alatt az összegöngyölített gyapotzsák. Némelyik asszony vállára vetve s mellén keresztülkötve hordta a zsákot.

- Nem is jöttünk olyan korán, mint gondoltuk - mondta Al. A kerítésig ment a kocsival, s ott megállította. A két család lemászott, s csatlakozott a várakozó csoporthoz; az útról újabb kocsik érkeztek s álltak félre, s újabb családok csatlakoztak a csoporthoz. A csűr végében világító lámpa alatt a gazda írta be a neveket.

- Hawley? - mondotta. - H-a-w-1-e-y? Hányan vagytok?

- Négyen. Will...

- Will.

- Benton...

- Benton.

- Amelia...

- Claire...

- Claire. Ki következik? Carpenter? Hányan vagytok?

- Hatan.

Beírta őket a könyvbe, s helyet hagyott a súly bejegyzésére. - Itt a zsákotok? Egynéhány nekem is van. Egy dollárba kerül. - A kocsik pedig egyre-másra gördültek be a szérűre. A gazda összébb húzta a nyakán birkabőr kabátját. Aggódó szemmel nézett az útra.

- Ennyi ember hamar megszedi azt a húsz holdat - mondta.

Gyerekek másztak föl a nagy gyapothordó pótkocsira, s lábujjaikat bedugdosták a sűrű dróthálό szemeibe. - Szálljatok le onnét! - kiáltotta a gazda. - Szálljatok le! Meglazítjátok azt a drótot. - A gyerekek lassan, zavartan, némán másztak le a kocsiról. Az ég szürkülni kezdett. - A harmat miatt le kell vonnom valamit a súlyból - mondta a gazda. - Napfölkelte után megszűnik a levonás. Menjetek, amikor akartok. Elég világos van már, hogy lássatok.

Az emberek kisiettek a gyapotföldre, s ki-ki elfoglalta a maga sorát. Derekukra kötötték a zsákot, s összecsapkodták a tenyerüket, hogy merev ujjaikat fölmelegítsék, mert ujjaiknak fürgén kellett mozogniuk. A hajnal kezdte vörösre festeni a keleti dombokat, s a szedőmunkások széles sora megindult. Az országútról még egyre jöttek a kocsik, sorban helyezkedtek el

a szérűn, amíg meg nem telt, akkor aztán az út két oldalán sorakoztak föl. Kinn a földeken fanyar szél fújt. - Én nem tudom, honnan tudtátok meg ennyien - mondta a gazda. - Gyorsan tovább adhatták a hírt. Ez a húsz hold délig sem tart meg. Hogy hívnak? Hume? Hányan vagytok?

A gyapotszedők elébb-elébb lépdeltek a cserjék között, s az erős, állandó nyugati szél felpuffasztotta a ruhájukat. Ujjaik csak úgy röpködtek a kibuggyanó magházak és a hosszú zsákok között, amelyeket egyre nehezebben vonszoltak maguk után.

Apa megszólította a tőle jobbra dolgozó embert: - Arra mifelénk az ilyen szél esőt hozna. Itt mintha egy kicsit fagyos lenne a levegő, talán nem lesz eső. Mióta vagy ezen a vidéken? - Beszéd közben egyre munkáján volt a szeme.

Szomszédja sem nézett föl. - Idestova egy esztendeje.

- Mit gondolsz, lesz-e eső?

- Megmondanám szívesen, de nem tudom. Olyanok se tudják, akik egész életüket itt töltötték. Itt az a mondás járja, hogy ha az eső elronthatja a szüretet, akkor bizonyosan esni fog.

Apa gyorsan a nyugati dombokra pillantott. Nagy, szürke felhők vonultak a dombok gerince fölött, s a szél gyorsan hajtotta őket. - Ezek mintha esőt hoznának - mondotta.

Szomszédja is odapillantott a szeme sarkából. - Nem tudom - mondta. S a cserjesorok közt az emberek mind vissza-visszanéztek a felhőkre. Aztán még jobban nekigörnyedtek a munkának, a kezük csak úgy röpült. Versengve szedték a gyapotot, versenyt futottak az idővel, a gyapot súlyával, versenyt futottak az esővel és egymással: csak még ennyi gyapotot leszedhessenek, csak még ennyi pénzt megkereshessenek! Elérkeztek a föld végéig, s rohantak új sort keresni. Most szembekerültek a széllel, s látták, hogy a magasan úszó szürke felhők egyre följebb húzódnak az égen, szembe a kelő nappal. És az út szélén újabb kocsik álltak meg, újabb szedőmunkások jegyeztették be magukat. A munkások sora eszeveszetten sietett végig a gyapotföldön, mérette le a zsákját, jegyezte föl a súlyt a maga könyvecskéjébe, és rohant új sort keresni.

Tizenegy órára az egész földet megszedték, vége lett a munkának. A berácsozott pótkocsikat odakapcsolták az ugyancsak berácsozott teherautókhoz, s már indultak is az országúton a préselő felé. A gyapot kibuggyant a rács között, kis gyapotfelhők szállongtak a levegőben, gyapotfoszlányok akadtak fönn az útszéli burjánon. A szedőmunkások búsan özönlöttek vissza a szérűkre, és sorba állva várták, hogy kifizessék őket.

- Hume, James. Huszonkét cent. Ralph: harminc cent. Joad, Thomas: kilencven cent. Winfield: tizenöt cent. - A pénz göngyölegekben hevert; ezüst-, nikkel- és rézpénz. Mindenki belenézett a maga könyvecskéjébe, amikor kifizették. - Wainwright Agnes: harmincnégy cent. Tobin: hatvanhárom cent. - A sor lassan indult tovább. A családok némán tértek vissza. Lassan döcögtek ki a szérűről.

Joadék és Wainwrightèk kocsijukban várták, hogy az út felszabaduljon. Várakozás közben lehulltak az első esőcseppek. Al kinyújtotta kezét az ernyő alól, hogy az esőt kitapasztalja. Sáronrózsája középen ült, anya a külső oldalon. Az asszonykának ismét fénytelen volt a szeme.

- Nem kellett volna idejönnöd - mondta anya. - Nem szedtél többet tíz-tizenöt fontnál. - Sáronrózsája lenézett nagy, kidomborodó hasára, és nem válaszolt. Egyszerre csak összeborzongott, és felkapta a fejét. Anya erősen figyelte; kigöngyölítette gyapotzsákját, ráterítette Sáronrózsája vállára, s közelebb húzta magához.

Végre szabad volt az út. Al elindította a motort, és kihajtott az országútra. A nagy, ritkás esőcseppek lekoppantak az útra, s amint a kocsi továbbhaladt, mind kisebbek és sűrűbbek lettek. Az eső oly hangosan kopogott a kocsi elülső részének fedelén, hogy még az elnyűtt, ócska motor kattogása sem tudta elnyomni a hangját. Hátul Wainwrighték és Joadék fejükre és vállukra borították gyapjúzsákjaikat.

Sáronrózsája erősen reszketett anya karjai közt, s anya felkiáltott: - Gyorsabban, Al. Sáronrózsája megfázott. Muszáj hogy meleg vízbe tegye a lábát.

Al nagyobb sebességre kényszerítette a kopácsoló motort, s amikor a házkocsik táborához ért, szorosan a vörös kocsik mellett állt meg. Jóformán meg sem álltak még, anya már parancsokat osztogatott. - Al - mondta -, te meg John meg apa azonnal a füzesbe mentek, s annyi rőzsét szedtek, amennyit tudtok. Melegen kell tartani a házat.

- Vajon nem esik-e majd be az eső?

- Nem hinném. A ház száraz, de fa nélkül nem lehetünk meg. Melegen kell tartani. Vigyétek magatokkal Ruthie-t és Winfieldet is. Azok is tudnak rőzsét szedni. Ez az asszonyka nincs jól. - Anya kiszállt, Sáronrózsája utána igyekezett, de megbicsaklott a térde, s nehézkesen roskadt le a hágcsóra.

A kövér Wainwrightné meglátta. - Mi baj? Talán itt az órája?

- Nem, nem hinném - mondta anya. - Megfázott. Borzong. Segíts csak! - A két asszony támogatta Sáronrózsáját. Néhány lépés után visszanyerte erejét, s a lába megbírta már.

- Már egészen jól vagyok, anya - mondta. - Csak egy percig tartott.

A két idősebb asszony a könyökénél fogta. - Meleg vízbe kell tenni a lábadat - mondta anya. Fölsegítették a deszkalétrán, be a házkocsiba. - Dörzsölgesd - mondta Wainwrightné. - Én majd tüzet rakok. - Az utolsó ágakból megrakta a tüzet. Az eső most már csak úgy szakadt, s elöntötte a kocsi tetejét.

Anya fölnézett. - Hála istennek, a tető állja az esőt - mondta. - A sátor akármilyen jó is, átereszti. Tégy föl egy kis vizet melegedni, Wainwrightné.

Sáronrózsája mozdulatlanul hevert egy derékaljon. Engedte, hogy cipőjét lehúzzák, lábát dörzsölgessék. Wainwrightné föléje hajolt.

- Fáj? - kérdezte.

- Nem. Csak nem jól érzem magam. Rosszul vagyok.

- Van fájdalomcsillapítóm - mondta Wainwrightné. - Szívesen odaadom, ha kell. Nagyon szívesen.

Az asszonyka hevesen összeborzongott. - Anya, takarj be, fázom. - Anya valamennyi takarót odavitte és rárakta. Az eső zúgva folyt le a tetőről.

Most visszatértek a rőzsegyűjtők, karjukon magasra felhalmozott ágakkal; kalapjukról, kabátjukról csöpögött a víz. - Hű, micsoda eső - mondta apa. - Egy perc alatt bőrig ázik az ember.

Anya azt mondta: - Jobb lesz, ha visszamentek, s még szedtek rőzsét. Átkozottul hamar elég. Mindjárt besötétedik. - Megjött Ruthie és Winfield, s rádobta a maga rőzséjét a rakásra. Fordultak, hogy visszamenjenek a füzesbe. - Ti itt maradtok - rendelkezett anya. - Álljatok a tűz mellé, és szárítkozzatok.

A délutánt ezüstszínűre festette az eső, az utak csillogtak a víztől. A gyapotcserjék óráról órára összébb zsugorodtak s megfeketedtek. Apa, Al és John bácsi egyik utat a másik után

tették a bozótba meg vissza, s ölszámra hordták a rőzsét. Felhalmozták az ajtó mellett, míg a rakás majdnem a mennyezetig ért fel; akkor aztán abbahagyták, s odamentek a tűzhely mellé. A víz csak úgy patakzott kalapjukról a vállukra. Kabátjuk széle csöpögött, cipőjük szörcsögött járás közben.

- Jól van, most vessétek le a ruhátokat - mondta anya. - Jó kávét főztem nektek. Van overallotok, amit fölvegyetek. Ne álldogáljatok itt.

Korán leszállt az este. A házkocsikban összehúzódtak a családok, s hallgatták a tetőről lezúduló vizet.

29

A magas parti hegyek meg völgyek fölé szürke felhők húzódtak az óceán felől. Odafönn hevesen és némán fújt a szél, a bozót között zizegett, az erdőkben zúgott. Szakadozottan jöttek a felhők, gomolyagokban, szürke foszlányokban, aztán összeverődtek, s leereszkedtek a nyugati látóhatáron. Aztán elállt a szél, s otthagyta egy helyben az alacsonyan lógó felhőket. Az eső hirtelen záporokkal, szünetekkel, rövid felhőszakadásokkal kezdődött; aztán lassanként megállapodott egy folytonos ütemben; apró csöppek hullottak állandó kopogással, sűrű, szürke eső, amely estévé változtatta a delet. A kiszáradt föld eleinte beszívta a nedvességet, és sötétbarna színt öltött. Két álló napig itta a föld az esőt, s akkor eltelt vele. Pocsolyák keletkeztek, s a szántóföldek alacsony helyein kis tavak formálódtak. Az iszapos tavak színe egyre emelkedett, s az eső állandóan korbácsolta a csillogó vizet. Végül a hegyek is teleszívták magukat vízzel, a hegyoldalakról lecsorgott az esőlé a patakokba, feldagasztotta, s a vízmosások medrében harsogva rohant le a völgyekbe. Az eső szüntelenül kopogott. A patakok, a kis folyók vize felcsapott a töltések oldalába, kikezdte a füzek s a nagy fák gyökereit, a füzeket mélyen belégörnyesztette az áradatba, a gyapotfák gyökereit kiásta, s ledöntötte a fákat. Az iszapos víz örvénylett a töltések oldalán, egyre mászott fölfelé, s végre átlépte a töltést, kiöntött a szántóföldekre, a gyümölcsöskertekbe, a gyapotföldekre, a cserjék fekete szárai közé. A sík földek széles, szürke tavakká változtak, s színüket felkorbácsolta az eső. Aztán a víz elöntötte az országutakat, a kocsik lassan haladtak, orruk szelte az áradatot, s fortyogó, iszapos nyomdokvizet hagytak maguk után. A föld sziszegett az eső csapkodásától, a patakok örvénylő árja mennydörögve zúdult lefelé.

Amikor először eredt meg az eső, a kivándorlók összebújtak sátraikban, azt mondogatták, hogy bizonyára hamarosan elmúlik, s kérdezgették, vajon meddig tarthat.

Amikor pocsolyák kezdtek támadni, az emberek lapátokkal mentek ki az esőbe, s kis gátakat emeltek a sátrak körül. Az eső addig csapkodta a sátrak vásznát, hogy végül is behatolt rajta, s a víz patakzott az emberek nyakába. Aztán elmosta a kis gátakat, a víz alulról is befolyt a sátrakba, s megnedvesítette az ágyakat, a takarókat. Az emberek nedves ruhában üldögéltek. Ládákat állítgattak fel, s deszkákat raktak rájuk. Aztán éjjel-nappal ezeken a deszkákon ültek.

A sátrak mellett ott álltak az ócska kocsik, a víztől megrozsdásodtak a gyújtódrótok, megrozsdásodtak a karburátorok. A kis szürke sátrak tavak közepén álltak. Az emberek végül is kénytelenek voltak továbbköltözni. Akkor a kocsik nem akartak megindulni, mert a vezetékben rövidzárlat keletkezett, s még ha a motor megindult is, a mély iszapban elakadtak a kerekek. Vízben, sárban gázolva gyalogoltak az emberek, hónuk alatt cipelve nedves takaróikat. Vízben, sárban tocsogtak, s karjukon cipelték a kisgyerekeket meg a nagyon öreg embereket. Ha egy-egy csűr magasabb helyen épült, az tele volt didergő emberekkel.

Aztán egyik-másik a segélyező irodákhoz fordult, s búsan tért vissza az övéihez.

A szabály szabály. Csak az kaphat segélyt, aki már legalább egy esztendeje itt tartózkodik. Az állam állítólag segít majd. Nem lehet tudni, hogy mikor.

Aztán lassanként elérkezett a legnagyobb szörnyűség.

Semmiféle munka nem lesz három hónapig.

A csűrökben összezsúfolva ültek az emberek; megszállta őket a rémület, arcuk szürkére vált tőle. Az éhes gyerekek sírtak, ennivaló nem volt.

Aztán jött a betegség: tüdőgyulladás, kiütés, amely a szemek meg a mellbimbók környékét támadta meg.

És az eső szüntelenül esett, s a víz elárasztotta az országutakat, mert az út menti csatornák nem tudták már befogadni.

Akkor a sátrakból, a zsúfolt csűrökből ázott férfiak csoportjai mentek ki a szabadba: ruhájuk testhez tapadó rongy, cipőjük alaktalan sártömeg. Caplattak a vízben, be a városba, a falusi boltokba, a segélyező irodákba, ételért könyörögni, megalázkodva ételért könyörögni, segélyért könyörögni, lopással, hazudozással próbálkozni. És a könyörgés, megalázkodás színe alatt kétségbeesett harag kezdett izzani. A kisvárosokban pedig az ázott emberek iránt érzett szánalom haraggá változott, s az éhezők ellen felgyülemlett harag az éhezőktől való félelemmé. Aztán a seriffek tömegesen eskették fel a segédrendőröket, sietve rendelték a puskát, a könnyfakasztó gázt, a lőszert. Aztán az éhes emberek elállták a boltok hátsó bejáratát, s könyörögtek kenyérért, könyörögtek rothadó zöldségért, s loptak, ha tudtak.

Félőrült emberek dörömböltek az orvosok ajtaján; sajnálom, a doktor úr el van foglalva. Szomorú emberek hagytak üzenetet falusi boltokban, hogy a halottkém küldje ki a kocsiját. A halottkém ráért. A halottkém kocsija utat tört magának a sárban, s elvitte a halottakat.

És az eső könyörtelenül kopogott, a patakok áttörték a töltéseket, és szétterültek a vidéken.

A fészerekben összebújó, nedves szénában heverő emberek közt az éhség és a félelem kicsiholta a haragot. A fiúk már nem koldulni mentek, hanem lopni; s habozva megindultak a férfiak is, hogy lopni próbáljanak.

A seriffek még több segédrendőrt eskettek fel, s még több puskát rendeltek; s a vízálló házakban lakó, kényelemben élő emberek előbb szánakozást, aztán undort, végül pedig gyűlöletet éreztek a bevándorlókkal szemben.

Lyukas tetejű csűrök nedves szénája közt tüdőgyulladástól lihegő asszonyok szültek. Öregemberek összezsugorodtak egy-egy sarokban, s így haltak meg: a halottkém nem tudta kinyújtóztatni őket. Éjszakánként eszeveszett emberek vakmerően nekitámadtak egy-egy tyúkólnak, s elvitték a káráló tyúkokat. Ha rájuk lőttek, nem eredtek futásnak, morcosan tocsogtak tovább; ha eltalálták őket, fáradtan roskadtak le a sárba.

Az eső elállt. A földeken mozdulatlanul terpeszkedett a víz, visszatükrözte a szürke eget, s az emberek kijöttek a csűrökből, a fészerekből. Leguggoltak, s nézték az elárasztott földet. Hallgattak. Egyszer-egyszer csöndesen megszólaltak.

Nincs munka tavaszig. Nincs munka.

S ha munka nincs, pénz sincs, ennivaló sincs.

Akinek egy pár lova van, s tavasztól őszig szántott, boronált és hordott vele, nem hajtja ki éhezni, amikor a lónak nincs dolga.

Csakhogy az ló. Mi meg emberek vagyunk.

Az asszonyok figyelték a férfiakat; figyelték, vajon megtörtek-e végre. Az asszonyok némán álltak és figyeltek. S ahol egynéhány férfi összeverődött, a félelem eltűnt az arcukról, s helyét elfoglalta a harag. És az asszonyok megkönnyebbülten sóhajtottak fel, mert tudták, hogy rendben van minden; a férfiak még nem törtek meg; nem is törnek meg soha, ameddig a félelem haraggá tud változni.

Apró fűhegyek bukkantak ki a földből, s néhány nap alatt a dombokat halványzöld díszbe borította a megújhodó tavasz.

A házkocsik táborában tócsákban állt a víz, s az eső csapkodta az iszapot. A kis patak lassanként fölkúszott a töltés oldalán az alacsony, lapos hely felé, ahol a házkocsik álltak.

Az eső második napján Al leszedte a ponyvát a kocsi közepéről. Kivitte, s ráterítette az autójuk hűtőjére, aztán visszatért s leült a derékaljára. Most, hogy az elválasztó ponyva eltűnt, a kocsiban lakó két család eggyéolvadt. A férfiak együtt üldögéltek, s lógatták a fejüket. Anya állandóan élesztgetett egy kis lángot a tűzhelyen: mindössze néhány ágat szánt rá, takarékoskodott a fával. Az eső zuhogva verte a házkocsi lapos tetejét.

A harmadik napon Wainwrighték nyugtalankodni kezdtek. - Talán jobb lenne, ha elmennénk - mondta Wainwrightné.

Anya igyekezett tartóztatni őket. - Hová mennétek, ahol biztos földet találtok?

- Nem tudom, de az az érzésem, hogy jobb lenne, ha elmennénk. - Vitatkoztak egymással, s közben anya egyre Alt figyelte.

Ruthie és Winfield próbáltak játszani egy darabig, aztán ők is visszaestek morcos tétlenségükbe, s az eső tovább dobolt a tetőn.

A harmadik napon a patak zúgása keresztülhallatszott már az eső dobolásán is. Apa meg John bácsi ott álltak a nyitott ajtóban, s nézték a növekvő patakot. A tábor két végén a víz az országút közelében folyt, de a tábornál úgy kanyarodott el, hogy az országút töltése a tábor hátát fogta körül, a patak pedig az elejét zárta el. Apa azt mondta: - Mit gondolsz, John? Én azt hiszem, ha ez a patak kiárad, elönt bennünket.

John bácsi kinyitotta száját, s megdörgölte borostás állát. - Az ám - mondta -, meglehet.

Sáronrózsája súlyos hűlésével ágyban feküdt, arca piros volt, szeme csillogott a láztól. Anya ott ült mellette egy bögre forró tejjel. - Itt van - mondta. - Idd meg ezt. Szalonnazsírt is tettem bele, hogy erősödjél tőle. Itt van, idd meg!

Sáronrózsája gyöngén megrázta fejét. - Nem vagyok éhes.

Apa a levegőben félkört rajzolt az ujjával. - Ha valamennyien lapátot fognánk a kezünkbe s töltést húznánk, vissza tudnánk tartani a vizet. Csak innen odáig kellene megcsinálni azt a töltést.

- Az ám - hagyta rá John bácsi. - Meglehet. De nem tudom, akarják-e a többiek. Talán inkább máshova akarnak költözni.

- De hiszen ezek a kocsik szárazak - erősködött apa. - Ilyen jó száraz helyet nem találnak sehol. Várj csak. - A kocsiban felhalmozott rőzserakásból kiemelt egy ágat. Leszaladt a deszkapallón, a sárban eltocsogott a patakig, s beleszúrta az ágat az örvénylő víz szélébe. Egy pillanat múlva már ismét a kocsiban volt. - Uramisten, bőrig ázik az ember - mondta.

Mind a ketten rajta tartották szemüket a víz szélére leszúrt faágon. Látták, amint a víz lassan növekszik körülötte, s fölfelé kúszik a töltésen. Apa lekuporodott a küszöbre. - Gyorsan emelkedik - mondta. - Amondó vagyok, beszéljünk a többiekkel. Lássuk, segítenek-e gátat húzni. Mert ha nem, akkor menni kell innét. - Apa odanézett a hosszú kocsi másik végébe, ahol Wainwrighték tanyáztak. Al velük volt, ott ült Aggie mellett. Apa átment az ő részükbe. - Emelkedik a víz - mondta. - Hátha töltést húznánk? Megcsinálhatjuk, ha segítenek.

Wainwright azt mondta: - Éppen beszélgetünk. Azt hiszem, mi elmegyünk innét.

Apa azt mondta: - Ismeritek már a környéket. Tudjátok, milyen nehéz száraz lakóhelyet találni.

- Tudom én jól. De azért...

Most megszólalt Al: - Apa, ha ők mennek, megyek én is.

Apa megdöbbent. - Te nem mehetsz, Al. A kocsi... Mi nem tudjuk vezetni azt a kocsit.

- Nem bánom. Én meg Aggie összetartozunk.

- Várjatok egy kicsit - mondta apa. - Gyertek ide. - Wainwright és Al talpra álltak, s odamentek az ajtóhoz. - Látjátok? - mondta apa a patak felé mutatva. - Csak innen odáig kellene megépíteni a gátat. - Odanézett a vízbe dugott ágra. A víz már körülfolyta, s fölfelé mászott a töltésen.

- Nagy munka lenne, s aztán úgyis elöntené a víz - akadékoskodott Wainwright.

- De hiszen nem csinálunk semmit, a munka is jólesnék az embernek. Ilyen szép lakóhelyet nem találunk. Gyertek, no. Beszéljünk a többiekkel. Megcsinálhatjuk, ha mindenki segít.

Al azt mondta: - Ha Aggie elmegy, én is megyek.

Apa azt felelte: - Ide hallgass, Al, ha a többiek nem akarnak gátat emelni, akkor mehetünk mind valamennyien. Gyertek, beszéljünk velük. - Nyakuk közé húzták a fejüket, leszaladtak a deszkapallón, át a szomszéd kocsiba, fel a pallón s be a nyitott ajtón.

Anya a tűzhely mellett állt, s egy-két ágacskával táplálta a gyönge tüzet. Ruthie mellette kuporgott. - Éhes vagyok - nyafogta.

- Nem vagy éhes - mondta anya. - Most ettél kukoricamálét.

- Bárcsak lenne egy skatulya diákabrakom. Itt nincs mit csinálni. Semmi mulatság nincs.

- Majd lesz mulatság - mondta anya. - Csak várj egy kicsit. - Lesz mulatság hamarosan. Lesz házunk és tanyánk.

- Bárcsak kutyánk lenne - mondta Ruthie.

- Lesz kutyánk is meg macskánk is.

- Sárga macskánk?

- Ne bosszants már - könyörgött anya. - Ne kínozz most, Ruthie. Sáronrózsája beteg. Csak egy kicsit légy most jó gyerek. Aztán majd lesz mulatság. - Ruthie panaszos arccal oldalgott tovább.

A derékaljról, ahol Sáronrózsája betakarva feküdt, éles, hirtelen elharapott kiáltás hallatszott. Anya gyorsan megfordult és odament hozzá. Sáronrózsája visszafojtotta lélegzetét, s szemében rémület tükröződött.

- Mi baj? - kiáltotta anya. Az asszonyka kiengedte lélegzetét, aztán újra visszafojtotta. Anya bedugta kezét a takaró alá. Aztán fölállt. - Wainwrightné! - kiáltotta. - Wainwrightné!

A kövér kis asszony átjött a kocsi másik végéből. - Szükség van rám?

- Ide nézz! - mutatott anya Sáronrózsája arcára. Az asszonyka beharapta alsó ajkát, homlokán gyöngyözött a verejték, szeme rémülettől csillogott.

- Azt hiszem, kezdődik - mondta anya. - Pedig nincs még itt az ideje.

Az asszonyka nagyot sóhajtott, s feszültsége megenyhült. Már nem harapta ajkát, s a szemét behunyta. Wainwrightné föléje hajolt.

- Mondd, úgy érzed, mintha markolászna valami? Nyisd ki a szemed és felelj. - Sáronrózsája gyöngén bólintott. Wainwrightné anyához fordult. - Igen - mondotta. - Kezdődik. Azt mondod, nincs még itt az ideje?

- Talán a láz miatt.

- Talpra kéne állítani. Jó lenne, ha járkálna.

- Nem tud - mondta anya. - Nincs jártányi ereje.

- Márpedig muszáj. - Wainwrightné halkan, szigorúan, fontoskodva beszélt. - Sok asszony mellett bábáskodtam én már - mondta. - Gyere, húzzuk összébb azt az ajtót. Nem szabad a huzatot beengedni. - A két asszony nekivetette vállát a nehéz tolóajtónak, s csak egy lábnyi rést hagyott nyitva. - Áthozom a lámpánkat is - mondta Wainwrightné. Arca kivörösödött az izgalomtól. - Aggie - kiáltotta -, ügyelj ezekre a gyerekekre.

Anya rábólintott: - Helyes, Ruthie, te meg Winfield menjetek le Aggie-val, de tüstént.

- Miért? - kérdezték.

- Mert muszáj. Sáronrózsájának kisbabája lesz.

- Szeretném nézni, anya. Engedd!

- Ruthie, eredj most, de gyorsan. - Ezzel a hanggal nem lehetett vitába szállni. Ruthie és Winfield húzódozva ment az ajtó felé. Anya meggyújtotta a lámpát. Wainwrightné odahozta az ő Rochester-lámpájukat, letette a padlóra, s a lámpa kerek lángja fényesen megvilágította a házkocsi belsejét.

Ruthie és Winfield a rőzserakás mögött állt, és leskelődött. - Kisbabája lesz, azt muszáj látni - mondta suttogva Ruthie. - Most maradj csendben. Anya nem engedi, hogy nézzük. Ha ide néz, bújj le a rőzse mögé. Akkor láthatjuk.

- Nem sok gyerek látott ilyet - mondta Winfield.

- Egy se - erősködött büszkén Ruthie. - Csak mi.

A derékalj mellett, a lámpa erős fényében anya és Wainwrightné tanácskoztak. Hangjuk valamivel erősebb volt, mint az eső tompa kopogása. Wainwrightné elővett zsebéből egy hámozókést, és becsúsztatta a derékalj alá. - Lehet, hogy nem használ - mondta bocsánatkérő hangon. - Arra mifelénk oda szokás tenni. Ártani semmiképpen sem árt.

Anya rábólintott. - Mi csoroszlyát szoktunk odatenni. Azt hiszem, akármilyen éles dolog megteszi, mert elvágja a fájdalmat. Remélem, nem tart soká.

- Jól érzed most magad?

Sáronrózsája idegesen bólintott. - Kezdődik?

- Bizony - mondta anya. - Szép kisbabád lesz. Csak te is segíts nekünk. Gondolod, hogy fel tudsz állni és járkálni egy kicsit?

- Megpróbálhatom.

- Derék kicsi asszony ez - mondta Wainwrightné. - Igazán derék kicsi asszony. Segítünk neked, drágám. Együtt járunk veled. - Talpra segítették, s takarót tűzködtek a vállára. Aztán karon fogták, egyik oldalról anya, másik oldalról Wainwrightné. Odavezették a rőzserakáshoz, ott lassan megfordultak, visszamentek, s ezt az utat megtették újra meg újra; közben az eső mély hangon dobolt a tetőn.

Ruthie és Winfield izgatottan figyeltek. - Mikor lesz már? - kérdezte a fiú.

- Csitt! Nehogy észrevegyenek! Nem engednék, hogy nézzük.

Aggie odament hozzájuk a rőzserakás mögött. Aggie keskeny arca, szőke haja megvillant a lámpa fényében; a falra vetődő árnyék hosszúnak, vékonynak mutatta az orrát.

Ruthie suttogva kérdezte: - Láttál-e már kisbabát születni?

- Láttam - mondta Aggie.

- Hát mikor lesz meg?

- Ó, még sokára, nagyon sokára.

- Mégis, mikor?

- Talán csak holnap reggelre.

- Püff neki - mondta Ruthie. - Akkor most nem érdemes leskelődni. Ó, nézz csak oda!

A járkáló asszonyok megálltak. Sáronrózsájának megmerevedett a teste, s nyöszörögni kezdett fájdalmában. Lefektették a derékaljra, s homlokát dörzsölgették, ő pedig nyögött, s ökölbe szorította kezét. Anya csöndes hangon beszélt hozzá. - Ne félj - mondta anya. - Jó lesz minden. Csak szorítsd össze az öklödet. Harapd be az ajkadat. Jól van. Jól van. - A fájdalom elmúlt. Pihenni engedték egy darabig, aztán ismét fölsegítették, s hármasban jártak föl és alá a fájások szüneteiben.

Apa bedugta a fejét a szűk nyíláson. Kalapjáról csörgött a víz. - Miért csuktátok be az ajtót? - kérdezte. Aztán meglátta a járkáló asszonyokat.

- Eljött az órája - mondta anya.

- Akkor hát akarva sem mehetnénk el.

- Nem.

- Meg kell építeni azt a gátat.

- Meg.

Apa lecuppogott a sárban a patakhoz. A jelzőágacskát négy hüvelyknyivel magasabban lepte el a víz. Az esőben húsz férfi álldogált. Apa odakiáltott nekik: - Meg kell építeni a gátat. A lányom vajúdik. - A férfiak köréje gyűltek.

- Gyerek?

- Az. Nem mehetünk most.

Egy hosszú ember azt mondta: - Nem a miénk. Mi mehetünk.

- Mehettek hát - mondta apa. - Hogyne mehetnétek. Csak menjetek. Nem tartóztat senki. Úgyis csak nyolc lapát van. - Odasietett a töltés legalacsonyabb részéhez, s benyomta lapátját az iszapba. Nagy cuppanással emelt ki egy lapát földet. Megint benyomta a földbe, s rádobta a sarat a patak töltésének alacsonyabb helyére. Mellette sorban álltak a többiek. Hosszú vonalban halmozták föl a sarat, akinek pedig lapát nem jutott, az friss fűzfaágakat vágott, sövényt font, s azt dugta be a töltésbe. Az embereken erőt vett a munka dühe, a harc dühe. Ha valaki ledobta a lapátját, másik kapta föl. Kabátjukat, kalapjukat levetették. Ingük, nadrágjuk egészen testükhöz tapadt, cipőjük alaktalan sárkolonccá változott. Joadék kocsijából éles sikoltás hallatszott. A férfiak egy pillanatra abbahagyták a munkát, zavartan hallgatóztak, aztán nekiálltak újra. A kis földhányás nyúlni kezdett, s már mindkét oldalon elérte az

országút töltését. A férfiak kifáradtak, a lapátok lassabban kezdtek mozogni. A víz lassan emelkedett. Már fölötte járt annak a helynek, ahová az első lapát sarat ledobták.

Apa diadalmasan kacagott föl. - Kiöntött volna, ha gátat nem építünk - kiáltotta.

A patak lassan emelkedett az új gát mellett, s tépdeste a fűzfaágakból font sövényt. - Magasabbra - kiáltotta apa. - Magasabbra kell építeni.

Leszállt az este, s a munka tovább folyt. Az emberek már nem éreztek fáradtságot. Merev és kifejezéstelen volt az arcuk. Szaggatott mozdulatokkal dolgoztak, mint a gépek. Amikor besötétedett, az asszonyok lámpákat raktak ki a kocsik ajtajába, s a férfiak keze ügyébe helyezték el a kávéskannákat. Aztán egyenként odaszaladtak Joadék kocsijához, és befurakodtak.

A fájások most sűrűn követték egymást. Sáronrózsája nem tudott már erőt venni magán. Hangosan sikoltozott, amikor a fájás rájött. A szomszédasszonyok nézték, gyöngéden megtapogatták, aztán visszamentek a maguk kocsijába.

Anya most jó tüzet rakott, s minden fazékban víz melegedett. Apa minduntalan be-benézett a kocsi ajtaján. - Jól van? - kérdezte.

- Azt hiszem, jól - nyugtatta meg anya.

Amikor besötétedett, valaki kihozott egy kézilámpát, hogy annak a világánál dolgozzanak. John bácsi nekikeseredve hányta a sarat a gát tetejére.

- Lassabban - mondta apa. - Beleszakadsz.

- Nem tehetek róla. Nem bírom azt a sikoltozást. Olyan, mint... olyan, mint amikor...

- Tudom - mondta apa. - De azért ne törődj vele.

John bácsi felzokogott: - Megszököm. Dolgoznom kell, vagy megszököm.

Apa elfordult tőle. - Mit mutat a faág?

A kézilámpásos ember rávilágított a vízbe dugott ágra. Fehér esőszálak látszottak a lámpa világánál. - Nő a víz.

- Most már lassabban fog nőni - mondta apa. - A másik oldalon bizonyosan messzire kiöntött.

- De azért mégis nő.

Az asszonyok megtöltötték a kávéskannákat, s kirakták újra. Éj dereka felé a férfiak mind lassabban kezdtek mozogni, s nehéz lábukat úgy emelgették, mint az igáslovak. Újabb sártömeget halmoztak a töltésre, újabb fűzfaágakat fontak össze. Az eső szüntelenül esett. Ha a kézilámpa fénye az emberek arcát érte, látszott, hogy szemük kimered, arcukon megfeszülnek az izmok.

A sikoltozás még sokáig hallatszott a kocsiból, aztán elnémult.

Apa azt mondta: - Anya hívna engem, ha megszületett volna. - Komoran hányta tovább a sarat.

Az örvénylő, háborgó víz ostromolta a töltést. Aztán fülsértő recsegés hallatszott a patak felől. A kézilámpa fénye egy nagy gyapotfára esett, amely befordult a vízbe. A férfiak abbahagyták a munkát, s a fát figyelték. Ágai belemerültek a vízbe, s az árral együtt keringtek, miközben a patak kiásta apró gyökereit. A fa lassan elszabadult, s megindult lefelé a vízen. A fáradt férfiak tátott szájjal nézték. A fa lassan úszott lefelé. Ekkor egyik ága beleakadt egy tőkébe és megállt. Lassan-lassan körbefordultak a gyökerek, s belekapaszkodtak az új töltésbe. A víz felgyülemlett a fa mögött. A fa megindult, és tépdeste a töltést. Egy kis víz kezdett átszivárogni rajta. Apa odarohant, és sarat gyömöszölt a résbe. A víz egyre gyűlt a fa mögött.

Aztán gyorsan kezdett átázni a töltés, előbb bokáig, aztán térdig ért a víz. Az emberek szétszaladtak, az ár lassan kúszott előre a lapos területen, be a házkocsik, az automobilok alá.

John bácsi látta, hogy áttört a víz. Ezt a sötétségben is látta. Testének súlya ellenállhatatlanul lehúzta a földre. Térdre roskadt, s a sodró áradat melle körül örvénylett.

Apa meglátta. - Hé, mi baj? - Talpra segítette. - Rosszul vagy? Gyere, a kocsik magasabban vannak.

John bácsi összeszedte erejét. - Nem tudom, mi ez - mondta bocsánatkérő hangon. - Megrokkant a lábam. Megrokkant. - Apa támogatta a kocsik felé.

Amikor a víz elmosta a gátat, Al megfordult és elszaladt. Lába nehezen mozgott. Bokája körül járt a víz, amikor a teherautóhoz ért. Ledobta a ponyvát a motorházról, s beugrott a kocsiba. Rátaposott az indítóra. A motor forgott, forgott, de nem gyulladt be. Most erősen elfojtotta a gázt. A battéria egyre lassabban forgatta az ázott motort, s az nem kezdett töfögni. A forgás egyre lassúdott. Al előgyújtást adott. Tapogatózva kereste az ülés alatt a kurblit, és kiugrott. A víz már ellepte a hágcsót. Odarohant a kocsi elejére. A kurbli hüvelye is víz alatt volt már. Nekivadulva illesztette be a kurblit, forgatta, forgatta, s összeszorított keze minden fordulatnál belecsapott a lassan folydogáló vízbe. Végre lelohadt a dühe. A motor tele volt vízzel, a battéria átázott. Valamivel följebb két kocsit megindítottak, s a lámpájuk kigyulladt. A kerekek a sárban forogtak, kerékagyig süllyedtek; a vezetők végül is leállították a motorokat, s mozdulatlanul ültek helyükön, a lámpák fényébe bámulva. Az eső fehér csíkokat korbácsolt keresztül a lámpák fényén. Al lassan megkerülte a maga kocsiját, benyúlt és kikapcsolta a gyújtást.

Amikor apa odaért a deszkapallóhoz, látta, hogy alsó vége már vízben úszik. Amikor rátaposott, lenyomta a sárba, a víz alá. - Gondolod, hogy magad is fel tudsz jönni, John? - kérdezte.

- Felmegyek, csak eredj.

Apa óvatosan mászott fel a pallón, s benyomakodott a szűk nyíláson. A két lámpa lángját alacsonyra csavarták. Anya ott ült a derékaljon Sáronrózsája mellett, s egy darab keménypapírral legyezgette az asszonyka mozdulatlan arcát. Wainwrightné száraz rőzsét gyömöszölt a tűzhely nyílásába, a nyílásokon nyirkos füst türemlett ki, s égő szövet szagával töltötte meg a kocsit. Anya fölnézett apára, amikor belépett, aztán gyorsan lesütötte szemét.

- Hogy van? - kérdezte apa.

Anya nem nézett föl ismét. - Azt hiszem, jól, alszik.

A levegő bűzös és nyomasztó volt. Bemászott John bácsi is, s egyenesen állt a kocsi oldala mellett. Wairrwrightné abbahagyta munkáját, és odalépett apához. Könyökénél fogva a kocsi sarkába húzta. Fölvette az egyik lámpát, s odatartotta a sarokban álló almásláda fölé. Egy újságpapíron összezsugorodott, kékes színű kis múmia hevert.

- Nem is lélegzett - mondta Wainwrightné. - Nem élt egy pillanatig sem.

John bácsi megfordult, s fáradtan csoszogott el a kocsi sötét végébe. Az eső most halkan suhogott a tetőn, oly halkan, hogy hallani lehetett John bácsi fáradt szipogását a kocsi sötét zugában.

Apa fölnézett Wainwrightnére. Kivette kezéből a lámpát, és letette a padlóra. Ruthie és Winfield aludtak a maguk derékalján, karjukkal takarva el szemüket a világosság elől.

Apa lassan odament Sáronrózsája derékaljához. Megpróbált leguggolni, de túlságosan fáradt volt a lába. Inkább letérdelt. Anya tovább legyezgetett a négyszögletes keménypapírral. Egy pillanatig apára nézett, szeme tágra meredt, mint az alvajárónak.

Apa megszólalt: - Megtettük, amit tehettünk.

- Tudom.

- Dolgoztunk egész éjszaka. Aztán egy fa összezúzta a töltést.

- Tudom.

- Most hallottad a vizet a kocsi alatt?

- Tudom, hallottam.

- Gondolod, hogy jobban lesz?

- Nem tudom.

- Hát, nem mulasztottunk semmit?

Anya ajka merev volt és fehér. - Nem. Csak egy dolgot lehetett tenni, s azt megtettük.

- Dolgoztunk rogyásig, aztán egy fa... hanem az eső alábbhagy egy kicsit. - Anya fölnézett a mennyezetre, aztán ismét lesütötte szemét. Apa folytatta, nem hallgathatott: - Nem tudom, meddig emelkedik a víz. Meglehet, hogy elönti a kocsit.

- Tudom.

- Te mindent tudsz.

Anya hallgatott, s lassan legyezgetett a keménypapírral.

- Mulasztottunk valamit? - védekezett apa. - Volt valami, amit még megtehettünk volna?

Anya különösen nézett rá. Fehér ajka álmatag részvéttel mosolygott. - Ne vádold magad. Hallgass! Jóra fordul minden. Minden megváltozik.

- Meglehet, hogy a víz... meglehet, hogy el kell mennünk innét.

- Ha ideje, hogy menjünk, elmegyünk. Megtesszük, amit muszáj. Most hallgass. Még föl találod ébreszteni.

Wainwrightné ágakat hozott, s rárakta a nyirkosan égő, füstölgő tűzre.

Kívülről haragos hang hallatszott be. - Bemegyek, és magam nézek szembe azzal a kutyafajzattal.

Aztán közvetlenül az ajtó előtt Al hangja: - Hova akarsz te bemenni?

- Ahhoz az ebadta Joadhoz.

- Oda nem. Mi bajod?

- Ha neki nem lett volna az a bolond gondolata a gátépítéssel, még elmehettünk volna innét. Most bedöglött a kocsink.

- Tán azt hiszed, a miénk javában szalad az úton?

- Bemegyek.

Al hangja hidegen ennyit mondott: - Én is ott leszek ám.

Apa lassan fölállt, s odament az ajtóhoz: - Jól van, Al. Kimegyek. Jól van, Al. - Óvatosan lement a deszkapallón. Anya hallotta, amint így szól: - Beteg van a háznál. Gyere le ide.

Az eső most enyhén verdeste a tetőt, s a meginduló szél hullámokban söpörte tovább. Wainwrightné odajött a tűzhely mellől, s lenézett Sáronrózsájára. - Hamarosan itt a hajnal, szomszédasszony. Miért nem alszol egy kicsit? Én itt maradok mellette.

- Nem - mondta anya. - Nem vagyok fáradt.

- Nem ám! - mondta Wainwrightné. - No, csak feküdj le egy kicsit.

Anya lassan legyezgetett a keménypapírral. - Jó voltál hozzánk - mondta. - Köszönjük.

A kövér asszony elmosolyodott. - Nincs mit. Egy hajóban evezünk valamennyien. Ha mi lettünk volna bajban, ti segítettetek volna rajtunk.

- Igaz - mondta anya.

- Vagy akárki más.

- Vagy akárki más. Valamikor a család volt az első. Most már másképpen van. Mindenkivel törődni kell. Minél nagyobb bajba jutunk, annál több a kötelességünk.

- A gyereket nem menthettük meg.

- Tudom - mondta anya.

Ruthie mélyet sóhajtott, s levette karját a szeméről. Vaksin nézett a lámpába egy pillanatig, aztán megfordította fejét, és anyára bámult. - Megszületett? - kérdezte. - Világra jött a kisbaba?

Wainwrightné fölvett egy zsákot, s ráterítette a sarokban álló almásládára.

- Hol a kisbaba? - kérdezte Ruthie.

Anya megnedvesítette ajkát. - Nincs kisbaba. Nem is volt. Tévedtünk.

- Puff neki! - mondta Ruthie, és ásított egyet. - Pedig szerettem volna.

Wainwrightné leült anya mellé, kivette kezéből a keménypapírt, és legyezgetni kezdett vele. Anya összekulcsolta kezét az ölében, s fáradt szemét egy pillanatra sem vette le a kimerülten alvó Sáronrózsája arcáról. - Ugyan no - mondta Wainwrightné -, feküdj hát le. Jól elférsz mellette. Hiszen fölébredsz akkor is, ha egy nagyot lélegzik.

- Jó, lefekszem. - Anya elnyújtózott a derékaljon, az alvó asszonyka mellett. Wainwrightné leült a padlóra, és őrködött felettük.

Apa, Al és John bácsi a kocsi küszöbén ültek, s nézték az acélszínű szürkületet. Az eső elállt, de alacsonyan, mozdulatlanul terpeszkedtek a felhők. A hajnali világosság visszatükröződött a vízben. A férfiak láthatták a patak áradó vizét, amely gyorsan iramlott lefelé, fekete faágakat, ládákat, deszkákat hordozva magával. A víz beözönlött arra a lapos helyre, ahol a házkocsik állottak. A gátnak nyoma sem maradt. A lapos helyen megállt a víz. Az áradás szélén sárga tajték képződött. Apa kihajolt az ajtón, s letett egy ágat a feljáróra, közvetlenül a vízvonal fölé. A férfiak figyelték, amint a víz lassan odáig mászott, csöndesen fölemelte és továbbvitte. Apa másik ágat tett egy hüvelyknyire a víz fölé, és visszaült, hogy figyelje.

- Gondolod, hogy bejön a kocsiba is? - kérdezte Al.

- Nem tudom. Még rengeteg víznek kell lejönni a hegyek közül. Nem tudom. Az is meglehet, hogy újra megered az eső.

Al azt mondta: - Gondolkoztam a dolgon. Ha a víz bejön a kocsiba, elázik minden.

- El bizony.

- De három-négy lábnál magasabbra nem fog emelkedni a kocsiban, mert előbb elönti az országutat, és szétterül a túlsó oldalon.

- Honnan tudod? - kérdezte apa.

- Megnéztem a kocsi végéből. - Kezével mutatta. - Körülbelül idáig fog emelkedni.

- No jó - mondta apa. - Hát aztán? Mi már nem leszünk itt.

- Muszáj hogy itt legyünk. A kocsink itt van. Beletelik egy hét is, amíg az áradás után kiszedjük belőle a vizet.

- Hát mit gondoltál?

- Lefeszíthetjük a kocsi oldalléceit, s valami emelvényfélét építhetünk idebent, amire a holminkat fölrakjuk s ráülhetünk.

- Úgy? De hogy fogunk főzni, hogy fogunk enni?

- A holmink mindenesetre szárazon marad.

Odakünn erősödött a szürke, acélszínű világosság. A második fadarab is elúszott a pallóról. Apa másikat tett rá, valamivel magasabbra. - Emelkedik, annyi bizonyos - mondta. - Gondolom, jó lesz, ha megtesszük, amit mondtál.

Anya nyugtalanul forgolódott álmában. Szeme egyszerre tágra nyílt. Éles, figyelmeztető hangon kiáltott föl: - Tom! Ó, Tom! Tom!

Wainwrightné megnyugtató hangon beszélt hozzá. Anya újra lehunyta szemét, s kezét összekulcsolta álmában. Wainwrightné fölállt, odament az ajtóhoz. - Halljátok - mondta halkan -, nemsokára ki sem tudunk menni innét. - Odamutatott a kocsi sarkába, ahol az almásláda volt. - Nem jó, hogy ez itt van. Csak bajt és szomorúságot okoz. Nem tudnátok-e kivinni és eltemetni?

A férfiak hallgattak. Végre megszólalt apa: - Azt hiszem, igazad van. Csak szomorúságot okoz. De a törvény tiltja, hogy eltemessük.

- Sok mindent tilt a törvény, amin nem segíthetünk.

- Az igaz.

Al azt mondta: - Le kéne szedni azokat az oldalléceket, még mielőtt nagyon feljön a víz.

Apa odafordult John bácsihoz. - Eltemetnéd-e, amíg Al meg én behordjuk azokat a léceket?

John bácsi mogorván felelte: - Miért éppen én? Miért nem ti? Nem szeretem ezt a munkát. - Aztán így folytatta: - Megteszem, hogyne. Megteszem. Adjátok csak ide. - Hangja emelkedni kezdett. - No, adjátok ide.

- Ne ébreszd fel őket - mondta Wainwrightné. Odavitte az almásládát az ajtóhoz, s gondosan elrendezte fölötte a zsákot.

- A lapát ott van, éppen a hátad mögött - mondta apa.

John bácsi fél kezébe fogta a lapátot. Kimászott az ajtón a lassan mozgó vízbe, s az szinte melléig ért, mire lejutott a pallón. Megfordult, s a másik hóna alá fogta az almásládát.

- Gyere, Al - mondta apa. - Hozzuk be azokat a léceket.

John bácsi a szürke, hajnali világosságban átgázolt a kocsi másik végéig, elhaladt Joadék kocsija mellett, aztán fölmászott az országút csúszós töltésén. Az országúton ment tovább, a házkocsik lapos térsége mellett, egészen odáig, ahol a vadul hullámzó áradat közvetlenül az út mellett rohant, s fűzfák szegélyezték az utat. Letette lapátját, s a ládát maga előtt tartva, utat tört a bozóton keresztül, amíg a gyors patak széléig nem ért. Egy darabig ott állt, s elnézte az örvénylő vizet, amely sárga tajtékját rajta hagyta a fűzfák törzsén. Melléhez szorította az almásládát. Aztán előrehajolt, belétette a ládát a vízbe, s megigazította kezével. Kitört belőle a szó: - Eredj és mondd meg nekik. Menj le az utcára, rothadj el, és így mondd meg nekik, így

tudsz te beszélni. Azt sem tudom, fiú voltál-e vagy lány. Nem is fogom megtudni. Most csak eredj lefelé, s feküdj az utcájukon. Akkor talán megtudják. - Gyöngéden beleirányította a ládát a víz sodrába, és elengedte. Mélyen lemerült, oldalt fordult, megpördült az örvényben, s lassan felborult. A zsák elúszott, a láda pedig, amelyet most elkapott a víz gyors sodra, hamarosan eltűnt szem elől, a bozót mögött. John bácsi fölkapta a lapátot, és visszasietett a házkocsik felé. Lecsobbant a vízbe, s odagázolt a kocsihoz, ahol apa meg Al dolgoztak, lefeszítve a léceket a kocsi oldaláról.

Apa odanézett rá. - Elvégezted?

- El.

- Hát ide hallgass - mondta apa. - Ha segítesz Alnak, én elmegyek a boltba, s veszek valami ennivalót.

- Végy szalonnát - mondta Al. - Kellene valami húsféle.

- Veszek - mondta apa. Leugrott a kocsiról, s helyét John bácsi foglalta el.

Amikor a léceket betolták a kocsi ajtaján, anya fölébredt és fölült. - Mit csináltok?

- Emelvényt, hogy a víz el ne érjen.

- Miért? - kérdezte anya. - Idebenn szárazon vagyunk.

- De nem sokáig. Feljön a víz.

Anya nagy nehezen talpra állt, s odament az ajtóhoz. - El kell mennünk innét.

- Nem lehet - mondta Al. - Itt van mindenünk. Itt a kocsi is. Égen s földön mindenünk.

- Hol van apa?

- Elment reggelihezvalót vásárolni.

Anya lenézett a vízre. Már csak hat hüvelyknyivel volt a kocsi padlója alatt. Visszament a derékaljhoz, és Sáronrózsájára nézett. Az asszonyka visszabámult rá.

- Hogy érzed magad? - kérdezte anya.

- Fáradt vagyok, csak fáradt.

- Reggelizned kell.

- Nem vagyok éhes.

Wainwrightné odalépett anya mellé. - Úgy látszik, jól van. Jól kibírta.

Sáronrózsája kérdő pillantást vetett anyára, anya pedig próbálta elkerülni a kérdést. Wainwrightné odalépett a tűzhelyhez.

- Anya!

- No, mi az?

- Mondd, jól van?

Anya nem próbálkozott tovább. Letérdelt a derékaljra. - Lehet még gyermeked; megtettünk mindent, ami tőlünk telt.

Sáronrózsája küszködve fölült. - Anya!

- Nem segíthettünk rajta.

Az asszonyka ismét visszafeküdt, s eltakarta szemét a karjával. Ruthie közelebb mászott, és áhítattal nézett le reá. Éles suttogással kérdezte: - Beteg, anya? Meghal?

- Dehogy hal meg. Jobban lesz. Meggyógyul.

Belépett apa, csomagokkal megrakodva. - Hogy van?

- Jól - mondta anya. - Nem lesz semmi baja.

Ruthie megvitte a hírt Winfieldnek: - Nem hal meg. Anya mondta.

Winfield pedig, felnőtt módjára piszkálgatva fogát egy szálkával, így szólt: - Én mindig tudtam.

- Honnan tudtad?

- Azt nem mondom meg - mondta Winfield, s kiköpte a szálkának egy darabját.

Anya megrakta a tüzet az utolsó ágakkal, megsütötte a szalonnát, és mártást készített. Apa bolti kenyeret hozott. Anya összeráncolt szemöldökkel nézte. - Maradt-e még pénzünk?

- Semmi - mondta apa. - De olyan éhesek voltunk!

- És mégis hoztál bolti kenyeret - mondta anya szemrehányóan.

- Majd kifordult a gyomrunk az éhségtől. Egész éjszaka dolgoztunk.

Anya felsóhajtott. - Most aztán mit csinálunk?

Amíg ettek, egyre följebb mászott a víz. Al bekapkodta az ételt, s apával együtt hozzálátott az emelvény építéséhez. Öt láb széles volt, hat láb hosszú, s négy lábnyira emelkedett a padló fölé. A víz pedig fölmászott a küszöb széléig, jó darabig mintha habozott volna, aztán lassan megindult befelé a padlón. Odakünn újra rákezdte az eső, éppen, mint azelőtt: nagy, nehéz csöppek csapkodták a vizet, s kalapálták tompán a kocsi tetejét.

Al azt mondta: - No, most tegyük föl a derékaljakat. A tetejükre a takarókat, hogy nedvesség ne érje. - Minden holmijukat fölhalmozták az emelvényre, s a víz lassan elöntötte a padlót. Apa meg anya, Al és John bácsi egy-egy sarkánál fogva fölemelték a derékaljat, amelyen Sáronrózsája feküdt, s föltették a rakás tetejére.

Az asszonyka tiltakozott: - Tudok én járni. Jól vagyok már. - A víz pedig vékony réteggel vonta be a padlót. Sáronrózsája súgott valamit anyának, anya bedugta kezét a takaró alá, megtapogatta az asszonyka mellét, és bólintott.

A házkocsi másik végében Wainwrighték kopácsoltak, ők is emelvényt építettek maguknak. Az eső ritka, kövér cseppekben hullt, aztán elállt.

Anya lenézett a lába alá. A víz most már fél hüvelyk magasan állt a padlón. - Ruthie, Winfield - szólt oda szórakozottan a gyerekeknek. - Másszatok föl a rakás tetejére. Megfáztok. - Megvárta, amíg biztonságban voltak odafönn, s félénken üldögéltek Sáronrózsája mellett. Aztán hirtelen így szólt: - Mennünk kell már.

- Nem lehet - mondta apa. - Megmondta Al, itt van mindenünk. Majd leszedjük a kocsi ajtaját, s nagyobb helyet csinálunk, hogy leülhessünk.

A család hallgatagon és mogorván kuksolt az emelvényeken. A víz hat hüvelyknyire emelkedett a kocsiban, amikor az áradat elöntötte a töltést, s szétterpeszkedett a másik oldalon, a gyapotföldeken. Ezen a napon és éjszakán az átázott férfiak egymás mellé szorulva aludtak a kocsi kiemelt ajtaján. Anya ott feküdt Sáronrózsája mellett. Néha suttogva beszélt hozzá, néha meg némán felült, s tűnődve meredt maga elé. A takaró alatt őrizgette a bolti kenyér maradványait.

Az eső most meg-megszűnt néha: rövid rohamok után ismét elállt. A második nap reggelén apa átcaplatott a táboron, s amikor visszajött, tíz szem krumpli volt a zsebében. Anya komoran figyelte, amint kivágta egy részét a kocsi belső falának, tüzet rakott, s vizet öntött egy serpenyőbe. A család kézzel ette a párolgó főtt krumplit. Amikor ez az utolsó ennivaló is elfogyott, kibámultak a szürke vízre; akkor éjjel sokáig nem feküdtek le.

Reggel nyugtalanul ébredtek. Sáronrózsája súgott valamit anyának.

Anya bólintott. - Igen - mondta. - Itt az ideje. - Azzal a kiemelt ajtó felé fordult, ahol a férfiak feküdtek. - Mennünk kell innét - mondta hevesen -, magasabb helyre. Akár jöttök, akár nem, én elviszem innen Sáronrózsáját meg a gyerekeket.

- Nem mehetünk - mondta gyönge hangon apa.

- Hát jó. De azért Sáronrózsáját kiviszed az országútra, aztán visszajöhetsz. Most nem esik. Mi megyünk.

- Jó, hát megyünk - mondta apa.

Al megszólalt: - Anya, én nem megyek.

- Miért nem?

- Hát, Aggie meg én...

Anya elmosolyodott. - Hát persze - mondta. - Te itt maradhatsz, Al. Vigyázz a holmira. Amikor a víz leapad, visszajövünk. Gyere gyorsan, míg újra meg nem ered az eső - szólt apához. - Gyere, Sáronrózsája. Száraz helyre megyünk.

- Tudok én járni.

- Talán egy kicsit, majd az úton. Hajolj előre, apa.

Apa lemászott a vízbe, és várakozva állt meg. Anya lesegítette Sáronrózsáját az emelvényről, s támogatta, amíg a kocsin végigment. Apa karjába fogta, feltartotta, amilyen magasra csak tudta, s vigyázva tört utat a mély vízben a kocsi körül, az országút felé. Ott talpra állította, és átfogta a derekát. John bácsi Ruthie-t hozta utánuk. Anya lesiklott a vízbe, szoknyája egy pillanatig a felszínen úszott körülötte.

- Winfield, ülj a vállamra. Visszajövünk, Al, mihelyt a víz leapad. Al... - egy pillanatra elhallgatott. - Ha Tom hazajön, mondd meg neki, hogy visszatérünk. Mondd, hogy vigyázzon magára. Winfield! Másszál a vállamra, így! Most ne mozgasd a lábad. - Támolyogva indult meg a mellig érő vízben. Az országút töltésénél a többiek fölsegítették, s levették Winfieldet a válláról.

Ott álltak az országúton, visszanéztek a széles víztükörre, a házkocsik sötétvörös tömbjeire, a teherkocsikra és autókra, amelyek mélyen benne álltak a lassan mozgó vízben. Amíg ott álltak, csöndesen szemerkélni kezdett az eső.

- Mennünk kell - mondta anya. - Sáronrózsája, úgy érzed, hogy tudsz majd járni?

- Egy kicsit szédülök - mondta az asszonyka. - Úgy érzem magam, mintha megvertek volna.

Apa panaszos hangon szólalt meg: - Most már megyünk, de hová?

- Nem tudom. Gyere, fogd kézen Sáronrózsáját. - Anya az asszonyka jobb karját fogta meg, hogy támogassa, apa pedig a balt. - Megyünk valahová, ahol száraz helyet találunk. Muszáj. Két napja nem volt már száraz ruha rajtatok. - Lassan mentek tovább az országúton. Hallották a víz zúgását az út mentén. Ruthie és Winfield együtt mentek, talpukkal csapkodva az utat. Lassan haladtak. Az ég sötétedett, az eső sűrűbb lett. Az országúton semmi forgalom.

- Sietnünk kell - mondta anya. - Ha ez az asszonyka megázik, nem tudom, mi lesz vele.

- Nem mondtad meg, hová siessünk - figyelmeztette apa gúnyos hangon.

Az út a patak mellett kanyargott. Apa fürkészve nézte a vidéket s az elöntött földeket. Messze az úttól, baloldalt, egy enyhe lejtésű dombon megpillantott egy csűrt, amelyet feketére festett az eső. - Nézzétek! - mondta anya. - Oda nézzetek! Fogadok, hogy az a csűr száraz belül. Gyerünk oda, amíg az eső el nem áll.

Apa felsóhajtott. - A gazdája bizonyosan kikerget.

Az út mellett, valamivel előbbre, Ruthie megpillantott egy piros foltot. Odarohant. Elvadult, csapzott muskátli volt, rajta egyetlen, esőverte virág. Ruthie letépte. Gondosan leszedett róla egy szirmot, s az orrára ragasztotta.

Winfield kíváncsian odaszaladt hozzá.

- Adj nekem is egyet - mondta.

- Nem, ez mind az enyém. Én találtam. - Másik piros szirmot, kis élénkpiros szívet ragasztott a homlokára.

- Ugyan, Ruthie, adj egyet. Na igazán! - Utánakapott a leányka kezében levő virágnak, de elhibázta, s Ruthie szabad kezével pofon ütötte. A fiú egy pillanatig meglepetten állt, aztán megrándult az ajka, s a szeme könnybe borult.

A többiek utolérték őket. - Mit csináltatok? - kérdezte anya. - Mit csináltatok?

- El akarta venni a virágomat.

Winfield zokogva mondta: - Én csak egy... csak egy szirmot akartam... hogy az orromra ragasszam.

- Adj neki egyet, Ruthie.

- Találjon ő is magának. Ez az enyém.

- Ruthie! Adj neki egyet.

Ruthie megérezte a fenyegetést anya hangjában, s taktikát változtatott. - Nesze - mondta túlságos gyöngédséggel. - Majd fölragasztom rád. - A felnőttek tovább mentek. - Winfield odatartotta az orrát. Ruthie megnedvesített egy szirmot a nyelvével, s kegyetlenül rácsapta a fiú orrára. - Te kis disznó - mondta halkan. Winfield kitapogatta ujjával a szirmot, s odanyomogatta az orrához. Gyorsan elindultak a többiek után. Ruthie érezte, hogy elrontották az örömét. - Nesze - mondotta. - Nesze még. Ragassz a homlokodra is.

Az út jobb oldala felől éles, sziszegő hang hallatszott. Anya felkiáltott: - Siessetek! Nagy eső jön. Másszunk át ezen a sövényen. Erre rövidebb. Hamar, hamar! Csak még egy kicsit bírjad, Sáronrózsája. - Átvonszolta az asszonykát a sövényen. Ekkor már elérte őket a vihar. Szakadt az eső, mintha dézsából öntötték volna. Mély sárban cuppogva igyekeztek fölfelé a kis domb oldalán. A fekete csűr majdnem eltűnt az esőben. Sziszegve, csapkodva zúdult le a víz, s az erősödő szél söpörte maga előtt. Sáronrózsája elcsúszott, s két támogatójának valósággal cipelnie kellett.

- Tudnál-e vinni, apa?

Apa lehajolt és fölkapta. - Így is, úgy is bőrig ázunk - mondta. - Siessünk. Winfield, Ruthie! Fussatok előre.

Lihegve értek föl az esőáztatta csűrhöz, s betámolyogtak nyitott végébe. Ezen a végén nem volt kapu. Egy-két rozsdás gazdasági eszköz hevert benne, egy szántógép tárcsája, egy törött

ásó, egy vaskerék. Az eső kalapált a tetőn, s függönyt vont a bejárat elé. Apa gyöngéden leültette Sáronrózsáját egy olajfoltos ládára. - Uramisten! - mondta.

Anya megszólalt: - Talán van széna odabent.

- Nézd, itt egy ajtó. - Belökte a rozsdás vasalású ajtót. - Van széna! - kiáltotta. - Gyertek be!

Odabenn sötét volt. Csak a deszkák hasadékai közt szűrődött be egy kis világosság.

- Feküdj le, Sáronrózsája - mondta anya. - Feküdj le és pihenj. Majd megpróbálok kigondolni valamit, hogy megszáradhass.

Winfield felkiáltott: - Anya! - De a tetőn dörömbölő eső elfojtotta hangját. - Anya!

- Mi az? Mit akarsz?

- Nézz abba a sarokba.

Anya odanézett. A homályban két alak látszott: egy hanyatt fekvő férfi meg egy fiú, aki mellette ült, s tágra nyílt szemmel bámult a jövevényekre. Amikor anya odanézett, a fiú lassan talpra állt, s feléje indult. Hangja rekedt volt. - Tiétek ez a csűr?

- Nem - felelte anya. - Csak betértünk az eső elől. Egy beteg asszonyka van velünk. Van-e száraz takarótok, hogy a nedves ruháját levethesse?

A fiú visszament a sarokba, hozott egy piszkos takarót, s odanyújtotta anyának.

- Köszönöm - mondta anya. - Hát annak az embernek mi a baja?

A fiú rekedt, monoton hangon felelte: - Előbb beteg volt, de most éhen hal.

- Micsoda?

- Éhen hal. Gyapotszedés közben megbetegedett. Hat napja nem evett.

Anya odament a sarokba, s lenézett az emberre. Ötven körül járhatott, szakállas arca sovány volt, nyitott szeme kábán meredt maga elé. A fiú ott állt anya mellett. - Apád? - kérdezte anya.

- Az. Mindig azt mondta, hogy nem éhes, vagy hogy éppen most evett. Nekem adott mindent. Most már egészen elgyöngült. Mozdulni is alig tud.

Az eső kopácsolása lágy sziszegéssé enyhült a tetőn. A sovány ember megmozdította ajkát. Anya letérdelt mellé, s szájához tartotta a fülét. Az ember ajka újra megmozdult.

- Jól van - mondta anya. - Légy nyugodt. Nem lesz semmi baj. Csak várj, amíg az ázott ruhát leszedem a lányomról.

Anya visszament az asszonykához. - Vetkőzz le - mondta. Széttárta a takarót, hogy a többiek ne lássanak oda. Amikor aztán Sáronrózsája meztelen volt, köréje csavarta.

A fiú újra ott állt mellette, és magyarázgatta:

- Én nem tudtam. Azt mondta, hogy evett már, vagy hogy nem éhes. Tegnap este elmentem, betörtem egy ablakot, s egy kis kenyeret loptam. Megetettem vele. De kihányta az egészet, s még jobban elgyöngült. Leves vagy tej kellene neki. Van pénzetek tejre?

Anya azt mondta: - Hallgass. Ne félj semmit. Majd kigondolunk valamit.

A fiú hirtelen felkiáltott: - De meghal, ha mondom! Mondom, hogy éhen hal!

- Hallgass - mondta anya. Apára és John bácsira nézett, akik gyámoltalanul bámultak a beteg emberre. Aztán Sáronrózsájára nézett, aki a takaróba burkolva gubbasztott. A két asszony tekintete találkozott: mélyen belenéztek egymás lelkébe. A fiatalasszony kurtán, lihegve lélegzett.

Azt mondta: - Igen.

Anya elmosolyodott. - Tudtam én ezt. Tudtam! - Lenézett a kezére, amely szorosan összekulcsolva pihent az ölében.

Sáronrózsája suttogva szólalt meg: - Menjetek, menjetek ki mind. - Az eső csöndesen sziszegett a tetőn.

Anya előrehajolt, tenyerével hátrasimította leánya homlokáról a kuszált hajfürtöket, s homlokon csókolta. Aztán gyorsan fölállt. - Eriggyetek innét - kiáltotta oda a többieknek. - Gyerünk a szerszámos fészerbe.

Ruthie szóra nyitotta száját. - Csitt - mondta anya. - Csitt és indulj. - Kiterelte őket az ajtón, magával húzta a fiút is, s a nyikorgó ajtót becsukta maga után.

Sáronrózsája egy pillanatig mozdulatlanul ült. A csűrben csak az eső sziszegése hallatszott. Aztán nehézkesen fölemelte fáradt testét, és összébb húzta magán a takarót. Lassan odament a sarokba, megállt, s lenézett az elnyűtt arcra, az ember tágra nyílt, rémült szemébe. Aztán némán lefeküdt mellé. Az lassan ingatta fejét jobbra-balra. Sáronrózsája lehajtotta melléről a takaró csücskét. - Muszáj - mondta. Közelebb húzódott az emberhez, s magához vonta a fejét. - Itt van! - mondta. - Vedd el. - Kezével az ember feje mögé nyúlt, s megtámasztotta. Ujjai gyöngéden simogatták a haját. Fölpillantott, végignézett a csűrön, ajka összezárult, s titokzatosan mosolygott.

.oOo.